

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MERZİFON KAZASININ İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK
TARİHİ
(1839-1914)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Sabit GENÇ

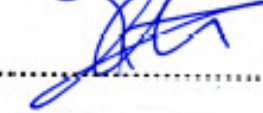
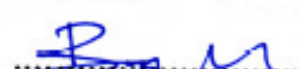
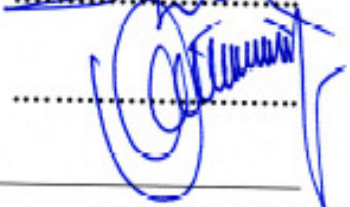
Danışman
Prof. Dr. Ahmet OCAK

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Sabit GENÇ'e ait "Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1914)" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

20/05/2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Ahmet ÖÇAK	
Üye : Doç.Dr.Levent DÜZCÜ	
Üye : Doç.Dr.Cahid KARA	
Üye : Doç.Dr.Fatih BOZKURT	
Üye : Dr. Öğr.Üyesi İsmail Yaşayanlar	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914)**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Sabit GENÇ

20.05.2019

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içinde farklı aşamalardan geçerek önemli gelişmeler kat etmiştir. Bu gelişmelerin doğru ve sağlıklı anlaşılabilmesi için devletin içinde bulunduğu siyasi şartlar yanında ekonomik ve sosyal şartların da bilinmesine ihtiyaç vardır. Ekonomik ve sosyal şartların tespit edilmesi için takip edilecek yollardan birisi de devletin idari, sosyal ve ekonomik alanlarda koymuş olduğu kuralların uygulama alanı olan idari birimler düzeyinde çalışmalar yapmaktır. Kısmen daha dar alanlarda ayrıntılı olarak yapılacak olan bu yerel tarih çalışmaları, daha sağlıklı sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bu sonuçların birleştirilmesiyle çalışma konusu olan dönemde devletin yapısına ve kat ettiği gelişmelere dair daha doğru ve detaylı veriler elde edilecektir.

Çalışmamızın amacı bu düşünceler ışığında Merzifon kazasının 1839-1914 yılları arasındaki idari, sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymaktır. Konu olarak Merzifon kazasını ele almamızın nedeni, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra önemli bir merkez olması ve bu önemini Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar muhafaza etmesidir. Bu nedenle; Merzifon'un tarihi önemini ortaya koyacak ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Kaza tarihi incelenirken 1839-1914 yılları arası dönemin seçilmesinin nedeni ise Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile başlayan değişim ve dönüşüm sürecinde kazada meydana gelen idari, sosyal ve ekonomik gelişmeler ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmamış olmasıdır. Bizim çalışmamız da bu eksikliği gidermek adına 1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasının idari, sosyal ve ekonomik yapısı ve bu alanlarda meydana gelen değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma dört bölüm olarak düzenlenmiştir. Birinci bölümde Merzifon kazasının 1839-1914 yılları arasındaki idari yapısı ele alınmıştır. Bu bölümde 1839 yılından itibaren kazanın idari teşkilat ve taksimatı açıklandıktan sonra 1914 yılına kadar geçen süre içinde bu alanlarda meydana gelen değişiklikler izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci

bölümde 1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasının nüfusu ve sosyal yapısı ile bu alanlarda meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde 1839-1914 yılları arasında önce kaza ekonomisinin en önemli üretim kolları olan tarım, hayvancılık, esnafılık üzerinde durulmuş daha sonra da kazadaki fiyatlar, ücretler, bankacılık faaliyetleri ve vergiler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Merzifon kazasında 1839-1914 yılları arasında eğitim kurumlarının durumu ve gelişimi, ülke geneline paralel olarak eğitim alanında yapılan düzenlemeler ve bu düzenlemelerin yansıması olarak kazada açılan yeni mektepler hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan bu çalışma ile bir yandan Merzifon tarihinde üzerinde detaylı çalışma yapılmamış bir zaman dilimini aydınlatmak, diğer yandan Tanzimat sonrası Osmanlı devlet adamlarınca takip edilen idare, eğitim, nüfus ve ekonomi ile ilgili politikaların taşradaki yansımalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Çalışmamız sırasında tavsiyelerini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet OCAK'a, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi öğretim üyeleri Doç. Dr. Levent Düzcü ve Doç. Dr. Mehmet Süme'ye, Amasya Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu'na teşekkür ederim.

Sabit GENÇ

20.05.2019

ÖZET

MERZİFON KAZASININ İDARİ, SOSYAL VE EKONOMİK TARİHİ (1839-1914)

Sabit GENÇ

Doktora Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Ocak

Mayıs 2019, 391+xxii Sayfa

Osmanlı devlet adamları, Lale Devri'nden (1718-1730) itibaren Batı'daki gelişmeleri örnek alarak askerlik, eğitim, bilim ve teknik alanda devletin bekası için yararlı görülenleri, Osmanlı Devleti'ne adapte etmeye çalışmışlardır. Ancak bu girişim içeride güçlü bir muhalefetle karşılaştığı için Tanzimat'ın ilanına kadar sürekli, düzenli ve kapsamlı olmamıştır. 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çabası yeni bir sürece girmiş, hem kapsamı genişlemiş hem de ivme kazanmıştır. Tanzimat Fermanı ile başlayan ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemdeki batılılaşma çabaları sonucu Osmanlı toplum yapısı ve devlet teşkilatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler sadece devletin merkez teşkilatında ve başkentte yaşayan halk üzerinde etkili olmamış, taşra teşkilatı ve taşradaki toplum yapısını da değiştirmiştir.

Tanzimat ile başlayan süreçteki değişim sürecinin taşradaki etkilerinin izlenebilmesi için son dönemlerde yerel tarih çalışmaları önem kazanmış; vilâyet, sancak ve kaza düzeyinde pek çok çalışma yapılmıştır. Osmanlı döneminde önemi artan Merzifon, XIX. yüzyılda Osmanlı taşra idari teşkilatı, eğitim sistemi, sosyal ve ekonomik özelliklerinin anlaşılması için önemli bir merkez haline gelmiştir. 1839-1914 yılları arasında ülke geneline paralel olarak Sivas eyaletine bağlı, Amasya sancağının

bir kazası olan Merzifon kazasında da batılılaşma çabalarının etkileri hissedilmiş; kazanın idari yapısı, eğitim teşkilatı, toplum yapısı ve ekonomisinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Kazada yeni idari ve eğitim kurumları ortaya çıkmış; nüfusun olağan artışı yanında muhacir iskânları, nüfusta yüksek oranda bir artışa yol açmıştır. Sosyal alanda Müslüman gayrimüslim eşitsizliği ortadan kalkmasına rağmen misyonerlik faaliyetleri ve dış kışkırtmalar nedeniyle iki toplum arasındaki ilişkiler düzelenmeyecek şekilde bozulmuştur. Ekonomik alanda vergi sistemi değişmiş, tarım yapılan toprakların ve tarım ürünlerinin çeşidi artmıştır. Tarım ve hayvancılık kazada en önemli ekonomik faaliyet olmaya devam etmiştir. Bu tez çalışmasında kazanın XIX. yüzyıldaki idari, eğitim, sosyal ve ekonomik durumu ile birlikte bu başlıklarda meydana gelen değişiklikler irdelenmiştir. Bu değişimin detaylı olarak incelenebilmesi için; kazada yapılan sayımlara ait temettuat defterleri, nüfus defterleri, şer'iyeye sicilleri, devlet, Maârif ve Sivas vilâyet sâlnâmeleri yanında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan kaza ile ilgili belgeler kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Merzifon Kazası, İdare, Eğitim, Nüfus, Ekonomi.

ABSTRACT**ADMINISTRATIVE, SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY OF
MERZİFON DISTRICT (1839-1914)****Sabit GENÇ****PhD Thesis****Department of History****Supervisor: Prof. Dr. Ahmet OCAK****May 2019, 391 + xxii Pages**

Ottoman statesmen, taking the useful improvements in the west as a model in the fields of military, education, science and technic, tried to adapt those which they considered beneficial for the survivability of the state since the Tulip Period (1718-1730). However, this attempt was not continuous, regular, or comprehensive until the Tanzimat 's declaration since it faced strong opposition inside. With the proclamation of Tanzimat Edict in 1839, the Ottoman State's struggle for westernization had entered into a new process, by enlarging its scope and being accelerated. As a consequence of westernization struggles in the period from Tanzimat Edict in 1839 to the beginning of the World War I in 1914, significant changes took place in the Ottoman social structure and state organization. These changes did not only affect the central organization of the state and the people living in the capital, but also changed the regional organization and the structure of the provincial society.

Local historical studies have recently become important in order to trace the regional effects of the reform process in the period, beginning with Tanzimat and many other studies have been carried on in the province, towns and districts. With its increasing significance in the Ottoman Period in 19th century, Merzifon was a crucial centre to understand the rural administrative organization, education system, social and

economic features of the Ottoman Empire. Between 1839 and 1914, in parallel with the country as a whole, the effects of westernization efforts were also felt on Merzifon District in Amasya Province in the borders of Sivas State. There were significant changes in the administrative structure, the education organization, the public structure and the district's economy. New administrative and educational institutions came up, settlements of immigrants caused a considerable rise in the population besides its regular increase. Although the social inequality between muslims and non-muslims disappeared, the affairs between these two communities deteriorated irreplaceably as a result of missionary activities and foreign provocations. Tax system changed in the field of economy and the varieties of the land which was cultivated and the agricultural crops increased. Farming and cattle breeding continued being the most effective activity.

In this thesis study, the administrative organization and its distribution, educational, social and economic state of the district in the 19th century as well as the changes in these headings have been examined. In order to examine these changes in detail, the documents concerning the district in the Presidential Ottoman Archive have been used together with temettuat registrations of the previous censuses, population registries, şer'iyye records, governmental, educational and Sivas State salnames.

Key words: Ottoman State, Merzifon District, Administration, Education, Population, Economy

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xvi
GRAFİKLER LİSTESİ	xix
KISALTMALAR LİSTESİ	xx
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. MERZİFON KAZASININ İDARİ TEŞKİLAT VE TAKSİMATI	20
1.1. Merzifon Kazasının Bulunduğu Bölgenin Yönetimi.....	21
1.1.1. Sivas Vilayeti (1839-1914)	21
1.1.2. Amasya Sancağı (1839-1914)	22
1.1.3. Merzifon Kazasının İdari Teşkilat ve Taksimatı	23
1.1.3.1. Kaza Yönetimi	24
1.1.3.1.1. Kaza Müdürü	28
1.1.3.1.2. Kaymakam	29
1.1.3.1.3. Kaza Meclisi	32
1.1.3.2. Belediye Teşkilatı	35
1.1.4. Adli İdare	38
1.1.4.1. Kadı ve Nâib	39
1.1.4.2. Mahkeme Görevlileri.....	42
1.1.5. Maârif Yönetimi	49
1.1.6. Diğer Resmi Kurum ve Görevliler.....	50

1.1.6.1. Nüfus Memurluğu.....	50
1.1.6.2. Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu	50
1.1.6.3. Posta ve Telgraf Dairesi.....	52
1.1.6.4. Muhacirin Komisyonu	52
1.1.6.5. Evkaf Komisyonu	53
1.1.6.6. Aşar ve Orman Dairesi	53
1.1.6.7. Ticaret ve Ziraat Komisyonu	54
1.1.6.8. Zabtiye Teşkilatı	55
1.1.6.9. Polis Teşkilatı	55
1.2. Merzifon'un Mahalleleri, Bağlı Köy, Mezra ve Nahiyeleri.....	58
1.2.1. Merzifon Şehri	58
1.2.1.1. Mahalleler	58
1.2.1.2. Mahalle Muhtarları	62
1.2.1.3. Mahalle İmamları.....	64
1.2.2. Merzifon'a Bağlı Köyler.....	65
1.2.3. Mezzalar	71
1.2.4. Nahiyeler.....	74

II. BÖLÜM

2. MERZİFON KAZASINDA NÜFUS VE SOSYAL YAPI.....	80
2.1. Merzifon Kazasında Nüfus.....	80
2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Yapılan Nüfus Sayımları ve Genel Mahiyeti	80
2.1.2. Merzifon Kazasında 1831 ve Sonrasında Yapılan Nüfus Sayımları	83
2.1.3. Merzifon'a Yerleştirilmiş Olan Aşiretler ve Oymaklar	85
2.1.4. Merzifon Kazasında Tanzimat Sonrası Gelen Muhacirlerin İskânı.....	90
2.2. Kaza Nüfusu	95
2.2.1. Müslüman Nüfus.....	95
2.2.1.1. Kaza Merkezinin Müslüman Nüfusu.....	96
2.2.1.2. Kazaya Bağlı Köylerde Yaşayan Müslüman Nüfus	99
2.2.1.3. Kaza Geneli Müslüman Nüfus.....	105
2.2.2. Gayrimüslim Nüfus.....	108

2.2.2.1. Merzifon Kazasında Gayrimüslim Nüfusun Etnik ve Dini yapısı	113
2.2.3. Kaza Genel Nüfusu	116
2.2.4. Merzifon Kazasında Nüfusun Yaşa Göre Dağılımı	118
2.3. Sosyal Yapı	120
2.3.1. Osmanlı Millet Sistemi ve Merzifon Örneği	120
2.3.2. Merzifon'da Müslüman-Gayrimüslim İlişkileri	125
2.3.2.1. Hukuki Alanda Müslüman-Gayrimüslim İlişkileri.....	125
2.3.2.2. Ticari ve Ekonomik Alanda Müslüman-Gayrimüslim İlişkileri	130
2.3.2.3. Sosyal ve Kültürel Alanlarda Müslüman-Gayrimüslim İlişkileri	132
2.3.3. Ermeni Meselesinin Gelişimi.....	136
2.3.4. Merzifon Ermeni Olayları.....	140
2.3.5. Aile Yapısı	152
2.3.6. Kullanılan isimler	154
2.3.7. Kullanılan Sülale İsimleri ve Sıfatlar	156
2.3.8. Folklorik Unsurlar	157
2.3.9. Sağlık Hizmetleri	159
2.3.9.1. Merzifon Kazasında Görülen Salgınlar	161
2.3.10. Nâfia Hizmetleri	165
2.3.11. Vakıflar	171

III. BÖLÜM

3. MERZİFON KAZASININ EKONOMİK DURUMU 176

3.1. Tarım ve Tarımı Geliştirme Çabaları	178
3.1.2. Tarım Yapılan Topraklar	182
3.1.3. Merzifon Kazasında Yetiştirilen Tarım Ürünleri.....	187
3.1.3.1. Tahıl Üretimi	188
3.1.3.2. Bakliyat Üretimi	193
3.1.3.3. Sebze ve Meyve Üretimi	196
3.1.3.4. Sanayi Bitkileri Üretimi.....	203

3.1.4. Bağcılık.....	206
3.2. Ormancılık.....	211
3.3. Hayvancılık	212
3.3.1. Büyükbaş Hayvancılık.....	213
3.3.2. Küçükbaş Hayvancılık.....	217
3.3.3. Merzifon Kazasında Hayvanlardan Elde Edilen Gıda ve Hammadde Ürünleri	222
3.3.4. Yük Hayvanları.....	224
3.3.5. Arıcılık.....	226
3.3.6. İpek Böcekçiliği.....	229
3.4. Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörü.....	
3.4.1. Sanayi Alanında Faaliyet Gösteren Esnaflar	231
3.4.2. Ticaret	237
3.4.3. Hizmet Sektörü	241
3.5. Merzifon Kazasında Para ve Fiyatlar	245
3.5.1. Hayvan Fiyatları	248
3.5.1.1. Büyükbaş Hayvan Fiyatları	248
3.5.1.2. Küçükbaş Hayvan Fiyatları	249
3.5.1.3. Yük Hayvanları Fiyatları	250
3.5.2. Gayrimenkul Fiyatları.....	251
3.5.3. Gıda Fiyatları	252
3.5.4. Eşya Fiyatları	254
3.5.5. Silah Fiyatları.....	257
3.5.6. Tekstil Fiyatları.....	258
3.5.7. Kitap Fiyatları	260
3.6. 1913 Yılında Merzifon Kazası, Amasya Sancağı, Sivas Vilâyeti ve Ülke Genelindeki Tarım Ürünü, Hayvan ve Hayvansal Gıda Fiyatları	262
3.6.1. Tarım Ürünleri Fiyatları.....	262
3.6.2. Meyve Fiyatları.....	264
3.6.3. Hayvan Fiyatları	266
3.6.4. Hayvansal Ürün Fiyatları	267
3.7. Çalışanların Ücretleri	268

3.8. Bankacılık.....	272
3.9. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Merzifon Şubesi.....	274
3.10. Reji İdaresi	275
3.11. Osmanlı Vergi Sistemindeki Değişim ve Merzifon Kazasında Halkın Ödediği Vergiler	277
3.11.1. Vergi –An Cemaatin Vergi	280
3.11.2. Cizye Vergisi	283
3.11.3. Aşar Vergisi	285
3.11.4. Adet-i Ağnam	286
3.11.5. Damga Vergisi	287
3.11.6. Tapu Vergisi	287
3.11.7. Mahkeme Harçları	288

IV. BÖLÜM

4. MERZİFON KAZASINDA EĞİTİM.....	292
4.1. Osmanlı Eğitim Sistemi ve Tarihi Gelişimi	292
4.2. Merzifon Kazası'nda Eğitim Teşkilatının Kuruluşu	297
4.3. Merzifon Kazası'ndaki Eğitim Kurumları	299
4.3.1. Müslüman Halka ait Eğitim Kurumları	300
4.3.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	300
4.3.1.2. İbtidâi Mektepleri	305
4.3.1.3. Rüşdiye Mektepleri.....	308
4.3.1.4. İdadi Mektepleri.....	311
4.3.1.5. Medreseler	312
4.3.1.6. Kütüphaneler.....	317
4.3.2. Gayrimüslim Mektepleri.....	319
4.3.2.1. Ermeni Mektepleri	319
4.3.2.2. Rum Mektepleri	321
4.3.2.3. Yabancılara Ait (Ecnebi) Mektepler.....	323
4.3.2.3.1. Amerikalılara Ait Mektepler.....	324
4.3.2.3.1.1. Merzifon Amerikan Koleji.....	324
4.3.2.3.2. Fransızlara Ait Mektepler (Cizvit Mektepleri)	325

V. BÖLÜM**5. SONUÇ** .....329**KAYNAKLAR** .....336**EKLER****Ek-1:** 1915 Yılında Merzifon Kazası Köyleri .....362**Ek-2:** H.1260 (1844-45) Kürtler Köyü Ahalisinin Temettu□at Defteri ve
Transkripsiyonu. ....363**Ek-3:** H.1259 (1843-44) Tarihli Sivas Eyaleti Dahilinde Kâin Amasya
Sancağında Gümüş Ma 'den-i Hümâyun Defter Nâzırı İdaresinde Bulunan
Merzifon Ma 'Merzifon-âbad Kazası Kurrasının İslâm Defteri' nin Kapağı,
30. Sayfasında Yer Alan Yalnız Köyü Nüfus Kaydı ve Transkripsiyonu .....369**Ek-4:** Kaza Nüfusunun Yaşa Göre Dağılımı .....373**Ek-5:** 1846'da Müslüman Nüfusun Kullandığı İsimler Listesi .....375**Ek-6:** 1840-41'de Gayrimüslim Nüfusun Kullandığı İsimler Listesi .....376**Ek-7:** Merzifon Kazasında Kullanılan Sülale İsimleri.....377**EK-8:** 1844-45 Yılında Şehir Merkezinde Yaşayan Müslüman Ahaliye Ait İş
Yerleri ve Mahallelere Göre Dağılımı .....389**Ek-9:** 1844-45 Yılında Şehir Merkezinde Yaşayan Gayrimüslim Ahaliye Ait İş
Yerleri ve Mahallelere Göre Dağılımı 391

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Merzifon Kazası Müdürleri Listesi.....	29
Tablo 1.2: Merzifon Kazası Kaymakamlar Listesi	30
Tablo 1.3: Merzifon Kaza Meclisi Üyeleri Listesi.....	34
Tablo 1.4: Merzifon Kazası Belediye Reislerinin Listesi	38
Tablo 1.5: Merzifon Kazası Nâibleri Listesi.....	41
Tablo 1.6: Merzifon Kazası Müftüleri Listesi	45
Tablo 1.7: Merzifon Kazası Müstantıkları Listesi	46
Tablo 1.8: Merzifon Kazası Mahkeme Kâtipleri Listesi	47
Tablo 1.9: Merzifon Kazası Nüfus Memurları Listesi.....	50
Tablo 1.10: Merzifon Kazası Mahalleleri Listesi	61
Tablo 1.11: Merzifon Kazası Mahalle Muhtarları Listesi	64
Tablo 1.12: Merzifon Kazası Mahalle İmamları Listesi.....	65
Tablo 1.13: Merzifon Kazasına bağlı Köylerdeki Muhtarlar Listesi.....	68
Tablo 1.14: Yıllara Göre Merzifon Kazasına Bağlı Nahiyeler Listesi	78
Tablo 2.1: 1840 ve 1846'da Kaza Merkezindeki Mahallelerin Müslüman Nüfusu	97
Tablo 2.2: 1840-41, 1843-44 ve 1846'da Kazaya Bağlı Köylerin Müslüman Nüfusu.101	
Tablo 2.3: 1915'de Kazaya Bağlı Köylerin Müslüman Nüfusu	103
Tablo 2.4: 1840'da Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Nüfus.....	109
Tablo 2.5: Kazadaki Gayrimüslimlerin 1881, 1904 ve 1914'de Mezheb ve Cinsiyete Göre Dağılımı	115
Tablo 2.6: Kiremitçioğlu Hamparsun veled-i İstefan'ın Miras Bıraktığı Mallar Listesi.....	128
Tablo 3.1: 1840 ve 1844-45'teki Sayıma Göre Kazada Tarım Yapılan Topraklar	183
Tablo 3.2: 1844-45'te Kazada Üretilen Tahıl Cinsi ve Miktarı.....	189
Tablo 3.3: 1913'te Kazada Üretilen Tahıl Cinsi ve Miktarı	191
Tablo 3.4: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Üretilen Tahıl Cinsi ve Miktarı	192
Tablo 3.5: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Üretilen Bakliyat Cinsi ve Miktarı.....	194

Tablo 3.6: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Üretilen Bakliyat Cinsi ve Miktarı.....	195
Tablo 3.7: 1913'te Kazadaki Sebze Üretim Alanı, Tür ve Miktarları	199
Tablo 3.8: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Sebze Üretim Alanı, Tür ve Miktarları	200
Tablo 3.9: 1913'te Kazadaki Meyve Üretim Alanı, Tür ve Miktarları	201
Tablo 3.10: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Meyve Üretim Alanı, Tür ve Miktarları	202
Tablo 3.11: 1913'te Kazadaki Sanayi Bitkileri Üretim Alanı, Tür ve Miktarları	204
Tablo 3.12: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Sanayi Bitkileri Üretim Alanı, Tür ve Miktarları	204
Tablo 3.13: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Üzüm Bağı Miktarı.....	209
Tablo 3.14: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Üzüm Üretimi	210
Tablo 3.15: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Büyükbaş Hayvan Tür ve Miktarı.....	214
Tablo 3.16: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Camus ve Sığır İneği Sahiplerinin Dağılımı.....	215
Tablo 3.17: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Büyükbaş Hayvan Sayısı	217
Tablo 3.18: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Küçükbaş Hayvan Sayısı.....	218
Tablo 3.19: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Küçükbaş Hayvan Besleyen Hane Sayısı.....	219
Tablo 3.20: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Küçükbaş Hayvan Sayısı	222
Tablo 3.21: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Hayvansal Gıda ve Yün Üretim Miktarı	223
Tablo 3.22: 1840 ve 1844-45 Sayımlarına Göre Kazadaki Yük Hayvanları Sayısı	224
Tablo 3.23: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Yük Hayvanları Sayısı	226
Tablo 3.24: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Kovan Adedi ve Üretilen Bal Miktarı	228
Tablo 3.25: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Esnafların Dağılımı	231
Tablo 3.26: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Ticaret Erbabının Dağılımı...	237
Tablo 3.27: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Hizmet Erbabının Dağılımı ..	241
Tablo 3.28: Kazadaki Büyükbaş Hayvan Fiyatları	248

Tablo 3.29: Kazadaki Küçükbaş Hayvan Fiyatları	249
Tablo 3.30: Kazadaki Yük Hayvanı Fiyatları	250
Tablo 3.31: Kazadaki Gayrimenkul Fiyatları	251
Tablo 3.32: Kazadaki Gıda Fiyatları.....	252
Tablo 3.33: Kazadaki Eşya Fiyatları.....	254
Tablo 3.34: Kazadaki Silah Fiyatları	257
Tablo 3.35: Kazadaki Tekstil Ürünleri Fiyatları	258
Tablo 3.36: Kazadaki Kitap Fiyatları.....	260
Tablo 3.37: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Tarım Ürünü Fiyatları	262
Tablo 3.38: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Meyve Fiyatları	265
Tablo 3.39: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Hayvan Fiyatları.....	266
Tablo 4.40: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Hayvansal Ürün Fiyatları	267
Tablo 4.41: Kazadaki Ücret ve Maaşlar	268
Tablo 3.42: 1844-45'te Kaza Merkezindeki Müslüman ve Gayrimüslim Halkın Vergi-i Mahsusası	282
Tablo 3.43: 1845'te Kaza Merkezindeki Gayrimüslimlerin Ödediği Cizye Vergisi ...	284
Tablo 4.1: 1884'de Sancak Geneli Müslümanlara Ait Sıbyan Mektepleri	303
Tablo 4.2: 1900'de Kazadaki İbtidâi Mektepleri	306
Tablo 4.3: 1901'te Kazadaki İbtidâi Mektepleri	306
Tablo 4.4: 1899'da Merzifon Kazasındaki Medreseler	316
Tablo 4.5: 1850-51 Yılında Dürriade Medresesi'nde Eğitim Gören Öğrenciler	317
Tablo 4.6: 1903'te Merzifon Kazasında Bulunan Kütüphaneler	318
Tablo 4.7: 1899'da Kazadaki Ermeni Mektepleri	320
Tablo 4.8: 1903'te Kazadaki Ermeni Mektepleri	320
Tablo 4.9: 1903'te Amasya Sancak Genelinde Ermeni Mektepleri	321
Tablo 4.10: 1900'de Kazadaki Rum Mektepleri	322
Tablo 4.11: 1903'te Amasya Sancak Genelindeki Rum Mektepleri	322
Tablo 4.12: 1903'te Kazadaki Fransız Mektepleri	326

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1: 1840-1915 Yılları Arasında Kaza Merkezindeki Müslüman Nüfusun Artış Oranı.	99
Grafik 2.2: Kazada 1840-1915 Yılları Arası Köylerdeki Müslüman Nüfusun Artış Oranı	104
Grafik 2.3: 1840-1915 Yılları Arasında Kaza Geneli Müslüman Nüfusun Artış Oranı	107
Grafik 2.4: 1840-1915 Yılları Arası Kaza Geneli Gayrimüslim Nüfusun Artış Oranı	112
Grafik 2.5: 1881-1914 Yılları Arasında Kazadaki Genel Nüfusun Artış Oranı.....	117
Grafik 2.6: Kaza Nüfusunun 1840 ve 1915 Yıllarında Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki Dağılımı	118
Grafik 2.7: Kaza nüfusunun Yaş Grubuna Göre Dağılımı	120
Grafik 2.8: 1846 Yılında Kazada Müslümanların Kullandığı İsimlerin Dağılımı	155
Grafik 3.1: 1913 Yılında Ürün Çeşidine Göre Tarım Yapılan Toprakların Miktarı ...	185
Grafik 3.2: 1840 ve 1844-45 Sayımlarına Göre Kazadaki Bahçe Tarımı Yapılan Toprakların Dağılımı	197
Grafik 4.1: 1884 Yılında Kazadaki Sıbyan Mektepleri ve Öğrenci Sayısı	302
Grafik 4.2: 1903 Yılında Kazadaki Mekteplerin Dağılımı	326

KISALTMALAR LİSTESİ

A.{DVNSNZAM.	: Bab-1 Asafi/ Divan-1 Hümayun Sicilleri/Nizamat
AE.SMMD.IV	: Ali Emiri IV. Mehmed
A.}MKT.	: Sadaret Mektubi Kalemi
A.}MKT.DV.	: Sadaret Mektubi Kalemi Deavi
A.}MKT.MHM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme
A.}MKT.MVL.	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ
A.}MKT.NZD.	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezâret ve Deavi
A.}MKT.UM.	: Sadaret Mektubi Kalemi, Umûm Vilâyet
AŞS	: Amasya Şer'iyeye Sicili
AYN.	: Ayniyat
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BEO.	: Babıâli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.SH.	: Cevdet Sıhhiye
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Defter
D.CRD.	: Bab-1 Defteri Ceride
DH.EUM.AYŞ.	: Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Asayiş Kalemi
DH.EUM.KLU.	: Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Umûmi
DH.İD.	: Dahiliye İdare
DH.MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi
DH.MTV.	: Dahiliye Nezâreti Mütenevvi
DH.MUİ.	: Dahiliye Muhaberat-ı Umûmiye İdaresi
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DH.UM.EK.	: Dahiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Ekleri

DS	: Devlet Sâlnâmesi
Ed.	: Editör
EV.	: Evkaf
GŞS	: Gümüşhacıköy Şer'iyye Sicili
H.	: Hicri
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
HR.MHC.	: Hariciye Nezâreti Mektub-i Hariciye
HR.MKT.	: Hariciye Mektubi Kalemî
HR.SYS.	: Hariciye Siyasi
HRT.h.	: Haritalar
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.DUİT.	: İrade Dosya Usulü
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ.TAL.	: İrade Taltifat
kg	: Kilogram
Krş.	: Kuruş
MAD.d	: Maliyeden Müdevver Defterler
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF.MKT.	: Maârif Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı
ML.VRD.CMH.	: Maliye Nezâreti Vâaridâat Muhasebesi Cizye Defterleri
ML.VRD.TMT.	: Maliye Nezâreti Vâaridâat Muhasebesi Temettuât Defterleri
MS	: Maârif Sâlnâmesi
MŞS.	: Merzifon Şer'iyye Sicili
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVS	: Musul Vilâyeti Sâlnâmesi
MVL.	: Meclis-i Vâlâ
NFS.	: Nüfus
Par.	: Para
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

Sen.	: Sentim
ŞD.	: Şura-yı Devlet
SVS	: Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TMT.	: Temettuat
TTK	: Türk Tarih Kurumu
V.G.M	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.KP.	: Yıldız Kâmil Paşa Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK.A.	: Sadaret
Y.PRK.DH.	: Yıldız Dahiliye Nezâreti Maruzatı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Askeri Maruzat
Y.PRK.AZN.	: Yıldız Adliye ve Mezahib Nezâreti Maruzatı
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.SRN.	: Yıldız Serkurenalık Evrakı
Y.PRK.UM.	: Yıldız Umûmi
ZB.	: Zabtiye Evrakı

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Merzifon Kazası'nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1814) isimli çalışmamızın konusu; Tanzimat'ın ilanından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Merzifon kazasının idari, sosyal, ekonomik ve eğitim durumu ve bu alanlarda meydana gelen değişikliklerdir. Çalışma dört bölüm olarak düzenlenmiş olup birinci bölümde Merzifon kazasının 1839-1914 yılları arasındaki idari yapısı ele alınmıştır. İdari yapı hakkında bilgi verilirken 1839 yılından itibaren kazanın teşkilat ve taksimatı açıklandıktan sonra 1914 yılına kadar geçen süre içinde bu başlıklarda meydana gelen değişiklikler izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde 1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasının nüfusu ve sosyal yapısı ile bu alanlarda meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir. Bu konuda daha çok Osmanlı nüfus defterlerindeki verileri kullandığımız için öncelikle Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımları ve buna paralel olarak Merzifon kazasında XIX. yüzyılda yapılmış nüfus sayımları, devamında kazada iskâna tâbi tutulan aşiretler ve muhacirler hakkında kısa açıklama yapılmıştır. Kaza nüfusu hakkında bilgi verilirken sırasıyla Müslüman nüfus, gayrimüslim nüfus ve sonra da kaza genel nüfusu ele alınmıştır. Bölümün devamında kazadaki Müslüman-gayrimüslim ilişkileri, aile yapısı, sağlık hizmetler, bayındırlık faaliyetleri ve vakıflardan bahsedilmiştir. Kaza nüfusu hakkında açıklama yapılırken nüfusun yerleşimi, etnik ve dini dağılımı, Müslüman gayrimüslim ilişkileri ulaşılabilen veriler doğrultusunda açıklanmaya özen gösterilmiştir. Üçüncü bölümde 1839-1914 yılları arasında önce kaza ekonomisinin en önemli üretim kolları olan tarım, hayvancılık, esnafılık üzerinde durulmuş daha sonra da kazadaki fiyatlar, ücretler, bankacılık faaliyetleri ve vergiler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Merzifon kazasında 1839-1914 yılları arasında eğitim kurumlarının durumu ve gelişimi, ülke geneline paralel olarak eğitim alanında yapılan düzenlemeler ve bu düzenlemelerin yansıması olarak kazada

açılan yeni mektepler hakkında bilgi verilmiştir. Mektepler hakkında bu bilgiler aktarılırken konunun daha kolay anlaşılması için önce Müslüman halka ait olan mektepler, kütüphaneler sonra gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına yani Rum ve Ermenilere ait olan mektepler ve son olarak da yabancı devletler tarafından açılan mekteplere değinilmiştir.

Yapılan bu çalışma ile beklentimiz, bir yandan Merzifon tarihinde üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamış bir zaman dilimini konu olarak seçerek bu eksikliği gidermek, diğer yandan Tanzimat sonrası Osmanlı devlet adamlarınca takip edilen idare, eğitim, nüfus ve ekonomi alanlarında izlenen politikaların taşradaki yansımalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Gerek zikredilen tarihi değerlere sahip olması, gerekse yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı egemenliğine girdikten sonra coğrafi konumu ve önemli yollar üzerinde bulunması sayesinde dikkat çekici bir gelişme göstermiş olması, hem şehrin hem de şehrin merkezi olduğu kazanın önemini ön plana çıkarmaktadır. Merzifon kazası, muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Ancak kazanın Tanzimat sonrası dönemi hakkında şimdiye kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle Merzifon kazasının Tanzimat Fermanı'nın ilanından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. Konunun önemi ve seçilen dönemin ehemmiyeti itibarıyla bahse konu husus bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışma ile Tanzimat Fermanı'nın ilanından I. Dünya Savaşı'na kadar olan yetmiş beş yıllık zaman diliminde; kazanın idari, sosyal ve ekonomik durumunun bir bütün halinde incelenerek ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmaya esas alınan dönem Osmanlı İmparatorluğu açısından önceki dönemlere kıyasla önemli farklılıkların ortaya konulduğu bir dönemdir. Türk tarihinin bütünü içinde bir dönüm noktası, kilometre taşı ve aynı zamanda çalışmamızın başlangıcı olan Tanzimat, III. Selim'den bu yana sorulan "*Bu devlet nasıl kurtulabilir?*" e aranan cevabın *Tarz-ı Kadîm*'in¹ dışında bulunmasıdır (Sayar 2008: 150-151). Tanzimat, iktisadi, içtimai temelleri

¹ Eski tarz demektir. Tanzimat ile başlayan dönemde idareciler devleti yıkılmaktan kurtarmak için devletin tüm kurumlarıyla Batılaşmasını hedeflemişlerdir. Oysa XVII. yüzyıldan başlayarak askeri,

yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsüdür. İhtiva ettiği esas haklar, idari, mali, askeri tedbirler Batılı devletler dikkate alınarak ileri sürülmüştür. Fakat bunun yanında her sınıf tebaanın eşitliğini değişmez bir kural olarak belirlemek suretiyle imparatorluğun esas teşkilatı bakımından önemli bir inkılabın temelini atmıştır (İnalçık 2011a: 32, 49) Tanzimat'ın amacı; eski dönemlerden farklı olarak yalnızca din ve devleti değil ülkeyi ve milleti de kalkındırmak, halka devlet içinde merkezi bir yer vererek modern bir devletin temel ilkesi olan halkın devlet için değil devletin halk için var olduğu düşüncesini uygulamaya koymaktır (Tanör 2012: 87). Tanzimatçılar devleti laikleştirme, dini devletten ayırma hareketinde ilk adımı atmışlardır. Daha önce sadece Şeri'atin idare ve kontrolü altında olan birçok kamu hizmetini gittikçe laik, Batı kanun ve nizamlarına tâbi tutmuşlar, ulemanın faaliyet alanını daraltmışlardır (İnalçık 2011b: 109) Diğer bir ifade ile Tanzimat, temelde Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarıyla batılılaşma kararını yansıttığı için daha önceki benzer girişimlerden ayrılmaktadır (Şener 1999: 549).

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin idari, askeri, hukuki, eğitim ve mali teşkilatında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Batılı kurumlar örnek alınarak yapılan bu düzenlemelerle devlet, yeni bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı sonrasında devletin merkezinde yapılan düzenlemelerle başta merkezi örgütlenme olmak üzere Osmanlı kurum ve kuruluşlarında önceki dönemlere kıyasla köklü ve kalıcı değişiklikler yapılmıştır. Bu girişimler ister istemez kent yaşamını, toplumsal yapıyı yakından ilgilendirmiş, değişmesine ve gelişmesine yol açmıştır. Başta yönetim olmak üzere yargı, güvenliğin sağlanması, vergilendirme, toprak düzeni çağın gereklerine uygun duruma getirilmek istenmiştir

---

idari ve mali yapıda ortaya çıkan sorunlar dönemin idarecileri tarafından mevcut kurumlar ıslah edilerek, daha önceki mükemmel haline getirilerek çözülmeye çalışılmıştır. Batı ve Batı'daki gelişmelere fazla ilgi gösterilmemiştir. 1683 II. Viyana kuşatması ile başlayan 16 yıllık savaş sonrası imzalanan 1699 Karlofça Anlaşması ile çok fazla toprak kaybı yaşanması, 1715-1718 yılları arasında Venedik ve Avusturya ile yapılan savaşlar sonunda imzalanan 1718 Pasarofça Anlaşması ile yeni toprak kayıplarının yaşanması, Osmanlı Devleti'nin, Batı'nın askeri alandaki üstünlüğünü farketmesine yol açmıştır. Lale Devri'nden (1718-1730) başlayarak Batı'yı ciddiye almaya, onun özellikle askeri alandaki teknoloji ve tecrübesinden yararlanmaya çalışmıştır. Ancak Tanzimat Dönemi'ne kadar devleti güçlendirmek ya da yıkılmaktan kurtarmak için Batı takip edilirden devletin, idari, sosyal, hukuki alanlarında ciddi adımlar atılmamış daha çok askerlik alanında düzenlemeler yapılmıştır. Askerlik alanındaki gayretlere rağmen devletin dağılma tehlikesi bertaraf edilemeyip daha da artınca Tanzimat Dönemi devlet adamları önceki dönemlerden farklı olarak askeri-teokratik bir temel üzerine kurulmuş olan Asya-i Ortaçağ devleti şeklindeki Osmanlı İmparatorluğu'nu modern Avrupa-i bir şekle dönüştürme amacını gütmüştür (Abadan 2011: 60). Devletin sadece askerlik alanında değil idari, askeri, eğitim, sosyal, hukuki, mali tüm kurumlarıyla Batılılaşması sayesinde dağılmaktan kurtulabileceğine inanmışlar ve topyekün Batılılaşma şeklinde bir tarz benimsemişlerdir.

(Çadırcı 2011:13). Osmanlı modernleşmesi, kaynağını kendi devlet teamülleri ile geniş imparatorluk coğrafyasının her köşesinde yaşanan tecrübelerden alan bir süreçtir. Modernleşme sürecini ve öğelerini devlet kurumlarının ötesinde devletin uygulamaları ve toplumun deneyimleri olarak beraber değerlendirmek için Osmanlı tarihsel coğrafyası bize çok anlamlı araştırma zeminleri sunar. Yerel tarih çalışmaları şehir bağlamında modernleşmenin sadece sürecini takip etmemize değil aynı zamanda modernleşmenin öğelerini tespit etmemize, modernleşme ile modernleşme öncesi arasındaki farkları da netleştirmemize yardımcı olur (Toksöz 2011: 215). Merkezde yapılan düzenlemelerin taşrada etkili olup olmadığı, olmuşsa ne derece etkili olduğu, taşra idaresinde ve toplum yapısında neleri değiştirdiği konusu son dönemlerde bazı çalışmalara konu olmuşsa da hâlâ incelemeye ihtiyaç duyulan bir konudur. Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914) isimli çalışmanın temel problemi: Bir yandan kazanın yetmiş beş yıllık tarihi süreci içerisindeki idari, sosyal ve ekonomik yapısının aydınlatılması diğer yandan Merzifon örneğinden hareketle Tanzimat Fermanı sonrası batılılaşma çabalarının taşraya yansımaları, taşra teşkilat ve toplum yapısında meydana getirdiği değişiklikler nelerdir sorularına cevap arayarak ortaya konulmasıdır.

Yöntem ve Kaynaklar

Öncelikle bizzat gidilmek suretiyle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden kazanın araştırdığımız dönemi ile ilgili arşiv belgeleri taranarak kopyası alınmıştır. Akabinde muhtelif kütüphaneler taranarak konumuz ile ilgili araştırma eserler ve salnameler tespit edilmiş, salnamelerin elektronik kopyaları alınırken, diğer araştırma eserlerin fişlemesi yapılmıştır. Fişlenen araştırma eserlerden de gerekli notlar alınmıştır. Çalışmada ağırlıklı olarak arşiv belgeleri kullanıldığı için ulaştığımız arşiv belgelerinin transkripsiyonu yapılmış; idari yapı, eğitim, nüfus ve sosyal yapı, ekonomik durum başlıkları altındaki klasörlere kaydedilmiştir. Daha sonra bu belgelerden elde edilen bilgiler sâlnâmelerden, araştırma eserlerden elde edilen bilgiler ve Ticaret ve Ziraat Nezâreti-İstatistik Dairesi Umûmiyyesi Müdüriyeti tarafından yayınlanan R.1329 (1913) yılına ait Ziraat İstatistiği ile karşılaştırılarak; kazanın 1839-1914 yılları arasındaki idari yapısı, eğitimi, nüfusu ve sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Köy ve mezralar ile ilgili isim değişikliklerinin

takibi ve tespiti için saha araştırması yapılmış, ayrıca bazı özel ve resmi yayınlardan istifade edilmiştir². Kazadaki hâlâ ayakta olan tarihi eserleri ve mekânları bizzat yerinde görmek amacıyla muhtelif tarihlerde kazaya gidilmiş; böylece ana kaynaklara dayalı bilgi ile mevcut eserlerin ne derece uyumlu olup/olmadığı anlaşılmıştır.

Tezimizi dayandırdığımız temel kaynakları iki yönden incelemeye tâbi tutmak mümkündür. Bunlardan birincisi literatür, diğeri ise ana kaynaklardır. Önce konumuzla ilgili doğrudan ve dolaylı yapılan eserler hakkında bilgi verdikten sonra ana kaynakların tezimiz için ne anlama geldiği üzerinde duracağız.

Çalışmamız bir yerel tarih çalışması olduğu için daha önce yerel tarih çalışması yapan, bu yönde araştırmacılara ilham kaynağı olmuş öncü müellifler ve eserlerinden bahsetmek faydalı olacaktır. Türkiye’de şehir tarihleri ile ilgili örneklere XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde Ahmed Bâdfî Efendi’nin (1839-1908) *Riyâz-ı Belde-i Edirne*’si³, Boğos Natanyan’ın 1877 yılında Sivas eyalet sınırları içindeki gözlemleri ve anılarından bahsettiği *Sivas 1877*⁴, ve Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar’ın *Amasya Tarihi*⁵ isimli çalışmaları örnek olarak

² Özel çalışma olarak Asım Taşan tarafından hazırlanan ve 1979 yılında İstanbul’da Merzifonlular Derneği tarafından bastırılan *Dünden Bugüne Merzifon*, resmi kaynak olarak Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanıp 1928 yılında İstanbul’da Hilal Matbaası’nda bastırılan *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve 1968 yılında Ankara’da Başbakanlık Basımevi tarafından basımı yapılan *Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar)* isimli eserlerden istifade edilmiştir.

³ Edine’nin fethinden XIX. yüzyıla kadar tarihi, önemli şahsiyetleri, mimari eserler hakkında bilgiler mevcuttur. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ve *Riyâz-ı Belde-i Edirne: XX. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne’si* ismiyle 2014 yılında Trakya Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.

⁴ Silvert Malhasyan tarafından Türkçe çevirisi yapılmış, 2008 yılında Bir Zamanlar Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır.

⁵ Aslında on iki cilt olup İstanbul’da 1912-1928 yılları arasında ancak dört cildi basılabilen eser müellifin en önemli çalışmasıdır. Amasya Belediyesi tarafından 1979 yılında satın alınan eserin V. cildi kayıptır, yazma halindeki VI-XII. ciltleri ise emanet olarak Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Eserin basılan ciltlerindeki bazı hatalar Amasya müftüsü Sabri Yetkin tarafından düzeltilmiş olup bu nüsha Ankara’da Kâmil Şahin’in özel kütüphanesindedir (Akpınar 1998a:552). Eserin ilk dört cildi 2013 yılında Amasya Belediyesi tarafından günümüz Türkçesiyle bastırılmıştır. Fakat son sekiz cildin yayınlanması bu güne kadar mümkün olmamıştır. I. ciltte Amasya’nın coğrafi durumu, konumu, kuruluşundan itibaren mahalleleri, mimari eserleri ile şehrin fiziki yapısı, XIX. yüzyıldaki mülki taksimatı dikkate alınarak kaza, nahiye ve köyleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. II. ciltte Hititlerden başlayarak İlhânlıların son döneminde kadar Anadolu’nun tarihi sürecin irdelenmiştir. III. ciltte Moğol idaresinin kalıntıları ve Selçukluların son dönemi, Beylikler, Osmanlı Devleti’nin kuruluş, yükseliş dönemlerinde Amasya’da meydana gelen olaylar üzerinde durulmuştur. IV. cildin ilk kısmında 1687 yılına kadar gerçekleşen olaylar, Amasya’da görev yapan görevliler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısmında 1708-1805 yılları arasındaki gelişmeler incelenmiştir. Amasya Belediyesi tarafından

gösterilebilir. Bu çalışmaları XX. yüzyılın ilk yarısında yazılan şehir tarihleri izlemiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Rıdvan Nafiz Edgüer'in *Sivas Şehri*⁶, yine İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kütahya Şehri* ve *Karesi Vilâyeti Tarihçesi* bunlardan ilk akla gelenlerdir.

XX. yüzyılın ortalarından itibaren Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalçık, Musa Çadircı ve Süreyya Faroqhi gibi araştırmacıların; çağdaş yerli ve yabancı müelliflerin eserleri yanında tahrir defterlerini ve şer'iyeye sicillerini etkin bir şekilde kullanarak yöntem ve kaynakların yorumlanması konusunda yaptıkları katkılar, yerel tarih çalışmalarının ivme kazanmasını sağlamıştır. Türkiye'de nüfus tarihinin önemini kavrayan ve nüfus tarihinin kaynaklarını tanıtan, bu verileri kullanarak nesnel ve yeni tarihsel bilgiler üreten ilk tarihçi olan (Koç 2013: 193) Ömer Lütfi Barkan'ın Türk tarihçiliğine yaptığı katkıyı öncelikle belirtmek gerekir. Bir bölgenin tarihi incelenirken demografik yapının tespiti önemlidir. Tanzimat öncesi Osmanlı tarihi için tahrir ve cizye defterleri bu konuda önemli veriler barındırmaktadır. Ömer Lütfi Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*⁷ ile *Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri*⁸ isimli makalelerinde tahrir defterlerden hareketle köy, sancak ve eyaletlerin nüfusunun hesaplanabileceğini iddia etmiş ve her hanede ortalama 5 kişi yaşadığını varsayarak (Barkan 1953: 12) nüfus cetvelleri hazırlamıştır. Kendisinden sonra bu konuda araştırma yapacaklara yol gösterici olmuştur. Barkan'ın metodunu izleyen Süreyya Faroqhi, 2014 yılında Yurt Yayınevi tarafından basılan *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650)* isimli eserinde tahrir, vakıf, mühimme ve maliye defterlerini kullanarak XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı şehirlerine ilişkin ayrıntılı nüfus ve meslek istatistikleri

---

bastırılan eserin I. cildinin takdim kısmında verilen bilgiye göre eserin V. cildi basım aşamasında iken matbaada yanmıştır. Bu yüzden de bu cildin içeriği hakkında bilgi yoktur. VI. ve XII. ciltlerde yazar Amasyalı meşhur şahsiyetlerin biyografilerini ele almıştır (Yasar 2013a: 8-10). Selçuklu, beylikler ve Osmanlı dönemi Amasya tarihi, özellikle Amasyalı ünlü şahsiyetlerin biyografileri ile ilgili çok önemli bir kaynaktır.

⁶ Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı döneminde Sivas'ın tarihçesi, kitabeleri hakkında bilgiler mevcuttur. 1928 yılında Osmanlıca harflerle Maârif Vekâleti tarafından İstanbul Devlet Matbaasında bastırılmıştır. 2014 yılında TTK tarafından yeni harflerle tekrar basılmıştır.

⁷ Barkan, Ömer Lütfi (1953). "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi". *Türkiyat Mecmuası*, S:10. 1-26.

⁸ Barkan, Ömer Lütfi (1941). "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası* II (1-2): 20-59.

oluşturmuş, zaman içinde şehirlerin nüfus, sosyo-ekonomik yapılarında meydana gelen değişiklikleri irdelemiştir. Musa Çadırcı'nın 2011 yılında yayınlanan *Anadolu Kentleri: Tanzimat Sürecinde Türkiye*, Anadolu kentlerinin Tanzimat sürecindeki özellikleri, Tanzimat Dönemi'nde yapılan yeniliklerin kent yaşamına etkileri hakkında bilgi vermektedir. Aynı yazarın 1997 basılan *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* da Tanzimat sürecinde Anadolu kentlerinde yerel yönetim, nüfus, güvenlik, ulaşım ve haberleşme, yargı, eğitim-öğretim faaliyetleri ile bu alanlarda meydana gelen değişiklikler üzerinde durmakta, son kısımda kentlerin ekonomik yapılarını incelemektedir. Halil İncalcık'ın *Ottoman Galata 1453-1553*⁹ isimli makalesi, fetih sonrası vakfiyeler, tahrir defterleri temel alınarak bir semtin tarihini, sosyal ve ekonomik olarak geçirdiği değişimi ele alan bir çalışma olması bakımından önemlidir. *Istanbul: An Islamic City*¹⁰ makalesinde İstanbul'un tarihi, demografik ve sosyal durumu üzerine yoğunlaşır. *A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak, 1520-1593*¹¹ isimli çalışmasında Bursa Şer'iyye Sicillerinden yararlanarak Bursa örneğinden hareketle XVI. yüzyıl Anadolu'sunda bir Osmanlı şehrinin sosyo-ekonomik durumunu ele almıştır. *Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası*¹², çağdaş Osmanlı ve Batı kaynaklarından yararlanmak suretiyle Fetih'ten sonra İstanbul şehrinin yeniden imarı ve şehri bayındır hale getirmek adına Fatih tarafından atılan adımlar ve bu girişimler sonucu şehrin demografik ve ekonomik yapısında meydana gelen değişim üzerinde yoğunlaşır. Bu çalışmalarda bir yerel tarih çalışması için çağdaş yerli ve yabancı müelliflerin eserleri yanında şeri'yye sicilleri ve tahrir defterlerini temel veri kaynakları olarak kullanması bu alanda ileride çalışma yapacak olan araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur.

Öncelikle yukarıda isimleri zikredilen müelliflerin yerel tarih çalışmasına katkıları, yerel bazda tarih çalışmalarına ilginin artmasına, başta akademik olmak üzere çok sayıda çalışmaya konu olmasına neden olmuştur. Özer Ergenç'in 1974 yılında

⁹ İncalcık, Halil (1998). "Ottoman Galata 1453-1463", Essays In Ottoman History, İstanbul: Eren Yayınevi. 275-376.

¹⁰ İncalcık, Halil (1998). "Istanbul: An Islamic City", Essays In Ottoman History, İstanbul: Eren Yayınevi. 247-271.

¹¹ İncalcık, Halil (1988). "A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak, 1520-1593", The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire, Bloomington: Indiana University Turkish Studies. 161-176.

¹² İncalcık, Halil (1988). "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 3. 205-214.

doktora tezi¹³ olarak *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehir Müesseseleri ve Sosyal-Ekonomik Hayatı Hakkında Bir Araştırma Denemesi*, XVI. yüzyılda iki önemli Anadolu şehrini karşılaştıran ve Osmanlı şehirlerinin özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan, şehir tarihi ile ilgili örnek çalışmalardan birisidir. Feridun Emecan, 1989 yılında basımı yapılan *XVI. Asırda Manisa Kazası*'nda daha çok tahrir defterlerini kullanarak Manisa kazasının XVI. yüzyıldaki idari taksimatı, sosyal ve ekonomik durumunu ele almıştır. Göknur Gögebakan, 1998 yılında sunduğu *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)* isimli doktora çalışmasında tahrir defterleri ve şer'iyye sicillerinden yararlanarak XVI. yüzyıl ortalarında Malatya kazasının idari, sosyal ve ekonomik yapısını ele almıştır. Davut Hut'un 2006 yılında Doktora tezi olarak sunduğu *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, arşiv belgeleri ve Musul vilâyet sâlnâmelerini kullanarak kazanın Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki idari, ekonomik ve sosyal yapısını irdelemiştir. Mehmet Süme tarafından 2010 yılında Doktora çalışması olarak sunulan *Develi Kazası (1840-1910)*, arşiv belgeleri ve yerel kayıtlar kullanılarak Develi kazasının 1840-1910 yılları arasındaki idari, kültürel, sosyal ve ekonomik durumunu ele almıştır. Orhan Şen tarafından hazırlanan 2015 yılında yayınlanan *Osmanlı Döneminde Pötürge (Şiro)* isimli çalışmada Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımlarına ait defterlerden yararlanarak günümüzde Malatya iline bağlı bir ilçe olan Pötürge'nin nüfus yapısı incelenmiştir.

Buraya kadar Osmanlı dönemini ilgilendiren çeşitli şehir tarihi çalışmalarına yer verdik. Bunların yanında tezimizi ilgilendiren kazanın bağlı olduğu Amasya sancağı da bazı yerel tarih çalışmalarına konu olmuştur. Bu eserlerden en çok bilineni şüphesiz *Amasya Tarihi*'dir. Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarının çağdaşı, görgü tanığı Amasyalı Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (1869-1939) Efendi'nin kaleme aldığı ve hazırlanması esnasında Amasya ile ilgili, şer'iyye sicilleri, tahrir ve tapu defterleri, mezar taşları, vakfiyeler, Sivas vilâyet sâlnâmelerinden yararlanılan *Amasya Tarihi* önemli bir yere sahiptir. Hüseyin Menç tarafından hazırlanan ve 2010 yılında yayınlanan *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*'da Milli Mücadele döneminde Amasya'nın yeri ve öneminin, Amasya eşrafının mücadeleye katkılarını ortaya koyması

¹³ Bu tez çalışması önce 1979 yılında XVI. yüzyılda Ankara ve Konya ismiyle Ankara Enstitüsü Yayınları, 2012 yılında da Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından basılmıştır.

bakımından değerli bir çalışmadır. Bu iki eser dışında Amasya, muhtelif akademik çalışmaların da konusu olmuştur. Adnan Gürbüz, 1993 yılında sunduğu *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı* isimli doktora çalışmasında tahrir defterleri ve vakfiyelerden hareketle XVI. yüzyılda Amasya'daki vakıflar ve vakıflara tahsis edilmiş arazileri ele almıştır. Hüseyin Güneş, 2001 yılında sunduğu *Lale Devrinde Amasya* isimli doktora tezinde tahrir defterleri ve şer'iyye sicillerini kullanarak XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Amasya'nın idari, sosyal ve ekonomik durumunu irdelenmiştir. Fevzi Gür, ve Salih Kahrıman'a ait olan ve 2012 yılında yayınlanan *Amasya Nüfus Defterleri 1840*, Amasya'ya ait nüfus defterlerini kullanarak 1840 yılında Amasya şehrinin nüfusunu incelemiştir. Edip Uzundal, 2017 yılında sunduğu *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya Sancağı* isimli doktora tezinde arşiv belgelerinden yararlanarak II. Abdülhamid döneminde sancağın idari, sosyal ve ekonomik yapısını ele almıştır. Sadık Çetin'in 2018 yılında sunduğu *Şer'iyye Sicillerine göre III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Amasya'sında Merkez-Taşra Münasebetleri* adlı doktora tezi, Amasya Şer'iyye Sicillerinden yararlanarak XVII. yüzyıl sonları - XX. yüzyıl başlarında Amasya örneğinden hareketle merkez taşra ilişkilerini irdelenmiştir.

Amasya sancağı yanında çalışmamızın konusu olan Merzifon ile ilgili de muhtelif araştırmalar yapılmıştır. Asım Taşan'ın 1979 yılında yayınlanan *Dünden Bugüne Merzifon* isimli çalışması bu konudaki ilk çalışmalardan birisidir. Taşan eserinde daha çok resmi kayıtları kullanmıştır. Söz konusu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde 1950'li yıllara kadar kazanın tarihi, folkloru, önemli şahsiyetleri üzerinde durmaktadır. Mustafa Çolak, 1991 yılında Yüksek Lisans tezi olarak sunduğu *XVI. Yüzyıl Başlarında Merzifon Kazası (1515-1520)*'da kazanın XVI. yüzyıl başlarındaki idari, sosyal ve ekonomik durumuna değinmiş ve ağırlıklı olarak tahrir defterlerinden faydalanmıştır. Abdullah Dünder'ın *Eski Çağda Merzifon, Gümüşhacıköy, Hamamözü / Merzifon, Gümüşhacıköy, Hamamözü'nün Prehistoric Periodu* adıyla hazırlayıp 2002 yılında sunmuş olduğu araştırmada kazanın tarih öncesi dönemini ele almıştır. Murat Çekelez tarafından hazırlanan, *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri* ismiyle 2005 yılında sunulan doktora tezi, kazada Türk egemenliği döneminde inşa edilmiş mimari eserleri tarz, kullanılan malzeme ve sanatsal değer açılarından ele almıştır. Bizzat alan incelemesi yaparak bahse konu dönemdeki eserlerin

isimleri, türleri ve günümüzdeki durumları hakkında ayrıntılı bir liste vermektedir. Gülbadi Alan'ın 2002 yılında doktora tezi¹⁴ sunduğu *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivleri yanında Amerikan ulusal arşivlerini de kullanarak XIX. yüzyılın son çeyreğinden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kazada misyonerlik faaliyetlerini, misyonerlerin Ermeni ve Rum olaylarındaki rollerini ele almıştır. Sibel Kavaklı Kundakçı, 2014 yayınlanan *Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Merzifon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat* isimli incelemesinde 1883-1890 yılları arasında kazanın sosyo-ekonomik yapısını ele almış, çalışmasını bu tarihler arasını kapsayan iki şer'iyye siciline dayandırmıştır. Cemile Bahtiyar Karadeniz'in 2017 yılında yayınlanan *Merzifon İlçesinin Nüfus Özellikleri*, Cumhuriyet dönemi nüfus sayımlarından hareketle özellikle TÜİK verileri ile kazanın nüfusunun yapısı, yoğunluğu yerleşim ve cinsiyete göre dağılımını konu edinmiştir. Selim Özcan, *Tanzimat Dönemi'ndeki Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları*¹⁵ isimli makalesinde kazada XIX. yüzyıl ortalarında yapılan temettuat sayımlarına ait defterlerden yararlanarak Ermeni nüfusun sosyo-ekonomik durumunu irdelemiştir.

Bu hususi çalışmalar dışında Merzifon belediyesi organizesinde *Geçmişten Günümüze Merzifon* ismiyle birincisi 2010 yılında Hasan Babacan'ın, ikincisi 2013 yılında Mustafa Çolak'ın ve üçüncüsü de 2015 yılında Asım Çoban'ın editörlüğünde sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu sempozyumlarda çoğu Merzifonlu yazar ve akademisyen Merzifon'un tarihi, coğrafyası, edebiyatı, folkloru, sanatı, gelenekleri ve mutfak kültürü ile ilgili bildiri sunmuşlardır. Bu bildiler toplanarak kitap halinde bastırılmıştır¹⁶.

Yukarıdakilerle karşılaştırıldığında çalışmamız; Tanzimat sonrası değişim ve dönüşüm sürecinde Merzifon kazası üzerinde yoğunlaşması, kazanın idari, sosyal ve

¹⁴ Tez 2008 yılında TTK tarafından *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji* ismiyle yayınlanmıştır.

¹⁵ Özcan, Selim (2017). "Tanzimat Dönemi'ndeki Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C: XVII, S: 13. 144-167.

¹⁶ Birinci sempozyumdaki bildiriler Hasan Babacan editörlüğünde *Geçmişten Günümüze Merzifon* ismiyle 2010 yılında Merzifon Belediyesi tarafından, ikinci sempozyum konuları Mustafa Çolak editörlüğünde 2013 yılında *Geçmişten Günümüze Merzifon Bildiriler II* ismiyle Altın Post Yayınevi tarafından, üçüncü sempozyumdaki bildiler ise Asım Çoban'ın editörlüğünde 2015 yılında Edge Akademik Yayıncılık tarafından *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yoresi Sempozyumu, 08-10 Ekim 2015: Bildiri Kitabı* ismiyle basılmıştır.

ekonomik yapısına geniş bir şekilde değinmesi, Tanzimat sonrası alanlardaki değışim sürecini izleme imkânı vermesi, büyük ölçüde XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait bir araştırma olması, ve birinci el kaynaklar olarak Osmanlı arşiv belgelerini hem de yerel kayıtları ihtiva etmesi bakımından farklılık arz etmektedir.

Çalışmanın hangi temel kaynaklara dayandığı sorusu da şüphesiz önemlidir. Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi inceleyen bu tez çalışmasının temel kaynakları da elbette çeşitlidir. Çalışmamızda kullandığımız kaynakların büyük bir kısmını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan belgeler oluşturmaktadır. Farklı tasniflerden elde edilen Osmanlı arşiv belgelerinde idari, sosyal ve ekonomik alanlarda çalışmaya yardımcı olacak çok sayıda belgeye ulaşılmıştır.

Faydalandığımız arşiv belgeleri içerisinde temettuat defterleri de önemli bir yer tutmaktadır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren herkesin sahip olduğu emlak, arazi ve kazancına göre bir vergi alınması kararlaştırılmıştır. Bu verginin sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi için hane reislerinin mal varlığı, emlâk, arazi, hayvanlar ürün vb. bilgilerinin tespiti ve toplanacak verginin adaletli bir şekilde dağıtılması amacıyla yapılan sayım sonuçlarının kaydedildiği defterler temettuat defterleridir. Merzifon kazasında yapılan emlak sayımlarına ait olup kaynakçada belirtilen kaza merkezindeki mahalleler ile kazaya bağlı köylerde yapılan emlak ve temettuat sayımlarına ait defterlerden Merzifon kazasında yaşayan nüfusun Tanzimat Dönemi başlarındaki soyo-ekonomik durumunun tespitinde faydalanılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen kaza merkezindeki mahalleler ile kazaya bağlı köylerde yapılan nüfus sayımlarına ait nüfus defterleri de kaza ile ilgili bilgi toplarken başvurulan önemli kaynaklardan birisini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde (1808-1839) yapılmıştır (Karal 1988a: 155). Osmanlı Devleti'nin 1831 yılında yaptığı bu sayımı politik bir amaca yönelik olmayıp, devlet bu sayımla askerlik ve vergi bakımından Müslüman ve Hıristiyan nüfus sayısını öğrenmek istemiştir (Çimen 2012: 195). Merzifon kazasında da ülke geneline paralel olarak nüfus sayımı

yapılmış ve nüfus defterlerine kaydedilmiştir. Kaynakçada numaraları verilmiş olan bu defterlerden Merzifon kazasında yaşayan nüfusun Tanzimat Dönemi başlarındaki sayısı, yerleşim durumuna ve etnik kökene göre dağılımı, hane sayıları, hane reislerinin meslekleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Kullandığımız ana kaynaklar içinde önem arz eden bir diğer tür şer'iyeye sicilleridir. 1883-1888 yılları arasını kapsayan MŞS.d.6970 ve diğeri de 1887-1890 yılları arasını kapsayan MŞS.d.6971 iki adet şer'iyeye sicil defteri bulunmaktadır. Merzifon kazasında kadının verdiği kararları ve yargı ile ilgili bazı belgeleri ihtiva eden bu defterlerden kaza halkının 1883 ve 1890 yılları arasındaki sosyo-ekonomik yapısının tespitinde, elde edilen bilgilerin Tanzimat Dönemi (1839-1876) başları ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) öncesindeki sosyo-ekonomik yapısı ile kıyaslama yapılmasında faydalanılmıştır. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki mali ve hukukî ilişkilerin ortaya konulmasında da yararlanılmıştır. Bu defterler dışında kaynakçada verilmiş olan vakıf defterleri, ayniyat defterleri ve diğer muhtelif tasniflerden alınan arşiv belgeleri de kullanılmıştır.

Tezimizi ilgilendiren bir başka ana kaynak salnamelerdir. Sâlnâmeler Osmanlı devlet teşkilatını birinci elden kaynaklardan takip etme imkânı vermesi nedeniyle tarihi açıdan paha biçilmez kıymettedir. Bu çalışmada kazanın idari, sosyal ve ekonomik durumunun tespitinde Devlet sâlnâmeleri, Sivas vilâyet sâlnâmeleri ve Maârif Nezâreti tarafından yayınlanan maârif sâlnâmelerinden de yararlanılmıştır. Arşiv belgeleri ve sâlnâmeler dışında Ticaret ve Ziraat Nezâreti-İstatistik Dairesi Umûmiyyesi Müdüriyeti tarafından yayınlanan *Memalik-i Osmaniye'nin R.1329 (1913) Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği* de çalışmamızın son döneminde kazanın sosyo-ekonomik yapısının tespitinde kullanılmıştır.

Resmi belgeler dışında muhtelif araştırma eserlerden de faydalanılmıştır. Ali Cevad tarafından hazırlanan ve H.1313 (1895) yılında yayınlanan *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar tarafından yazılan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarında Amasya sancağı ve kazaları hakkında ayrıntılı bilgi veren *Amasya Tarihi*, Boğos Natanyan'ın 1877 yılında Sivas eyalet sınırları içindeki gözlemleri ve anılarından bahsettiği ve

Silvart Malhasyan tarafından çevirisi yapılan *Sivas 1877* bunlar içerisinde en önemlileridir. Çalışmamız bir yerel tarih çalışması olduğu için, daha önce şehir tarihi üzerine yapılmış akademik çalışmalardan da şekil ve içerik bakımından istifade edilmiştir. Mehmet Süme tarafından yapılan *Develi Kazası (1840-1910)* isimli çalışmadan bir kaza tarihi çalışmasında ele alınacak konuların tespitinde ve sıralamasında yararlanılmıştır.

Tanzimat Dönemi'ne Kadar Merzifon

Tarihi Kalkolitik Çağ'a (MÖ 5000-3.500) kadar uzanan bir yörede bulunan Merzifon'un çekirdeği, Hititler döneminde (MÖ 1700-700) askeri ve ticari amaçlarla yapılan sınır karakolu niteliğinde küçük bir kaleden ibaret olup, bu kale Hititlerden sonra yöreye hâkim olan Frig (MÖ 800-676), Kimmer (MÖ X.-VIII. yy) ve İskit (MÖ VIII.-III. yy.) saldırılarında yıkılmıştır. Şehrin bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkışı, Pontus Krallığı'nın (MÖ 302-64) ardından I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun (MÖ 753-MS 395) bölgeye hâkim olduğu döneme rastlamaktadır (Öz 2004: 243). Şehrin isminin kaynağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir¹⁷. Roma ve Bizans (395-1453) dönemlerinde Amasya'ya bağlı olan Merzifon, 1071 Malazgirt Muharebesi sonrası Danişmend emirlerinden İltekin Gazi tarafından fethedilmiş, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) Danişmendli Beyliği'ne (1080-1178) son vermesinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin (1077-1308) egemenliğine girmiştir. Merzifon, Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra İlhanlı Devleti (1256-1335), Eretna Devleti (1335-1381) ve Kadı Burhaneddin Devleti'nin (1381-1398) egemenliğine girmiştir (Öz 2004: 243). Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) içerisinde Merzifon'un da bulunduğu

¹⁷ *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin, Pontus Kralı V. Mitridat'ın bugünkü Merzifon'un bulunduğu yerde Amasya ile Osmancık arasındaki boğazı kontrol altına almak amacıyla *Merzepon* ismiyle bir kale inşa ettirdiğini, *Merzepon* isminin zamanla Merzifon şekline dönüştüğünü belirtmektedir. Hüseyin Hüsameddin'e göre Merzifon kelimesinin aslı olan *Merzepon* sınır, mahal anlamına gelen *merz* ve Pontus Krallığı'nı işaret eden *pon* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve Pont sınırı, Pont yurdu anlamlarına gelmektedir (Yasar 2013a: 182-183, 263). Bir başka görüşe göre Romalı kumandan Pompeius, M.Ö. 64 yılında Pontus Kralı Mitridat'ı yendiği sırada bölgede *Fazemonid* isimli bir yerleşme mevcuttu ve Pompeius burayı şehir olarak ilan etmiş, *Neapolitis* adını vermiştir. Bu şehir ismi zamanla *Phazemon Neapolis* şekline dönüşmüştür. V. yüzyılda Bizanslı Stefan, şehirden bahsederken Phamidzon (Famizon) şeklinde kaydetmiştir. Phamadzon, Phameidzon şeklinde de geçen bu isim zamanla Famezon'a, ardından Mazifon, Marsovan, Mersivan'a dönüşmüş, Selçuklu kaynaklarında Bazimun, Fars kaynaklarında Merzuban ve Osmanlı belgelerinde Merzifon şeklinde yazılmıştır (Öz 2004: 243).

Kadı Burhaneddin'in kontrolü altındaki toprakların hâkimiyeti için Osmanlı Devleti ile Kadı Burhaneddin Devleti arasında egemenlik mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadele 1393'te Kadı Burhaneddin'in yenilmesi ve Merzifon'un Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmesiyle sonuçlanmıştır (Uzunçarşılı 1988a: 277-278). Osmanlı döneminde Amasya sancağına bağlı bir kaza haline getirilen Merzifon, bu statüsünü Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam ettirmiş, Cumhuriyet döneminde de yine Amasya iline bağlı bir ilçe olarak idari taksimattaki yerini muhafaza etmiştir. Coğrafi konumu ve önemli yollar üzerinde bulunması¹⁸ sayesinde Merzifon, Osmanlı egemenliğine girdikten sonra dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. Osmanlılar döneminde bedesten, han, hamam, medrese, câmi başta olmak üzere şehirde inşa edilen çok sayıda mimari eser sayesinde, Merzifon halkının her türlü sosyal ve dini ihtiyaçlarını karşılayacak tesisler kurulmuş, kent kendi kendine yeter hale getirilmiştir. Özellikle ticari alanda takdir edilecek bir gelişme imkânı bulan şehir için XVII. yüzyılda buraya gelen Evliya Çelebi: *□...Boyacı dükkânları çoktur. Acem boyasından güzel boya boyarlar. Mavi boyası meşhurdur. Kırım diyarına tüccarlar buradan her sene binlerce top pamuk bezi götürüp esir ile değiştirirler. Kırım halkının ferace ve elbisesi hep Merzifon bezindedir. Pamuk ipliği dahi meşhurdur. Beldi¹⁹ döşeği, beldi alaca yastığı, basma kalemkârı, latif yorgan yüzleri, çarşafı ve perdeleri dahi meşhurdur...*' demek suretiyle kazanın ticari potansiyeline ve canlılığına şahitlik etmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 687).

Günümüzde Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Amasya iline bağlı bir ilçe merkezi olan Merzifon'un deniz seviyesinden yüksekliği 750 metredir (Öz 2004: 243). Tavşan Dağı'nın güney eteklerinde, hafif düz bir tepe üzerine kurulmuş olup 40°-52' kuzey enlemi ve 34°-27' doğu boylamında bulunmaktadır. Kuzeyinde Samsun iline bağlı Havza ve Vezirköprü ilçeleri, batısında Gümüşhacıköy ilçesi, doğu ve güney tarafında Suluova ilçesi ile çevrilidir. Aynı zamanda İç Anadolu bölgesini Samsun'a, Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerini ve Doğu Anadolu bölgesini

¹⁸ Merzifon, Osmanlılar döneminde İstanbul'un Tebriz ve Basra-Bağdat ile bağlantısını sağlayan sol ve orta kol üzerinde bulunmaktaydı. Sol kol Üsküdar- Gebze- Bolu- Tosya- Hacı Hamza- Merzifon- Niksar-Şebinkarahisar- Bayburt- Tercan- Erzurum- Kars üzerinden Tebriz'e, orta kol ise Üsküdar- Gebze- Bolu-Tosya- Hacı Hamza- Merzifon-Tokat- Sivas- Hasan Çelebi- Malatya- Harput- Diyarbakır- Nusaybin-Musul- Kerkük- Bağdat üzerinden Basra'ya uzanmaktaydı (Halaçoğlu 2014a: 169) ve (Halaçoğlu 2014b: 86).

¹⁹ Yerli kumaş, çit bezi (Şemseddin Sami 1987: 301).

İstanbul'a bağlayan karayolu üzerinde yer almaktadır. Yüzölçümü 996 km²'dir. Köklü bir tarihi ve kültürel birikime sahip olan, Osmanlı döneminde kaza merkezi olduğu kadar günümüzde de ilçe merkezi olarak önemini muhafaza eden, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa başta olmak üzere önemli şahsiyetler yetiştirmiş olan Merzifon'da özellikle Osmanlı döneminden kalma önemli tarihi yapılar bulunmaktadır. Osmanlılar fethettikleri diğer şehirlerde olduğu gibi Merzifon şehrini de fethettikten sonra burada câmi, hamam, medrese, mescit gibi dini ve sosyal yapılar inşa ederek şehre Osmanlı kimliği kazandırmışlardır. Bu kimliğin kazandırılmasında yaptırdıkları sosyal tesislerle Çelebi Mehmed (1413-1421), II. Murad (1421-1451) gibi hanedan mensuplarının yanında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi Merzifon şehrinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerin de katkısı olmuştur. Özellikle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa şehre damgasını vurmuştur. Paşa, Merzifon'a bir câmi, câmi yanında bir kütüphane, büyük bir taş han, bir adet bedesten, çarşının bazı mahallerine üç yüz kadar kargir ve ahşap dükkân inşa ettirmiştir (Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi-SVS 1301: 193). Hüseyin Hüsameddin de *Amasya Tarihi*'nde, "1087'de Sadr-ı a'zam Merzifonî Kara Mustafa Paşa ibtidâ maskât-ı re'si olan Marınca karyesinde vâlidesi Abide Hâtûn'un binâ itdiği mescidi tevsî iderek bir câmi'-i şerîf ve mekteb ve 1090'da Merzifon kasabasının ortasında metîn, kâr-gîr bir câmi'-i şerîf ve önünde bir muvakkit-hâne, kütüb-hâne, ders-hâne ve şadırvân binâ ve Tâşân Dâğı'ndan iki kilometrelik kadar bir mesâfede lağımlar inşâ iderek kasabaya su getirmiş ve otuz kadar kâr-gîr çeşme binâsıyla cidden kasabayı ihyâ ve câmi'-i şerîfe dersiyeye vâz' itmiştir (Yasar 2013a: 184)." şeklinde yazarak Paşa'nın Merzifon şehri için ne ifade ettiğini açık şekilde izah etmiştir.

Merzifon şehri sahip olduğu tarihi dokusu, kültürel birikimi ve sanat eserleri ile Amasya şehrinin seviyesine ulaşamamış olsa da Amasya sancağı içerisinde diğer kazalardan hiçbirisi de Merzifon seviyesine yaklaşamamıştır. Merzifon şehrine Amasya sancağı içerisinde bu özelliği kazandıran önemli unsurlardan birisi de sahip olduğu tarihi eserlerdir. Bunlar içerisinde şu an ayakta olmasa da şehir kalesi önemli bir yere sahiptir. İç Kale şehir içinde Tepelik Mevki denen yerde bulunuyordu (Öz 2004: 244). 1301 (1883) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde verilen bilgilerden 1883 yılında İç Kale ile ilgili bazı kalıntıların mevcut olduğu anlaşılıyor (SVS 1301: 192). Sâlnâmede şehrin merkezinde Tepecik Kale denilen ve yüksekçe kaleye benzeyen iki kapılı bir yer olduğu

ve içinde bir kilise ve haneler bulunduğu bahsedilmektedir. Günümüze kale ile ilgili herhangi bir iz ulaşmamıştır. Dış Kale'nin bulunduğu mevki Merzifon şehrinin güneydoğusudur. XVII. yüzyılda Merzifon'u ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi'ye göre kale, Amasya sancağı hudutları içinde Danişmendliler tarafından kerpiçten yaptırılmış güzel bir kaledir (Evliya Çelebi 1986a: 686). Yine Evliya Çelebi, kalenin Yıldırım Bayezid döneminde zapt edildiğini, ziyaret ettiği tarihte kale içinde hiç ev olmadığını, mühimmat ve malzemeler için bekçilerin bulunduğunu kaydetmektedir. Daha sonraki dönemlerde kalenin önemini kaybettiği, bakımsızlıktan harabe haline geldiği anlaşılmaktadır. *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin, kale ile ilgili olarak; □ *El-yevm kasabanın şârk-ı cenûbî taraflarında harâbesi görülmekte olan kal'ası, ufak olduğu halde âsâr-ı atîkadan ma'dûd olacak bir ehemmiyeti hâ'iz değildir.* (Yasar 2013a: 183).” demektedir. Kale zamanla bakımsızlıktan tamamen harap olmuş ve günümüze ulaşmamıştır.

Şehrin önemli tarihi dokularından birisi de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şehre kazandırdığı Bedesten ve Taşhan'dır. Bedesten iki katlı olup kare şeklinde planlanmıştır. Tavanı çok kubbelidir. Kesme taş ve tuğla ile yapılmıştır. Taşhan da Kara Mustafa Paşa tarafından XVII. yüzyılda yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı olup iki katlıdır. Bir tane girişi olup kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Avlusunun üzeri açıktır. Binanın dış cephesine ise kuş evleri yerleştirilmiştir.

Şehirde çok sayıda tarihi değeri olan câmi ve mescit de bulunmaktadır. H.1301 (1884) Sivas Vilâyet Salnâmesi'ne göre Merzifon'da 24 adet câmi ve mescit bulunmaktadır (SVS 1301: 193). Merzifon'da tarihi değeri olan câmilerin başında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi içinde yer alan Paşa Câmii gelmektedir. Cami, paşanın Rikâb-ı Hümayun kaymakamlığı zamanında H.1077 (1666) yılında inşa edilmiştir²⁰. Cami yapılırken altı dükkân, üstü câmi olarak inşa edilmiş olup dikdörtgen planlı ve tek minarelidir. Avlusunda bir şadırvan bulunmaktadır. Yapımında kesme taşlar kullanılmıştır. Merzifon'da tarihi değeri olan câmilerden bir tanesi de erken dönem Osmanlı

²⁰ Cami kitabesinde H.1077 (1666) yılında yapıldığı yazılıdır. Vakfiyesinin tarihi 23 Safer 1089–16 Nisan 1678'dir (VGM.d.316: 08). Yasar, külliye ile birlikte caminin H.1090 (1679) yılında yapıldığından bahsetmektedir (Yasar 2013a: 184). Taşan ise kitabede belirtilen yılı kullanmıştır (Taşan 1979: 29).

câmilerinden birisi olarak kabul edilen Medrese Önü Câmii'dir. Cami, Merzifon şehrindeki en büyük câmilerden birisi olup II. Murat (1421-1451) döneminde yaptırılmıştır. Yapılış yılı 1426 olarak geçmektedir²¹. Cami dikdörtgen planlı olup tavanı ahşaptır. Bu câmi Sultaniye Medresesi'nin²² yakınına inşa edilmiş olmasından dolayı Medrese Önü Câmii ismi verilmiştir. Cami bir ara askeri depo olarak kullanılmış²³ ancak daha sonra halk tarafından tamir edilerek tekrar ibadete açılmıştır (Taşan 1979: 29). Şehirdeki tarihi değeri olan câmilerden birisi de Hoca Süleyman Mahallesi'nde yer alan Alaca Minare Câmii'dir. Bu câmi II. Bayezid döneminde (1481-1512) yapılmıştır²⁴. Caminin minaresinde kırmızı tuğla kullanılmasından dolayı Alaca Minare Câmii olarak bilinmektedir. Şehirde halen ayakta olup kullanılan ve tarihi değeri olan diğer önemli câmilerden bazıları ise Sofular Mahallesi'nde bulunan Sofular Câmii²⁵, Gazi Mahbub Mahallesi'nde bulunan Bozacı Câmii²⁶, Bali Mahallesi'nde bulunan Aşçı Hüseyin Ağa Câmii²⁷, Hacı Hasan Mahallesi'nde bulunan Hacı Hasan Câmii'dir²⁸.

Şehrin tarihi dokusunu oluşturan unsurlardan birisi de şehirde bulunan zaviye²⁹, tekke³⁰ ve türbelerdir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra arka arkaya

²¹ Kitabe kaydında yapılış tarihi olarak H.830 (1426) yılı yazılıdır. Taşan, bu kitabenin günümüz Türkçesine çevrilmiş halini eserinde vermiştir (Taşan 1979: 29). Yasar da aynı tarihi kullanmıştır (Yasar 2013a: 184).

²² Çelebi Mehmed'in yaptırdığı medrese (Yasar 2013a: 185).

²³ Kaynakta ne zaman depo olarak kullanıldığı belirtilmiyor. Ancak depo olarak kullanılan dönemin II. Dünya Savaşı (1939-1945) yılları olduğu tahmin edilmektedir.

²⁴ Kitabe kaydına göre H.906 (1500) yılında inşa edilmiştir. Taşan, yapıldığı dönem olarak II. Bayezid dönemini işaret etmektedir (Taşan 1979: 30).

²⁵ Caminin kitabesi yoktur. Ancak mimari özellikleri Osmanlı dönemi camisi olduğunu göstermektedir. Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* isimli eserinde caminin ismini Abdullah Paşa Câmii olarak zikretmektedir (Erken 1972: 302). Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* isimli eserinde Abdullah Paşa'nın H.887 (1482-83) yılında II. Bayezid'in oğlu Amasya valisi Şehzade Ahmed'e lala olarak atandığını, Amasya Sofular Mahallesi'nde H.890 (1485-86) yılında bir cami ve dârü'l-hadis inşa ettirdiğini belirtir (Yasar 2013b: 120, 121). Bu bilgi doğrultusunda caminin II. Bayezid döneminde yaptırıldığı anlaşılır. Zaten Merzifon'daki Türkler dönemi mimari eserler üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmış olan Murat Çekelez'de caminin plan ve mimari özelliklerinin II. Bayezid dönemini işaret ettiğini ifade etmektedir (Çekelez 2005: 39,40).

²⁶ Kitabesi yoktur. Yasar H.900 (1494-95) yılında Bozacı Ali tarafından yaptırıldığını kaydeder (Yasar 2013a: 184).

²⁷ Kitabesi yoktur. Aşçı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yakınından geçen dere nedeniyle Çay Câmii olarak bilinir.

²⁸ Kitabesinde H.1126 (1714) yılında yapıldığı yazılıdır

²⁹ Zaviye, bir zahidin ibadetle meşgul olmak üzere çekildiği تنها yer veya kulübe, küçük tekke anlamına gelmektedir (Şemsettin Sami 1987: 3304).

³⁰ Tekke ise tarikat mensuplarının toplanarak zikir, mukabele ve çile ile meşgul oldukları, tasavvuf eğitimi verilen yer, dergâh, hankâh, zaviye anlamına gelmektedir (Fidan vd. 1996: 2817).

tekke ve zaviyeler açılmaya başlandığı anlaşılmıştır. Çelebi Mehmed'in validesi Devlet Hatun tarafından H.822 (1419) yılında bir Cami ile birlikte zaviye açılmıştır³¹. Bu zaviyeye ilave olarak H.868 (1463) yılında Horasan-i Piri Baba bir zaviye, Merzifon-i Eşşeyh Ali Çelebi Zeynilere³² mahsus bir tekke ve Nakşibendiye'den Eşşeyh Sırrı Ali Efendi H.1035 (1625) yılında Sırrı Baba Tekkesi adıyla bir tekke inşa etmişlerdir (Yasar 2013a: 184). H.1301 (1884), H.1306 (1888) ve H.1308 (1890) Sivas vilâyet salnâmelerindeki kayıtlarda kazada yirminci yüzyıl başlarında üç adet zaviyenin faal olduğu anlaşılmaktadır³³. XVII. yüzyılda Merzifon'u ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi, Merzifon'da Pir Dede Tekkesi, Daşan (Tavşan) Dağı eteğinde Hırka Sultan Tekkesi, şehre bir saat mesafede Hazret-i Ukkâşe Tekkesi, şehir içindeki Kadiri ve Halveti tekkelerinin de içinde olduğu yedi tekke bulunduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 686).

Merzifon kazasındaki türbelere gelince burada çok sayıda türbe bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi Şeyh Hazret-i Pir Dede Türbesi'dir. 1464 yılında şehirde bir zaviye yaptırdığı dikkate alınır (Yasar 2013a: 184) XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılır. *Amasya Tarihi* isimli eserde Hüseyin Hüsameddin Efendi, şeyhin Horasan erenlerinden ve şehri ihya edenlerden birisi olduğunu belirtmektedir. Türbe Merzifon'un kuzeyinde şehre bakan yüksek bir yerde bulunmaktadır. Türbeyi XVII. yüzyılda ziyaret etmiş ve ilgi ile karşılanmış olan Evliya Çelebi, türbe ile ilgili olarak: "*...adı geçen pirin birçok menkıbeleri vardır. Hâlâ türbesi büyük kubbelerle örtülü, meydan, mutfak ve derviş odaları ile donanmış olup her gece iki yüz adam konup göçer. İki yüzün üzerinde başı açık dervişi vardır* (Evliya Çelebi 1986a: 688)" demektedir. Merzifon kazasında bulunan bir diğer önemli türbe Hz. Ukkâşe'nin türbesidir. Bu şahsiyetin sahabeden olduğu iddia edilmektedir (Ali Saib 1304: 215). Türbe Hırha köyündedir.

Şehirde tarihi değeri olan hamamlar da yer almaktadır. H.1301 (1884), H.1306 (1888) ve H.1308 (1890) Sivas vilâyet salnâmelerine göre Merzifon'da on hamam

³¹ Devlet Hatun'un vakfiyesi H.23-04-825 (16-04-1422) tarihlidir (VGM.d.746:58), Yasar ise cami ve zaviyenin birlikte H.822 (1419-20) yılında açıldığını ifade etmektedir (Yasar 2013a: 184).

³² Sühreverdiye tarikatının Zeynüddin El Hafî'ye (ö.838/1435) nisbet edilen bir kolu (Öngören 2013: 367).

³³ (SVS 1301: 193), (SVS 1306: 232), (SVS 1308: 213).

bulunmaktadır³⁴. Merzifon şehrinin en eski hamamlarından birisi Çelebi Mehmed tarafından yaptırılmış olan Eski Hamam'dır³⁵. Kazada bulunan bir başka önemli hamam da Hacı Süleyman Mahallesi'nde bulunan Çifte Hamam'dır³⁶. Hamam birbirine bitişik olarak erkekler ve kadınlar için yapılmış iki bölümden ibaret olup bu yüzden de Çifte Hamam diye bilinmektedir. Evliya Çelebi, Merzifon'u ziyareti esnasında incelediği hamamın yetmiş kurnalı olup kırk kurnasının çalışır durumda olduğu, kubbelerinin dört tarafından ve duvarlarından bir damla ter damlama ihtimali olmadığı, binasının eski olması nedeniyle de biraz karanlık olduğundan bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 689). Yine diğer önemli bir hamam da Paşa Hamamı'dır. Hamam, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından sadrazamlığı zamanında yaptırılmıştır³⁷. Paşa Hamamı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi içinde yer almaktadır.

---

³⁴ (SVS 1301: 193), (SVS 1306: 232), (SVS 1308: 213).

³⁵ Kitabesi yoktur. Yasar, H.818 (1418) yılında inşa edildiğini yazar (Yasar 2013a: 184).

³⁶ Kitabe kaydına göre H.878 (1473-74) yılında yapılmıştır. Yasar'da H.878 yılında yapıldığını yazar. (Yasar 2013a:184). Taşan, 1462 yılında yapıldığını belirtmektedir (Taşan 1979: 29).

³⁷ Kitabesinde H.1092 (1681) yılında yapıldığı yazılıdır.

I. BÖLÜM

1. MERZİFON KAZASININ İDARİ TEŞKİLAT VE TAKSİMATI

Merzifon kazasının idari yapısına geçmeden önce kazanın Osmanlı idari taksimatındaki yerinin tespit edilmesi ve buna bağlı olarak bağlı olduğu üst idari kurumlar hakkında kısa bilgi verilmesi faydalı olacaktır. Çalışmamızın konusu içine giren dönemin başlarında Merzifon kazasının Sivas eyaletine tâbi Amasya sancağının bir kazası olduğu anlaşılmaktadır (BOA.NFS.d.2242: 1). Şimdi önce Merzifon kazasının idari anlamda sınırları içinde yer aldığı Sivas eyaleti, daha sonra da Sivas eyaletine bağlı ve Merzifon kazasının da bağlı olduğu Amasya sancağı hakkında kısa bilgi vermek yararlı olacaktır. Bu maksatla Osmanlı idari taksimatını bilmek gerekir.

Osmanlılar, XIV. yüzyıl ortalarından itibaren İlhanlılar ile olan bağlarının gevşemesi, beyliğin daha bağımsız hale gelmesi ve yapılan fetihlerle sınırların genişlemesine paralel olarak bir bölgedeki askeri ve idari yönetimi ifade etmek üzere sancak terimini kullanmaya başlamışlardır (Şahin 2009a: 98). Sancak kelimesi, ucu sivri demirden olup saplanan büyük bayrak anlamına gelir (Şemseddin Sami 1987: 737). Savaşlarda hükümdarı temsilen askeri bir komutan olan sancakbeyleri sancak taşıyabilmekteydiler. Başlangıçta hükümdar tarafından verilen, onun hâkimiyetini sembolize eden ve komutanlarca savaşlarda taşınan sancak, ilerleyen yıllarda coğrafi ve idari bakımdan belli bir bölgeyi ifade eder hale gelmiştir. İlk dönemlerde askeri bir ağırlığı olan sancak terimi, zamanla Osmanlı tımar sistemi içinde belli bir gelir dilimini belirten dirlik ve askeri birlik hem de o sancağa bağlı tımarlı askerlerin yer aldığı bölgeyi ifade eden bir idari birim olarak yaygınlaşmıştır (Şahin 2009a: 98).

Benzer ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkan beylerbeylik makamı da idari yetkileri yanında askeri yetkileri olan sancakbeylerinin hükümdar adına denetlenmesi, kontrol

altında tutulması ihtiyacı sebebiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlıların sancakbeylerini hükümdar adına kontrol altında tutmak üzere beylerbeylik kurumunu oluştururken Anadolu Selçuklularındaki *Melik'ül Ümeralık* makamından esinlendikleri anlaşılmaktadır (Köprülü 2004: 59).

Osmanlıların Rumeli'ye geçmesi, Rumeli'deki fetihlerin hızla ilerlemesi üzerine bir beylerbeyinin hem Anadolu hem de Rumeli'deki askeri işlerle ilgilenmesi, sancakbeylerine kumanda etmesi sakıncalı görülmüştür. Bunun sonucu olarak Beylerbeyilik Makamı, Anadolu Beylerbeyliği ve Rumeli Beylerbeyliği olarak ikiye ayrılmıştır (Uzunçarşılı 1988a: 502). Beylerbeyi başlangıçta görevlendirildiği bölgenin yani eyaletin askeri işlerinden sorumlu iken zamanla askeri âmirliğin yanında idari âmiri konumuna yükselmiştir. Beylerbeyilerin idare ettikleri yerler içinde beylerbeylik terimi yanında eyalet terimi de kullanılmaya başlanmıştır. Devletin sınırlarının genişlemesine ve idari ihtiyaçlara paralel olarak ilerleyen yıllarda beylerbeyi sayısı da artırılmıştır. Sivas Beylerbeyliği de bu süreçte kurulan bir beylerbeyliktir.

1.1. Merzifon Kazasının Bulunduğu Bölgenin Yönetimi

1.1.1. Sivas Eyaleti (1839-1914)

Sivas şehri Yıldırım Bayezid tarafından 1399 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmış ve idaresi Amasya Beyi Şehzade Mehmed'e verilmiştir (Uzunçarşılı 1988a: 299). Sivas, Tokat ve Amasya çevrelerinin Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra Anadolu (Rum) eyaleti ile Anadolu'nun tamamı anlaşıldığından bu bölgeyi ayırmak için merkezi Amasya olan yeni bir idari yapılanma yoluna gidilerek bölgeye Vilâyet-i Rum-ı Suğra denilmiştir (Gökbilgin 1965: 51). Böylece Sivas, Amasya paşa sancağına bağlanmıştır. Fakat ilerleyen yıllarda Sivas'ın eyalet merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Sivas'ı has ile idare olunan eyaletler arasında saymakta, paşa sancağına ilave olarak Divriği, Çorum, Keskin, Bozok, Amasya, Tokat, Canik ve Arapkir sancaklarını da eyalete bağlı sancaklar olarak zikretmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 130). Sivas eyaletinin statüsünü 1839 yılında da

devam ettirdiği anlaşılıyor (BOA.NFS.d.2243: 1b). Bu statünün ilerleyen yıllarda sancak ismi, sancak adedi ve sancak sınırlarındaki değişikliklere rağmen araştırdığımız dönemin sonuna kadar muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Mesela 1870 yılında eyalete bağlı sancaklar Sivas merkez sancağı, Amasya sancağı ve Kara Hisar-ı Şarki sancağı iken (Devlet Sâlnâmesi-DS 1287: 46-83) 1911’de eyalete bağlı sancaklar Sivas merkez, Amasya, Kara Hisar-ı Şarki ve Tokat’tan ibaret idi (DS 1327: 685-697). Eyaletin bu statüsü 1918 yılında da aynen devam etmiştir (DS 1333/34: 642-653).

1.1.2. Amasya Sancağı (1839-1914)

Amasya şehri, Yıldırım Bayezid döneminde 1393 yılında Osmanlı Devleti’ne katılarak bir sancak haline getirilmiş ve ilk sancak beyliğine de Çelebi Mehmed tayin edilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 278). Yukarıda da belirtildiği gibi Amasya’nın da içinde bulunduğu bölge Çelebi Mehmed’in saltanatı esnasında (1413-1421) Vilâyet-i Rum-ı Suğra adıyla bir eyalet haline getirilmiş ve Amasya bu eyaletin merkezi yapılmıştır. Amasya’nın bu statüsünün Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) kadar devam ettiği; bu dönemde eyalet statüsünün kaldırılarak bölgede oluşturulan Sivas eyaletine bağlı bir sancak haline getirildiği anlaşılmaktadır. "*Şehzâde Sultân Mustafa'nın şehâdetiyle münhâl olan Amasya sancâğı yine Sivas vilâyetine rabt idilüb begliğine mû'mâ-ileyh defter emîni Mehmed Çelebi nasb idildi* (Yasar 2013b: 155)". Çelebi Mehmed ile başlayan şehzadelerin Amasya sancağına vali atanması geleneği daha sonra da devam etmiştir. Amasya sancağı XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar birinci derecede şehzade sancaklarından birisi olmuştur (Uzunçarşılı 1988b: 579). 1648 yılında Sivas eyaletine yolu düşen Evliya Çelebi, Amasya sancağını Sivas eyaletinin sancaklarından birisi olarak saymaktadır (Çelebi 1986b: 156). Amasya sancağının tarihi süreç içindeki idari taksimatına göz attığımızda zaman içerisinde değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela 1530 yılında sancağın kazaları Amasya merkez, Lâdik ve Merzifon iken (387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II H.937 (1530) : 15), XVII. yüzyılda Amasya merkez, Köprüsemere, Zeytin, Gümüş, Bulak, Merzifon, Gergevaz, Lâdik, Veray, Zünnun-âbâd (Elvan Çelebi) şeklinde geçmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 527). Çalışmamızın başlangıcının hemen öncesinde yani 1838 yılında ise Amasya sancağının kazaları Amasya, Erbaa, Havza,

Zü'n-nûn, Zeytûn, Zile, Osmancık, Gelgiras, Köprü, Gümüş, Lâdik, Mecidözü, Merzifon idi (Yasar 2013a: 241). 1839-1914 yılları arasında da Amasya sancağının kaza adedi, kaza isimleri ve sınırlarında değişikliklerin devam ettiği anlaşılmaktadır. 1844 yılında sancağın kazaları Amasya Merkez, Merzifon, Lâdik, Havza, Çorum, Osmancık, İskilip, Saz, Köprü, Gümüş, Hacıköy ve Gelingiras iken (BOA.ML.VRD.CMH.d.534: 1-2) 1854-1855 yıllarında sancağın idari taksimatına bakıldığında sancağa ait kazaların Amasya (Nahiyeleri ile birlikte), Gelingiras, Lâdik, Zeytun-âbâd, Vadi-i Kedağra Nam-ı diğer Vezirköprü, Havza, Gümüş, Hacıköy, Zeytun, Merzifon, Çorum, Hacı Hamza, Saz, Osmancık, Ekrad-ı Çorum nam-ı diğer Karahisar-ı Temürlü ve İskilib'den ibaret olduğu görülmektedir (DS 1291: 88). 1907 yılındaki idari taksimatta ise kaza sayısının merkez kaza dışında Merzifon, Köprü, Gümüşhacıköy, Mecidözü, Lâdik ve Havza olmak üzere altı adede düştüğü anlaşılmaktadır (SVS 1325: 120-141) Sancağın bu statüsü 1918 yılında da aynen devam etmiştir (DS 1333-34: 646-649).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Amasya sancağının kazalarında değişiklikler yapılmasına rağmen, Merzifon kazasının statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmadan araştırdığımız dönemde Amasya sancağına bağlı bir kaza olarak Osmanlı idari taksimatı içindeki konumunu devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

1.1.3. Merzifon Kazasının İdari Teşkilat ve Taksimatı

Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı Devleti'ne katılan (Uzunçarşılı 1988a: 278) Merzifon şehri bir kaza haline getirilerek Amasya sancağına bağlanmıştır. Nitekim Merzifon kazasının Osmanlı egemenliği altındaki tarihi seyrine bakıldığında hep Amasya sancağına bağlı bir kaza olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazanın 1839 yılına kadar idari taksimatındaki gelişimine göz atıldığında XVI. yüzyıldaki tahrir kayıtlarında Amasya sancağına bağlı olduğu anlaşılmaktadır (387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri II H.937 (1530): 11). Bu statünün XVII. yüzyılda da devam ettiği anlaşılıyor (Çelebi 1986a: 686). Yine bu yüzyılda Amasya'ya bağlı bir nahiye olan Argoma nahiyesinin kuzeyinde bulunan bazı köyler Bulak köyü merkez olmak üzere Merzifon kazasına bağlı Merzifon-âbâd adıyla bir nahiye-kaza oluşturulmuştur (Öz 2004: 244). Bu çalışmamızın başlangıç tarihi olan 1839 yılında da hem Merzifon

kazasına bağı Merzifon-âbâd nahiye-kazasının mevcudiyeti hem de Merzifon kazasının Amasya sancağına bağılılığı devam etmiştir (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 1). Bundan sonraki süreçte de nüfus defterleri, temettuat defterleri ve Devlet sâlnâmelerinden anlaşıldığı kadarıyla Merzifon kazasının idari taksimatında meydana gelen bazı düzenlemelere rağmen Osmanlı idari taksimatı içerisinde Amasya sancağına bağılılığının devam ettiği anlaşılmaktadır. Kazaya bağı nahiyeleer kısmında ayrıntılı olarak kazada oluşturulan nahiyeleer ve idari değışiklikler açıklandığı için burada daha fazla açıklama yapmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

1.1.3.1. Kaza Yönetimi

Merzifon, kaza statüsünde olduğu için kazanın Osmanlı idari taksimatındaki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Osmanlı idari taksimatının tarihi seyrinin ve Tanzimat Dönemi'nde geçirmiş olduğu değışimin kısaca açıklanması yararlı olacaktır. Tanzimat Dönemi'ne kadar sancak beyi adı verilen görevliler tarafından yönetilen, askeri ve idari bir bölgeyi ifade eden sancaklar, Osmanlı devlet teşkilatının temel idari birimi olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta sancakbeyleri üzerinde hükümdar adına kontrol ve denetim işlerini beylerbeyi adı verilen bir görevli yerine getirmiştir. Sınırların genişlemesine bağılı olarak sayıları artan sancakbeylerinin hükümdar adına denetlenmesi, kontrol edilmesi için ihtiyaç üzerine bazı sancaklar bir araya getirilerek askeri bir birim olarak beylerbeyilikler yani eyaletler kurulmuştur. Başlangıçta askeri birer birim olarak kurulan sancaklar ve eyaletler zamanla askeri ve idari birimler haline gelmişlerdir. Yani Tanzimat'a kadar mali, idari ve adli örgütlenme sancak düzeyinde kalmış, eyaletler askeri alan dışında mali, idari ve adli alanlarda sancağın bir üst birimi olarak değerlendirilmemiştir (Ortaylı 2000: 61).

Sancakların alt birimi diyebileceğimiz idari birimler ise kazalardır. Osmanlılara has bir idari yapı olan kaza, hem kadının idare bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliğı gösterir (Baykara 2002: 119). Devletin sınırları genişledikçe sancak ve eyalet sayılarının artışı paralelinde bu idari birimler içindeki halkın adli sorunlarını çözmek için yeni yargı bölgelerinin yani kazaların da ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Doğal olarak Tanzimat öncesi dönemdeki kazalar idari yönden

çok adli yönü ağır basan birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazaların idari birim olarak ön plana çıkması daha çok XVII. yüzyıldan itibaren tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle başlamıştır (Baykara, 2002: 119-120). Kazalardan sonraki idari birimler olan köy ve mahallelerin yönetiminden ise imamlar sorumlu tutulmuşlardır. II. Mahmut döneminde köy ve mahallelerde muhtarlıklar kurulmuştur.

Eski dönemlerden farklı olarak yalnızca din ve devleti değil ülkeyi ve milleti de kalkındırmak, halka devlet içinde merkezi bir yer vererek modern bir devletin temel ilkesi olan halkın devlet için değil devletin halk için var olduğu düşüncesini uygulamaya koymayı amaçlayan (Tanör 2012: 87) Tanzimat ile birlikte Osmanlı idari taksimatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Tanzimat'ın en önemli amaçlarından birisi yarı özerk ve fiilen bağımsız olan yerel yöneticileri doğrudan merkezi otoritenin kontrol ve denetimi altına almak olmuştur (Ma'oz 2011: 269). Tanzimat Fermanı ile suistimale açık olup halkı çoğu zaman mağdur eden iltizam sistemi³⁸ kaldırılmış eyaletlerde vergilerin düzenli bir şekilde toplanması için doğrudan merkeze bağlı muhassıllar³⁹ gönderilmiştir. Vergilerin toplanmasında muhassıllara yardımcı olmak üzere sancak ve kaza merkezlerinde muhassıllık meclisleri⁴⁰ kurulması kararlaştırılmıştır. Uygulamadan istenen sonuç alınamayınca 1842 yılında yapılan bir

³⁸ Devlete ait gelir kaynaklarının belirli bir bedel karşılığında şahıslara verilmesidir (Sertoğlu 1986: 160). İltizamın Osmanlı Devleti'nde ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Uygulamasına ait ilk örnekler XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. İltizam metodu, XVI. yüzyılın başlarından itibaren hızlı bir genişleme eğilimi içinde görünür. İltizama reâyâ veya askeri, Müslüman yahut gayrimüslim, yerli veya yabancı herkes katılabilirdi. Sözleşmeler genellikle üç yıllık bir süre için yapılırdı. Ancak çok defa dokuz hatta on iki yıla kadar uzayan süreyi kapsayabilir ve bu husus verilen beratta açıkça belirtilirdi. İltizam sahiplerinin her zaman vergi toplamayı fiilen kendileri yapmayıp ikinci ve hatta bazen üçüncü elden mültezimlere devretmişlerdir. Böylece sistem, ekonomi üzerinde vergi yükünü arttırıcı ve üretim sektöründen giderek kalabalıklaşan rantiyer zümrelerine gelir transferini büyüten bir mekanizmadan ibaret hale geldi. İltizamın hazine ile halkın ikisine de zarar vermeye başladığı görülünce devlet sistemi düzeltmeye çalışmış, istenilen neticeler alınamayınca 1840 yılında iltizam tamamen kaldırılarak vergilerin, yeni oluşturulan muhassıllık teşkilatı içinde maaşlı memurlar vasıtasıyla emanet usulüne göre toplanmasına başlandı. İstenen sonucun alınmaması ve vergi tahsilatındaki düşüş üzerine 1843'den itibaren iltizama dönüldü. İltizam sistemi Cumhuriyet Devri'nde 17 Şubat 1925 tarihli kanunla tasfiye edilmiştir (Genç 2000: 155-158).

³⁹ 1839 senesinden sonra liva ve kazaya devlet gelirlerini toplamak üzere gönderilen memur (Sertoğlu 1986: 228).

⁴⁰ Muhassılların tayin, görev ve çalışma usûllerini belirlemek üzere 25 Ocak 1840 tarihinde bir nizâmnâme hazırlanmıştır (Özkaya ve Akyıldız 2006: 19). Bu nizâmnâme gereğince muhassıllar başkanlığında sancaklarda toplanan müftü, kadı, zabıt, halkın seçimle belirlediği dört kişi ve iki kâtipden oluşacak muhassıllık meclisi halkın ödeyeceği vergi miktarını tespit edip, nüfus ve emlak sayımı yapacaklardı. Eğer bölgede gayrimüslimler de yaşıyorsa bunlar da iki kişi ile temsil edilecekti. Eğer ikiden fazla gayrimüslim cemâat varsa mecliste her cemâat birer kişiyle temsil edilecekti. Yine kazalarda da muhassıl vekilinin başkanlığında müftü, nâib ve yörenin ileri gelenlerinden seçilecek iki kişiden oluşan küçük meclisler kurulabilecekti (Ortaylı 2000: 33-34).

düzenleme ile vergilerin toplanmasında tekrar iltizam sistemine dönülerek mali yetkiler valiye devredilmiş, kazaların yönetimi de kadılar yerine kaza müdürlerine bırakılmıştır (Çadircı 1999: 184). İdari taksimat vali tarafından yönetilen eyalet, kaymakam tarafından yönetilen liva⁴¹, kaza müdürü tarafından yönetilen kaza ve köy muhtarı tarafından yönetilen köyler şeklinde sıralanmıştır (Karal 1988b: 129). Tanzimat öncesi aralarında idari, mali ve adli yönden hiyerarşik bir sıralama olmayan idari birimler hiyerarşik bir düzen içinde örgütlenmiştir (Ortaylı 2000: 61). Böylece Tanzimat öncesi daha çok adli bir idari birim özelliği gösteren kazalar Tanzimat Dönemi'nde yapılan düzenlemelerle Osmanlı idari taksimatı içinde gerçek idari bir birim olarak yer almıştır. 1842 yılında yapılan bir düzenleme ile muhassıllıkların kaldırılmasına rağmen ülkemizde mahalli idarelerin ilk örneği olarak kabul edilen muhassıllık meclisleri, memleket meclisi adı altında 1849 yılına kadar devam etmişlerdir. 1849 yılında taşra idaresinde eyalet, sancak ve kaza yönetimi ile yerel meclislerin çalışma esas ve usüllerini belirlemek üzere bir talimatname⁴² hazırlanmıştır. Bu talimatnamenin kaza yönetimi ile ilgili bölümündeki hükme göre kaza müdürleri bölgenin önemli sorunlarını bölgedeki mecliste görüşerek alınan kararları maddeler halinde eyalet valisine bildirecek, bu sorunlardan bölge imkânlarıyla çözülebilecek olanlar halledilecek diğerleri ise hükümet merkezine bildirilecekti (A.{DVNSNZAM.d.44: 73,74).

1856 yılında yayınlanan ve temel amacı gayrimüslim tebaaya Müslüman tebaaya tanınmış olan hakların verilmesi olan Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti, gayrimüslim vatandaşlarına hem kamu hizmetlerine girme hakkı vermiş hem de onların yerel meclislerde daha iyi temsil edilmelerini sağlamak amacıyla meclisler ile ilgili mevzuatı yeniden düzenlemeyi taahhüt etmiştir. Bu taahhüdün sonucu olarak hem gayrimüslimlerin Müslümanlara eşit muamele görmedikleri şeklindeki şikâyetlerini önlemek hem de Avrupa devletlerinin gayrimüslimler lehine yapabilecekleri baskıyı

⁴¹ Osmanlı idare teşkilatında kaza ile vilâyet arasında bir idare makamı olup sancak diye de bilinirdi (Sertoğlu 1986: 200).

⁴² Amacı Tanzimat reformlarını uygulamak olan bu talimatname ile sancak kaymakamları ve kaza müdürleri tarafından bölgenin önemli sorunları bölgedeki meclislerde görüşülecek, daha sonra alınan kararlar maddeler halinde eyalet valisine bildirilecektir. Bunlardan bölge imkânlarıyla çözülebilecek olanlar halledilecek, diğerleri ise hükümet merkezine bildirilerek merkezden yardım istenecektir. Kazaların senelik tahsilat ve masraflarının kaydedildiği defterler sancak meclisinde görüşüldükten sonra kaymakamlar tarafından eyalet meclislerine incelenmek üzere gönderilecektir. Hesaplarda bir yanlışlık olursa bu defterler onaylanmayacak ve kaza müdürü hakkında soruşturma açılacaktır (A.{DVNSNZAM.d.44: 66, 73,74).

ortadan kaldırmak için ülkenin idari taksimat ve teşkilatını yeniden düzenleyen 1864 *Vilâyet Nizamnâmesi*⁴³ yayınlanmıştır. Bu Nizamnâme ile idari taksimat valinin yönettiği vilâyet, mutasarrıfın yönettiği liva, kaymakamın yönettiği kaza ve muhtarın yönettiği köyler şeklinde hiyerarşik bir düzen içerisinde sıralanmıştır (Karal 1988c: 153). İdari konularda yöneticilere yardımcı olmak amacıyla içerisinde halk tarafından seçilen iki Müslüman ve iki de gayrimüslim üye olan vilâyet merkezlerinde vilâyet, liva merkezlerinde liva ve kaza merkezlerinde ise kaza idare meclislerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca yine livalar adına seçilen temsilcilerden oluşan ve eyaletin genel sorunları konusunda yönetime danışmanlık yapmak üzere Vilâyet Umûm Meclisleri açılması planlanmıştır. Bu nizamnâme, önce Mithat Paşa'nın (1822-1884) valiliği esnasında Tuna vilâyetinde uygulanmış, elde edilen deneyimler ışığında önemli bir değişiklik yapılmadan 1867 yılında da daha fazla sayıda vilâyette uygulanmak üzere yeniden yayınlanmıştır. 1871 yılında ise yeni sistemi tüm vilâyetlerde uygulamak üzere *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi*⁴⁴ ilan edilmiştir. Bu nizamnâme ile yeni sistem tüm vilâyetlerde fiilen uygulanmaya başlanmış, ayrıca ilk kez nahiyeler idari bir birim olarak belirlenmiş ve idari taksimat içinde köyler ile kazalar arasına yerleştirilerek idari

⁴³ Bu nizamnâmeye göre idari taksimat valinin yönettiği vilâyet, mutasarrıfın yönettiği liva, kaymakamın yönettiği kaza ve muhtarın yönettiği köyler şeklinde yeniden düzenlenecektir. Vilâyet merkezinde görevi mali, bayındırlık, devlet malları ile ilgili konuları görüşmek, liva ve kaza idare meclisleri arasındaki, ahali ile hükümet arasındaki uyuşmazlıkları çözümlenmek, liva ve kaza merkezlerinde kurulacak olan belediye daire ve kararlarının faaliyet ve giderlerini denetlemek gibi görevleri olan vali başkanlığında, hâkim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru, halk tarafından seçilen iki Müslim ve iki gayrimüslim üyeden oluşan vilâyet idare meclisi, liva merkezinde livaların idari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işleri ve idari uyuşmazlıkları görüşüp karara bağlamakla görevli mutasarrıf başkanlığında hâkim, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü, gayrimüslim cemaat temsilcileri, ve halk tarafından seçilen iki Müslim, iki de gayrimüslim üyeden oluşan liva idare meclisi, kaza merkezinde ise kazadaki idari davalarının, gelir ve giderlerin incelenmesi, miri malların yönetimi ve korunması, yerel sağlığa ait tedbirlerin alınması, köy yollarının yapımı ve onarımı, belediye tesislerinin yapımı ve onarımı gibi görevleri olan kaymakam başkanlığında hâkim, müftü, gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri ve halk tarafından seçilen iki Müslüman, iki de gayrimüslim üyeden oluşan kaza idare meclisi olacaktı. Ayrıca vilâyet merkezinde vilâyet yönetimi için bir tür danışma organı olan ve yılda bir defa toplanan, vilâyete bağlı her liva adına seçilmiş üçer üyeden oluşan vilâyet umum meclisi olacaktı (Ortaylı 2000: 63-89).

⁴⁴ Bu nizamnâme ile 1864 *Vilâyet Nizamnâmesi*'nden farklı olarak ilk kez nahiyeler idari bir birim olarak kabul edilmiş ve idari taksimat içinde köyler ile kazalar arasına yerleştirilerek idari taksimat vilâyet, liva, kaza, nahiyeler ve köyler şeklinde düzenlenmiştir. Her nahiyenin Osmanlı tebaasından 25 yaşını geçmiş, okuryazar, vali tarafından teklif ve Dahiliye Nezâreti tarafından tasdik edilmek suretiyle atanmış bir müdürü ve mahallin ahalisinden seçilmiş belirlenen, yılda dört defa toplanmak suretiyle mahallin bayındırlık ve eğitim ile ilgili işlerinde karar verecek nahiyeler meclisi olacaktı (Ortaylı 2010: 432). Yine bu nizamnâme ile vilâyet içerisinde vergi salınması ve vergi konusundaki anlaşmazlıkların çözümü gibi konular vilâyet umum meclisine bırakılmış, merkez liva mutasarrıflığı ve merkez kaza kaymakamlıkları kaldırılmıştır (Ortaylı 2000: 63-64).

taksimât vilâyet, liva, kaza, nahiye ve köyler şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme 1913 yılına kadar⁴⁵ yürürlükte kalmıştır (Ortaylı 2000: 63).

1.1.3.1.1. Kaza Müdürü

Yukarıda da belirtildiği gibi kaza müdürlüğü 1842 yılında ve daha çok da ekonomik beklentiler sonucu gündeme gelmiş bir kurumdur. Ülke genelinde vergilerin düzenli toplanması ve vergi gelirlerinin arttırılması yönünde daha önce alınan tedbirlerden yeterince verim alınamaması nedeniyle kazayı tanıyan, vergileri düzenli toplayabilecek ve böylece vergi gelirlerinin artmasını sağlayacak birisinin kaza yönetiminin başına getirilmesi kararlaştırılmıştır. Burada aslında kaza müdürlerinin Tanzimat öncesinde özellikle de iltizam ve mukata üsûlünün yaygınlaşması sonrasında taşrada vergilerin toplanmasında önemli bir unsur olarak ön plana çıkan ancak Tanzimat sonrası iltizam üsûlünün kalkmasıyla bu fonksiyonlarını yerine getirme imkânı bulamayan voyvodaların⁴⁶ yerini aldıkları söylenebilir. Kaza müdürü seçimlerinde önce kaza bölgesinin ileri gelenleri bir araya gelerek kendi içlerinden birisini kaza müdürü

⁴⁵ 1913 yılında *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Kanun-ı Muvakkati* yayınlanmıştır. Bu kanun ile vilâyet valileri merkezin taşradaki temsilciliği yanında yerel yönetimden de sorumlu hale getirilmiştir. Vilâyet idare meclisinin yetkileri azaltılmıştır. Vilâyet umum meclisi karar alma mekanizmasından sıyrılarak uygulama ve denetleme yetkisine de sahip olmuştur. Vilâyette konulacak vergilerin belirlenmesi konusu artık meclisin görevleri arasından çıkarılmış, fakat bunun yerine vilâyetteki her türlü gelir getirici yeraltı ve üstü kaynaklarının, ulaşımın yapılması için ruhsat verilmesi; taşıtlardan vergi alınması; deniz ve akarsu ticaretinden sağlanacak gelir ilave edilmiştir. Ayrıca vilâyette bayındırlık hizmetleri; örnek çiftlik ve tohum ıslahane tarlaları, okulları ve ziraat ile tarımı, sanayi, ticareti geliştirici her türlü yatırımı yapmak; orman yetiştirilmesi, yabani hayvan ve ağaçların ıslahı; iktisat sandıklarının kurulması; sanayi, ticaret odaları ile okullarının açılması ile ilgili kararların verilmesi umumi meclisin görevleri arasına girmiştir. Vilâyet hususi idaresi altında vilâyete ait her türlü taşınır ve taşınmaz mallar ile gelir getirici devlet malları toplanmıştır. Vilâyetin her türlü ihtiyacı genel meclis tarafından belirlenir ve encümenler ile hususi idare tarafından uygulanarak yine umumi meclisce denetlenmesi kararlaştırılmıştır. Vilâyet hususi idaresi ilk defa bu kanunla meşru bir zemin bulmuştur. Artık vilâyetin merkeziyetçi yapısının yanında bir de hususi idaresi yasal olarak oluşturulmuştur (Kaştan 2016: 83-96).

⁴⁶ Başlangıçta "Has" denilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yürüten kimseye denirdi. Sonraları serbest tımarların, vali ve mutasarrıflara verilen bazı gelirlerin de voyvodalarca yönetildiği anlaşılmaktadır. İltizam ve mukata usulünün yaygınlaşması voyvodaların gelişmesine ve yayılmasına yol açmıştır. Hazinesinin yanı sıra vali ve mutasarrıflarda gelirleri kendilerine bırakılan sancaktan küçük yerlere vergileri kendileri adına toplamak üzere voyvoda göndermişlerdir. Bunlar daha çok yöreyi iyi bilen, ayanlık yapmış kimselerdi. Görev süreleri genelde bir yıl olup daha uzun süre görev yapanlarda olurdu. Voyvodalar bölgelerinin vergilerini toplayarak ilgiliye ödemek yanında, güvenliğin sağlanmasında, gerektiğinde asker seferlere katılmak da görevleri arasında idi. Tanzimat'tan hemen sonra voyvodalık kurumu kaldırılmış, mülki teşkilatta kaza ünitesi oluşturulmuş, yönetimi de kaza müdürlerine bırakılmış, voyvodaların görevleri bir bakıma bunlara devredilmiştir (Çadırcı 1988: 1232-1236).

olarak seçerdi. Kaza ileri gelenlerinin kendi aralarında belirledikleri kaza müdürünün durumu Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp padişaha sunulur, padişahın onayı ile atama gerçekleşmiş olurdu (Çadırcı 1989: 237). Merzifon kazasında görev yaptığı tespit edilen kaza müdürleri şunlardır:

Tablo: 1.1: Merzifon Kazası Müdürleri Listesi⁴⁷

Adı	Göreve Başlama	Görevde	Görevden Ayrılış
Mustafa Ağa bin Osman	?	18/11/1846	?
Mehmed Bey	?	07/06/1848	?
Mustafa Bey	?	1850-1851	?
Mustafa Ağa	?	-	11/01/1853
Ali Rıza Efendi	11/01/1853	-	?
Mehmed Bey	?	17/02/1855	?
Ali Rıza Efendi	?	27/01/1857	24/04/1858
Ahmed Kübri Efendi	?	-	1860
Necib Efendi	1860	-	26/12/1860
Ali Ağa	?	16/03/1864	?
İbrahim Ağa	19/01/1865	-	?
Hüsnü Efendi	21/09/1865	-	1866
Mehmed Cemil Bey	1866	-	?

1.1.3.1.2. Kaymakam

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı devlet adamları taşra yönetiminde ortaya çıkan sorunları çözmek için idari taksimatta yeniden yapılanmaya gitmişlerdir. Yukarıda da anlatıldığı gibi bu düzenlemeler çerçevesinde kaza, idari yönü ön plana çıkarılarak yönetimi yerel halk arasından seçimle belirlenen kaza müdürüne bırakılmıştır. Yapılan bu düzenlemeden halkın refahının ve güvenliğinin sağlanması, vergilerin düzenli şekilde toplanması ve vergi gelirlerinin artırılması gibi varılmak istenen hedeflere ulaşılamadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı taşra idaresindeki düzensizliklerin giderilememesi nedeniyle 1864 yılında taşra teşkilatında köklü bir düzenleme yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Geçoğlu 2011: 32). 1864 yılında yayınlanan Vilâyet-i Umûmiye Nizâm-nâmesi ile kazaların yönetimi seçimle belirlenen kaza müdürleri yerine kaymakamlara bırakılmıştır (Karal 1988c: 153). Merzifon kazasında görev yaptığı tespit edilen kaymakamlar şunlardır:

⁴⁷ BOA.NFS.d.2243:83b, BOA.A.}MKT.132/97: 1, BOA.NFS.d.2245: 18, BOA.NFS.d.2247: 12, BOA.A.}MKT.MVL.59/76: 1, BOA.A.}MKT.NZD.133/63: 1, BOA.EV.d.16174: 3a, BOA.A.}MKT.UM.312/99: 1, BOA.A.}MKT.UM.408/37: 1, BOA.A.}MKT.MVL.123/63: 1, BOA.MVL.670/33-2: 1, BOA.MVL.696/69: 1, BOA.İ.MVL.542/24328: 1, BOA.BEO.AYN.d.815: 4, BOA.BEO.AYN.d.815: 4.

Tablo 1.2: Merzifon Kazası Kaymakamlar Listesi⁴⁸

Adı	Tavin Tarihi	Ayrılış Tarihi
Arif Hikmet Efendi	1870'de görevde	?
Nafiz Bey	1871'de görevde	?
Mustafa Efendi	1874'de görevde	?
Hacı Mehmed Rüşdü Efendi	1883'de görevde	?
Hafız Bey	1884'de görevde	?
Ali Şevket Bey	1886'de görevde	?
Hafız Bekir Efendi	?	03/11/1887
Şevket Bey	03/11/1887	?
Sıddık Bey	09/11/1887	?
Bekir Paşa	29/03/1893	?
Necib Efendi	27/02/1894	?
Reşid Efendi	1894 yılında görevde	?
Salih Efendi	15/10/1894'de görevde	?
Süleyman Efendi	22/03/1896'da görevde	30/06/1897
Mahmud Bey	30/06/1897	12/10/1901
Rauf Bey	24/12/1901	?
Necmi Bey (Vekil)	?	24/08/1902'den önce
Tahsin Bey (Vekil)	?	7/10/1902'den önce
İsmail Kemal Bey	10/03/1902	12/12/1905
Emin Raşid Efendi	12/12/1905	01/S/1325-16/03/1907
Süleyman Necmi Efendi	16/03/1907	20/09/1908
Galib Bey	10/10/1908	30/11/1910
Bekir Bey	15/12/1910'de görevde	?
Kostantin Efendi	01/01/1911	?
Vasıf Bey	28/05/1911	?
Bedros Efendi	07/02/1913'te görevde	12/05/1913
Faik Bey	12/05/1913	31/07/1916
Hüsnü Bey	31/07/1916	17/04/1919
Rahmi Bey	17/04/1919	?
Abdullah Bey	06/07/1919	?
Hasan Efendi	23/03/1919'de görevde	?

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi gayrimüslimlerden de Merzifon kazasına kaymakam ataması yapılmıştır. Kazaya atanan kaymakamlardan bazıları görevini layıkıyla yerine getirirken, bazı kaymakamların ise görevini kötüye kullandıkları ve soruşturmaya tâbi tutuldukları anlaşılmaktadır. Mesela Ermeni eşkıyaların yakalanmasında hizmeti görülen Kaymakam Bekir Paşa, 6 Ekim 1893

⁴⁸ SVS 1287: 67, 1288: 68, 1292: 79, 1301: 104, 1302: 388, 1304: 97, BOA.DH.MKT 1460/27, DH.MKT.1461/116, BEO177/13266, Cİ.DH.1311/1311, DS 1312:726, BOA.ŞD.1783/4, Y.MTV.138/33, A.}MKT.MHM.681/36, BEO.1718/128820, DH.MKT.2571/12, DH.MKT.551/30, ŞD.2719/60, İ.DH.1391/1319, BEO.2718/203796, BEO.3023/226700, BEO.3399/254909, İ.DH.1470/1326, İ.DH.1485/1328, DH.ŞFR. 665/60, İ.DH.1485/1328, İ.DH.1487/1329, DH.MTV.22/70, İ.DH.1499/1331, BEO.4425/331835, DH.ŞFR.616/20, İ.DUİT.47/128, DH.ŞFR.97/235.

tarihinde ikinci dereceden meci diye nişanı⁴⁹ ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT. 145/89). Gümüşhacıköy kaymakamı iken 1907 yılında Merzifon Kaymakamlığı'na vekâlet eden Necmi Bey, iyi hizmetlerinden dolayı taltif edilmiştir (BOA.DH.MKT. 582/23: 1). Merzifon kazasında görev yapan kaymakamlardan bazıları da yaptığı hizmetlerden dolayı halkın takdir ve sevgisini kazanmışlardır. 1910 yılında Merzifon'da kaymakam vekili olarak görev yapan Bekir Bey'in hizmetlerinden memnun olan kaza halkı Sivas valisine müracaat ederek kaymakam vekilinin asaleten atanmasını talep etmişlerdir (BOA.DH.SFR. 665/60: 1).

Merzifon Kaymakamı Süleyman Efendi ise refakatinde bulunan iki Arnavut'un Merzifon Reji İdaresi tarafından istihdam edilmesini istemiş, isteğinin kabul edilmemesi nedeniyle tartıştığı reji memurları ve kolcularını gözaltına aldırıştır. Kaymakam Süleyman Bey, Samsun Reji İdaresi tarafından Sivas Valiliği'ne şikayet edilmiş, 21 Mart 1894 tarihinde Sivas Valisi'nin müdahalesiyle gözaltına alınan reji görevlileri serbest bırakılmıştır (BOA.DH.SFR.173/56). Yine 1896 yılında Merzifon kaymakamı olan ve verilen emirleri dinlemeyen Süleyman Efendi'nin değiştirilmesi için Amasya Mutasarrıflığı Dahiliye Nezâreti'ne müracaat etmiştir (BOA.Y.MTV.138/33: 1). 1913 yılında kazada kaymakamlık yapan Bedros Resmi Bey, zimmetine para geçiren ve bu yüzden görevden alınan Merzifon İane Komisyonu veznedarının zimmetine geçirdiği paranın tahsili konusunda gerekli gayreti göstermemiş ve bu tavrından dolayı şikâyet edilmiş (BOA.DH.MTV.22/70: 1); yapılan inceleme sonunda Dahiliye Nezâreti tarafından görevden alınarak yerine Boyabad kazası kaymakamı Faik Bey tayin olunmuştur (BOA.İ.DH.1499/05: 1).

Merzifon Kaymakamlığı, 07/08/1893 tarihinden önce ikinci sınıf kaymakamlık⁵⁰ iken "*Merzifon kazasının cesamet ve ehemmiyetine mebni...* (BOA.Y.

⁴⁹ Abdülmecid döneminde 1852 yılından itibaren verilmeye başlanan ve padişah Abdülmecid'e nisbetle meci diye adı verilen nişandır. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci rütbeleri vardır. Devlet hizmetlerinde başarılı hizmetlerde bulunanlara verilen nişan; her birinin arasında devletin alameti olan birer ay ve yıldız olmak üzere üçer köşeli yedi yıldızdan ibaret gümüş bir güneş resmi idi (Pakalın 1983b: 428).

⁵⁰ Günümüzde sosyal, kültürel, coğrafi ve ekonomik şartlar ile hizmet gerekleri dikkate alınan ilçeler, meslek mensuplarının atanma ve yer değiştirmelerine esas olmak üzere; birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıf olarak altı sınıfa ayrılmıştır (Mülki Amirler Atama, Değerlendirme ve Yer değiştirme Yönetmeliği 1986: Madde 4). Her beş yılda bir ilçelerin niteliklerinde meydana gelen

MT.80/177: 1)” Bekir Paşa’nın kaymakamlığı esnasında birinci sınıf kaymakamlık seviyesine çıkarılmış ve Bekir Paşa’nın 1.750 kuruş olan maaşına da 750 kuruş zam yapılmıştır.

1.1.3.1.3. Kaza Meclisi

Tanzimat Fermanı ile suistimale açık olup halkı çoğu zaman mağdur eden iltizam üsûlü kaldırılmış dolayısıyla da vergilerin toplanması mültezimlerin elinden alınmıştır. Bundan sonra hükümet eyaletlerde vergilerin düzenli bir şekilde toplanması için doğrudan merkeze bağlı muhassıl adı verilen görevlileri göndermiştir. Muhassılların tayin, görev ve çalışma usûllerini belirlemek üzere 25 Ocak 1840 tarihinde bir nizâmname hazırlanmıştır (Özkaya ve Akyıldız 2006: 19). Bu nizâmname gereğince muhassıllar başkanlığında sancaklarda toplanan müftü, kadı, zabıt, halkın seçimle belirlediği dört kişi ve iki kâtipten oluşacak *muhassıllık meclisi* halkın ödeyeceği vergi miktarını tespit edip, nüfus ve emlak sayımı yapacaklardı. Eğer bölgede gayrimüslimler de yaşıyorsa bunlar da iki kişi ile, ikiden fazla gayrimüslim cemaat varsa mecliste her cemaat birer kişiyle temsil edilecekti. Yine kazalarda da muhassıl vekilinin başkanlığında müftü, nâib ve yörenin ileri gelenlerinden seçilecek iki kişiden oluşan küçük meclisler kurulabilecekti. Uygulama, muhassılların görevi yerine getirme

---

değişme ve gelişmeler incelenir, gerekiyorsa sınıf değiştirmeleri yapılır. İlçelerde sınıf değişikliğini gerektiren önemli durumlar meydana geldiğinde bu süre beklenmeksizin değişiklik yapılır (Mülki Amirler Atama, Değerlendirme ve Yer değiştirme Yönetmeliği 1986: Madde 5).

Benzer uygulamanın Osmanlı Devleti zamanında da yapıldığı, arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre bugünkü ilçelere karşılık gelen kazaların sosyal, kültürel, coğrafi ve ekonomik şartlar ile hizmet gerekleri dikkate alınmak suretiyle birinci, ikinci ve üçüncü sınıf şeklinde tasnif edildiği görülmektedir. Kaymakamlık görevine yeni atanan mülkiye mezunları ve kaymakamlığa terfi eden nahiyeye müdürleri önce üçüncü sınıf kaymakamlıklara atanmışlar, sonra da terfi ederek ikinci ve birinci sınıf kaymakamlıklara tayinleri yapılmıştır. Mesela mülkiye mektebi mezunu üçüncü sınıf kaymakam adayı İken ismine kura çıkarak askere gidip vazifesini tamamlayan ve kaymakamlığa tayin isteyen Abdullah Efendi'nin 17 Temmuz 1894 tarihinde memuriyetine karar verilmiştir (BOA.DH.MKT.261/48: 1). Birun-âbâd nahiyesi müdürü olup üçüncü sınıf kaymakamlığa seçilen Abdullah Efendi'nin tayin evrakıyla birlikte 27 Temmuz 1894 tarihinde memuriyet mahalline gitmiştir (BOA.DH.MKT.1454/12: 1). Bağdat vilâyetine bağlı Nehr-i Şah nahiyesi müdürü Mehmed Tevfik Efendi Mekteb-i Mülkiye'de yapılan kaymakamlık imtihanı neticesinde 17 Mart 1900 tarihinde üçüncü sınıf kaymakamlığa terfi ettirilmiştir (BOA.MF.MKT.546/15: 1). Üçüncü sınıf kaymakamlık seviyesinde çalışma süresinin tamamlandığını belirterek ikinci sınıf kaymakamlığa tayin isteyen Hadim eski kaymakamı Şaban Efendi'nin yapılan inceleme sonucu talebi 7 Aralık 1903 tarihinde Dahiliye Nezâreti tarafından kabul edilmiştir (BOA.DH. MKT.800/11: 1). Merzifon kazasının da XIX. yüzyılın sonlarına doğru artan misyonerlik faaliyetleri ve kıskırtmalar sebebiyle ortaya çıkan Ermeni olayları göz önünde bulundurularak sınıfının Dahiliye Nezâreti tarafından yeniden değerlendirilmek suretiyle birinci sınıf seviyesine çıkarıldığı tahmin edilmektedir.

konusundaki yetersizlikleri ve yeni usûlden dolayı çıkarı zedelenenlerin aleyhteki propagandaları nedeniyle başarısız olmuş, 1842 yılında vergilerin toplanmasında tekrar iltizam sistemine dönmüş fakat muhassıllık meclisleri memleket meclisi adı altında 1849 yılına kadar devam etmiştir (Özkaya ve Akyıldız 2006: 19). Muhassıllık meclisleri, ülkemizde mahalli idarelerin ilk örneği olup vilâyet ve kaza idare meclislerine geçişte başlangıç ve köprü görevi görmüştür (Ortaylı 2000: 33). Muhassıllık meclislerinden yapı ve işleyiş bakımından farkı olmayan memleket meclisleri, sancaklarda sancak meclisi, eyalet merkezindeki ise eyalet meclisi adını alarak gelir gider takibi, vergilerin herkesin gelirine göre alınması, güvenliğin sağlanması, idarecilerin denetlenmesi gibi görevleri yürütmekle birlikte sağlık, eğitim ve bayındırlık alanlarında kararlar alarak faaliyetlerini 1849 yılına kadar sürdürmüşlerdir. 1849 yılında taşra idaresinde eyalet, sancak ve kaza yönetimi ile yerel meclislerin çalışma esas ve usûllerini belirlemek üzere yeni bir nizâmname hazırlanmıştır. Bu talimatnamenin kaza yönetimi ile ilgili bölümündeki hükme göre kaza müdürleri bölgenin önemli sorunlarını bölgedeki mecliste görüşerek alınan kararları maddeler halinde eyalet valisine bildirecek, bu sorunlardan bölge imkânlarıyla çözülebilecek olanlar halledilecek diğerleri ise hükümet merkezine bildirilecekti (A.{DVNSNZAM.d.44: 73,74). Bu süreçte 1858 yılında Merzifon Kaza Meclisi'ne gayrimüslim halkı temsilen üyeler belirlenirken Protestan cemaatini temsilen üye seçilmemiş bu durum Protestan cemaati Vekili İstefan Efendi tarafından şikâyet edilmiş ve Amasya Mutasarrıflığı da İstefan Efendi'nin şikâyetini haklı bularak kaza yönetimini gereğinin yapılması konusunda uyarmıştır (BOA.HR.MKT.229/40: 1). Bu girişim sonrası Merzifon Kaza Meclisi'nde Protestan milleti de temsil edilmeye başlanmıştır. Kaza Meclisi'nin Merzifon'da iskânlarına karar verilen muhacirlerin durumu ile ilgili olarak 23 Kasım 1860 tarihinde yaptığı toplantıya Ermeni milletinin temsilcisi yanında Protestan milletinin temsilcisi de katılmıştır (BOA.A.}MKT.NZD.355/90).

Osmanlı taşra teşkilatında yeni bir yapılanmayı esas alan ve Mithat Paşa'nın (1822-1884) valilik yaptığı Tuna vilâyetinde uygulanan 1864 Vilâyet Nizâmnamesi ile idari konularda yöneticilere yardımcı olmak üzere içerisinde halk tarafından seçilen iki Müslüman ve iki de gayrimüslim üyesi olan, yöneticilerin başkanlık edeceği vilâyet merkezlerinde vilâyet, liva merkezlerinde liva ve kaza merkezlerinde ise kaza idare

meclisleri kurulması kararlaştırılmıştır. Kaza meclisi kaymakamın başkanlığında, mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi, müftü, gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri, ikisi Müslüman ve ikisi de gayrimüslim dört kişiden oluşacaktı (Geçoğlu 2011: 13). Kazadaki idari davaların, gelir ve giderlerin incelenmesi, miri malların yönetimi ve korunması, yerel sağlığa ait tedbirlerin alınması, köy yollarının yapımı ve onarımı, belediye tesislerinin yapımı ve onarımı gibi görevleri olacaktı (Ortaylı 2000: 82). Ancak 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ilk olarak Tuna vilâyetinde uygulandığı için Merzifon kazasında hemen kaza meclisi kurulamamıştır. 1864 Vilâyet Nizamnâmesi Tuna vilâyetindeki uygulamalarının ışığında daha fazla vilâyete yaygınlaştırılmak üzere 1867 yılında yeniden ilan olunmuştur. 1871 yılında elde edilen tecrübeler doğrultusunda tüm vilâyetlerde vilâyet sisteminin uygulanmasını sağlamak için *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* yayınlanmıştır. Bu nizamnâme ile 1864 Nizamnâmesi'nde açıklanan vilâyet sistemi tüm vilâyetlerde fiilen uygulanmaya başlamıştır.

Merzifon Kazası İdare Meclisi de 1871 *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* hükümleri doğrultusunda teşkilâtlanmıştır. Merzifon Kaza İdare Meclisi üyelerinin isimlerini 1871 yılından itibaren Sivas vilâyet sâlnâmelerinden öğrenebilmekteyiz. H.1287 (1870-71) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre Merzifon Kazası İdare Meclisi üyeleri aşağıdaki gibidir.

Tablo: 1.3: Merzifon Kaza Meclisi Üyeleri Listesi⁵¹

Başkan	Kaymakam Arif Hikmet Efendi
Aza	Nâib Mehmed Asım Efendi
Aza	Müftü Mehmed Efendi
Aza	Mal Müdürü Mehmed Nadir Efendi
Aza	Tahrir Kâtibi Mehmed Emin Efendi
Aza	Sandık Emni Ahmed Efendi
Aza	Hafız Hüseyin Efendi
Aza	Ağolis Ağa ve Sarkis Ağa

Bundan sonraki tarihlerde de Sivas vilâyet sâlnâmelerinde Merzifon Kazası İdare Meclis üyeleri düzenli şekilde kaydedilmiştir.

Merzifon Kaza Meclisi, kaza ile ilgili önemli hizmetler yapmasına rağmen bazen de meclis üyeleri yolsuzluk suçlamalarına maruz kalmışlardır. Kaymakamlar ile ilgili

⁵¹ (SVS 1287: 67).

kısımda da bahsedildiği gibi 1903 yılında Çelebi Sultan Mehmed Han Câmî-i Şerifi İmamı Veysi Hocaoğlu Seyyid Efendi ve dönemin kaymakamı İsmail Kemal Bey arasında yaşanan olaylar üzerine yapılan soruşturmada, kaymakam ile birlikte Kaza İdare Heyeti'nin de 1903 senesi aşarının bir kısmında görevi suistimal ettikleri kanaatine varılmış, olay Sivas Valiliği tarafından Dahiliye Nezâreti'ne bildirilerek kaymakam ve Kaza İdare Heyeti hakkında muhakeme edilmeleri için izin talep edilmiş ve nezâret tarafından da bu izin verilmiştir (BOA.DH.MKT.1044/25: 3).

Kaza idare meclisleri önemli görev ve sorumluluklar üstlenmesine rağmen taşradaki yönetim hiyerarşisi içinde hareket ve karar yeteneği sınırlı kalmış, basit meseleleri bile yazılı olarak üst makamlara danışma konusu haline getirerek kırtasiyeciliği arttırmışlardır (Ortaylı 2000: 82).

1.1.3.2.Belediye Teşkilatı

Yukarıda kaza meclisi bahsinde de ifade edildiği gibi muhassıllık meclisleri ve onların devamı olan memleket meclisleri, gerek üyelerinin belirlenmesinde kısmen de olsa yerel halkın belirleyici olması gerekse modern belediye teşkilâtlarının yapması gereken bazı yerel hizmetleri yerine getirmelerinden dolayı Osmanlı Devleti'nde modern belediye teşkilatına geçişte ilk aşama olarak kabul edilebilir.

XIX. yüzyılda Avrupa ile gittikçe yoğunlaşan ekonomik ilişkiler özellikle liman şehirlerinde tüccar gemileri için konaklama tesisleri, uygun sağlık hizmetleri ve düzenli şehir ulaşımı sağlanması gibi zorunlulukları beraberinde getirmiştir (Ortaylı 2010: 503-504). Bunun yanında "*Dünya'daki değişmeler, şehirlerdeki değişen yapı, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, dünyanın diğer ülkelerindeki şehirlerde olan gelişmeleri takip etme ihtiyacı, salgın hastalıklar, çıkan yangınlar, şehirlerdeki düzensiz yapılaşma* (Yolalıcı 2002a: 1337)" modern belediye teşkilatının kurulmasını zorunlu kılan diğer nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ifade edilen nedenlerin yanında Kırım Savaşı (1854-1856) esnasında İstanbul'a çok sayıda İngiliz ve Fransız askerlerinin gelmesi, bunların konaklaması için yeterli sağlıklı mekânların olmayışı, buna bağlı olarak salgın hastalıkların artması Bâbiâli'yi zorunlu olarak bu soruna çözüm bulmak için adım

atmaya zorlamıştır. Bu gelişme 1854 yılında Osmanlı Devleti'ndeki modern belediyelerin ilk örneği olan İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Yolalcı 2002a: 1337). Ancak diğer vilâyetlerde modern belediye teşkilatının kuruluş süreci 1864 Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnamesi ile başlamıştır. 1871 *İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* ile de her şehir ve kasabada belediye teşkilatının kurulması kararı alınmış ve bu belediyelerin çalışma esas ve usûlleri düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile vali, mutasarrıf ve kaymakamın bulunduğu şehirlerde belediye meclisleri kurulması, meclis reisinin memurlar arasından mutasarrıf tarafından tayini ve valinin onayı ile belirlenmesi, meclisin reis, reis muavini ve seçilen altı üyeden oluşması, üyelerin iki yılda bir dini cemaatler arasından seçimle gelmesi, meclisin haftada iki gün çalışması, meclisin imar denetimi, yol ve kaldırım yapımı, su yollarının yapımı, ulaşım araçları sağlama, şehrin aydınlatılması, itfaiye teşkilatının kurulması, şehrin düzen ve temizliğinin sağlanması gibi hizmetleri yürütmesi kararlaştırılmıştır (Ortaylı 2000: 176-177).

Bu süreçte H.1287 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki bilgilerden Merzifon kazasında da 1871 yılından itibaren nizâmname hükümleri doğrultusunda belediye teşkilatının kurulduğunu görüyoruz. 1871 yılından itibaren Sivas vilâyet sâlnâmelerinde Merzifon Belediye Meclisi ve üyeleri düzenli olarak kaydedilmiş olduğu için isimlerini sonraki tarihlerde takip etmek mümkündür. H.1287 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre Merzifon Belediye Meclisi üyeleri Belediye Reisi Mustafa Bey, Azaları Ali Ağa, Ahmed Ağa, Osman Efendi, İstefan Ağa, Ağob Ağa, Karabet Ağa'dan ibaret olup (SVS 1287: 68) meclis kâtibi Hamid Efendi idi. Üyelerin dağılımına bakıldığında halkı temsilen seçilen üye sayısının altı üye ve üyelerin yarısının Müslümanlardan diğer yarısının ise gayrimüslimlerden seçilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Belediye teşkilatının çalışmasında karşılaşılan problemler ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda 1877 yılında Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde belediye teşkilatını yeniden düzenleyen bir yasa çıkarılmıştır. Bu kanun ile imar işlerini düzenleme ve kontrol, bayındırlık hizmetleri, aydınlatma, temizlik, emlak tahriri, nüfus sayımı, pazar ve alışveriş kontrolü, okul açmak, itfaiye hizmetleri, mezbaha, hijyenik tedbirler almak, belediye gelirlerini tahsil etmek gibi görev ve yetkiler belediyelere

verilmekte ve belediye meclisinin oluşumu da yeniden düzenlenmekteydi (Ortaylı 2010: 507). Bu yasa ile belediye meclisi üyeleri şehrin büyüklüğüne göre 6-12 kişi arasında olacak ve üyelerin yarısı iki yılda bir kura ile değiştirilecekti. Reis ise bu üyeler arasından hükümet tarafından seçilip tayin edilecekti. Meclisin içinde belediye hizmetlerinin yürütülmesinde danışmanlık yapmak üzere mühendis, baytar ve tabib gibi üyeler de bulunacaktı. İlerleyen yıllarda Merzifon Kazası Belediye Meclisi'nin de değişen yasa hükümlerine göre yeniden şekillendiğini anlıyoruz. 1883 yılı Merzifon Belediye Meclisi üyelerinin Reis Mustafa Efendi, Azalar Hacı Hasan Efendi, İsmail Efendi, Ağob Ağa, Kirkor Ağa, Kâtib Badel Efendi, Tabib Aleksan Efendi, Sandık Emîni Ali Efendi, Müfettiş Mehmed Ağa, Ali Çavuş, Halil Çavuş ve Kalfa Simon Efendi'den oluştuğu anlaşılıyor (SVS 1301: 105). Üyelerin yapısına baktığımızda; nizâm-nâme'ye uygun olarak on iki kişiden ibaret olduğu, üyeler arasında tabibin de yer aldığı görülmektedir.

1877 tarihinde yapılan düzenlemeye rağmen bütün belediyelerde bu görevlilerin hepsinin istihdam edildiği anlamına gelmez. Devlet sâlnâmelerinden anlaşılacağı üzere belediyenin bulunduğu şehrin büyüklüğüne, imkânlarına göre istihdam edilen personel sayısı ve çeşidi de değişiklik göstermiştir. Sivas vilâyet sâlnâmelerine bakıldığında bu durumu tespit etmek mümkündür. H.1325 (1907) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre 1907'de Merzifon Belediyesi görevlileri; Reis Vekili Galib Efendi, Sandık Emîni Tahsin Efendi, Azalar Mustafa Efendi, Hacı Mehmed Efendi, Mıkır Ağa, Ohannes Ağa, Müfettiş Mehmed Efendi, Çavuş Salih Efendi, Tabib Mahmud Nedim Efendi, Kâtib Bilal Efendi, Tulumbacı Mustafa Çavuş, İcracı Mehmed Şevket Efendi, Çavuş Arif Ağa, Çavuş Mustafa Ağa, odacı Ali Ağa'dan ibaret idi (SVS 1325: 128). Bu görevliler incelendiğinde daha önce verilen listelerde yer almayan tulumbacının son listede yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu tespite göre Merzifon Belediyesi'ne imkân ve ihtiyaçlar doğrultusunda personel takviyesi yapıldığı ve teşkilatlanma sürecinin devam ettiği görülmektedir. Merzifon'da 1871 yılında belediye teşkilatının kurulmasından itibaren 1916 yılına kadar görev yapan belediye reisleri içinde tespit edilebilenler şunlardır:

Tablo 1.4: Merzifon Kazası Belediye Reislerinin Listesi⁵²

Belediye Reisi'nin İsmi	Görev Yaptıkları Yıllar
Mustafa Bey	1871-1873
Osman Ağa	1874-1875
Mustafa Efendi	1883-1884
Hilmi Efendi	1884-1887
Galib Efendi	1888-1891
Hacı Ömer Efendi	1903-1904
Reis Vekili Galib Efendi	1907-1908
Tantanzade Mehmed Efendi	1908-1909
Hilmi Efendi	1910-1911
Reşit Bey	1911-1914
Hüseyin Rifat Bey	1914-1916

Belediye reislerinden bazıları yaptıkları hizmetleriyle takdir toplamışlardır. Bunlardan birisi olan Merzifon Belediye Reisi Galip Efendi, başarılı hizmetlerinden ve belediye gelirlerini artırmasından dolayı 20 Ağustos 1890 tarihinde Sivas valiliği tarafından Üçüncü Rütbe ile ödüllendirilmek üzere Dahiliye Nezâreti'ne teklif edilmiştir. Yapılan teklif 15 Kasım 1890 tarihinde onaylanmış (BOA.İ.DH. 1202/94053) ve karar 24 Kasım 1890 tarihinde Dahiliye Nezâreti tarafından Sivas valiliğine bildirilmiştir (BOA.DH.MKT.1784/41).

1.1.4. Adli İdare

Osmanlılarda hukuk mevzuatı birisi şer'i diğeri örfi olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Şer'i hukuk ya da Şer'i Şerif, Kuran, sünnet, icmâ ve kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında düzenlenmiş bulunan normlar manzumesi iken örfi hukuk ise padişaha tanınan yasama yetkisi çerçevesinde, uzman hukukçuların ictihad ve fetvalarına da başvurularak ortaya konan hükümlere dayanmaktadır (Şen 1999: 327). Burada örfi hukuk ile ilgili bir hüküm konulurken, Osmanlı'nın Müslüman devleti olması bakımından şer'i hukuka aykırı olmaması gerektiği unutulmamalıdır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası yapılan hukuki düzenlemelerde şer'i ve örfi hukukun yanında Batı hukukundan da yararlanılmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yapılan hukuki düzenlemelerde Batı hukukunun etkileri açık şekilde görülmektedir.

⁵² SVS 1287: 68 - 1288: 68, 1292: 79, 1301:105, 1302: 388 - 1304: 98, 1306:163 - SVS 1308:107, 1321:119, 1325:128, Taşan 1979: 48.

1.1.4.1. Kadı ve Nâib

Kadılar Osmanlı Devleti'nde padişah adına yargı yetkisini kullanan görevlilerdir. Kadıların özlük işleri de kazaskerler⁵³ tarafından yürütülmüştür. En yüksek dereceli medreseden mezun olan kadı adayları önce kadılığa atanmak için kazaskere müracaat ederek sıraya girerdi. Atama sırası geldiğinde önce bir kazaya atanır ve görevi esnasında terfi ederek sırasıyla sancak ve eyalet kadılıklarına atanabilirdi. Kadılar kazalarda yargı görevlerinin yanında mali, mülki, beledi ve noterlik gibi görevleri de yürütürlerdi (Ortaylı 2001: 72-73).

Tanzimat Dönemi'ne kadar padişah adına yargı gücünü kullanması yanında yukarıda belirtilen görevleri de yürüten kadıların II. Mahmud döneminde yapılan düzenlemelerle görev alanları daralmaya, yetkileri azalmaya başlamıştır (Ortaylı 2001: 71-72). Yukarıda da belirtildiği gibi Tanzimat Dönemi'nde kaza yönetiminin kadıların elinden alınarak kaza müdürlerine verilmesi, mahalli ve belediye ile ilgili yetkilerinin de kaza meclislerine bırakılması, kadıların görev alanlarını ve yetkilerini daha fazla sınırlandırmıştır. Kadıların görev alanlarının daralması, yetkilerinin azalması idare hukuku, ceza ve ticaret alanında Fransız hukuk mevzuatının uyarlanması ve nizamiye mahkemelerinin⁵⁴ kurularak şer'i mahkemelerin dava konularının sınırlandırılmasıyla

⁵³ İslam tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar'da Divan-ı Hümayun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu. I. Murat döneminde (1362-1389) kurulmuştur. Fatih döneminde (1451-1481) Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kazaskerlerin görevlerini idari ve kazai olarak başlıca iki alanda toplamak mümkündür. Kuruluş yıllarında görevleri ordudaki askeri-hukuki ihtilâfları halletmek, seferlere katılarak davalara bakmaktır. Zamanla kadı ve müderris adaylıklarının kayıtlarının tutulması ve düzenli işletilmesi, ülke içindeki kadıların, müderrislerin tayinleri, azilleri ve diğer işlemleriyle uğraşmak başlıca vazifeleri oldu. İki kısma ayrıldığında ise Rumeli kazaskeri birinci kazasker sıfatını elde ederek Rumeli'deki, Anadolu Kazaskeri Anadolu ve Arabistan'daki ilmiye mensuplarının işlerine bakmışlardır. Kazaskerler ayrıca divanda bazı büyük davaları görerek yargılama da yapabilirlerdi. Ayrıca haftanın belli günlerinde kendi mahkemelerinde de (evlerinde) divan toplar, davalara bakarlardı (İpşirli 2002c: 140-143).

⁵⁴ Nizamiye mahkemeleri, Müslüman ve gayrimüslim halk için Tanzimat Dönemi'nde kurulan ortak mahkemelerdir. Şer'iyye mahkemelerinin yetkisi dışında kalan hukuk ve cinayet davaları ile ticaret mahkemelerinin yetkisi dışında kalan davalara bakmakla yetkilendirilmişlerdir. Bu mahkemeler sırasıyla; Nahiye merkezlerinde her sınıf ahaliden seçilen üç ile on iki arasında değişen azadan oluşan, imam ve gayrimüslimlerin ruhani reislerinin tabi üyesi olduğu, kabahat ve cinayet davaları dışında kalan anlaşmazlıkları çözen **Sulh Mahkemesi**, kaza merkezlerinde kabahat ve cinayet davaları ile ticaret mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde özel kanuna göre ticaret davalarına bakan, kadı başkanlığında üç Müslüman, üç de gayrimüslim seçilmiş üyeden oluşan **Deavi Meclisi**, sancak merkezlerinde kaza dava meclislerinde istinaf yolu açık olmak üzere karara bağlanan davalara bakan, hâkim başkanlığında üç Müslüman, üç de gayrimüslim üyeden ve devlet tarafından tayin edilen hukuk ve kanun işlerinden anlayan bir memurun aza olduğu **Hukuk ve Cinayet Temyiz Meclisi**, vilâyet merkezlerinde ise sancak ve kaza merkezlerinde istinaf yolu açık olmak üzere karara bağlanan davaları

devam etmiş, yüzyılın sonlarında avukatlık, savcılık ve kâtib-i adilik gibi kurumların adli teşkilat içine girmesiyle yetkileri iyice zayıflamıştır (Ortaylı 2001: 71-72).

Kadılar kaza sınırları içinde yargı yetkisini ellerinde bulundurmalarına rağmen her zaman kaza halkının tüm davalarına yetişmekte sıkıntı yaşamışlardır. Bu tür durumlarda kadılar nahiyeye merkezlerine kendilerini temsilen nâib denilen görevliler göndermişlerdir. Nâib vekil demek olup özellikle de kadıların kendileri gitmedikleri takdirde yerlerine gönderdikleri kimseye denirdi (Sertoğlu 1986: 235-236). Nâibler medrese mezunu kimseler arasından kadı tarafından önerilip kazaskerin onayı ile göreve başlardı. Genelde süresiz olarak tayin edilirler ve kadılar tarafından keyfi olarak görevden alınamaz, kendisini teklif eden kadının ölümü üzerine de görevi sona ermezdi. Nâiblerin temel geliri mahkemelerden aldıkları harçlardan oluşmaktaydı. Nâiblik kurumu Cumhuriyet Dönemi'nde şer'i mahkemelerin kaldırılmasına kadar varlığını sürdürmüşlerdir (İpşirli 2006a: 312, 313). Mahkeme kadının oturduğu binada, eğer böyle elverişli bir yer yoksa câmide teşkil edilirdi (Fendoğlu 1999: 454). Bazen de *"Husûs-ı atü'l beyân mahallinde istima"* ve kabz ve hasm için bizzat bu dâileri ve *Bidayet Mahkemesi azâsından Mustafa Efendi, Merzifon kazası mahallatından Hacı Bali Mahallesi ahalisinden sâhib-i a rzuhal ve raiyyet-ül İslâm Hazinedarzade Mehmed Ali Ağa ibn-i Hacı Ahmed Ağa'nın sâkin olduğu menziline varub mahalle-i mezbure ahâlisinden Hazinedârzâde Hacı Abdullah Hafız Ağa ibn-i Hacı Halil Ağa ve Hazinedârzâde Mahmud Ağa ibn-i Hacı Ahmed Ağa ve Abdülkerimzade Abdülbaki Ağa ibn-i İsmail ve Göcenoğlu Şeyh Ahmed bin Mustafa ve Sağıroğlu Hüseyin Usta ibn Mehmed ve Ali Beyoğlu Hafız Mehmed bin İsmail ve Hazinedaroğlu Hasan Efendi ibn-i Mehmed hazır oldukları halde akd olunan Meclis-i Şer'ide...(MŞS.d.6970: 45)"* örneğinde olduğu gibi bazı davalar bizzat olay mahalline gidilmek suretiyle mahallinde görülürdü.

Çalışma konumuz içerisindeki dönemde Merzifon kazasında da adalet işlerinin nâibler vasıtasıyla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Merzifon kazasında görev yaptığı tespit edilen nâibler ve görev yaptıkları yıllar aşağıdaki gibidir:

---

istinaf yoluyla inceleyen, yüksek bir hâkim başkanlığında üç Müslüman, üç de gayrimüslim üyeden ve devlet tarafından tayin edilen hukuk ve kanun işlerinden anlayan bir memurun aza olduğu cinayet ve hukuk temyiz meclislerinden oluşacaktı (Karal 1988c: 167-168).

Tablo 1.5: Merzifon Kazası Nâibleri Listesi⁵⁵

Görev Yaptığı Yıl	Nâib
1850	Mehmed Said Efendi
1850-1851	Ahmed Niyazi Efendi
1853	Halil Haşmed Efendi
1854	Hüseyin Fehmi Efendi
1857	Esseyid Hasan Sıdkı Efendi
1870-1871, 1871-1872	Mehmed Asım Efendi
1873-1874, 1883-1884	Mehmed Sadık Efendi
1883-1884	Mustafa Asım Efendi
1886-1887	Ali Rıza Efendi
1888-1889	Abdi Efendi
1889-1890	Abdi Efendi
1890-1891, 1891-1892, 1892-1893	Mustafa Vehbi Efendi
1893-1894, 1894-1895	Mehmed Talib Efendi
1895-1896	Zeynel Abidin Efendi
1896-1897, 1897-1898	Ali Zihni Efendi
1898-1899, 1899-1900	Mehmed Rüşdü Efendi
1900-1901, 1901-1902	Abdülhak Halis Efendi
1902-1903, 1903-1904	Ali Enver Efendi
1904-1905	Salih Sırrı Efendi
1905-1906, 1906-1907	Receb Efendi
1907-1908	İsmail Efendi
1910-1911	Süleyman Efendi
1911-1912	Mehmed Rüşdi Efendi
1912-1913	Mehmed Emin Efendi

Merzifon nâiblerinden görevini layıkıyla yapanlar idareciler tarafından takdir edilmişlerdir. Yukarıda listede ismi geçen nâiblerden Talib Efendi, Ermeni eşkıyaların yakalanmasındaki üstün gayretlerinden dolayı 6 Ekim 1893 tarihinde dördüncü rütbeden Osmanî nişanı⁵⁶ ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT.145/89). Diğer yandan bazı nâibler ise görevlerini suitimal etmişlerdir. 1850 yılında Merzifon nâibi Kadızade Mehmed Said Efendi, kaza meclisi üyesi Müftüoğlu Hacı Naim Efendi ile işbirliği yapmak ve yalancı şahit ayarlamak suretiyle kaza ahalisinden Karahanoğlu Hacı Mustafa, Dülger Ferağ'ın katilidir diye hüküm vermiş, sulh bedeli adıyla Hacı Mustafa'dan 2.000 kuruş alınmış, mağdurun şikâyet üzerine hakkında soruşturma açılmıştır (BOA.A.}MKT.UM.410/37). Yapılan araştırmada; yalancı şahitlik yapan

⁵⁵ BOA.A.}MKT.UM.410/37, ML.VRD.TMT.d.2247: 12, A.}MKT.DV.68/23, A.}MKT.DV.123/36, EV.d.16174: 3a, SVS 1287: 67-68, 1288: 68-70, 1290: 79-80, , 1301: 104-106, 1302:388-391, 1304: 97-99, DS 1306: 557, 1307: 614, 1308: 606, 1309: 634, 13010: 642, 1311:678, 1312: 696, 1313: 726, 1314: 738, 1315: 458, 1316: 545, 1317: 520, 1318: 564, 1319: 614, 1320: 634, 1321: 686, 1322: 700, 1323: 772, 1324: 836, 1325: 832, 1326: 668, 1327: 690, 1328: 711.

⁵⁶ Sultan Abdülaziz devrinde 1861 yılından itibaren her türlü devlet işlerinde üstün hizmetleri görülenlere verilmeye başlanan bir nişandır. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü rütbeleri vardır. Nişanın ortasında altından kabartma harflerle El-müstenid bit-tevfikat-ir Rabbanîyye Abdülaziz Han Melik-i Devlet-il Osmanîyye ibaresi yazılı olup, bunun altında da devletin alameti olan bir yarım ay ile etrafında sekiz köşeli gümüşten yapılmış güneş bulunurdu (Pakalıc 1983: 737).

Tüfekçi Lâdikli Mustafa ve Çıplakoğlu Mehmed Numan kendilerinin Müftüoğlu Hacı Naim Efendi tarafından yönlendirildiklerini ve yalancı şahitlik etmeleri için yüzer kuruş verildiğini itiraf etmişlerdir. Sulh bedelinden 500 kuruşu da Nâib Efendi'nin aldığı, görevini suistimal ettiği anlaşılmıştır (BOA.MVL.84/34:2). Bu olay kazada büyük yankı bulmuş, içlerinde kaza müdürünün de olduğu, imam, hatib, müderris gibi ulema ve handandan 21 kişi, meclis azalarının görevden alınması ve kaza ahalisinden Müderris İmamoğlu Ali Efendizade Abdullah Efendi, Hazinedarzade Hacı Ahmed Ağa, Hacı Halil Ağazade Feyzullah Ağa ve Eski Ziraat Müdürü vekili Mehmed Bey'in meclis azalığına atanmaları için Sivas Valiliği'ne müracaat etmişlerdir (BOA.MVL.84/34). Listede ismi geçen Abdi Efendi, görevi esnasında bir yıl içinde hediye adı altında kaza ahalisinden İstanbul kilesiyle⁵⁷ yarım kile badem, yarım kile ceviz, yarım kile katık tarhanası ve on sekiz dartı yüz dirhemlik⁵⁸ cevahir almıştır (BOA.MF.MKT.149/51).

1.1.4.2. Mahkeme Görevlileri

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası hukuk alanında başlatılan yeniden yapılanma sürecinde bir yandan şer'iyeye mahkemelerinin dışında ticaret mahkemeleri ve ceza mahkemeleri gibi yeni tip mahkemeler kurularak bu mahkemelerde uygulanmak üzere Batı hukukunu temel alan yasalar iktibas edilirken, diğer yandan da tek hâkimli klasik Osmanlı mahkemeleri yerine birden çok hâkimli mahkemelerin kurulmasına çalışılmıştır.

1840 yılında bu ihtiyaçtan dolayı yeni kabul edilen ceza yasasının bazı maddelerinin uygulanması yeni kurulan muhassıllık meclislerine verilerek geçici bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. 1842 yılında muhassıllık meclislerinin kaldırılması sonrası bu yetki memleket meclislerine devredilmiştir. Bu yönde 1864 Vilâyet Nizâm-nâmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. İdare ile adliye birbirinden ayrılarak taşradaki meclislerin adli görevleri mülki teşkilatın kademelerine karşılık gelmek üzere

⁵⁷ Osmanlı döneminde kullanılan hacim ölçü birimi, İstanbul kilesi=37 litre (Eminoğlu 2007: 345), Zeki Pakalın ise İstanbul kilesini tahıl ölçüğü olarak tarif etmekte ve 1 İstanbul kilesinin ortalama 25 kilo olduğunu belirtir (Pakalın 1983b: 211). 1 Merzifon kilesi ise 245,860 kg idi (Toprak 1984: 6).

⁵⁸ Dirhem eski bir ağırlık ölçüsü olup 3,207 grama karşılık idi. Dirhem aynı zamanda bir dirhem gümüş ağırlığında olan para ünitesi karşılığında kullanılırdı. Yalnız bunun ağırlığı 3,207 gram değil 2,30 gram olarak kabul edilmiştir (Sertoğlu 1986: 86).

hiyerarşik bir düzen içinde kurulan Nizamiye mahkemelerine bırakılmıştır. Bu nizâmnâmeye göre kazalarda şer'î davalar, gayrimüslimlerin İdare-i Ruhaniye'lerinde görülen özel davalar, cinayete dair cinayet meclislerinde incelenen hususlar, ticaret mahkemelerinde görülecek davalar dışında kalan davaların kaza deavi meclislerinde çözümlenmesi kararlaştırılmıştır (Kenanoğlu 2007a: 185). Kazalarda kurulacak olan deavi meclisleri kadı başkanlığında üç Müslüman ve üçü de diğer din ve mezheplerden olmak üzere halk tarafından seçilerek belirlenecek üyelerden oluşacaktı (Karal 1988c: 168). Merzifon kazasında da bu düzenleme gereğince Merzifon Deavi Meclisi kurulmuştur. 1870 yılında Merzifon Deavi Meclisi üyeleri şu isimlerden müteşekkildi (SVS 1287: 67). Reis Nâib Efendi, Azalar Mehmed Ağa, Mustafa Efendi, Mustafa Ağa, Ağob Ağa, Anastas Ağa ve Kâtib ise Hüseyin Efendi. Üyelerin yapısına bakıldığında üyelerden dört kişinin Müslüman iki kişinin gayrimüslim olduğu görülmektedir. 1871 yılı Merzifon Deavi Meclisi'nde de ise sadece bir gayrimüslim üye olduğu (SVS 1288: 68) dikkate alınırca üyelerin belirlenmesinde her zaman nizâmnâmeye uygun davranılmadığı anlaşılmaktadır.

1879 yılında yapılan düzenleme ile de kazalardaki deavi meclislerinin ismi Bidayet Mahkemesi'ne dönüştürülmüştür. Merzifon kazasında da Deavi Meclisi'nin ismi Bidayet Meclisi⁵⁹ olarak değişmiştir (Kenanoğlu 2007a: 187). 1883 yılı Merzifon Bidayet Meclisi üyeleri şu kişilerden oluşmakta idi (SVS 1301: 104): Reis Nâib Efendi, Azalar Mustafa Efendi, İbrahim Ağa, Mukavelat Muharriri Karabet Efendi, Başkâtib Abdül Fettah Efendi, Kâtib-i Sani Rıfat Efendi, Mustafa Reşid Bey, İcra Mübaşiri Süleyman Ağa, Arakil Ağa. İlerleyen yıllarda Nâib dışında Bidayet Mahkemesi Reisliği'ne görevli atandığı anlaşılıyor. 1913 yılında Merzifon Nâibi Mehmed Emin Efendi iken, Merzifon Bidayet Mahkemesi Reisi Abdurrahman Derviş Efendi idi (DS 1328: 711).

⁵⁹ Kaza, liva ve vilâyetlerde kurulan nizâmiye mahkemelerinin isimlerinde yer alan "temyiz" kelimesi davaların görüleceği mercilerin tayininde karışıklığa yol açtığı için 15 Nisan 1879 tarihinde yapılan bir düzenleme ile divan-ı temyizlerin adı Mahkeme-i İstinafa, deavi meclislerinin adı da Bidayet Mahkemesi'ne dönüştürülmüştür. Bidayet başlangıç, istinaf yeniden başlama demektir. Yani bu düzenleme ile kazalardaki deavi meclisleri bidayet mahkemeleri adı ile birinci derece yani başlangıç mahkemesi olarak düzenlenirken sancak merkezlerindeki temyiz meclisleri de İstanbul'da yeni kurulan Temyiz Mahkemesi ile bidayet mahkemeleri arasında ikinci derece mahkemeleri olarak düzenlenmiştir.

Ülke genelinde olduğu gibi Merzifon kazasında da Şer'iyye Mahkemesi'nin yanında Bidayet Mahkemesi'nin faaliyet göstermesi zaman zaman iki mahkeme arasında görev ve yetki bakımından tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Adliye Nezâreti, Merzifon Bidayet Mahkemesi Riyaseti'ne 1888 yılında gönderdiği bir belge ile talak, nikâh, nafaka, hürriyet, kölelik, kısas, vasiyet, miras, diyet, velayet ve gaib davalarının Şer'iyye Mahkemesi'nin, ticaret ve ceza ile kendisine gelen zarar ve ziyan, iltizam bedeli, kontrat ile ilgili davaların ise Nizamiye Mahkemesi'nin görev alanına girdiği hususunda uyarıda bulunmuştur (MŞS.6971: 38).

1879 yılında ilk defa savcılık kurumu Osmanlı ceza yargılamasına dahil edilmiş ilerleyen yıllarda da bu mahkemelerin yapı, görev ve yetkileri bakımından düzenlemeler devam etmiştir. Çalışmamıza konu olan dönemde Merzifon kazasında mahkemelerde görev yaptığı tespit edilen görevlileri şu şekilde sıralayabiliriz:

Müddeiumûm; Hükümet namına dava eden, kamu adına adalet ve hukukun muhafazası için mahkemede hazır bulunanları takip eden adliye memurudur (Şemseddin Sami 1987: 1315) Osmanlı mahkemelerinde Müddeiumûm makamı ilk kez 1879 yılında Osmanlı ceza yargılamasına dâhil edilmiştir(Ekici 2002: 1408). İlerleyen yıllarda Merzifon Bidayet Mahkemesi'nde de savcılar görev yapmaya başlamışlardır. Merzifon kazasında ilk dönemlerde savcılık kurumunun savcı yardımcıları vasıtasıyla temsil edildiği anlaşılmaktadır. Merzifon kazasında bu görevi 1910/11, 1911/12, 1912/13 yıllarında Bidayet Makemesi Müddeiumûm Muavini Mehmed Cemaleddin Efendi (DS 1326: 668, DS 1327: 690, DS 1328: 690), 1918 yılında ise Müddeiumûm İbrahim Edhem Efendi (DS 1333-1334: 647) yerine getirmiştir. Kazada görev yapan Müddeiumum muavinleri ile diğer adliye çalışanları arasında baen anlaşmazlıklar yaşanmış, bu da adli soruşturmaların sekteye uğramasına neden olmuştur. 1903 yılında Mecidözü kazası düyûn memurunun Merzifon'da bulunan ailesinin vahşice katledilmesi olayının araştırılması esnasında Merzifon Ceza Reisi Abdurrahman Derviş, Müdde-i Umûm Muavini Cemal ve müstantık Ziya Efendi arasında ortaya çıkan kişisel düşmanlık resmi muamelelere yansımış, resmi işlemlerin aksamasına neden olmaya başlamıştır. Olay Merzifon Kaymakamlığı tarafından vilâyete bildirilmiş, Sivas Valiliği de adı geçen kişiler arasındaki husumetin sulh yoluyla çözülemeyeceğini belirterek 9

Kasım 1903 tarihinde Dahiliye Nezâreti'nden acilen değiştirilmelerini talep etmiştir (BOA.DH. MTV.19/65).

Müftü; halledilmesi gereken fihhi bir meselede cevap verebilecek ilmi yeterliliğe sahip kişidir (Pakalın 1983c: 599). Osmanlı mahkemelerindeki görevlilerden birisi de müftülerdir. Mahkemelerde kadılar karşılaştığı ve çözmekte zorlandıkları dini-hukuki konularda müftülerden fetva isteyebilirlerdi. Müftülerde kendisine intikal eden sorulara kısaca evet ya da hayır diye cevap verir ve verdiği cevabın da hangi şer'î delile dayandığını açıklayarak bir ölçüde mahkemeye yön verirlerdi. Müftünün fetvası kadıyı bağlamasa da kadılar bu fetvaları dikkate almak durumunda olup mahkemeye intikal eden ihtilaf ile sunulan müftü fetvası birbiriyle uyuşuyorsa kadının fetvaya aykırı karar vermesi, yanlış karar anlamına gelebilir ve kararın bozulmasına neden olabilirdi (Aydın 2003: 343). Çalışma konumuz olan dönemde Merzifon kazasında görev yaptığı tespit edilen müftüler ve görev yaptıkları yıllar aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.6: Merzifon Kazası Müftüleri Listesi⁶⁰

Görev Yaptıkları Yıllar	Müftü
1845'den önce	Mehmed Emin Efendi
1846-1847	Sarı Nâiboğlu Adil Efendi bin Fatih
1857	Esseyid Mehmed Naim Efendi
1870-1871	Mehmed Efendi
1871-1872	Mehmed Efendi
1874-1875	Mehmed Efendi
1883-1884	Mehmed Efendi
1884-1885	Mehmed Efendi
1886-1887	Mehmed Efendi
1888-1889	Mehmed Ali Efendi
1890-1891	Mehmed Ali Efendi
1903-1904	Hacı Münib Efendi
1907-1908	Hacı Münib Efendi
1918	Müftü Ahmed Vehbi Efendi

Müstantik ve Müstantık Muavini; Müstantık, mahkemeden evvel zanlıyı sorguya çekip isnat edilen suç ve kabahatin hakikatini ortaya çıkarmakla görevli hâkimdir (Şemsettin Sami 1987: 1341). Müstantık ya da müstantık muavininin dava hâkimine daha çok davanın hazırlık aşamasında sorgulama konusunda yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. 1884 yılından itibaren müstantık muavinlerinin Merzifon Bidayet

⁶⁰ BOA.ML.VRD.TMT.d.14161: 2, NFS.d.2243: 1b, EV.d.16174: 3a, SVS 1287: 67-68, 1288: 68-70, 1292: 79-81, 1301: 104-106, 1302: 388-391, 1304: 97-99, 1306: 162-164, 1308: 156-158, 1321: 117-120, 1325: 67-6, DS 1333-1334: 647.

Mahkemesi içinde çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Merzifon kazası mahkemelerinde görev yaptığı tespit edilen müstantık ve müstantık muavinleri ve görev yaptıkları yıllar aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.7: Merzifon Kazası Müstantıkları Listesi⁶¹

Görev Yaptıkları Yıl	Müstantık, Müstantık Muavini
1884-1885	Muavin Reşid Efendi
1886-1887	Müstantık İbrahim Ağa
1888-1889	Muavin Reşid Efendi
1890-1891	Muavin Reşid Efendi
1903-1904	Muavin Abdi Efendi
1907-1908	Muavin Ziya Efendi
1918	Müstantık Ahmed Faik Efendi

Mukavelat Muharriri; mukavele, vasiyetname ve vekâletname gibi evrakı kayıt ve tasdik eden memurdur (Şemsettin Sami 1987: 1388). Günümüzdeki noterlerin yaptığı işleri icra ettiği anlaşılıyor. Merzifon kazasında bu görevi 1883/84-1888/89 yılları arasında Karabet Efendi (SVS 1301: 104-106, SVS 1302: 388-391, SVS 1304: 97-99, SVS 1306: 162-164), 1890/91 yılında Sabit Efendi (SVS 1308: 156), 1903/04 yılında Raşid Bey (SVS 1321: 117-120) ve 1907/08 yılında ise Hacı Hilmi Efendi (SVS 1325: 127-129) icra etmişlerdir.

Mukayyid; bir kalemde evrakı ya da yazılan fertlerin isimlerini deftere geçirmekle görevli kâtib, kayıt memuru demektir (Şemsettin Sami 1987: 1393). Mukayyidler belli bir süre çalıştıktan sonra kâtib ve başkâtiblik görevlerine yükselebilirlerdi. 1871 yılında Merzifon Deavi Meclisi'nde görev yapan mukayyid Mahmud Efendi idi (SVS 1288: 68).

Kâtipler; mahkemede kadıların en önemli yardımcısı olup dava dilekçelerinin alınıp kadıya arz edilmesi, yargılama esnasında tarafların ve şahitlerin ifadelerinin kayda geçirilmesi, dava dosya ve tutanaklarının muhafazasıyla görevliydi (Atar 2003: 340). Merzifon kazasında görev yaptığı tespit edilen mahkeme kâtipleri ve görev yaptıkları yıllar aşağıdaki gibidir:

⁶¹ SVS 1302:388-391, 1304: 97-99, 1306: 162-164, 1308: 156-158, 1321: 117-120, 1325: 67-6, DS 1333-1334: 647.

Tablo 1.8: Merzifon Kazası Mahkeme Kâtipleri Listesi⁶²

Görev Yaptıkları Yıllar	Mahkeme Kâtipleri
1870-1871	Meclis-i Deavi Kâtibî Hüseyin Efendi
1871-1872	Meclis-i Deavi Kâtibî Hasan Efendi
1874-1875	Meclis-i Deavi Kâtibî Fikri Efendi
1883-1884	Meclisi-i Bidayet Başkâtibi Abdül Fettah Efendi
	Meclisi Bidayet Kâtibî Sanisi Rıfat Efendi
	Mahkeme-i Şerî'ye Kâtibî Hasan Efendi
1884-1885/ 1886-1887	Mahkeme-i Bidayet Kâtib-i Evveli Abdullah Efendi
	Refiki Rıfat Efendi
1888-1889	Mahkeme-i Şerî'ye Kâtibî Hasan Efendi
	Mahkeme-i Bidayet Başkâtibi Abduh Efendi
1890-1891	Mahkeme-i Bidayet Kâtib-i Sanisi Ragıp Efendi
	Mahkeme-i Şerî'ye Kâtibî Hasan Efendi
1903-1904	Mahkeme-i Bidayet Başkâtibi Refik Efendi
	Mahkeme-i Bidayet Kâtib-i Sanisi Ziya Efendi
	Mahkeme-i Şerî'ye Kâtibî Hasan Efendi
1907-1908	Mahkeme-i Bidayet Başkâtibi Mustafa Mahir Efendi
	Mahkeme-i Bidayet Kâtib-i Sanisi Mehmed Kâzım Efendi
	Mahkeme-i Şerî'ye Kâtibî Mustafa Tevfik Efendi

Yukarıdaki veriden de anlaşılacağı üzere aynı mahkemede bazen tek bazen de iki kâtib olduğu, iki kâtibin görev yaptığı durumlarda birisinin başkâtib ya da kâtib-i evvel diğerinin yani başkâtib yardımcısının ise kâtib-i sani ya da refik (yardımcı) ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır.

Muhzır; mahkemede hazır bulunması gereken kişileri mahkemeye getirmekle vazifeli idi (Şemsettin Sami 1987: 1302). İlgililere yani davacı, davalı ve şahitlere mahkemenin tebligatını yapmak ve mahkemeye celb etmek de muhzırların görevleri arasında idi (Atar 2003: 340). Muhzırların bazen duruşmalarda şahit olarak görev yaptığı da anlaşılmaktadır. 3 Aralık 1885 tarihinde Bidayet Mahkemesi'nde görülen bir davada mahkemede muhzır olarak görev yapan Muhzır Mehmed Ağa şuhud'ül-hal arasında yer almıştır (MŞS.d.6970: 82).

Azalar; yukarıda belirtildiği gibi 1864 Vilâyet Nizâm-nâmesi ile kazalarda deavi meclisleri kurulduğunda bu meclislere Müslüman ve gayrimüslim halkı temsilen azaların seçilmesi ve mahkemelerde görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu düzenleme gereğince Merzifon Kazası Deavi Meclisi kurularak hem Müslüman hem de gayrimüslim halkı temsilen azaların seçildiği ve mahkemelerde görev yaptığı

⁶² SVS 1287: 67-68, 1288: 68, 1292: 79, 1301: 104-106, 1302: 388-391, 1304: 97-99, 1306: 162-164, 1308: 156, 1321: 117-120, 1325: 127-129.

anlaşıyor. H.1287 (1870) Sivas vilâyet salnâmesinden itibaren sonraki salnâmelerde Merzifon Deavi Meclisi'nde bu azaların isimlerini tespit etmek mümkündür. H.1287 (1870) Sivas vilâyet salnâmesine göre 1870 yılı Merzifon Deavi Meclisi'nin azaları Müslüman halkı temsilen Mehmed Ağa, Mustafa Efendi, Mustafa Ağa, gayrimüslim halkı temsilen Ağob Ağa ve Anastas Ağa idi (SVS 1287: 67). 1879 yılında Kaza Deavi Meclisi, Kaza Bidayet Mahkemesi'ne dönüştüğünde yine azaların mahkemelerde görev yapmaya devam ettiği görülmektedir. 1886 yılında Merzifon Bidayet Mahkemesi azaları Mustafa Efendi ve Abraham Ağa idi (SVS 1302: 389).

Şuhudü'l-hal; kazanın doğruluğu ve dürüstlüğü ile tanınmış ileri gelenlerinden oluşan, kararların kanuna uygunluğunu takip eden, sayıları da duruma göre değişen bir heyet idi (Ünal 2010: 211). Davaya bağlı olarak isimleri de değişmekte idi. 9 Mayıs 1886 tarihinde Merzifon Şer'iyye Mahkemesi'nde görülen bir davada Hacı Hasan Mahallesi'nden Erkeneslioğlu Hacı Mehmed Ağa ibn-i Ahmed, mahalle-i mezbureden Molla Abdülkerim Ağa ibn-i Mehmed, mahalle-i mezbureden Tilkiöğlü Mustafa Efendi ibn-i Ahmed, mahalle-i mezbureden Camcioğlu Hasan Usta ibn-i Abdullah, mahalle-i mezbureden Yılanlıoğlu Hafız Ahmed, Müderris Mustafa Efendi, Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi Hasan Efendi şuhud'ül-hal heyetini oluşturmuştur (MŞS.d.6970: 94). Bazen davalarda mahkeme görevlilerinin de şuhud'ül-hal olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 8 Şubat 1886 tarihinde Merzifon Bidayet Mahkemesi'nde görülen bir davada şuhud'ül-hal heyetinin Bidayet Kâtib-i Evveli Abdullah Efendi, Bidayet İkinci Kâtibi Refik Efendi, Müstantık Kâtibi Raşid Efendi, Muhzır Mehmed Ağa'dan ibaret olduğu görülmektedir (MŞS.d.6970: 82).

Mübaşir; mahkemelerde duruşmaya girecekleri ve şahitleri çağırın, hâkimin emirlerini bildiren evrakları getirip götürün görevlilerdir (Fidan vd. 1996: 2034). Merzifon Bidayet Mahkemesi'nde bu görev 1883/04-1884/85 yıllarında Süleyman Ağa (SVS 1301: 104-106, SVS 1302: 388-391) ve 1886/87-1890/91 yılları arasında ise Emin Ağa (SVS 1304: 97-99/SVS 1306: 162-164, SVS 1308: 156) tarafından yerine getirilmiştir.

1.1.5. Maârif Yönetimi

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri (1718-1730) sonrasında Avrupa'daki askeri nitelikteki eğitim örnek alınarak zamanın ihtiyaçları doğrultusunda yeni tip askeri eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. Askeri eğitim alanında başlatılan bu değişim ve dönüşüm süreci, II. Mahmud döneminden itibaren ilköğretim ve orta öğretim kurumlarını da içine alacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Medrese dışında yeni bir eğitim sistemi kurulması gerektiğine inanan II. Mahmud, bu doğrultuda yapılacak çalışmaları yürütmek üzere 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nâfia adıyla bir kurul oluşturmuş ve eğitimi devletin denetimi altına almaya çalışmıştır (Kodaman 1999: 3). Batı tarzında açılacak olan yeni tip mekteplerin idaresi için de 1838 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurulmuştur. II. Mahmud döneminde ortaya çıkan medrese dışında yeni bir eğitim sistemi kurma yönündeki irade Tanzimat Dönemi devlet adamları tarafından da devam ettirilmiştir. Bu doğrultuda 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nazareti'nin kurulması önemli bir aşamadır. 1857 yılında kabineye dâhil bir nazırın başkanlığında Maârif Nezâreti 'nin kurulmasıyla bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temeli olan bir kuruluş ortaya çıkmıştır. Merkezde maârif teşkilatının kurulmasına rağmen bu teşkilatın ülke geneline yayılması 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ile planlanmış, maârif merkez idaresinin tanzimi ve vilâyetlerde de şubelerinin açılması kararlaştırılmıştır (Karal 1988c: 202). Bu süreçte Merzifon kazasında da maârif işlerini yürütmek üzere bir maârif komisyonu kurulmuştur. H.1301 (1883) Sivas Vilâyet Salnâmesi'nde verilen bilgilerden 1883 yılında Merzifon Maârif Komisyonu'nun Reis Tahir Efendi ve azalar Mehmed Efendi, Şemseddin Efendi, Hacı Mehmed Efendi, İstefan Ağa, Karabet Ağa, Kâtib ve Anbar Emîni Mehmed Emin Efendi'den oluştuğu anlaşılmaktadır (SVS 1301: 106). Bundan sonraki süreçte bazen komisyon bazen meclis ismiyle de olsa Merzifon'da maârif işlerini yürütmek üzere bir heyet faaliyetini sürdürmüştür⁶³. 1907 yılında Merzifon Maârif Komisyonu üyeleri Reis Kaymakam Emin Raşid Efendi ve azalar Galib Efendi, Hacı Ömer Efendi, Kâtib Ömer Lütfi Efendi, Müftü Efendi, Rüşdiye Muallim-i Evveli Tefvik Efendi, Said Efendi ve Rüşdiye Muallim-i Sanisi Rıfat Efendi'den ibaret idi (1325 SVS: 128). Sivas vilâyet salnâmelerinde verilen bilgilere göre Merzifon Maârif Komisyonu başkanlığını 1884

⁶³ 1301 SVS'nde maârif komisyonu, 1302, 1304 SVS'nde maârif meclisi, 1321, 1325 SVS'nde maârif komisyonu şeklinde geçmektedir.

(SVS 1302: 390) ve 1886 yıllarında Tahir Efendi (SVS 1304: 98), 1903 yılında Kaymakam İsmail Kemal Bey yapmaktaydı (SVS 1321: 119).

1.1.6. Diğer Resmi Kurum ve Görevliler

1.1.6.1. Nüfus Memurluğu

Osmanlı Devleti'nde arazi sayımları yapılmasına karşın XIX. yüzyıla kadar herhangi bir nüfus sayımı yapılmamıştır (Bilgi 1999: 148-149). II. Mahmud döneminde askerliğe elverişli olanları ve vergi mükelleflerini tespit amacıyla ilk kez Müslüman ve gayrimüslim erkekleri kapsayan genel bir nüfus sayımı başlatılmıştır. 1830-1831 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımı işlerini organize etmek üzere de Ceride Nezâreti kurulmuştur. Nüfus işlerini takip için 1839'dan itibaren eyaletlerde nüfus nazırı, sancak ve kazalarda da görevi bölgelerindeki doğum ve ölüm olaylarını takip etmek ve aylık cetveller hazırlayarak Ceride-i Nüfus İdaresi'ne bildirmek olan nüfus memurları görevlendirilmiştir (Kahriman ve Gür 2012: 5).

Merzifon kazasında da görevi ölüm, doğum olaylarını takip etmek ve Ceride-i Nüfus İdaresi'ne bildirmek olan bir görevli atanmıştır. Merzifon kazasında bu görevi icra ettiği tespit edilen görevliler ve görev yaptıkları yıllar şu şekildedir:

Tablo 1.9: Merzifon Kazası Nüfus Memurları Listesi⁶⁴

Görev Yaptıkları Yıllar	Nüfus Memuru
1871-1872	Nüfus Mukayyidi Mahmud Efendi
1875-1875	Nüfus Mukayyidi Mustafa Efendi
1883-1884/1890-1891	Nüfus Memuru İsmail Efendi Kâtibi Mehmed Efendi
1903-1904	Nüfus Memuru İsmail Efendi Kâtibi İzzet Efendi
1907-1908	Nüfus Memuru Mehmed Hamdi Efendi, Kâtibi İzzet Efendi

1.1.6.2. Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 1900-1908 yılları arasında inşa edilen Hicaz demiryolu projesinin gerçekleştirilmesinde devlet imkânlarının kısıtlı olmasından

⁶⁴ SVS 1288: 68, 1292: 79, (1301: 104-106, 1302: 388-391, 1304: 97-99, 1306: 162-164, 1308: 156, BOA,DH.MKT.1749/37), SVS 1321: 117-120, BOA.BEO.DH.MKT.663/1, SVS 1325: 127-129.

dolayı halkın da katkıda bulunmasını sağlamak için çaba sarf edilmiştir. Halkın yapacağı bağışların organizasyonu İstanbul'da Maliye Nazırı başkanlığında kurulan bir komisyona havale edilmiş, ayrıca merkezdeki bu komisyona bağlı olarak taşrada halkın yapacağı bağışları toplamak üzere vilâyet merkezleri ile kaza ve nahiyelerde en yüksek mülkî âmirin başkanlığında yardım komisyonları kurulmuştur (Gülsoy ve Ochsenwald 1998: 442). Yapılan bağışlarla demiryolunun finansmanın karşılanmasının mümkün olmadığı görülünce bir yandan belli bir seviyenin üzerindeki memurların maaşlarından kesinti yapılması, bazı madenlerin işletilmesi imtiyazının ve hattın biten kısımlarından elde edilen nakliye gelirlerinin Demiryolu Komisyonu'na bırakılması gibi tedbirler alınmıştır (Gülsoy 1999: 680), diğer yandan 1901 yılında Kurban Bayramı'nda Müslümanlar tarafından kesilecek kurban derilerinin toplatılarak müzayede yoluyla satılıp elde edilecek gelirin Hicaz Demiryolu İane Komisyonu'na gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA.BEO.1631/122317: 1). Hicaz demiryoluna ait mali işlerin zaman içerisinde çoğalması ve Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu çalışmalarının yeterli olmaması üzerine 1903 yılında alınan bir kararla komisyon lağvedilip yerine Hamidiye Hicaz İdare-i Maliyesi kurulmuştur (BOA.Y.MTV.242/61: 1). Demiryolunun mali işleri bu idare tarafından idare edilmiştir.

Bu yapılanmaya bağlı olarak Merzifon halkının da bağışlarını toplamak üzere Merzifon'da Hicaz Demiryolu Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmuştur. 1903 yılı Merzifon Hicaz Demiryolu Komisyonu Kaymakam İsmail Kemal Bey başkanlığında Müftü Efendi, Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi, Eşraftan Aşır Efendi, Hakkı Efendi ve Hacı Murtaza Ağa'dan oluşmaktaydı (SVS 1321: 119). Aynı komisyonun 1907 yılında Kaymakam Emin Raşid Efendi başkanlığında, Reis-i Sani-i Belediye Galib Efendi, Aşır Efendi, Hakkı Efendi, Hacı Münib Efendi ve Murtaza Efendi'den ibaret olarak faaliyette olduğu anlaşılmaktadır (SVS 1325: 128). 1903 ile 1907 yılları arasında başkan ve başkan yardımcısı olan kaymakam ve Belediye başkanları dışındaki komisyon üyelerinin değişmediği, bu süre zarfında görevlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

1.1.6.3. Posta ve Telgraf Dairesi

Osmanlı Devleti'nde ilk kez II. Mahmud döneminde posta teşkilatı kurulmuş ve ülke geneline yayılması için memleketin muhtelif bölgelerine postahaneler açılmaya başlanmıştır (Karal 1988b: 157). İlk telgraf tesislerinin açılması ve ülke geneline yayılması ise Abdülmecid döneminde (1839-1861) gerçekleşmiş ve II. Abdülhamid Dönemi sonuna kadar ülkenin hemen her tarafına telgraf merkezleri açılmıştır (Karal 1988c: 273). Posta ve telgraf tesislerinin ülke geneline yayılması sonucu taşrada bu hizmetleri yürütmekle sorumlu memurluklar oluşturulmuştur. Buna uygun olarak Merzifon kazasında da telgraf hizmetlerini yürütmek üzere bir memur atanmıştır. Merzifon'da telgraf hizmetlerini 1875 yılında Agob Efendi yerine getirirken (DS 1292: 102) 1883 yılından başlayarak (SVS 1301: 104) 1890-91 yılına kadar Akif Efendi'nin bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır (SVS 1308: 156). İlerleyen yıllarda kazada posta ve telgraf hizmetlerindeki gelişmeye paralel olarak bu hizmetleri yürütmek üzere Posta ve Telgraf Dairesi kurulmuş ve görevli sayısı artırılmıştır. 1903 yılında Merzifon Posta ve Telgraf Dairesi'nde Müdür olarak Ali Galib Efendi, Muhabere Memuru olarak Süleyman Efendi, Telgraf Çavuşu olarak Nazif Efendi ve Mevsil⁶⁵ Muharrerat olarak Kiryako Efendi'nin istihdam edildiği anlaşılmaktadır (SVS 1321: 119). 1907 yılı Merzifon Posta ve Telgraf Dairesi görevlileri ise Müdür Ali Eşref Efendi, Telgraf Çavuşu Nazif Efendi, Muhabere Memuru Hasan Hüsnü Efendi ve Mevsil Muharrerat Kiryako Efendi'den ibaret idi (SVS 1325: 128). 19018 yılında Merzifon kazası Posta ve Telgraf Müdürü Şükrü Efendi idi (DS 1333/34: 747).

1.1.6.4. Muhacirin Komisyonu

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Kafkasya ve Balkanlardan gelen çok sayıda muhacirin ortaya çıkardığı iskân problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskân sorunu ile ilgilenmek üzere İdare-i Umûmiye-i Muhacirin ismiyle özel bir komisyon kurmuş, muhacirlerin yerleştirilmesi ve iâşe sorunlarını çözmek için de vilâyetlere memurlar göndermiş ayrıca vilâyetlerde bu memurlar başkanlığında idare-i muhacirin komisyonları kurma kararı

⁶⁵ Mevsil: Kavşak (Şemseddin Sami 1987: 1430)

almıştır (İpek 1999: 665). Bu süreçte Merzifon kazasında da kazaya gönderilen muhacirlerin yerleştirilmesi ve iâşe sorunlarının çözümü için muhacir komisyonu kurulmuştur. 1883 yılında bu komisyon Ahmed Efendi, Halil Efendi, Şakir Efendi ve Kâtib Ömer Efendi görev yapmaktaydı (SVS 1301: 105). Komisyonun üye sayısı ilerleyen yıllarda artırılmıştır. 1886 yılında komisyonda Reis Ahmed Efendi, Azalar Abdullah Efendi, Hacı Ali Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Ömer Efendi, Veli Efendi ve Kâtib Ömer Efendi yer almaktaydı (SVS 1304: 98). Sivas vilâyet sâlnâmelerinden edindiğimiz bilgilere göre komisyonun çalışmalarına 1903 yılında hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır (SVS 1321: 120).

1.1.6.5. Evkaf Komisyonu

Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde bulunan vakıfların devlet kontrolü ve denetimine alınması amacıyla II. Mahmud döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezâreti kurulmuştur. Taşrada ise vakıfların idaresi önce mahalli meclislere bırakılmış fakat vakıf gelirlerinin, devlet hazinesine aktarılmasında aksamalar yaşanınca yerli halk ve gümrük görevlileri arasından mülki âmirlerce seçilen memurlara bırakılması, bir süre sonra da merkezden gönderilen müdürler vasıtasıyla yönetilmesi kararlaştırılmıştır (Öztürk 1995: 523). 1857 yılında Merzifon kazasındaki vakıfların idaresinden Merzifon Evkaf Müdürü Şemsi Efendi'nin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır (BOA.EV.d.16174: 3a). Nezâretin taşradaki teşkilâtlanma sürecinde Merzifon kazasında da kazadaki vakıfların idaresi ve denetiminden sorumlu olarak evkaf komisyonu kurulmuştur. 1903 yılında Merzifon Evkaf Komisyonu üyeleri Evkaf Vekili, Komisyon Reisi Hacı Münib Efendi, Azalar Aşır Efendi ve Hakkı Efendiler idi (SVS 1321: 120). 1907 yılında komisyon üyelerinin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. 1907 yılında komisyonun üyeleri Reis Hacı Münib Efendi, Azalar Evkaf Vekili Mustafa Efendi, Aza Hakkı Efendi, Ömer Efendi, Aşır Efendi ve Kâtib Hafız Tefvik Efendi idi (SVS 1325: 129).

1.1.6.5. Aşar ve Orman Dairesi

II. Abdülhamid döneminde ormanların kontrolü ve korunması için Orman Umûm Müdürlüğü kurulmuş fakat bu müdürlük bazen Maliye bazen Nâfia ve Ticaret

bazen de Ziraat Nezâreti'ne bağlanmıştır (Karal 1988d: 451). Merzifon kazasında da hem kazadaki aşar vergilerinin toplanması hem de ormanların korunması ve denetimi ile görevli bir dairenin kurulduğu anlaşılmaktadır. 1883 yılında dairenin görevlileri Memur Mehmed Ali Bey, Başkâtib Mehmed Efendi, Kâtib-i Sani Said Efendi ve Anbar Memuru Seyyid Efendi idi (SVS 1301: 105). H1302 (1884) Sivas vilâyet salnâmesinde görevliler önceki yıldaki görevlilerle aynı olmasına rağmen Aşar Dairesi tek başına zikredilmiş, orman görevlisinden bahsedilmemiştir (SVS 1302: 389). İlerleyen yıllarda kazada aşar dairesi yerine mal ve vergi dairesinin ikâme edildiği anlaşılıyor. 1907 yılında Merzifon Mal ve Vergi Dairesi görevlileri Mal Müdürü Vekili Fuad Efendi, Sandık Emni Ahmed Hamdi Efendi, Muavin ve Vergi Kâtibi Nuri Efendi ve Ma'e Cari⁶⁶ Kâtibi Halil Efendi'dir (SVS 1325: 127).

Kazada mali teşkilâtta ki değişime paralel olarak mali teşkilâttan bağımsız orman hizmetlerini yürütmekle görevli memuriyetin ihdas edildiği anlaşılıyor. Sivas vilâyet sâlnâmelerine göre 1903 ve 1908 yılları arasında kazada orman memurluğu görevini Ali Efendi'nin yerine getirdiği görülüyor (SVS 1321:120) ve (SVS 1325: 127).

1.1.6.7. Ticaret ve Ziraat Komisyonu

Osmanlı Devleti'nde amacı ticaretin geliştirilmesi, ülkenin imarı ve zenginliğinin artırılması ve bu amaçlar doğrultusunda Ticaret Nezâreti'ne görüş bildirmek olan ticaret cemiyetlerinin ilk örneği Dersaadet Ticaret Odası adıyla 1880 yılında açılmıştır (Koraltürk 1999: 449-450). Bundan sonraki süreçte Ticaret ve Nâfia Nezâreti halk için faydalı olduğunu düşündüğü bu odaları ülke geneline yaymaya çalışmış ancak istenen netice alınamayınca 1889 yılında vilâyet, livâ ve kazalarda ticaret, sanayi ve ziraat odalarının kurulması ve bunların tek çatı altında faaliyet göstermeleri kararı alınmıştır (Koraltürk 1999: 451). Bu karar sonrası Merzifon kazasında ticaret ve ziraat odasının kurulduğu anlaşılmaktadır. 1903 yılında oda Reisi Ahmed Nazif Efendi, azalar Tahir Efendi, Bekir Efendi ve Kâtib Bilal Efendi idi (SVS 1321: 120).

⁶⁶ Akarsu, su ile ilgili (Şemseddin Sami 1987: 1252).

1.1.6.8. Zaptiye Teşkilatı

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar İstanbul'un güvenliği yeniçeri ağasının sorumluluğunda iken, ocağın kaldırılması sonrası yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun başı olan seraskerlik makamına, 1845 yılında ise zaptiye müşirliğine verilmiştir (Karal 1988b: 116). 1846 yılında itibaren de şehirlerin güvenliğini sağlamak için ülkenin hemen her tarafında zaptiye kuvvetleri teşkiline çalışılırken, 1869 yılında çıkarılan bir nizâmname ile vilâyetlerdeki piyade ve süvari zaptiye erlerinin zaptiye alayına dönüştürülmesi, sancaklarda tabur ve kazalarda da zaptiye bölükleri kurulması kararı alınmıştır (Özcan 2013: 129). 1881 yılında kalıcı olarak polis teşkilatı kurulunca şehir ve kasabalarda asayiş ve güvenlik polis teşkilatına bırakılmış, Zaptiye Nezâreti jandarma kuvvetlerinin teşkilatı haline dönüşmüştür.

Zaptiye teşkilatının ülke geneline yayılması çabaları sonucu 1846 yılında Merzifon'da yapılan nüfus sayımından Merzifon'da da teşkilatın kurulduğu anlaşılmaktadır. Kazada 1846 yılındaki sayımda Gümüş Cebinoğlu Mustafa bin Mustafa, Feyzullah Alemdaroğlu Hüseyin bin Hüseyin, Şahin Ağaoğlu Mehmed Emin bin Ahmed ve Keşköllüoğlu Hüseyin bin Hüseyin'in kazada zaptiye eri olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır (BOA.NFS.d.2243: 17a,89b,98b,71b). 1865 yılında kazada güvenliği sağlamak için geçici olarak birisi piyade diğeri süvari olmak üzere iki çavuş, yirmi beş zaptiye eri istihdam edilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.814: 2).

Yukarıda da belirtildiği gibi 1869 yılından itibaren sancaklarda zaptiye taburları, kazalarda zaptiye bölükleri kurulması kararı alınmasına rağmen 1874 yılında Amasya sancağı kazalarında dolayısıyla da Merzifon kazasında bu hedefe ulaşamadığı anlaşılıyor. 1874 yılında Amasya sancağı genelinde 1 zaptiye bölüğü, Merzifon kazasında ise 1 kol vekili komutasında, 3 kol muavini ve 10 piyade ve 12 adet de süvari zaptiye erinden oluşan bir kol olduğu anlaşılmaktadır (SVS 1292: 99).

1.1.6.9. Polis Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatı 1845 yılında şehirlerde güvenliği sağlaması için kurulmuşsa da kısa süre sonra zaptiye müşirliğinin kurulması ve şehirlerde

güvenliğin bu teşkilâta bırakılmasıyla işlevini yitirmiş, 1881 yılında ise yeniden ve kalıcı olarak kurulmuştur (Özcan 2013: 130). 1881 yılında itibaren şehirlerin güvenliği zaptiye askerlerinin yerine polislere bırakılmıştır. Teşkilatın ülke geneline yayılması sürecinde Merzifon kazasında da polis dairesinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Merzifon Polis Dairesi'nin tam olarak ne zaman kurulduğu tespit edilememiştir. Kazada görev yapan polis memurları özellikle 1893 Ermeni olayları esnasında kazanın asayiş ve güvenliğinin sağlanmasında başarılı hizmetler vermişlerdir. Ermeni eşkıyaların yakalanmasında üstün gayretleri görülen polis memurları Abdi ve Bekir Beyler, 6 Ekim 1893 tarihinde beşinci rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT.145/89). Sivas Valiliği, Merzifon'da ele geçirilen Ermeni eşkıyasının yerini söyleyen ve fesat komitesinin ahval ve harekâtını ihbar eden muhbir Mıgırdıç'ın oğlu Merzifonlu Ohannes'in İstanbul'a nakli ve uygun bir işte istihdam edilmesini hükümete teklif etmiş (BOA.DH.ŞFR.161/76), Ohannes Efendi'nin İstanbul'a nakli esnasında kendisine refakatçi olarak Merzifon polis memurlarından Bekir Bey görevlendirilmiş, görevini yerine getiren Bekir Bey 6 Kasım 1893 tarihinde tekrar Merzifon'a dönmüştür (BOA.DH.MKT.164/32). 1900 yılında Merzifon kazası polis komiseri olan Rıza Efendi başarılı hizmetlerinin karşılığı olarak 1 Eylül 1900 tarihinde beşinci rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT.2401/3). H.1321 (1903) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nden 1903 yılında dairede Üçüncü Komiser Lütfi Efendi, Polis Nuri Efendi, Polis Behram Efendi, Polis Dimyos Efendi, Polis İsmail Efendi ve Polis Kamil Efendi'nin görev yaptığı anlaşılmaktadır (SVS 1321: 119). Aynı dairenin 1907 yılındaki görevlileri ise Üçüncü Komiser Ahmed Refik Efendi, Polis İsmail Hakkı Efendi, Polis Mehmed Kamil Efendi ve Polis Mirican Efendi idi (SVS 1325: 128). 1916 yılında Genç Ağazade Hüseyin Efendi'nin Löşdeğin nahiyesinde polis memuru olarak görev yaptığı dikkate alınırsa ilerleyen yıllarda polis teşkilatının kazanın nahiyelerine kadar yayıldığı söylenebilir (BOA.ZB.115/35: 01). Kazada zaman zaman polis memurlarına yönelik saldırılar da olmuştur. Kazada görev yapan polis memuru Yahya Efendi, 18 Ağustos 1919 tarihinde Bayraktaroğlu Emin ve Gürcü muhacirlerinden Ahmed tarafından öldürülmüştür (BOA.DH.EUM.AYS.18/112:5). Kazada yaptığı üstün hizmetlere karşılık olarak ödüllendirilen bir diğer polis memuru da Merzifon Müdde-i Umûm Muavini Vekilliği görevini ifa eden Polis Komiseri Refik Efendi olmuştur. Adliyedeki

görevi esnasında üstün gayretlerinden dolayı 27 Ekim 1927 tarihinde dördüncü rütbe ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT.1210/46).

Kaza yönetimi hakkında genel bir fikir edinmek üzere 1907 yılında Merzifon'da faal olan kurum, komisyon ve memurlar H.1325 (1907) Sivas Vilâyet Salnâmesi'ndeki kayıtlar esas alınmak suretiyle aşağıya çıkarılmıştır (SVS 1325: 127-129):

Kaymakam: Emin Raşid Efendi,

Nâib: Receb Fehmi Efendi,

Kaymakam Muavini: Yorgaki Efendi

Meclis-i İdare: Reis: Kaymakam Efendi, Azaları: Nâib Efendi, Kaymakam Muavini Efendi, Müftü Hacı Münib Efendi, Mal Müdürü Vekili Fuad Efendi, Tahrirat Kâtibi Ömer Lütfi Efendi, Mustafa Efendi, Dursun Efendi, Bedros Efendi, Yordan Efendi

Mal ve Vergi Dairesi: Mal Müdürü Vekili Fuad Efendi, Sandık Emni Ahmed Hamdi Efendi, Muavin ve Vergi Kâtibi Nuri Efendi, Ma'e Cari Kâtibi Halil Efendi

Nüfus Dairesi: Nüfus Memuru Mehmed Hamdi Efendi, Kâtib İzzet Efendi

Ziraat Bankası Şubesi: Reis: Mustafa Efendi, Azalar: Ohannes Efendi, Aza Dursun Efendi, Muhasebe Kâtibi Mahmud Nedim Efendi, Haşmet Efendi ve Odacı Said Ağa

Mahkeme-i Bidayet: Reis: Nâib Efendi, Azalar: Mustafa Efendi, Boğos Efendi, BaşKâtib Mustafa Mahir Efendi, Kâtib-i Sani Mehmed Kazım Efendi, Müstentik Muavini Ziya Efendi, Mukavelat Muharriri Hacı Hilmi Efendi, Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi Mustafa Tevfik Efendi

Posta ve Telgraf Dairesi: Müdür Ali Eşref Efendi, Telgraf Çavuşu Nazif Efendi, Muhabere Memuru Hasan Hüsnü Efendi, Mevsil Muharrerat Kiryako Efendi.

Beledi Dairesi: Reis Vekili Galib Efendi, Sandık Emni Tahsin Efendi, Mustafa Efendi, Müfettiş Mehmed Efendi, Hacı Mehmed Efendi, Mıkır Ağa, Ohannes Ağa, Çavuş Salih Efendi, Tabib Mahmud Nedim Efendi, Kâtib Bilal Efendi, Tulumbacı Mustafa Çavuş, İcracı Mehmed Şevket Efendi, Çavuş Arif Ağa, Çavuş Mustafa Ağa, Odacı Ali Ağa

Polis Dairesi: Üçüncü Komiser Ahmed Refik Efendi, Polis İsmail Hakkı Efendi, Polis Mehmed Kamil Efendi, Polis Mirican Efendi

Hamidiye Hicaz Demiryolu Komisyonu: Reis Kaymakam Efendi, Azalar: Reis-i Sani Belediye Reisi, Aşir Efendi, Hakkı Efendii Hacı Münib Efendi, Murtaza Efendi

Maârif Komisyonu: Reis Kaymakam Efendi, Aza: Galib Efendi, Kâtib Ömer Lütfi Efendi, Müftü Efendi, Rüşdiye Muallim-i Evveli Tevfik Efendi, Said Efendi, Rüşdiye Muallim-i Sani Rıfat Efendi, Hacı Ömer Efendi

Evkaf Komisyonu: Komisyon Reisi Hacı Münib Efendi, Aza: Evkaf Vekili Mustafa Efendi, Aza Hakkı Efendi, Ömer Efendi, Aşir Efendi, Kâtib Hafız Tevfik Efendi

Vergi Tadilat Komisyonu: Reis Vergi Kâtibi Efendi, Aza: Mıkır Ağa, Ömer Efendi, Kiryako Ağa, Nureddin Efendi

Bazı Memurlar

Tapu Kâtibi İsmail Efendi

Reji Memuru İsmail Hakkı Efendi

Zabıta Memuru Şakir Efendi

Löşdeğın Nahiyesi Müdürü Rıza Efendi

Orman Memuru Ali Efendi

Muavin Hacı Numan Efendi

Mahrukat İane Memuru Ahmed Nafiz Efendi

Kâtib İsmail Necati Efendi

Düyûn-ı Umûmiye Memuru Kadir Efendi

Polis Ahmed Hidayet Efendi

Düyûn-ı Umûmiye Kâtibi Hacı Halil Efendi

1.2. Merzifon'un Mahalleleri ve Kır İskân Yerleri

1.2.1. Merzifon Şehri

1.2.1.1. Mahalleler

Bu kısımda sadece mahallenin idari ve hukuki fonksiyonu üzerinde durulacak olup Merzifon şehrindeki mahallelerin nüfusu, etnik ve dini yapıları ayrıntılı olarak Merzifon Nüfusu bölümünde açıklanacaktır.

Mahalle; devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder. Osmanlı şehirlerinde mahalle, temel yönetim birimi olarak kabul edilmiş ve mahalle halkı birbirine kefil sayılmış, mahallede meydana gelen bir olayın aydınlatılmasında ortaklaşa sorumlu tutulmuşlardır (Yel ve Küçükaskı 2003: 323, 325). Bu durum mahallede ve mahallenin bulunduğu şehirde güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktaydı. Sosyal birlik bakımından idarecilerle halk arasında belirleyici bir rolü olan (Emecan 1999: 93), câmi veya kilise etrafında biçimlenen (Tabakoğlu 1999a: 27) mahallelerin XIX. yüzyılda yapılan nüfus ve emlak sayımlarına bakıldığında nüfus ve hane sayısı bakımından kesin bir sınırlama olmadığı, farklı hane ve nüfus sayılarına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Merzifon şehrindeki mahallelerin isim ve sayıları konusunda muhtelif kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Mesela XVI. yüzyılda altısında gayrimüslim ve yirmi sekizinde Müslümanların oturduğu otuz dört mahallenin varlığından bahsedilirken (Öz 2004: 224), Evliya Çelebi isimlerini vermeden Merzifon'da kırk dört mahalle olduğundan bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 686). 1840 yılında Merzifon mahalleleri Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Cedid, Erzincan, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakih, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyyid Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan, Kaplan ve Bozahane mahallelerinden ibaret idi⁶⁷. Hüseyin Hüsameddin'e göre Erzincan Mahallesi Merzifon'un en eski mahallesi olup ulemadan Şerafeddin Mehmed Erzincani H.768 (1336) yılına kadar burada ikâmet ettiği için bu isimle anılmıştır (Yasar 2013a: 184). Mahallelerin adlarıyla anıldıkları diğer kişilerin de XIV ve XV. yüzyıllarda şehrin ileri

⁶⁷ 1840 yılında Merzifon nüfusu sayılırken Müslüman nüfus ayrı, gayrimüslim nüfus ayrı deftere kaydedilmiştir. Müslüman nüfusun kaydedildiği nüfus defterine (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b) göre Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Cedid, Erzincan, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakih, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyyid Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan olmak üzere 20 mahalle ismi geçmektedir. Yine 1840 yılında Merzifon'da yapılan sayımda gayrimüslim nüfusun kayıt edildiği nüfus defterine (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) göre Alaca Minare, Bozahane, Câmi-i Atik, Erzincan ve Surmasud (Birlikte), Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük, Sütçü ve Harmanlar olmak üzere 11 mahalle ismi geçmektedir. Bu bilgilerden Bozahane ve Kaplan mahallelerinde sadece gayrimüslimlerin, Bozacı, Câmi-i Cedid, Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakih, Hacı Hasan, Hacı Rahat, sofular ve Sütçü mahallelerinde sadece Müslümanların, Sütçü, Seyyid Bölük, Neccar, Hoca Süleyman, Hacı Bali, Harmanlar, Erzincan, Surmasud, Câmi-i Atik ve Alaca Minare mahallelerinde ise Müslim ve gayrimüslim nüfusun karışık olarak ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır. 1846 yılında yapılan ve Müslüman nüfusun kaydedildiği nüfus defterinde (BOA.NFS.d.2243: 1-147) ve yine bu dönemde yapılan ve cizye yükümlülerinin kaydedildiği ceride defterindeki (BOA.ML.VRD.CMH.d.479: 38) kayıtlarda da mahalle isimleri aynen muhafaza edilmiştir.

gelenlerinden olduğu tahmin edilmektedir (Öz 2004: 244). 1883-1889 yılları arasındaki mahkeme kayıtlarını ihtiva eden 1 ve 2 nolu Merzifon Şer'iyeye sicillerinde geçen mahalle isimleri de kontrol edildiğinde yukarıda zikredilen mahalle isimleriyle aynı olduğu tespit edilmiştir (MŞS.d.6970) ve (MŞS.d.6971). Abdizade Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi* isimli eserinde Marınca'yı mahalle olarak kabul ederken Merzifon mahalleleri ile ilgili olarak biraz farklı bilgiler vermektedir. Ona göre "...Merzifon kasabası kadîmen Alaca Minare, Erzincanî, Bali, Çavuş Abbâs, Hâcı Ahmed, Hâcı Pir, Hâcı Receb, Hâcı Ali, Hüsâm-ı Cedîd, Harmânlu, Hâce Süleymân, Südcü, Sürmesüird, Seydi Bölük, Sufiler, Tuz, Adil, Ali Bozacı, Kâdı Mahbûb, Lâhne mahallelerini havi olub kuyûd-ı kadîmede Marınca karyesi dahî bir mahalle gösterilmektedir. Hülâsa yirmi mahalleyi, dört bin kadar hâneyi, dört nâhiyeyi, otuz sekiz bin kadar nüfûs-ı umûmîyeyi ve kırk beş kadar kurrâyı hâvidir (Yasar 2013a: 184)." Hüseyin Hüsameddin Efendi, mahalle sayısını yirmi olarak verirken ismini verdiği mahalle isimlerinden bazılarının da öncekilerden farklı olduğu görülmektedir.

Merzifon mahallelerinin adedi ve isimleri ilerleyen yıllarda değişmiştir. Bu mahalleler ile ilgili en ciddi düzenleme 1930 yılında yapılmış, bazı mahallelerin isimleri değişirken bazıları diğerleriyle birleştirilerek ortadan kaldırılmış ve mahalle sayısı 12'ye indirilmiştir (Taşan 1979: 43-44). 1840 yılındaki mahallelerin 1930 yılındaki düzenleme ile nasıl bir düzenlemeye tâbi tutulduğu ve bu düzenleme ile ortaya çıkan mahalleler aşağıdadır:

Tablo 1.10: Merzifon Kazası Mahalleleri Listesi⁶⁸

1840 Yılında Mahalleler		1930 Yılında yapılan Düzenleme	1930 Yılında Yapılan Düzenlemeye Göre Mahalleler	
1	Alaca Minare	1930 yılında Kaplan Mahallesi'nin büyük bölümü bu mahalle ile yine Alaca Minare Mahallesi ismi altında birleşmiştir.	1	Alaca Minare
2	Bozacı	1930 yılında Gazi Mahub Mahallesi'ne katılmıştır.	-	
3	Bozahane	?	-	
4	Câmi-i Atik	1930 yılında Sütçü Mahallesi'nin bir bölümü katılarak Eski Cami Mahallesi adı altında birleştirilmiştir.	2	Eski Cami
5	Câmi-i Cedid	1930 yılında Hacı Rahat Mahallesi'nin tamamı ve Hacı Ahmed Fakih Mahallesi'nin bir kısmı ile Câmi-i Cedid Mahallesi adı altında birleştirilmiştir.	3	Câmi-i Cedid
6	Cedid	Nusretiye Mahallesi adı altında Nusretiye Mahallesi ile birleştirilmiştir.	-	
7	Erzincan	Bu mahalle 1930 yılında Seydibölük Mahallesi ile birlikte Hacı Bali Mahallesi'ne dahil edilmiştir.	-	
8	Gazi Mahub	1930 yılındaki düzenlemede Bozacı Mahallesi ile Gazi Mahub Mahallesi adı altında birleşmiştir.	4	Gazi Mahub
9	Hacı Adil	1930 yılında mahallenin bir bölümü Hoca Süleyman, bir bölümü de Gazi Mahub Mahallesi'ne katılmıştır.	-	
10	Hacı Ahmed Fakih	1930 yılında mahallenin bir bölümü Câmi-i Cedid, diğer bölümü de Hacı Hasan Mahallesi'ne katılarak ortadan kaldırılmıştır.	-	
11	Hacı Bali	1930 yılında Erzincan ve Seydibölük mahallelerinin tamamı ile Hacı Bali Mahallesi ismi altında birleştirilmiştir.	5	Hacı Bali
12	Hacı Hasan	1930 yılında Hacı Ahmed Fakih ve Hacı Adil mahallelerinin birer bölümü ile Hacı Hasan Mahallesi adı altında birleştirilmiştir.	6	Hacı Hasan
13	Hacı Rahat	?	-	
14	Harmanlar	1930 yılında Tavşan Mahallesi ile yine Harmanlar Mahallesi adıyla birleştirilmiştir.	7	Harmanlar
15	Hoca Süleyman	1930 yılında bu mahalleye Hacı Adil ve Kaplan mahallelerinin birer bölümü katılmıştır.	8	Hoca Süleyman
16	Kaplan	1930 yılında Alaca Minare Mahallesi'ne katılmıştır.	-	
17	Neccar	İsmi değişmemiştir.	9	Neccar
18	Seyyid Bölük	1930 yılında Erzincan, Hacı Bali mahalleleri ile Hacı Bali Mahallesi adı altında birleştirilmişlerdir.		
19	Sofular	1930 yılında Sürmesüd (Sarı Mesud) Mahallesi ile Sofular adı altında birleştirilmiştir.	10	Sofular
20	Surmasud	1930 yılında Sofular Mahallesi'ne katılmıştır.	-	
21	Sütçü	1930 yılında mahallenin bir kısmı Eski Cami, bir kısmı da Gazi Mahub Mahallesi'ne katılmıştır.	-	
22	Tavşan	1930 yılında Harmanlar Mahallesi'ne katılmıştır.	-	
-	-	Hamidiye ve Sadiye mahallelerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur	11	Mahzen ⁶⁹
-	-	Nusretiye ve Cedid mahallelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.	12	Nusretiye

⁶⁸ 1940 yılındaki mahalle isimleri için Bkz. (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b ve (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a), 1930 yılında mahallelerin isim ve sınırlarındaki değişiklikler için Bkz. (Taşan 1979: 43-44).

⁶⁹ Mahalle şimdiki lise binasının bulunduğu yerin karşısında yakın bir yerde şehrin suyunun dağıtıldığı depo (Mahzen) bulunduğundan dolayı bu ismi almıştır.

1957 yılında Merzifon Belediye Meclisi'nin kararıyla Sehmüddeve (Samadola) köyü de bir mahalle olarak (Bugünkü Buğdaylı Mahallesi) Merzifon Belediyesi sınırları içine alınmıştır (Öz 2004: 245).

1.2.1.2. Mahalle Muhtarları

Osmanlılarda XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Müslüman mahallelerinden sorumlu yönetici imam, gayrimüslim mahallelerinde ise papaz veya haham idi. Padişah beratı ile atanan ve beldenin mülki ve beledi amiri kadının temsilcisi olan imamlar, vergilerin mahalle halkına paylaşılması, toplanması, mahalledeki doğum, ölüm, evlenme gibi kayıtları tutarlardı (Yel ve Küçükaskı 2003: 325).

II. Mahmud döneminde ise İstanbul vilâyetinden başlayarak bütün vilâyetlerde halkın hükümetle ilişkilerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar kurulmuştur (Karal 1988a: 155). Muhtarlıkların İstanbul'da kurulması tesadüfen gerçekleşmemiştir. Kaldırılmasına kadar yeniçeriler tarafından sağlanan şehir güvenliği konusu, ocağın kaldırılmasından sonra önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Hükümet bu süreçte mahallelerde güvenliği sağlamak, gelen gideni kontrol altında tutmak istemiş ancak mahallelerin yönetiminden sorumlu olan imamların bu konuda gevşeklik göstermesi üzerine bu tür ihmallerin önlenmesi için her mahalleye birinci ve ikinci olmak üzere iki muhtar tayin edilmiştir (Ahmed Lütfi 1291: 173). İstanbul'da uygulamaya konulan bu sistem taşrada ilk olarak Kastamonu sancağında uygulanmaya başlanmış, akabinde bütün vilâyetlere yayılmıştır (Çadırcı 1970: 411). İlk dönemlerde muhtarların göreve başlaması muhtar listelerinin şer'iyeye siciline kaydedilerek önce taşradaki defter nazırlığına oradan da İstanbul'a Ceride Nezâreti'ne gönderilmesi ve padişah tarafından onayı ile gerçekleşirken 1864 Vilâyet Nizâm-nâmesi ile valilerin onayına bırakılmıştır (Ortaylı 2000: 110). Muhtarlıkların kurulması ile imamlar mahallenin yöneticisi olmaktan çıkmışlar ve önceleri imamlar tarafından yerine getirilen görevler muhtarlar tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır.

Merzifon mahallelerinde de bu sistemin uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. 1845 yılında Merzifon mahallelerinde yapılan temettuat sayım sonuçlarının

kaydedildiği temettuat defterlerinin sonunda mahalle imamının ya da keşişinin mührü ile birlikte muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olmak üzere iki muhtar mührü bulunması Merzifon mahallelerinde muhtarlık teşkilatının kurulmuş olduğunu göstermektedir. Merzifon mahallelerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallelerde Müslüman ve gayrimüslim ahali için farklı muhtarlıkların kurulmuş olması dikkat çekicidir⁷⁰.

Merzifon şehrinde 1846 yılında görev yaptığı tespit edilen Müslüman mahalle muhtarlarının görev yaptıkları mahalle, sülalesi, adları ve muhtarlık dereceleri aşağıdaki gibidir:

⁷⁰ Mesela 1845 yılında Alaca Minare Mahallesi'nde temettuat sayımı yapılırken Müslim ve gayrimüslim ahali için farklı defterler düzenlenmiştir. Müslim ahali için düzenlenen defterde (BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160: 4) mahalle imamının yanında iki müslim muhtar mührü bulunmasına karşılık, gayrimüslim ahali için düzenlenen defterde (BOA.ML.VRD.TMT.d.14191: 21) mahalle keşişinin yanında iki adet gayrimüslim muhtar mührü bulunmaktadır. Diğer mahallelerde de defterler aynı şekilde hazırlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi devlet mahallelerde güvenliği sağlamak, giren çıkanı kontrol altında tutmak istemiş ancak mahallelerin yönetiminden sorumlu olan imamların bu konuda gevşeklik göstermesi üzerine bu tür ihmallerin önlenmesi ihtiyacı ilk olarak İstanbul'da 1827 yılında muhtarlıkların kurulmasına yol açmıştır. Ancak gayrimüslimlerin mahalle ve köylerinde II. Mahmud döneminde (1808-1839) Kocabaşılar tarafından idare edilmeye devam edilmişlerdir (Çadircı 1970: 411). Tanzimat sonrası bütün Osmanlı vatandaşlarının kanun eşitliği prensibinin kabulü, aynı usulün gayrimüslim ahali içinde uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nde bu husus açık şekilde izah edilmiştir. Nizamnâmeye göre her köy ve mahallede her sınıf halk için iki muhtar bulunacak, ayrı ihtiyar meclisi olacak, imamlar ve papazlar bu meclisin doğal üyeleri olacak, eğer bir cemaat yirmi haneden az ise ikinci muhtarı seçemeyecekti (Ortaylı 2000: 112). Mahallelerde güvenliğin sağlanması, giren çıkanın kontrol altında tutulmak istenmesine rağmen Müslim ve gayrimüslimlerin ortak oturdukları mahallelerde Müslim muhtarların gayrimüslimleri tam olarak kontrol edemeyeceğinin düşünülmesi Müslim muhtarlar yanında gayrimüslim ahaliyi temsil eden ve onlardan sorumlu olacak gayrimüslim muhtarlıkların kuruluşunu zorunlu hale getirmiştir.

Tablo 1.11: Merzifon Kazası Mahalle Muhtarları Listesi⁷¹

Mahalle Adı	Muhtarın Sülalesi	Muhtar Adı	Muhtarlık Derecesi
Alaca Minare	Nazikoğlu	Lütfullah bin Osman	Muhtar-ı Evvel
	Nazikoğlu	Ahmed bin Osman	Muhtar-ı Sani
Bozacı	Korkmazoğlu	Mehmed bin Süleyman	Muhtar-ı Evvel
	Kasaboğlu	Halil bin İsa	Muhtar-ı Sani
Câmi-i Cedid	Hacı Bayramoğlu	Bekir Efendi bin Mehmed	Muhtar-ı Evvel
	Etmek cioğlu	Kadir Ağa bin Ali	Muhtar-ı Sani
Câmi-i Atik	Üçbağlıoğlu	Mustafa bin Ahmed	Muhtar-ı Evvel
Cedid	Kürtoğlu	Mustafa bin Abdurahman	Muhtar-ı Evvel
	İmamoğlu	Mustafa bin Hüseyin	Muhtar-ı Sani
Erzincan	Kara Haliloğlu	Hasan Efendi bin Mustafa	Muhtar-ı Evvel
	Emir Hüseyinoğlu	Halil bin Hüseyin	Muhtar-ı Sani
Gazi Mahbub	Ciğercioğlu	Osman bin İbrahim	Muhtar-ı Evvel
	Şafioğlu	Mustafa bin İbrahim	Muhtar-ı Sani
Hacı Adil	İnce Ağaoğlu	Hacı Ahmed Ağa bin Mustafa	Muhtar-ı Evvel
	Alişinoğlu	Mehmed Bin İbrahim	Muhtar-ı Sani
Hacı Ahmed Fakih	Sarıoğlu	Hacı Osman bin Hüseyin	Muhtar-ı Evvel
	Kadioğlu	Ahmed bin Mehmed	Muhtar-ı Sani
Hacı Bali	Hüseyin Beyoğlu	Ahmed bin İbrahim	Muhtar-ı Evvel
	Tekeoğlu	Abdullah bin Hüseyin	Muhtar-ı Sani
Hacı Hasan	Hacı Osmanoğlu	İsmail bin Osman	Muhtar-ı Evvel
	Kabukcuoğlu	Hüseyin bin Hacı Ali	Muhtar-ı Sani
Hacı Rahat	Ganioğlu	Ali bin Ahmed	Muhtar-ı Evvel
	Özürlüoğlu	Salih Efendi	Muhtar-ı Sani
Harmanlar	Çiftcioğlu	Hüseyin bin Hasan	Muhtar-ı Evvel
	Uzun Abdullahoğlu	Emin bin Osman	Muhtar-ı Sani
Hoca Süleyman	Sarı Nâiboğlu	Hacı Ahmed Ağa bin Mehmed	Muhtar-ı Evvel
Neccar	Hacı Hasanoğlu	Sadeddin Efendi bin Ömer	Muhtar-ı Evvel
Seydibölük	Huzuroğlu	İsmail bin Abdulgaffur	Muhtar-ı Evvel
Sofular	Bursalıoğlu	Mehmed bin Mustafa	Muhtar-ı Evvel
	Sağır Yahyaoğlu	İbrahim bin Hasan	Muhtar-ı Sani
Surmasud	Emir Ömeroğlu	Mehmed bin Osman	Muhtar-ı Evvel
	İpekoğlu	Hüseyin bin Ömer	Muhtar-ı Sani
Sütçü	Kahvecioğlu	Mustafa bin Ali	Muhtar-ı Evvel
Tavşan	Küsküoğlu	Ali bin İbrahim	Muhtar-ı Evvel
	Köprülüoğlu	Salih bin Ömer	Muhtar-ı Sani

Söz konusu nüfus defterindeki kayıtlarda mahalle muhtarlarının muhtarlık görevini bakkallık, terzilik gibi kendi mesleklerini icra ederken ek görev olarak yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

1.2.1.3. Mahalle İmamları

Yukarıda mahalle muhtarları bahsinde belirtildiği gibi mahallelerde II. Mahmud döneminde muhtarlklar kurulana kadar padişah beratı ile atanan imamlar, mahallenin

⁷¹ BOA.NFS.d.2243:33b, 34a, 11b, 83b, 32a, 48a, 4a, 53b, 21a, 4a, 4b, 102a, 102b, 55b, 55b, 132, 132, 92b, 109b, 110a, 1b, 41a,35b, 66a, 74b, 27a, 124a.

yönetiminden sorumlu idiler. Mahallede kadı'nın temsilciliğini yaparken vergilerin toplanması, doğum, ölüm ve evlenme ile ilgili kayıtların tutulması gibi hizmetleri yürütürlerdi. Muhtarlık teşkilatının kurulmasından sonra mahallenin yöneticisi muhtar olmasına rağmen muhtarlara yaptıkları işlerde yardımcı olmaya, onlarla işbirliği içinde hareket etmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Merzifon'da 1846 yılında yapılan sayımda tespit edilen mahalle imamlarının görev yaptıkları mahalle, sülaleleri ve isimleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.12: Merzifon Kazası Mahalle İmamları Listesi⁷²

Mahallesi	Sülalesi	Adı
Alaca Minare	İmamoğlu	Hasan Efendi bin Mehmed
Bozacı	Topal Hüseyinoğlu	Mustafa Efendi bin Hasan
Câmi-i Cedid	Veyis Hocoğlu	Mehmed Efendi bin İbrahim
Erzincan	Kara Haliloğlu	Abdurahman Efendi bin Ali
Gazi Mahbub	Çendekoğlu	Ali Efendi bin Hasan
Hacı Adil	Yeriçeroğlu	Ahmed Efendi bin Halil
Hacı Ahmed Fakih	Guraboğlu	Ahmed Efendi bin Veli
Hacı Bali	Kırşehirlioğlu	Hüseyin Efendi bin Halil
Hacı Rahat	İmam Alioğlu	Abdullah Efendi bin Mehmed
Harmanlar	Boz İmamoğlu	Hüseyin Efendi bin İbrahim
Hoca Süleyman	-	Mustafa bin İbrahim
Neccar	Penbe Sarıoğlu	Mustafa Efendi bin Ali
Seydibölük	İmam Alioğlu	Mehmed Efendi bin Mehmed
Sofular	Şehirlioğlu	Ali Efendi bin Ali
Surmasud	Helvacioğlu	Mehmed Efendi bin Salih
Sütçü	Hocazadeoğlu	Hacı Mehmed Efendi bin Ahmed
Tavşan	Boz İmamoğlu	Emin Efendi bin Osman

1.2.2. Merzifon'a Bağlı Köyler

Köyler, genelde sakinlerinin çoğu çiftçilerden oluşan ve kasabalardan daha küçük yerleşim birimleridir. Mahallelerde olduğu gibi köylerde de II. Mahmud döneminde muhtarlık teşkilatı kurulana kadar yönetimden imamlar sorumlu tutulmuşlardır. Muhtarlık teşkilatının ülke geneline yayılması sonrasında köyün yönetimi, köy halkı ile devlet arasındaki ilişkileri yürütmek görevi muhtarlara devredilmiştir.

⁷² BOA.NFS.d.2243: 33b, 11b, 83b, 53b, 21a, 4a, 103a, 55a, 92b, 109b, 1b, 41a, 35b, 66a, 74b, 27a, 124a.

1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile köy ihtiyar meclislerinin resmen kurularak çalışmaya başlaması köy yönetimlerini yerel yönetim statüsüne kavuşturma yönünde önemli bir aşama olmuştur (Ortaylı 2000: 109). 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ise köy yönetiminin organlarını ve görevlerini çok açık şekilde düzenleyerek günümüzde de hâlâ geçerli olan köy yönetiminin ilk örneğini ortaya çıkarmıştır. Bu nizâmnâme ile; yirmi haneden küçük köylerde bir muhtar, büyük köylerde seçimle belirlenen iki muhtar olacak, seçimden sonra muhtar kazaya bildirilecek ve kaymakamın emriyle tayin olacak, köyün büyüklüğüne göre üyeleri üç ile on iki arasında değişecek köy ihtiyar meclisleri kurulacak, Müslüman ve gayrimüslimlerin karışık olduğu köylerde her cemaatin kendi ihtiyar meclisi olacak, imamlar ve gayrimüslim din adamları heyetin tabii üyesi sayılacak, köyün bekçi, korucu gibi görevlilerinin yönetimi, vergilerin toplanması, köyün beledî işlerinin yürütülmesi, çeşme, okul, mabetlerin tâmir ve bakımının yapılması muhtarın görevi olacak, ihtiyar meclisleri ise cemaatlerine düşen vergiyi paylaşmak ve toplamak, cemaat üyeleri arasındaki davaları sulh yoluyla çözmek, köy bekçisi, korucu gibi görevlileri seçmek ve muhtar dahil bu görevlileri denetlemekten sorumlu olacaktır (Ortaylı 2000: 112).

Çalışmamızın başlangıç tarihi olan 1839 yılını takip eden 1840 yılında Merzifon'a bağlı olan ve Müslüman ahalinin yaşadığı köyler sayısı 28 olup isimleri ise Hacı Veli, Hırha, İlemi, Marınca, Makası, Muşruf, Rumcuk, Sarı, Sehmüddevle, Alala (Alan), Bayat, Belvar, Bulak, Dib Hacı, Eymir, Göç, Han, Hayreddin, Ilıcak, İlaldı, Kara Depe, Kara, Mağara, Karacakaya, Kürtler, Şeyh Yeni, Yakub, Yalnız ve Zoğu idi (BOA.NFS.d.2237: 1a). Bu dönemde kazada gayrimüslimlerin yaşadığı köyler ile ilgili bir listeye ulaşılamamıştır⁷³.

⁷³ Aynı tarihlerde (1840'lı yıllarda) kazaya bağlı olan ve gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait isim listesine tüm çabamıza rağmen ulaşılamamıştır. 1831 yılına ait olan ve Amasya sancağı genelindeki gayrimüslimlerin sayımına ait nüfus defterinde Amasya, Gümüş, Gelgiras kazalarındaki gayrimüslim köyleri zikredilirken (BOA.NFS.d.2143: 2-69) Merzifon kazasına bağlı herhangi bir gayrimüslim köy ismi geçmemektedir. Sadece şehir merkezinde gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle isimleri zikredilmektedir. Kazaya bağlı köyler listesinde de görüleceği gibi 1915 yılında kazaya bağlı köyler içerisinde gayrimüslimlerin yaşadığı Bayat, Osmanoğlu, Gelinsini, Mahmudlu, Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinin isimleri geçmektedir. Bunlardan Bayat köyünün ismi 1840 yılında yukarıda sayılan Müslim ahalinin yaşadığı köyler listesinde yer almaktaydı. Muhtemelen burada açılan kömür madeninde çalışmak üzere sonradan Rumlar gelip yerleşmişlerdir. Kör köyü H.1052 (1643) tarihli sayımda kazaya bağlı tek gayrimüslim köy olarak gözükmekte iken (BOA.MAD.2533: 9), 1831 (BOA.NFS.d.2143: 35), 1845 (BOA.ML.VRD.TMT.13539: 2) ve 1857 (BOA.EV.d.16174: 2a) yıllarında Gümüş kazasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerden Mahmudlu köyü, 1840 yılında boş bir mezra iken (BOA.ML.VRD. TMT.d.14157: 81) sonradan nüfus yerleştirilmek suretiyle köy haline geldiği

Yukarıda listede ismi geçen köylerden bazılarının isimlerinde sonraki yıllarda yapılan sayımlarda değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır. 1840-41 temettuat sayımında Dip Hacı olarak ismi geçen köy yine 1840-41 (BOA.NFS.d.2237: 88a) ve 1843-44 (BOA.NFS.d.2239: 48) nüfus sayımında Dib Hacı olarak kaydedilmişken 1845 temettuat sayımında Bulak Hacı (BOA.ML.VRD.TMT.14154: 1), 1846 nüfus sayımında ise Dib Hacı nam-ı diğer Hasan Hacı diye kayıtlara geçirilmiştir (BOA.NFS.d.2243: 201a). 1840-41 temettuat sayımında Hacı Veli olarak ismi geçen köy aynı yıl yapılan nüfus sayımında (BOA.NFS.d.2237: 33a) ve 1843-44 nüfus sayımında (BOA.NFS.d.2239: 18) yine Hacı Veli olarak geçerken 1845 temettuat sayımında Hacı Kara olarak kayıtlıdır (BOA.ML.VRD.TMT.12938: 2). Aynı köy 1846 nüfus sayımında yine Hacı Veli olarak geçmektedir (BOA.NFS.d.2243: 156b). 1840-41 sayımlarında Göç şeklinde geçen köyün ismi ise 1843-44 nüfus sayımında yine Göç olarak kaydedilmiş olmasına rağmen (BOA.NFS.d.2239: 51) 1845 temettuat sayımında Koç (BOA.ML.VRD.TMT.14174: 1) olarak kaydedilmiştir. Adı geçen köy ismi 1846 nüfus sayım kayıtlarında yine Göç olarak yazılmıştır (BOA.NFS.d.2243: 205a). Yukarıdaki tablodaki Sehmüddeve köyünün ismi 1840-41 nüfus (BOA.NFS.d.2237: 26a) ve 1845 temettuat sayımlarında (BOA.ML.VRD.TMT.d.14181: 2) yine Sehmüddeve olarak geçerken 1843-44 (BOA.NFS.d.2239: 14) ve 1846 tarihli nüfus sayımında ise Sehmüddeve namı diğer Samadolu olarak geçmektedir (BOA.NFS.d.2243: 180a). Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi 1840-41 temettuat sayımında Narınca ismiyle kaydedilmiş olan köy yine aynı yıl yapılan nüfus sayımında (BOA.NFS.d.2237: 1a) ve 1843-44 nüfus sayımında Marınca olarak kaydedilmiştir (BOA.NFS.d.2239: 1). Aynı köy 1845 temettuat sayımında (BOA.ML.VRD.TMT.d.14170: 2) ve 1846 nüfus sayımında yine Narınca olarak geçmektedir (BOA.NFS.d.2243: 162b). Bu sayımlardan anlaşıldığı kadarıyla diğer köy isimlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

---

anlaşılmaktadır. Ermeni Yenicesi köyünün ise 1831 (BOA.NFS.d.2143: 15), 1845 (BOA.ML.VRD.TMT.d.13904: 1) ve 1857 (BOA.EV.d.16174: 2a) yılında Gelingiras kazasına bağlı iken sonradan Merzifon kazasına bağlandığı, yine Osmanoğlu köyünün ise daha önce Havza kazasına bağlı iken 1894 yılında Merzifon'a bağlandığı anlaşılıyor (BOA.DH.MKT.252/17: 1). Gelinsini köyünün mezkûr tarihteki durumu hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu veriler çalışmamızın başlangıç döneminde kazaya bağlı gayrimüslim köyler olmadığı, sonradan bazı gayrimüslim köylerinin kazaya bağlandığı ya da sonraki tarihlerde gerçekleşen iskân faaliyetleri sonucu gayrimüslim köylerin ortaya çıktığı düşüncesini kabul etmeye yöneltmektedir.

Bu dönemde Merzifon'a bağlı köylerin tamamına yakınında muhtarlık teşkilatının tesis edildiğini ve köylerin muhtarlar tarafından yönetildiğini görüyoruz. Bazı küçük köylerde muhtarlık ve imamlık görevinin aynı kişiye verildiği de olurdu⁷⁴. 1846 yılında Merzifon'a bağlı köylerde muhtarlık yaptığı tespit edilen görevlilerin, muhtarlık yaptıkları köyler, sülaleleri, isimleri ve muhtarlık dereceleri ile ilgili bilgiler aşağıdadır:

Tablo 1.13: Merzifon Kazasına Bağlı Köylerdeki Muhtarlar Listesi⁷⁵

Köy	Sülalesi	Adı	Muhtarlık Derecesi
Hacı Veli	Akbıykoğlu	Hasan bin Mehmed	Muhtar-1 Karye
Hırha	Deli Haliloğlu	İbrahim bin Halil	Muhtar-1 Evvel
İlemi	Kasımoğlu	Hüseyin bin Satılmış	Muhtar-1 Sani
Makasi	Pehlivanoğlu	Hüseyin bin Hüseyin	Muhtar-1 Evvel
Marınca	Hızıroğlu	Mustafa bin Süleyman	Muhtar-1 Evvel
Muşruf	Karshoğlu	Abdullah bin Abdullah	Muhtar-1 Evvel
	Uzunoğlu	Hasan bin Süleyman	Muhtar-1 Sani
	Kethüdaoğlu	Ömer bin Hasan	Muhtar-1 Evvel
	Zilelioğlu	Ali bin Hüseyin	Muhtar-1 Sani
Rumcuk	Tırkoğlu	İbrahim bin Satılmış	Muhtar-1 Evvel
	Figanlıoğlu	Ömer bin Satılmış	Muhtar-1 Sani
Sarı	Mahmudoğlu	Durmuş bin Mehmed	Muhtar-1 Evvel
	Hacı Musluoğlu	Hüseyin bin Mehmed	Muhtar-1 Sani
Sehmüdevle	Cibin Ahmedoğlu	Mustafa bin Ahmed	Muhtar-1 Evvel
	Davudoğlu	Abdullah bin Mustafa	Muhtar-1 Sani
Alala	Ayrancıoğlu	Ahmed bin Osman	Muhtar-1 Evvel
Alıcık	Berberoğlu	Hasan	Muhtar-1 Evvel
	Berberoğlu	Veli bin İsmail	Muhtar-1 Sani
Belvar	Hamdullahoğlu	Hasan bin Ali	Muhtar-1 Evvel
	Kör Yusufuğlu	Hasan bin Osman	Muhtar-1 Sani
Bulak	Velioğlu	Hacı Ömer bin Ahmed	Muhtar-1 Evvel
	Madenioğlu	Ömer	Muhtar-1 Sani
Eymir	Baloğlu	Yusuf bin Mehmed	Muhtar
Dip Hacı	Soğancıoğlu	Hüseyin bin Mehmed	Muhtar-1 Evvel
	Soğancıoğlu	İsmail	Muhtar-1 Sani
Han	Alibazoğlu	Hacı Osman bin Ali	Muhtar-1 Evvel
	Tor ⁷⁶ Ahmedoğlu	Ali bin Satılmış	Muhtar-1 Sani
Hayreddin	Döndüoğlu	Ali	Muhtar-1 Evvel
	Kara Hüseyinoğlu	Süleyman bin Hüseyin	Muhtar-1 Sani
Kara Mağara	Zobuoğlu	Hüseyin	Muhtar-1 Karye

⁷⁴ 1844-45 yılında Kürtler köyünde İmam Ömer Efendi, imamlık görevi yanında muhtarlık görevini de yürütmekteydi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14169: 4).

⁷⁵ BOA.NFS.d.2243: 156b, 157b, 158a, 178b, 161a, 162b, 163a, 153b, 173a, 173b, 175a, 175b,180a, 180a, 183b, 198a, 213b, 206a, 204a, 201a, 201b, 209a, 193a, 235b, 233a, 190b, 229b, 195a, 224b.

⁷⁶ Tor: Dağ, cebel, kemal bulmamış, acemi (Şemeddin Sami 1987: 894).

Tablo 1.13 (devamı): Merzifon Kazasına Bağlı Köylerdeki Muhtarlar Listesi⁷⁷

Köy	Sülalesi	Adı	Muhtarlık Derecesi
Kara Depe	Masdioğlu	Süleyman bin Mehmed	Muhtar-1 Evvel
	Uzun Hasanoğlu	Ahmed bin Hüseyin	Muhtar-1 Sani
Kürtler	Uzun Hasanoğlu	Halil bin Mustafa	Muhtar-1 Evvel
Seyh Yeni	Hacıoğlu	Mehmed bin Mustafa	Muhtar-1 Evvel
	Uzunoğlu	Mehmed bin Abdullah	Muhtar-1 Sani
Yakub	Emiroğlu	Mehmed bin Mehmed	Muhtar-1 Evvel
	Kel Mustafaoğlu	Abdullah bin Mustafa	Muhtar-1 Sani
Zoğu	İmamoğlu	Mustafa bin Hüseyin	Muhtar-1 Evvel
	Kara Hasanoğlu	Hasan bin Hasan	Muhtar-1 Sani

Kaza köylerindeki muhtarlar genelde işlerini düzenli şekilde yürütürken kanun dışı uygulamalar yapanlar da olmuştur. 1859 yılında Merzifon kazasına bağlı Rumcuk köyü sakinlerinden İbrahim ve köy muhtarı Darıoğlu İbrahim, aynı köyde ikâmet eden Salih Tatar'a duydukları garaz nedeniyle Salih Tatar'ı karısı Alime'yi darb etmekle suçlamışlardır. Salih Tatar'ın karısını darb etmeyeceğine dair yemin etmesine rağmen yine darb ettiğini iddia ederek, iki tane yalancı şahid yardımıyla boşanmalarına neden olmuştur. Ancak daha sonra şahidler yaptıklarından pişmanlık duyarak doğruyu söylemediklerini ifade etmişler, bu gelişme üzerine Salih Tatar da Sivas Eyalet Meclisi'ne köy muhtarı Darıoğlu İbrahim'i şikâyet etmiş, gerekli soruşturmanın yapılmasını talep etmiştir (BOA.A.}MKT.DV.132/78).

İlerleyen yıllarda Merzifon'a bağlı köy isimlerinde değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. 1883-1889 yılları arasındaki kayıtlarda yukarıda listede olmayan bazı köy isimlerine rastlanmaktadır⁷⁸. Köy isimlerindeki değişikliklere önceleri mezra iken nüfusun artması sonucu bazı mezraların köy statüsüne yükseltilmesi, Merzifon'a dışarıdan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi ile yeni köylerin oluşturulması ve Merzifon kazasının idari sınırlarındaki değişiklikler neden olarak gösterilebilir. Örneğin 1840 yılında mezra statüsünde olan Nikroz (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 194) 1915 yılında köy olarak geçmektedir (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13-1).

⁷⁷ BOA.NFS.d.2243: 156b, 157b, 158a, 178b, 161a, 162b, 163a, 153b, 173a, 173b, 175a, 175b,180a, 180a, 183b, 198a, 213b, 206a, 204a, 201a, 201b, 209a, 193a, 235b, 233a, 190b, 229b, 195a, 224b.

⁷⁸ Küçük Kamışlı (MŞS.d.6970: 33), Yuvala (MŞS.d.6970: 34), Alışar (MŞS.d.6970: 50), Löşdeğın (MŞS.d.6970: 68), Geli (MŞS.d.6970: 87) ve Muhacir Yenicesi (MŞS.d.6971: 15), Gümüşdeğın (MŞS.d.6971: 33), Aşağı Kamışlı (MŞS.d.6971: 106), Eğribük (MŞS.d.6971: 133) gibi.

Köy sayısındaki artışın diğer nedeni Merzifon'a dışarıdan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi ile yeni köylerin oluşturulmasıdır. Örneğin 1888 yılında Merzifon kazası civarındaki Mahzen denilen yerde on üç hane Livâne⁷⁹ muhacirinin yerleştirilmesi ve bu hanelerin yerleştirildiği yere Hamidiye köyü isminin verilmesi (BOA.İDH.1085/85102: 1). İleride nüfus bölümünde XIX. yüzyılda Merzifon kazasına Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhacirler ve bu muhacirlerin yerleştikleri yerler hakkında verilecek bilgilerden de anlaşılacağı üzere Merzifon kazası bu dönemde yoğun şekilde muhacir iskânına maruz kalmıştır. Bu yeni yerleşimciler nedeniyle Muhacir Yenicesi, Ferahiye, Şücaiye, Küşadiye, Bayezid ve Yuvala gibi yeni muhacir köylerinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuş ve Merzifon kazasına bağlı köy adedi de artmıştır.

Köy sayısının artışının bir diğer nedeni de Merzifon kazasının idari sınırlarındaki değişiklikler neden olarak gösterilebilir. Önceleri Amasya sancağına bağlı bir kaza olan Gelingiras kazasının ilerleyen yıllarda lağvedilmesi ve köyleriyle birlikte Merzifon kazasına dahil edilmesini buna örnek olarak gösterebiliriz⁸⁰. Kazaya bağlı köy sayısının artmasında bazı köylerin komşu kazalardan ayrılarak Merzifon kazasına bağlanması da etkili olmuştur. 1894 yılında Amasya sancağına bağlı Havza, Köprü, Gümüşhacıköy kazaları ile Çorum Mutasarrıflığı'na bağlı köylerden Osmanoğlu, Şamba, Çavundur, Çoban Viran, Pekmezci köylerinin Merzifon kazasına bağlanması (BOA.İDH.1318/17: 1), Gümüş kazasına bağlı iken (BOA.ML.VRD.TMT.d.13539: 2) sonradan Merzifon'a bağlanan Körköy bu köylere örnek olarak gösterilebilir.

⁷⁹ Artvin ilinin eski ismi.

⁸⁰ (Yasar 2013a: 186). Hüseyin Hüsameddin, Gelgiras kazasının 1880 yılında köyleriyle birlikte Merzifon kazasına katıldığını söylemesine rağmen Gelgiras kazasının köylerinin tamamının değil bir bölümünün Merzifon kazasına katıldığı anlaşılmaktadır. 1831 Nüfus sayımında Gelingiras kazası köyleri olarak Yakub Hacı, Kötüköy, Löşdeğin, Palabıyık, Kovacık, Uyunkuz?, Eski Ekin, Durgud, Boğacık, Saraycık, Alışar, Nurani, Oyma Ağaç, Hızır Dede, Türnük, Geli, Harız, Kır Eymir, Yuvala köylerinin isimleri geçerken (BOA.NFS.d.2134: 149-155) 1914 yılında Merzifon kazasına ait köyler listesi içinde bu köylerden sadece Gelingiras, Löşdigin, Yakub Hacı, Nurani, Saraycık, Oyma Ağaç, Yuvala, Kır Eymir, Geli, Harız, Türnük köylerinin yer aldığı anlaşılmaktadır (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13-1). Yine Gelgiras kazasına bağlı ve Ermenilerle Müslümanların karışık olarak yaşadığı Kâfir Yenicesi diye bilinen köyün (BOA.ML.VRD.TMT.d.13904: 1-6) de bu süreçte Merzifon'a bağlandığı ve Ermeni Yenicesi adını aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Gemerez köyünün de önceden Havza kazasına bağlı iken sonradan Merzifon kazasına dahil edildiği anlaşıyor (BOA.D.CRD.d.40727: 33).

1915 yılında Merzifon kazasına tâbi olan köylerin⁸¹ sayısı 68'e ulaşmıştır (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13); Bu köylerden Bayat, Osmanoğlu, Gelinsini ve Mahmudlu köylerinin nüfusu Rum idi. Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinin nüfusu Müslüman ve Ermeni karışık olup çoğunluğu Ermeni idi. Diğer köylerde tamamen Müslüman nüfus ikâmet etmekteydi. 1840 yılında kazaya bağlı köy sayısının 28 olduğu dikkate alınırsa araştırmamıza konu olan dönem süresince köy sayısının 44 adet arttığı anlaşılmaktadır. Bu rakamlara bakarak incelediğimiz dönem içinde (1839-1914) kazaya tâbi köy sayısının yaklaşık %157 oranında artış gösterdiği söylenebilir. Yukarıda Merzifon mahalleleri bahsinde de ifade edildiği gibi Sehmüddevle köyü, 1957 yılında Merzifon merkeze dahil edilerek mahalle (Buğdaylı Mahallesi) haline getirilmiştir (Taşan 1979: 43).

1.2.3. Mezralar

Mezra, tarla, ekilecek yer, ziraat yapılacak geniş arazi anlamına geldiği gibi ve en küçük yerleşim birimi anlamında da kullanılmaktadır (Fidan v.d. 1996: 1973). 1840 yılında Merzifon'a tâbi köylerin temettuat sayımlarının kaydedildiği *Defter-i Emlak-ı Kuraha-i Merzifon ve Merzifon-âbâd Tâbi-i Gümüş Dahil Livâ-i Amasya*'daki bilgilerden Merzifon kazası sınırları içerisinde muhtelif mezraların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu defterdeki bilgilere göre kaza genelinde bulunan mezralar ve mülklerinin kullanımı aşağıdaki gibidir (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 64-351):

Şücaeddin Mezrası: Mezranın tımarının⁸² yarısı Mutasarrıf Hüseyin oğlu Mehmed'e aittir. Kara Depe tarafında olup arazisini Kara Depe ahalisi ziraat etmektedir. Malikânesi⁸³ Şücaeddin Vakfı diğer ismiyle Çaşnigir Vakfı'na aittir.

⁸¹ Ağviran, Akpınar, Alala, Alişar, Bayat, Belvar, Bulak, Çavundur, Çayır, Çoban Viran, Dib Hacı, Elbiz aşiretleri, Elbiz-i Sağır, Eymir, Ferahiye, Geli, Gelingiras, Gelinsini, Gemerez, Hacet, Hacı Veli, Hacı Yakub, Hitamiye, Han, Harız, Hayreddin, Hırha, Ilıcak, İlemi, İnşaiye, Kalburcu, Kamışlı, Kara Mağara, Karacakaya, Karatepe, Kır Eymir, Kıran Kışla, Kızılören, Koç, Kör, Kürtler, Küşadiye, Loçka, Löşdeğın, Mahmudlu, Makası, Muhacir Yenicesi, Muşruf, Narınca, Nikroz, Nurani, Osmanoğlu, Oyma Ağaç, Pekmezci, Rumcuk, Saraycık, Sarı, Sehmüddevle, Şamba, Şeyh Yeni, Şucaıye, Türnek, Yakub, Yalnız, Yuvala, Zoğu. Ermeni Yenicesi ve Bayezid.

⁸² Osmanlılarda devlete ait topraklar içerisinde geliri devlet görevlilerine hizmet karşılığı tahsis edilen ve yıllık geliri 20.000 akçeden az olan toprak parçası (Sertoğlu 1986: 338).

⁸³ Bir arazi parçasının satılmaması ve miras bırakılmaması şartıyla gelirinin devlet tarafından herhangi bir kişiye hayatı boyunca verilmesidir (Sertoğlu 1986: 207). Burada mezranın malikâne tımarı olduğu anlaşılıyor, yani sefer olduğunda tımar sahibinin kendisinin gitmediği sadece cebelü (masrafları tımar

Emir Ömer Mezrası: Kara Depe tarafındadır. Arazisini Kara Depe ahalisi ziraat etmektedir.

Pullu Hacı Mezrası: Yakub köyü tarafındadır. Malikânesinin yarısı Çoban Bey Vakfı olup, geriye kalan yarı hissenin $\frac{3}{4}$ 'ü mülkiyet üzere Ali Çelebi oğlu Yusuf Çelebi Vakfı'na aittir. $\frac{1}{4}$ hisse ise Ali Çelebi oğlu Pir Hasan Çelebi tarafından mülkiyet üzere vakf edilmiştir.

Eymireke Mezrası: Yakub köyü civarındadır. Malikânesi Kör Ali namıyla bilinen hayır sahibi tarafından, Çakallı denilen yerden akan tatlı suyun geçtiği kanalların tamiri için bağışlanmıştır. Mütevellilik vazifesini evlatlarının yürütmesini şart koşmuştur. Vakfın mütevelliliği Kör Ali soyundan gelen Süleyman kızı Ayşe tarafından yürütülmektedir.

Nikroz Mezrası: Hayreddin köyü civarındadır. Malikânesinin $\frac{3}{4}$ 'ü Hızır Paşa Vakfı'na ve geriye kalanı ise Hacı Bekir Ağa üzerine kayıtlıdır. İki yüz seneden beri perişan olup ahalisinin ne tarafa yerleştikleri bilinmemektedir. Arazisini Hayreddin, Kürdler ve Kör köyleri ziraat etmektedir.

Kara Burc Mezrası: Hayreddin köyü civarındadır. Malikânesinin $\frac{3}{4}$ 'ü Yörgüç Paşa Vakfı'na ve geriye kalanı ise mahkeme kararı ile tasarruf edilmektedir. Bu mezranın da arazisini yine Hayreddin, Kürtler ve Körköy köyleri ziraat etmektedir.

Kanlı Yara Mezrası: Hayreddin köyü civarındadır. Bağımsız tımar olup Hacı Bekir Ağa'nın üzerine kayıtlıdır. Bu mezranın da arazisini yine Hayreddin köyü ahalisi ziraat etmektedir.

Gönan⁸⁴ Dere Mezrası: Ilıcak civarındadır. Malikânesi Gönan Baba Vakfı'na aittir.

---

sahibi tarafından karşılanan atlı askerler) gönderdiği, erkek ya da kadın olsun tımar sahiplerinin varislerine intikal eden tımar türüdür (Pakalın 1983b: 397).

⁸⁴ Gönan: Yazın suyu kuruyan göl (Şemseddin Sami 1987: 1217).

Döğer Mezrası: Alala köyü civarındadır. Malikânesi Hacı Mahmud Ağa Vakfı Zaviyesi'ne aittir. Mutasarrıfı Abdullah bin Deli Hasan Ağa Merzifonidir.

Urzur? Mezrası: Alala köyüne tâbidir. Malikânesi müstakil Koca Mehmed Paşa Vakfı'na aittir.

Ağdoğan, Kayalışar ve Ağildere mezzraları: Bu mezzralar Belvar civarındadır. Malikâneleri Çamsu zeametine⁸⁵ ait olup devlete ait olan kısmından cebelüsü⁸⁶ verilmek üzere Mehmed kızı Fatma'ya verilmiştir.

Çayırköy Mezrası: Malikânesi Moramul Vakfı'na aittir. Yolu olmadığından çok zaman boştur. Camisi harabe olmuş ve göçmek üzeredir. Arazilerini Belvar, Zoğu, Çavundur ve Çoban Viran köyü ahaliileri ziraat etmektedirler.

Ufarlık Mezrası: Belvar civarındadır. Malikânesi müstakil Hacı Mahmud Ağa Vakfı' Zaviyesi'ne ait olup mutasarrıfı Merzifonlu Hasan Ağa oğlu Abdullah'dır.

Teke Yeri Mezrası: Belvar civarındadır. Malikânesinin yarısı eğitim faaliyetlerine şartlı olarak ayrılırken diğer yarısı Çamsu zeametine ait olup cebelüsü verilmek üzere Mehmet kızı Fatma'ya verilmiştir.

Çamsu Nam-ı Diğer Hanusa Mezrası: Belvar civarındadır. Müstakil zeamet olup, cebelüsü verilmek üzere ve sefer olduğunda bir cebelü vermek şartıyla Mehmed kızı Fatma'ya verilmiştir.

Ağdoğan, Kayalışar, Ağildere, Çayırköy, Ofarlık, Teke Yeri ve Çamsu mezzralarının arazisini Belvar, Çavundur ve Çobanviran köyleri ahaliisi tarafından ziraat edilmektedir. Çobanviran ve Çavundur köyleri Merzifon-âbâd dahilinde bulunmasına

⁸⁵ Osmanlılar döneminde vergi gelirleri hizmetleri karşılığı devlet görevlilerine tahsis edilen ve yıllık vergi geliri 20.000 ile 100.000 akçe arasında değişen toprak parçasıdır (Sertoğlu 1987: 372-373).

⁸⁶ Tımar ve zeamet sahiplerinin elde ettikleri vergi gelirine göre masraflarını karşılamak ve sefer zamanlarında yanlarında götürmek zorunda oldukları atlı askerler (Sertoğlu 1987: 62).

rağmen Kedağra kazasına bağlı olduklarından emlak ve arazileri ile ilgili bilgiler Kedağra kazası defteri içinde yer almaktadır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 310).

Çitli Mezrası: Hasan Hacı köyü civarındadır. Malikânesinin yarısı Hacı Mahmud Ağa evladına ait olup geriye kalanı da Merzifon yakınında Ali Ağa mektebine vakf olunmuştur.

Yassıviran Mezrası: İlemi köyü civarında bir mezradır. Bir çiftlikten ibaret olup doksan seneden beri harap olmuş haldedir. Arazisini İlemi köyü ziraat etmektedir. Malikânesinin tamamı Bülbül Hatun Vakfı'na aittir.

Mehmedli Mezrası: Muşruf civarındadır. Malikânesi müstakil Adil Ali Vakfı'na aittir.

Oruç Gazi Mezrası: Sarıköy ve Sehmüddevle civarındadır. Yarım malikânesi Koca Mehmed Paşa Vakfı'na ait, geriye kalan yarısı Adil Ali Bey Vakfı'na aittir. Yüz elli seneden beri perişan olup önceki sakinlerinin nereye yerleşmiş oldukları bilinmemektedir. Arazisini Sarı ve Sehmüddevle köyleri ziraat etmektedir.

Süleyman Ağa Yeri: Bir çiftlikten ibaret olup, Hırha köyüne tâbidir.

Korkut Mezrası: Hırha civarındadır. Arazisi ancak üç haneye yeterlidir. Ahalisi yüz yirmi seneden beri Hırha köyüne yerleşmiştir. Arazisini oradan ziraat etmektedirler.

Kaynaktaki bilgilere göre bu mezralardan ilk 18 mezra Merzifon-âbâd'a tâbi iken son 5 mezranın doğrudan Merzifon kazasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu mezralardan Nikroz ilerleyen yıllarda nüfusunun artması sonucu köy haline gelmiştir.

1.2.4. Nahiyeler

Taraf, yön anlamlarına gelen nahiye kelimesi, Osmanlı idari sistemi içinde bazen bir yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük ve büyük bir

çevreyi, yöreyi hatta semti ifade ederken Tanzimat'tan sonra daha çok kazadan küçük idari birimler için kullanılmıştır (Şahin 2006b: 307).

Kadılarının yetki sahasına giren kazalar genellikle idari ve coğrafi özellikleri bakımından ortak özelliklere sahip olan muhtelif sayıda köy, mezra ve aşiret gruplarının yer aldığı bölgelere ayrılır ve bu bölgelerde nahiye olarak adlandırılırdı. Nahiyeler aslında tımar sistemi çerçevesinde ortaya çıkmış olan ve coğrafi bir bütünlük arz eden bölgeler olup bu bölgelerde askeri sorumlu olarak serasker denilen bir sipahi; idari ve hukuki işleri yürütmek üzere nahiyenin içinde yer aldığı kaza kadısı adına görevlendirilmiş nâib bulunurdu (Şahin 2006b: 307). Fakat Tanzimat Dönemi'ne kadar köylerde olduğu gibi nahiyelerde de halkın kendi aralarında bir heyet seçerek yönetime katılmaları gibi bir uygulama yoktu.

Her köyün ve nahiyenin kendi başına bir idari birim ve yerleşme ünitesi olarak düzenlenmesi düşüncesi XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte köy ve mahallelerde muhtarlıklar kurulmasına rağmen nahiye yönetimleri konusunda 1871 yılına kadar ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi'nde nahiyeden kısaca, birkaç köyün birleşmesiyle meydana gelen yerleşim birimleri kaza olmayıp, kazalara dahil edilerek nahiye olarak kabul edilecektir şeklinde bahsedilmesine rağmen nahiyelerin kuruluşu ve yönetimi hakkında hiçbir düzenleme getirilmemiş, bu yöndeki düzenleme ancak 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ile gerçekleşmiştir (Ortaylı 2000: 99). Nahiyelerde tamamen yerel bir yönetimi öngören 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi'ne göre her nahiyenin Osmanlı tebaasından 25 yaşını geçmiş, okur yazar, vali tarafından teklif ve Dahiliye Nezâreti tarafından tasdik edilmek suretiyle atanmış bir müdürü ve mahallin ahalisinden seçimle belirlenen, yılda dört defa toplanmak suretiyle mahallin bayındırlık ve eğitim ile ilgili işlerine karar verecek nahiye meclisi olacaktı (Ortaylı 2010: 432).

Çalışmamızın başlangıcı olan 1839 yılında Merzifon kazasına bağlı olarak sadece nahiye şeklinde örgütlenmiş olan Merzifon-âbâd kazası bulunmaktaydı (BOA. ML.VRD.TMT.d.14157: 3). 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi'nde yönetim yapısı açıklanan yeni tip nahiye idaresinin kurulması kararı sonrasında Merzifon kazasında da 1880 yılında Merzifon-âbâd nahiye-kazası lağvedilerek yeni nahiyelerin kurulduğu

görülmektedir. Merzifon kazasına bağlı olarak kurulduğu tespit edilen nahiyeler şunlardır:

Merzifon-âbâd: Merkezi Bulak köyüdür. Bu köy Merzifon'un batısında yer alır ve kaza merkezine uzaklığı 18 km'dir. XVII. yüzyılda Amasya sancağına tâbi Argoma⁸⁷ nahiyesine bağlı bazı köylerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Öz 20004: 245). Bu nahie 1880 yılında kaldırılmış ve nahiyeye bağlı köylerin bazıları Merzifon kazasına, bazıları da Gümüş'e bağlanmıştır (Yasar 2013a: 186).

1840 yılında Merzifon-âbâd'a bağlı köyler Alala (Alan), Bayat, Belvar, Bulak, Dib Hacı, Göç, Han, Hayreddin, Ilıcak, İlaldı, Kara Depe, Kara Mağara, Karacakaya, Kürtler, Şeyh Yeni, Yakub, Yalnız ve Zoğu idi (BOA.NFS.d.2237: 35a-98b).

Ilıcak: Merzifon'un güney-goğusunda yer alır ve uzaklığı 16 km'dir. Bu nahie genel olarak Moğol komutanlarından Ilıcak Noyan'ın çiftliği olmasından dolayı 1271'den beri bu isimle anılmıştır (Yasar 2013a: 186). Günümüzdeki ismi Alıcık'dır. 1888 yılından itibaren devlet salnâmelerinden anlaşıldığına göre Merzifon kazasında 15 köy bağlanarak nahie merkezi yapılan Ilıcak nahiyesinin 1903 yılına kadar nahie statüsü devam etmiş 1903 yılından itibaren bu statüsü sona ermiştir⁸⁸.

Zoğu: Bugünkü adı Gökçebağ olan Zoğu (Taşan 1979: 45), Merzifon'un kuzey-doğu tarafında yer alır ve uzaklığı 8 km'dir. Bu nahie Moğol komutanı Ilıcak Noyan'ın kethüdası Zoğay adındaki Tatar beyinin çiftliği olmasından dolayı 1300 yılından itibaren bu isimle anılmaya başlanmıştır (Yasar 2013a: 186). Devlet salnâmelerinden anlaşıldığına göre 1888 yılından itibaren Merzifon kazasında 16 köy bağlanarak nahie merkezi yapılan Zoğu nahiyesinin 1903 yılına kadar nahie statüsü devam etmiş, 1903

⁸⁷ Bugünkü Suluova (Yasar 2013a: 160).

⁸⁸H.1320 (1902) Devlet Salnâmesi'nde Merzifon kazasının nahiyeleri olarak Zoğu, Ilıcak ve Erikli gözükmese rağmen (DS 1320: 634), H.1321 (1903) Devlet Salnâmesi'nde Merzifon kazasının nahiyelerinin değiştiği Nefs-i Merzifon dışında sadece Löşdeğın nahiyesinin yazıldığı anlaşılıyor (DS 1321: 686).

yılından itibaren bu statüsü sona ermiştir⁸⁹. 1960 yılından sonra ismi Gökçebağ olmuştur (Taşan 1979: 45).

Erikli: H.1307 (1889) Devlet Salnâmesi'nden anlaşıldığı üzere 1889 yılından itibaren Merzifon kazasında 16 köy bağlanarak nahiye merkezi yapılan Erikli nahiyesinin yukarıda da belirtildiği gibi 1903 yılında nahiye statüsü Zoğu ve Ilıcak nahiyeleri ile birlikte sona ermiştir.

Löşdeğın: Bugünkü adı Çaybaşı olan Löşdeğın (Taşan 1979: 45), 1903 yılından itibaren 25 köyün bağlı olduğu nahiye statüsü kazanmıştır (DS 1321: 686). H.1328 (1912-13) devlet salnâmesinde hâlâ Merzifon kazasının nahiyesi olarak ismi geçmektedir (DS 1321: 686). 1913 yılında nahiye merkezi Türnük köyüne taşınmıştır (BOA.DH.İD.183/27: 1). Cumhuriyet Dönemi'nde nahiye statüsü kaldırılmış ve yeni kurulan Türnük nahiyesine (nahiyenin merkezi olan Türnük köyünün bugünkü adı Sarı Buğday köyüdür) bağlanmıştır (Taşan 1979: 28). Nahiyenin 1907 yılındaki müdürü Rıza Efendi idi (SVS 1325: 129). Yine nahiyede 1916 yılında polis memuru olarak Genç Ağazade Hüseyin Efendi görev yapmaktaydı.

Geli: Bugünkü adı Yeşilören olan Geli (Taşan 1979: 451), H.1306 (1888) yılında 16 köy bağlanarak Merzifon kazasına bağlı bir nahiye olarak idari taksimatta yerini almıştır. Fakat H.1308 (1890) yılı Devlet Salnâmesi'nden anlaşıldığına göre bir yıl sonra yerini Erikli nahiyesine bıraktığı ve tekrar köy statüsüne indirildiği anlaşılmaktadır.

1871 Vilâyet Nizâmnâmesi'nden sonraki süreçte 1918 yılına kadar Merzifon kazasına bağlı olarak kurulduğu tespit edilebilen nahiye yönetimlerinin yıllara göre gelişimine bakıldığında şu tablo ortaya çıkmaktadır:

⁸⁹H.1320 (1902) Devlet Salnâmesi'nde Merzifon kazasının nahiyeleri olarak Zoğu, Ilıcak ve Erikli gözükmese de rağmen (DS 1320: 634), H.1321 (1903) Devlet Salnâmesi'nde Merzifon kazasının nahiyelerinin değiştiği Nefs-i Merzifon dışında sadece Löşdeğın nahiyesinin yazıldığı anlaşıyor (DS 1321: 686).

Tablo 1.14: Yıllara Göre Merzifon Kazasına Bağlı Nahiyeler Listesi⁹⁰

Yıl	Nahiyeler
1871-1872	Nefs-i Merzifon, Gümüş, Hacıköy
1884-1888	Zoğu, Alıcık, Geli, Küşadiye
1889-1902	Erikli, Zoğu, Alıcık
1903-1912	Nefs-i Merzifon, Löşdeğın
1918	Löşdeğın

Buraya kadar verilen bilgileri dikkate alarak bir değerlendirme yapmamız gerekirse Merzifon kazasında idari taksimat ve teşkilât ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Merzifon kazası, 1839-1914 yılları arasında Osmanlı idari taksimatında Sivas eyaletine tâbi Amasya sancağının bir kazası olarak yer almıştır. 1839-1914 yılları arasında hükümet tarafından merkezi idareye paralel olarak taşra idari teşkilatında yapılan değişiklikler Merzifon kazasına da yansımış ve hükümet merkezinde meydana gelen yeni idari yapılanmanın taşrada kurulması planlanan şube ya da temsilcilikleri kazada kurulmuştur. Bunun sonucu olarak merkezi idaredeki yeniden yapılanmaya paralel olarak kaza idari teşkilatı ve kurumları da değişim geçirmiştir. Hükümet merkezindeki idari yapılanmada meydana gelen değişim ve dönüşüm sürecinin ülke genelinde taşraya yansımaları açısından diğer kazalarla karşılaştırıldığında Merzifon kazasının daha şanslı ve ön planda geldiği söylenebilir. Örneğin 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi ile maârif merkez idaresinin tanzimi, vilâyetlerde de şubelerinin açılması, bu teşkilatın ülke geneline yayılması kararı sonrası Musul eyaletindeki eğitim yapısına baktığımızda, 1907 yılında Süleymaniye sancak merkezi de dahil eyalet genelinde hiçbir kazada maârif meclis, komisyon ya da idaresi kurulamamış olmasına rağmen⁹¹ Merzifon kazasında maârif işlerini yürütmek üzere 1883 yılında bir maârif komisyonu kurulmuş olması dikkat çekicidir. Yine hükümetin ülke genelinde ticaret, ziraat ve sanayiye geliştirmek üzere 1880 yılında Dersaadet Ticaret Odası'nı açtıktan sonra bir de sanayi odası açma, bu odaların taşrada da şubelerinin açılması

⁹⁰ SVS 1287: 68 -1288: 69, 1302: 337-1306: 101, DS 1307: 614-1320: 634, 1321: 686-1328: 691, 1333-1334: 886.

⁹¹ H.1316 (1898), H.1317 (1899), H.1318 (1900) ve H.1321 (1903) Tarihli Maârif salnâmelerinde Musul Maârif İdaresi hakkında bilgi verilmektedir. H.1325 (1907) Tarihli Musul Vilâyet Salnâmesi'nde ise Musul vilâyet merkezinde bir maârif meclisi ve Kerkük sancak merkezinde de bir maârif komisyonu ile ilgili bilgiler vardır (MVS 1325: 157-211). Vilâyetin Süleymaniye sancağı ve de vilâyet genelinde her hangi bir kaza merkezinde kurulu bir maârif komisyonu hakkında bilgi yoktur.

yönünde girişimi sonucu ülke genelinde 1897 yılına kadar sadece 115 ticaret, sanayi ve ziraat odası açılabilmiştir (Koraltürk 1999: 452). Bu 115 odadan 1 tanesinin Merzifon kazasında açılmış olması da kazanın merkezdeki idari yapılanmanın taşraya yansımaları bakımından ön planda yer aldığını göstermektedir. Kazanın 1914 yılındaki idari teşkilatı 1839 yılındaki durumuna göre oldukça değişmiştir. Şehirde belediye teşkilatının kurulması, köy, mahalle ve nahiyelerde yerel meclislerin oluşturularak birer yerel yönetim organı olarak düzenlenmeleri, halkın yerel yönetimlere katılımının sağlanmış olması, şehirde güvenlik için polis ve jandarma teşkilatının kurulmuş olması önemli gelişmeler olarak dikkat çekmektedir. Islahat Fermanı öncesi gayrimüslimler kamu hizmetlerinde yer almazken ferman hükümleri içinde yer alan Müslüman-gayrimüslim eşitliğinin uygulamaya konulması çabaları sonucu olarak kazadaki gayrimüslimler kamu hizmetlerinde yer almaya başlamışlardır. Yerel yönetimlerde Müslümanlar ile yan yana çalışmışlardır. Bu durum kazada yaşayan gayrimüslim nüfusun Tanzimat öncesi dönemlere kıyasla 1839-1914 yılları arasında hukuki ve sosyal statülerinin yükselmesine yol açmıştır. Merzifon kazası, 1893 yılına kadar ikinci sınıf bir kaza iken artan önemine bağlı olarak 1893 yılından itibaren birinci sınıf kazalar arasına alınmış, kazaya birinci sınıf kaymakamlar atanmaya başlamıştır.

II. BÖLÜM

2. MERZİFON KAZASINDA NÜFUS VE SOSYAL YAPI

2.1. Merzifon Kazasında Nüfus

2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Yapılan Nüfus Sayımları ve Genel Mahiyeti

Bir toplumun kaderini yaşadığı coğrafya kadar o toplumu oluşturan nüfus yapısı da belirler. Nüfus, “her şeyden önce toplumsal tarihin canlı kısmını ve kültürel kimlikteki belirginleştirici dokusunu oluşturur” (Koç 2013: 180). Nüfus kelimesi □ bir şehir, bölge veya bir memlekette oturanların sayısı, kimse, kişi, fert, aynı kategoriye giren fertlerin tümü, insan topluluğu, ahali □ anlamlarına gelmektedir (Fidan vd. 1996: 2138).

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid dönemine kadar günümüzde olduğu gibi ayrıntılı bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Yapılan sayımlar tarihi süreç içinde farklı amaçlar ve şekillerle yapılmıştır. Genel hatlarıyla Osmanlı Devleti dönemindeki nüfus sayımlarını tasnif etmek gerekirse üç dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemler (Çimen 2012: 198):

- 1- “Klasik Tahrir Kayıtları Dönemi”,
- 2- 1831'den 1881-82 yılına kadar devam eden “Özel Amaçlı Nüfus Kayıt Dönemi”,
- 3- 1881'den Osmanlının sonuna, oradan günümüze kadar devam eden “Genel Amaçlı Nüfus Kayıt Dönemi”dir.

Klasik tahrir kayıtları döneminde yeni fethedilen topraklardaki vergi alınacak arazilerin miktarını ve vergi mükellefi olan şahısların tespiti amacıyla tahrir denen ölçüm ve sayım yapılırdı. Bu sayım ve ölçüm kayıtlarının tutulduğu defterlere tahrir defteri denirdi. Bu kayıtlar nişancının nezareti altında, genellikle divan kâtipleri arasından seçilen bir kâtip ve bir emin (ilyazıcı) ile bunların nezaretine verilen kâtip kadrosu tarafından yapılırdı (Sertoğlu 1986: 327). Bu defterlerde şehir, kasaba ve köylerdeki vergi mükelleflerinin künyeleri, vergiden muaf olanlar ve niçin muaf oldukları, topraklı ve topraksız köylüler, evli, bekâr, pek ihtiyar, sakat, dul, zanaat sahibi, imam, müezzin ve papaz olanlar; köylerin mera, kışlak, yayla, koru, orman, çayırları; farklı meyve ve ürünlerden vermekle yükümlü oldukları vergi miktarları ayrıntılı şekilde kayıt altına alınırdı (Sertoğlu 1986: 326-327). Tahrirlerin otuz yılda bir tekrarı kanun olmasına rağmen bazen daha uzun aralıklarla yapılır, bazen de padişah değişikliklerinde, büyük nüfus değişiklikleri veya toprağı tasarruf edenler arasındaki ihtilafların ve şikâyetlerin artması durumunda da yenilenirdi (Sertoğlu 1986: 327).

Devletin 1831 yılında yaptırdığı ve ülkenin asker ve vergi potansiyelini tespit amacıyla yaptığı sayıma kadar Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında tahrir defterlerinden yararlanmakayız. Ancak bu defterlerden genel nüfus hakkında kesin bir rakam elde etmek mümkün değildir. Çünkü "*Her şeyden önce defterlerin vergi ile alakalı olması ve vergiye tâbi olan ya da olmayan hane reisini (hane/nefer) esas alması, toplam nüfusun tespitinde ciddi zorluklar yaratmaktadır (Koç 2013: 185)*". Hanede kaç kişinin yaşadığı belirtilmediğinden bu defterlerde verilen hane sayısı ile tahmini fert sayısını çarpmak suretiyle yaklaşık rakamlara ulaşılabilmektedir. Burada tartışılması gereken hane sayısı için ortalama olarak hangi sayının dikkate alınması gereğidir. Bu rakam üzerinde bir mutabakat sağlanamadığı gibi tartışmalar halen devam etmektedir. Bu konuda Ömer Lütfi Barkan 5 (Barkan 1953: 12), Hüseyin Özdeğer 4 (Özdeğer 1988: 59), Bruce McGowan, Orta Tuna bölgesine ait defterler üzerine yaptığı çalışmada 3 (McGowan 1969: 157-158) katsayısını kullanmıştır. Bu sakıncanın dışında tahrir defterlerinden nüfus tespitinde karşılaşılan sorunlardan birisi de bu defterlerin tutulmasındaki temel amaç arazi tespiti ve vergi mükelleflerinin tespiti olduğu için yerleşik olmayan konargöçerlerin sayılamaması, vergi ödemeyen asker, ulema sınıfı ve vakıf sahipleri gibi grupların vergi vermedikleri için kayıt dışı bırakılmasıdır (Çimen

2012: 188-189). Üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış olan tahrir defterleri Osmanlı iktisat tarihi kadar demografi tarihi açısından da önemli olmasına rağmen, içeriğindeki veriler demografik amaçlarla kullanılırken ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır. Çünkü biz bu defterlerdeki verileri kullanarak kesin rakamlar yerine ancak tahmini rakamlara ulaşabiliriz.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda Osmanlılarda modern anlamda ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde yapılmıştır (Karpas 2010: 62). Bu yöndeki ilk girişim 1828-1829 yılında başlamış ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması nedeniyle yarım kalmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden yarım kalan sayım teşebbüsü savaş sonunda 1831 yılında yeniden başlatılmış ve bu sefer genel sayım başarıyla tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti bu sayım ile yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulacak yeni ordu için ihtiyaç duyduğu vergi kaynaklarını ve askerlik yapabilecek kişi sayısını tespit etmeyi amaçlamıştır (Karal 2010e: 11). Bu sayımın yapılabilmesi ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi amacıyla nüfus hizmetlerinin yürütülmesinde yeniden bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda 1831 yılında Ceride-i Nüfus Nezâreti ve taşrada buna bağlı olarak çalışan Defter Nazırlıkları kurulmuştur (Çimen 2012:189). Bu kurumun yaptığı sayım sonucunda, Rumeli'de az sayıda Yahudi ve Kıbtî bir kenara bırakıldığı takdirde, 800.000 Hıristiyan ve 500.000 Müslüman, Anadolu'da ise 2.100.000 Müslüman ve 400.000 Hıristiyan, 5.000 Yahudi ve 7.000 Kıbtî erkek nüfus olduğu anlaşıldı (Karal 2010e: 21-22). Bu nüfus sayımı günümüz nüfus sayımlarıyla kıyaslandığında, vergi toplama ve askere alma işlemlerini düzenlemek gibi özel bir amaçla yapıldığından ülke genelindeki sadece erkeklerin sayılması, kadın nüfusun sayılmaması önemli bir eksikliktir. Bu kayıt dönemi, 1831 yılından sonra da düzensiz periyodlarla tekrarlanarak 1881 yılında yapılan genel amaçlı nüfus sayımlarına kadar devam etmiştir⁹².

⁹² 1839 yılından itibaren Ceride-i Nüfus Nezâreti'ne bağlı olarak nüfus bilgilerinin güncellenmesi ve merkezin bilgilendirilmesi için eyaletlere nüfus nazırı, sancak ve kazalara da nüfus memuru ve mukayyitler gönderilmiştir. Bunlarda doğum ve ölüm olaylarını kaydetmek suretiyle görev yaptıkları yerlerdeki nüfus bilgilerinin güncellenmesi idi. Bu görevliler güncelleme işlemlerini yapmışlar ancak bir müddet sonra Ceride-i Nüfus Nezâreti kaldırılmış ve görevliler Tahrir-i Emlak İdaresi'ne bağlanmıştır (Sungur 1999: 561). 1844 yılında mevcut nüfus hakkında bilgi edinmek için yeni bir sayım yapılmıştır (Karpas, 2010: 70). 1852 yılında Rumeli'de ve 1856 yılında da Anadolu'da nüfus sayımı yapılmıştır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000: 96) 1864 ile 1876 yılları arasında genel bir nüfus sayımı olmasa da bazı eyaletlerde sayım yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı vatandaşlarına nüfus cüzdanı vermek amacıyla Tuna eyaletinde yapılan sayımdır (Karpas 2010: 79, 80).

Bu süre içinde duyulan ihtiyaca göre nüfus teşkilatında da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı döneminde günümüzdeki anlamda genel amaçlı nüfus sayımı ilk kez 1881 yılında gerçekleştirilmiştir. 1881-82 yılında nüfus hizmetlerini yürütme görevi Nüfus-ı Umûmiye Müdüriyeti'ne verilmiş; bu kurum 1889 tarihinde Sicili Nüfusu Ahali İdare-i Umûmiyyesi olarak yeniden örgütlenmiştir (Çimen 2012: 206). Bu kayıt dönemi öncekilerden pek çok konuda ayrılmakta ve ilk kez arazi tescili, vergi ve askerlik mükelleflerini tespit gibi özel amaçlar dışında genel amaçlarla sayım yapılmış, vergi veren vermeyen, kadın erkek, çocuk herkes kayıt altına alınmıştır. Bu sebeple bu kayıt dönemine genel amaçlı kayıt dönemi denilmektedir. Bu dönem yapılan kayıtlar, önceki kayıtlara oranla daha ayrıntılı ve sistematik olmuştur. Bu sayımda “...her ailenin bir birim kabul edildiği bu kayıt düzeninde üç tür defterin tutulması öngörülmüştür. Esas defterlerine, köy ve kasaba mahallinde yaşayan bütün nüfus, tek tek birinci sütuna, aile üyeleri ikinci sütuna kaydedilecek, kişilerin yaşı, askerlik ve kişisel durumu belirtilecekti. Köy ve mahalle defterlerinden sağlanan bilgiler esas alınarak din ve etnik aidiyetine göre bütün nüfusun toplam sayısı da icmal defterlerine kaydedilecekti. Doğum, ölüm, göç ve askerlik durumundaki değişikliklerin yevmiye vukuat (günlük olaylar) defterine kaydedilmesi öngörülmüştü (Karal 2010e: 94-95)’’.

1881 yılından sonra 1905 yılında yeniden genel nüfus sayımı yapılmış, 1914 yılında da genel nüfus hizmetlerinin yürütülmesi için Sicill-i Nüfus Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla yapılan düzenleme ile Osmanlı nüfus hizmetleri Cumhuriyet dönemine intikal etmiş ve işlevselliği nedeniyle Cumhuriyet dönemindeki nüfus teşkilat ve mevzuatına da kaynaklık etmiştir. Osmanlı Devleti'nde son genel nüfus tespiti 1914 yılında yapılmıştır. Ancak bu defa tekrar yerleşim birimlerine gidilerek sayım yapılmamış 1905 yılında yapılan nüfus sayım sonuçları dikkate alınmak suretiyle ölenlerin kaydının silinmesi, yeni doğanların kaydının yapılması suretiyle nüfus güncelleme yapılmıştır.

2.1.2. Merzifon Kazasında 1831 ve Sonrasında Yapılan Nüfus Sayımları

Merzifon kazasında nüfus teşkilatının kuruluşu ve tespit edilen nüfus memurları birinci bölümde açıklandığı için burada tekrar üzerinde durulmayacaktır. Sadece kazada

yapıldığı tespit edilebilen nüfus sayımlarından bahsedilecektir. Merzifon kazasında da 1831 yılından itibaren ülke geneline paralel olarak nüfus sayımları yapılmaya başlanmıştır. 1831 yılında Divan-ı Hümayun Kalemî'nden Feyzi Efendi tarafından yapılan sayıma göre Merzifon nüfusu 1.866 Müslüman, 2.178 gayrimüslim olmak üzere 4.044 idi (Karal 2010e: 210).

Ulaşabildiğimiz nüfus defterlerinden öğrendiğimize göre 1831 sayımından sonra da kaza nüfusu farklı tarihlerde tekrar sayılmıştır. 1840-1841 yılında yapılan sayımda kaza genelindeki erkek nüfusun tamamı sayılmıştır. Bu sayımda Müslüman nüfus merkez ve köyler şeklinde ayrılmış kaza merkezinde oturan Müslüman halk ayrı bir deftere (BOA.NFS.d.2236), köylerde oturan Müslüman halk ise bir başka deftere (BOA.NFS.d.2237) kaydedilmiştir. 1840-1841 sayımında gayrimüslimler de ayrı bir deftere işlenmiştir (BOA.NFS.d.2241). Bu sayımı takiben 1846 yılında kazadaki Müslüman nüfus yeniden sayılmıştır (BOA.NFS.d.2243). Bu sayımda kaza merkezi ve köylerdeki Müslüman nüfus mahalle ve köyleriyle tasnif edilmelerine rağmen 1840-1841 sayımının aksine aynı deftere kaydedilmiştir.

1831 ve 1840-41 yıllarında yapılan reaya sayımlarından sonra 1844-45 yılında reayanın yeniden sayıldığını öğreniyoruz (BOA.NFS.d.2242). Nüfus defterlerinden anladığımıza göre sayım yapılırken din esasına göre yapılmış, Müslüman ve gayrimüslimler farklı defterlere kaydedilmişlerdir. Defterlerde kişiler sayılırken sakin olduğu köy veya mahalle ismi altında hane numarası belirtilmek suretiyle önce hane reisi ve onu takiben de çocukları ve yanında ikâmet eden yakınları yazılmıştır. Bir hanede oturanlar tamamlandıktan sonra diğer haneye geçilmiş, mahalle veya köydeki hanelerin tamamı sayıldıktan sonra diğer mahalle veya köye geçilmiştir. Kişilerin kayıtlarında mesleği, sülalesi, belirgin fiziki özellikleri, hane reisine yakınlıkları, baba adları, varsa özür durumları ve yaşları belirtilmiştir. Gayrimüslimlerde ayrıca cizye yükümlüsü ise hangi seviyeden cizye ödeyeceği harflerle belirtilmiştir. Maddi durumu iyi olup âlâ seviyesinden yükümlü olanlar (ع) ile, orta olup evsat seviyesinden yükümlü olanlar (ط) ve düşük olup edna seviyesinden yükümlü olanlar ise (ن) harfi ile işaretlenmişlerdir.

1840-41 yılında kazadaki medrese öğrencilerinin (BOA.NFS.d.2246), hanlardaki misafirlerin (BOA.NFS.d.2247), kaza merkez mahallelerinde (BOA.NFS.d. 2244) ve köylerinde (BOA.NFS.d.2245) bulunan misafirlerin sayımına ait nüfus defterlerinin olması bu sayımların devam ettiğini göstermektedir. Yukarıda Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları bahsinde belirtildiği üzere 1881 yılına kadar yapılan sayımlarda kadınlar sayılmadığı için kaza nüfusu ile ilgili bahsi geçen nüfus defterlerinde de sadece erkeklerin sayıldığını kadınların sayılmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu çalışmada kazada en az erkekler kadar kadın nüfusun yaşadığı kabul edilerek bu defterlerde verilen sayım sonuçlarının iki katı esas alınarak kazanın o dönemdeki gerçek nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır.

H.1287 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nden (SVS 287: 68) başlayarak sonraki yıllarda yayınlanan Sivas vilâyet sâlnâmelerinde kaza nüfusu ile ilgili verilerin aktarılmasını dikkate alırsak ilerleyen yıllarda ülke genelinde yapılan sayımlara paralel olarak Merzifon kazasında yine sayımların devam ettiğini anlıyoruz.

2.1.3. Merzifon'a Yerleştirilmiş olan Aşiretler ve Oymaklar

Anadolu XI. yüzyıldan itibaren yoğun bir Türk göçüne ve yerleşimine maruz kalmıştır. Anadolu'ya yerleşen Türkler kendileriyle birlikte Türk kültürünü de Anadolu'ya taşımışlardır. Bizans döneminde ağır vergiler ve kötü yönetim sebebiyle boşalan ve ıssızlaşan Anadolu, Türkler tarafından yeniden imar edilmiştir. Bunu yaparken kendilerinden önce mevcut olan yol ve güzergâhların, stratejik ve ticari bakımdan uzun yıllar süren tecrübeler neticesinde meydana getirilmiş olduğunu fark ederek bu yolları ve de yollar üzerinde bulunan yerleşim birimlerini ihya etmeye başlamışlardır (Kafalı 2002: 294). Bir yandan yeni yerleşim birimleri kurarken diğer yandan da harabe durumda olanları yeniden canlandırmaya özen göstermişlerdir. Bu yerleşim birimlerine az sayıdaki eski isimleri Türkçe telaffuza uyarlanarak muhafaza edilenler istisna edilirse genellikle fetih ruhuna ve fethedenlerin zevkine uygun olarak yeni Türkçe adlar verilmiştir. Bu isimlendirmeler yapılırken bazen yerleşim biriminin coğrafi özelliklerini yansıtan isimler, bazen fatihlerinin ya da bu fetihlerin manevi mimarlarının isimleri, bazen Türklerin önceki yurtları olan Türkistan coğrafyasına ait

isimler, bazen boy ve oymakların isimleri verilirken bazen de yerleşim biriminin genel durumuna yani harabe olup olmadığına bakılarak isim verilmiştir (Kafalı 2002: 295-298).

1840 yılında Merzifon kazası sınırları içerisinde yer alan Kara Depe, Kara Mağara, Karaca Kaya ve Kara Burç gibi coğrafi özelliklerin dikkate alınarak isimlendirildiği yerleşim birimleri bulunması, Bayat, Eymir, ve Döğer gibi Oğuz boy isimlerinin verildiği yerleşim birimleri olması, Gönan Dede gibi yörede mezarı olan ve veli olarak kabul edilen bir kişinin isminin verildiği yerleşim birimi bulunması, Yassı Viran gibi viraneliğinden dolayı isimlendirilen yerleşim birimi olması kaza dahilindeki arazinin benzer şekilde yerleşime maruz kaldığını, yerleşim birimlerinde de benzer bir isimlendirmenin yapıldığını göstermektedir.

Anadolu XI. yüzyıldan başlayarak yoğun şekilde Türk göçlerine ve yerleşimine maruz kalmasına rağmen Anadolu'ya gelen Türklerin tamamının hemen yerleşik yaşama geçtiğini söylememiz mümkün değildir. Anadolu'ya gelen Türklerin bir bölümü yerleşik yaşama geçerken diğer bir bölümü konar-göçer yaşam tarzını devam ettirmişlerdir. Kendi aralarında il ya da ulus adı altında gruplandırılan ve yukarıdan aşağıya doğru boy, aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılan aynı zamanda yaylak-kışlak hareketine bağlı olan konar-göçerler, Selçuklu Devleti zamanından başlayarak beylikler ve Osmanlı Devleti döneminde de devam eden bir iskân sürecine tâbi tutulmuşlardır (Halaçoğlu 2010: 28-29).

Osmanlı Devleti, kuruluş devrinde konar-göçerleri bir iskân unsuru olarak yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde kullanırken (Halaçoğlu 2010: 28), XVII. yüzyıldan itibaren merkeziyetçi bir devlet anlayışı ile bağdaşmayan yaşam tarzları sebebiyle değişen sosyal şartlar gereği olarak yerleşik halka zarar vermelerini önlemek, harap ve boş yerleri imar ederek ziraate açmak, göçebe gruplara karşı yerli ahaliyi korumak düşüncesiyle iskân etmeye çalışmıştır (Orhonlu 1987: 39-47). Fakat bu girişim yavaş ilerlemiş konar-göçerlerin iskânı yönündeki çabalar XVIII ve XIX. yüzyıllarda bile devam etmiştir. 1866 yılında hâlâ iskân edilememiş olan Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin iskânı ve konar-göçer yaşam tarzlarından kaynaklanan problemlerin çözümü

için Fırka-i İslahiye adıyla bir komisyon kurulması (Orhonlu 1987: 115) XIX. yüzyılda bile konar-göçer aşiretlerin iskânı sorununun hâlâ tam olarak çözülememiş olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti döneminde konar-göçer aşiretlerin iskânına yönelik çabalar sonucunda Merzifon kazasına da bazı aşiret ve cemaat mensupları iskân edilmişlerdir. Kazaya yerleştirildiği tespit edilebilen aşiret ve cemaatler şunlardır:

- İlbeyi Aşireti- Türkmen Tâifesinden (Türkay 2012: 87).
- Elbeyli Cemaati- Türkmen Tâifesinden (Türkay 2012: 297).
- İnallı Cemaati- Türkmen- Yörükân⁹³ Tâifesinden (Türkay 2012: 371).
- Narinceli Cemaati- Türkmen- Yörükân Tâifesinden (Türkay 2012: 513).
- Oruçgazili Cemaati- Yörükân Tâifesinden (Türkay 2012: 524).
- Sarığazili Cemaati- Türkmen Tâifesinden (Türkay 2012: 552).

-*Cihanbeyli Aşireti*⁹⁴- Aşiretten bir parça olup önce Löşdeğin köyüne sonra kazaya bağlı diğer köylere iskân edilmişlerdir. 1840 yılında Löşdeğin'de yapılan nüfus sayımında Cihanbeyli aşiretine mensup⁹⁵ 18 hanede 48 erkek nüfus yerleşik BOA.NFS.d.2174: 1b-2a), çadırdaki yaşayan, hâlâ göçebe –hayme-nişin- olan 2 hanede 7 erkek nüfus (BOA.NFS.d.2174: 8a) toplam 20 hanede 55 kişi sayılmıştır. Bu aşiret mensuplarının da sülale isimlerine bakıldığında Kürt aşireti olduğu anlaşılmaktadır. Mesela yukarıda bahsi geçen defterde kayıtlı 2 numaralı hane reisi Ali veled-i Mehmed Kürd Mehmedoğlu, 5 numaralı hane reisi Hüseyin Veled-i Musa ve 6 numaralı hane reisi Mehmed veled-i Musa Kürd Musaoğlu sülale ismini taşımaktadırlar (BOA.NFS.d.2174: 1b). 1844 yılında Amasya sancağı dahilinde yer alan Göynücek,

⁹³ Anadolu'nun batı bölgelerinde XVII. yüzyıldan önce konar-göçerlik edenlere Yörük, kurdukları köylere Yörük köyü denirken, XVII. yüzyıldan sonra bu bölgelere gelen konar-göçerlere Türkmen, kurdukları köylere ise Türkmen köyü denilmiştir. Osmanlılarda Türkmenler, Yörüklerden farklı olarak yaylak ve kışlakları tespit edilmek suretiyle bir idari ve mali düzene tâbi tutulmakta kaza veya sancak statüsünde yönetilmekteydi. Türkmenler XVI. yüzyıl sonlarına kadar genelde Anadolu'nun doğusunda iken daha sonraki tarihlerde devlet nizamındaki çözülmeye sonra yavaş yavaş Anadolu'nun batı bölgelerine gelmişlerdir (Gündüz 2015: 32-35).

⁹⁴ Bu aşiret mensuplarının da sülale isimlerine bakıldığında Kürt aşireti olduğu anlaşılmaktadır. Mesela yukarıda bahsi geçen defterde kayıtlı 2 numaralı hane reisi Ali veled-i Mehmed Kürd Mehmedoğlu, 5 numaralı hane reisi Hüseyin Veled-i Musa ve 6 numaralı hane reisi Mehmed veled-i Musa Kürd Musaoğlu sülale isimlerini taşımaktadırlar (BOA.NFS.d.2174: 1b).

⁹⁵ Aşiret adı açıkça belirtilmemiş ancak aşiret mensuplarından 17 numaralı hane reisi Ali veled-i Ahmed'in sülale ismi olarak Cihanbeylioğlu geçmesi (BOA.NFS.d.2174: 9a) bu kişilerin XVIII. yüzyıl ortalarında buraya yerleştirilen Cihanbeyli aşiretine mensup olduklarını göstermektedir.

Kazaklı, Hızırdede, Kalburcu ve Karasenir köyleri yanında Merzifon ve Gelingiras kazalarına bağlı köylere de Cihanbeyli aşiretinden bir miktar nüfusun iskân edildiği görülmektedir. Bu iskân sürecinde günümüzde Merzifon ilçesi sınırları içinde yer alan Gümüštepe⁹⁶ köyüne Cihanbeyli aşiretine mensup 2 hanede 3 (BOA.NFS.d.2175:4) Kızıleğrek⁹⁷ köyüne 4 hanede 15 (BOA.NFS.d.2175: 5), Çaybaşı⁹⁸ köyüne 3 hanede 12 (BOA.NFS.d.2175: 6) erkek nüfus iskân edilmiştir. Aşiret mensuplarının toplu olarak değil dağınık hanelere bölünerek daha küçük topluluklar halinde farklı yerleşim birimlerine iskânları uygun görülmüştür. 1849 yılında Löşdeğın köyünde 18 hane oldukları anlaşılmaktadır. Köye iskânları ise 1849 yılından en az yüz yıl önce yani 1749 yılından evvel gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

-*Şeyh Bezenli Aşireti*⁹⁹: 1825 yılında Bayat köyüne yerleştirilmişlerdir (BOA.NFS. d.2237: 98). Köydeki aşiret mensupları 1843-1844 nüfus sayımına göre Ömer veled-i Kasım, Sağıroğlu Süleyman veled-i Ali ve Hasan veled-i Hüseyin'in hane reisi oldukları üç hane ve on bir nüfustan ibarettiler (BOA.NFS.d.2240: 3). Aşiret mensuplarının ilerleyen yıllarda hem Merzifon hem de günümüzde kaza sınırlarına dahil olan ancak 1880 yılına kadar ayrı bir kaza olan Gelingiras sınırları içinde iskân edilmeye devam edildikleri görülmektedir. 1840 yılında Löşdeğın'de yapılan nüfus sayımında Şeyh Bezenli aşiretine mensup çadırda yaşayan, hâla göçebe olan 47 hanede 103 erkek nüfus tespit edilmiştir (BOA.NFS.d.2174: 4a-6b). 1844 sayımında ise Cihanbeyli aşireti ile birlikte Şeyh Bezenli aşiretine mensup bazı hanelerin kaza sınırları içinde iskân edildiği ortaya çıkmaktadır. Çaybaşı köyüne 9 hanede 21 (BOA.NFS.d.

⁹⁶ 1844 yılındaki ismi Harız olup Gelingiras kazasına bağlı idi.

⁹⁷ Eski ismi Kalburcu olup sonradan Kızıleğrek köyüne katılmıştır.

⁹⁸ 1844 yılındaki ismi Löşdeğın olup Gelingiras kazasına bağlı idi.

⁹⁹ XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ve Suriye'de aşiretlerin buldukları bölgelere verdikleri zararı asgari düzeye indirmek ve konar-göçer gruplarını kontrol altında tutarak asker ve vergi alma amacıyla aşiretlerin iskâna tâbi tutulması gündeme gelmiştir. Ancak bu süreç biraz yavaş ilerlemiş, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda aşiretlerden kaynaklanan benzer sorunlar devam edince bu aşiretler zorunlu iskâna tâbi tutulmuştur. Bu iskân sürecine XIX. yüzyıldaki nüfus sayımlarına ait defterlerden Kürt aşireti olduğunu öğrendiğimiz Şeyh Bezenli aşireti de dahil edilmiştir. Bu aşiret mensuplarının, diğer bazı aşiretlerle beraber Ankara, Yozgat, Kırşehir, Nevşehir, Çorum, Konya, Sivas ve Yozgat taraflarını yaylak ve kışlak olarak kullandıkları görülmektedir (Saydam: 1993b: 236). Mecidözü kazasında Kürt aşiretlerin sayıldığı H.1246 (1831) tarihli nüfus defterinde Milli ve Kavilli Kürt aşiretleri ile birlikte Şeyh Bezenli aşiretine mensup 220 kişilik bir nüfus kayıtlıdır (BOA.NFS.d. 2268: 365-367). Aynı kazadaki Kürt aşiretleri ile ilgili bir başka sayıma ait H.1250 (1834) Tarihli nüfus defterinde ise Şeyh Bezenli aşiretine mensup 94 hanede 274 kişi kaydedilmiştir (BOA.NFS.d.2380: 21a-26a).

2175: 6), Hacı Yakup köyüne 2 hanede 6 (BOA.NFS.d.2175: 6), Esentepe¹⁰⁰ köyüne 1 hanede 2 (BOA.NFS.d.2175: 4), Yeşilören köyüne 1 hanede 2 (BOA.NFS.d.2175: 4), Alişar köyüne 6 hanede 15 (BOA.NFS.d.2175: 4), Karşiyaka¹⁰¹ köyüne 4 hanede 10 (BOA.NFS.d.2175: 3), Sarıbuğday¹⁰² köyüne 5 hanede 11 (BOA.NFS.d.2175: 3), Saraycık köyüne 6 hanede 21 (BOA.NFS.d.2175: 2) erkek nüfus yerleştirilmiştir.

-*Milli Aşireti*¹⁰³: Sayısı az olmakla birlikte kaza dahiline bu aşiret mensuplarının da iskân edildikleri görülmektedir. 1844 yılında Merzifon ve çevresinde yapılan aşiretlerin iskânı esnasında Gümüştepe köyüne Milli aşiretine mensup 1 hane iskân edilmiştir (BOA.NFS.d.2175:4).

-*Bozulus Aşiretleri*: Akkoyunlu hanedanı ve halkı 1502 yılında Doğu Anadolu ve İran topraklarında Şah İsmail tarafından Safavi Devleti kurulduktan sonra Safavilerin şiddetli saldırı ve katliamlarına maruz kalmışlardır. Bu katliam ve saldırılardan kurtulabilen bazı aşiretler Osmanlı Devleti'ne sığınmışlar ve Osmanlıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya hâkim olmasından sonra Bozulus adı altında belli bir idari yapıya ve vergi düzenine tâbi tutulmuşlardır. Ancak zamanla mahalli idarecilerin aşırı vergi talepleri, Osmanlılar ile Safaviler arasında yaşanan savaşlar nedeniyle aşiretlerin yaylalara çıkmasının zorlaştırması gibi etkenler Bozulus aşiretlerinden bazılarının Anadolu içlerine dağılmasına sebep olmuştur. Bu aşiretlerin dağıldıkları yerler içerisinde Merzifon kazası da yer almaktadır (Gündüz 2015: 31). Kazada Bayat, Çavundur, Eymir gibi Bozulus aşiretlerinden bazıları ile aynı adı taşıyan köy isimlerinin bulunması Bozulus aşiretlerinin kazaya yerleştiği yönündeki iddiayı desteklemektedir¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Eski ismi Yuvala.

¹⁰¹ Eski ismi Gelingiras.

¹⁰² 1844 yılındaki ismi Türnek olup Gelingiras kazasına bağlı idi.

¹⁰³ Mecidözü kazasında Kürt aşiretlerin sayıldığı H.1246 (1831) tarihli nüfus defterinde Şeyh Bezenli ve Kavilli Kürt aşiretleri ile birlikte Milli aşiretine mensup nüfus kayıtlıdır (BOA.NFS.d. 2268: 348-355). Aynı kazadaki Kürt aşiretleri ile ilgili bir başka sayıma ait H.1250 (1834) tarihli nüfus defterinde ise Şeyh Bezenli aşiretine mensup 94 hanede 274 kişi kaydedilmiştir (BOA.NFS.d.2380: 21a-26a).

¹⁰⁴ Bozulus Aşiretleri; Aba Kürklü, Acurlu, Ağcalu, Ala Hacılu, Ali Görenlü, Alilü, Anamaslı, Anter, Araplu, Atçı, Avanlu, Avcı/Evci, Avşar, Azaplu, Bayat, Beğ Cökerlü, Beğdili, Bekir Hacılu, Bazhanlu, Ceceli, Cerid, Cerdî-ü Sultan, Hacılu, Celahir, Çağırğanlu, Çavundur, Çayan, Çimeli, Çepni, Çiçekli, Çobu/Çöplü, Çibekli/Çevikli, Dalgıç, Danişmendli, Ishak, Dodurga, Dokuz, Dolulu, Doyran, Döğer, Ensarlu, Eymür, Güherlü, Gündeşli, Gündüzlü, Hacılu, Halil Hacılu, Hamza Hacılu, Harbendeli, Haydarlu, Hüseyin Hacılu, İlanlar, İlbeğli, İl Eminlü, İnallu, İvaz, İzzeddin Hacılu, Kamkam, Karabağlı, Karaca Araplu, Karamanlu, Kargaçlı, Kara Hasanlu, Karakoyunlu, Karkın, Kıcılu, Kızıl

2.1.4. Merzifon Kazasında Tanzimat Sonrası Gelen Muhacirlerin İskânı

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi coğrafyasında girmiş olduğu savaşlarda uğradığı mağlubiyetlere ve maruz kaldığı toprak kayıplarına bağlı olarak büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman halkın Osmanlı egemenliği dışında kalmamak için Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaki bölgelere göç etmek istemeleri de büyük nüfus hareketlerine yol açmıştır. Doğal olarak göçlerden kaynaklanan nüfus hareketleri Osmanlı'da hem sosyal yapıyı hem de nüfusun dağılımını değiştirmiştir. Bu göç hareketlerinin istikameti genellikle Anadolu olmuş ve etkileri de en fazla burada hissedilmiştir.

Yukarıda Merzifon köyleri bahsinde de işaret edildiği gibi bu türden ilk kapsamlı göç dalgası Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakından sonra başlamış, XIX. yüzyıldaki Osmanlı yenilgileri ve toprak kayıplarıyla devam etmiştir (Saydam 1999a: 677). Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilmesiyle başlayan göç hareketleri özellikle Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası daha da yoğunlaşmıştır.

Rusların, Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesinden sonra Kırım ve Kafkasya'daki Müslüman nüfusu bölgedeki hâkimiyetleri için tehdit olarak görmeleri ve baskı yaparak göçe zorlamaları da bu göç hareketlerini hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti de padişahın İslam Halifesi olması nedeniyle kendisine sığınan bu Müslümanları Rusların zulmüne terk etmemek için kabul etmiş, kabul edilen muhacirleri ülkede iskâna elverişli yerlere süratle iskân ederek üretici konuma getirmek istemiş; bu çalışmaları planlı bir şekilde yürütmek için 1860 yılında Muhacirin Komisyonu'nu kurmuştur (Saydam 1999a: 681). Bâbiâli, merkezde kurulan komisyona ilave olarak vilâyetlerde muhacirlerin yerleştirilmesi ve iâşe sorunlarının çözülmesi için de vilâyetlere memurlar göndermiş ayrıca vilâyetlerde bu memurlar başkanlığında İdare-i Muhacirin komisyonları kurma kararı almıştır (İpek 1999: 665).

Kocalu, Kilhor, Kara Hacılu, Koçlu, Közgücek, Kutbeğlü, Küfurlü, Kütsinli, Oğulbeğlü, Pürnek, Salarlu, Sarulu, Ser Kovanlu, Süleyman Hacılu, Şeyhlü, Küçükklü, Lek, Musacalu, Musullu, Şeyh Mihmadlu, Tabanlu, Tecerlü, Tekelü, Tutgak, Uzan, Uzunlar, Yabaltun, Yavılu, Yelli, Yurtçu, Zağferanlu, Serkeme ve Aşıyanlu (Gündüz 2015: 109-173).

Anadolu'ya gelen muhacirlerin iskânı ve yerleştirilmesi esnasında Merzifon kazası sınırları içinde bulunan topraklar da muhacirlerin iskânına maruz kalmıştır. Bu süreçte Merzifon kazasında da kazaya gönderilen muhacirlerin yerleştirilmesi ve iâşe sorunlarının çözümü için Muhacir Komisyonu kurulmuştur. 1883 yılında Merzifon Muhacir Komisyonu'nda Ahmed Efendi, Halil Efendi, Şakir Efendi ve Kâtib Ömer Efendi görev yapmaktaydı (SVS 1301: 104-106). Komisyonun üye sayısı ilerleyen yıllarda artırılmıştır. 1886 yılında komisyonda Reis Ahmed Efendi, azalar Abdullah Efendi, Hacı Ali Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Ömer Efendi, Veli Efendi ve Kâtib Ömer Efendi yer almaktaydı (SVS 1304: 97-99). Sivas vilâyet sâlnâmelerinden edindiğimiz bilgilere göre komisyonun çalışmalarına 1903 yılında hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır (SVS 1321: 117-120). Bu komisyonun yardımı ve organizesi ile Merzifon kazası sınırları içinde çok sayıda muhacirin iskân ettirildiği anlaşılmaktadır.

1837 yılında Yenice köyüne Kabartay muhacirlerinden Hacı Yusuf Efendi ile birlikte bir kısım Kabartay muhaciri yerleştirilmiştir. Buraya yerleştirilen muhacirler bir câmî inşa ederek hükümetten bir imam tayin edilmesini istemişler, bu talepleri olumlu karşılanmıştır (BOA.HAT.1607/70: 1). 1857 yılında Bulak köyüne Hacı Bey ve beraberindeki bir grup Nogay muhaciri yerleştirilmiştir. Hacı Bey'in evine 22 Nisan 1857 tarihinde hırsızlar girerek evdeki para ve eşyaları çalmaya çalışmışlar, Hacı Bey'in kardeşini de nacak ile yaralamışlardır. Hırsızlardan beş kişi Hacı Bey'in adamları tarafından yakalanıp güvenlik güçlerine teslim edilmişler, hırsızlardan birisi hapisanede vefat etmiştir. Diğer hırsızların yargılanıp haklarında cezai işlem yapılması gecikince Hacı Bey, 5 Ağustos 1857 tarihinde yerel yöneticileri hükümete şikâyet etmiştir (BOA.A.MKT.UM.483/52: 2). 1860 yılında Merzifon'a iskânlarına karar verilen beş yüz kişilik Çerkez muhaciri kendilerine gösterilen iskân yerlerini beğenmemiş, akrabaları Konya ve Sivas taraflarında olduğu için kendilerinin istedikleri yerlere iskân edilmelerinde ısrar etmişlerdir. Bu talep yetkililer tarafından ilave masraf ve sıkıntıya yol açabileceği düşüncesiyle reddedilmiştir. Merzifon'da iskânlarına karar verilen beş yüz nüfusun boş araziler bulunarak yerleştirilip özel köyler inşasıyla tamamının birkaç mahalde yerleştirilmeleri uygun bulunmuştur. Bu karara rağmen muhacirlerden bazıları kendi imkanlarıyla akrabalarının yanına gitmek üzere yola çıkmışlardır (BOA.A.}MKT.NZD.355/90). 1861 yılında Samsun üzerinden Amasya

sancağına iskân edilmek üzere gönderilen 1.228 hane ve 5.624 nüfustan ibaret Çerkez, Nogay ve Kırım muhacirinden 118 hane ve 518 nüfus Merzifon kazasına yerleştirilmiştir (BOA.İ.DH.470/31533: 3). 1861 yılında acele olarak iskân edilmek üzere Amasya sancağına gönderilen ve Merzifon kazasına yerleştirilen Nogay muhacirleri için kaza ahalisinden yardım olarak 400 İstanbul kilesi¹⁰⁵ buğday, 200 kile¹⁰⁶ arpa, ilerideki kazalara gidebilmek için bindikleri arabalar ücreti olarak 21.764 kuruş para toplanmıştır (BOA.A.}MKT.MHM.211/83: 1). Kaza halkının bu örnek davranışı ayrıca gazetelerde ilan ettirilmiştir (BOA.A.}MKT.MHM.212/97: 1). 20 Nisan 1862 tarihinde Muhacirin Komisyonu, Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa'ya Samsun üzerinden geçici olarak Merzifon'a yerleştirilmiş olan 26 hane ve 123 nüfustan ibaret Çerkez muhacirinden isteyenlerin Merzifon, Amasya, Samsun ve Sivas'ta seçecekleri boş arazilere iskânlarının sağlanması, yerleştirilene kadar yardımda bulunulması yönünde talepte bulunmuştur (BOA.A.}MKT.MHM.238/76: 1). Daha önce dört kişilik ailesiyle muhacir olarak geldikten sonra Mihaliç kazasına iskân edilen Kengiş isimli kişi, oğlu ve kabilesinin Merzifon'a iskânlarının kararlaştırılması üzerine kendisinin de Merzifon'a naklini istemiştir. Kengiş'in talebi Muhacirin Komisyonu tarafından 22 Nisan 1862 tarihinde kabul edilerek kendisinin Merzifon'a gitmesine izin verilmiştir (BOA.A.}MKT.UM.557/14). 1863 yılında Tavşan Dağı'na Çaristan Bey ve beraberindeki 778 nüfustan ibaret Çerkez muhaciri yerleştirilmiştir. Amasya Meclisi tarafından evleri yapılmış, ziraate teşvik için öküz, tohumluk ve çift bahaları mal sandığından ödenmiş, içlerinde fakir olanlara mahsul alıncaya kadar yevmiye verilmesi yönünde karar alınmıştır (BOA.MVL.655/58: 1). Yine kimler olduğu belirtilmeden 1301 (1883-1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre yeni muhacirlerden iki yüz dokuz hanede beş yüz dört nüfus iskân edilmiştir (SVS 1301: 194). 1888 yılında Merzifon kazası civarındaki Mahzen denilen yerde 13 hane Livane¹⁰⁷ muhaciri evleri yapılarak yerleştirilmiş, bu hanelerin yerleştirildiği yere padişahın ismine nisbetle Hamidiye köyü ismi verilmesi, imam ve muhtar tayini Muhacirin Komisyonu tarafından Dahiliye Nezâreti'ne teklif edilmiş (BOA.İ.DH.1085/85102), teklifin onaylanması sonucu Hamidiye köyü kurulmuştur (BOA.DH.MKT.1503/3). 1888 yılında Miri Çayırı

¹⁰⁵ Osmanlı döneminde kullanılan hacim ölçü birimi, Zeki Pakalın İstanbul kilesini tahıl ölçüğü olarak tarif etmekte ve 1 İstanbul kilesinin ortalama 25 kilo olduğunu belirtir (Pakalın 1983b: 211).

¹⁰⁶ Kile ölçü birimi standart olmayıp yöreden yöreye değişirdi. 1 Merzifon kilesi 245,860 kg idi. (Toprak 1984: 6).

¹⁰⁷ Artvin kent merkezinin Osmanlı dönemindeki adı.

mevkisine Batum muhacirlerinden Arif Ağa ve beraberindeki bir grup muhacir yerleştirilmiştir. Muhacirler adı geçen mevkide evler inşa etmeye başladıklarında yerel halktan bazı şahıslar gelerek buranın mera olmadığını, kendilerine ait olduğunu söyleyerek engel olmuşlardır (BOA.DH.MKT.1507/21). Kaza yöneticilerinin olaya müdahale etmemeleri üzerine Arif Bey, Sivas Valiliği'ne başvurarak kendilerine tahsis edilmiş olan arazinin ellerinden alınmasına engel olunmasını talep etmiştir (BOA.DH.MKT.1555/43: 1). Kazaya 1893 yılından sonra Tatar muhacirlerinden de bir grup yerleştirilmiştir. "*Tâtâr muhâcirleri mevâki'-i münâsebeye iskân idilmiş olmakla kasabanın cesâmeti, ziyneti ticâreti, serveti ve binâ'en-aleyh ehemmiyeti fevkâlede tezâyüd eylemiştir* (Yasar 2013a: 185)". 1899 yılında Tiflis'ten çok sayıda hayvanı ve kendisine tâbi on dört hane ile birlikte gelmiş olan Mir Musa ve Ali Bey'e ikâmet etmeleri için uygun bir yer tahsisi talebinde bulunan Anadolu Müfettişi Müşir Şakir Paşa'nın talebi üzerine Amasya İdare Meclisi'nin kararıyla Merzifon kazası hududu içinde yer alan Kuzuluk mevkisinde Tepebaşı hizasından Eğritaş ve Eğritaş'tan Düzkıran ve Kuzuluk Deresi ve Alahu Çayı ile sınırlı yaylada 600 dönüm ziraate elverişli, 2.500 dönümü ziraate elverişsiz arazi yanında Tuzkıran mevkisinde Öküz Yatağı'ndan İnnab Dere ve Çay ve Çakır ve Toptaş ve Maltepesi ile sınırlı yayladan 1.800 dönüm ziraate elverişsiz alan ve yine Eğritaş mevkisinde Havza'nın Gemerez köyü sınırı ve Kise ve Kanturuş ve Kör Yusufoglu Yaylası evleri ve Alahu Çayı ile sınırlı yayladan 400 dönüm ziraate elverişli, 1.700 dönüm de ziraate elverişsiz olmak üzere üç alandan toplam 6.000 dönüm ziraate elverişsiz, 1.000 dönüm de ziraate elverişli arazi tahsis edilmiştir (BOA.Y.EE.134/1: 1-3). 1903 yılında Dobruca bölgesinden gelen bir grup Balkan muhaciri Merzifon kazasına yerleştirilmiştir (BOA.HR.MHC.02-72/47: 1). 1906 yılında Sivas vilâyeti dahilinde iskân edilen Kafkas muhacirleri için arazi tahsisi yapılarak yeni yerleşim yerleri kurulurken bir grup muhacir de Merzifon kazası Nuridüzü mevkisine yerleştirilmiş ve buranın ismi Bayezid şekline çevrilerek Bayezid köyü kurulmuştur (BOA.İ.HUS.146/1324: 2). Yukarıda da belirtildiği gibi 1887 yılında bir grup muhacirin yerleştirildiği Telhisçi Pınarı denen yere 1914 yılında Baba Dağı muhacirlerinden 35 hanede 47 nüfus da iskân edilmiş ve bu mevkinin ismi de Baba Dağı olarak değiştirilmiştir (BOA.DH.UM.EK-88/74: 1). Merzifon, Köprü ve Gümüşhacıköy kazaları arasında bulunan Tavşan Dağı'nın orta bir yerinde Rumlar tarafından ağıl tarzında binalar yapılmak suretiyle orasının bir eşkiya

yatağı haline getirilmesi, bazı asker kaçaklarının da bunlara katılması üzerine güvenlik güçleri, 1915 yılında bu eşkıyaları ve firarileri bölgeden kaçırmış, kaza kaymakamlığı da burada güvenliği sağlamak üzere bir grup Çerkez muhaciri yerleştirmiştir (BOA.DH.SFR.474/53).

Muhacirler kendilerine gösterilen iskân bölgelerine gitmek yerine bazen kendi istedikleri yerlere yerleşmek istemişler, bu da iskân sürecinde bazı sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Merzifon'dan ileriye iskân edilmek üzere sevk edilen bir grup Çerkez muhaciri ileriye gitmek yerine Merzifon'da kalmak ya da en yakın yerlere iskân edilmelerini istemişlerdir. Hatta beyleri başkente müsaade almak için gitmiş, kendileri de beyleri dönmedikçe ya da nasıl hareket edeceklerine dair bir mektup göndermedikçe ileriye gitmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ancak başkente beylerinin talepleri kabul edilmemiştir. Bu grup içinde bulunan bazı serkeşler, Merzifon'da ekmekçi dükkanlarını yağmalayarak ekmekleri pazarda satmak gibi uygunsuz hareketlerde bulunmuşlar, bu serkeşliklerin önlenmesi için kazadaki güvenlik güçlerinin yetersiz kalması üzerine 22 Kasım 1888 tarihinde vilâyetteki süvari alayından bir miktar asker Merzifon'a gönderilmiştir (BOA.DH.MKT.1567/53). Yapılan incelemede muhacirlerin iskân yerine gitmeme yönündeki hareketlerinde iskân memuru Baha Bey'in görevini layıkıyla yerine getirmemesinin de etkisinin olduğu anlaşılmış, 10 Aralık 1888 tarihinde muhacirlerin belirlenen iskân yerlerine gerekirse zorla gönderilmeleri kararlaştırılmıştır (BOA.DH.MKT.1573/25). 1888 yılında geçici olarak Merzifon'a iskân edilmiş olan 250 aileden oluşan Kafkas muhaciri, Merzifon'da kalmak istemiştir (BOA.DH.MKT.1564/105). Yozgat sancağında iskân edilmeleri kararlaştırılmış olmasına rağmen iskân yerlerine gitmeyi reddeden bu Çerkez muhacirleri, tayinat talebiyle Merzifon Hükümet konağına saldırmışlar, bunların ileride aynı saldırgan tutumlarını devam ettirebilecekleri değerlendirilerek 19 Aralık 1888 tarihinde beşer onar ayrı gruplar halinde farklı yerlere iskân edilmelerine karar verilmiştir (BOA.DH.MKT.1576/61). Diğer yandan kazaya iskân edilen muhacirlerden bazıları kaçakçılık, hırsızlık ve gasp gibi suçlara karışmak suretiyle kazada asayişin bozulmasına neden olmuşlardır. Tavşan Dağı'nda iskân edilmiş olan Çerkezler 1894-95 yıllarında kalabalık gruplar halinde tütün kaçakçılığı yapmışlardır (BOA.DH.MKT.333/38: 1). Eğri Bük köyünden olup Gümüşhacıköylü Abdullah Ağa'nın mallarını çalmaktan dört yıla mahkum olmuş Hayri, gasp ve

hırsızlıktan dolayı beş yıl hapis cezası almış Adil Giray, Gümüşhacıköylü İbrahim'in mallarını çalan Kel İsmail ve biraderi Osman, Hayalbaş Molla Patlakoğlu Abdullah'ın mallarını çalan Sarı Merdi, Sarı Ahmed ve oğlu İsmail, Ali oğlu Süleyman, Köprü kazasında gasp suçu işleyen Köle Mehmedoğlu İsa; suçlarının affedilmesi için yetkililere başvurmuşlar ancak Şûrâ-yı Devlet tarafından talepleri 22 Mart 1899 tarihinde reddedilmiştir (BOA.BEO.1285/96349). Karar Dahiliye Nezâreti tarafından 11 Nisan 1899 tarihinde Sivas Valiliği'ne bildirilmiştir (BOA.DH.MKT.2188/44).

Bu örnekler Merzifon kazasının XIX. yüzyılda Anadolu'ya yönelik muhacir göçü sonucunda iskâna tâbi tutulan yerler arasında olduğunu göstermektedir. Fakat kazaya yönelik iskân faaliyetleri sadece Kafkaslar ve Balkanlardan gelen muhacirlerle sınırlı kalmamıştır. Anadolu içinden de kazaya göçlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Gümüşhane livasından gelen ve Makası köyüne yerleştirilen bir grup insandan da bahsetmek yararlı olacaktır. Bunlar aslen Gümüşhane ahalisinden ve madenci olup Gümüşhane livasında bulunan gümüş madenlerine Merzifon'dan kömür temin etmek üzere getirilmişlerdir (BOA.NFS.d.2243: 161b). 1825 yılında Makasi köyüne yerleştirilen mezkûr ahalinin köydeki nüfusu 1840-41 sayımına göre 18 hane ve 24 erkekten ibaret idi (BOA.NFS.d.2237: 31a-32b). 1846 yılındaki sayımda ise 6 hane 13 erkek nüfustan ibaret oldukları anlaşılmaktadır (BOA.NFS.d.2243: 161b-162a). Bu iskân faaliyetlerinin doğal olarak araştırdığımız dönem içinde kazanın sosyal yapısını ve nüfusunun dağılımını derinden etkilediğini tahmin etmek zor değildir. Aşağıda kazanın 1839 yılı nüfusu ile 1914 yılındaki nüfusu karşılaştırılırken bu değişim açıklanacaktır.

2.2. Kaza Nüfusu

2.2.1. Müslüman Nüfus

Çalışmamızın başlangıç tarihinden önce yapılan ve Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı olan 1831 yılındaki sayımda Merzifon kazasının erkek Müslüman nüfusu 4.928 idi (Karpat 2010: 239). Kazada sayımı yapılan erkekler kadar kadın nüfus

yaşadığı kabul edilirse erkek ve kadın Müslüman nüfusun 1831 yılında yaklaşık 9.856 olduğu söylenebilir¹⁰⁸.

2.2.1.1. Kaza Merkezinin Müslüman Nüfusu

Çalışmamızın başlangıç tarihini takiben yapılan 1840 yılındaki sayıma göre Merzifon kaza merkezinde 1.408 Müslüman hane ve bu hanelerde yaşayan 2.769 Müslüman erkek nüfus bulunmakta idi (BOA.NFS.d.2236). Kadınlarla birlikte gerçek Müslüman nüfusun yaklaşık 5.538 olduğu söylenebilir¹⁰⁹. 1846 yılındaki sayımda ise kaza merkezinde 1.147 hane ve 2.924 Müslüman erkek nüfus olduğu tespit edilmiştir (BOA.NFS.d.2243). 1846 yılında kadınlarla birlikte gerçek nüfusun ise yaklaşık olarak 5.848 olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁰. 1840 ve 1846 yıllarındaki sayımlarda kaza merkezindeki Müslüman hane sayısı ve Müslüman erkek nüfusun mahallelere göre dağılımı incelendiğinde karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

¹⁰⁸ Enver Ziya Karal ise 1831 yılında kazadaki Müslüman erkek nüfusu 1.866 olarak vermektedir (Karal 2010e: 210). Kazadaki Müslüman nüfusun bu sayımdan sadece 9 yıl sonra yani 1840 yılında 5.538'i merkez (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b) ve 3.426'sı köylerde (BOA.NFS.d.2237: 1a-98b) olmak üzere toplam 8.964 olduğu dikkate alınırsa Enver Ziya Karal'ın verdiği 1866 rakamına şüpheyle yaklaşmak gerekir. Çünkü kaza genelindeki Karal'ın verdiği rakama göre Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfustan çok daha az olması ve 1831-1840 yılları arasında 9 yılda % 140'ın üzerinde bir artış göstermesi pek olası değildir. Kemal Karpat'ın verdiği 4.928 rakamı (ki bu rakama göre kadınlarla birlikte kazadaki Müslüman nüfus 4.928x2=9.856 olmaktadır.) her ne kadar Müslüman nüfusun 1831 yılına göre 1840 yılında biraz azalmış olduğu gözükmesine rağmen daha inandırıcı gelmektedir.

¹⁰⁹ Bu sayı erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

¹¹⁰ Bu sayı erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

Tablo 2.1:1840 ve 1846’da Kaza Merkezindeki Mahallelerin Müslüman Nüfusu¹¹¹

Mahalle	Hane Sayısı		Erkek Nüfus Sayısı	
	1840	1846	1840	1846
Alaca Minare	13	12	21	22
Bozacı	98	82	165	188
Bozahane	-	-	-	-
Câmi-i Atik	13	11	33	33
Câmi-i Cedit	79	74	151	167
Cedit	58	52	106	105
Erzincan	11	8	32	23
Gazi Mahbub	60	54	111	110
Hacı Adil	64	62	134	152
Hacı Ahmed Fakih	65	58	134	139
Hacı Bali	123	104	252	245
Hacı Hasan	172	162	322	366
Hacı Rahat	106	81	214	182
Harmanlar	131	131	264	305
Hoca Süleyman	20	19	43	45
Kaplan	-	-	-	-
Neccar	76	65	162	162
Seyyid Bölük	25	21	49	41
Sofular	87	74	172	176
Surmasud	82	84	163	187
Sütçü	50	46	97	99
Tavşan	75	78	144	177
Toplam Erkek Nüfus	1.408	1.278	2.769	2.924

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1840 yılına göre 1846 yılındaki hane sayısında azalma olduğu, 1.408’den 1.278’e düştüğü görülmektedir¹¹². Erkek nüfus sayısında ise artışın devam ettiği, 2.769’dan 2.924’e yükselmiş olduğu gözlenmektedir. En az erkekler kadar kadın nüfusun yaşadığı kabul edilirse 1840 yılında hane başına düşen nüfus 3,93 iken 1846 yılında 4,5 olduğu anlaşılmaktadır. Bozahane ve Kaplan mahallelerinde Müslüman nüfus kaydı yoktur. Bunun nedeni bu mahallelerde tamamen gayrimüslimlerin oturmasından kaynaklanmaktadır. Kaza merkezinde yaşayan nüfusun yukarıda verilenlerden biraz daha fazla olduğu söylenebilir. Çünkü bu rakamlara kaza

¹¹¹ 1840 yılı bilgileri (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b)’ den, 1846 yılına ait bilgiler (BOA.NFS.d.2243: 1-147)’ den alınmıştır.

¹¹² 1844 yılında yapılan genel sayımına Serasker Rıza Paşa tarafından orduyu tanzim ve askere alma yöntemini değiştirmek düşüncesiyle teşebbüs edilmiştir. Bundan sonraki sayımlar esnasında halk arasında nüfus adedine göre her eyalet ve sancağa yükümlülükler getirileceği söylentisi yayılmış, bu yüzden de halk tarafından nüfus adedi az gösterilmek istenmiştir. Sayım memurları da kabiliyetsizlikleri ve tembellikleri nedeniyle gerekli özeni göstermemişler, böylece sayım sıhhatli yapılamamıştır. Bu hatayı fark eden hükümet de sayım sonuçlarını yayınlamak istememiştir (Çavdar 1999: 554). Kazada aynı tarihlerde halkın kazanç ve servetini tespit etmek amacıyla temettuat sayımları da yapılmıştır (BOA.ML. VRD.TMT.d.14160). Bu sayımlar sonunda halktan Vergi-i Mahsusa adıyla servet üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Doğal olarak bu tarihten sonraki sayımlarda Merzifon’da yaşayan insanların sayımlara şüpheyle yaklaşması, vergi yükümlülüğünden kurtulmak için sayım dışı kalmaya çaba sarfetmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Bu durumda 1844 sonrası sayımlarda sayılan hane ve nüfus sayısında yanlışlıklar olması beklenebilir.

hanlarında bulunan yabancı misafir Müslüman nüfus ile mahallelerde bulunan yabancı misafir Müslüman erkek nüfus dahil edilmemiştir. 1851 yılındaki sayımda Merzifon hanlarında Darende'den 7, Ankara'dan 1, Çankırı Kalecik'ten 1 ve Bosna'dan 2 olmak üzere toplam 11 yabancı Müslüman misafir bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA.NFS.d.2247: 3-7). Aynı yıl mahallelerde yapılan sayımda 15'i Ankara, 4'ü Yozgat, 16'sı Çankırı sancağından, 1'i Hacıköy kazasından, 3'ü Kırşehir sancağından ve 3'ü de nereden geldiği belli olmayan kişiler olmak üzere toplam 42 yabancı misafir Müslüman nüfus bulunduğu tespit edilmiştir (BOA.NFS.d.2245: 3-9). Doğal olarak bu misafirler de ilave edildiğinde kaza merkezindeki Müslüman nüfusun az da olsa artacağı muhakkaktır.

İlerleyen yıllarda yapılan sayımlarda kaza merkezinde tespit edilen Müslüman nüfusa ait rakamlar da H.1287 (1870) ve H.1288 (1871) Sivas vilâyet sâlnâmelerinden takip edilebilmektedir. H.1287 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre 1870-71'de kazada 21 mahalle ve 3.137 erkek nüfus (SVS:1287: 68), H.1288 (1871) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre 1871-72'de kazada 26 mahalle ve 3.488 erkek nüfus (SVS:1288: 69) vardı. En az erkek nüfus kadar kadın nüfusun da yaşadığı kabul edilirse 1870-71'de kazada yaklaşık 6.274¹¹³, 1871-72'de ise yaklaşık 6.976¹¹⁴ kişinin yaşadığı söylenebilir.

Kaza merkezinde yaşayan Müslüman nüfusa ilişkin ulaşabildiğimiz bir veri de 1877 yılına aittir. Sivas eyaletinde yaşayan Ermenilerin durumu ile ilgili bir çalışma yapmış olan Ermeni yazar Boğos Natanyan Merzifon'da 1877 yılında 2.500 hanede yaşayan 10.000 Müslüman olduğunu iddia etmektedir (Natanyan 2008: 330-334). Ancak Natanyan'ın verdiği bilgilerin sâlnâmelerdeki verilerle uyumlu olmaması, hane ve nüfus sayısını 2.500 ve 10.000 gibi rakamlarla ifade etmesi verdiği rakamın tahmini ya da kulaktan duyma bilgilere dayandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

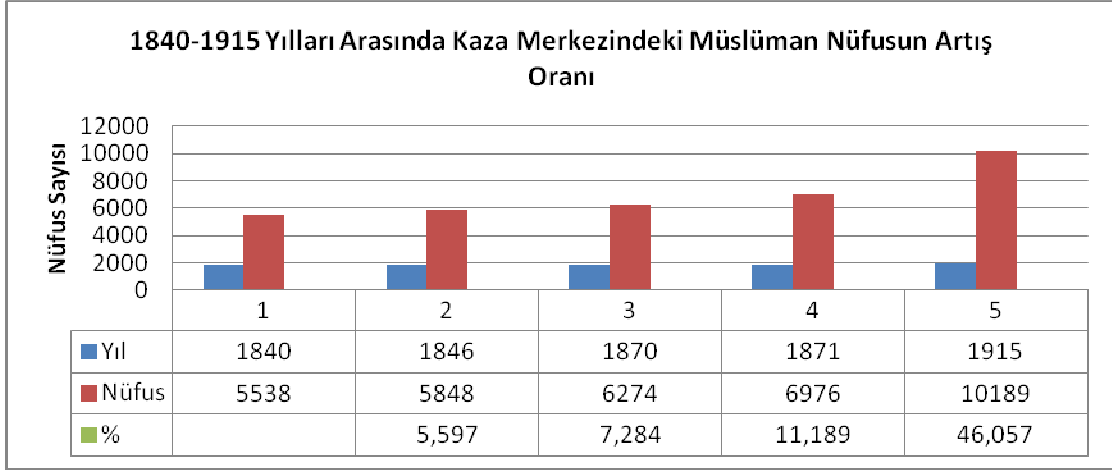
Çalışmamızın sonu olan 1914 yılına en yakın tespit edilebilen kaza merkezindeki Müslüman nüfusa ait rakam 1915 yılına aittir. 1915 yılındaki veriye göre kaza merkezindeki Müslüman nüfus 5.098'i erkek ve 5.091'i kadın olmak üzere 10.189 idi (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13). 1840 yılından itibaren ulaşılabilirdiği kadarıyla elde

¹¹³ Bu sayı aynı tarihteki erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

¹¹⁴ Bu sayı aynı tarihteki erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

edilen kaza merkezi Müslüman nüfusunun bir önceki tespite göre artış oranını ele aldığımızda şu grafik karşımıza çıkmaktadır:

Grafik 2.1: 1840-1915 Yılları Arasında Kaza Merkezindeki Müslüman Nüfusun Artış Oranı¹¹⁵

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere kaza merkezindeki Müslüman nüfusun 1839-1914 yılları arasında sürekli artış eğiliminde olduğu ve yaklaşık 70 yıllık süreçte nüfusun iki katına çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nüfus artışını sadece şehirdeki yerleşik nüfusun olağan artışı ile açıklamak mümkün değildir. Yukarıda muhacirlerin iskânı bahsinde de anlatıldığı gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhtelif muhacirlerin kazaya iskânları da bu artışta etkili olmuştur. Bu artış hızının XX. yüzyıl başlarına doğru muhacir akınının artışına paralel olarak ivme kazanmış olması da bu iddiamızı desteklemektedir.

2.2.1.2. Kazaya Bağlı Köylerde Yaşayan Müslüman Nüfus

1840-41 yılında ulaştığımız verilere göre Merzifon kazasına bağlı köylerde 529 hanede ikâmet eden 1.713 erkek nüfus yaşamaktaydı (BOA.NFS.d.2237: 1a-98b).

¹¹⁵ 1840, 1846, 1870-71 ve 1871-72 yıllarındaki sayımlarda kadın nüfus sayılmadığı için belgede verilen rakamın iki katı belirlenerek tabloya yazılmıştır. Yıllara göre nüfus verileri için Bkz. 1840 (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b), 1846 (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b), 1870-71 (SVS:1287: 68), 1871-72 (SVS: 1288: 69), 1915 (BOA.DH.EUM.KLU.10/7:13).

Köylerde erkek nüfus kadar kadın nüfusun olduğu kabul edilirse kadınlarla birlikte köylerdeki nüfus yaklaşık 3.426 olarak kabul edilebilir¹¹⁶.

Köylerin nüfusu 1843-44 nüfus sayımında ise 629 hane ve 1.774 erkek nüfus olarak tespit edilmiştir (BOA.NFS.d.2239: 1-53). Erkekler kadar kadınların varlığını esas alırsak 1843-44 yılındaki köylerde yaşayan gerçek nüfus yaklaşık olarak 3.548 olarak bulunur¹¹⁷. 1846 yılındaki sayımda bu rakamlar 606 hane ve 1.679 erkek nüfus olarak kayda geçmiştir (BOA.NFS.d.2243: 153b-235a). Kadınları da eklersek 1846 yılındaki yaklaşık gerçek nüfus 3.358'dir¹¹⁸. Merzifon kazasına bağlı köylerdeki hane ve nüfus sayısının köylere göre dağılımına baktığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

---

¹¹⁶ Bu sayı belgede verilen erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

¹¹⁷ Bu sayı belgede verilen erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

¹¹⁸ Bu sayı belgede verilen erkek nüfusun iki katı alınarak bulunmuştur.

Tablo 2.2: 1840-41, 1843-44 ve 1846'da Kazaya Bağlı Köylerin Müslüman Nüfusu¹¹⁹

Kaza	Köy	Hane Sayısı			Erkek Nüfus Sayısı		
		1840-41	1843-44	1846	1840-41	1843-44	1846
Merzifon	Hacı Veli	7	7	5	22	21	20
	Hırha	29	30	28	88	92	87
	İlemi	6	5	8	17	16	20
	Marınca	83	84	86	218	234	255
	Makası	20	19	9	41	44	23
	Muşruf	24	24	23	52	48	61
	Rumcuk	13	12	14	34	39	35
	Sarı	24	24	26	76	74	81
	Sehmüddeve	28	26	22	58	54	51
Merzifon Köyleri Erkek Nüfus		134	231	221	605	622	633
Merzifon-âbâd	Alala (Alan)	47	48	45	113	112	113
	Bayat	19	19	2	46	46	6
	Belvar	87	87	92	258	300	283
	Bulak	25	25	25	64	66	70
	Dib Hacı	18	18	22	54	53	71
	Eymir	4	3	4	18	15	14
	Göç	5	4	7	18	18	18
	Han	16	16	17	42	41	35
	Hayreddin	16	20	15	41	38	33
	Ilıcak	24	24	23	74	77	47
	İlaldı	6	6	5	15	15	12
	Kara Depe	20	18	21	40	40	53
	Kara Mağara	5	8	6	13	22	21
	Karacakaya	2	2	1	7	7	8
	Kürtler	12	12	8	32	31	15
	Şeyh Yeni	11	11	17	47	43	38
	Yakub	24	23	22	91	91	57
Yalnız	14	14	11	23	23	21	
Zoğu	40	40	42	112	114	131	
Merzifon-âbâd Köyleri Erkek Nf.		395	398	385	1.108	1.152	1.046
Bütün Köyler Erkek Nf.		529	629	606	1.713	1.774	1.679

Tablodaki bilgiler incelendiğinde; kazaya bağlı köylerde yaşayan erkek nüfus kadar kadın nüfusun yaşadığını kabul edersek hane başına düşen nüfusun 1840-41 yılında 6,47, 1843-44 yılında 5,64 ve 1846 yılında ise 5,54 olduğu görülmektedir. Yani hane başına düşen nüfusun düzenli şekilde azaldığı anlaşılmaktadır. Bu sayıları yukarıda verdiğimiz kaza merkezindeki hane başına düşen Müslüman nüfus sayısı ile karşılaştırdığımızda daha yüksek olduğu görülmektedir. 1843-44 sayımında bir önceki sayıma göre az da olsa hane ve nüfus sayısında artış görülürken 1846 sayımında ise hem

¹¹⁹ 1840-41 yılına ait veriler (BOA.NFS.d.2237: 1a-98b)'den, 1843-44 yılına ait veriler (BOA.NFS.d.2239: 1-53)'den ve 1846 yılına ait veriler de (BOA.NFS.d.2243: 183-236)'den alınmıştır.

genel hane sayısı hem de nüfus sayısında azalma olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰. Özellikle Bayat köyünün nüfus ve hane sayısında dikkat çekici bir azalma gözlenmektedir. Bu azalmanın nedeni köyde iskân edilmiş Şeyh Bezenli Aşireti mensuplarının köyde kalmak yerine başka yerlere gitmeleri etkili olmuştur (BOA.D.CRD.d.40689: 13). Kaza köylerinde bulunan yabancı Müslüman misafirleri de eklediğimizde kazaya bağlı köylerde yaşayan Müslüman nüfusun az da olsa artacağı kesindir. Nitekim 1851 yılında yapılmış olan sayımda köylerde kaza dışından gelmiş ve değişik hizmetlerde geçici olarak çalışan yabancı Müslüman misafirler tespit edilmiştir (BOA.NFS.d.2245: 2-5). Bu sayımdaki tespitlere göre hizmetkârlık, çobanlık, ırgatlık, çiftçilik ve rençberlik gibi işlerde çalışmak amacıyla Hayr-âbâd, Çarşamba, Taş-âbâd, Mecidözü, Sungurlu, Keskin, Zile, Bafra, Alaçam, Toroğlu, Çorum, İnallu, Ankara, Çankırı merkez ve Çankırı sancağına bağlı Kalecik kazaları, Müsellem köyü ile Yozgat ve Kırşehir'den gelen kırk yedisi yetişkin, elli biri çocuk toplam doksan sekiz kişinin kazaya bağlı Karacakaya, Hayreddin, İlemi, Karadepe, Yakub, Alıcık, Dip Hacı, Han, Göç, Hırha, Şeyh Yeni, Narınca, Zoğu, Bayat, Yalnız, Kürtler, Alan ve Sarı köyelerine geçici olarak gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Kazaya çalışmak üzere misafir olarak gelmiş olan kişilerin sayısını da eklediğimizde köylerde yaşayan Müslüman nüfusun az da olsa artacağı muhakkaktır.

1880 yılında Merzifon-âbâd kazasının ilgası ve köylerinden bazılarının Amasya sancağına bağlı olarak yeni kurulan Gümüş kazasına bağlanması, Amasya sancak merkezine bağlı Gelingiras kazasının ilgası, köylerinin Merzifon kazasına bağlanması nedeniyle (Yasar 2013a: 186) Merzifon kazasının idari taksimatında meydana gelen değişiklikler, kazadaki köy sayısının ve köy nüfusunun da değişmesinde etkili olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Merzifon kazasının köylerinin ve köy nüfusunun değişmesinin önemli nedenlerinden birisi de yukarıda muhacirlerin kazaya yerleştirilmesi bahsinde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar üzerinden gelen muhacirlerin bir kısmının kaza sınırları dahilinde iskân edilmeleridir. Bu iskân faaliyetleri sonucu XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazada hem yeni köyler kurulmuş hem de kaza köylerinde yaşayan Müslüman nüfus artmıştır. Buna bağlı olarak kazaya bağlı köylerin nüfusu XIX. yüzyılın ikinci yarısında olağan seyrinin dışında hızlı

¹²⁰ Azalmanın nedeni ile ilgili açıklama için 111 numaralı dipnota Bkz.

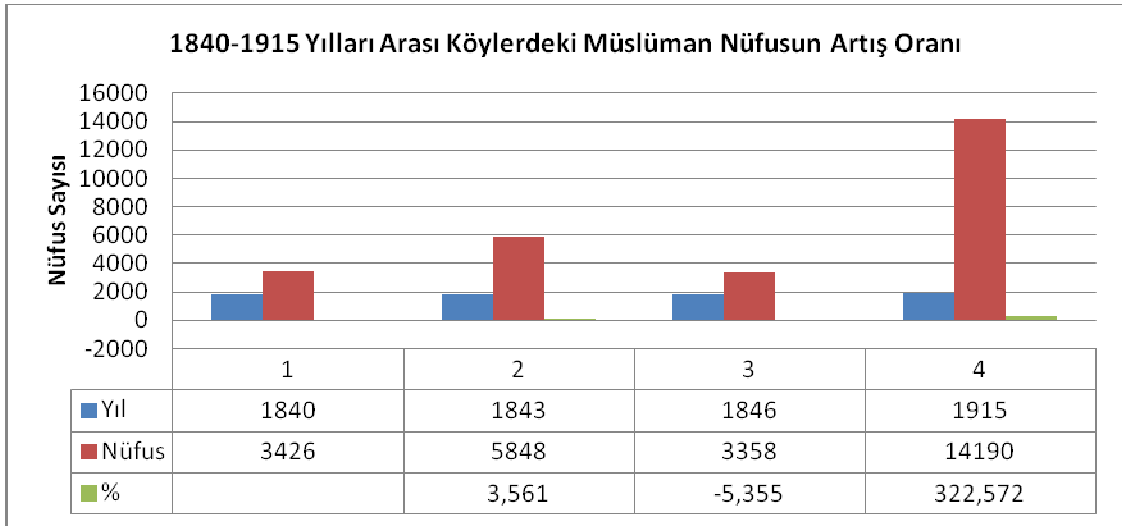
bir artış göstermiştir. Kazaya bağlı köylerin nüfusu ile ilgili olarak çalışmamızın sonu olan 1914 yılına en yakın tarihte tespit edilen nüfus sayısı 1915 yılına aittir. Bu tarihteki veriye göre kazaya bağlı köylerde yaşayan Müslüman nüfus 7.548'i erkek 6.642'si kadın olmak üzere 14.190 idi (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13). 1915 yılında Merzifon kazasına bağlı Müslüman nüfusun yaşadığı köyler ve köylerdeki nüfus miktarı şu şekilde idi:

Tablo 2.3:1915’de Kazaya Bağlı Köylerin Müslüman Nüfusu¹²¹

Köy	Nüfus Sayısı		Köy	Nüfus Sayısı	
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın
Ağviran	275	562	Ilıcak	199	198
Alala	223	219	Eymir	79	76
İlemi	57	44	Akpınar	158	196
İnşaiye	71	53	Oymaağaç	80	94
Belvar	518	523	Elbiz aşiretleri	85	95
Bayat	-	-	Elbiz-i Sağır	75	69
Çayır	39	38	Bulak	215	199
Çavundur	118	122	Pekmezci	87	91
Çoban Viran	71	72	Türnek	78	96
Hacı Veli	42	33	Hacet	23	21
Han	87	101	Hacı Yakub	42	50
Hayreddin	84	91	Haris	367	362
Hırha	139	149	Dib Hacı	277	288
Hitamiye	40	34	Saraycık	55	53
Zoğu	220	225	Şamba	176	189
Rumcuk	78	89	Alişar	187	185
Sehmüddevele	92	92	Koç	48	43
Şucaıye	59	51	Karacakaya	77	72
Şeyh Yeni	67	64	Kır Eymir	85	93
Sarı	207	159	Kamışlı	177	181
Osmanoğlu	-	-	Kızileğrek	143	136
Ferahıye	111	97	Kalburcu	7	8
Karatepe	118	127	Geli	55	51
Kıran Kışla	2	2	Gelingiras	169	185
Kara Mağara	22	78	Kürtler	93	96
Gelinsini	-	-	Löşdeğın	254	241
Küşadiye	121	124	Loçka	52	47
Kör	129	122	Mahmudlu	-	-
Gemerez	85	98	Muhacir Yenicesi	26	29
Muşruf	225	219	Nurani	34	37
Makası	17	15	Yalnız	28	25
Nikroz	12	20	Yuvala	85	99
Narınca	411	392	Yakub	157	165
Ermeni Yenicesi	11	10	Bayezid	66	63

¹²¹ (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13).

1915 yılında Mahmudlu, Gelinsini, Bayat ve Osmanoğlu gibi bazı köylerde Müslüman nüfus yoktur. Bunun nedeni bu köylerin halkının tamamen gayrimüslimlerden oluşmasıdır. Bu köylerin nüfusu tamamen Rum idi. Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinde ise Müslüman ve Ermeni nüfus karışık olarak ikâmet etmekteydi. Tabloyu dikkatlice incelediğimizde 1840 yılındaki köy listesine göre köy sayısının 28'den 68'e yani yaklaşık üç katına çıktığı görülmektedir. Bu durum doğrudan kaza köylerindeki nüfusun artışıyla beraberinde getirmiştir. Bu nüfusun tespit edilen yıllara göre artış hızına göz atılırsa aşağıdaki grafik ile karşılaşılır:

Grafik 2.2: Kazada 1840-1915 Yılları Arası Köylerdeki Müslüman Nüfusun Artış Oranı¹²²

Yukarıdaki veriden de anlaşılacağı üzere köylerde yaşayan Müslüman nüfusun sayısında 1840-41 ve 1843-44 yılları arasında yaklaşık %3'lük bir artış gerçekleşirken 1844-1846 yılları arasında yaklaşık %5 azalma olduğu gözükmektedir. Aynı dönemde kaza merkezindeki Müslüman nüfusta azalma değil artış gözlenmesine rağmen köylerde yaşayan Müslüman nüfustaki bu düşüşten kaynaklanan çelişkiyi sayım esnasında yapılabilecek hatalar dışında mantıken açıklamak zordur. Çünkü 1840-41 ile 1843-44 arasındaki 3 yıllık sürede %3 artış gösteren nüfusun devam eden iki yıl içinde %5 gibi ani bir düşüşü pek anlamlı gelmemektedir. Bunun en mantıklı izah tarzı, bu düşüşü

¹²² 1840-41, 1843-44 ve 1846 yıllarındaki sayımlarda kadın nüfus sayılmadığı için belgede verilen rakamın iki katı belirlenerek tabloya yazılmıştır. Nüfus verileri için Bkz. 1840-41 (BOA.NFS.d.2237:1a-98b), 1843-44 (BOA.NFS.d.2239:1-53), 1846 (BOA.NFS.d.2243:183-236), 1915 (BOA.DH.EUM.KLU. 10/7:13).

açıklayacak savaş, salgın ve göç gibi benzeri sosyal olaylar olmadığına göre sayım esnasında yapılan hatalardan kaynaklandığını kabul etmek olacaktır¹²³. Müslüman ahalinin askere gitmeme, daha az vergi vermek gibi nedenlerle sayım dışı kalma gayretleri nedeniyle yapılan sayımların da çok sıhhatli olmadığı (Şen 2015: 205) hatırlanmalıdır. 1843-44 ve 1846 yılına ait sayım sonuçlarını içeren yukarıdaki tablodan¹²⁴ da anlaşılacağı gibi 1846 sayımında 1843-44 sayımına oranla çok sayıda köyün nüfusunun azalmasının yanında hane sayılarının da azalmış olması bu iddiayı güçlendirmektedir.

1840 yılındaki köylerde yaşayan Müslüman nüfus ile XX. yüzyıl başlarındaki köyler nüfusunu karşılaştırdığımızda 1840 yılındaki köyler nüfusuna oranla XX. yüzyıl başlarındaki köyler nüfusunun 4 kattan daha fazla artış gösterdiği görülmektedir. Aynı dönemde kaza merkezindeki Müslüman nüfusu yaklaşık 2 kat artarken köylerde yaşayan nüfusun 4 katın üzerinde bir artış göstermiş olması dikkat çekicidir. Bunun nedeni yukarıda da belirtildiği gibi kazaya dışarıdan gelen muhacirlerin iskânı, bazı yeni köylerin sonradan kazaya bağlanmasıdır.

2.2.1.3. Kaza Geneli Müslüman Nüfusu

1840 yılında kaza genelinde yukarıda da belirtildiği gibi yaklaşık 5.538'i¹²⁵ kaza merkezinde (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b) 3.426'sı¹²⁶ da köylerde (BOA.NFS.d.2237: 1a-98b) olmak üzere toplam 8.964 Müslüman nüfus yaşamaktaydı. 1843-44 nüfus sayımında köylerde yaşayan Müslüman nüfusa ait nüfus defterine ulaşmamıza rağmen kaza merkezinde yaşayan Müslüman halka ait nüfus defterine ulaşamadığımız için 1843-44 yılı için kaza geneli Müslüman nüfusu tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Ancak 1846 yılında yapılan sayımda kaza merkezi ve köylerde yaşayan Müslüman nüfus aynı deftere kaydedilmiş olduğu için bu defterdeki verilerden hareketle 1846

¹²³ Azalmanın nedeniyle ilgili açıklama için 111 numaralı dipnota Bkz.

¹²⁴ Bkz. **Tablo 3.2:** 1840-41, 1843-44 ve 1846'da Kazaya Bağlı Köylerin Müslüman Nüfusu.

¹²⁵ Bu sayı erkekler kadar kadın olduğu düşünülerek defterde verilen erkek nüfusun iki katı alınmak suretiyle bulunmuştur.

¹²⁶ Bu sayı erkekler kadar kadın olduğu düşünülerek defterde verilen erkek nüfusun iki katı alınmak suretiyle bulunmuştur.

yılında yaklaşık 5.848'i¹²⁷ kaza merkezinde 3.358'i¹²⁸ de kazaya bağlı köylerde oturanlar olmak üzere toplamda 9.206 kişi olduğu anlaşılmaktadır (BOA.NFS.d.2243: 1b-236a). XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan sayım sonuçlarına baktığımızda kazadaki Müslüman nüfusun sayısında 1840'lı yıllarda yapılan tespitlere oranla ciddi artışlar olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman nüfusun sayısı 1881 yılında yapılan ve ilk kez kadınların da sayıldığı 1881 genel nüfus sayımında 18.787 olarak tespit edilmiştir (Karpas 2010: 239). 1880-1892 yılları arasında içinde Amasya sancağının da yer aldığı muhtelif Anadolu şehirlerini gezen Fransa vatandaşı ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Vital Cuinet, notlarında Merzifon kazasının Müslüman nüfusunun 16.000'i Sünni ve 8.000'i Alevi¹²⁹ olmak üzere 24.000 olduğunu belirtmiştir (Cuinet 1892 : 758). Burada Vital Cuinet'in verdiği rakamlar aşağıda vereceğimiz 1904, 1911,

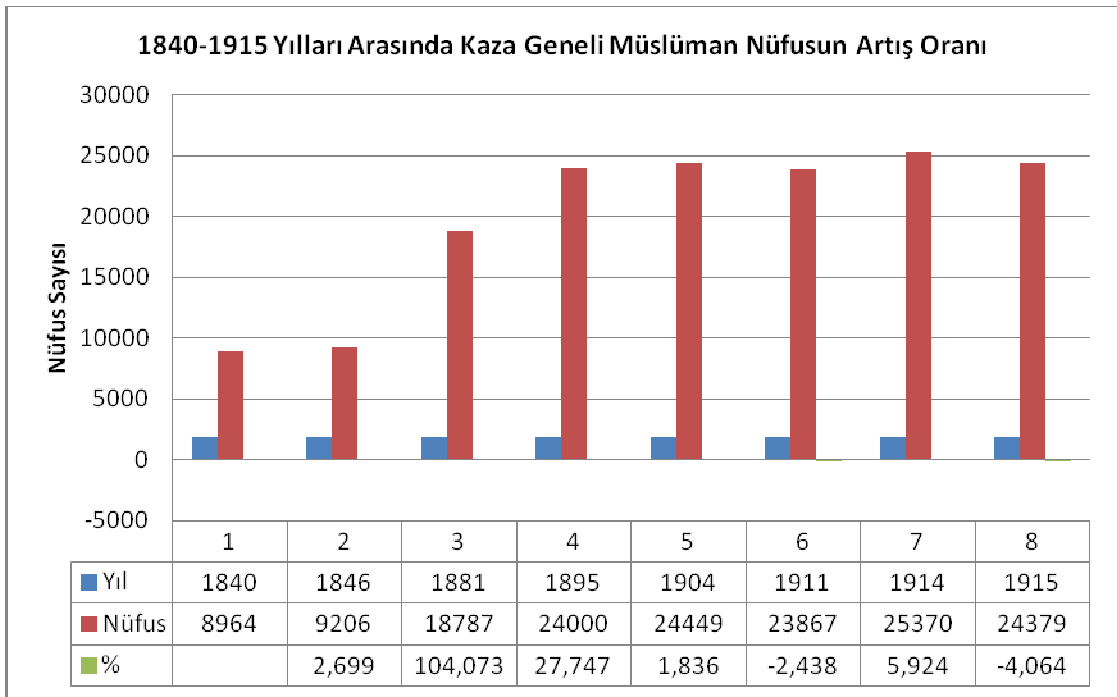
¹²⁷ Bu sayı erkekler kadar kadın olduğu düşünülerek defterde verilen erkek nüfusun iki katı alınmak suretiyle bulunmuştur.

¹²⁸ Bu sayı erkekler kadar kadın olduğu düşünülerek defterde verilen erkek nüfusun iki katı alınmak suretiyle bulunmuştur.

¹²⁹ Kazada yaşayan gayrisünni Müslümanları ifade etmek için Vital Cuinet, Şî kelimesi kullanırken (Cuinet 1892: 758). Ali Cevad'da Şî kelimesini kullanmış, sayı olarak ta Cuinet ile aynı rakamları vermiştir (Ali Cevad 1313: 749). Günümüzde Amasya yöresinde bu kesim Şî kelimesi ile değil Alevi-Bektaşî ya da Kızılbaş kelimeleri ile ifade edilmektedir. Alevi; Hz. Peygamberden sonra imam olarak Hz. Ali'yi tanıyanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. *Şî* liğe temessük edenlerin umumuna "Alevi" denildiği gibi neslen Hz. Ali'ye mensup olanlara da "Alevi" denirdi (Pakalın 1983a: 50). Daha esnek bir tarifile Hz. Ali'yi sevmeyi ve saymayı Alevilik, Hz. Ali'yi sevenleri ise Alevi (Eröz 1990: 31) diye nitelemek yerinde olacaktır. Aleviler, bazı yerlerde Bektaşî diye de anılmaktadır. Ancak her Bektaşî Alevi olduğu halde her Alevi Bektaşî değildir (Eröz 1990: 52). Alevi-Kızılbaş cemiyetinin her çocuğu doğuştan Alevi'dir, bir tarikat olan Bektaşîlik'te ise dışarıdan girme, intisap etme söz konusudur. Belli şartları yerine getirip belli kurallara uymak ve bir Baba'dan "Nasip almak" suretiyle isteyen herkes Bektaşî olabilir (Eröz 1990: 67). Kızılbaş ise eski dinî inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslâmî anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin bazı bâtûn- *Şî* anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dinî ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk (Üzüm 2002: 546) anlamında kullanılır. Kızılbaş isminin belirli bir dini ve sosyal grubu nitelemek üzere ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt yoksa da ağırlık kazanan görüşe göre bu kullanım XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmâil'in babası Şeyh Haydar (ö.1488), büyük bölümünü Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine, kendilerini diğerlerinden ayırmak için her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk giydirmiş ve bu kitleler zaman içinde kızılbaş diye anılmıştır. Kızılbaş terimi başlangıçta sadece Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmâil'in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak bütün Safevî taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere kullanılmıştır. Bu sosyal taban Kızılbaş ismini iftiharla benimserken muhalifleri hareketin taşıdığı siyasi karakter dolayısıyla buna kötuleyici anlamlar yüklemişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevî çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar, Kızılbaş terimini "devlet muhalifi ve isyancı zümreler" anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan Kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dini inanç ve anlayışları Kur'an ve sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dini boyut da eklenmiş ve Kızılbaşlık sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık; Kızılbaşlar da yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır (Üzüm 2002: 547). Mehmet Eröz ise ilk dönemlerde Sünni olsun Alevi olsun bütün Türkmen oymaklarının kırmızı başlık giydiğini, Sünnilerin zamanla kırmızı başlığı terketmeleri ile bu başlığın sadece Alevilere ait bir başlık haline geldiğini ve giyimlerine nisbeten Alevi Türkmenlere Kızılbaş denilmeye başlandığını iddia etmektedir (Eröz 1990: 80).

1914 ve 1915 yıllarına ait verilerle uyumlu gözükmektedir. Kazada yaşayan nüfusu tespit amacıyla yapılan sayımlarda Müslüman nüfus 1904 yılında 24.449 (SVS 1325: 254-257), 1911 yılında 23.867 (Yasar 2013a: 241) ve 1914 sayımında ise 25.370 olarak (Karpas 2010: 377) tespit edilmiştir. Yine tespitlerimize göre 1915 yılında 24.379 kişinin kazada yaşadığı anlaşılmıştır (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13). Kaza genelinde yaşayan Müslüman nüfusun sayısının 1839-1914 yılları arasında tespit edilebilen yıllara göre artış oranını incelemek istediğimizde şu oranlar karşımıza çıkmaktadır:

Grafik 2.3: 1840-1915 Yılları Arasında Kaza Geneli Müslüman Nüfusun Artış Oranı¹³⁰

Rakamlardan da anlaşılacağı gibi kazada yaşayan Müslüman nüfusun sayısı 1840 yılından itibaren XX. yüzyıl başlarına kadar sürekli artış göstermiştir. Bu artış oranı XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha da hızlanmıştır. 1881 genel nüfus sayımından 1911 yılına kadar kaza Müslüman nüfusunun artış hızı Amasya sancak ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Amasya sancak genelindeki Müslüman nüfus 1881 sayımında 179.746 iken (Karpas 2010: 288) 1911 yılında 202.246'ya çıkmıştır (Yasar 2013a: 241-

¹³⁰ 1881 yılı öncesi yıllardaki sayımlarda kadın nüfus sayılmadığı için belgelerde 1881 öncesi yıllara ait verilen rakamın iki katı belirlenerek tabloya yazılmıştır. Nüfus verileri için Bkz.1840-41 (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b, BOA.NFS.d.2237: 1a-98b), 1846 (BOA.NFS.d.2243: 1b-236a), 1881 (Karpas 2010:239), 1895 (Ali Cevad 1313: 849), 1904 (SVS 1325: 254-257), 1911 (Yasar 2013a: 241), 1914 (Karpas 2010: 377), 1915 (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13).

242). Bu rakamlar yaklaşık %12,5 oranında bir artış gerçekleştiğini göstermektedir. Oysa aynı dönemde Merzifon kazasının Müslüman nüfusu 18.787'den 23.867'ye ulaşarak yaklaşık %27 ile sancak ortalamasının çok üzerinde bir artış göstermiştir. 1904'ten sonraki tespitlerde her ne kadar inişli çıkışlı bir seyir izlese de XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki hızlı artış dikkat çekicidir. Bu hızlı artış kaza merkezinde ve köylerinde yaşayan Müslüman nüfusun artış oranıyla paralellik göstermektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazaya gelen Müslüman muhacirler ve kazanın idari sınırlarındaki değişiklikler bu artışın temel nedenleridir. XX. yüzyıl başlarındaki nüfus artış hızının düşmesinin en önemli nedeni kaza idari sınırlarının büyük oranda kesinleşmesi, değişiklik yapılmamasıdır. Mesela 1903 yılındaki idari düzenlemeye göre kazada Nefs-i Merzifon dışında sadece Löşdeğın nahiyesi kurulmuş ve bu statüsü 1912 yılına kadar devam etmiştir. XX. yüzyıl başlarındaki nüfus artış hızının durmasının diğer nedeni de kazaya yönelik Müslüman muhacir göçünün yavaşlamasıdır.

Kazada 1840 yılında yaşayan Müslüman nüfus 1914 yılına kadar yaklaşık %183 oranında artış kaydetmiştir. 1914 yılındaki veriye göre Merzifon kazasının Müslüman nüfus sayısı bakımından Amasya sancağına bağlı kazalar içinde Amasya merkez ve Köprü kazalarından sonra üçüncü sırada olduğu anlaşılmaktadır (Karpat 2010: 377-399). Kazada yaşayan Müslüman nüfusun mezheplerini dikkate alarak bir tasnif yapmak istediğimizde yaklaşık üçte birinin Alevi, üçte ikisinin ise Sünni mezhebine mensup olduğunu anlıyoruz (Ali Cevad 1313: 849).

2.2.2. Gayrimüslim Nüfus

Osmanlı Devleti döneminde yapılan ilk nüfus sayımı olan ve 1831 yılında gerçekleştirilen sayıma göre Merzifon kazası genelindeki gayrimüslim erkek nüfus 2.178 kişi idi (Karal 2010e: 210). Sadece erkeklerin sayıldığı bu sayımda en az erkekler kadar kadınların da yaşadığını kabul edersek kazadaki gerçek gayrimüslim nüfusun yaklaşık 4.356 olduğu ortaya çıkmaktadır¹³¹. 1840 yılında kaza merkezinde yaşayan

¹³¹ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

gayrimüslim erkek nüfus 2.002'si Ermeni, 126'sı Kıbtî¹³² olmak üzere toplam 2.128 kişi idi (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a). Kadınlarla birlikte gerçek sayı ise yaklaşık 4.256 olur¹³³. 1840 yılında kaza merkezinde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusun mahallelere ve etnik kökene göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.4:1840'da Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Nüfus¹³⁴

Mahalle	Hane Sayısı		Nüfus Sayısı	
	Ermeni	Kıbtî (Boşeyan)	Ermeni	Kıbtî (Boşeyan)
Alaca Minare	106	-	271	-
Bozahane	139	-	353	-
Câmi-i Atik	55	-	134	-
Erzincan ve Surmasud ¹³⁵	92	-	239	-
Hacı Bali	77	-	198	-
Harmanlar	-	55	-	126
Hoca Süleyman	46	-	122	-
Kaplan	76	-	206	-
Neccar	49	-	132	-
Seyyid Bölük	91	-	234	-
Sütçü	43	-	113	-
TOPLAM	774¹³⁶	55	2.002	126

Tablo incelendiğinde 1840 yılında kaza merkezinde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusun 829 hanede yaşayan 2.128 kişiden ibaret olduğu, erkek nüfus kadar kadın nüfusun olduğunu kabul ederek toplam nüfusun 4.256¹³⁷ kişi olduğu, hane başına yaklaşık 5,13 kişi düştüğü görülmektedir. Yukarıda kaza merkezindeki Müslüman nüfus kısmında da bahsedildiği üzere 1840 yılında hane başına düşen Müslüman nüfusun 3,93 olduğu dikkate alınırsa kaza merkezinde hane başına düşen gayrimüslim nüfusun daha yüksek olduğu anlaşılır. Kaza merkezindeki gayrimüslim erkek nüfus 1843-44 yılında yeniden sayılmıştır. 1843-44 yılı sayımının kaydedildiği nüfus defterine göre kaza merkezindeki gayrimüslim erkek nüfus 780 hanede ikâmet eden 1.929 Ermeni, 55 hanede ikâmet eden 127 Kıbtî olmak üzere toplam 2.056 kişiden ibarettir (BOA.NFS.d.2242: 2-52). Kadınlarla birlikte mezkûr tarihte kazada 4.112¹³⁸

¹³² Türkiye'de halk arasında Boşa, Pırpır, Karaoğlan diye de anılan Çingeneler, Mısır'dan geldikleri tahmin edildiği için Mısır'ın eski yerli halkı olan Kıbtîlere nisbetle Kıbtî diye de anılmaktadır (Altınöz 2002: 773,775).

¹³³ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹³⁴ (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a).

¹³⁵ Defterde iki mahalle birlikte verilmiştir (BOA.NFS.d.2241: 36a).

¹³⁶ Defterde toplam hane sayısı verilirken yanlış hesaplandığı ve 770 olarak kaydedildiği anlaşılıyor. Doğrusu hesaplanarak 774 olarak düzeltilmiştir.

¹³⁷ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

¹³⁸ Bu sayı erkek nüfusun iki katı hesaplanarak tespit edilmiştir.

gayrimüslim nüfusun yaşadığı söylenebilir. Bu sayıya kazadaki yabancı gayrimüslim misafirler dahil edilmemiştir. Bu yıllarda Merzifon kazası hanlarında bulunan gayrimüslim yabancı misafirleri de eklersek kazadaki gayrimüslim nüfusun miktarının daha da artacağı muhakkaktır. Mesela 1844 yılında yapılan bir sayımda Merzifon hanlarında bulunan ve kazadan gelip geçen cizye yükümlüsü nüfus sayısının 78 kişi olduğu anlaşılmaktadır (BOA.ML.VRD.CMH.d.479: 36-39).

Harmanlar Mahallesi'nde oturan ve Kıbtıyan Tâifesi ya da Tâife-i Boşeyan olarak geçen gayrimüslimlerin Ermenilerle aynı isimleri¹³⁹ kullandıkları anlaşılmaktadır (BOA.NFS.d.2241: 100a-106a). Boşeyan Tâifesi'nin ya da Kıbtıyan Tâifesi'nin temettuat sayımlarındaki verilere göre günümüzde halk arasında Çingene/Elekçi diye tarif edilen tâife olduğu anlaşılmaktadır. Temettuat defterindeki verilere göre Boşeyan Tâifesi'ne ait ev, bağ ve bahçe gibi gayrimenkullerin yok denecek kadar az olması, elekçi, selesi gibi mesleklerinin olması, çoğunluğunun mesleğinin belirtilmemiş olması, istisnasız her hanede 2-6 arası merkep ya da at olması, koyun, keçi sığır, manda gibi hayvanlar beslememeleri bu iddiayı desteklemektedir (BOA.ML.VRD.TMT.d.14162: 1-7). Zaten sancak genelindeki gayrimüslimlerin sayımına ait bir nüfus defterinde doğrudan "*Merzifon'da vaki Harmanlar Mahallesi'nde mütemekkin Elekçiyan Tâifesi*" şeklinde açıkça bunların çingene olduğu ifade edilmiştir (BOA.NFS.d.2143: 34). Bunlar ayrı bir tâife olarak zikredilmesine rağmen Ermenilerle aynı isimleri kullanmışlar ve hükümet tarafından da Ermeni milletine dahil edilmişlerdir. '*İş bu Tâi'fe-i Boşeyân, Merzifon kazası dâhilinde mütemekkin oldukları ve Ermeni milletinden olup ez-kadîm cizye-i şer'iyeleri birlikte vergeldiklerinden iş bu defter-i nüfûs-ı Millet-i Mesihîyyeye mahsûs başkaca terkîm olunarak Tâi'fe-i Boşeyân kezâlik Ermeniler olduklarından mebni kadim-i vecihle birbirlerine ilhâk olunarak fakat ma'lûm olmak üzere iş bu defterde zirinde başkaca defn olunarak eşkâlleri ve ism-i şöhretleri beyân olunduğu üzere ta'dîl-i tesviyyesine rabtıyla â'lâsı ve evsâtı ve ednâsı ve sibyanları başka başka esâmilerinde beyân olunmamış ise de ta'dâd olunarak iş bu defterde zirinde haneleri ve nüfusları sırasıyla icmâlen beyân olunmuş ve icmâl-i mezkûrun a'lâsı ne mikdar ve*

¹³⁹ Boşeyan Tâifesi'nden olan Harmanlar Mahallesi 1 numaralı hane reisinin ismi Kirakos, oğlunun ismi Ağya, 2 numaralı hane reisinin ismi Artin, oğlunun ismi Tatos, 3 numaralı hane reisinin ismi Tatos, 5 numaralı hane reisinin ismi Sarkis ve oğullarının isimleri Boğos ve David idi (BOA.NFS.d.2242: 100-101).

evsat ve ednâsı ve sibyanların mikdarları başka başka sırasıyla cenâhlarında gösterilmiş... (BOA.NFS.d.2241: 107a)’’ tir.

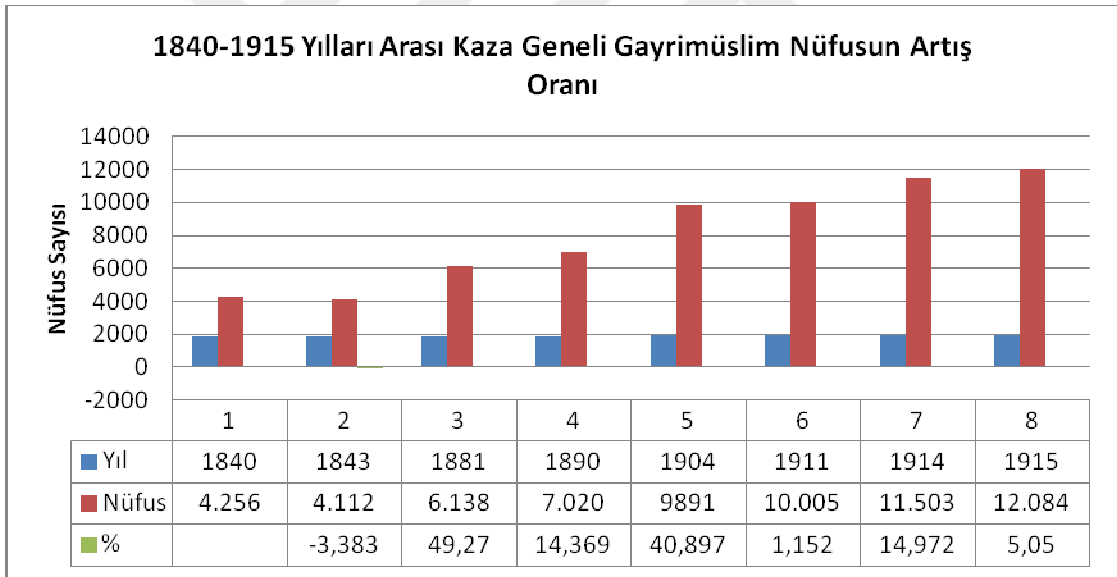
1831 ve 1844-45 yılları arasında kaza merkezinde yaşayan gayrimüslim nüfusa ait muhtelif nüfus ve temettuat defterlerine ulaşmış olmamıza karşılık bütün çabamıza rağmen kazaya bağlı köylerde yaşayan gayrimüslim nüfusa ait herhangi bir temettuat sayım sonucuna ulaşılammıştır¹⁴⁰. 1845 yılına ait bir nüfus icmal defterinde kazada yaşayan gayrimüslim erkek nüfus 2.010 olarak geçmektedir (BOA.NFS.d.2584: 2b). Bu verinin yukarıda verilen ve kaza merkezindeki mahallelerde oturan gayrimüslim erkek nüfusa ait 1840 yılındaki 2.128 ve 1843-44 yıllarına ait 2.056 rakamlarıyla kısmen de olsa uyumlu olduğu görülmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazadaki gayrimüslim nüfus sayısında artışlar yoluyla değişiklikler meydana gelmiştir. Kazadaki gayrimüslim nüfus ilk kez kadınların sayıldığı 1881 genel nüfus sayım sonucunda 6.138’e ulaşmıştır (Karpas 2010: 288). 1880-1892 yılları arasında Anadolu’nun muhtelif şehirlerini gezen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet, notlarında Merzifon kazasının gayrimüslim nüfusunun 7.020¹⁴¹ olduğunu iddia etmektedir (Cuinet 1892: 758). Bu sayı 1881 ve 1904 yıllarındaki veriler dikkate alındığında makul gözükmektedir. İlerleyen

¹⁴⁰ Aynı tarihlerde (1840’lı yıllarda) kazaya bağlı olan ve gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait isim listesine ulaşılammıştır. 1831 yılına ait olan ve Amasya sancağı genelindeki gayrimüslimlerin sayımına ait nüfus defterinde Amasya, Gümüş, Gelgiras kazalarındaki gayrimüslim köyleri zikredilirken (BOA.NFS.d.2143: 2-69) Merzifon kazasına bağlı herhangi bir gayrimüslim köy ismi geçmemektedir. Sadece şehir merkezinde gayrimüslimlerin yaşadığı mahalle isimleri zikredilmektedir. Kazaya bağlı köyler listesinde de görüleceği gibi 1915 yılında kazaya bağlı köyler içerisinde gayrimüslimlerin yaşadığı Bayat, Osmanoğlu, Gelinsini, Mahmudlu, Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinin isimleri geçmektedir. Bunlardan Bayat köyünün ismi 1840 yılında yukarıda sayılan Müslim ahalinin yaşadığı köyler listesinde yer almaktaydı. Muhtemelen burada açılan kömür madeninde çalışmak üzere sonradan Rumlar gelip yerleşmişlerdir. Kör köyü H.1052 (1643) tarihli sayımda kazaya bağlı tek gayrimüslim köy olarak gözükmekte iken (BOA.MAD. 2533: 9), 1831 (BOA.NFS.d .2143: 35), 1845 (BOA.ML.VRD.TMT. 13539: 2) ve 1857 (BOA.EV.d.16174: 2a) yıllarında Gümüş kazasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu köylerden Mahmudlu köyü, 1840 yılında boş bir mezra iken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 81) sonradan nüfus yerleştirilmek suretiyle köy haline geldiği anlaşılmaktadır. Ermeni Yenicesi köyünün ise 1831 (BOA.NFS.d.2143: 15), 1845 (BOA.ML.VRD.TMT.d.13904: 1) ve 1857 (BOA.EV.d.16174: 2a) yılında Gelingiras kazasına bağlı iken sonradan Merzifon kazasına bağlandığı, yine Osmanoğlu köyünün ise daha önce Havza kazasına bağlı iken 1894 yılında Merzifon’a bağlandığı anlaşıyor (BOA.DH.MKT.252/17: 1). Gelinsini köyünün mezkûr tarihteki durumu hakkında herhangi bir veriye ulaşılammıştır. Bu veriler bizi çalışmamızın başlangıç döneminde kazaya bağlı gayrimüslim köyler olmadığı, sonradan bazı gayrimüslim köylerinin kazaya bağlandığı ya da sonraki tarihlerde gerçekleşen iskân faaliyetleri sonucu gayrimüslim köylerin ortaya çıktığı düşüncesini kabul etmeye yöneltmektedir.

¹⁴¹ Aynı rakamları Ali Cevad da 1895 yılında basılan eserinde kullanmıştır (Ali Cevad 1313: 849).

yıllarda artışı devam eden mezkûr nüfus 1904 yılında 9.891'e (SVS 1325: 256-257), 1911 yılında 10.005'e (Yasar 2013a: 241), 1914 yılında 11.503'e (Karpas 2010: 377) ve 1915 yılında ise 12.084'e (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13) ulaşmıştır. Verilen rakamlardan da anlaşılacağı gibi kaza genelindeki gayrimüslim nüfusun miktarında sürekli bir artış olduğu anlaşılmaktadır. 1915 yılında gayrimüslim nüfusun yerleşim durumuna göre dağılımına baktığımızda 11.318'inin kaza merkezinde 766'sının ise kazaya bağlı köylerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu köyler ise 119 Rum'un yaşadığı Bayat, 166 Rum'un yaşadığı Osmanoğlu, 99 Rum'un yaşadığı Gelinsini, 139 Ermeni'nin yaşadığı Kör, 121 Rum'un yaşadığı Mahmudlu ve 117 Ermeni'nin yaşadığı Ermeni Yenicesi köyü idi. 1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslim nüfus ile ilgili olarak yukarıda açıklanan veriler dikkate alınmak suretiyle nüfus artış oranını incelemeye çalıştığımızda aşağıdaki grafik karşımıza çıkmaktadır:

Grafik 2.4: 1840-1915 Yılları Arası Kaza Geneli Gayrimüslim Nüfusun Artış Oranı¹⁴²

Rakamlar incelendiğinde kaza genelindeki gayrimüslim nüfusun 1839-1914 yılları arasında 1840-1843-44 arası hariç tutulursa sürekli artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 1840 yılında 4.256 olan gayrimüslim nüfus %170,277 artışla 1914

¹⁴² 1881 öncesi yıllardaki sayımlarda kadın nüfus sayılmadığı için belgelerde 1881 yılı öncesine ait verilen rakamın iki katı belirlenerek tabloya yazılmıştır. Nüfus verileri için Bkz. 1840-41 (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a), 1843-44 (BOA.NFS.d.2242: 2-52), 1881 (Karpas 2010: 288), 1890-92 (Cuinet 1892: 758), 1904 (SVS 1325: 256-257), 1911 (Yasar 2013a: 241), 1914 (Karpas 2010: 377), 1915 (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13).

yılında 11.503'e ulaşmıştır. Bu rakamlara göre 1890-1904 yılları arasındaki dönemde kaza geneli gayrimüslim nüfusu ile ilgili olarak diğer dönemlere oranla daha yüksek bir artış oranı göze çarpmaktadır. Merzifon kazası 1914 yılında gayrimüslim nüfus sayısı bakımından Amasya sancağı içerisinde 12.875 gayrimüslim nüfusu olan merkez sancağından sonra 11.503 gayrimüslim nüfus ile ikinci sırada yer almaktaydı (Karpat 2010: 377-399). Kazada yaşayan gayrimüslim nüfus oranındaki hızlı artışın nedenlerinden en önemlisi 1840'lı yıllarda Osmanoğlu, Ermeni Yenicesi, Körköy gibi komşu kazalara bağlı olan bazı gayrimüslim köylerin ilerleyen yıllarda Merzifon'a bağlanmasıdır.

2.2.2.1. Merzifon Kazasında Gayrimüslim Nüfusun Etnik ve Dini Yapısı

Osmanlı Nüfus defterlerinden öğrendiğimiz kadarıyla 1840-1844 yıllarında Merzifon kazasında Türklerin yanında Ermeni ve Kıbtî (Boşeyan Tâifesi) de denen Çingeneleşenlerden oluşan etnik grupların yaşadığını kesin olarak söyleyebiliyoruz. 1840 yılında yapılan gayrimüslim nüfus sayımına göre kazada 2.002 Ermeni, 126 Kıbtî yaşamaktaydı (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a). İlerleyen yıllarda yapılan nüfus sayımlarına ait verilerde Rumların ve Süryanilerin de kazada yaşayan etnik gruplardan birisi haline geldiği anlaşılmaktadır. Kazada yaşayan Rumların çoğu XIX. yüzyıl başlarında Trabzon vilâyetinden göç ederek gelip yerleşen ve Gümüş'de madenlerde çalışanlar ile onların akrabaları idi (Çiçek 2007: 200). Rumların madencilik konusundaki becerileri dikkate alındığında Bayat köyünde yerleşmiş olmalarının nedeninin köydeki kömür madeni olduğu tahmin edilebilir (BOA.HRT.h.1157: 1). 1881-1883 sayım verilerine göre kazada 163 Rum yaşarken (Karpat 2010: 288-313) Ali Cevad'a göre 1895 yılında kazada 1.200 Rum yaşamaktaydı (Ali Cevad 1313: 749). 1881 sonrası Rum nüfusta hızlı bir artış gözlenmektedir. Havza kazasına bağlı iken 1894 yılında Merzifon kazasına bağlanan Osmanoğlu köyü gibi bazı Rum köylerinin Merzifon kazasına bağlanması (BOA.DH.MKT.252/17: 1) bu artışta önemli rol oynamıştır. Kazada Rum nüfusunun artışının nedenlerinden birisi olarak da Yunanistan'ın Megalo-İdea'sını gerçekleştirmek için Karadeniz bölgesinde kendisine bağlı bir Pontus Devleti kurma girişimlerinin olduğu ileri sürülebilir. Çünkü gerek Yunanistan gerekse onu destekleyen Batı'lı emperyalist devletler bölgede Rumların azınlıkta olduğunu biliyorlar ve

amaçlarına ulaşmak için bölgenin demografik yapısının değiştirilmesini zorunlu görüyorlardı. Bu doğrultuda bölgeye XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren planlı şekilde Samsun üzerinden Rum muhacirler getirilerek iskân edilmelerine dönük bir süreç başlatılmıştır¹⁴³. Dolayısıyla Samsun'a getirilen bu Rum muhacirlerin bölgenin iç kesimlerine doğru kaydırılması sonucu Merzifon kazasına da yerleştirildikleri tahmin edilebilir. Yine sayısı az olmakla birlikte 1914 yılında Süryanilerin de kazada yaşamaya başladığını öğreniyoruz. 1914 yılında kazadaki gayrimüslim nüfus içinde Ermeni, Rum, Kıbtî ve Çingeneler yanında 3 Süryani de yaşamaktaydı (Karpas 2010: 377-399).

Kaza nüfusunun dini ve mezhebi dağılımına bakıldığında kaza nüfusunun farklı din ve mezheplere mensup olduğunu görüyoruz. Kazada en fazla nüfusa sahip olanların Müslümanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda nüfus sayılarına ait veriler incelendiğinde bu durumun 1839-1914 yılları arasında değişmediği görülür. Kazada yaşayan Müslümanların tamamı İslam milletinin mensupları olarak değerlendirildiğinden incelediğimiz nüfus defterlerinde Müslümanlar arasında mezhep esasına göre bir ayırım yapılmadığı, aynı defterlere kaydedildiği görülmüştür. Mesela 1825 yılında Bayat köyüne Kürt aşireti olan Şeyh Bezenli aşireti mensuplarından bir grup yerleştirilmiş ve bunlar nüfus sayımı esnasında Müslümanlarla birlikte aynı deftere kaydedilmişlerdir (BOA.NFS.d.2240: 13). Bu nedenle Tanzimat Dönemi'nde kazadaki Müslümanların mezhebe göre dağılımı ile ilgili net bir rakam vermemiz mümkün değildir. Ancak ilerleyen yıllarda bu konu ile ilgili bazı verilere ulaşılmıştır. Ulaşılan bu verilere göre Müslümanların büyük bölümü Sünnî inancına mensuptu. Ali Cevad'a göre 1895 yılında kazada yaşayan 24.000 Müslümandan 16.000'i Sünnî, 8.000'i Alevî idi (Ali Cevad 1313: 749).

Kazada yaşayan gayrimüslimlerin tamamı Hıristiyan idi. Hıristiyanlar da kendi aralarında farklı mezheplere ayrılmaktaydı. 1840'lı yıllardaki nüfus sayımlarında gayrimüslimler mezhep esasına göre sayılmadıkları için hangi mezhepten ne kadar

¹⁴³ İçişleri Bakanı Fethi Bey, İzmit Mebusu Sırrı Bey'in Pontus meselesi ile ilgili olarak 22 Aralık 1921 Tarihinde TBMM Başkanlığı'na vermiş olduğu soruya cevaben 29 Aralık 1921 tarihinde mecliste yaptığı açıklamada Yunan Hükümeti ile işbirliği içinde olan yerli Rumların Karadeniz bölgesinde Rum çoğunluğu sağlamak için Rusya'dan getirilen çok sayıda Rum'u Samsun ve çevresine yerleştirdiğini ifade etmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, 15. Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1: 215). Ali Güler'de kaynak belirtmeden 1870'li yıllardan 1918 yılına kadar yaklaşık 50 yıllık bir süreçte sadece Samsun'a 30.000 Rum muhacir getirildiğini ifade etmektedir (Güler 1995: 92).

Hıristiyan yaşadığını söyleyebilmemiz zordur. Kazadaki gayrimüslimler arasında etnik bakımdan en kalabalık nüfusa sahip olan yerli Ermeniler, Gregoryen mezhebine mensup olduklarından kaza Hıristiyanlarının çoğunluğu Gregoryen mezhebine mensup idi. XIX. yüzyılda Batılı Katolik ve Protestan misyonerlerin kazada yaşayan Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri sonucu Gregoryen Ermenilerden bazıları Katolik ve Protestan mezheplerine geçmişlerdir. Şehre önce Katolikler gelmiş, Katoliklerin sayısı 130 haneye ulaşmış fakat daha sonra Protestanlar gelince Katoliklerin sayısı azalmış 30 haneye inmiştir. Protestanlar Gregoryen Ermenilerin dindar ve ahlaklı olmasına rağmen medeniyete karşı ilgisiz olmalarından yararlanarak adeta Ermenileri bir av olarak görmüşler ve açmış oldukları okul sayesinde çok sayıda Ermeni çocuğunu tuzaklarına düşürmüşlerdir (Natanyan 2008: 330-331). Kazada yaşayan gayrimüslimlerin 1881, 1904 ve 1914 yıllarına ait mezheplerine göre dağılımları aşağıdaki şekildedir:

Tablo 2.5: Kazadaki Gayrimüslimlerin 1881, 1904 ve 1914’de Mezheb ve Cinsiyete Göre Dağılımı¹⁴⁴

Yıl	Süryani		Kıbtî-Çingene		Protestan		Katolik		Ermeni (Gregoryen)		Rum (Ortodoks)		Genel Toplam
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
1881-1883	-	-	-	-	258	301	140	139	2.528	2.789	74	89	6.138
1904	-	-	320	344	440	461	190	188	3.400	3.717	422	409	9.891
1914	3		707		1.160		406		8.160		1067		11.503

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1881 yılında kaza Hıristiyanları içinde Gregoryen mezhebi mensuplarından sonra en fazla üyesi olan mezhepler Protestanlık mezhebi, Katolik mezhebi ve Ortodoks mezhebi idi. Fakat 1904 yılında bu sıralamanın değiştiği Ortodoks mezhebi mensuplarının Katoliklerin sayısını geçtiği anlaşılmaktadır. 1904

¹⁴⁴ 1881-83 yıllarına ait rakamlar (Karpat 2010: 288-313), 1904 yılına ait rakamlar (SVS 1325: 254-257) ve 1914 yılına ait rakamlar (Karpat 2010: 377-399)’dan alınmıştır.

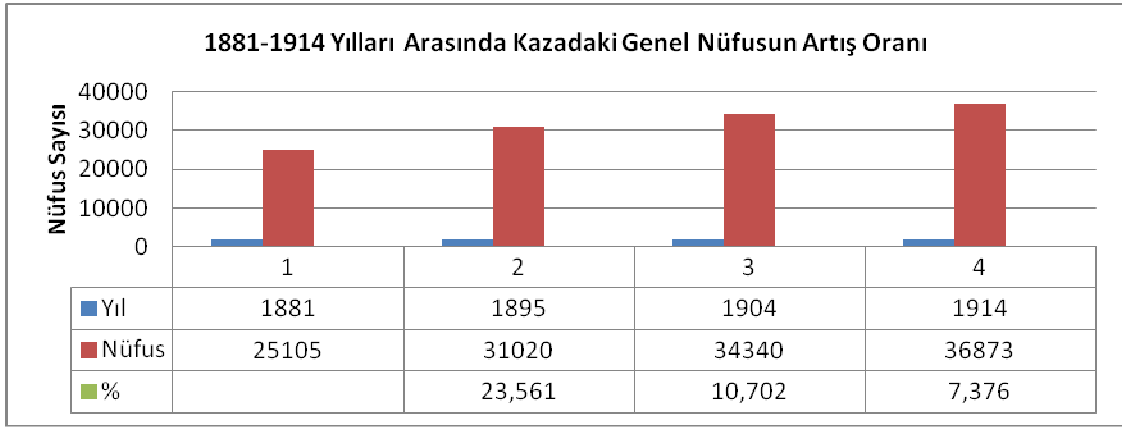
yıldaki sıralamanın 1914 yılında da devam ettiği görülmektedir. Etnik bakımdan Ortodoks Rum nüfusun 1881-1914 arasında ciddi bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi ilerleyen yıllarda idari düzenlemeler gereği Havza kazasına bağlı iken 1894 yılında Merzifon kazasına bağlanan Osmanoğlu köyü gibi bazı Rum köylerinin Merzifon kazasına bağlanması kazada yaşayan Ortodoks Rum nüfusun artmasında etkili olmuştur.

2.2.3. Kaza Genel Nüfusu

1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımı verilerine göre Merzifon kazasının genel nüfusunun 14.212¹⁴⁵ olduğu anlaşılmaktadır (Karpas 2010: 239). 1840 yılında yapılan sayımda ise 13.320 idi¹⁴⁶. Yukarıda muhacirlerin kazaya yerleştirilmesi bahsinde de ayrıntılı şekilde bahsedildiği gibi XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazaya Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen çok sayıda muhacir yerleştirilmiştir. Muhacirlerin iskânından başka XIX. yüzyılın ikinci yarısında 1880 yılında Amasya sancak merkezine bağlı Gelingiras kazasının ilgası, köylerinin Merzifon kazasına katılması (Yasar 2013a: 186), 1894 yılında Amasya sancağına bağlı Havza, Köprü, Gümüşhacıköy kazaları ile Çorum Mutasarrıflığı'na bağlı köylerden Osmanoğlu, Şamba, Çavundur, Çoban Viran, Pekmezci köylerinin Merzifon kazasına bağlanması (BOA.İ.DH.1318/17: 1) gibi kazanın sınırlarında yapılan düzenlemeler kaza nüfusunun artmasında etkili olmuştur. 1881-93 yılında yapılan sayımdan sonraki tespitleri ve nüfus artış oranlarını gösteren aşağıdaki grafikte bu artış hızı açık şekilde gözlenmektedir.

¹⁴⁵ Bu sayı tespit edilirken kaynakta verilen 7.106 rakamına kazada en az erkekler kadar kadınların da yaşadığı tahmin edilerek 7.106 rakamı eklenmek suretiyle tespit edilmiştir.

¹⁴⁶ Bu sayı 2.769'u merkezde (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b) ve 1.713'ü köylerde (BOA.NFS.d.2237: 1a-98b) oturan toplam 4.482 Müslüman, 2.128 gayrimüslim (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) olmak üzere toplam 6.610 erkek nüfusa aynı sayıda kadın olduğu kabul edilerek 6.610 sayısı eklenerek bulunmuştur.

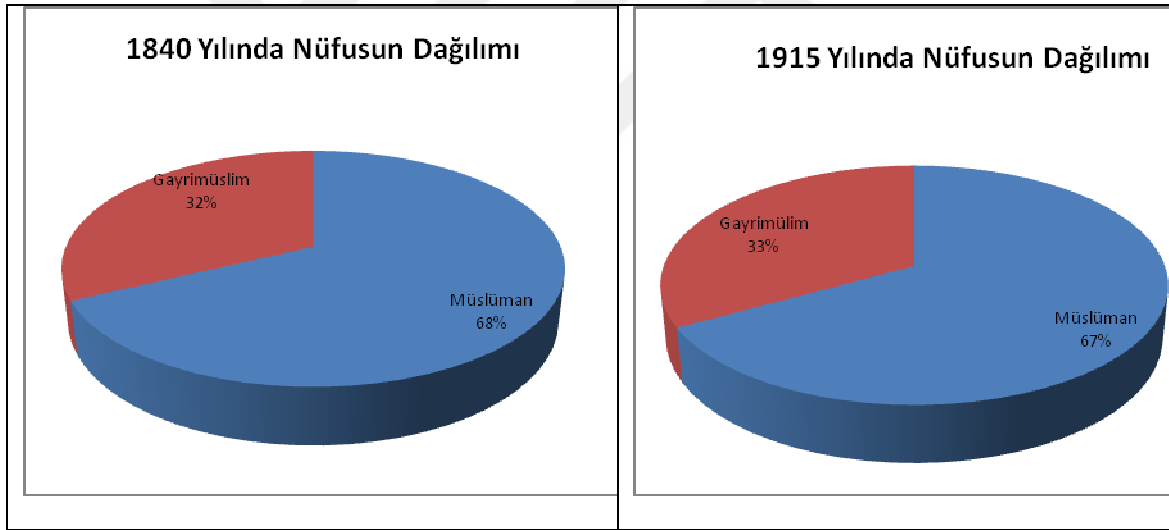

Grafik 2.5: 1881-1914 Yılları Arasında Kazadaki Genel Nüfusun Artış Oranı¹⁴⁷

1881 ile 1895 yılları arasındaki %23'lük artış dikkat çekicidir. Verilere göre 1881 sonrası dönemde kaza genel nüfusundaki artışın aynı oranda olmasa bile 1915 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. 1840 yılında 13.320 olan kaza nüfusu 1915 yılına kadar yaklaşık %176'lık artışla 36.873'e ulaşmıştır. Aynı dönemde gayrimüslim nüfusun artış hızı 4.256'dan 12.084'e ulaşarak yaklaşık %183'lük artış gösterirken, Müslüman nüfusun artış hızı 8.964'ten 24.379'a çıkarak yaklaşık %171 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu yıllarda kaza merkezi ve köylerindeki nüfus artışına baktığımızda; merkez nüfusu 1840 yılında 9.794 iken 1915 yılında 21.507'ye ulaşarak (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13) yaklaşık %120 oranında artarken, köylerde yaşayan nüfus 1840 yılında 3.426 iken 1915 yılında 15.336'ya ulaşarak (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13) yaklaşık %347 oranında artış göstermiştir. 1840 yılında köylerde yaşayan nüfusun bu kadar yüksek bir artış oranı göstermesinin nedeni yukarıda da açıklandığı üzere bir yandan kazaya gelen muhacirlerin boş arazilere yerleştirilerek yeni köyler kurulması, diğer yandan da yapılan idari düzenlemeler ile Merzifon kazasına diğer komşu kazalardan bazı köylerin bağlanması olmuştur. 1914 yılındaki sayım sonuçlarına göre Merzifon kazasının sancak genelindeki durumuna baktığımızda nüfus sayısı bakımından Amasya ve Köprü kazalarından sonra üçüncü sırada olduğu anlaşılmaktadır (Karpaz 2010: 377-399). Yukarıda Müslüman ve gayrimüslim nüfus ile ilgili kısımlarda bahsedildiği gibi kaza nüfusu 1839-1914 yılları arasında sadece sayısal olarak artmamış, aynı zamanda nüfusun merkez ve kırsala, etnik ve mezhebe göre

¹⁴⁷ Nüfus verileri için Bkz. 1881-1893 (Karpaz 2010:288), 1895 (Ali Cevad 1313:749), 1904 (SVS 1325:254-257), 1914 (Karpaz 2010:377).

dağılımı da değişmiştir. Mesela 1840 yılında 13.320 olan kaza genel nüfusunun 9.794'ü yani yaklaşık %73'ü şehir merkezinde ikâmet ederken 1915 yılında 36.463 kişiden 21.507'sinin ikâmet etmesiyle yaklaşık %58'e gerilemiştir. 1840 yılında 13.320 olan kaza nüfusunun 4.256'sı yani yaklaşık % 32'si gayrimüslim iken bu oran 1915 yılında 36.463 kişiden 12.084'ü gayrimüslim olarak yaklaşık %33'e yükselmiştir. Bu veriden hareketle 1839-1915 yılları arasında kaza genel nüfus içindeki artışta kırsal kesimde oturanların oranında şehir merkezinde oturanların oranına göre daha yüksek bir artış oranı görüldüğünü söylemek mümkündür. Yine aynı dönemde az da olsa genel nüfus içinde Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa oranında Müslümanlar lehine bir artış gerçekleşmiştir. 1840 ve 1915 yıllarındaki nüfusun Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki dağılımını grafik haline getirdiğimizde karşımıza aşağıdaki grafik çıkmaktadır:

Grafik 2.6: Kaza Nüfusunun 1840 ve 1915 Yıllarında Müslüman ve Gayrimüslimler arasındaki Dağılımı¹⁴⁸

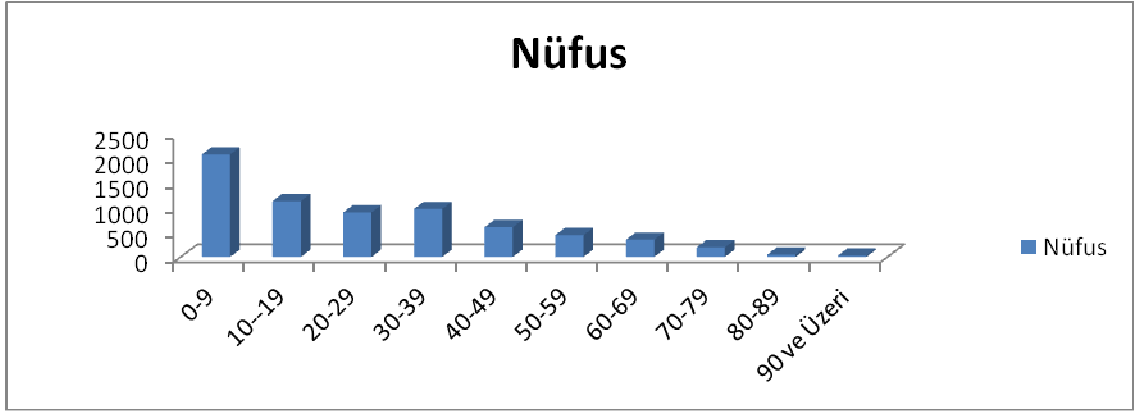
2.2.4. Merzifon Kazasında Nüfusun Yaşa Göre Dağılımı

Merzifon kazasında yaşayan nüfusun yaşa göre dağılımı hesaplanırken Müslüman nüfusa ait 1846 yılındaki sayım verileri ve gayrimüslim nüfusa ait 1840-41

¹⁴⁸ Gayrimüslim nüfus verileri için Bkz. 1840-41 (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a), 1915 (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13). Müslüman Nüfus verileri için Bkz. 1840-41 (BOA.NFS.d.2236: 1a-162b, BOA.NFS.d.2237: 1a-98b), 1915 (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13).

yılı sayım verileri kullanılmıştır. Bu dönemde yapılan sayımlarda kadınlar sayılmadığı için nüfusun yaşa göre dağılımı da sadece erkek nüfus dikkate alınarak yapılmıştır. Ekler kısmındaki tablodan¹⁴⁹ da görüleceği üzere Müslüman nüfusun yaşa göre dağılımında köylerde yaşayanlar ile şehir merkezinde yaşayanlar arasında nasıl bir fark olduğunu görebilmek adına köy ve şehir merkezindeki nüfusun yaşa göre dağılımları ayrı olarak hesaplanmıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusun yaş bilgilerinde sonu 5 ile biten yaşlarda bir yığılma olduğu gözlenmektedir. Bu durum özellikle ileri yaşlarda daha belirgin hale gelmektedir. Bunun nedeni olarak genelde o dönemde nüfus kayıtlarının düzenli tutulmaması ve sayım esnasında insanların yaşlarını hatırlamaması, yaklaşık olarak 20-25-30 gibi düz rakamları vermiş olmaları gösterilebilir. Tabloya göre Müslüman ve gayrimüslim nüfusun yaşa göre dağılımında 0-10 yaş aralığında dikkat çekici bir yoğunluk göze çarpmaktadır. 10 yaş sonrasında bu yoğunluğun azalması kazada bebek ölümlerinin sayısının fazlalığını göstermektedir. 10-50 arası yaş grubunda kısmen azalarak da olsa bir denge göze çarpmasına rağmen 60 yaşından sonra azalma daha belirgin hale gelmektedir. Köylerde yaşayan 1.679 kişinin sadece 154'ü yani %9,17'si 60 ve üzeri iken şehir merkezinde yaşayan 2.924 Müslüman nüfusun 294'ü yani %10,05'inin 60 ve üzeri olduğu görülmektedir. Gayrimüslim nüfus açısından 60 yaş ve üzeri nüfusa baktığımızda 2.128 kişinin 178'i yani %8,36'sının 60 ve üzeri oldukları anlaşılmaktadır. Bu veriler Müslüman ve gayrimüslimler arasında küçük farklara rağmen genelde bir paralellik olduğunu ortaya koymaktadır. Yani yaşam standardı bakımından aralarında pek bir fark olmadığı söylenebilir. Ancak köylerde yaşayan nüfus içerisinde 90 yaş üzeri hiç bir kişi yok iken şehir merkezinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfus içerisinde az da olsa 90 yaş üzeri insanların bulunması bize kısmen de olsa şehir merkezinde yaşayanların köylerde yaşayanlara oranla yaşam standardı bakımından daha iyi durumda oldukları izlenimi vermektedir. Günümüzle kıyasladığımızda 60 yaş ve üzeri insan sayısının o dönemde azlığına bakılırsa 1840'lı yıllarda Merzifon kazasında yaşam standardının ve ortalama yaşam süresinin günümüzün çok gerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı nüfusun onar yıllık yaş aralığına göre dağılımını yaptığımızda şu grafik ortaya çıkmaktadır:

¹⁴⁹ Bkz. Ek-4. Müslüman nüfusu için 1846 yılına ait BOA.NFS.d.2243 ve gayrimüslim nüfus 1840-41 yılına ait BOA.NFS.d.2241 nolu nüfus defterlerinden faydalanılarak hesaplanmış ve ekler kısmında verilmiştir.

Grafik 2.7: Kaza nüfusunun Yaş Grubuna Göre Dağılımı¹⁵⁰

Grafik incelendiğinde; 0-9 yaş aralığındaki nüfusun 10-19 yaş aralığına geldiğinde yaklaşık yarı yarıya azaldığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeninin çocuk yaştaki ölümlerin sayısının fazlalığı olduğu tahmin edilebilir. Bu azalmanın ilerleyen yaş aralıklarında aynı seviyede olmasada devam ettiği görülmektedir. Özellikle 80 yaş ve üzeri nüfusun yok denecek kadar azaldığı anlaşılmaktadır.

2.3. Sosyal Yapı

2.3.1. Osmanlı Millet Sistemi ve Merzifon Örneği

İslam hukukuna göre gayrimüslimler, İslam devletinin egemenliğinde yaşamayı kabul ederlerse zımmi yani himaye edilmesi, sahip çıkılması gerekenler olarak kabul edilir ve canları, malları, ırz ve namusları, din ve ibadet özgürlükleri devlet koruması altına alınır (Cevdet Küçük 1999: 208). Zımmi olarak kabul edilenlerin can, mal ve namusları Müslümanlarınki ile aynı değeri kazanır, Müslümanlarla zımmiler benzer haklara sahip olur, aynı şekilde benzer mükellefiyetlere tâbi olurlardı. İslam ülkesinde dinleri ne olursa olsun herkes İslam hukuk hükümlerine tâbidir ve yargılama yetkisi sadece İslam mahkemelerine aittir (Kenanoğlu 2017b: 37, 39). Bazı durumlarda gayrimüslimler aralarında anlaşarak mensubu oldukları din adamlarına başvurmak

¹⁵⁰ Müslüman nüfus için 1846 yılına ait BOA.NFS.d.2243 ve gayrimüslim nüfus için 1840-41yılına ait BOA.NFS.d.2241 defterleri kullanılmıştır. Defterlerdeki bilgilerden yararlanılarak aynı yaş aralığındaki Müslüman ve gayrimüslimler birleştirilerek grafik haline getirilmiştir.

suretiyle kendi hukuklarına -dini hükümlerine- göre uzlaşmazlıklarını çözebilirler. Zımmiler herhangi bir meseleyi halletmek için din adamına başvurmuş olsalar ve onun kararına uymuş olsalar da bu gerçek anlamda bir yargı yetkisinin kullanımı olmayıp, uygulanabilirliği isteğe bağlı bir durumdur. Bu karar tarafları yasal olarak bağlamaz ve icra gücünden de mahrumdur. Taraflardan biri isterse İslam mahkemesine başvurur buradan İslam hukukuna uygun şekilde her iki tarafı da bağlayan bir karar çıkartabilir (Aydın 1995: 174).

Osmanlı Devleti, Müslüman bir devlet olarak İslam'ın gayrimüslimler ile ilgili daha önce diğer Müslüman devletlerde de örneği görülen yaklaşımını aynen benimsemiştir. Yalnız zımmilerle devlet arasındaki hukuki münasebetleri düzenlerken esas aldığı yöntem İslam hukukunun esaslarına uygun olmasına rağmen önceki dönemlerdeki uygulamalardan farklı ve Osmanlılara özgü bazı hususları da ihtiva etmektedir. Osmanlı Devleti, gayrimüslim dini grupları idare etmede, ruhani reislerin dini yetkilerini ve kilise teşkilatını da göz önünde bulundurarak onları kendi hukuki, idari ve adli sistemi ile nasıl uyumlu hale getirebileceğini düşünmüş ve bu konuda bir nevi iltizam sistemini geliştirmiştir. Devlet, bir kilise teşkilatının başında bulunan gayrimüslim cemaat reislerinin, buna dayalı olarak kullanabilecekleri yetkileri denetim altına almak, devlet idaresi ile uyum sorununu halledebilmek amacıyla gayrimüslimleri bir nevi “ruhani iltizam sistemi” diyebileceğimiz bir yapının içine yerleştirmiştir. Burada otonom bir yapı yerine devletin belirlediği kurallara göre faaliyet gösteren ve denetim altında olan bir mültezimin, idari ve mali hususlar yanında esas itibariyle dini konularda yetkili kılınması söz konusudur. Devlet gayrimüslimlerin idaresi için ayrı bir yapılanma, ayrı bir idare metodu kullanmamış, diğer mültezimler gibi bir mültezim tayin etmiştir (Kenanoğlu 2017b: 82, 83). Batılı yazarlar Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri yönetmek üzere geliştirdiği bu sisteme Millet Sistemi demişlerdir (Cevdet Küçük 1999: 211). Burada kullanılmış olan millet sözcüğü¹⁵¹, günümüzde

¹⁵¹ İbranice ve Âramice'de melek konuşmak, söylemek, mille de kelime, söz mânasına gelir. Bununla da ilişkili olarak Arapça'da ezberden yazdırmak, dikte etmek anlamındaki imlâl kökünden türeyen millet, işitilen ve okunan bir şeye dayanması veya dikte edilmesi ve yazılması bakımından din karşılığında kullanılmış, ayrıca kelimeye izlenen, gidilen yol mânası verilmiştir. Dolayısıyla millet bir toplumun etrafında birleştiği ve üzerinde yürüdüğü, sosyal varlığının kendisine dayandığı temel esaslar ve izlenen yoldur. Buna göre toplumu meydana getiren fertlerin kendisine millet denmez; cemaat, kavim, ümmet veya ehl-i millet adı verilir. Ancak millet kelimesi mecazen ehl-i millet anlamında da kullanılır ve bir dine mensup kimseler kastedilir. İlk dönemlerden itibaren müslümanlar, kendi idareleri altında bulunan

olduğu gibi ulus anlamında kullanılmamaktadır. Burada kullanılan millet, etnik ve dil aidiyeti olan toplulukları değil, din ve mezhep aidiyeti olan toplulukları ifade etmektedir (Ortaylı 2002: 396). Örneğin Rumlar ve Sırlar, Bulgarlar v.s. Ortodoks Slavlar Rum milletini oluştururken, Ermeniler Gregoryen veya Katolik olmalarına bakılarak ayrı milletler olarak kabul edilmişlerdir (Tekin Kurat 1999: 218). XIX. yüzyıldan önce tek millet halinde yaşayan Ermenilerin üçe ayrılmasıyla millet sayısı artmıştır. Misyonerlik faaliyetleri sonucu sayılarındaki artış sebebiyle Osmanlı Hükümeti, tarafından 1830 yılında Katolik mezhebini seçen Ermeniler Katolik milleti, Protestanlık mezhebine geçenler de 1847'den itibaren Protestan milleti olarak kabul edilmişlerdir (Arslan vd. 2012: 89-90).

Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslim cemaatlerin de din ve mezhep aidiyetleri dikkate alınarak tasnif edildikleri anlaşılmaktadır. Merzifon'da yaşayan Ortodoks Rumlar "... *Merzifon kazası mahallatından Hoca Süleyman Mahallesi'nde mukim Tebaa-i Devlet-i Âliyye'nin Rum milletinden Avraham Ağa...*(MŞS.d. 6970: 11)" örneğinde olduğu gibi Rum milleti olarak tasnif edilirken, Gregoryen Ermeniler "...*Merzifon kazasının Erzincan Mahallesi'nden ve Tebaa-i Devlet-i Âliyye'nin Ermeni milletinden sahib-i arzuhal Kilikyan Abraham Ağa...* (MŞS.6970: 140)" örneğinde olduğu gibi resmi kayıtlarda Ermeni milleti mensupları olarak tasnif edilmişlerdir. Merzifon kazasında XIX. yüzyılda Protestanların ve Katoliklerin Ermeni milletine yönelik propagandaları sonucu Gregoryen Ermeniler arasındaki birlik bozulmuş bazı Gregoryen Ermeniler Protestan, bir kısmı da Katolik mezhebine geçmişlerdir (Natanyan 2008: 81). Protestan olan Ermenilere "...*Merzifon kazası mahallatından Câmi-i Atik*

---

farklı dinlere mensup toplulukları tanımak için çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Dinler tarihi alanındaki çalışmalarda millet kelimesi daha çok semavî dinler ve onları takip eden gruplar için kullanılmıştır. Modern dönemde Batı'da ortaya çıkan nation kavramı Türkçe ve Farsça'da millet kelimesiyle karşılanmış, böylece millet terimi İslami literatürde taşıdığı dinî içeriğinden soyutlanarak salt sosyolojik ve siyasal bir kavram haline almıştır. Bir devletin millet esasına dayalı olması gerektiği düşüncesi XIX. yüzyılda Batı'da, XX. yüzyılda diğer ülkelerde ve Türkiye'de hâkim siyasi düşünce durumuna gelmiştir. Ancak milletin tanımı ve ölçütü konusunda her dönemde siyasi yaklaşımlar ışığında farklı nazariyeler ortaya atılmıştır. Dil, din, coğrafya, ortak tarih ve vatandaşlık gibi unsurların tek başına veya birkaçı bir arada milliyetin ölçütü olması gerektiği hususunda tartışmalar yapılmıştır. Bununla beraber modern dönemde "bir milletin bir devletle aynileşmesi" anlamına gelen milliyetçilik akımı, kitleleri milliyet duygusu etrafında toplayıp harekete geçiren en önemli unsur olarak kabul edilmiştir (Şentürk 2005: 64-66). İslami literatürde din ile eş anlamlı olması yanında belli bir dinin mensuplarını ifade eden millet kelimesi, Osmanlı Devleti'nde de klasik dönemden itibaren dini zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır (Ortaylı 2002: 69).

Mahallesi'nde sakin iken bundan on sekiz gün mukaddem vefat eden Tebaa-i Devlet-i Âliyye'nin Protesten milletinden Darendevi Nabetyan Kiforik Ağa... (MŞS.d.6970: 11)" örneğinde olduğu gibi Protestan milleti olarak tasnif edilmiştir. Kazada Protestan Ermenilerin bulunmasına rağmen kaza meclisinde üyeleri olmadığı için bu konuda Protestanların yaptığı müracaat üzerine 3 Mart 1858 tarihinde kaza meclisine Protestan milletinden de aza seçilmesi kararı alınmıştır (BOA.HR.MKT.229/83: 1). H.1325 (1907) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde verilen nüfus istatistiğinde de kazada yaşayan Müslüman, Rum ve Kıbtler ayrı ayrı tasnif edilirken Ermeniler de Gregoryen, Protestan ve Katolik olarak ayrı bir şekilde tasnif edilmişlerdir (SVS 1321: 254-257).

Osmanlı Millet Sistemi XIX. yüzyılda meydana gelen iç ve dış gelişmelerin - milliyetçilik duygusunun azınlıklar arasında yayılması, cemaatlerin hukuki statülerini netleştirmek için çıkarılan nizamnâmelerle ruhani meclislerin yanında cismani meclislerde kurulması - sonucu sarsılmaya etkisini kaybetmeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nde Müslüman toplumlarda olduğu gibi gayrimüslim toplumlarda da muhtarlık teşkilatının ve ihtiyar meclislerinin kurulması, Müslümanlar ile birlikte gayrimüslimlerin de merkezi ve yerel yönetim organlarında yer almaya başlamaları cemaat-millet yönetimlerinde laikleşme sürecini başlatmıştır. Bu değişim cemaatlerin ruhani meclisleri ve dini liderlerinin cemaatler üzerindeki etkisini azaltırken laik unsurların etkisini artırmıştır¹⁵². Bu etkilerin artışı zamanla millet kavramını din ve

¹⁵² Tanzimat Dönemi'nden itibaren hazırlanan bazı belgelerde gayrimüslimlerin hak ve statüleri ile bazı düzenlemeler yer almıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'na göre; Osmanlı Devleti'ne tâbi olan herkes din, dil, ırk ayrımı olmaksızın canı, malı, namusu kanun teminatı altında olacak, hiç kimse yargılanmadan cezalandırılmayacak, herkesten gelirine göre adil bir vergi alınacak, gayrimüslimlerde asker olabilecekti (Düstur, Birinci Tertip, Cilt I, s.4), 186 İslahat Fermanı'na göre; Ruhban sınıfına mensup olanlara maaş bağlanacak, gayrimüslimlerin ibadet yerlerinin tamiri engellenmeyecek, devletten izin alınarak yeniden ibadethane yapılabilecek, hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacak, ceza ve ticaret davaları karma divanlarda görülecek, hukuk-ı adiyeye ait uzlaşmazlıklar eyalet ve liva meclislerinde görülecek, gayrimüslimler arasında miras konusunda çıkacak bir uzlaşmazlık durumunda taraflar talep ederlerse devlet uzlaşmazlığın çözümünü patrikhanelere havale edebilecekti (Düstur, Birinci Tertip, Cilt I, s.7). Ayrıca 1860 yılında Rum Patrikhanesi Nizmanamesi (Düstur, Birinci Tertip, Cilt II, s.902), 1863 yılında Ermeni Patrikhanesi Nizmanamesi (Düstur, Birinci Tertip, Cilt II, s.938), 1865 yılında Hahambaşı Nizamnâmesi (Düstur, Birinci Tertip, Cilt II, s.962) ve 1878 yılında Protestan Cemaati Nizamnâmesi (Düstur, Birinci Tertip, Cilt IV, s.615) ilan edilmek suretiyle gayrimüslim cemaatlere mensup kişi ya da kurumların hak ve yetkileri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu nizamnâmeler gereğince cemaatlerin ruhani meseleleri dışındaki vakıf, hastane, mektep v.b. kurumların idaresi, gelirlerin harcanması gibi hususlarda din adamları dışındaki cemaat mensupları da görev almaya başlamışlardır. 1876 Kanun-ı Esasi'sine göre; Asayiş ve genel ahlaki bozmamak kaydıyla bütün dinler serbest olacak, eğitim serbest olacak, farklı din mensupları kendi mezheplerine uygun eğitim verebilecek, herkes kanun önünde eşit olacak, her kazada cemaatlere ait vakıf gelirlerinin ve hayır işlerine harcanmak üzere vasiyet edilen gelirlerin takibi için cemaat mensuplarından oluşacak birer

mezhep aidiyeti olan cemaat anlamından çıkararak etnik ve dil aidiyeti olan ulus anlamını kazanmasına yol açmıştır. Bu iç gelişmenin yanında XVII ve XVIII. yüzyıllarda başlayan Katolik Cizvitlerin, XIX. yüzyılda da Protestanların Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanması ve propagandaları ile cemaatler içindeki farklı etnik unsurlar arasında ulusçuluk duygularının gelişmesi de millet sisteminin zayıflamasında etkili olmuştur (Ortaylı 2002: 395).

1877 yılında Merzifon'u ziyaret etmiş olan Ermeni Papazı Boğos Natanyan şehirde yaşayan Ermeniler ile ilgili gözlemlerini anlatırken şehirdeki misyonerlik faaliyetlerinin Ermenileri nasıl böldüğünü üzüntüyle ifade etmektedir. Natanyan, Protestan ve Katoliklerin Ermenileri kendi mezheplerine kazandırılacak birer av olarak gördüklerini, çeşitli vaatler ve yalanlarla çok sayıda Ermeni'yi Protestanlık ve Katolik mezheplerine kazandırmaya çalıştıklarını ve bu konuda oldukça başarılı olduklarını ifade etmekte ve bunun nedeni olarak Gregoryen Ermenilerin "... *gerçeği hissetmekle beraber değerlerini korumaya muktedir olmadığından ve bundan duyduğu kızgınlık sebebiyle, belki dolaylı bir yoldan yenebilirim düşüncesiyle ruhuyla beraber vicdanını da esir etme pahasına kendini farklı inançlara teslim etmiştir*" tespitinde bulunmaktadır (Natanyan 2012: 331). Bu tespit misyonerlik faaliyetlerinin kazada yaşayan Ermeniler arasında meydana getirdiği huzursuzlukları ve Ermeni milleti arasındaki birlik ve beraberliğin bozulmasına etkilerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Millet sisteminde meydana gelen bu bozulma cemaat mensupları arasındaki mezhep aidiyetini ortadan kaldırırken etnik aidiyet duygularının gittikçe güçlenmesine dış güçlerin de kışkırtma ve desteğiyle XIX. yüzyılda yaşanan ayrılıkçı gayrimüslim ayaklanmalarının çıkmasına zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyılda ülke genelinde gayrimüslimler arasında yaşanan bu gelişmeler Merzifon kazasındaki gayrimüslimler arasında da etkisini göstermiş ayrılıkçı, bölücü girişimler görülmeye başlanmıştır. Doğal olarak bu gelişmeler kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasındaki huzur ve güven ortamının bozulmasına ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazada yaşanan

---

meclis olacak, bu meclisler buldukları yerdeki yerel idarecilere ve vilâyet meclislerine bağlı olarak çalışacaktı (Düstur, Birinci Tertip, Cilt IV, s.4). Bu düzenlemeler cemaatler üzerinde din adamlarının dışındaki kişilerinde söz sahibi olmasına ve cemaatlerde ruhani şahsiyetlerin etkisini azaltırken, din adamı olmayan kişilerin etkisinin artmasına neden olmuştur.

Müslüman-gayrimüslim çatışmalarına zemin hazırlamıştır. İleride Merzifon Ermeni olayları başlığı altında bu çatışmalardan bahsedilecektir.

2.3.2. Merzifon'da Müslüman Gayrimüslim İlişkileri

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere İslam devletinin egemenliğini kabul eden gayrimüslimlere din ve vicdan hürriyeti tanınması, can, mal ve namus güvenliğinin garanti edilmesi İslam hukukunun gereği idi. Osmanlı Devleti de egemenliği altında yaşayan gayrimüslim vatandaşlarına Millet Sistemi ile bu güvenceyi sağlamıştır. Bu sistem sayesinde Osmanlı Devleti gayrimüslim cemaatlerin gerek birbiriyle ve gerekse Müslüman halk ile huzur ve barış içinde yaşamaları için uygun bir ortam sunmuştur. Merzifon kazasında halk farklı etnik (Türk, Ermeni, Rum, Kıbtî, Boşeyan v.s.) ve dini (Müslüman, Hıristiyan) gruplara mensup topluluklardan meydana gelmesine rağmen uzun yıllar Millet Sistemi sayesinde huzur ve barış içinde yaşamışlardır. Ermeni rahip Boğos Natanyan'ın kazada yaşayan Türklerden bahsederken "...*Ermenilerle iyi geçiniyorlar...*(Natanyan 2012: 331)" şeklinde yazması kazada yaşayan Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin durumu hakkında bizzat bir gayrimüslimin şahadetini bakımından önemlidir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren millet kavramının din ve mezhep aidiyeti olan bir kavram olmaktan çıkıp etnik aidiyeti ifade eden ulus kavramına dönüşmesi ve cemaatler arasında ulusçuluk düşüncesinin gelişmesi ülke genelindeki gelişmelere paralel olarak Merzifon kazasında da Millet Sistemi'nin sağladığı huzur ve barış ortamının bozulmasına yol açmıştır. Uzun yıllar hoşgörü içinde bir arada yaşamının sonucu olarak Merzifon kazasında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın birbirleriyle pek çok alanda ilişkileri olmuştur. Merzifon kazasındaki Müslüman gayrimüslim ilişkilerini şu başlıklar altında ele alabiliriz.

2.3.2.1. Hukuki Alanda Müslüman Gayrimüslim İlişkileri

Gayrimüslimlerin bazı konularda kendi aralarındaki uzlaşmazlıkları iki tarafın rızası ile mensubu buldukları cemaatin ruhani şahsiyetlerine götürmek ve kendi

hukuklarına göre halledilmesini isteme hakları vardı. Ancak gayrimüslimler çoğu zaman bu yönteme başvurmak yerine duydukları güvenden dolayı Şer'iyeye ve Nizamiye mahkemelerine¹⁵³ başvurarak problemlerini İslam hukuku esaslarına göre çözme yoluna gitmişlerdir. Tarihi belgelerden bu uygulamaların örneklerini görmek mümkündür. Merzifon Şer'iyeye Sicillerinden öğrendiğimize göre Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslimlerden bazılarının da aile hukuku ve günlük hayatın işleyişi ile ilgili hususlarda karşılaştıkları hukuki problemlerini Şer'iyeye ve Nizamiye mahkemelerine başvurarak İslam hukuku'na göre sonuca kavuşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda Merzifon Şer'iyeye Sicillerinde çok sayıda örnek bulunmaktadır¹⁵⁴.

¹⁵³ **Şer'iyeye mahkemeleri**, Müslüman halk arasında çıkan her türlü anlaşmazlıkları, Osmanlı vatandaşları arasındaki anlaşmazlıkları, Osmanlı vatandaşları ile yabancılar arasındaki davalara bakan, (Karal 1988b: 156) **Nizamiye mahkemeleri** ise Müslim ve gayrimüslim halk için Tanzimat Döneminde kurulan ortak mahkemelerdir. Şer'iyeye mahkemelerinin yetkisi dışında kalan hukuk ve cinayet davaları ile ticaret mahkemelerinin yetkisi dışında kalan davalara bakmakla yetkilendirilmişlerdir. Bu mahkemeler sırasıyla; Nahiye merkezlerinde her sınıf ahaliden seçilen üç ile on iki arasında değişen azadan oluşan, imam ve gayrimüslimlerin ruhani reislerinin tabi üyesi olduğu, kabahat ve cinayet davaları dışında kalan anlaşmazlıkları çözen **Sulh Mahkemesi**, kaza merkezlerinde kabahat ve cinayet davaları ile ticaret mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde özel kanuna göre ticaret davalarına bakan, kadı başkanlığında üç müslim, üç de gayrimüslim seçilmiş üyeden oluşan **Deavi Meclisi**, sancak merkezlerinde kaza dava meclislerinde istinaf yolu açık olmak üzere karara bağlanan davalara bakan, hâkim başkanlığında üç müslim, üç de gayrimüslim üyeden ve devlet tarafından tayin edilen hukuk ve kanun işlerinden anlayan bir memurun aza olduğu **Hukuk ve Cinayet Temyiz Meclisi**, vilâyet merkezlerinde ise sancak ve kaza merkezlerinde istinaf yolu açık olmak üzere karara bağlanan davaları istinaf yoluyla inceleyen, yüksek bir hâkim başkanlığında üç müslim, üç de gayrimüslim üyeden ve devlet tarafından tayin edilen hukuk ve kanun işlerinden anlayan bir memurun aza olduğu **Cinayet ve Hukuk Temyiz Meclisi**'nden oluşacaktı (Karal 1988c: 167-168).

¹⁵⁴ Mesela Merzifon kazası Bidayet Mahkemesi, yapılan bir başvuru üzerine Câmî-i Atik Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Protestan milletinden Darendeli Nabetyan Kiforik Ağa'nın mirasını çocuğu olmadığı için eşi Anna bint-i Ağob ve Darendede de sakin Tebaa-i Devlet-i Âliyye'nin Ermeni milletinden amcası Seferyan Ohannes Ağa arasında taksim etmiştir. Bu taksimde mirasın dörtte biri Anna'ya, dörtte üçü Seferyan Ohannes Ağaya verilmiştir. Mahkeme, Seferyan Ohannes Ağa Merzifon'da bulunmadığı için gıyabında Ermeni milletinden ve Hoca Süleyman Mahallesi ahalisinden Kıracoğlu Mardiros Ağa veled-i Minas'ı vasi tayin etmiştir (MŞS.6970: 12-13). Mahkeme, yapmış olduğu sayımda Nabetyan Kiforik Ağa'nın bırakmış olduğu 40 adet muhtelif bakır eşya, 2 adet yataklık, 10 adet kilim, 5 adet kullanılmış kilim, 1 adet kullanılmış çul kilim, 4 adet halı seccade, 3 adet kullanılmış seccade, 10 adet katık yastık, 1 adet çekmece, 1 adet küçük havan, 15 adet kitap, yarım karyola, 2 adet gaz lambası, 1 adet kahve değirmeni, 1 adet kahve takımı, 2 adet küçük şamdan, 2 adet kusurlu masa, 2 adet Frenk sandalyesi, 5 adet sade sandalye, 1 adet saat, 10 batman sirke, 400 adet mevcut Osmanlı lirası, 20 adet Zengicioğlu Agob'dan alacağı olan Osmanlı lirası, mevcut nakit, Davud Ağa nahiyesinde 1 adet üzüm bağı ve ekleriyle birlikte 1 adet evden ibaret olan mirasının değerini 46.500 kuruş olarak tespit etmiştir.

Aslen Amasya Dar'ül İslam Mahallesi ahalisinden olup Merzifon Alaca Minare Mahallesi'nde sakin Ermeni milletinden Halduroğlu İstefan veled-i Kiforik, Merzifon kazası Bidayet Mahkemesi'ne başvurup Amasya İbadullah Mahallesi'nde bulunan bir taraftan biraderi Karabet veled-i Kiforik dükkânı bir taraftan Sobacioğlu müteveffa Hacı Halil Ağa ibn-i Abdullah vereselerine ait han ve iki taraftan yol ile çevrili mülk dükkânının 6.700 kuruşu Amasya ahalisinden Kalaycızade Hacı Hafız Ahmed Ağa ibn-i Abdullah'a satışı konusunda anlaşmış ve satış ve teslim işlemleri yürütmek üzere Amasya Acem Ali Mahallesi ahalisinden ve Ermeni milletinden Şehsuvaroğlu Artin veled-i Kiforik'i vekil tayin etmiştir (MŞS.6970: 8). Yine Seydibölük Mahallesi'nde sakin iken ortadan kaybolan Protestan milletinden Manikoğlu Karabet veled-i Haçaris'in mallarını koruma ve gözetme konusunda

Mirasçıları tarafından Merzifon Şer'iyeye Mahkemesi'ne yapılan başvuru üzerine Kaplan Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Ermeni milletinden Kiremitçioğlu Hamparsun veled-i İstefan'ın mirası zevcesi, kızı ve henüz anne karnında olan doğmamış çocuğu arasında İslam hukuku esaslarına göre paylaştırılmıştır¹⁵⁵. Bu paylaşımına göre miras yirmi dört sehim olarak kabul edilmiş ve yirmi dörtte üçü zevcesi Takuhi bint-i Mıkırdiç'e, yirmi dörtte yedisi Küçük kızı Armanuhi'ye ve yirmi dörtte on dördü zevcesinin henüz doğurmamış olduğu, karnındaki bebeğine verilmiştir. Ayrıca Armanuhi ve doğmamış bebek için anneleri vasi tayin edilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mahkeme kaydına göre Kiremitçioğlu Hamparsun'un mirası ve fiyatı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Şer'iat tarafından vekil tayin edilmiş olan damadı Sovayan Kirkor Efendi ibn-i Tatos, Şer'iyeye Mahkemesi'ne başvurarak kayın validesi ve Karabet veled-i Haçaris'in karısı Meryem bint-i Kaspar'ın nafakaya muhtaç olduğunu belirtmiş, mahkemeden adı geçen Meryem'e verilmek üzere yeteri miktarda nafaka takdir edilmesini talep etmiştir. Mahkeme de Meryem bint-i Kaspar'a verilmek üzere günlük 4,5 kuruş nafaka takdir etmiş ve bu miktarın Mahmuryan Ohannes Ağa, Peştemalcıyan Kirkor Ağa ve Üstelyan Karabet Ağa'nın bilgisi dahilinde günlük olarak verilmesini kararlaştırmıştır. Mahkemede Üstelyan Karabet Ağa, Peştemalcıyan Kirkor Ağa ve Mahmuryan Ohannes Ağa şahitlik etmişlerdir (MŞS.6971: 13).

¹⁵⁵ İslam miras hukukuna göre: Erkeğe kadının payının iki katı tavsiye edilir. Ölenin çocukları ikiden fazla kadın ise mirasın üçte ikisi onlarındır. Eğer çocuk yalnızca bir kadın ise yarısını alır. Ölenin çocuğu varsa anne ve baba her biri altıda bir pay alır. Çocuğu yok da anne baba mirasçı olursa anne üçte bir pay alır. Eğer ölen kişinin kardeşleri varsa anne altıda bir pay alır (Ateş 1975: 77-Nisa Suresi 11. Ayet). Eğer çocukları yoksa borçlardan geriye kalan eşin mirasının yarısı hayatta kalan eşe aittir. Çocukları varsa dörtte biri eşe aittir. Ölen erkeğin çocukları yoksa borçlarından sonra geriye kalan mirasın dörtte biri eşine kalır. Çocuklar varsa mirasın sekizde biri onlarındır. Eğer miras bırakan erkek veya kadının çocuğu ve ana babası olmayıp bir erkek ve bir kız kardeşleri varsa her birine altıda bir pay düşer. Bundan fazla iseler üçte bir ortaktırlar (Ateş 1975: 78-Nisa Suresi 12. Ayet) Ölen kişinin çocuğu yok bir kız kardeşi varsa kız kardeş mirasın yarısını alır, kız kardeş ölü erkek kardeş mirasının tamamını alır, eğer ölenin iki kız kardeşi varsa kız kardeşler mirasın üçte ikisini alırlar, varisler erkek kadın birden çok kardeş olursa erkeğe iki kadının payı kadar verilir (Ateş 1975: 105-Nisa Suresi 176). Burada İslam miras hukukuna uygun olarak mirasçının birisi hayatta diğeri henüz doğmamış iki çocuğu olduğu için mirasın sekizde biri eşine verilmiştir. Geriye kalan mirasın da üçte biri kızına, üçte ikisi de doğmamış çocuğa verilmiştir. Doğmamış çocuğun erkek olma ihtimali göz önünde bulundurularak erkekmiş gibi pay verilmiştir.

Tablo 2.6: Kiremitçioğlu Hamparsun veled-i İstefan'ın Miras Bıraktığı Mallar Listesi¹⁵⁶

Miras Kalan	Kıymeti (Kuruş)
27 adet Bakır ev eşyası	216
1 adet Kullanılmış Yatak	60
2 adet Kullanılmış Kilim	100
2 adet Kullanılmış küçük Halı	50
6 adet Ot Yastık	30
11 adet Kullanılmış Minder	15
1 adet Terzi Makinası	200
1 adet Terzi Ütüsü	10
1 adet Büyük Şamdan+1 adet Küçük Şamdan	10
2 adet Gaz Lambası	5
1 adet Kahve Cezvesi ve 5 adet Fincan	7
6 Adet Müsta'mel Şebeş ve 1 Adet Çerçi ¹⁵⁷	25
15 Batman Sirke	60
1 adet Beşik	12
1 adet Emir Ahmed Nahiyesinde sekiz beldarlık mülk bağ	2.000
1 adet Ev	3.000

Mirasın toplam değeri: Eski eşyaların değeri:800+Akar Kıymeti: 5.000 (Yalnız beş bin sekiz yüz kuruş)

Mahkeme tarafından alınan Vergiler: Resm-i Kısmet:145+Dellaliye: 16+Kaydiye: 8,5+Pul Bahası: 3 olmak üzere toplam 172,5 kuruş

Vergiler düşüldükten sonra kalan miktar: Eski eşyaların değerinden masraflar çıktıktan sonra 627,5+Akar kıymeti:5.000=5.627,5

Mirasçuların payına düşen miktar: Karısı Takuhi'nin hissesi: Eski eşyalardan 78,5 ve akar kıymetinden 625 toplam 703,5 kuruş, küçük kızı Armanuhi'nin hissesi: Eski eşyalardan 183 ve akar kıymetinden 1.458 toplam 1.641 kuruş, anne karnındaki bebeğin hissesi: Eski eşyalardan 366 ve akar kıymetinden 2.916 toplam 3.282 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu kayıttan Ermeni bir ailenin miras taksiminin İslam hukuku esaslarına göre yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bazı davalarda gayrimüslimlerin davalarını takip etmek üzere Müslümanları vekil olarak görevlendirdikleri anlaşılmaktadır. Hacı Veli köyünde bulunan ve üçte biri Ermeni milletinden Andriyas vereselerine, üçte ikisi Sofular Mahallesi Ermeni

¹⁵⁶ MŞS.6971: 139).

¹⁵⁷ Şebeş: Yüç hayvanına takılan gem. Çerçi: Ufak tefek satılık eşya (Şemseddin Sami 1987: 769, 508).

milletinden ve adı geçen Andriyas'ın kardeşi Ömüroğlu Karabet'e ait olan değirmenin tüm hisseleri 1898 yılında Ömüroğlu Karabet tarafından kayın biraderi Kasparyan Mıkdis Boğos'a satılmıştır. Ömüroğlu Karabet, bu satışı kardeşinin vereselerinin haberi olmadan yapmış ve onların hisselerinin ücretini vermemiştir. Bu gelişme üzerine Andriyas vereseleri haklarını aramak üzere Amasyalı Rıfat Efendi'yi dava vekili olarak tutmuşlardır (BOA.Y.EE.134/11: 2). 1898 yılında Kaplan Mahallesi ahalisi ve Protestan milletinden Kılınççıyan Ağa ile Samsun'da mukim tüccar ve Rum milletinden Andavallıoğlu biraderler arasında yaşanan alacak verecek anlaşmazlığı Merzifon Bidayet Mahkemesi'nde görülmüş, dava Kılınççıyan aleyhine sonuçlanınca Kılınççıyan tarafından Amasya İstinaf Mahkemesi'ne taşınmış burada yapılan mahkeme esnasında Kılınççıyan'ı dava vekili Şükrü Efendi, Andavallıoğlu biraderleri ise Said Efendi temsil etmiştir (BOA.Y.EE.134/11: 14). Buna karşılık bazı davalarda da gayrimüslimlerin Müslüman ahali tarafından vekil olarak görevlendirildikleri de olmaktadır. 25 Temmuz 1887 tarihinde Merzifon Bidayet Mahkemesi'nde görülen davada Merzifon kazası Hoca Süleyman Mahallesi sakinlerinden Sarı Nâibzade Mustafa Efendi ibn-i Elhac Mehmed Adil Efendi'yi vekili olarak Kaplan Mahallesi sakinlerinden ve Protestan milletinden Bedrosyan Kalos Efendi İbn Bedros temsil etmiştir (MŞS.d.6971: 3).

Davalarda Müslümanları temsilcileri olarak seçen gayrimüslimlerin Müslümanlara olan güveni ve onlardan duydukları memnuniyeti görülmektedir. Bu meyanda yöneticilerin de kazada bulunan gayrimüslimlerin haklarının korunması yönünde çok hassas davrandıkları anlaşılmaktadır. 1857 yılında kazada yaşayan Protestanlar adına Protestan Vekili İstefan Efendi'nin, kaza meclisinde Protestan milletini temsilen üye olmadığı ve bir üye seçilmesi gerektiği yönündeki başvurusu üzerine hükümet, Amasya Mutasarrıflığı'na hemen gereğinin yapılması hususunda talimat vermiştir (BOA.HR.MKT.229/40: 1).

Ermeni milletinden Tellak İsadör'un 12 yaşındaki oğlu 1852-53 yılında Merzifon Kaza Meclisi üyeleri huzurunda din değiştirip Müslüman olduğunda olay şikâyet konusu olmuş, şikâyet üzerine olay Amasya Meclisi tarafından yeniden ele alınıp incelenmiş ve çocuğun baskı altında kalmadan ihtida ettiği tespit edilmiştir (BOA.MVL.255/69: 1).

Merzifon Belediyesi tarafından haksız yere kadınlar alışveriş yapabilir bahanesiyle evinin alt katına açmış olduğu kumaş dükkânı kapatılan Mumcuyan Ohannes, durumu Anadolu Müfettişi Şakir Paşa'ya aksettirdiğinde Şakir Paşa Merzifon Belediyesi'nin kararının yanlış olduğunu kabul etmiş ve dükkânın yeniden açılması için Merzifon kaymakamına talimat vermiştir (BOA.YEE.134/6: 1). Bu örnekler yetkililerin kazada yaşayan gayrimüslimlerin hukukunun korunması konusunda ne kadar gayretli ve hassas davrandıklarını açık şekilde göstermektedir.

2.3.2.2. Ticari ve Ekonomik Alanda Müslüman Gayrimüslim İlişkileri

1844-1845 yıllarında Merzifon kazasında yapılan temettuat sayımlarındaki verilere göre kazada yaşayan halkın meslekleri incelendiğinde; berber, dokumacılık, tütüncülük, terzilik gibi bazı meslekler hem Müslüman hem de gayrimüslimler tarafından yapılırken, amelelik, ırgatlık, bahçıvanlık, çiftçilik, kahvecilik, manavlık, nalbantlık, odunculuk, dericilik, bakkallık gibi meslekler genelde Müslümanlar tarafından, tüccarlık, değirmencilik, eskicilik, marangozluk, kalaycılık, kasaplık, kazancılık, kebabçılık, kuyumculuk, demircilik, çilingirlik gibi meslekler ise genelde gayrimüslimlerce icra edilmekte idi. Müslümanların toprak sahibi diğerlerinin ise zanaat erbabı olmalarının sonucudur ki, Müslüman halkın daha çok tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet göstermesine karşılık gayrimüslimlerin ticaret ve teknik beceri gerektiren mesleklerde etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriden hareketle kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin icra ettikleri meslekleriyle ve ürettikleri ürünlerle birbirlerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları bir nevi ekonomik alanda iş bölümü yaptıkları söylenebilir.

Kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahali arasındaki ilişkilerin iyi durumda olması sermaye sahibi gayrimüslimleri Müslüman halkın bulunduğu bölgelere yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Mesela 1844-45 yıllarında Kaplan Mahallesi'nde ikâmet eden Hacıköylü Karannis, halkı Müslüman olan Eymir köyünde iki adet değirmen işletmekte ve bu değirmenlerden yıllık 1.000 kuruş gelir elde etmekteydi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14172: 13). 1898 yılında Hacı Veli köyünde bulunan ve köy ile çevre köylerin un ihtiyacını karşılayan değirmenin üçte bir hissesi Ermeni milletinden

Andriyas vereselerine ve üçte iki hissesi de yine Ermeni milletinden ve adı geçen Andriyas'ın kardeşi Ömüroğlu Karabet'e ait idi (BOA.Y.EE.134/11: 2).

Merzifon kazasında aynı mahallede Müslüman ve gayrimüslimlere ait çok sayıda iş yeri bulunmaktaydı¹⁵⁸. Hoca Süleyman Mahallesi'nde ikâmet eden Çalikoğlu Hacı Mehmed'in zevcesine ait nalbant dükkânı (BOA.ML.VRD.TMT.d.12931: 3), aynı mahallede Kabriloğlu Tatos'un da tuzcu dükkânı vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14195: 7). Yine Neccar Mahallesi'nde Nalbantoğlu Ali'nin bir nalbant dükkânı (BOA.ML.VRD.TMT.d.13010: 10), aynı mahallede Kanburoğlu Ağya'nın kazancı dükkânı bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14187: 7). Câmi-i Atik Mahallesi'nde Mikailoğlu Artin'in berber dükkânı varken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14166: 7) aynı mahallede Suluoğlu Müezzîn Ahmed'in kireçci dükkânı vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14173: 3). Bazen de Müslüman ve gayrimüslimlerin yan yana işyeri açtıkları anlaşılmaktadır. Mesela Hacı Bali Mahallesi ahalisinden Solakoğlu Hacı Halil'in Kara Mustafa Paşa Külliyesi içinde iki (BOA.ML.VRD.TMT.d.14161: 2) ve yine aynı mahalleden Hazinedarzade Halil Ağa'nın bir dükkânı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14161: 14) varken aynı mekânda Alaca Minare Mahallesi'nden Andarusoğlu Mıkırđıç Abraham'ın da dükkânı bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14191: 21). Gayrimüslimlerin Müslümanlara ait bazı işyerlerini kiraladıkları da görülmektedir. Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan Bozahane Mahallesi 91 nolu hanede ikamet eden Aslanoğlu Karabet bir dükkân BOA.MLV.TMT.d.14185: 19), Alaca Minare Mahallesi'nden Andarusoğlu Boğos, bir dolap (BOA.MLV.TMT.d.14191: 21), Erzincan Mahallesi'nden Araboğlu Mıkır, iki adet dolap kiralamış ve ticari faaliyetlerini bu işyerlerinde devam ettirmişlerdir.

Bu yakınlıktan dolayı Müslüman ve gayrimüslimlerin karşılıklı olarak birbirlerinin işyerlerine, dükkânlarına uğramaları, alış veriş yapmaları kaçınılmazdır. Bu kadar iç içe yaşamak durumunda olan insanların birbirleriyle alış veriş yapmaları, birbirlerinin ekonomik yönden eksik kalan yönlerini tamamlamaları kaçınılmazdır.

¹⁵⁸ 1844-45 yılında şehirde emlak ve temettuat sayımlarına ait defterlerde 262'si Müslüman, 22 si gayrimüslimlere ait toplam 284 kayıtlı işyeri bulunmaktadır. Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak ikamet ettikleri Alaca Minare, Cami-i Atik, Erzincan, Hacı Bali, Harmanlar, Hoca Süleyman, Seyit Bölük, Surmasud ve Südcü mahallelerinde 11'i gayrimüslim, 131'i de Müslümanlara ait işyeri kaydı vardır. Şehirdeki işyeri kayıtları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Ek-8 ve Ek-9 'a bkz.

Ekonomi ile ilgili bölümde kaza Müslümanlarının ve gayrimüslimlerinin kaza ekonomisi içindeki potansiyelleri ve konumları ayrıntılı olarak ele alınacağından burada bu konu üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

2.3.2.3. Sosyal ve Kültürel Alanlarda Müslüman-Gayrimüslim İlişkileri

Çalışmamızın başlangıcı olan 1840 yılında Merzifon kazasında Müslüman ve gayrimüslimler aynı şehirde yaşamının yanında bazı mahallelerde de bir arada yaşamaktaydı¹⁵⁹. Sütçü, Seyyid Bölük, Neccar, Hoca Süleyman, Hacı Bali, Harmanlar, Erzincan, Surmasud, Câmi-i Atik ve Alaca Minare mahalleleri Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak olarak yaşadıkları mahalleler idi. Mesela imam ve muallim-i sıbyan Hocazade Mehmed Efendi bin Hüseyin (BOA.NFS.d.2236: 37a) ve kasap kalfası Tarakçioğlu Artin veled-i Kevorik (BOA.NFS.d.2241: 86b) Alaca Minare Mahallesi'nde ikâmet ederken, kuyumculuk yapan Uzunoğlu Boğos veled-i Bedros (BOA.NFS.d. 2241: 3) ve çiftçi Osmanoğlu Veli bin Mehmed (BOA.NFS.d.2236: 43a) Neccar Mahallesi'nde ikâmet etmekteydi. 1915 yılına ait bir veride kazaya bağlı köylerden Ermeni Yenicesi ve Kör köylerinde Müslümanlar ile Ermenilerin birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13).

Ekonomik faaliyetlerde de ifade edildiği gibi Müslüman ve gayrimüslimlerin aynı mahalle içinde çok sayıda işyeri bulunmaktaydı. Hatta bazı Ermenilerin Müslümanlara ait evlerde ikamet ettikleri de görülmektedir. Mesela Hacı Bali Mahallesi sakinlerinden ve Ermeni milletinden Somuncuoğlu İsadör Hacı Bayramoğlu Hüseyin Efendi'nin evinde mütemekkin idi. (BOA.ML.VRD.TMT.d.12996: 9). Doğal olarak bu

¹⁵⁹ 1840 yılında Merzifon nüfusu sayılırken Müslüman nüfus ayrı, gayrimüslim nüfus ayrı deftere kaydedilmiştir. Müslüman nüfusun kaydedildiği H1256 (1840) Tarihli Nüfus Defterine (BOA.NFS.d. 2236: 1-145) göre Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Cedid, Erzincan, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakih, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyyid Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan olmak üzere 20 mahalle ismi geçmektedir. Yine 1840 yılında Merzifon'da yapılan sayımda gayrimüslim nüfusun kayıt edildiği H1256 (1840) Tarihli nüfus defterine (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) göre Alaca Minare, Bozahane, Câmi-i Atik, Erzincan ve Surmasud (Birlikte), Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük, Sütçü olmak üzere 10 mahalle ismi geçmektedir. Bu bilgilerden Bozahane ve Kaplan mahallelerinde sadece gayrimüslimlerin, Bozacı, Câmi-i Cedid, Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakih, Hacı Hasan, Hacı Rahat, sofular ve Sütçü mahallelerinde sadece Müslümanların, Sütçü, Seyyid Bölük, Neccar, Hoca Süleyman, Hacı Bali, Harmanlar, Erzincan, Surmasud, Câmi-i Atik ve Alaca Minare mahallelerinde ise Müslim ve gayrimüslim nüfusun karışık olarak ikâmet ettikleri anlaşılmaktadır.

kadar iç içe yaşamış insanların birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde olmaları kaçınılmazdır. Gayrimüslimlerin Türk isimleri almaları toplumdaki birlikte yaşama sonucunda oluşan yakınlığı da göstermektedir. Merzifon kazasında yapılan nüfus sayımlarına ait nüfus ve temettuat defterlerinde Müslüman ve gayrimüslimler tarafından ortak kullanılan sülale isimlerine rastlanması da bu düşünceyi desteklemektedir. Mesela Hacı Bali Mahallesi'nden Sarkis veled-i Manuk'un sülale isminin Satılmışoğlu olması (BOA.NFS.d.2241: 35b), Erzincan Mahallesi 48 nolu hanede ikâmet eden 55 yaşındaki Demirci Kirkor veled-i Murad'ın baba isminin Murad olması (BOA.NFS.d.2241: 41b), Erzincan Mahallesi 57 nolu hanede ikâmet eden 50 yaşındaki Kuyumcu Kirkor veled-i Murad'ın baba isminin Murad olması (BOA.NFS.d.2241: 42b), Erzincan Mahallesi 59 nolu hanede ikâmet eden 55 yaşındaki Etmekci Boğos veled-i Bedros'ın sülale isminin Sinanoğlu olması (BOA.NFS.d.2241: 42b), Bozahane Mahallesi 137 nolu hanede ikâmet eden 38 yaşındaki Kaspar veled-i Boğos'un sülale isminin Arslanoğlu olması (BOA.NFS.d.2241: 73b) ve Alaca Minare Mahallesi'nde ikâmet eden 55 yaşındaki Irgat Manik veled-i Sarkis'in sülale isminin Satılmışoğlu olması (BOA.NFS.d.2241: 96a) bu etkileşimi destekler niteliktedir.

1840-1910 yılları arasında Merzifon kazasında yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki etkileşim sadece ortak isimlerin kullanılması ile sınırlı kalmamış daha da ilerleyerek ihtidaya kadar gitmiştir. 1849 yılında Merzifon kasabasından Sopanoğlu Artin Veled-i Tatos ve karısı Ante bint-i Hacaris ve çocukları ihtida ederek Müslüman olmuşlar, Artin veled-i Tatos İbrahim, karısı Ante Meryem, kızları Pirab da Hatice isimlerini almışlardır (BOA.A.}MKT.UM.15/61: 1). Yine 1852 yılında Ermeni milletinden Tellak İsadör'un 12 yaşındaki oğlunun Kaza Meclisi huzurunda din değiştirerek Müslüman olması üzerine bu olayın baskı sonucu olduğu yönünde Amasya Meclisi'ne şikâyette bulunulmuş, şikâyet üzerine dava Amasya Meclisi'nde görüşülmüş ve çocuğun baskı sonucu din değiştirmedığı kanaatine varılmıştır (BOA.MVL.255/69: 1).

Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki bu etkileşimin nedenlerini sadece ortak mahallelerde ve köylerde yaşamaları ya da ticari ilişkilerde aramak hatalı olur. Tanzimat ve Islahat fermanları ile ülke genelinde Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki hukuki

ve siyasi eşitsizliklerin kaldırılması, gayrimüslimlere kamu hizmetlerine ve yerel yönetim organlarına girme hakkının tanınması her iki kesimin muhtelif devlet dairelerinde ve yerel meclislerde ortaklaşa çalışmalara dolayısıyla bir başka etkileşim ortamının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Önceki dönemlerde ekonomik durumları ne kadar iyi olursa olsun hep yönetilen ve devlet dairelerinde görev alma şansı olmayan gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinde yer alması sayesinde artık Müslümanlarla birlikte yönetici konumuna gelmeleri mümkün olmuştur.

Merzifon kazasında da bu gelişmeyi tespit etmek mümkündür. Sivas vilâyet sâlnâmelerinde Merzifon kazası ile ilgili verilen bilgilerden kazadaki devlet daireleri ve yerel meclislerde çok sayıda gayrimüslim vatandaşın Müslümanlar ile birlikte görev aldığını görüyoruz. 1883-84 yılında Merzifon kazasında Kaza Meclisi'nde aza olarak Mıkırdıç Ağa ve Kirkor Ağa'nın, Bidayet Meclisi'nde aza olarak Arakil Ağa'nın, Tahrir Komisyonu'nda aza olarak Kaspar Ağa ve Mıkırdıç Ağa'nın, Belediye Meclisi'nde aza olarak Agop Ağa ve Kirkor Ağa'nın, kâtip olarak Badel Efendi'nin, tabib olarak Aleksan Efendi'nin, Maârif Komisyonu'nda aza olarak Yuvan ve Abraham ağaların, menafi sandığında aza olarak İstefan ve Karabet ağaların, Ticaret ve Ziraat Komisyonu'nda aza olarak Simyon Efendi ile birlikte Yuvan ve Arutcan Ağaların görev yaptıkları anlaşılmaktadır (SVS 1301: 104-106). İlerleyen yıllarda bir yandan kamu hizmetlerinde yer alan gayrimüslimlerin sayısı artarken diğer yandan da sadece yerel meclislerde aza ve devlet dairelerinde sıradan memurlar olmalarının ötesine geçerek kaymakamlık ve kaymakam muavinliği gibi kaza yönetiminde de söz sahibi konumuna yükselmeye başlamışlardır. Kostantin Efendi 1911 yılında (BOA.İ.DH.1485/1328: 1) ve Bedros Efendi ise 1913 yılında (BOA.DH.MTV.22/70: 1) Merzifon Kaymakamlığı görevini icra etmişlerdir. 1904 yılı başlarında görevinden ayrılmış olan Yakof Efendi kaymakam vekili iken (BOA.DH.MKT.830/3: 1), 24 Temmuz 1901'de görevden ayrılan Hıristaki Efendi (BOA.BEO.1679/125878: 1), 9 Ekim 1901'de göreve başlayan (BOA.BEO.1717/128721: 1) ve 25 Eylül 1903'te görevden ayrılan Mike Efendi (BOA.BEO.2178/163284: 1), 8 Mayıs 1904'te görevden ayrılan Yorgaki Efendi (BOA.BEO.2315/173563: 1) ve 1907 yılında görevde olan Yorgaki Efendi (SVS 1325: 127) kaymakam muavinliği görevini icra etmişlerdir. Bu gelişmeler kazada yaşayan

gayrimüslimlerin hem toplum içindeki statülerini hem de Müslümanlarla ilişkilerini gayrimüslimler lehine değiştirmiş ve daha ileri bir seviyeye taşımıştır.

Daha önce bahsedilen Ömüroğlu Karabet'in Amasya'da Rıfat Efendi'yi dava vekili tutması örneğinde olduğu gibi, gayrimüslimlerin Müslümanlara olan güveninden dolayı bazen davalarını takip etmek üzere Müslümanları vekil olarak görevlendirdikleri durumlar da olurdu (BOA.Y.EE.134/11: 2). 1898 yılında Kaplan Mahallesi ahalisi ve Protestan milletinden Kılınççıyan Ağa ile Samsun'da mukim tüccar ve Rum milletinden Andavallıoğlu biraderler arasında yaşanan alacak verecek anlaşmazlığında Kılınççıyan'ı dava vekili Şükrü Efendi, Andavallıoğlu biraderleri ise Said Efendi temsil etmiştir (BOA.Y.EE.134/11: 14).

Merzifon kazasında Müslüman ve gayrimüslimler arasında yüzyıllarca yan yana yaşamanın ortaya çıkarmış olduğu iyi ilişkilerin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kazada ivme kazanan misyonerlerin kışkırtmaları sonucu zarar görmesine rağmen tamamen ortadan kaldırılamadığını görüyoruz. Devlete ve Müslüman halka bağlılığını kaybetmeyen Ermeni İkola Bey, evinde Ermenice yasak yayın bulundurduğu için Vasil adındaki Ermeni vatandaşını ihbar etmekten çekinmemiştir (BOA.DH.MKT.2015/31: 1). Yine 1899 yılında Merzifon'da papaz olarak çalışan Rahib Zinob, devlete sadakatten ayrılmaması, devlet aleyhine faaliyetlere katılmaması sebebiyle Patrikhane tarafından görevden alınmış, papaz mağduriyetini Anadolu Vilâyetleri Umûm Müfettişi Şakir Paşa'ya iletmiş, Paşa da papazın mağdur olmasını engellemek ve devlete sadakatini ödüllendirmek için yeteri miktarda maaş bağlanması için Dahiliye Nezâreti'ne başvurmuştur (BOA.A.}MKT.MHM.698/14: 23). Dahiliye Nezâreti de cevaben Rahib Zinob Efendi'ye yüz kuruş maaş bağlanmasının uygun görüldüğünü bildirmiştir (BOA.A.}MKT.MHM.698/14: 07). Ermeni milletinden olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne sadakatten vazgeçmeyen Resamyan Mıgırđıç oğlu Ohannes, 1893 yılında Merzifon'da yuvalanmış olan Ermeni fesad komitesi üyelerinin hal ve hareketlerini, saklandıkları yerleri güvenlik güçlerine ihbar ederek yakalanmalarına yardımcı olmuştur (BOA.BEO.317/23714: 1). Bu hizmetine karşılık devlet tarafından güvenlik gerekçesiyle İstanbul'a getirilmiş ve 9 Aralık 1893 tarihinde kendisine maaş bağlanmıştır (BOA.BEO.330/24696: 1). Merzifon'da Ermeni komitacılar ve onların

destekçisi bazı Ermenilerin çıkardığı olaylardan rahatsızlık duyan, tasvip etmeyen ve hâlâ Türk ve Müslümanlarla bir arada yaşama arzusunu devam ettirerek devlete sadakatten ayrılmamış olan Ermeniler, komitacıların yargılamaları esnasında bütün baskılara rağmen hayatları pahasına komitacılar aleyhine şahitlik etmeye devam etmişlerdir (Anadol 2007: 135).

Kazada Yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin karşılaştıkları ortak problemlerin çözümü için birlikte hareket etmekten de çekinmedikleri anlaşılmaktadır. 1899 yılında şehirde çıkan bir yangın esnasında bazı hırsızlar esnafın dükkânlarını yağmalamışlar, yağmaya katılan hırsızlar kaymakamlık tarafından yakalanarak mahkemeye çıkarılmış ancak mahkeme hırsızları tutuklamak yerine serbest bırakınca Müslüman ve Ermenilerden oluşan bir grup ahali birlikte olayı Amasya'da Anadolu Müfettişliği'ne telgraf yoluyla ileterek şikâyette bulunmuşlardır (BOA.Y.EE.11/16: 1).

Osmanlı aleyhine çalışan emperyal güçler de gayrimüslimlerin Müslümanlarla iyi ilişkileri ve devlete sadakatten vazgeçmemelerinden hoşlanmamışlardır. Yaptıkları faaliyetler sonucunda kazadaki Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkileri bozmaya çalışmışlardır. Merzifon'a 15 Mart 1919'da İngiliz askerlerinin gelmesinden sonra kendisine İtilaf devletlerinin temsilcisi sıfatını takan Amerikan kolejinde görevli Keçil isimli Amerikalının gece nüfus dairesini açtırarak nüfus memuruna zorla daha önce din değiştirmiş olan Ermenilerin nüfus kayıtlarını iptal ettirerek Türk isimleri yerine eski Ermeni isimlerini yazdırması, kazadaki yabancıların bu konudaki yaklaşımını göstermesi bakımından ilginçtir (Taşan 1979: 40).

2.3.3. Ermeni Meselesinin Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her tarafına yayılmakla birlikte Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha yoğun olarak bulunmuş fakat en yoğun buldukları yerlerde bile nüfus çoğunluğuna ulaşamayan Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Abdülhamid Devri'ne gelinceye kadar Türklerle bir arada huzur ve güven içinde yaşamışlardır (Karal 1988d: 126-127). Devlet ve Müslüman halk ile olan iyi ilişkileri sebebiyle Ermeniler Osmanlılar tarafından millet-i sadıka olarak

tanımlanmıştır (Göyünç 2002:434). Ancak Türkler ile Ermeniler arasındaki bu iyi ilişkiler XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bozulmaya başlamıştır. Ermeniler ayaklanmaya, Türk ve Müslüman halka karşı saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Avrupa devletlerinin Ermenilerden yana tavır alması ve Osmanlı Devleti'ne Ermeniler lehine baskı yapmaya başlamaları Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren uğraşmak zorunda kaldığı Ermeni Sorunu'nu ortaya çıkarmıştır. Esasen Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışını XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni istila etmek, iktisaden kullanmak, Rum ve Ermenileri isyana teşvik ederek Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak maksadıyla Yakın ve Orta Doğu bölgeleri için yürüttükleri ve Şark Meselesi¹⁶⁰ diye adlandırılan faaliyetlerin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir (Mustafa Küçük 1999: 51). Ermeni sorunu, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Orta Doğu'daki topraklarının Avrupa devletleri tarafından paylaşılması sürecinde konunun Avrupa devletleri eliyle yazılan hikâyesinin bölge aktörleri eliyle kanlı şekilde sahnelenmesinden başka bir şey değildir (Beydilli 2010: 356).

Avrupa devletleri bir yandan Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Patrik ve Ermeni din adamları vasıtasıyla Ermeniler arasında milliyetçi duygular yerleştirmeye çalışırken diğer yandan milletlerin imparatorluk bünyesinden kopmasını sağlayan, bağımsızlık düşüncelerinin tohumlarının atıldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi zaafa düşürüp çöküşünün hızlandırıldığı yerler olarak faaliyet göstermekle beraber eğitimi maske gibi kullanan, siyasi amaçları gerçekleştirmek üzere programlanmış misyoner mekteplerini (Haydaroğlu 2002: 332-333) kullanmışlardır. Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin gerek ülke genelindeki gerekse Merzifon kazasındaki Ermenilerin ayaklanmaları ile yakından ilgili olması sebebiyle Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri ve misyoner mekteplerinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

¹⁶⁰ Geniş anlamda temelleri Türklerin Avrupa'ya ayak basmasına, bazılarına göre Haçlı Seferlerine hatta İslamın doğuşuna kadar inen; ancak yakın zamanlarda Osmanlıların Asya, Afrika, Avrupa ve Akdeniz çevresinde imparatorluk kurmalarından doğan Türkiye-Avrupa ilişkilerine verdikleri addır. Siyasi bir terim olarak ilk kez 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmış, daha sonra da tarihçi ve siyasetçiler arasında önem kazanmıştır. Bu haliyle Şark Meselesi, özellikle XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının parçalanarak paylaşılması anlamında kullanılmıştır (Uçarol 1985: 45).

XIX. yüzyılda Osmanlı toprakları sözde Katolik ve Protestan misyonerlerin gerçekte ise onların arkasında duran ve onları destekleyen İngiltere, ABD ve Fransa gibi devletlerin nüfuzlarını artırmak üzere yürüttükleri mücadelenin alanı haline gelmiştir. Bu mücadelede misyoner okulları, ilgili devletlerin kendi mezheplerinden olmayan gayrimüslimlere ulaşma, kendi mezheplerine kazandırma, yönlendirme ve bağımsızlık fikirlerini yayma konusunda önemli bir fonksiyonu yerine getirmişlerdir. Bu dönemde her ne kadar Rusya, Avusturya hatta İran gibi devletler de okul açmışlar ise de Fransızların desteklediği Katolik Cizvitlerin ve ABD ile İngiltere tarafından desteklenen Protestanların açtığı mektepler daha etkili olmuşlardır. Gerek sayı gerekse imparatorluk geneline dağılımı bakımından Protestan mektepleri hepsinden önde gelmekteydi. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı ülkelere ait okulların 550'si yani %77'si İngiltere ve Amerika'dan destek gören Protestan mektepleri idi (Kocabaşoğlu 1999: 340). Protestan misyoner örgütleri misyonerlik faaliyetleri için dünyayı aralarında paylaşmışlar ve bu paylaşımında Osmanlı İmparatorluğu toprakları kısa adı BOARD olan American Board Of Commissioners For Foreign Missions (ABCFM) örgütüne düşmüştür. ABCMF adına öncü misyonerler 1810 yılında Osmanlı topraklarına gelmiş, yaptıkları ön çalışmalarda Müslümanların Protestanlaştırılmasının zor olduğunu fark ederek Müslümanlar yerine gayrimüslimlere özellikle de maddi ve manevi bakımdan iyi olmadığını düşündükleri, ahlak ve maneviyatlarını zayıf buldukları Ermenilere yönelik faaliyetlerin daha iyi sonuçlar vereceğini tespit etmişlerdir (Kocabaşoğlu 1999: 341). 1830 yılında Türk-Amerikan ilişkilerinin kurulması ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. Osmanlı topraklarında ilk mekteplerini 1824 yılında Beyrut'ta açan Amerikan misyonerlerinin okullarının sayısı İstanbul, Bursa, Trabzon ve İzmir başta olmak üzere ilerleyen yıllarda başka şehirlerde de açılmak suretiyle artmaya başlamıştır. Açılan mektepler Müslüman ve gayrimüslim mekteplerine göre eğitim araç gereci ve öğretim yöntemleri bakımından daha iyi olmasından dolayı kısa süre içinde kendini kabul ettirmiş ve öğrenci sayısı artmaya başlamıştır. Bu okullarda kaliteli şekilde yabancı dil öğretilmesi, yerli mekteplerden daha iyi eğitim vermeleri gayrimüslimlerin olduğu kadar Müslüman ailelerin de ilgisini çekmiştir. Çocuklarına yabancı dil öğretmek ve daha kaliteli eğitim aldirmek isteyen bazı Müslüman aileler de çocuklarını bu okullara göndermiştir. 1860 yılında ABCFM Osmanlı topraklarında Ermenilere yönelik faaliyetleri Trabzon-Mersin

hattının batısında Batı Misyonu, Sivas-Mersin-Halep üçgeninde Merkezi Türkiye Misyonu ve bu iki misyonun doğusunda kalan alanlarda Doğu Türkiye Misyonu olarak üç misyon çerçevesinde yürütmeye karar vermişlerdir. Batı Misyonu'nun istasyonları olarak da İzmit, Kayseri, İstanbul, Bursa, Manisa ile birlikte Merzifon olarak belirlenmiştir (Kocabaşoğlu 1999: 342). 1870 yılında ABCFM'nin Osmanlı topraklarındaki mektep sayısı 233'e ve bu mekteplerde öğrenim gören öğrenci sayısı ise 5.880'ye, 1900 yılında ise bu mekteplerin sayısı 417'ye öğrenci sayısı ise 17.556'ya ulaşmıştır (Kocabaşoğlu 1999: 344). Bu mektepler bir yandan Ortodoks Rumları ve Gregoryen Ermenileri Protestan yapmaya çalışarak Osmanlı Millet Sistemi'nin sağladığı huzur ortamını bozarken diğer yandan da eğitim verdiği gayrimüslim gençler arasında milliyetçi, ayrılıkçı düşünceler yaymak suretiyle onları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmekteydi. XIX. yüzyılda gayrimüslimler arasındaki mezhep değişiklikleri gayrimüslim cemaatler arasındaki huzursuzlukları artırırken¹⁶¹ ayrılıkçı gayrimüslim isyanları da Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin bozulmasına ve genel anlamda Osmanlı toplumunda huzursuzlukların ve çatışmaların yaşanmasına yol açmaktaydı. Diğer yandan da devletin dağılmasını hızlandırmaktaydı.

Adı geçen Batılı devletlerin XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olarak siyasi ve ekonomik çıkarlarını geliştirmek için gayrimüslimleri araç olarak kullanma, bağımsızlığa teşvik etme ve bağımsızlık girişimlerini destekleme politikası 1830 yılında Yunanistan, 1878 yılında Karadağ, Sırbistan ve Romanya, 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasına yol açmıştır. Aynı politika Ermenilerin de 1878 yılından itibaren bağımsızlık hayaliyle harekete geçmesine ve devleti yıkılışına kadar meşgul eden hatta Cumhuriyet Dönemi'nde bile Ermeni Meselesi'nin devam etmesine yol açmıştır.

¹⁶¹ XIX. yüzyılda Batılı Katolik ve Protestan misyonerlerin kazada yaşayan Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri sonucu Gregoryen Ermenilerden bazıları Katolik ve Protestan mezheplerine geçmişlerdir. Şehre önce Katolikler gelmiş, Katoliklerin sayısı 130 haneye ulaşmış fakat daha sonra Protestanlar gelince Katoliklerin sayısı azalmış 30 haneye inmiştir. Protestanlar, Gregoryen Ermenilerin dindar ve ahlaklı olmasına rağmen medeniyete karşı ilgisiz olmalarında yararlanarak adeta Ermenileri bir av olarak görmüşler ve açmış oldukları okul sayesinde çok sayıda Ermeni çocuğunu tuzaklarına düşürmüşlerdir. Bu gelişmeye Gregoryen mezhebine mensup Ermeni din adamı Boğos Natanyan büyük tepki göstermiştir (Natanyan 2008: 330-331).

Her ne kadar Ermeniler arasında daha önceleri Protestan misyonerler tarafından milliyetçi duygular yayılmaya çalışılmışsa da Ermeni sorunu fiili olarak 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı esnasında Rusya'nın Doğu Anadolu'daki bazı şehirleri işgali ve buralarda yaşayan Ermenileri bağımsızlık yönünde kışkırtması ile başlamıştır (Armaoğlu 2013: 554). Savaş sonunda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı Ayestefanos Anlaşması'na Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılması yönünde bir madde koymaları İngiltere'yi endişelendirmiştir. Rusya'nın Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu üzerinden İskenderun Körfezi ve Basra Körfezi'ne inebileceğini düşünen İngiltere'nin, Ermenileri kendi koruyuculuğuna almak, davalarına sahip çıkmak suretiyle Rusya'nın planını engellemeye çalışması Ermeni sorununu milletler arası bir sorun haline getirmiştir (Uçarol 1995: 311-312). 1878 Berlin Kongresi'nde Ermeniler kendilerine özerklik verilmesini istemişler ise de Ermenilerin yaşadıkları yerlerde ıslahat yapılması ve güvenliklerinin sağlanması yönünde karar alınması dışında bir şey elde edememişlerdir. Berlin Kongresi'nde hayal kırıklığına uğrayan Ermeniler ihtilal cemiyetleri kurarak ayaklanma çıkarmak, kan dökmek, Türkleri sert şekilde karşılık vermeye zorlamak, Avrupa devletlerinin olaylara müdahalesini sağlayarak bağımsız Ermenistan kurulmasını gerçekleştirme yönünde bir politika izlemeye karar vermişlerdir (Karal 1988d: 135-136). Ermeni ayaklanmalarının organizasyonunda 1860 yılından itibaren sosyal amaçlı olarak kurulan sonradan ihtilalci kimliğe bürünen Ermeni örgütleri önemli rol oynamışlardır. Bunlar içerisinde özellikle 1887'de İsviçre'de kurulan Hınçak ve 1890'da Kafkasya'da kurulan Taşnaksutyun cemiyetleri en dikkat çekenlerdir. Bu örgütlerin nihai hedefi bağımsız bir Ermenistan kurmaktır (Arslan ve Bal 2012: 23). Ermeni komitelerinin bağımsız Ermenistan Devleti'ni kurmak amacıyla Osmanlı uyruğundaki Ermenileri ayaklandırmak için yaptıkları kışkırtmalar sonucu 1889'da Van'da, 1890'da Erzurum ve İstanbul Kumkapı'da, 1892'de Merzifon'da, 1894'te Sason'da Ermeni isyanları çıkmıştır.

2.3.4. Merzifon Ermeni Olayları

Ülke genelinde yaşanan bu gelişmeleri Merzifon kazasında da müşahade etmek mümkündür. Ülke genelinde Batılı devletlerin Osmanlı egemenliğindeki gayrimüslimleri kendi çıkarları için araç olarak kullanma gayretleri Merzifon kazasına

da yansımıştır. Kaza, XIX. yüzyılda misyonerleri himaye eden devletlerin Ermenileri kazanma mücadelesine sahne olmuştur. XIX. yüzyılda kazada faaliyet gösteren yabancı mekteplere baktığımızda bu durumu net olarak görmemiz mümkündür. Fransızlarca desteklenen Katolik Cizvitlerin 1865 yılında bir lise ve 1892 yılında bir ilkokul açmaları, Amerika ve İngiltere tarafından desteklenen Protestanların 1863 yılında bir lise açmış olması Merzifon Ermenilerine yönelik Katolik-Protestan rekabetini göstermesi bakımından önemlidir. Hatta yukarıda belirtildiği gibi Merzifon şehri, ABCFM tarafından Ermenilere yönelik olarak faaliyet gösteren Batı Misyonu'nun istasyonlarından birisi olarak belirlenmişti. Hem Katolikler hem de Protestanlar en önemli hedef olarak Gregoryen Ermenileri seçmişlerdir. 1870 yılında kazayı ziyaret etmiş olan Ermeni Papaz Boğos Natanyan'a göre şehre önce Katolikler gelmiş, Katoliklerin sayısı 130 haneye ulaşmış fakat daha sonra Protestanlar gelince Katoliklerin sayısı azalmış 30 haneye inmiştir. Protestanlar, Gregoryen Ermenilerin dindar ve ahlaklı olmasına rağmen medeniyete karşı ilgisiz olmalarında yararlanarak adeta Ermenileri kendi mezheplerine kazandırılacak kişiler olarak görmüşler ve açmış oldukları okul sayesinde çok sayıda Ermeni çocuğunu eğiterek, para vererek kendi taraflarına çevirmişlerdir (Natanyan 2008: 330-331).

Misyonerler, Ermenileri mektepler yoluyla kazanma ve yönlendirme çalışmalarının yanında ülke genelinde Ermenilere yönelik örgütlenme girişimlerine de devam etmişlerdir. Bu süreçte kazada yaşayan Ermeniler arasında da örgütlenme süreci başlamıştır. Bu örgütlenme sürecinde Leon Samoyan¹⁶² ve Andon Rişduni¹⁶³ gibi dışarıdan gelen bazı kişiler kadar misyoner mekteplerindeki görevliler de aktif rol oynamışlardır. Hınçaklar 1892-93 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Tenüs ve Aziziye'yi kapsayan bölgenin kalkışma merkezi olarak Merzifon'u seçmişler ve bölgede Hınçak Komitesi adına isyan faaliyetlerini yürütmek üzere *Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi*'ni¹⁶⁴ kurmuşlardır (BOA.Y.A.HUS.269/88:2). Komitenin başkanı

¹⁶² Leon Samoyan 1888 yılında kazadaki Ermenileri örgütlemek ve isyana hazırlamak üzere gönderilmiş olan bir Rus generalinin vaftiz oğludur (Uras 1987: 465).

¹⁶³ Eski bir tiyatro oyuncusu ve gazeteci olup Kumkapı olayları esnasında tertipçilerle işbirliği yaptığı hükümetçe tespit edilince Atina'ya kaçan ve bir müddet sonra Atina Hınçak Komitesi tarafından Merzifon çevresinde Ermenileri örgütlemek ve kıskırtıcı faaliyetlere önderlik etmek üzere Merzifon'a gönderilen kişi (Anadol 2007: 128).

¹⁶⁴ Komitenin adı belgelerde *Küçük Ermenistan İhtilal şirketi* (BOA.Y.A.HUS.269/88:2), *Küçük Ermenistan'ın Hınçakyan İhtilal Güruhu* (BOA.Y.MTV.74/94:2), Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhu

Merzifon Amerikan Koleji öğretmenlerinden Tomayan (Karabet), komite karargâhı da kolej binası idi (Armaoğlu 2013: 561). Komite başkanı Tomayan, bir yandan komite faaliyetlerini organize ederken diğer yandan da Avrupa'ya gönderdiği eşi vasıtasıyla Merzifon'da hastane yaptırmak bahanesiyle komite adına 3.000 İngiliz lirası finansal destek sağlamıştır (BOA.Y.MTV.75/188). Komite, 24 Eylül 1892 tarihinde yaptığı üçüncü toplantısında önemli kararlar almıştır¹⁶⁵. Ayrıca hazırladığı nizamnâme¹⁶⁶ ile Ermeni ayaklanmalarına hazırlık yapmak üzere şu kararları uygulamaya koymuştur (BOA.Y.MTV.74/94:3-8).

- 1-Her bir üye en yakın dostunu refik olarak belirleyecek ve gerekirse amaç için hayatını feda edecek, komite tarafından verilen görevleri itiraz etmeksizin yerine getirecek.
- 3-Komite üyeleri kendi keselerinden silah¹⁶⁷ ve cephanesini kendileri temin edecek.
- 4-Komiteciler bölüklere ayrılacak (Komite üyeleri birbirini tanıyan onarlı gruplara ayrılacak. On kişilik grup içinden bir onbaşı ve bir vekil seçecek, on tane onbaşı da aralarından bir yüzbaşı ve bir vekil seçecekler, onbaşı takımları birbirlerini tanımayacaktır).
- 5-Yoksulların silah paraları toplanan aidatlar ile karşılanacak, gerekirse yardım yapılacak.
- 6-Hınçak Gazetesi'nin komite üyeleri arasında okutulması sağlanacak.

(BOA.Y.MTV.74/94:3-8) gibi farklı isimlerle geçmektedir. Komitenin Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Kayseri, Çorum, Gümüşhacıköy, Sungurlu, Vezirköprü ve Gemerek'te şubeleri vardı (BOA.Y.A.HUS. 269/88:2). Merkez idare meclisi mahalli teşkilatların idare meclisleri tarafından seçilmiş üyelere oluşmaktaydı. Bu üyelere bazıları şunlardı: Merzifon-Mize ve Vahram Efendi, Edzona-Sivas, Yonurik-Tokat, Aşuk-Amasya, Derzade-Yozgat, Hıraz-Kayseri, Gıyat-Çorum, Emrub-Sungurlu, Viçin-Hacıköy (BOA.Y.MTV.74/94:2).

¹⁶⁵ Bu toplantı ilgili şubelerden gelen temsilcilerin katılımıyla Merzifon'da yapılmıştır. Toplantıda: Küçük Ermenistan vilâyet merkezinde -Merzifon'da- bir kâtib, bir seyyar müfettiş ve müfettişin maiyetinde küçük bir zabıta tayini, on beş günde bir gazete çıkarılması, her bir idare meclisi tarafından seyyar müfettişin binmesi için birer at tedarik edilmesi, silah tedariki için her bir şubenin para göndermesi gibi kararlar alınmıştır (BOA.Y.MTV.74/94:2).

¹⁶⁶ Teşkilatın programı -*Hınçakyan Sosyalist İhtilal Güruhunun Şubeler Programı/Nizamnâmesi*- Amaç, aza olma şartları, teşkilat -azaların genel vazifeleri, onbaşı takımının vazifesi, onbaşılar, yüzbaşılar ve memurların vazifeleri, idare meclisi, şirket mahkemesi, hakimlerin vazifeleri, ceza kanunnamesi, hafiyeler takımı- şirket sandığı, şirketin varidatı başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir (BOA.Y.MTV.74/94: 3-8).

¹⁶⁷ Bir altı patlar ve bir süngü (BOA.Y.MTV.74/94:3).

Merzifon'da isyan için hazırlıkları yeterli gören komite üyeleri, ayaklanma planının başarıya ulaşması için izlenecek stratejiyi de; Türk ve Ermeni halklarının ibadethanelerinin duvarlarına birbirlerini karalayıcı sloganlar yazmak, işyerleri ve evlerinin kapılarına kışkırtıcı bildiriler atmak, Türkler ve Ermeniler arasında saldırıya uğrayacakları yönünde yalan haber yaymak, ibadethanelere saldırılar düzenleyerek iki toplumu birbirine karşı kışkırtmak, komite ile işbirliği yapmayan ve Türklerle yakın ilişkisi olan Ermenilere hatta yabancı uyruklulara saldırılar düzenleyerek suçu Türklere atmak şeklinde belirlemişlerdir (Uras 1987: 465). Belirlenen strateji doğrultusunda şehirdeki ilk hareket Ermenilere karşı Müslümanlar tarafından saldırı yapılacağı şeklindeki bir ilanın kolej binasının duvarlarına asılmasıyla başlamıştır (BOA.Y.A.HUS.287/104). 7 Ocak 1893 de Aziziye, Tokat ve Gümüşhacıköy kazaları ile birlikte Merzifon'da câmi kapılarına padişahı suçlayan ve halkı isyana teşvik eden bildiriler asılmıştır. (BOA.Y.PRK.SRN.3/67: 2). Merzifon'daki bu gelişmeler üzerine 28 Şubat 1893 tarihinde 150 asker gönderilerek kazadaki güvenlik güçleri takviye edilmiştir (BOA.İ.HUS.9/53: 2). Ermeni komiteciler, önce kendileri ile işbirliği yapmayan, hükümet yanlısı kişilerden bazılarını saldırarak diğerlerini korkutmaya, kendilerine katılmaya zorlamışlardır. 27 Mart 1893 tarihinde hükümete sadık Merzifon İdare Meclisi üyesi Kırmıyan Ağob Ağa, evine girerken tüfekte Ermeni komiteciler Tomayan Artin ile arkadaşı Mihran Miçitar tarafından öldürülmüştür (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 14,21). Hükümete ihanet etmeyip komitecilerle işbirliği yapmadığı için 28 Mart 1893 tarihinde Sihak Aramyanyan, komiteciler tarafından öldürülmüştür (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 08). Aslen Eğin'li olup Ordu kasabasında iskân etmiş olan, Kaymakam Bekir Paşa refakatiyle ticaret amacıyla Merzifon'a gelen, hükümete sadık olup aynı zamanda Bekir Paşa'ya muhbirlik yapan Mardiros, önünü kesen iki kişi tarafından 4 Mayıs 1893 tarihinde katledilmiştir (BOA.A.}MKT.MHM.747/2: 25). Ermeni Komitecileri ihbar ettiği için Zulamoğlu Ohannes de komiteciler tarafından öldürülmüştür (BOA.İ.HUS.17/28). Kazadaki güvenlik güçleri de komitecileri yakalayıp asayişini sağlamaya çalışmıştır. Eylül 1893'te Merzifon Ermeni komitesi üyelerinden Simon, Şinor ve İstefan, Melkon ve Rusyalı Yona yaralı, Mihran, Muhtar ve bunlara yataklık eden bir Ermeni ölü olarak ele geçirilmiştir (BOA.Y.A.HUS.280/70: 2). Olay Avrupa kamuoyuna çarpıtılarak Ermenilere yönelik saldırılar olduğu, Ermenilerin öldürüldüğü ve tutuklandığı şeklinde yansıtılmıştır. Hükümet olayın aslının

Merzifon'daki şaki ve fesat ehli birkaç Ermeni'nin tutuklanmasından ibaret olduğu yolunda açıklama yapmıştır (BOA.Y.A.HUS.282/32: 1). Şehir merkezinde bunlar olurken Merzifon'daki komitenin kontrolündeki Ermeni çeteleri de Osmancık postasına saldırı düzenlenmesi, jandarma İbrahim'in öldürülmesi, Maden postasına saldırı ve saldırı esnasında süvari İsmail, ile zabıta Necib'in katledilmesi, arabadaki yüz bin liranın gasbedilmesi gibi saldırılar düzenlemekteydi (BOA.YPR.UM.27/87: 2) Yapılan soruşturmada olaylarda rolü olduğu tespit edilen aynı zamanda Anadolu Koleji öğretmenleri olan komite başkanı Tomayan Karabet¹⁶⁸ ve yardımcısı Ohannes Kayayan'ın da aralarında olduğu bazı komite üyeleri tutuklanmıştır (BOA.Y.A.HUS.273/9). Tomayan'ın tutuklanma gerekçesi olarak kolejde bulunan matbaada bastıkları bildirimlerle Ermenileri isyana teşvik etmek olarak açıklanmıştır (BOA.Y.A.HUS.269/36). Ohannes Kayayan ve Tomayan Karabet Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden olduğu için kolej müdürü Mr. Herrick, serbest bırakılmaları için girişimlerde bulunmuş (BOA.Y.A.HUS.269/88) ancak çabaları sonuç vermemiştir. Tomayan Karabet ve diğer tutuklular yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilmiştir (BOA.Y.PKR.BŞK.29/95). Ankara'daki mahkeme sürecine Avrupa'daki ileri gelen basın kuruluşları yakın ilgi göstermişler, kararın açıklanmasını müteakip de Osmanlı Devleti aleyhine yazılar yayınlamaya başlamışlardır¹⁶⁹. Tomayan ve diğer tutuklanan

¹⁶⁸ Yozgat sancağında yaşanan Ermeni olayları üzerine Ocak 1893'de yakalanan Gececiyan Misak, ifadesinde Tomayan tarafından kendisine yüz elli adet afiş gönderildiğini, kendisinde bunları Ermeni Komitesi'ne üye olan Muçakyan Keyferuk, Kitabcıyan Senekerim, Eykaryen Ohannes, Kalcebi Muşu ve Ateşyan Muka aracılığıyla diğer Ermenilere ulaştırdığını belirtmiştir (BOA.Y.MTV.74/45). Mart 1893'de Sivas'da yaşanan Ermeni olayları üzerine yakalanan Gürün'lü Toros da sorgusunda kendisinin Tomayan tarafından icra memuru olarak görevlendirildiğini, güvenlik güçlerine, posta memurlarına, hükümet meurlarına saldırı düzenleme konusunda doğrudan talimat aldığını beyan etmiştir (BOA.Y.A.HUS.272/44). Gümüşhacıköy kazasında da zararlı bildiri dağıttıkları bildirileri Tomayan'dan aldıklarını söylemişlerdir (BOA.Y.A.HUS.269/129).

¹⁶⁹ 23 Haziran 1893 tarihli sayısında Standart Gazetesi, Tomayan Karabet'in eşi Lucy Tomayan'ın Ankara İstinaf Mahkemesi'nin kararını eleştiren, ve Osmanlı Devleti aleyhine ifadeler içeren bir yazısını yayınlamıştır (BOA.Y.A.HUS.276/69), İngiliz Daily News Gazetesi, 22-23 Haziran 1893 tarihli nüshalarında Ankara İstinaf Mahkemesi'nin kararını eleştiren, Osmanlı Devleti'ni suçlayıcı, Ermenileri haklı göstermeye çalışan makaleler yayınlamıştır (BOA.Y.A.HUS.276/71), Aynı gazete 29 Haziran ve 1 Temmuz 1893 tarihlerinde çıkan nüshalarında Ermenilerin Osmanlı topraklarında işkence gördüklerini belirten açıklamalar yapmış, Ermenilerin işkence gördüklerine dair İstanbul'da bulunan büyük devletlerinin temsilcilerine verdikleri ve sözde işkence gördüklerini belirten telgrafları yayınlamıştır (BOA.Y.A.HUS.277/33). Bu gazetenin kışkırtıcı ve Ermeniler lehine yalan haber yazmaya devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti'de bu gazetenin Osmanlı topraklarına girişini engellemiştir (BOA.Y.A.HUS.277/89). Rusya'da yayınlanan Noveya Vera Meya Gazetesi, 19 Mart 1893 tarihli yazısında konuya daha gerçekçi yaklaşmış, Ermenilere Osmanlılar tarafından işkence yapıldığı iddialarının gerçek olmadığını, Avrupa kamuoyunu telaşa düşürmek için gerçek dışı beyanlar olduğunu yazmıştır (BOA.Y.A.HUS.273/45). Fransız Pres Gazetesi'de 9 Nisan 1893 tarihli sayısında

komite üyeleri yargılanarak suçlu bulunmuş ve komite başkanı Tomayan dahil 17 kişi idam, 6 kişi on beşer yıl, 8 kişi onar yıl, 10 kişi de beşer yıl kalebentliğe mahkum olmuştur¹⁷⁰. Ancak Tomayan Karabet ve yardımcısı Ohannes Kayayan, yargılama sonunda idama mahkum olmalarına rağmen İngiltere'nin girişimi üzerine bir daha Osmanlı topraklarına dönmek şartıyla Padişah tarafından affedilerek İngiltere'ye gönderilmişlerdir¹⁷¹ (BOA.A.}MKT.MHM.749/5).

Tomayan Karabet ve diğer bazı komite yöneticilerinin tutuklanması sonrası komitenin başkanlığına Tomayan Artin seçilmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden güvenlik güçleri Tomayan Artin'in evinde yaptıkları aramada yasak yayınlar ve muhtelif silah ve cephane ele geçirmişlerdir (BOA.Y.MTV.69/47: 1). Kendisi firar eden Tomayan Artin, 5 Nisan 1894 tarihinde yardımcısı Bekliyan Mihran ile birlikte Amasya'da saklandıkları bir evde kuşatılırlar. Askerlere silah çekerek karşılık veren Tomayan Artin ve Bekliyan Mihran yaralı olarak ele geçirilir. Çatışmada Çerkez İshak isimli bir kişi de hayatını kaybetmiştir (BOA.Y.MTV.92/130: 2). Tomayan Artin, Amasya'da hapisanede iken ölür (BOA.Y.A.HUS.98/6). Komitecilerin peşinde olan güvenlik güçleri 18 Ağustos 1893 tarihinde Merzifon Ermeni Komitesi üyesi altı kişiyi sağ olarak yakalar (BOA.Y.PRK.ASK.94/7). Merzifon'daki gelişmeler Amasya'da da etkisini gösterir. 28 Aralık 1894 tarihinde Amasya'da Ermeni Komitesi üyesi elli kişi

---

Ermeniler tarafından ortaya atılan işkence iddialarının gerçek dışı olup, Ermenilerin bu iddialarını Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalesini sağlamak amacıyla gündeme getirilen gerçek dışı beyanlar olarak değerlendirmiştir (BOA.Y.A.HUS.273/45).

¹⁷⁰ Ankara İstinaf Mahkemesi'nde yargılanan ve ceza alanların isimleri ve aldıkları cezalar şu şekildedir: Andon Rişdoni, Delikyan Ağob, Alacacıyan Karabet ve Dökmeciyan Parsiğ, Rahip Danilo, Tomayan Karabet, Kayayan Ohannes, Kiremitciyanoğlu Karu, Pehlü Ağob, Keçeciyan Misak, Civanyan Mardiros, Arzumanoğlu Ohannes, Yakoboğlu Panos, Aşçı Parsiğoğlu Gülbenk, Kizir Torosoğlu Mihrican, Bedrosoğlu Misak ve Gürün'lü Toros idam; Talas'lı Debbagyan Ağob, Gemere'kli Vaiz Mardiros, Merzifon'lu Papazyan Mıkırdıç, Kargözoğlu Artin, Everek'li Varnokoğlu Kapril, Gürün'lü Karabet on beşer yıl; Çolakyan Ağob, Boyacıyan İstapan, Kitapçıyan Sinegrim, Unanoğlu Mamas, Dolunyan Ağob, Vartanyan Mihran, Kılıççı Moşu, Semuhoğlu Artin onar yıl; Everek'li Serpik Kadın, Arabacı Ohannes, Karagüloğlu diğer Ohannes, Kara Parsiğoğlu Danil, Oğlakçıyan Haçator, Uzunoğlu Kalsot, Adriyan Kazaros, Midiloğlu Sarkiz, Dava Vekili Artin, Mektep Hocası Arşik yedişer yıl kalebentlik cezası almışlardır (Ceride-i Mehakim 1309: 10824-10825). Mahkemede yapılan yargılama ve sanıkların savunmaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler için Bkz. Ceride-i Mehakim 714. ve 731. sayılar.

¹⁷¹ Osmanlı Devleti tarafından Tomayan ve Kayayan'ı güvenlik güçleri nezaretinde Ankara'dan İstanbul'a getirilmiş, İstanbul'dan ayrılana kadar Zabtiye Nezâreti'nde misafir edilmiş, kendilerine binbeşyüzer kuruş yol masrafı verilmiştir (BOA.Y.A.HUS.277/72). 10 Temmuz 1893 tarihinde bir Avusturya gemisi ile ülkeden gönderilmişlerdir (BOA.Y.A.HUS.278/61). Avusturya'lı gemi kaptanına da Avusturya elçiliği vasıtasıyla adı geçen kişilerin Yunan limanlarında inmelerine müsaade edilmemesi, dışarıdan herhangi bir kimse ile görüşürülmemesi konusunda uyarılmıştır (BOA.Y.A.HUS.277/120).

hükümete sadık kalan ve asayişin bozulmasını istemeyen cemaat reislerini tehdit etmişler, bazı seçkin ailelerin kapılarına tehdit mektupları atmışlar, Müslümanları galeyana getirmek için ulemadan Mehmed Efendi ve diğer bazı şahsıların kapılarına tebeşirle küfürlü yazılar yazmışlardır. Güvenlik güçleri tarafından yapılan incelemede suçlu olduğu anlaşılan elli üç Ermeni ile Ermeni gençleri kışkırtarak olayların çıkmasında rolü olduğu öğrenilen Papaz Narsis gözaltına alınmıştır (BOA.Y.PRK.UM.31/51: 4). Gerek Merzifon, gerekse çevre kazalarda yakalananlar zaman geçirmeksizin mahkeme önüne çıkarılarak gerekli cezalara çarptırılmışlardır¹⁷².

Olaylar bitmek yerine daha da şiddetlenmiştir. 1 Temmuz 1895 tarihinde Merzifon Protestan cemaati reisi Karabet, kiliseye giderken Ermeni komiteciler tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür (BOA.YMTV.123/41). Kaza merkezinde yeniden inşa edilmekte olan rüşdiye mektebi, 14 Temmuz 1895 tarihinde Ermeni Komite üyeleri tarafından yakılmış, yangın esnasında mektep civarındaki bazı dükkânlar da yanmış, Kiremitciyan Sarkis isimli Ermeni de komiteciler tarafından katledilmiştir (BOA.İ.HUS.39/40). 14 Ekimde de Amerikan Kız Koleji Ermeni Komiteciler tarafından yakılır (BOA.Y.PRK.A.8/66). Yine Kasım 3 Kasım 1895 Cuma günü Müslüman halk cuma namazına girdiği esnada 40 kişilik Ermeni fedai grubu Ermenilere ait iş yerlerini kapattırılmış, câmilere ve Müslüman halka saldırmışlardır. Önce duyulan bir çan sesi sonrası Ermeniler iş yerlerini kapatmış, kilise ve hanlarda toplanmaya başlamışlardır. Komite üyeleri câmiye gelmekte olan Terzi İsmail isimli bir Müslümanı silahla yaralamış, ardından câminin karşısında bulunan Taşlı Han'dan câmiye ateş etmeye başlamışlardır. Müslüman halk da saldırılara tepki olarak

¹⁷² Merzifon'da 1893 senesinde adam öldürmek, öldürtmek, Hınçakyan Ermeni Komitesi'nin Merzifon şubesine üye olmak, halkı hükümete karşı kışkırtmak, güvenlik güçlerinin üzerine el bombası atmak gibi suçlamalarla Merzifon Ermeni Komitesi üyesi dokuz kişi 17 Aralık 1894 tarihinde Tokat Divan-ı Harbi'nde yargılanmış ve bunlardan Merzifon kazası Surmasud Mahallesi'nden Şadroğlu Şinoruk, Divanoğlu Bağdasar, Erzincan Mahallesi'nden Ohanoğlu Kör Melkün, Hacı Bali Mahallesi'nden Bekcioğlu Ağob ve Kelleci Markosoğlu İstefan idam, Tokat'ın Soğancı Mahallesi'nden Genç Ohanoğlu Mıkır on beş sene, Merzifon kazası Hoca Süleyman Mahallesi'nden Öksüzoğlu Boğos on iki sene, Amasya'nın Bayezid Mahallesi'nden Serdoğlu Körükçü Ağob yedi sene, Savadiye Mahallesi'nden Tiftikçi Nikoğos bes sene kalebendlikle cezalandırılmışlardır (BOA.Y.PRK.ASK.101.94: 2). Merzifon Ermeni Komitesi üyesi olan ve Gürcü elbisesi giymiş halde tabancalar ve iki humbara ile yakalanan 25 yaşındaki Dülger Varteris, on dokuz yaşındaki Bakırcı Kirkor ve on sekiz yaşındaki tüccar uşağı Papazyan Dikran yargılanmışlar, yargılama sonunda Varteris idam, Kirkor ve Dikran altı yıl müddetle kalebendlik, bunlara yataklık eden hancı Ağob yedi ay hapis ile cezalandırılmışlar, cezalara yapılan itiraz İstanbul Temyiz Mahkemesi tarafından 16 Kasım 1895 tarihinde reddedilmiş ve cezaları onanmıştır (BOA.Y.PRK.A.10/71).

Ermenilere saldırınca 20 Müslüman ve 80 kadar Ermeni hayatını kaybetmiş, olaylar güvenlik güçlerinin müdahalesiyle durdurulmuştur (Y.PRK.DH.09/04: 1). Müslüman ve Ermenilere ait bazı dükkânlar yağma edilmiş, olaylar çevre kazalara sıçramıştır. Havza'daki olaylarda Ermenilerden on iki kişi ölmüş dört kişi yaralanmış, Amasya'da da on iki Ermeni ölmüş üç Ermeni yaralanmış, Gümüşhacıköyü'nde İdare Meclisi üyesi Arif Ağa, Ermeniler tarafından öldürülmüş, bir redif askeri de yaralanmıştır (BOA.Y.PRK.ASK.108/90). 10 Mayıs 1897 tarihinde Merzifon'a üç saat uzaklıkta Gelinsini köyünde saklandıkları haber alınan meşhur Ermeni eşkıya Çarşambalı Minasoğlu avanesinden Amasyalı Kiforik ve Kukas ile güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmada Kukas ve Kiforik ölü olarak ele geçirilmiş; eşkıya ile birlikte iki adet karadağ tabanca ve bir adet Rus tüfeği ile çok sayıda mermi ele geçirilmiştir. Bunlara yardım ve yataklık eden Merzifonlu Hezinoğlu Haçik de sağ olarak yakalanmıştır (BOA.Y.MTV.156/194). Merzifon'da muhbir Tatos ve Zulamoğlu ile bir Çerkezin katlinden dolayı yakalanarak yargılanmak üzere Sivas Divan-ı Harbine gönderilen Amasyalı Papazoğlu Ağob veled-i Karabet, Kunduracı Mıkırdiç veled-i Ağob, Ecderoğlu Doğramacı Ohannes veled-i Kevorik, Terzioğlu Ekmekçi Nişan veled-i Hampar, Gümüşhacıköylü Çendekoğlu Demirci Ohannes veled-i Boğos, Varterisoğlu Kasap Abraham veled-i Arteris, Ceriloğlu Dülger Ağob veled-i Kirkor, Merzifonlu Dingiloğlu Değirmenci İstepan 2 Mayıs 1899 tarihinde Sivas Divan-ı Harb heyeti tarafından idama mahkum edilmişlerdir (BOA.Y.PRK.AZN. 20/22:2).

Ermeniler, bu olaylarda zaman zaman Rumlardan da yardım görmüştür. Samsun Yunan Vapurları Acentası Merzifon'da komitecilik faaliyetlerinde bulunan bir Ermeniye Yunanistan'a kaçırmış diğer yandan da acenteye bağlı olarak 1893 yılında Trabzon'a gelen Isparta adındaki geminin posta sandığından Ermenilere ulaştırılmak üzere Hınçak isimindeki Ermenice gazete ve Hırsız adındaki risaleler ile Merzifon'a yazılmış Ermenice mektuplar çıkmıştır. Bu gelişme üzerine Osmanlı Hariciye Nezâreti, Yunan Dışişleri Bakanlığı'nı bu tür olayların tekrarlanmaması için gerekli tedbirleri alması konusunda uyarmıştır (BOA.BEO.223/16710: 11). Yaşananlar Merzifon kazasında Ermeni ve Türk toplumları arasındaki karşılıklı güven ortamını ortadan kaldırmıştır. Şehirde sürekli olarak komitacılar tarafından yapılan tahrikler Ermeni ve Müslüman halk arasındaki kin ve düşmanlığı giderek artırmış iki taraf arasındaki eski günler bir

daha geri gelemeyecek şekilde bozulmuş ve 1915 yılına kadar da birbirlerinden nefret ederek yaşamışlardır (Anadol 2007: 179).

Kazada yaşanan bu durum Rumlar üzerinde de tahrip edici etkilere yol açmıştır. Merzifon ve çevresindeki Ermeniler tarafından çıkarılan olaylarda etkin rol oynayan Merzifon Amerikan Koleji, Ermenilerle birlikte Rumları da devlete karşı ayaklandırmak için yoğun çaba harcamıştır. Yunanlıların Pontus adını verdikleri Trabzon ve Samsun çevrelerinde bağımsız bir Rum Devleti kurulması yönünde tahrik ve teşviklerde bulunmuş hatta bu faaliyetleri organize etmek üzere kolej bünyesinde *Pontus Kulübü* adıyla bir de örgüt kurulmuştur (TBMM Zabıt Cerideleri, 15. Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1: 218). 1904 yılında Merzifon'da kurulan bu kulüp 1908 yılına kadar Batum'dan İnebolu'ya kadar şubeler açarak bölgedeki Rumların örgütlenmesinde öncü bir cemiyet haline gelmiş (Çiçek 2007: 206) 1909 yılında da Atina merkezli Küçük Asya Cemiyeti'nin emrine girmiştir (Güler 1995: 63). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi üzerine İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ni içeriden meşgul etmek üzere Rumlara yönelik kışkırtma ve destekleri artmıştır¹⁷³. İtilaf devletlerinin özellikle de Yunanistan'ın fiili destekleri ve kışkırtmalarıyla örgütlenen Osmanlı vatandaşı Rumlar, Yunanistan Devleti'nin hayalini kurduğu Büyük Yunanistan hedefine ulaşılması için örgütlenerek ve silahlanarak Türklere karşı mücadeleye başlamışlardır¹⁷⁴. Rumların Türklere karşı mücadelesinin

¹⁷³ Ruslar I. Dünya Savaşı esnasında Trabzon ve çevresini işgal ettikleri yıllarda Rumlara silah dağıtmışlardır. İngilizler de mütarekeden sonra Samsun ve Amasya çevrelerinde faaliyet gösteren Rumlara Samsun'da açıktan 10.000 silah vermişler, diğer yerlerde de gizli olarak silah dağıtmışlardır. (TBMM Zabıt Cerideleri, 15.C.,D.I, 136.B.,Cel.1: .215-218). Destek veren ülkeler içinde İsveç'in de olduğu anlaşılıyor. Nitekim 23 Şubat 1916 tarihinde İsveç Tütün İnhisarı Şirketi'nin Merzifon'da bulunan Samsun vekili Nikolaki Çavdaroklo'nun Rum teşkilatı üyesi olması nedeniyle Samsun'a dönmesi yetkililer tarafından uygun görülmemiştir (BOA.DH.EUM.3.Şb19/44).

¹⁷⁴ Samsun'da Rumlar arasında telkin ve teşkilatlanma faaliyetlerinde bulunan ve Mayıs 1918 Merzifon'a gelmiş olan Yunanlı Doktor Nikolas Makri ile ilgili olarak Canik Mutasarrıflığı, Merzifon Kaymakamlığı'ndan mezkûr şahsın Samsun'a dönmesinin sakıncalı olacağını belirterek Samsun'a dönmesinin engellenmesini istemiştir (BOA.HR.SYS.2435/49). İzmit Mebusu Sırrı Bey'in Pontus meselesi ile ilgili olarak 22 Aralık 1921 Tarihinde TBMM Başkanlığı'na vermiş olduğu soruya cevaben İçişleri Bakanı Fethi Bey; 29 Aralık 1921 tarihinde mecliste yaptığı açıklamada tutuklanan bazı Rumların ev ve üzerlerinde Yunan armaları, Yunan bayrakları ele geçirildiğini, Samsun ve çevresinde ele geçirilen Rum çete üyelerinin üzerlerinde Yunan üniforması, Yunan arması ve Yunan ordusuna ait askeri teçhizatı taşıdıklarının görüldüğünü, Merzifon Anadolu Koleji'nde okulun Türkçe öğretmeni Zeki Beyin mekteb bahçesinde öğrencilerden birisi tarafından öldürülmesi üzerine yapılan aramada; aslında mektebin Amerikan mektebi olmadığı, Pontus Hükümeti için teşkil edilmiş siyasi bir kulüp olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, 15.C., D. I, 136.B., Cel.1: .217-218).

örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde bizzat Yunan hükümetinin denetiminde olan *Mavri Mira* ve *Küçük Asya* cemiyetleri gibi örgütler önemli rol oynamaktaydı. Karadeniz bölgesinde Türklere karşı Rumların saldırılarını organize etme görevini de Merzifon'da kurulmuş olan *Pontus Cemiyeti* yürütmekteydi. Bu cemiyetin organizesinde Karadeniz bölgesinde kurulan Rum çeteleri 1915 yılından itibaren Rusya'nın da desteğiyle Türk köylerine saldırarak ahaliyi kadın çocuk ayırt etmeksizin öldürmeye, zahire ve hayvanlarını gaspetmeye başladılar (Duman 2010: 83). Bu saldırılar sonucu bölge genelinde olduğu gibi Merzifon civarında da Rum çetelerince çok sayıda gasp ve cinayet işlenmiş, güvenlik güçleri ile bu çeteler arasında çok sayıda çatışma yaşanmıştır. 18 Mart 1324 Amasya Akdağ nahiyesine bağlı Karakise köyüne koyun sürüsü nakletmekte olan Jandarma Hacıoğlu Abdullah sekiz kişilik eşkıya grubu tarafından öldürülmüş, silahı, elbiseleri ve zahire yüklü iki katırı gasp edilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 55). 5 Mart 1916 tarihinde Amasya civarında faaliyet gösteren Rum çetesinden Yorikaoğlu Lefter çıkan çatışmada ölü olarak ele geçirilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 6). 1916 yılı içerisinde; Merzifon'un hemen doğusunda yer alan Havza kazasının Darağılı köyünde bulunan bir Rum çetesinin bulunduğu haberi üzerine bölgeye gönderilen askerler ile çete mensupları arasında çatışma çıkmış, iki çete üyesi öldürülmüş, dört asker de şehit olmuştur. Yine Havza kazasının Aydoğdu köyündeki Rum çetesinin yakalanması için kuvvetli bir müfreze gönderilmiş, köy yakınlarında ormanlık alanda eşkıya ile karşılaşan müfreze ile çete arasında çıkan çatışmada on beş eşkıya ölü ve on üçü de sağ olarak ele geçirilmiştir. Olayda askerlerden kayıp verilmemiş ancak köy halkından bir kişi ölmüş bir kişi de yaralanmıştır (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 13). Merzifon'un hemen batısında yer alan Gümüş kaza merkezinde ikamet eden ve tutuklanmalarına karar verilen beş Rum'dan Banioglu Lefter dokuzlu mavzerle ölü, diğerleri silahlarıyla yakalanmışlardır (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 15). Havza'nın Güruf nahiyesinde saklandığı haber alınan bir Rum çetesini yakalamak üzere gönderilen müfreze, üç çete üyesini köy kenarında sağ olarak yakalamış, yakalananlardan Vasioglu Anik'in ifadesinden bu çetenin Çeltek köprüsünde postaya saldırı ve 50.000 kusura kuruşu gasp eden çete olduğu anlaşılmıştır (BOA.DH.EUM.6.Sb.37/12: 17). 10 Eylül 1916 tarihinde Maden'e yarım saat mesafede bulunan kilisede barındığı haber alınan Rum çetesini¹⁷⁵ yakalamak üzere giden askerler

¹⁷⁵ Çete üyelerinin yirmisinin Maden'in Kara Ali ve Adacık köylerinden, diğerlerinin de Samsun ve Civar

ile çete mensupları arasında çıkan çatışmada jandarmadan Turhallı Hüseyinoğlu Hüseyin şehit olmuştur (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 23). Maden, Köprü ve Merzifon Rumlarından oluşan Rum çetesi¹⁷⁶ ile Merzifon müfrezesi arasında 9 Nisan 1917 tarihinde Merzifon'da meydana gelen çatışmada askerlerden Köprü kazasının Kuyma köyünden Çerkez Koca Mehmed ile Karakaya köyü muhtarı şehit olmuşlardır. Köprü jandarmalarından daha evvel çete mensuplarınca gasp edilen iki adet mavzer de ele geçirilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41:23). 21 Mayıs 1918 tarihinde Merzifon'un Karaca köyünde Çerkez Küçük Ahmed 'in hemşiresiyle arkadaşlarından birisi Rum çetesi tarafından katledilmiştir (BOA.DH.EUM.6.Şb.37/40). 1918 yılında terhis olduktan sonra memleketleri Mecidözü kazasına gelmekte olan yedi asker Merzifon'un Mahmudlu köyü civarında yirmi kişilik bir Rum çetesi tarafından soyulmuş, sonra da bir dere kenarına getirilerek üzerlerine ateş edilmek suretiyle şehit edilmişler ve araziye gömülmüşlerdir (BOA.DH.EUM.AYŞ.14/115). Suçluların yakalanması için güvenlik güçleri harekete geçmiş ve yedi askeri kandırarak öldüren Rumlar'ı yakalayan Türnek nahiyesi müdürü ve Merzifon bölük kumandanı Yüzbaşı Ziya Efendi öldüllendirilmiştir (DH.EUM.AYŞ.17/101). Öyleki Rum eşkıyaların taşkınlıklarından dolayı Amasya sancağı dahilinde aşar gelirlerinin toplanmasında zorluklar yaşanmıştır (BOA.DH.EUM.6.Şb.19/43).

Bölgede yaşayan Rumlar I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden cesaret alarak mütareke yıllarında Pontus Devleti kurma yönündeki faaliyetlerini hızlandırmışlar ise de Türk halkının vermiş olduğu Milli Mücadele sonrası bu hayalleri suya düşmüştür. Lozan Anlaşması'nda Türkiye Rumları ile Yunanistan Türklerinin karşılıklı mübadelesi konusunda varılan uzlaşma sonrası Rumların

---

şakilerinden olduğu anlaşılmıştır (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 23). Çete üyelerinin isimleri şu şekildedir: Eliyoğlu Mina, Ortabaşoğullarından Orangelos, Pavlioğlu Kota?, Tanasoğlu Sava, Anastasoğlu Hristo, uzun Savaoğullarından İstатыos, Bakırçaylıoğullarından Dimitrioğlu Pavli, Yorgioğlu Yani, Nikosoğlu Lefter, Kostantinoğlu Teofilos, Kazaroğullarından Dimitrioğlu Yani, Kazaroğullarından Yanioğlu Dimitri, Nasuhoğlu Hamu, Kostantinoğlu Gülyani, Hamuoğlu Yorgi, Muradoğullarından Haralomusoğlu Kostantin, Pezooğlu Sava, Kızılcalıoğullarından Yanioğlu Yorgi, Santimoğullarından Yorgioğlu Lazdi, Santimoğullarından Yorgioğlu Totos Yazıcıoğullarından Totosoğlu Haralambos, Ağca Dede Mahallesi'nden Totosoğlu Yani, Kızılcalıoğullarından Bedrosoğlu Lazdi, Santimoğullarından Haralam-bosoğlu Todor (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 25).

¹⁷⁶ Çete üyelerinin Köprü kazasının Kapaklı Eşme köyünden papazağullarından Dimitoğlu Yani, biraderi, Kote?, Tavşan Dağı'ndan olup Ağca Dede Mahallesi'nde mukim Maden'li Todor, ve yine Maden'in Kilise Mahallesi'nde Kanzaraoğlu Bandili ve Ağca Dede'den Lazdioğlu Yorgi, aynı mahalleden Karaşaroğlu Hamu, Merzifon'lu Sava adındaki yedi kişiden meydana gelmekteydi. Bunlardan Yorgi, Kote ve Yani yakalanmıştır (BOA.DH.EUM.6.Şb.39/41: 23).

Yunanistan'a gönderilmesiyle hem bölgede hem de Merzifon kazasında Türkler ile Rumlar arasında yaşanan huzursuzluklar sona ermiştir.

Merzifon kazasında Ermeniler ve Rumlar ile Türkler arasında yaşanan olaylar Merzifon Amerikan Koleji'nin geleceğini de derinden etkilemiştir. Kolej gerek Ermeniler gerekse Rumlar üzerinden Osmanlı Devleti aleyhine yürütmüş olduğu zararlı faaliyetlerinden dolayı 1916 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kapatılmış ise de savaş sonunda yeniden açılmıştır. Fakat bölgedeki Rum-Pontus çeteleriyle irtibatını devam ettirmesi ve güvenlik güçlerince 1921 yılında kolejde yapılan aramada bu irtibatı ispatlayan çok sayıda belge bulunması üzerine TBMM hükümetince yeniden kapatılmıştır¹⁷⁷ (TBMM Zabıt Cerideleri, 15.C.,D. I,136.B.,Cel.1: 218).

---

¹⁷⁷ Kapatılan mektebin tekrar açılması için Amerikalı misyonerler İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'ni devreye sokarak İsveç elçiliği aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmişler, hükümet ise Anadolu ile iletişim sağlayamadığını ifade ederek 14 Mayıs 1921 tarihinde talebi reddetmiştir (BOA.MV.221/46). Misyonerler hükümetin reddetmesine rağmen daha sonra ikinci defa okulun açılması için müracaatta bulunmuşlar fakat 30 Haziran 1921 tarihinde yine red cevabı almışlar (BOA.MV.221/214) okulu yeniden açtırmaya muvaffak olamamışlardır.

2.3.5. Aile Yapısı¹⁷⁸

Merzifon kazasında yapılan nüfus kayıtlarını ihtiva eden ve yukarıda zikredilen nüfus defterlerinde¹⁷⁹ sadece erkek nüfus kaydedilmiş olmasına rağmen çok sayıda ailenin kalabalık bir nüfus yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı ailelerde hane reisleri çocukları yanında kardeşleri ve torunlarıyla birlikte ikâmet etmekteydiler. Kaza merkezinde yaşayan Müslüman hane reislerinden Hacı Hasan Mahallesi 96 numaralı hane sahibi Yeriçeroğlu Mehmed Bin Mustafa iki oğlu ve üç kardeşi ile birlikte (BOA.NFS.d.2243: 141b), Hacı Rahat Mahallesi 12 numaralı hane sahibi Veyisoğlu Osman bin Mehmed üç oğlu ve iki torunu ile birlikte yaşamaktaydı. (BOA.NFS.2243: 93b). 1846 tarihli nüfus defterdeki kayıtlı kaza merkezinde yaşayan 2.924 erkek nüfusu 1.278 hane sayısına böldüğümüzde hane başına yaklaşık 2,28 kişi düşmektedir (BOA.NFS.d.2243). Erkekler kadar kadın nüfusun olduğu dikkate alınır, erkek nüfusa

¹⁷⁸ 2014 yılında Sibel Kavaklı Kundakçı tarafından kazaya ait birisi 1883-1888 yılları arası (MŞS 6970) ve diğeri de 1887-1890 (MŞS 6971) yılları arasındaki tereke kayıtlarını ihtiva eden iki defter üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada kazadaki aile yapısı ile ilgili önemli ipuçları tespit edilmiştir. Çalışmada yukarıda zikredilen defterlerde kayıtlı 134 tereke incelenmiş bunlardan 81'inin şehirli, 49'unun köylü ve 4'ünün de kazada misafir olarak bulunan kişilere ait olduğu, şehirli 81 tereke sahibinden 61'inin Müslüman, 20'sinin gayrimüslim oldukları tespit edilmiştir. Bunlardan yabancı misafirlere ait olan tereke verileri kaza ile ilgili istatistiklere dâhil edilmemiştir (Kundakçı 2014: 89-91). Üzerinde inceleme yapılan 81 şehirli tereke sahibinden dul olan (2'si Müslüman, 1'i gayrimüslim) 3 kişi dışındaki 78'inin çocuk sayısına bakıldığında şöyle bir dağılım ortaya çıkmaktadır. 18'i Müslüman 3'ü gayrimüslim 21 kişinin 1, 15'i Müslüman 6'sı gayrimüslim 21 kişinin 2, 12'si Müslüman 6'sı gayrimüslim 18 kişinin 3, 10'u Müslüman 3'ü gayrimüslim 13 kişinin 4, 1 Müslüman kişinin 5, 2'si Müslüman 1'i gayrimüslim 3 kişinin 6 ve 1 Müslüman kişinin 8 çocuğu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çocuklardan 104'ü kız, 94'ü de erkek idi (Kundakçı 2014: 94). Bu rakamları incelediğimizde Müslüman ailelerde yaklaşık % 55'inin 1 ve 2 çocuklu, % 37'sinin 3 ve 4 geriye kalan % 7'sinin 5 ve üzeri çocuk sahibi oldukları görülmektedir. Gayrimüslim ailelerin ise yaklaşık % 63'ünün 2 ve 3 çocuğu, % 21'inin 4 ve üzeri, % 16'sının 1 çocuğu olduğu ortaya çıkmaktadır. Müslüman aileler de 1 ve 2 çocuklu, gayrimüslim ailelerde ise 2 ve 3 çocuklu aile sayısının fazla olduğu görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim tereke sahiplerinin çocuklarını birlikte değerlendirdiğimizde ise % 46'sının 1 ve 2, % 31'nin 3 ve 4, % 5'inin de 5 ve üzeri çocuk sahibi ailelerden meydana geldiği söylenebilir. Aile (Dul olanlar da dahil) başına düşen çocuk sayısına baktığımızda şehirli Müslüman tereke sahiplerinde yaklaşık 2,44 gayrimüslimlerde ise 2,55 olduğu iddia edilebilir. Köyler nüfusuna kayıtlı 49 tereke sahibinden dul olan 7 kişi çıkarıldığında geriye kalan 42 kişiden 5'i iki eşli idi. Çocuk sayılarına göz atıldığında 42 aileden 6'sının 1, 6'sının 2, 17'sinin 3, 5'inin 4, 6'sının 5, 2'sinin 6, 2'sinin 7, 1'inin 8 ve 2'sinin 9 çocuk sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır (Kundakçı 2014: 101-102). Bu rakamlardan köylü tereke sahiplerinden % 24'ünün 1 ve 2, % 46'sının 3 ve 4, % 26'sının ise 5 ve üzeri çocuk sahibi oldukları görülmektedir. Aile (Dul olan aileler de dahil) başına düşen çocuk sayısına bakıldığında % 3,48'dir. Köylü tereke sahiplerinin hem 5 ve üzeri çocuk sahibi olanların oranı hem de aile başına düşen ortalama çocuk sayısı bakımından şehirli tereke sahiplerininkinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁹ Müslüman nüfus için 1846 yılına ait BOA.NFS.d.2243 ve gayrimüslim nüfus için 1840-41 yılına ait BOA.NFS.d.2241 defterleri kullanılmıştır. Bu nüfus defterlerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin yaşadığı tüm mahalleler ile ilgili erkek nüfus verilerine ulaşılmış olması önemlidir. Ancak bu defterlerde sadece erkek nüfusun kaydedilmesi kadınlar ile ilgili her hangi bir veri içermemesi önemli bir eksikliklerdir

dahil edilirse bu oran 4,56 olur. Köylerde ise şehirdeki ailelerden daha kalabalık ailelere raslanmaktadır. Mesela Sarı köy muhtarı ve 2 numaralı hane reisi Mahmudoğlu Durmuş bin Mehmed, 5 oğlu, 2 kardeşi ve 5 yeğeni ile birlikte ikamet etmekteydi (BOA.NFS.2243: 180a,180b). Belvar köyü Muhtarı ve 3 numaralı hane sahibi Kör Yusufuğlu Hasan bin Osman, 2 oğlu, 1 torunu, 1 kardeşi, 2 yeğeni ve 2 yeğenin oğlu ile birlikte yaşamaktaydı (BOA.NFS.2243: 213b, 214a). Defterdeki kayıtlar incelendiğinde köylerde bazı ailelerde erkek nüfusun daha fazla olduğu görülmektedir. Köylerde kayıtlı 1.046 erkek nüfusu kayıtlı 606 hane sayısına böldüğümüzde hane başına 1,72 kişi düşmektedir (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b). Köylerdeki bazı ailelerin nüfus sayısı şehirdeki hanelerin nüfus ortalamasından yüksek olmasına rağmen köylerdeki ailelerin hepsi kalabalık değildir. Çoğu 1 bazen 2 ya da 3 erkek nüfustan ibarettir. Bu da hane başına düşen ortalamayı düşürmektedir. Bu ailelere kadın nüfusu da eklediğimizde daha kalabalık bir aile yapısı ortaya çıkar ve aile başına düşen kişi sayısı ortalama 3,44 olur. 1840 yılındaki gayrimüslimlerin aile yapısına baktığımızda; çok sayıda hanede tek kişi kayıtlı olmasına rağmen bazı ailelerin kalabalık aile olduğu görülmektedir. Mesela Alaca Minare Mahallesi'nde yaşayan Börekçioğlu Avannis veled-i Kirkor, 1 oğlu, 2 kardeşi ve 3 yeğeni, Balioğlu Artin Veled-i Varteris, 7 oğlu ile bir arada yaşamaktaydı (BOA.NFS.d.2241: 76a,76b). Yine Hoca Süleyman Mahallesi ahalisinden Şeytanoğlu İsadör veled-i Haçaris 4 oğlu, iki torunu ve bir torununun oğlu ile yaşamaktaydı (BOA.NFS.d.2241: 22a,22b). 2241 numaralı nüfus defterinde kayıtlı 2.128 gayrimüslim nüfusu kayıtlı 829 haneye böldüğümüzde hane başına yaklaşık 2,56 kişi düşmektedir. Erkekler kadar kadınların da yaşadığı kabul edilir ve erkek nüfusa dahil edilirse bu oran 5,13'e ulaşır. Bu oran hane başına düşen Müslüman nüfustan daha yüksektir.

Merzifon kazasında çoğunlukla tek eşle evlilik yaygın olmasına rağmen bazı ailelerde birden fazla eşle evlendiği de olurdu¹⁸⁰. Mesela Kır Eymir köyü ahalisinden olup vefat etmiş olan Danoğlu Ali bin Ali, 21 Nisan 1886 tarihli tereke kaydına göre; Halime ve Ümmü Gülsüm adında iki kadın ile evliydi. Kendisinin Hatice, Dudu ve Yeter isimlerinde üç büyük ve Cennet isminde küçük bir kızı vardı (MŞS.d.6970: 91). Nurani köyü ahalisinden Hasan Kethüdaoğlu Osman bin Hasan'ın 23 Şubat 1885 tarihli

¹⁸⁰ 1883-1890 yıllarındaki tereke kayıtlarına göre şehir merkezindeki Müslüman ve gayrimüslim toplam 81 tereke sahibinden 2'si, köylü 49 tereke sahibinden 5'i iki eşli idi (Kundakçı 2014: 93, 101).

tereke kaydına göre; Kezban ve Rukiye isminde iki eşi vardı. Küçük yaşta Arif ve Hüseyin isimlerinde iki oğlu ve büyük yaşta Asibe isminde bir kızı vardı (MŞS.d.6970: 31). Yine Tavşan Mahallesi ahalisinden Taktakoğlu Ali Ağa ibn-i Mehmed'in 1 Aralık 1887 tarihli tereke kaydına göre Sündüs ve Saniye isimlerinde iki eşi, Nazife, Necibe, Fatma ve Nuriye isimlerinde 4 kızı vardı (MŞS.d.6971: 12). Bu iki eşli ailelerin çocukları incelendiğinde kız çocuklarının fazla ve büyük yaşta oldukları görülmektedir. Bu durum adı geçen aile reislerinin ilk eşlerinden erkek çocuk sahibi olamadıkları, erkek çocuk sahibi olabilmek için ikinci defa evlendikleri düşüncesini akla getirmektedir. Bu düşüncüyü doğru olarak kabul edersek kaza ahalisi arasında aile reislerinin hem prestij, güç kazanmak, hem de soylarını devam ettirebilmek için erkek çocuk sahibi olmaya önem verdikleri söylenebilir.

2.3.6. Kazada Kullanılan İsimler

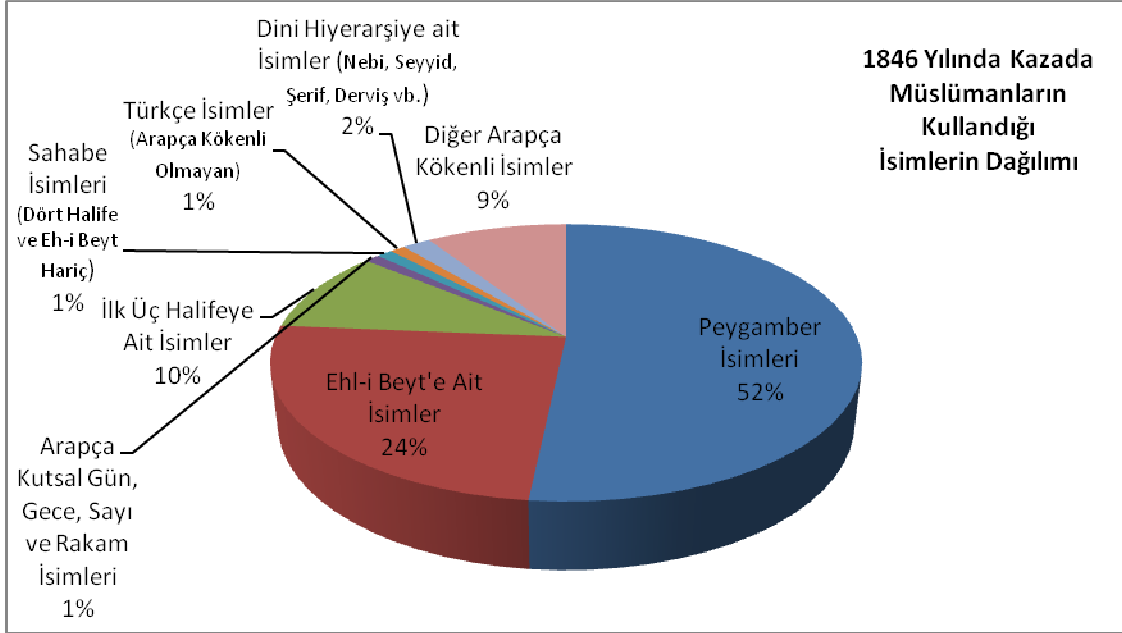
Merzifon kazasında kullanılan isimler belirlenirken Müslüman nüfusa ait 1846 yılındaki sayım verileri ve gayrimüslim nüfusa ait 1840-41 yılı sayım verileri kullanılmıştır. Bu dönemde yapılan sayımlarda kadınlar sayılmadığı için kullanılan isimler tespit edilirken sadece erkek nüfus dikkate alınmıştır.

Merzifon kazası genelinde 1846 sayım verilerine göre Müslüman halkın kullandığı erkek isimleri ve kullanan kişi sayısı ekler kısmında verilmiştir¹⁸¹. Ekte verilen tablodan da anlaşılacağı gibi kazada yaşayan Müslümanlar arasında en çok kullanılan erkek ismi Mehmed'dir. İlk 14 sıradaki isimlerin Peygamberlere, Ehli Beyt mensuplarına, dört halifeye ve sahabelere ait olması kaza halkı arasında dini hassasiyetin ön planda olduğunu göstermektedir. Yine daha alt sıralarda olmasına rağmen halk arasında Cuma, Receb, Şaban gibi İslami gün ve ay isimlerinin yanında Abdullah, Nurullah, Feyzullah, Hamdullah, Sadullah, Nasuhullah, Abdülkadir, Abdüsselam gibi isimlerin kullanılması da bu iddiayı desteklemektedir. Ayvaz, Yahşi, Satılmış ve Memiş gibi Arapça kökenden gelmeyen isimlerin az da olsa kullanılmış olmasına rağmen pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Kazada kullanılan isimleri bazı

¹⁸¹ Bkz. Ek-5.

ortak yönlerini dikkate alarak bir tasnif yaptığımızda aşağıdaki grafik karşımıza çıkmaktadır:

Grafik 2.8: 1846 Yılında Kazada Müslümanların Kullandığı İsimlerin Dağılımı

Grafikteki veriler incelendiğinde kazada kullanılan isimlerin %78'inden fazlasının peygamberlere, Dört Halife ve Ehl-i Beyt'e ait isimler olduğu görülmektedir. Arapça kökenli isimler dışında Türkçe kökenli kelime oranının %1 gibi çok düşük seviyede kalması, kaza halkı arasında İslamiyetin dini olduğu kadar kültürel alanda da ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kazada 1840-41 yılında yapılan sayım verilerine göre gayrimüslimlerin kullandıkları erkek isimleri ve kullanan kişi sayısı ile ilgili liste ekte verilmiştir¹⁸². Ekte verilen tablodan da anlaşılacağı gibi gayrimüslimler arasında en çok kullanılan erkek isimleri Agop, Avannis ve Karabet'tir. Kazada yaşayan 2.128 gayrimüslimden yaklaşık %35'inin bu 3 ismi kullanmasına karşılık 72 adet ismin sadece 1 ya da 2 kişi tarafından kullanılması dikkat çekicidir. Yine kullanılan isimler arasında Türkler tarafından kullanılan Aslan, İskender ve Zekeriya gibi isimlerin de yer aldığı görülmektedir. Her ne kadar incelediğimiz nüfus defterlerinde bayan gayrimüslim isimleri geçmemesine rağmen Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda bayan gayrimüslim isimleriyle ilgili de benzer

¹⁸² Bkz. Ek-6.

örneklere rastlanmaktadır. Mesela Neccar Mahallesi sakini ve Ermeni milletinden Tahmiscioğlu İsadör veled-i Boğos'un kızının ismi Meryem olarak geçmektedir (MŞS.d.6971: 5). Bunun hem uzun süre yan yana yaşamının sonucu olarak ortaya çıkan kültürel etkileşiminden hem de peygamber ve melek isimlerinin Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak kutsalı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

2.3.7. Kazada Kullanılan Sülale İsimleri ve Sıfatlar

Kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin sülale isimleri incelendiğinde çok farklı isimler kullandıkları anlaşılmaktadır. Ekler bölümünde verilen listeden¹⁸³ de görüleceği üzere; sülale isimleri verilirken gerek Müslüman gerekse gayrimüslim ahalinin Çolakoğlu, Köroğlu, Topaloğlu, Sakadoğlu, Şişmanoğlu, İnceoğlu, Solak Haliloğlu, Büyükbaşoğlu gibi bedensel özürleri ya da özellikleri, Merzifon'a dışarıdan gelenler için daha önce yaşadıkları yerleşim birimlerinin isimleri ve de Bekçioğlu, Hamaloğlu, Hekimoğlu, Börekçioğlu, Bezzazoğlu, Keçecioğlu örneklerinde olduğu gibi aile büyüklerinin mesleklerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim sülale olarak hem Alaca Minare hem de Bozacı Mahallesi'nde Şişmanoğlu sülalesi ismi geçmektedir. Benzer örnekleri Müslüman ahalinin yaşadığı mahallelerde de görüyoruz. Bu durum aynı sülaleye mensup olan bazı kişilerin farklı mahallelerde oturduklarını düşünmemize yol açmaktadır. Sülale isimleri içinde Amasyalıoğlu, Hacıköylüoğlu, Çorumluoğlu, Havzalıoğlu, Köprülüoğlu, Lâdiklioğlu, Kavaklıoğlu, Gümüşlüoğlu, Niksarlıoğlu, Tokisimlioğlu, Bafraoğlu, Şerefderlioğlu, Kangallıoğlu, Zilelioğlu gibi Merzifon kazasına yakın yerleşim birimlerinin yanında; Bağdatlıoğlu, Erzurumluoğlu, Gümüşhanelioğlu, Aydınlioğlu, Karahisarlıoğlu, Trabzonluoğlu, Sürmenelioğlu, Kırımlıoğlu, Kırşehirlioğlu, Divriklioğlu, İslambulluoğlu Benderlioğlu, Karslıoğlu, Kayserilioğlu, Sinobluoğlu gibi kazaya oldukça uzak mesafedeki şehir isimlerinin kullanılması, kazaya adı geçen yerlerden insanların gelip yerleştiğini göstermektedir. Kırımlıoğlu, Ahışhalıoğlu gibi sülale isimlerinden de anlaşılacağı gibi Kırım ve Kafkas muhacirlerinin de kazaya geldiği dikkate alınırsa kazada çok sayıda farklı kültürün bir arada yaşama imkânı bulunduğu söylenebilir. Yine bazı hane sahiplerinin sülale isimleri kaydedilirken Dandanoğlu,

¹⁸³ Bkz. Ek-7.

Patlakoğlu, Kavanozoğlu, Tabutoğlu, Taktakoğlu, Tokmakoğlu, Kitabsuzoğlu, Piç Ömeroğlu, Oturtmaoğlu, Şenbelekoğlu, Göbeloğlu, Kılıoğlu, Götlekoğlu, Kaltakoğlu, Yababurunoğlu, Sağsakoğlu, Kedi Üsükoğlu, İğdişoğlu gibi günümüzde insanları rencide edecek derecede yakışsız ve müstehcen olarak kabul edilebilecek sülale isimleri verilmesi dikkat çekmektedir. Diğer yandan Cilet Bıçakoğlu, Suyasaksakoğlu, Ahirzamanoğlu, Kesikbaşoğlu Yeniçikdioğlu, Yeriçeroğlu, Kuruzıkıoğlu, Tacıkırkoğlu, Çamkertenioğlu, Yanteberioğlu, Kafasiyellioğlu, Üçbağlıoğlu, Çokdaroğlu, Sürdilimeoğlu, Alınmadıkoğlu gibi bazı sülale isimleri ise Merzifon halkının günümüz için espirili sayılabilecek sülale isimlerini kullandıklarını göstermektedir.

Bunların dışında Müftü Mehmed Efendi, Hafız Hüseyin Efendi, Ağolis Ağa, Sarkis Ağa (SVS 1287: 67), Mustafa Ağa, Ali Rıza Efendi (BOA.A.}MKT. MVL.59/76), Hacı Mehmed Rüşdü Efendi (SVS.1301: 104), Hacı Münib Efendi (SVS 1321: 117-120) Ömer kethüda Deli İbrahimioğlu Ali Kethüda (MŞS.d.6970: 22,40), Bayramoğlu Hüseyin Kethüda (BOA.ML.VRD.TMT.d.14156: 2), Müderris İmamoğlu Ali Efendizade Abdullah Efendi (BOA.MVL.84/34), İmam Veyiszade Hafız Ali Efendi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171: 6), Papaz Narsis (BOA.Y.PRK.UM.31/51: 4) örneklerinde olduğu gibi kaza halkı arasında isimlerin yanında sosyal statülerini belirten imam, hafız, hacı, müftü, papaz, ağa, efendi, kethüda gibi sıfatların kullanılması da sıkça görülen bir durumdur.

2.3.8. Folklorik Unsurlar

Folklor, halk geleneklerini, inançlarını, adetlerini, efsanelerini, türkülerini, edebiyatlarını inceleyen bilimdir (Fidan v.d. 1995: 935). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Merzifon kazasında kullanılan ve ahalinin zaruri ihtiyaçları olan pek çok malzeme günümüzde folklor biliminin konusu haline gelmiştir. Merzifon Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlar, günümüz için folklorik değeri olan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazada kullanılmış olan eşyalar ile ilgili bazı ipuçları vermektedir. 1889 yılında vefat eden Keşlikcioğlu Mustafa İbn-i Mehmed'in terekesi bize bu dönemde kazada giyim eşyası yapımında kullanılan kumaş türleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Adı geçen

tereke kaydına göre kırmızı bez, Hacıköyü bezi, Hasköy bezi, asdarlık bez, âdi basma başlıca kumaş türleriydi (MŞS.d.6971: 108). Kumaşların üretimi ve dikiminde ise kırmızı iplik, beyaz iplik, Flemenk ipliği, ve kök ipliği kullanıldığı anlaşılmaktadır (MŞS.d.6971: 40,44,108). Şer'yye sicillerinde geçen ve kadınlar tarafından kullanılan giyim eşyalarını incelediğimizde bazı kadınların başlarına Tokat yemenisi (MŞS.d.6971: 108), Acem şalı, üst kısma Canik işi (MŞS.d.6970: 2), Mecidiye (MŞS.d.6970: 4) ve bindallı boy entarileri (MŞS.d.6970: 28), basma fistan, bel kısmına kırmızı kuşak (MŞS.d.6971: 108), alt kısma ise bandik (MŞS.d.6970: 101,102) giydikleri görülür. Erkeklerin ise başlarına fes veya sarık (MŞS.d.6971: 108), üst kısma iç çamaşırı olarak fanila (MŞS.d.6970: 34), Canik işi içlik, üzerine çadır gömlek (MŞS.d.6970: 3,4), gömlek üzerine de ceket (MŞS.d.6971: 36; 6970: 102), ayak kısmına çorap ve kundura (MŞS.d.6971: 34, 6970: 36) giydikleri anlaşılmaktadır. Evlerde kullanılan tekstil ürünlerine göz attığımızda, çuha şilte, kıvırtma, Kastamonu işi, çadır ve Merzifon işi (MŞS.d.6970: 2,4,137, 6971: 108) çarşaf türleri, minder, yastık, kendir çul ve cecim¹⁸⁴ kilim, sırtta çocuk ya da malzeme taşımak için kuşak şeklinde bele sarılan bohça (MŞS.d.6970: 12,88,108,125,137), bandik ve don gibi giysilerin, beli kavrayarak düşmesini önlemek üzere kullanılan uçkur, muhtelif peşkirler -havlu- (MŞS.d. 6970: 2,16,148) göze çarpmaktadır.

Tereke kayıtlarındaki bilgilere göre kazada muhtelif ziynet eşyalarının da kullanıldığı görülmektedir. Bu ziynet eşyalarını şu şekilde sıralayabiliriz: Beşlik altın, onluk altın, yirmilik altın, sandıklı altın, Mahmudiye altını (MŞS.d.6970: 121), İstanbul altını (MŞS.d.6971: 52), küpe, altın küpe, altın yüzük, incisi kendinden altın küpe, bacaklı altın küpe, altın yüzük ve gümüş yüzük (MŞS.d.6970: 54,121,126). Ziynet eşyaları yanında güvenlik için bıçak, kılıç, tabanca ve tüfek gibi muhtelif silahların¹⁸⁵ da kullanıldığı anlaşılmaktadır (MŞS.d.6970: 95,96,102,114).

¹⁸⁴ İnce dokunmuş renkli, nakışlı kilim (www.tdk.gov.tr, Büyük Türkçe Sözlük, 14 Eylül 2018, 10.12 de erişildi).

¹⁸⁵ MŞS 6970 ve MŞS 6971 içinde kayıtlı zerinde inceleme yapılan 130 tereke sahibinden 'inin teresinde silah, kama, tüfek ve tabanca gibi silahlar tespit edilmiştir (Kundakçı 100).

Bu dönemde kazada kullanıldığı tespit edilen mutfak eşyaları da şunlardır: Gümüş kahve tepsisi, kahve kutusu, kahve takımı, kahve değirmeni¹⁸⁶, tencere, tava, sofrta tahtası, ekmek tahtası, çini tabak, tepsi, sofrta altı (MŞS.d.6970: 95, 120,125), bakır kaplar, mangal (MŞS.d.6971: 28,29), sac ayağı, ocak demiri (MŞS.d.6970: 32). Mutfak eşyası dışında kullanılan diğerev eşyaları olarak evlerde kazmak, odun vs. kesmek için kazma, balta, bel (MŞS.d.6970: 125), malzeme saklamak için sandık, su ya da sıvı besinleri saklamak için küp (MŞS.d.6970: 2,126), aydınlatma için şamdan ve gaz lambası (MŞS.6970: 16, 6971: 139), yarma bulgur öğütmek için el değirmeni ve su taşımak için ibrik (MŞS.d.6971: 76,84), tahıl saklamak için ambar, pekmez yaparken üzüm ezmek için şırabend, çocukların uyutulması için ahşap beşik (MŞS.d.6970: 88,123,139), saç taramak için fildişi ve gümüş taraklar (MŞS.d.6971:36, 6970: 125), tütün tiryakileri için sigara tabağı, tütün tabağı, tütün tablası (MŞS.d.6970: 86, 6971: 110), un ve tahıl saklamak ve taşımak için çuval (MŞS.d.6970: 40, 6971: 108), çuval ve torbaların ağzını bağlamak için kendir ip (MŞS.d.6970: 95) bulundurulmaktaydı. Nakliye vasıtası olarak yük hayvanları yanında öküz arabası, at arabası (MŞS.d.6970: 124,143), nakliye esnasında ve tarla işlerinde araba ve atlarda kullanılmak üzere koşum takımı, araba urganı, kamçı, saban demiri (MŞS.d.6970: 6,33,136, 6971: 142) dikkat çekmektedir.

2.3.9. Sağlık Hizmetleri

XVI-XVII. yüzyıllarda dünya tarihinin en büyük devletlerinden biri haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarında halk, ordu ve saray mensupları için bimaristan, bimarhane, tımarhane, şifahane veya darüşşifa denilen hastaneler tesis edilmiştir. “Faal olan Selçuklu ve Memlûk hastanelerinin bulunduğu yerlerde yenilerini yapmaya ihtiyaç duymayan Osmanlılar, bunları vakıflarına uygun biçimde işleterek fethettikleri Bursa, Edirne, İstanbul, Selanik, Belgrad ve Budapeşte gibi şehirlerde yeni hastaneler inşa etmişlerdir” (Terzioğlu 1992: 173). Genellikle bir külliye içinde yapılan bu hastanelerde, her çeşit hasta ücretsiz olarak tedavi edilir, aynı zamanda usta çırak ilişkisi yöntemiyle hekim ve diğerev sağlık personeli yetiştirilirdi (Özgür 1999: 117).

¹⁸⁶ Zira üzerinde inceleme yapılan 130 tereke sahibinden 10'unun terekesinde kahve takımı ve değirmeni tespit edilmiştir (Kundakçı 100). Bu aynı zamanda tereke sahiplerinden yaklaşık % 8'inin kahve takımı ve değirmeni bulundurduğu anlamına gelmektedir.

Arşiv belgeleri sayesinde Merzifon'da da ücreti Sultan Mehmed Han Vakfı tarafından ödenen bir tabibin halka sağlık hizmeti verdiğini öğreniyoruz. IV. Mehmed (1648-1687) döneminde Sultan Mehmed Han Vakfı'nda 25 akçe maaş ile görev yapan tabib Sefer Efendi, ölene kadar tabiblik yapmış, vefat edince yerine Veli bin Mehmed tayin edilmiştir (BOA.AE.SMMD.IV.19/2141).

Tanzimat'ı takiben kazada yapılan nüfus sayımlarında kaza halkı arasında çok sayıda aktar ve ilaççı bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁷. Bu bilgilere bakarak Tanzimat Dönemi başlarında kazada sağlık hizmetlerinde halk hekimliğinin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Sağlık hizmetleri Tanzimat Döneminde önemli değişikliklere uğramıştır. 1877 yılından itibaren diğer belediye hizmetlerinin yanında hastane açılması ve sağlık hizmetlerinin denetimi de belediye yönetimlerinin görevleri arasına girmiştir (Çadırcı 1997: 274). Merzifon belediyesi de kazada kendisine verilen hizmetlerini yerine getirebilmek için istihdam ettiği personel içine tabibi eklemiştir. 25 Temmuz 1876 tarihinde maaşı Merzifon belediyesi gelirlerinden ödenmek üzere Manyan Karabet Efendi belediye tabibi olarak atanmıştır (BOA.ZB.10/14). İlerleyen yıllarda da Merzifon belediye tabibi kadrosunda farklı kişiler görev almıştır. 1883 yılından itibaren Aleksan Efendi (SVS 1301: 105), 1884 yılında Yordanaki Efendi (SVS 1302: 389), 1887 yılında Kirkor Efendi (SVS 1304: 97) ve Doktor Mehmet Suphi Efendi (BOA.DH.MKT.1432/94). 1888 ve 1890 yıllarında Melkon Efendi (SVS 1306: 163-SVS 1308: 157) Merzifon belediye tabibi olarak çalışmışlardır. 21 1894 tarihinde Merzifon'da belediye tabibi görevini yapmakta olan Haçator Efendi'nin memuriyetini Dahiliye Nezâreti tasdik etmemiş yerine başka birisinin tabib olarak tayinini istemiştir (BOA.DH.MKT.249/63). Bu kadroda 1898-1901 yılları arasında istihdam edilen Todoraki Efendi, başarılı hizmetlerinden dolayı hem 1898 yılında (BOA.İ.TAL.141/13) hem de 1901 yılında Nişan-ı Osmani ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT.2569/124).

¹⁸⁷ Müslüman ahalinin sayımına ait H.1256 (1840-41) tarihli nüfus defterine göre Müslüman ahaliden Hacı Rahat Mahallesi 54 numaralı hanede ikâmet eden Kiziroğlu Ahmed bin Mustafa (BOA.NFS.d.2236: 108b), Surmasud Mahallesi 2 numaralı hanede ikâmet eden Dedezade Hüseyin bin Mehmed (BOA.NFS.d.2236: 85a), Aynı mahalleden 14 numaralı hanede ikâmet eden Kutucuoğlu İbrahim bin Halil (BOA.NFS.d.2236: 86b) aktarlık yapmaktaydı. Kazada gayrimüslimlerin sayımına ait H.1256 (1840-41) tarihli nüfus defterinde gayrimüslim ahaliden de 16 aktar bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a). Yine aynı defterdeki kayıtlara göre Erzincan-Surmasud Mahallesi 29 numaralı hanede ikâmet eden Mahmuroğlu Agob veled-i Artin (BOA.NFS.d.2241: 39a), Hacı Bali Mahallesi 55 numaralı hanede ikâmet eden Karnikoğlu Agob veled-i Boğos ve oğlu Tatyos (BOA.NFS.d.2241: 23b) kazada ilaççı olarak hizmet vermekteydiler.

1903 yılında Todor Efendi (SVS 1321: 119), 1907 yılında ise Mahmud Nedim Efendi adında Müslüman bir tabib Belediye tabibliği yapmışlardır (SVS 1325: 168). Tabib isimlerinden de anlaşılacağı gibi başlangıçta belediye tabibliği görevi gayrimüslimler tarafından yerine getirilmiştir. Belediyede istihdam edilen tabib, bütün resmi kurumlarda çalışanları ücretsiz tedavi etmekle yükümlüydü (BOA.DH.MKT.838/36: 2). 1907 yılında kazanın içinde yer aldığı Sivas vilâyet genelinde devlete ait yalnızca bir adet hastane -vilâyet merkezinde- bulunduğu dikkate alınırsa (SVS 1325: 258) belediye tabibinin kazadaki sağlık hizmetleri için önemi daha iyi anlaşılır. Kazada sağlık hizmetlerinin yetersizliği misyonerlerin bu alanda harekete geçmesine neden olmuştur. Anadolu Koleji'nin açılışından sonra Merzifon'daki Amerikalı misyonerler, okul bünyesinde bir hastane açarak gayrimüslim kaza halkının yanında Müslüman ahalinin de kalbini kazanmayı amaçlamışlardır (Curtis 1911: 16). Bu düşünce doğrultusunda Amerikalı misyonerler tarafından 1898 yılında Merzifon Anadolu Koleji yanında Merzifon Anadolu Hastanesi adıyla bir hastane açmışlardır. Başlangıçta bir hemşire ile hizmete başlayan hastanenin eleman kadrosu artan hasta sayısı ve ilave sağlık personeline duyulan ihtiyaç nedeniyle ilerleyen yıllarda artmıştır. 1902 yılında hastanede 1 cerrah, 1 yardımcı cerrah, iyi derecede tıp eğitimi almış yerli 1 doktor, 2'si İngiliz 3'ü Ermeni 5 hemşire, 1 eczacı ve ayakta tedavi hizmetlerine yardımcı olan kolejden 1 öğrenci oluşan kadrosu ile hizmet vermeye başlamıştır. Kolej bünyesinde açılan hastanede 1900-1901 yılında 4.595 hasta tedavi edilmiş, 262 cerrahi müdahale yapılmış, 162 büyük ve 100 küçük ameliyat gerçekleştirilmiştir. 165 hasta 3.545 gün hastanede yatmış, ameliyatlardan 48'i ücretsiz yapılmıştır (Alan 2008: 338, 342).

2.3.9.1. Merzifon Kazasında Görülen Salgınlar

Salgın -epidemi- belirli bir bölgede aynı anda çok sayıda kişinin bir hastalığa ya da patolojik fenomene yakalanmasıdır (Dökmeci 2011: 188). XIX. yüzyıl boyunca Anadolu'da çeşitli salgınlar görülmüştür. Sağlık hizmetleri ve altyapı yetersizliklerin yanında salgınların ortaya çıkışının önemli nedenlerinden birisi de gelişigüzel bırakılan sulama suyu birikintileri, bu birikintiler üzerinde üreyen hastalık taşıyıcı sineklerin üremeleridir. Ülke genelinde olduğu gibi yetersiz altyapı ve sağlık hizmetleri Amasya ve çevresinde de muhtelif salgınlara sebep olmuştur. Bu olumsuzlukların yanında XIX.

yüzyılda Amasya sancağı çevresinde salgınlara neden olabilecek bataklıkların¹⁸⁸ bulunması, hem salgınların ortaya çıkışı hem de yayılmasında etkili olmuştur. Merzifon çevresinde görülen önemli salgınlardan birisi 1812 yılında görülen salgındır.

1812 yılında Merzifon'dan geçen İngiliz Sir William Ouseley, Merzifon'da kaldığı hana, İstanbul'dan gelip Tokat'a gitmekte olan bir Tatarın geldiğini ve başkentte salgın olduğunu, salgın nedeniyle şehrin boşaldığını söylediğini ifade etmiştir. Kendisi de Merzifon'da iken bölgede yayılmış olan salgın hastalıktan ölen beş kişinin cenazelerinin taşınmasına, şehirden gelen feryat ve çığlık seslerine şahit olmuştur. Sir William Ouseley ve beraberindekiler, şehirdeki salgından dolayı gece altmış kişinin öldüğü, handaki bazı yolcuların hasta olduğu yönündeki haberler üzerine ertesi gün korunmak için handan ayrılarak şehir dışına çıkmışlar, aynı günde on bir kişinin daha cenazelerinin defnedilmesine, mezarlıkta yeni kazılmış çok sayıda mezara, mezarların başında feryat eden insanlara, bazı şehir sakinlerinin şehri terk etmelerine tanıklık etmişlerdir (Ouseley 1819, Aktaran: Tuzcu 2013: 137,139). Bu salgını 1826 yılındaki veba salgını izlemiştir. Aynı tarihte Merzifon'dan geçen ve salgın esnasında yaşananlara tanıklık eden James Edward Alexander; Şehirde ilk gözüne çarpan şeylerin Tokat ve Amasya'da görülen veba salgınının izleri olduğunu, mezar kazmakla meşgul çok sayıda insan gördüğünü, insanların salgının varlığını inkâr ettiklerini ancak kendisinin salgından korunmak için şehirde kalmayıp şehir dışında konakladığını ifade etmektedir (Alexander 1827: 238).

II. Mahmud döneminde kadar bu salgınları kontrol altına almak için herhangi bir karantina teşkilatı kurulamamıştır. 1834 yılında Anadolu'da ortaya çıkan ve İstanbul'a kadar yayılan veba salgınının şehirde çok sayıda ölüme yol açması üzerine İstanbul'da karantina teşkilatı kurulması kararı alınmış, şehrin muhtelif giriş ve çıkış noktalarında

¹⁸⁸ Sivas vilâyetinin ekser arazisi yüksek dağ ve yaylalardan müteşekkil olduğu halde alçak ovaları dahi vardır. Amasya sancağında Suluova ve Tokat sancağı dahilinde bulunan Kazova ve Taşova bu cümledendir. Suluova su tahliyesine pek az müsait olmakla ötede beride teşkil eden birçok irili ufaklı bataklıklara, bazı yerlerde çeltik tarlalarına rastlanması nedeniyle sıtma şiddetle hüküm sürmektedir. Birkaç yıldan beri çeltiklerin mazarratı anlaşılacak azaltıldığından sıtma dahi biraz hafiflemiştir. Kazova'daki Kaz Gölü yazın bataklık halini aldığından bu güzel vadide sıtma tesiri güçlüdür. Garipdirki bu gölün etrafındaki köyler sazlık ve çayırıklardan hasıl olan istifadeyi kendi sıhhatlerine tercihle gölün kurutulmasını istemiyorlar. Taşova'da ise böyle sağlığa zararlı bir mahal olmadığından Kazova derecesinde kötü bir durum yoktur. Ancak birçok mevkilerinde içilecek sular pek fena olduğundan oralarında havası pek de sağlam değildi (SVS 1325: 175).

kontroller yapılmaya başlanmıştır. 22 Mayıs 1838 tarihinde İstanbul'da karantina -Usul-ı Tahaffuz- uygulamaları çerçevesinde yapılacak çalışmaları yürütmek üzere Meclis-i Tahaffuz-ı Evvel ve Meclis-i Tahaffuz-ı Sani adıyla iki kurul oluşturulmuştur¹⁸⁹. Uygulamanın faydaları görülünce de diğer şehirlere de yavaş yavaş karantina teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Ancak bu süreç personel ve maddi yetersizlik gibi nedenlerden dolayı yavaş ilerlemiştir. Anadolu ve Rumeli'de şehirlerde karantina teşkilatı kurulması çalışmaları Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu süreçte Amasya sancağında da salgın hastalıkların yayılmasını engellemek düşüncesiyle karantina teşkilatı kurulmuştur¹⁹⁰. Ancak gerek Amasya'da gerekse ülke genelinde halkın karantina uygulamasının önemini kavrayamadığı anlaşılmaktadır. Amasya karantina teşkilatında görevli doktor, 1840 yılında Amasya'da çok sayıda kişinin ölümüne yol açan veba salgınını kontrol altına almak isterken ölenleri kadın erkek ayırarak kontrol ederek defnettirmek isteyince doktorun tavrının şer'i hukuka uygun olmadığını düşünen ulemeden bazı şahısların yönlendirmesiyle halk ayaklanmış ve doktor öldürülmüştür¹⁹¹

¹⁸⁹ Meclis-i Tahaffuz-ı Evvel karantina uygulamalarının yürütülmesinden, Meclis-i Tahaffuz-ı Sani ise salgınlar, veba konusunda halkın bilinçlendirilmesi, yabancı dilde hastalıklarla ilgili yazıların tercümesi gibi işlerle ilgilenecekti (BOA.BEO.AYN.d.1714: 17, 18).

¹⁹⁰ 4 Mart 1840 tarihinde Anadolu'da Hüdavendigâr, Konya, Aydın, Ankara ve Sivas, Rumeli'de Edirne, Silistre, Kosova, Vidin, Selanik eyaletlerinde karantina uygulanmaya başlamış, bu eyaletlere bağlı sancak merkezlerinde salgın hastalıkları haber verecek jurnal kâtipleri görevlendirilmiştir. Amasya Sancağına da 150 kuruş maaşla İbrahim Efendi jurnal kâtiibi olarak tayin edilmiştir (BOA.C.SH.8/371). 1841 yılında Anadolu ve Rumeli'de 41 merkezde karantina teşkilatı kurulması tamamlanmış, birer karantina müdürü ve birer tabib atanmıştır. Amasya Karantina Müdürü'nün maaşı 1.300, karantina tabibinin maaşı da 1.000 kuruş olarak tespit edilmiştir (BOA.BEO.AYN.d.1715: 127). 14 Ekim 1852 yılında da Amasya karantina müdürlüğünü Osman Ağa yapmıştır (BOA.A.}MKT.NZD.60/32).

¹⁹¹ Amasya karantina hekimi Fransız Doktor Paldi'nin 4 Ağustos 1840 tarihinde salgından ölen kadınları defnetmeden evvel incelemek istemesi üzerine halk tarafından öldürülmüştür (İ.MVL.22/333:4). Amasya'da yapılan soruşturmada Doktor Paldi'nin öldürülmesi olayında halkı kıskırtan ulemâdan; Reşizade Hacı Mustafa Efendi, Şehri Mustafa Efendi, Köylü Hafız Mehmed Efendi, Merzifonlu Yahya Efendi, İbekli Hacı Ömer Efendi, Taşköprülü Kıbtî Hacı Emin Efendi yanında, Esnaf ve diğer mesleklerden Sarkaççı Ali, Zanalıoğlu Hacı Mustafa, Emiroğlu Hacı Mustafa, Vezneci Seyyid Ali, Bağlıcalıoğlu Oturakçı Hacı Mustafa, Şerbetçi Ahmed, Mecidözülü İbrahim Efendioğlu Pazvand Halis, Saatçioğlu Seyyid Ahmed, Şerbetçioğlu Hafız Mustafa, Muhzır Başoğlu Emin, Molla Karaoğlu Hacı, Ömer Efendioğlu Ali, Kölenin Mustafa, Abdal köyünden Deli Cumaoğlu, Mahkeme kâtiibi yanında Pehlivan, Ekmekçi Sızılı Mehmed, Cincioğlu, Sancakdar Mehmed, Debbağ Kör İsmail, Katırcıoğlu Mustafa, Kadı Hamamcısı Abdullah, Gani Efendioğlu Mustafa Efendi, Ağzı Karaoğlu Tahir Ağa'nın oğlu Mehmed, Kahvecioğlu Ali, Çördük Hoca, Kör Molla Mehmed, Ahışhalı Şerif, Hacı Emin Efendi Hafız, Muhmud Beyoğlu, Hüseyin Ağa, Kuzu Alioğlu Ali, Yozgathoğlu Mehmed, Kazıkoğlu Aç Ahmed, Ekmekçi Kör Karga, Redif Askeri Zanalıoğlu Mülazim İzzet, Asakir-i Nizmiyeden Emekli Zabıt Mülazim Nasuh isimli şahısların olayların içinde aktif rol aldıkları anlaşılmıştır (BOA.İ.MVL.22/333: 12). Amasya karantina hekimi Doktor Paldi'nin öldürülmesine neden olan olaylarda yer aldığı anlaşılan şahıslar İstanbul'a gönderilerek Meclis-i Vâlâ'da yargılanmışlardır. Meclis-i Vâlâ'da ayrıntılı bir soruşturma yapılmış, şüphelilerin ifadeleri üzerine bilgilerine başvurulmak üzere daha önce İstanbul'a nakledilenlere ilave olarak Amasyalı din adamı ve eşraftan Karantinahanenin sahibi Desterecioğlu Hacı Abdullah Ağa, Şeyhoğlu Ahmed Efendi, Malatyalı Hacı Mehmed Efendi, Ahışhalı Osman Efendi, Ali Kayaoğlu Ahmed Efendi, Özülü Mustafa Efendi, Çerkesli

(BOA.BEO.AYN.d.370: 27). Aynı yıl hac ibadetinden dönen 2.500 kişilik bir hac kafiləsi, Adana'da karantinaya alınmak istendiğinde karantina uygulamasına karşı gelmiş, kafilədəkilerden pek çoğu kaçarak memleketlerine gitmişlerdir (BOA.BEO.AYN.d.412: 79).

Karantina tedbirinin salgınların önlenmesindeki öneminin halk tarafından anlaşılammaması ve gereken titizliğin gösterilememesi salgınların önlenmesini zorlaştırmıştır. Nitekim hükümet tarafından Amasya'da çok önceden karantina teşkilatı kurulmuş olmasına rağmen Ağustos 1848 yılında Amasya ve Yozgat taraflarında şiddetli bir kolera salgını ortaya çıkmıştır (BOA.A.}MKT.144/49).

1857 yılında Tokat üzerinden Amasya'ya gelen Fransız Victor Fontanier de Amasya ve çevresindeki şehirlerde veba salgını olduğunu, karantina önlemlerine rağmen kitleler halinde ölümlerin engellenemediğini belirtmektedir (Fontanier 1829: 205-206). 1893 yılında Amasya'da zuhur eden yeni bir salgın çevre şehir ve kasabaları da tehdit etmeye başlamıştır. Hastalığın tedavisi ve etrafa yayılmasının önlenmesi için Sıhhiye Dairesi'nin talebi üzerine Haydar Paşa Hastanesi askeri tabiblerinden yüzbaşılar Hasan Fehmi ve Ahmed Kâzım Efendiler ile Maltepe Hastanesi muvazzaf eczacılarından İsmail Efendi görevli olarak 14 Aralık 1893 tarihinde Amasya'ya gönderilmişlerdir (BOA.Y.MTV.88/39).

Kazada görülen salgınlardan birisi de I. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan salgındır¹⁹². Salgın esnasında Amerikalı misyonerlere ait binaların bir kısmına ordu

---

Hatib Hacı Emin Efendi 23 Kasım 1840 tarihinde yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Soruşturması esnasında olayın aydınlatılması için bilgilerine başvurulmak üzere onlarla birlikte Amasya Hâkimi Süleyman Efendi, Belde Müftüsü Mehmed Efendi, Müftü İsmail Efendi ile Rum kilisesi papazı Dimitri Efendi de İstanbul'a çağrılmışlardır (BOA.İ.MVL.12/83: 6). Yapılan yargılama sonucu şüphelilerden Reşidzade Hoca Mustafa Efendi ve Yahya Efendilerin sürgün edilmelerine, Emiroğlu Hacı Mustafa'nın hapsedilmesine, diğerlerinin de kefilleri alınmak suretiyle hapis hükmünde olmadan İstanbul'da tevkif altında tutulmalarına, katledilen doktorun eşine maaş bağlanmasına karar verilmiştir (BOA.İ.MVL.12/83: 16). Yargılama süreci ile ilgili ayrıca Bkz. (BOA.BEO.AYN.d.370: 37).

¹⁹² Bu salgın ile ilgili olarak Uygur Kocabaşoğlu kaynak belirtmeden Amerikalıların açmış olduğu Anadolu Koleji'ne ait binalara I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından el konulduğunu ve askeri hastane haline getirildiğini, 1916-17 yıllarında bölgede baş gösteren tifüs ve çiçek salgınlarında kolejin pek çok elemanını yitirdiğini ve bu nedenle 1 Ekim 1919 tarihine kadar kapandığını belirtmektedir (Kocabaşoğlu 1999: 348). Anadolu Koleji Müdürü George E. White da askerler tarafından el konulan ve misyonerlere ait binalardan birisinde tifüs, diğerinde ise çiçek

tarafından el konulmuş, salgından etkilenen askerler bu binalarda tedavi edilmiştir. Amerikan elçiliği, misyonerlere ait binalara askerler tarafından el konulmasını Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne şikâyet etmiş ve bu binalarda bulaşıcı hastalıklara yakalanmış askerlerin tedavi edildiğini, hasta askerlerin diğer Amerikalıların hayatını tehlikeye attığını, Merzifon'daki Amerikan vatandaşlarına kötü davranıldığını belirterek binaların boşaltılmasını talep etmiştir. Şikâyet üzerine yapılan incelemede; Amerikalıların yaptıkları suçlamaların gerçek dışı olduğu, misyonerlerin hastaneye çevrilen mektep binalarını geri almak için iftira yoluna başvurdukları, kendilerine iyi muamele edildiği halde sorun çıkarmakta ısrar ettikleri, salgın hastalık iddialarıyla ilgili de binalardan birinde görülen koleranın kontrol altına alındığı, hastane ile müşterek binada oturmalarının sakıncalı olduğu kendilerine bildirildiği halde Amerikalıların orada kalmayı inatla sürdürdükleri ve mesuliyetin tamamen kendilerine ait olduğu ortaya çıkmış ve elde edilen bilgiler de 7 Kasım 1916 tarihinde Amerikan elçiliğine bildirilmiştir (BOA.HR.SYS.2428/3).

2.3.10. Nâfia Hizmetleri

Nâfia, bir yeri bayındır hale getirmek için yapılan işlerin bütünü, bayındırlık işleridir (Fidan vd. 1996c: 2073). Şehir Amasya'ya yakınlığı nedeniyle Amasya'nın gölgesinde kalmış olsa da azımsanamayacak sayıda ve türde tarihi değeri olan mimari esere sahiptir. Kaza, Osmanlı dönemi öncesinde de bayındırlık faaliyetlerine sahne olmuştur¹⁹³. Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmesini takiben yapılan eserlere bakıldığında padişahların, Merzifonlu olup sadrazamlık ve şeyhülislamlık yapan önemli şahsiyetlerin, kaza ileri gelenlerinin kazayı bayındır hale getirmek için çaba sarf ettiği söylenebilir.

---

salgınına yakalanmış askerlerin tedavi edildiğini belirtir (White 1918: 90). Bu dönemdeki tifüs salgınının belirtilerinden biriside Ağustos 1918 Merzifon'da ikamet etmekte olan Fransız sivil esir M. Alphonse Kieger'in oğlunun tifüs hastalığına yakalanmasıdır. Oğlu ve karısı ile Merzifon'da ikamet eden ve 1918 Ağustosunda serbest bırakılarak ayrılmasına müsaade edilen Kieger, yetkililerden oğlunun tedavisinin tamamlanmasına kadar kazada kalmasına müsaade edilmesini talep etmiştir (BOA.HR.SYS.2140/10).

¹⁹³ Kazadaki mimari eserlerin türleri, adları, yapılış tarihleri ve mimari özellikleri Murat Çekelez tarafından yapılan bir doktora çalışmasına konu olmuştur. Bu çalışmada ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür (Bkz. Çekelez, Murat (2005). *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kazanın Osmanlı idaresi altına girmesinden XIX. yüzyıla kadar ki önemli bayındırlık faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Çelebi Sultan Mehmed, Amasya valisi olduğu zamanlarda bir saray¹⁹⁴, padişah olduğunda bir medrese -Çelebi Sultan Mehmed Medresesi- ve bir hamam -Eski Hamam- yaptırmıştır¹⁹⁵. Bu zamanın ricalinden Hasan Çelebi de bir câmi -Hasan Çelebi Câmii¹⁹⁶- inşa ettirmiştir. Yine Çelebi Mehmed'in annesi Devlet Hatun, bir câmi -Devlet Hatun Câmii-, yanında bir zaviye -Devlet Hatun Zaviyesi- ve bir imarethane -Devlet Hatun İmarethanesi- bina ettirmiştir¹⁹⁷. H.830 (1430)'da Sultan II. Murad, bir câmi¹⁹⁸ -Medrese Önü Câmii- , Kadı Mahub Çelebi, bir câmi -Şerbetçi Câmii¹⁹⁹- ve mektep, H.878 (1473)'de Sultan II. Mehmed, bir hamam -Çifte Hamam²⁰⁰-, H.868 (1464)'de Horasan'lı Pir Baba, bir zaviye -Piri Baba Zaviyesi-, Merzifon'lu Ali Çelebi de Zeynilere mahsus diğer bir tekke -Şeyh Ali Çelebi Tekkesi²⁰¹-bina ve her biri vakıflarını tanzim ederek kasabayı bayındır hale getirmişlerdir (Yasar 2013a: 184). H.900 (1494)'de Bozacı Ali Çelebi, Mahallesi'nde bir câmi -Bozacı Câmii- ve mektep, H.962 (1555)'de Merzifonlu Ramazanoğlu Mehmed Bey, bir medrese, H.987 (1579)'de ümeradan Süheyl Bey, diğer bir medrese bina etmişlerdir. Bunlar Ramazaniye²⁰², Süheyliye²⁰³ medreseleri adıyla meşhurdur. Adil Mahallesi'nde Şeyh Sırrı Ali Efendi, H.1035 (1626)'da Sırrı Baba Tekkesi²⁰⁴ demekle meşhur olan zaviyeyi, H.1018 (1609)'da ümeradan Osman Bey, bir mektep, çeşme ve mescit -Osman Bey Mescidi²⁰⁵-, H.1072 (1764)'de mirahur Merzifonlu Ali Ağa, bir mektep inşa etmişlerdir. H.1087 (1677)'de Sadrazam

¹⁹⁴ Bu saray günümüze ulaşmamıştır.

¹⁹⁵ Hamam ve medresenin yapılış tarihi olarak Yasar, H.818 (1415-16) yılını işaret eder (Yasar 2013a: 184).

¹⁹⁶ Yasar, yapılış tarihi olarak XV. yüzyılın ilk çeyreğini işaret eder (Yasar 2013a: 184). Günümüze ulaşmamıştır.

¹⁹⁷ Devlet Hatun tarafından yapılan eserler günümüze ulaşmamıştır. Zaviyesi Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıfı olduğu dönemde yıkılmış, bu yıkım, diğer bazı icraatları ile birlikte paşa ile araları bozuk olan Amasya eşrafı tarafından uygunsuz davranış olarak değerlendirilerek şikâyet konusu edilmiş, ancak Meclis-i Vâlâ'da Ziya Paşa'nın kişisel bir çıkar gütmeyeceği yönünde karar verilmiştir (BOA.İ.MMS, 32/1316).

¹⁹⁸ Caminin günümüz Türkçesi'ne çevrilmiş kitabesinde II. Murad tarafından H.830 (1426) yılında yapıldığı yazılıdır. Günümüz Türkçesine çevrilmiş kitabe için Bkz. (Taşan 1979: 29), (Tüfekçioğlu 2001: 193-194).

¹⁹⁹ Günümüze ulaşmamıştır.

²⁰⁰ Kitabe kaydına göre H.878 (1473-74) yılında yapılmıştır. Yasar da H.878 (1473-74) yılında yapıldığını yazar (Yasar 2013a: 184). Taşan 1462 yılında yapıldığını belirtmektedir (Taşan 1979: 29).

²⁰¹ Günümüze ulaşmamıştır.

²⁰² Günümüze ulaşmamıştır.

²⁰³ Günümüze ulaşmamıştır.

²⁰⁴ Günümüze ulaşmamıştır.

²⁰⁵ Günümüze ulaşmamıştır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Marınca köyünde annesi Abide Hatun'un yaptırdığı mescidi tamir ederek bir câmi ve mektep, H.1090 (1679)'da Merzifon kasabasının ortasında bir câmi -Kara Mustafa Paşa Câmii- ve önünde bir muvakkithane, kütüphane, dersane ve şadırvan bina ve Tavşan Dağı'ndan iki kilometre kadar mesafede kanallar yaptırarak kasabaya su getirmiş ve otuz kadar çeşme binasıyla²⁰⁶ kasabayı bayındır hale getirmiştir (Yasar 2013a: 184). H.1145 (1732)'de Merzifonlu Dürri Mehmed Efendi²⁰⁷ bir medrese -Dürri Mehmed Efendi Medresesi²⁰⁸-, H.1178 (1764)'de Hacı Ali Ağa, diğer bir medrese- Hacı Ali Ağa Medresesi²⁰⁹-, H.1212 (1797)'de Hacı Hasan Ağa bir medrese-Şifaiye Medresesi²¹⁰ - yaptırmıştır. Hacı Bali Mahallesi'nde Hasan Ağa, bir câmi -Hasan Ağa Câmii²¹¹-, H.1178 (1764)'de Hâmid Efendi bir câmi -Hamid Efendi Câmii²¹²-, Harmanlı Mahallesi'nde Kadı Emin Mehmed Efendi, bir câmi -Kadı Emin Mehmed Efendi Câmii²¹³- ve mektep, Kara Mütesellim Hüseyin Ağa, bir mescit – Harmanlar Mahallesi Mescidi²¹⁴- ve diğer mütesellim Hacı Süleyman Ağa, birer çeşme ve mektep yaptırmışlardır (Yasar 2013a: 184-185).

Bu bayındırlık faaliyetleri XIX. yüzyılda da devam etmiştir. XIX. yüzyılda Merzifon kazasında yapılan başlıca bayındırlık faaliyetleri şunlardır:

Yol Yapım Çalışmaları; Yolların yapımı ve açık tutulmasına her zaman önem veren Osmanlı Devleti, yol yapım ve tamir işlerini Tanzimat'tan önce çeşitli vergi ve angarya mükellefiyetleri ile çözmekteydi (Ortaylı 2000: 272) Bazı köyler halkının köprücüler ve derbentçiler gibi devamlı yol işlerinde çalıştırıldığı da olurdu (Pakalın 1983c: 409). II. Mahmud döneminde Nâfia hizmetlerini yürütmek üzere Meclis-i Umûr-ı Nâfia kurulmuştur (Karal 1988b: 125). Bu meclis 1838 yılında Hariciye Nezâreti'ne bağlanmış, 1848 yılında memleketin yol köprü ve bina inşası gibi işlerine bakmak üzere

²⁰⁶ Yasar, külliye ile birlikte caminin H.1090 (1679) yılında yapıldığından bahsetmektedir (Yasar 2013a: 184). Cami kitabesinde H.1077 (1666) yılında yapıldığı yazılıdır. Kara Mustafa Paşa vakfiyesinin tarihi 23 Safer 1089 – 16 Nisan 1678'dir (VGM.d.316: 8). Cami için yapılış tarihi olarak Taşan, kitabede belirtilen yılı kullanmıştır (Taşan 1979: 29).

²⁰⁷ I. Mahmud (1730-1754) döneminde 1734-1736 yılları arasında Şeyhülislamlık yapmıştır (Uzunçarşılı 1988d: 472).

²⁰⁸ Günümüze ulaşmamıştır.

²⁰⁹ Günümüze ulaşmamıştır.

²¹⁰ Günümüze ulaşmamıştır.

²¹¹ Günümüze ulaşmamıştır.

²¹² Günümüze ulaşmamıştır.

²¹³ Günümüze ulaşmamıştır.

²¹⁴ Günümüze ulaşmamıştır.

Nâfia Nezâreti ihdas edilmiş, Meclis-i Ziraat ve Sanayi'nin ismi de Nâfia Meclisi'ne dönüştürülerek Nâfia Nezâretine bağlanmıştır. 1857 yılında Meclis-i Nâfia'nın bir şubesi olarak köprü, kanal, yol, bina vb. imar işlerini yürütmek üzere Meclis-i Maâbir²¹⁵ kurulmuştur (Tozlu 1999b: 646). Ancak yol yapım ve tamirat işlerinin masraflı olması, bu konuda yaşanan finansal sıkıntılar Osmanlı Devleti'ni bazı hukuki düzenlemeler yapmak zorunda bırakmış, bu düzenlemeler sonucu Osmanlı vatandaşları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yol vergisi mükellefi olmuşlardır (Gönüllü 2011: 293). Bu vergi, tarik vergisi (BOA.DH.MKT.175/23), tarik mükellefiyeti (BOA.DH.İD.58/8), tarik bedeli (BOA.DH.İD.58/8) gibi kavramlarla da ifade edilmiştir. Yol vergisi mükellefiyeti, bedeli nakit olarak ödemek suretiyle ya da bedenen çalışarak yerine getirilirdi. 5 Haziran 1866 tarihli bir kanun ile her mahallin 18 yaşından 60 yaşına kadar olan erkek nüfusu ile bunlara ait yük, araba ve binek hayvanlarının yol mükellefiyetine tâbi olduğu, ve bunların beş senede bir defa yol inşaatında yirmişer gün çalışmak zorunda olduğu, ayrıca hükümetçe belirlenen günlük ücret bedelini ödemek suretiyle adı geçen mükellefiyetten muaf kalınabileceği ve devlet memurları, imamlar, ruhani memurlar ile mektep hocalarının yol mükellefiyetinden muaf tutuldukları karar altına alınmıştır (BOA.DH.İD.170/8). İlerleyen yıllarda yapılan bazı düzenlemelerle yol vergisi Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiş, hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında da uygulanmıştır.

Bu teşkilatlanmaya bağlı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ülke genelinde olduğu gibi Merzifon kazasında da yol yapım ve tamir işleri devam etmiştir. Merzifon kazasından Ankara vilâyetine bağlı Yozgat sancağının Çorum kazası hududuna kadar 32.084 metre şose yol ve bu yol üzerinde müteaddid köprü, menfez ve kasalar inşa edilmiştir. Merzifon kazasını Amasya ve Samsun'a giden Bağdat Caddesi'ne bağlamak için 9.525 metre şose yol, köprü, menfez ve kasalarıyla birlikte yapılmıştır. Ayrıca Merzifon kazasından Osmancık kazasına kadar 59.565 metre şose yolu muhtelif köprü, menfez ve kasaları ile birlikte yapılmıştır. Bu yolda 1 km'ye tekabül eden ve kesme taştan ibaret olan meşhur Direkli derbendinin kayaları barut ile patlatıldığından aynı sene içinde açılması mümkün olmuştur. Merzifon kazasındaki bu yol çalışmaları Halil

²¹⁵ Yol, geçit, derbend (Sami 1987: 1369).

Rıfat Paşa'nın Sivas valiliği esnasında²¹⁶ yapılmıştır (SVS 1302: 316,317). 1890 yılında Merzifon üzerinden geçen 140 km ve 900 m Amasya- Tosya yolu inşaatı devam etmekteydi (Cuinet 1892: 753).

XIX. yüzyılda kazanın bağlı olduğu Sivas vilâyeti genelinde yolların sık sık bozulduğu, tamire ihtiyaç duyulduğu, vilâyet yönetiminin de yolları ulaşıma açık tutmak için büyük çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Eyalet valiliği, 1884 yılında vilâyet genelindeki nahiyeye müdürlerine gönderdiği talimatta bozulmuş olan yolların ve yıkılmış olan köprülerin tamiri için hükümet kaynaklarının yetersiz kaldığını belirterek, en yakın köy ve kasaba halkı tarafından tamirinin sağlanmasını istemiştir (1302 SVS: 320). Ayrıca yolların ahali tarafından bozulduğunu, bunun ortaya çıkardığı olumsuzluklar ve bu tür tahribatta bulunanların cezalandırılması suretiyle yol ve köprülerin tahribatının önlenmesi ve açık tutulmasını talep etmiştir (1302 SVS: 330). Yolların tamiri ve bakımı için çok sayıda kişi görevlendirilmiştir. 1890 yılında kazaya gelmiş olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet, yıllık yol vergisi mükellefi olan kişilerin sayısını Amasya sancak genelinde 44.067, Merzifon kazasında ise 5.835 olarak vermektedir (Cuinet 1892: 647).

Cami İnşaatları; Hanife Hatun Câmii: Tabakhane Sokağı'nın kenarında bulunduğu için Tabakhane Câmii olarak da bilinir. Caminin tavanındaki tarih ibaresine göre H.1242 (1826) yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. *Dedeoğlu Câmii:* Giriş kapısı üzerindeki kitabesinde Dedezade Hacı Muhammed Ağa tarafından H.1244 (1828) yılında yapıldığı yazılıdır. *Hacı Murteza Câmii:* Kitabesi yoktur. Ancak avlu kapısı üzerindeki mermer bir levha üzerinde günümüz Türkçesi ile 1886 yılında inşa edildiği belirtilmektedir. *İstanbuluoğlu Mescidi:* Kitabesi ve herhangi bir bilgi veren levha bulunmamaktadır. Ancak mimari özelliklerini dikkate aldığımızda en erken XIX yüzyıl sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir²¹⁷. *Yahya Baş Câmii:* Giriş kapısı üzerine yerleştirilmiş mermer bir levha üzerinde günümüz Türkçesi ile 1890 yılında yapıldığı yazılıdır. *Çorbacı Câmii:* Giriş kapısı üzerine yerleştirilmiş bir mermer levha üzerinde şimdiki yazıyla H.1320 (1902) yılında inşa edildiği yazılıdır. *Denizli Câmii:* Kitabesi

²¹⁶ Halil Rıfat Paşa 1882-1884 yılları arasında Sivas valiliği yapmıştır (DS 1300: 302 ve DS 1302: 530).

²¹⁷ Merzifon'daki Türk Devri mimari eserler üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmış olan Çekelez'e göre mimari özelliklerine bakılırsa XIX. yüzyıl sonlarına tarihlendirilebilir. Bkz. Çekelez 2005: 306).

yoktur. Giriş kapısı yanına yerleştirilmiş bir mermer levha üzerinde 1903 yılında yapıldığı yazılıdır.

*Yapılan Kamu Binaları: Kışla Binası*²¹⁸: Akif Reşid Paşa'nın Sivas valisi olduğu dönemde²¹⁹ 1907 yılından önce yapılmıştır (SVS 1325: 251). *Belediye Binası*: 1893'te şehirde çıkan yangın sonrası yeni bir belediye binası inşa edilmiştir (Yasar 2013a: 185). *Telgrafhane Binası*: Amasya Sancağına telgraf hatlarının döşenmesi üzerine Merzifon kazasında da bir telgrafhane binası yapılması zorunlu hale gelmiştir. Telgrafhane için önce geçici olarak bir yer kiralanmış sonra da Merzifon hükümet konağı yakınında ve rüşdiye mektebi bitişiğinde bulunan 4 oda, 1 ahır ve 1 sofadan oluşan ev, kaza meclisinin kararıyla 11 Ekim 1869 tarihinde 12.000 kuruşa satın alınmış, 4.545 kuruşluk tadilat masrafı yapılarak toplamda 16.545 kuruşa hizmete sokulmuştur (BOA, İ.DH.606/42226). Şair Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıflığı²²⁰ döneminde Ziya Paşa tarafından bir saat kulesi yaptırılmıştır. *Mektepler*: Müslüman ahali için dört adet ibtidâi mektebi²²¹, 1866 yılında açılan bir tane rüşdiye mektebi (DS 1283: 122), Ermeniler tarafından açılan iki kız ibtidâi mektebi²²² ve birisi kız-erkek diğerleri sadece erkekler için olmak üzere üç rüşdiye mektebi²²³, Rumlar tarafından tamamı 1896 yılında açılan üç adet ibtidâi mektebi (MS 1318: 1418-1419), Fransızlar tarafından 1865 yılında açılan bir tane erkek-kız karma idâdî ve kızlar için 1892 yılında açılan bir ibtidâi mektebi (MS 1321: 562), Amerikalılar tarafından 1863 yılında açılan bir idâdî mektebi (MS 1317: 1280). *Hamamlar*: Belediye Hamamı, halk arasında Maârif Hamamı diye de bilinir. Zaten H.1325 (1907) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde hamamın maârif adına yapıldığı yazılıdır (1325 SVS: 251). Kitabesi yoktur. H.1325 (1907) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde hamamın Akif Reşid Paşa'nın Sivas valiliği esnasında inşa edildiği

²¹⁸ Hüseyin Hüsameddin Yasar'da 1893 Ermeni olaylarını takiben kışla ve hamam ile birlikte yapıldığını ifade etmektedir (Yasar 2013a: 185).

²¹⁹ Akif Reşid Paşa 1902-1910 yılları arasında Sivas valiliği yapmıştır (DS 1320: 628, DS 1326: 830)

²²⁰ 1829-1880 yılları arasında yaşayan Tanzimat Dönemi devlet adamı, fikir adamı, gazeteci ve şair. 1863-1865 yılları arasında Amasya Mutasarrıflığı yapmıştır (Uçman 2013: 475-476).

²²¹ Birisi 1897 yılında Löşdeğın köyünde açılan, diğerleri ise diğer ikisi de 1887 yılında kaza dahilinde kızlar için açılan mekteplerdir (MS 1319: 709).

²²² İbtidai mektepleri ikisinde Gregoryen Ermenilere ait olup birisi 1828 diğeri de 1869 yılında açılmıştır (MS 1321: 558).

²²³ Kız-erkek karma rüşdiye mektebi 1828 yılında Protestan Ermeniler tarafından açılmıştır. Diğer iki erkek rüşdiyeleri ise Grogoryen Ermeniler tarafından birisi 1828 diğeri de 1869 yılında açılmıştır (MS 1321: 558).

belirtilmektedir²²⁴ (SVS 1325: 251). *Kiliseler*: Bu dönemde kazaya bağlı köylerden Bayat köyüne bir kilise yapıldığı anlaşılıyor. Rum Patrikhanesi tarafından Bayat köyünde yaşayan 19 hane ve 53 kişilik Rum nüfus için bir kilise inşa edilmesine müsaade edilmesi talebi 30 Eylül 1898 tarihinde sadrazam tarafından padişaha sunulmuş, 8 Ekim 1898 tarihinde kilisenin inşaatına izin verilmiştir (BOA.BEO. 1214/90985).

2.3.11. Vakıflar

Vakıf, “Türk tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış olan dini, hukuki ve sosyal bir müessesedir. Bir kişi mülkiyetine sahip olduğu menkul ve gayrimenkul mallardan bir kısmını veya onların tamamını, Allahın rızasını kazanma niyetiyle halkın her hangi bir ihtiyacını gidermek üzere dini, hayri ve sosyal bir gayeye sürekli olarak tahsis ederse malını vakfetmiş olur. Kısacası vakfı, ben ve öteki arasındaki etkileşimi ve dayanışma ruhunu somutlaştıran bir müessese olarak değerlendirmemiz mümkündür (Yediyıldız 1999: 17).”

Vakıf sisteminde “sahip olduğu malını vakfeden kişiye vakıf, vakfedilen mal ya da mülke mevkuf, vakfın hangi şartlarda faaliyet göstereceğinin vakıf tarafından belirlenmiş, şahitler huzurunda mahkemece onaylanmış belgeye de vakfiye denir (Pakalın 1983c: 576-577).” Vakfın işlerini vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak yönetmek ve gözetmek üzere görevlendirilen kişilere ise “mütevelli” veya “nâzır” denilmektedir (Günay 2012: 478). Mesela Merzifon Devlet Hatun Vakfı’nın 1840-41 yılında mütevellisi Mütevellioğlu Osman bin Abdullah idi (BOA.NFS.d.2236: 103a). Kur’ân-ı Kerim’de Müslümanlara Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere yardım yapmayı, iyilikte bulunmayı tavsiye eden çok sayıda ayet olması İslamiyet’i kabul eden toplumlarda vakıf sisteminin yaygınlaşmasına ve kurumsallaşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, daha önceki İslam devletleri döneminde uygulanan vakıf sistemini geliştirilerek devam ettirmiştir. Osmanlı döneminde vakıf kurulması için önce seçilen amaç doğrultusunda hizmet binaları inşa edilir, sonra hizmetin sürekliliğini sağlamak için gerekli gelir kaynakları belirlenir son

²²⁴ Salnamede bir kışla, bir bedesten ve maârif namına bir hamam yapıldığı ifade edilmektedir (SVS 1325: 251).

olarak da vakfiye, mahkemenin onayına sunulurdu (Öztürk 1999: 37). Mesela Kapıcıbaşı Abdülcebbarzade Süleyman Bey Hazretlerinin Kethüdası Abdullah Ağa ibn-i Abbas'ın 14 Mayıs 1801 tarihli vakfiyesine göre: Abdullah Ağa ibn-i Abbas, Amasya sancağına tâbi Merzifon kasabasında 18 odalı 1 han ve 12 adet dükkân, Zile kasabasında 7 adet dükkân, Çongar kazasında bir konak ile Eğrisu'yun kavuştuğu yerde 2 değirmen, Elmacılı köyünde 1 değirmen, Mulcoğlu köyünde 1 değirmen, Göçerli yolu üzerinde 1 değirmen, Hacıköy yolu üzerinde Karaağaçta 1 değirmen, Baraközü kazasına tâbi Sungurlu köyünde 1 bağ, Payas köyünde bir bağ, Süleymanlı kazasında 1 bağ, Karlıoğlu karyesinde 1 bağ ve Elmahacılı karyesinde 1 bağdan oluşan mülkünü şahitler huzurunda Bozok kazalarından Kızılkoca kazasına tâbi Köse Yusufu köyünde yaptırdığı 24 hücreden oluşan medreseye ve yanındaki câmîye vakfetmiştir. Vakfiyenin şartına göre; yukarıda sayılan mülkler kiraya verilecek ve elde edilen gelirden medresenin müderrisine günlük 167 akçe, medresenin altında sakin olan medrese öğrencilerinin barınma masrafları için günlük 100 akçe, öğrencilerin kandillerinde kullanılacak yağ masrafı için günlük 46 akçe, medresenin yanında yaptırılmış olan câmînin imam ve hatibine günlük 40 akçe, temizlik görevlisine 30 akçe, câmînin kandillerinde kullanılacak yağ ücreti için 10 akçe, kandilleri yakacak kişiye 20 akçe, vakfın mütevellisine günlük 18 akçe verilmesi, Medine-i Münevvere fakirleri için günlük 2 akçe hesabı üzerinden toplanan miktarın yıllık olarak Medine'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yine vakfiyeye göre Abdülcebbarzade Süleyman Bey Hazretlerinin Kethüdası Abdullah Ağa ibn-i Abbas hayatta olduğu müddetçe kendisi müteveli olacak, kendisinin ölümünden sonra da bu görev onun evlatlarına geçecektir (VGMd.580: 61). Evkaf Nezâreti kurulmadan evvel vakıflar vakfedenlerin şartları gereği farklı yerlerden idare olunurdu²²⁵.

Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilinde bulunan vakıfların devlet kontrolü ve denetimine alınması amacıyla II. Mahmud döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezâreti kurulmuştur. Taşrada ise vakıfların idaresi önce mahalli meclislere bırakılmış fakat vakıf gelirlerinin devlet hazinesine aktarılmasında aksamalar yaşanınca yerli halk ve gümrük görevlileri arasından mülki amirlerce seçilen memurlara bırakılması, bir süre sonra da merkezden gönderilen müdürler vasıtasıyla yönetilmesi kararlaştırılmıştır

²²⁵ Harameyn nezâreti, Vezir nezâreti, Şeyhül İslam nezâreti, Tophane Ümerası nezâreti, ve İstanbul kadıları nezâreti (Pakalın 1983c: 588-589).

(Öztürk 1995: 523). 1857 yılında Merzifon kazasındaki vakıfların idaresinden Merzifon Evkaf Müdürü Şemsi Efendi'nin sorumlu olduğu anlaşılmaktadır (BOA.EV.d.16174: 4). Nezâretin taşradaki teşkilatlanma sürecinde Merzifon kazasında da kazadaki vakıfların idaresi ve denetiminden sorumlu olarak evkaf komisyonu kurulmuştur²²⁶.

XIX. yüzyılda kazada faaliyet gösterdiği tespit edilen vakıflar ve kuruluş tarihleri şunlardır: Çelebi Sultan Mehmed Han bin Beyazıd Han -1418 (VGM.d.793: 42), Çelebi Sultan Mehmed Han Validesi Devlet Hatun bint-i Abdullah-1422 (VGM.d.746:58), Ali Efendi bin Abdülaffar-1626 (VGM.d.626-1:249), Sadr-ı Esbak Kara Mustafa Paşa bin Oruç -1678 (VGM.d.316:8), Alaca Minare Mescidi -1777 (VGM.d.217:362), Hazinedarzade Mehmed Ağa -1798 (VGM.d.386:128), Cebbarzade Süleyman Bey Kethüdası Abdullah Ağa bin Abbas Ağa -1801 (VGM.d.580:57), Ali bin Ömer Dede -1809 (VGM.d.560:1), Abdülbaki Efendi -1811 (VGM.d.560:2), Surmasud Mahallesi Mescidi -1831 (VGM.d.217:98), İsa Beşe Mescidi -1835 (VGM.d.218:162), Gelingiras Hameyn -1836 (VGM.d.218:108), Hüseyin Ağa Câmii -1837 (218:18), Yakub Köyü Câmii -1838 (VGM.d.217:310), Hacı Adil Mahallesi Hacı Muslu Mescidi -1838 (VGM.d.217:318), Yeni Mahalle Mescidi -1838 (VGM.d.217:292), Tavşan Mahallesi Câmii -1839 (VGM.d.217:74), Alıcık Köyü Câmii-1844 (217:162), Piri Baba Dergahı Mescidi -1844 (VGM.d.217:320), Sofular Câmii -1844 (VGM.d.217:168), Dedezade Mehmed Ağa Câmii -1848 (VGM.d.218:346), Eyüp Çelebi Câmii -1849 (VGM.d.217:366), Zoğu Köyü Câmii -1849 (VGM.d.217:358), Hacı Rahat Mahallesi Mescidi -1850 (VGM.d.217:322), Hacı Süleyman Mahallesi Mescidi -1851 (VGM.d.217:278), Cedid Mahallesi Câmii -1856 (VGM.d.218:360), Neccar Mahallesi Mescidi -1858 (VGM.d.217:676), Belvar Köyü Câmii -1859 (VGM.d.218:288), Bozacı Mahallesi Hacı Hüseyin Câmii -1861 (VGM.d.217:168), Darı Mehmed Efendi Medresesi -1862 (VGM.d.218:140), Aşçı Hüseyin Ağa Câmii -1869 (VGM.d.218:354), Hacı Hasan Mahallesi Mehmed Ağa Muallimhanesi -1871 (VGM.d.217:108), Şerife bint-i İsmail Bey -1883 (MŞS.d.6970:1), Ali Osman Ağa bin Mustafa-1886 (VGM.d.586:70), Dervişoğlu Halil Efendi ibn-i İbrahim -1886 (MŞS.d.6970:107),

²²⁶ 1903 yılında Merzifon Evkaf Komisyonu üyeleri Evkaf Vekili, Komisyon Reisi Hacı Münib Efendi, Azalar Aşır Efendi ve Hakkı Efendiler idi (SVS 1321: 120). 1907 yılında komisyon üyelerinin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. 1907 yılında komisyonun üyeleri Reis Hacı Münib Efendi, Azalar Evkaf Vekili Mustafa Efendi, Aza Hakkı Efendi, Ömer Efendi, Aşır Efendi ve Kâtib Hafız Tevfik Efendi idi (SVS 1325: 129).

Lafçioğlu Ömer Ağa ibn-i Osman -1887 (MŞS.d.6971:7), İsmail Ağa bin Receb ve Tahir bin Muslihiddin-1889 (VGM.d.590:71), Abdullah Ağa bin Mustafa -1898 (VGM.d.595:237), Koç Hasanoğlu Hüseyin Ağa bin Osman -1900 (VGM.d.598:217), İsmail Ağa bin Bekir -1903 (VGM.d.603:203), Han Köyü Câmii -1910 (VGM.d.), 603:165), Yayabaşızade Halil Ağa bin Mehmed -1911 (VGM.d.1993:213), Piroğlu Hacı Halil Efendi bin Ali -1915 (VGM.d.222:106). Bu vakıflar tarafından masrafları karşılanan çok sayıda kurum kaza halkına hizmet vermekteydi²²⁷.

Buraya kadar verilen bilgileri dikkate alarak bir değerlendirme yapacak olursak 1839-1914 yılları arası Merzifon kazası nüfusu ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasının genel nüfusu yaklaşık %176 oranında artmıştır. Kaza genelindeki nüfus artışında köyler nüfusunda şehir merkezindeki nüfusa göre daha yüksek oranda bir artış gerçekleşmiştir. Genel nüfus içinde kırsalda ikâmet edenlerin oranı yükselmiştir. 1839 yılında kaza nüfusu Türk, Ermeni ve Kıptiler (Boşeyan Tâifesi) gibi farklı etnik gruplardan oluşmaktaydı. Bu tarihlerde kazada dikkate alınacak sayıda Rum nüfus yok iken 1914 yılına kadar ki süreçte kazada önemli miktarda Rum nüfus ortaya çıkmış bu sayede kazadaki etnik grup sayısı artmıştır. Kazadaki etnik gruplar içinde 1839 yılındaki nüfusa oranla nüfusu en fazla artan etnik grup Rumlar olmuştur. 1839 yılında kazada yaşayan gayrimüslimler arasında Gregoryen ve Katolik mezhebi dışında dikkat çekecek derecede başka bir mezhep mensubu yok iken 1914 yılına kadarki süreçte kazadaki misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestan mezhebine bağlı olanların sayısı artmış buna paralel olarak kazada

²²⁷ **Cami ve Mescitler:** Abdullah Ağa Câmii, Aşçı Hüseyin Ağa Câmii, Cedid Mahallesi Câmii, Tavşan Mahallesi Câmii, Kara Mustafa Paşa Câmii, Dedezaade Mehmed Ağa Câmii, Câmi-i Cedit, Câmi-i Atik, Kör Köyü Câmii, Karatepe Köyü Câmii, Alıcık Köyü Câmii, Belvar Köyü Câmii, Eyüp Çelebi Câmii, Alişar Köyü Câmii, Zoğu Köyü Câmii, Şeyh Yeni Köyü Câmii, Yakup Köyü Câmii, Han Köyü Câmii, Alaca Minare Mescidi, Hacı Rahat Mahallesi Mescidi, İsa Beşe Mescidi, Hacı Adil Mahallesi Mescidi, Cedid Mahallesi Mescidi, Pir Baba Zaviyesi Mescidi, Surmasud Mahallesi Mescidi, Neccar Mahallesi Mescidi. **Zaviyeler:** Ali Efendi bin Abdülğaffar Zaviyesi, Pir Baba Zaviyesi. **Medreseler:** Dürri Mehmed Efendi Medresesi, Dar-üs selam Medresesi, Çelebi Sultan Mehmed Han Medresesi. **Muallimhaneler:** Hacı Hasan Mahallesi Mehmed Ağa Muallimhanesi, Ali Ağa Mektebi. 1840 yılında kaza köylerinde yapılan temettuat sayımında Şehzadegan, Bayezid Paşa, Çelebi Sultan Mehmed Han, Bülbül Hatun, Adil Ali Bey, Koca Mehmed Paşa, Yörgüç Paşa, Hacı Veli Sultan, Şücaeddin (Çaşnigir), Hızır Paşa, Safiye Hatun, Ali Paşa, Torumtay, Moramul vakıfları, Gönan Baba, Pir Ayaz Zaviyesi, İsmail Zaviyesi, Şeyh Coğu? Zaviyesi, Şeyh Kuba Zaviyesi, Hacı Mehmed Ağa Zaviyesi, Ayas Ağa Medresesi, Diphacıköyü Câmii, Ali Ağa mektebi vakıflarına köy arazilerinden bir kısmının vakf olarak tahsis edildiği anlaşılmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 1-313).

gayrimüslimler arasındaki mezheplerin sayısı da çoğalmıştır. 1839 yılında kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkiler iyi düzeyde iken misyonerlik faaliyetleri ve kazada açılan yabancı ülkelere ait mekteplerde verilen eğitim sayesinde gayrimüslimler arasında ayrılıkçı, milliyetçi duygular gelişmiştir. Bazı Avrupa devletlerinin de yardımı ve yönlendirmesiyle örgütlenen ve silahlanan bazı Ermeniler ile Rumlar XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Müslüman halka yönelik saldırılara başlamış, bu saldırılar nedeniyle kazada yaşayan Müslüman-gayrimüslim ilişkileri bir daha düzelemeyecek şekilde bozulmuştur. 1839 yılına göre yapılan idari ve hukuki düzenlemeler 1914 yılı itibarıyla kazada yaşayan gayrimüslimlerin hem toplum içindeki statülerini hem de Müslümanlarla ilişkilerini gayrimüslimler lehine değiştirmiş ve geliştirmiştir. Buna karşılık Müslüman nüfusun 1839 yılındaki toplumdaki statüsü ve gayrimüslimler karşısındaki konumları zayıflamıştır. Osmanlı Devleti Osmanlıcılık siyaseti gereği eşit haklara sahip kaynaşmış bir Osmanlı toplumu oluşturma çabalarını Merzifon kazasında da hayata geçirmesine rağmen, ülke genelinde olduğu gibi kazada da istenilen netice elde edilememiştir. 1839-1914 yılları arasındaki dönemde çok sayıda Kırım, Kafkasya ve Balkan muhaciri kazadaki boş arazilere yerleştirilmiştir. Bu yerleşimler sonucu yeni köyler kurulması nedeniyle bu dönem, kaza idari taksimatının ve sosyal yapısının değişimine sahne olmuştur.

III. BÖLÜM

3. MERZİFON KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Ekonomi, birey ve toplum açısından vazgeçilmez olup insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için yapmak zorunda oldukları faaliyetlerdir. Her insan beslenme, giyinme ve barınmaya ihtiyaç duyar; ekonomik faaliyetler de öncelikle bu temel ihtiyaçları giderme amacı gütmektedir. Ekonomik meseleler toplumlara göre değiştiği için ekonomi de kültürlere ve ideolojilere göre farklılıklar gösterir. Araştırmanın alanına giren dönemde özelde Merzifon kazası, genelde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu İslam medeniyeti ve onun ekonomik değerleri içinde sayılabilecek bir yapıya sahiptir. 1300-1453 yılları arasında teşekkül eden, 1453-1683 yılları arası dönemde olgunlaşan ancak XVIII. yüzyılda esnekliğini ve hâkim bir dünya düzeni olma özelliğini kaybeden Osmanlı ekonomik sistemi, XIX. yüzyılda kapitalist sistemin model alındığı bir yenileşme dönemine girmiştir (Tabakoğlu 2002: 1218-1223).

XIX. yüzyılın başlarından itibaren değişen dünya dengeleri ve bunun yansımaları sonucunda Osmanlı Devleti, bir yandan gayrimüslimlerin Avrupa devletlerinin desteğiyle ayaklanmaları diğer yandan da giderek güçleri artan yerel unsurların, merkezi devlete karşı direnişi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. II. Mahmud ve çevresindeki yöneticiler, imparatorluğun içinde bulunduğu şartlarda yani merkezi otoritenin eyaletler üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, yerel unsurların merkezin otoritesine karşı güçlerini artırdıkları, Avrupa devletlerince desteklenen gayrimüslim isyanlarının devam ettiği bir ortamda dağılmasının kaçınılmaz olduğunu anlamışlardır. Çözüm yolu olarak hem yerel unsurlar hem de Avrupa devletleri karşısında merkezi devletin gücünün artırılmasını görmüşlerdir. Bu iş için öncelikle askeri alana öncelik vererek amacın gerçekleştirilmesi için de Batılı ordular örneğinde modern bir ordu

kurmaya, vergi gelirlerini artırmaya, devletin merkez ve taşra teşkilatını daha etkin hale getirmeye çalışmışlardır (Pamuk 2010: 199).

Merkezi devletin yapılacak reformlar yoluyla güçlendirilmesi ve bu sayede imparatorluğun dağılmasını engelleme çabaları, Tanzimat Dönemi devlet adamları tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak merkezi devletin yerel unsurlar karşısında gücünün arttırılması, ordu ve maliyenin güçlendirilmesi için yapılan girişimlerin çoğunda Osmanlı devlet adamları, Avrupa devletlerinin desteğine başvurmak zorunda kalmışlardır. Avrupa devletleri bu reform girişimlerini kendi çıkarları doğrultusunda elde ettikleri askeri, siyasi, mali tavizler ölçüsünde desteklemişler, ekonominin daha fazla dışa açılmasını istemiş, bu yönde baskı yapmışlardır. Bu yüzden yapılmaya çalışılan reform girişimleri, ilk aşamalarından itibaren Avrupa devletlerine ekonominin dış ticarete ve yabancı sermayeye açılması yönünde verilen tavizlerle paralel yürümüştür. Bu tavizler verilirken Osmanlı yöneticileri, atılan adımların uzun dönemli sonuçlarından çok kısa vadede sağladığı siyasi ve mali desteği düşünmüşler; bu da giderek ekonominin dışa açılmasına, Avrupa sermayesinin ülke içindeki gücünü arttırmasına, devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün zayıflamasına yol açmıştır (Pamuk 2010: 200-204). Ekonominin yabancı sermayeye açılması, yabancı sermayenin ekonomi üzerindeki etkisinin arttığı, dolayısıyla dış etkilere açık hale geldiği, sonucunda devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün azalış süreci 1914 yılına kadar devam etmiştir. 1914 yılından itibaren şartların zorlaması izlenen ekonomi politikalarında keskin bir dönüş yapılmasına yol açmış; liberal dışa açık bir politika yerine müdahaleci, korumacı bir politikaya dönülmüştür.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tarımsal üretimin düşmesi, ithalatın imkânsız hale gelmesi, enflasyondaki aşırı artış devleti ekonomiye müdahale etmek, üretim ve tüketimi düzenlemek zorunda bırakmıştır (Şener 1999: 561). Savaş yılları boyunca iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki yönetimi, kapitülasyonları kaldırmış; Türk milliyetçiliğiyle uyumlu bir ekonomi politikası izleyerek bir Türk burjuvazisi oluşturmaya, korumacı gümrük duvarları ardında tarımı ve sanayisiyle kendi kendine yetecek bir ekonomi oluşturmaya, millî şirketler, millî bankalar kurmaya, Müslüman esnaf ve tüccarı örgütleyerek himaye etmeye çalışmıştır (Pamuk 2010: 227).

1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasındaki ekonomik gelişmeleri incelerken Osmanlı ekonomik sistemi içinde değerlendirmek gerekir. Kazadaki ekonomik faaliyetler de Osmanlı ekonomik sisteminin ilkeleri ve kuralları çerçevesinde cereyan etmiş, XIX. yüzyılda ekonomik sistemdeki yenileşme çabaları ve bu yönde yapılan girişimler kazadaki ekonomik faaliyetlerde kendini hissettirmiş, yavaş da olsa kaza ekonomisi bu değişim ve dönüşüm sürecinin içinde yer almıştır. Merkezi hükümetin yasal düzenlemelerine, kurumsal yapılanmasına paralel bir çizgi izlemiştir.

3.1. Tarım ve Tarımı Geliştirme Çabaları

Amasya şehrinin kuzey batısında yer alan Merzifon kazasının merkezi, kuzeyinde yer alan Tavşan Dağı ile güneyinde uzanan Merzifon Ovası'nın kesiştiği noktada bulunmaktadır. Şehrin kuzeyinde Tavşan Dağı eteklerinde kurulu olan köyleri, büyük ölçüde tarım için pek elverişli olmayan kırsal ve eğimli bir araziye sahip olmasına rağmen, şehir ve güneyinde yer alan köyler Merzifon Ovası içinde yer almakta, tarım için son derece elverişli düz ve sulanabilen bir arazi yapısına sahiptir. Bir bölgede verimli bir tarımsal faaliyetin gerçekleşmesi için uygun bir iklim, uygun arazi ve araziyi sulayacak su kaynaklarının olması şarttır. Merzifon kazasının Karadeniz ikliminden karasal iklime geçiş özelliği gösteren bir iklime, Merzifon Ovası gibi verimli bir ovaya ve adı geçen ovayı sulayan Gümüş Suyu ve Türnek Çayı başta olmak üzere muhtelif su kaynaklarına sahip olması, kazayı tarımsal etkinlikler bakımından uygun bir mekân haline getirmektedir. Merzifon Ovası'nın hafif eğimli olmasının yanında kapalı havza özelliği göstermemesi, fazla suyun Gümüş Suyu'na dökülmesi, adı geçen çayın da Yedikır arazisi üzerinden Tersakan Çayı ile birleşerek Amasya'da Yeşilirmak Nehri'ne ulaşması su tahliyesini kolaylaştırmakta, ova üzerinde su birikintileri nedeniyle oluşabilecek bataklıkların ortaya çıkmasını engellemektedir. Ovanın bu özelliği ovadaki arazinin tamamından tarımsal amaçlı olarak yararlanılmasına imkân sağlamaktadır. Merzifon, İç Anadolu bölgesini Samsun limanına, Marmara Bölgesi'ni Doğu Anadolu Bölgesi ile Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerine bağlayan yollar üzerinde olmasının sağladığı stratejik öneminin yanında, Merzifon Ovası sayesinde çevresinde yer alan Havza, Köprü, Mecidözü ve Osmancık kazalarına nispetle önemli

bir tarımsal potansiyele sahip olmuştur. Kazanın Yeşilirmak nehrine akan dere ve çaylarla sulanan ve şehir merkezinin hemen önünde, güneye doğru uzanan geniş ve düz bir alana sahip olması tarımsal potansiyelini artırmaktadır. Coğrafi konumu ise yağış almasını kolaylaştırmaktadır. Karadeniz kıyısı boyunca denize paralel olarak uzanan ve iç Anadolu ile Karadeniz kıyıları arasında ulaşımı zorlaştıran sıradağlar, Merzifon'un bulunduğu bölgede alçalmakta ve adeta batı ve doğu Karadeniz bölümlerinde engel oldukları ulaşım imkân vermektedirler. Dağların bu bölümde alçalması aynı zamanda Karadeniz üzerinden gelen ve Karadeniz'in nemini alan hava kütlelerinin bu alçalan sıradağlar sayesinde Merzifon şehrinin bulunduğu bölüme kadar gelmesine ve aldıkları nemi yağmur olarak bırakmalarına imkân sağlamaktadır.

Kazanın tarıma elverişli topraklar bakımından önemli bir potansiyele sahip olmasına ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi gereği kişiye mülkiyet hakkı tanıyan yeni arazi usulünün 1861 yılından itibaren Amasya sancağının Gümüşhacıköy, Saz, Gelgiras, Veray kazalarıyla birlikte, Merzifon kazasında da uygulanmaya başlanmasına rağmen (BOA.A.}MKT.UM.488/21: 1) bu potansiyelin XIX. yüzyılda yeterince verimli şekilde kullanıldığını söylemek zordur. İmparatorluk genelinde olduğu gibi kaza genelinde de zirai faaliyetlerin ilkel yöntemlerle yapılması, tarım alanında meydana gelen ilerlemelerin takip edilmemesi, yeni zirai aletlerin kullanılmaması, çiftçilerde ziraat için gerekli olan bilgi ve yeterliliğin olmaması toprak potansiyelinden tam anlamıyla yararlanılmasını engellemiştir. Fakat bu durumun sadece kazaya mahsus olmadığı, kazanın bağlı olduğu Sivas vilayeti genelinde de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Vilâyette başıboş gayrimeskûn büyük parçalar yoksa da mamur yerler arasında pek çok yerin de boş durduğu bir gerçek idi. Ziraat-i adiyeye suretiyle bile eyalet toprakları nüfusun iki mislini kolaylıkla geçindirebilirdi. Fen alanındaki ilerlemelerin ziraate verdiği etkiler vilâyette layıkıyla uygulansaydı bu arazinin kilometre başına 50-60 kişiyi besleyebileceği şüphe götürmezdi. Ziraat genelde ilkel usullerle yapılmaktaydı. Ziraat, tarlanın doğal yapısı ve bulunduğu mevkinin havasının incelenip ona göre tarlaya hangi tür mahsulün ekilmesinin uygun olacağının tespiti, tohumun iyi seçimi ve ıslahı, her sene mahsulün topraktan aldığı bitkisel gücün doğal ve sanayi gübreleri ile iade ve telafi etmenin yollarının bilinmesi gibi pek çok malumata

muhtaçtır. Sâlnâmedeki yargılara bakacak olursak; yeni zirai aletlerden de faydalanmak gereklidir. Hükümetin her türlü kolaylığı sağlamasına ve özendirmesine rağmen ahali yeni ziraat usullerine önem vermemiştir. Zira bütün vilâyet genelinde ziraat büsbütün ilkel yöntemlerle yapılmakta (SVS 1325: 183), toprağı işlemek üzere öküzler kullanılmaktaydı (SVS 1325: 188).

Vilayet genelindeki ulaşım imkânlarının sınırlı ve yavaş olması da tarımsal üretimi olumsuz etkilemekteydi. Vilâyette ziraatin ilkel şartlarda yapılmasının ve dinlendirme usulünün yaygın olmasının nedenlerinden birisi, ziraat için gerekli olan ehliyet ve malumatın olmaması, arazinin genişliği ve rehavetle icra edilen ziraat ile bile mahalli ihtiyacın temin edilebilmesi, diğeri ise vilâyetin tek iskelesi olan Samsun'a o dönemin nakliye vasıtaları ile yedi günlük mesafede olmasıydı. Öyle ki; deve, at ve öküz arabaları ile yapılan nakliye son derece yavaş gerçekleştiğinden, vilâyet merkezi olan Sivas çevresinde bol miktarda yetiştirilen zahirenin rekabet meydanına çıkmasına imkân kalmamaktaydı. Dışarıya ihraç edilememesi zahire fiyatlarının vilâyet genelinde çok düşmesine hatta talebin hiç olmamasına bu sonuçta fazla mahsul üretme hususundaki şevk ve rağbeti yok etmekteydi (SVS 1325: 184).

Hükümet bu olumsuzlukları azaltmak, tarımsal faaliyetlerdeki verim oranını artırmak için imkânlar ölçüsünde bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden birisi çiftçilere modern tarım alet ve makinelerini tanıtarak kullanımını yaygınlaştırmaya çalışmak olmuştur. Saban yerine toprağın aktarılmasında daha etkili olan kötenin (pulluk) çiftçilere tanıtılması ve kullanımının yaygınlaştırılmasına çalışılması (SVS 1302: 317), Orman ve Maden Nezâreti'nin şimendifer güzergahında bulunan mahaller ile Amasya ve Samsun'a kalbur ve orak makineleri gönderilmesi ve uygun fiyatla çiftçilere satılması, makinelerin nasıl kullanılacağı hususunda çiftçilerin fen memurları tarafından eğitilmesi için yaptığı girişim (BOA.BEO.2023/151706: 1) bu önlemlerden sadece bazılarıdır. Bir diğer girişim de bazı yeni bitki türlerini tanıtmaya ve yaygınlaştırma girişimidir. Patates bitkisinin köylüye tanıtılması ve bu bitkinin ekiminin yaygınlaştırılmasına yönelik çabalar da bu yönde atılmış adımlara örnek olarak

gösterilebilir²²⁸ (SVS 1302: 322-323). Merzifon kazasında ulaşım sorunlarından kaynaklanan ve tarımsal üretimi olumsuz etkileyen sorunların giderilmesi, çevre yerleşim birimleri ile bağlantısını ve ulaşımını kolaylaştırmak için de çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla Sivas Valisi Halil Rifat Paşa'nın görev süresi içerisinde (1880-1884) Havza kazasını Samsun'a bağlamak için 1.000 metre, Merzifon kazasından Yozgat sancağına bağlı Çorum kazası hududuna kadar 32.084 metre, Merzifon kazasını Amasya ve Samsun'a giden Bağdat Caddesi'ne bağlamak için 9.525 metre yine Merzifon kazasından Osmancık kazasına kadar 59.565 metre şose yolu müteaddid köprü, menfez ve kasaları ile birlikte inşa edilmiştir (SVS 1302: 312-313).

Hükümetin tarımsal üretimi desteklemek amacıyla attığı bir diğer önemli adım da çiftçilere ihtiyaç duymaları halinde kredi temin edecek tedbirler almasıydı. Resmi bir kredi kurumu olarak kurulan menafi sandıklarının ülke geneline yayılması sürecinde Merzifon kazasında da Merzifonlu çiftçilere kredi temin üzere bir şubesi

²²⁸ Yumrularında; nişasta halinde karbonhidrat, protein, vitaminler ve demir gibi önemli besin maddelerini içeren patates, insanlar tarafından doğrudan mutfaklarda tüketildiği gibi, işlenerek değişik şekillerde (cips, parmak patates vs.) tüketilmektedir. Ayrıca, ekmek ununa belirli oranında (% 2.5-3) patates unu karıştırıldığında, ekmeklerin lezzetini artırmakta ve bayatlamayı geciktirmektedir. Yüksek oranda nişasta içeren çeşitler endüstride hammadde (un, nişasta, alkol, v.s.) olarak ve bir kısmı da hayvan yemi (iskartalar) olarak değerlendirilmektedir. Patates nişastası, salam ve sosis yapımında oldukça yaygın kullanılmaktadır. 1850'li yıllara Osmanlı topraklarına getirilen patates, gıda değerinin yeterince anlaşılabilmesi nedeniyle, başlangıçta ülke genelinde fazla bir gelişme gösterememiştir. Ancak, ilerleyen zaman içerisinde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de patatesin değeri anlaşılmalı ve insanlar tarafından gıda maddesi olarak değişik şekillerde tüketilmeye başlamıştır. Buna paralel olarak da, üretimi her geçen yıl artış göstermiş ve 2000'li yıllarda Türkiye patates üretimi 5.5 milyon tonlara ulaşmıştır. 2004 yılı değerlerine göre, ülkemizde yıllık patates üretimi 4.8 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye patates üretiminde dünya ülkeleri arasında 13 sırada yer almaktadır (Arioğlu, Çalışkan ve Onaran 2006: 1). H.1302 (1884) yılında Sivas Valiliği'nin nahiye müdürlerine gönderdiği tenbihnameye göre; Patates mahsulü yer elması gibi bir şeydir. Bu mahsulü insan da hayvan da yer ve ekmek yerini tutar. Çok yerlerde halk bununla beslenir. Bu mahsul yağmur yağmasa yine olur ve bir memlekete çekirge düşse, ekinleri yese patatese zarar edemez. Bu mahsul fukara için pek faydalıdır. Hangi günlerde ekilir ise her hane kendine yetecek kadar bundan sonra mevsiminde patates ekecektir. Ekmeyen ahaliye ve ektirmeyen müdürlere ceza uygulanacaktır (SVS 1302: 322-323). Bu tenbihnameden XIX. yüzyılın ikinci yarısında vilâyet yönetiminin patates bitkisinin önemini kavradığı ve yaygınlaştırmaya çalıştığını anlıyoruz. 1895-96 yılında basılan eserinde Ali Cevad'ın, kazada patates ziraatine rağbet edilmeye başlandığından bahsetmesine (Ali Cevad 1313: 749) bakılırsa, Sivas Valiliği tarafında bitkinin ekilmesi yönünde yaptığı teşviğin Merzifon kazasında etkili olduğu, kazada patates bitkisinin önemini anlaşıldığı ve üretiminin yaygınlaşmaya başladığı anlaşılıyor. 1913 yılında kazada 300.000 kıyye (390.000 kg) patates üretilmiştir (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210). Aynı yıl Amasya sancak genelinde 3.530 dönüm ekili alandan 1.704.000 kıyye (2.215,2 kg) patates üretilirken, (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210), Sivas vilâyet genelinde 13.958 dönüm ekili araziden 5.576.497 kıyye (724.494.46,1 kg) (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210), ülke genelinde ise 183.252 dönüm ekili araziden 55.517.324 kıyye patates elde edilmiştir (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5). Bu rakamlar Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyıl başlarında patates bitkisinin bol miktarda üretildiğini ve ülke geneline yayıldığını göstermektedir.

açılmıştır (SVS 1292: 79). 1888 yılında ülke genelindeki menafi sandıkları Ziraat Bankası adı altında birleştirilince, Merzifon Menafi Sandığı da Ziraat Bankası'nın Merzifon şubesine dönüşmüştür (SVS 1321: 120). Merzifonlu çiftçilere kredi temin etmek amacıyla resmi bir kredi kuruluşuna ilave olarak çiftçileri tarım konusunda bilinçlendirmek, kazadaki zirai faaliyetleri geliştirmek için ayrıca Merzifon Ticaret ve Ziraat Odası kurulmuştur (SVS 1321: 120).

Hükümetin iyi niyetli girişimlerine rağmen ülke genelinde olduğu gibi Merzifon kazasında da tarım konusunda yaşanan problemler kısmen hafiflemiş olsa da tamamen çözülememiş, problemler genelde devam ederek Cumhuriyet dönemine intikal etmiş hatta Cumhuriyet döneminde bile uzun yıllar bu problemlerin çözümü için mücadele edilmiştir.

3.1.2. Tarım Yapılan Topraklar

Çalışmamızın başlangıcı olan 1839 yılını takip eden yıllarda Tanzimat Dönemi devlet adamlarının, devleti içine düştüğü ekonomik bunalımdan çıkarmak düşüncesine bağlı olarak ülkedeki gelir kaynakları -vergilendirilebilecek gelirler- ve bu gelirlerin kimlerin elinde olduğunun tespit edilmesi, daha sonra da düzenli bir vergi sistemi kurulması amacıyla yaptıkları temettuat sayımları, bize Merzifon kazasında tarım yapılan toprakların miktarı hakkında önemli ipuçları vermektedir. 1840 yılında kaza genelindeki köylerde yapılan temettuat sayımlarının kaydedildiği temettuat defteri (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157), bize kaza köylerindeki tarım yapılan araziler hakkında bilgi vermektedir. 1844-45 yıllarında yapılan ve kaza merkezinde yaşayan halkın emlak, arazi ve temettuat sayımlarının kaydedildiği defterler de²²⁹ bize kaza merkezindeki

²²⁹ Bu defterler, Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Alaca Minare, Bozahane, Erzincan, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin ve Boşayan Tâifesi'nin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14191, 14185, 14178, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerdir. Aynı yıllarda merkezde Müslim halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1b-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmi-i Atik ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler

halkın tarım yaptığı topraklar hakkında bilgi vermektedir. Adı geçen defterlerdeki verilerin taranması sonucu kazada işlenen topraklar ile ilgili aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3.1:1840 ve 1844-45'teki Sayıma Göre Kazada Tarım Yapılan Topraklar²³⁰

Arazinin Niteliği	1840 Sayımına Göre Köylerde İikâmet Edenlerin Toprakları (Dönüm)	1844-45 Sayımına Göre Kaza Merkezinde İikâmet Edenlerin Toprakları (Dönüm)		Toplam
	Müslüman	Gayrimüslim		
Tarla	16.473,5	4.859	465,5	21.798
Ekili Tarla	5.483,5	3.061,5	229	8.774
Ekilmemiş Tarla	7.654,5	1.770,5	262,5	9.687,5
Bahçe	66	81	18	165
Bağ	714	1.248	953	2.915
Tarla+ Bahçe+ Bağ				24.904

Tablodan da anlaşılacağı gibi birbirine yakın tarihlerde yapılmış olan sayımlardaki ulaşabildiğimiz verileri birleştirdiğimizde bahçe olan yerlerle birlikte 1840-1844 yıllarında kaza genelinde yaklaşık 40.424,5 dönüm kayıtlı tarla olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlı tarlaların yaklaşık %2,41 gibi çok az bir kısmı gayrimüslimlere ait iken geriye kalan kısmının Müslüman halka ait olduğu görülmektedir. Yukarıda nüfus bölümünde açıklandığı üzere 1840 yılında kaza nüfusunun yaklaşık %33,5'i gayrimüslim olmasına karşılık kayıtlı tarlaların sadece %2,41'inin gayrimüslimlere ait olması gayrimüslim nüfusun ekonomik anlamda önceliğinin tarım dışı etkinlikler olduğunu ortaya koymaktadır. Müslüman halk açısından ise tarımın öncelikli ekonomik etkinlik olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. 1840 yılında kazada yapılan gayrimüslim nüfus sayımına ait verilerde kaza merkezinde yaşayan 1.211 meslek sahibi hane reisinden hiç birisinin çiftçi olmaması (BOA.NFS.d.2241) buna karşılık, 1846 yılında kaza genelinde yapılan Müslüman nüfus sayımına ait verilerde köylerdeki meslek sahibi

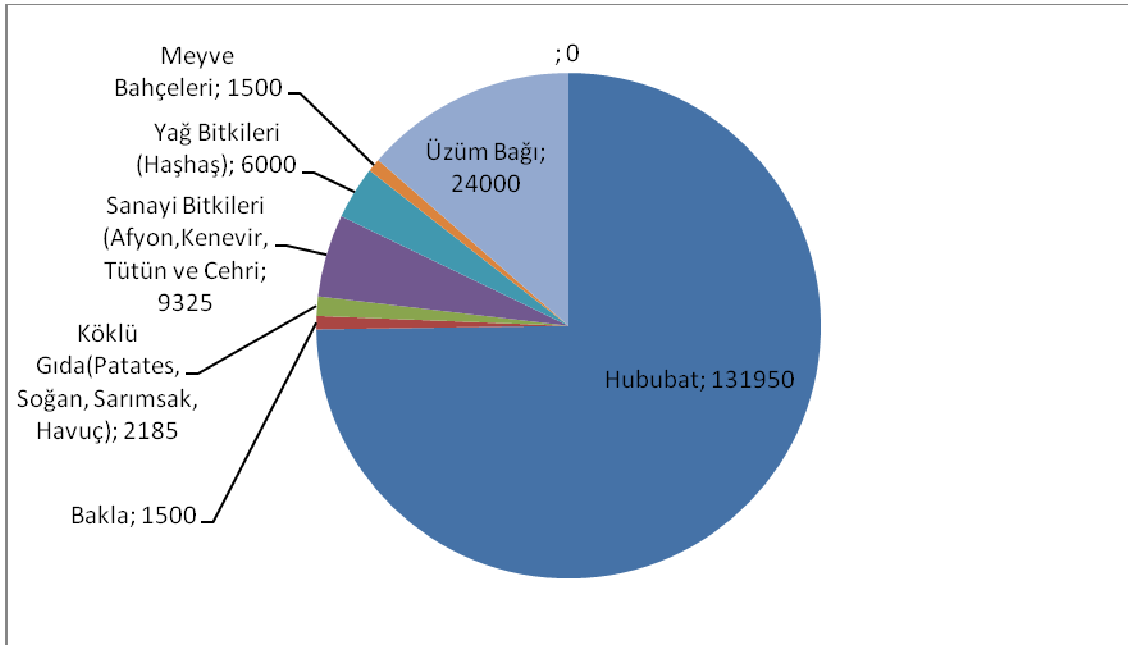
ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Doğal olarak 1844-45'de kazada tarım yapılan toprakları miktarlarının tespit edilebilenden daha yüksek olduğu söylenebilir.

²³⁰ Tablo hazırlanırken kaza köylerindeki ahalinin arazilerinin miktarını tespit için 1840 yılına ait (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157), kaza merkezinde yaşayan Müslüman ahalinin arazilerini tespit için 1844-45 yılına ait Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, gayrimüslimlerin arazi miktarlarını tespit için de Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA.ML.VRD.TMT.d.14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerden yararlanılmıştır.

888 hane reisinden 456'sının (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b), şehir merkezindeki 1.607 kişiden sadece 64'ünün çiftçi olması (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b), yukarıdaki tarım yapılan toprakların dağılımı ile paralellik arz etmektedir. Kayıtlara göre ekili olduğu açıkça ifade edilen tarla miktarı 8.774 dönüm iken ekili olmadığı belirtilen tarla miktarı 9.687,5 dönümdür. Ekili olan tarla miktarının ekili olmayan tarla miktarından az olmasına bakılarak kaza genelindeki topraklardan o dönem için yeterince faydalanılmadığı, arazinin büyük bir kısmının boş bırakıldığı söylenebilir.

Bahçe olarak kaydı geçen arazinin büyük bir kısmının şehir merkezinde ikâmet eden Müslüman halka ait olduğu, gayrimüslimlerin bahçe işlerine pek rağbet etmediği anlaşılmaktadır. Yine köylerde ikâmet eden ahali de üzerine kayıtlı ekili araziye oranla bahçıvanlık işlerine yeterince ilgi göstermemişlerdir. 1840 yılında kazada yapılan gayrimüslim nüfus sayımına ait verilerde kaza merkezinde yaşayan 1.211 meslek sahibi hane reisinden hiç birisinin bahçıvan olmaması (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) buna karşılık 1846 yılında kaza genelinde yapılan Müslüman nüfus sayımına ait verilerde köylerdeki meslek sahibi 888 hane reisinden 5'inin (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b), şehir merkezindeki 1.607 kişiden sadece 31'nin bahçıvan olması (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b) yukarıdaki tarım yapılan toprakların dağılımını açıklayıcı niteliktedir. Şehir merkezinde Müslüman halk adına kayıtlı 81 dönümlük bahçeye karşılık 31 kişinin bahçıvanlık işiyle uğraşması, köylerde yaşayan Müslüman ahali adına kayıtlı 66 dönüm bahçeye karşılık sadece 5 kişinin bahçıvanlık işiyle uğraşması (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b), köylerde yaşayanların bahçe tarımını çiftçiliğe ek olarak kendi ihtiyaçlarını temin için yapmasına karşılık, merkezde yaşayan Müslüman ahalinin bahçıvanlığı ihtiyacını karşılamaktan çok pazarlama amaçlı yaptığını ortaya koymaktadır. Kaza genelinde yaklaşık 165 dönümlük bahçeye karşılık olarak 2.915 dönüm bağlık alanın bulunması ilgi çekicidir. Kazada bağcılığın geliştiği, üzüm üretiminin önemli bir tarımsal etkinlik olduğu ifade edilebilir. Müslüman halkın zirai faaliyetlerinde bağcılık dışındaki diğer tarımsal faaliyetler daha fazla yer kaplarken gayrimüslim nüfusun zirai faaliyetlerinde bağcılığın ilk sırayı aldığı söylenebilir. Bunun nedeni gayrimüslimlerin üzümü meyve, sirke, arık ve pekmez olarak tüketmelerinin yanında şarap yapımında da kullanmalarındadır.

1884-85 yılına ait Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde kaza genelinde 5.906 parçadan oluşan 255.676 dönüm arazi bulunduğu ve verim oranının birden ona kadar olduğu belirtilmektedir (SVS 1301: 193). Çalışmamızın kapsadığı zaman diliminin sonlarına doğru kaza genelindeki arazi miktarı hakkında 1913 yılında Ticaret ve Ziraat Nezâreti-İstatistik Dairesi Umûmiyyesi Müdüriyeti tarafından yayınlanan *Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği* isimli eserde önemli veriler mevcuttur. Mezkûr kaynağa göre Merzifon kazasında 1913 yılında ekili arazi miktarı aşağıdaki grafikteki gibidir:

Grafik 3.1: 1913 Yılında Ürün Çeşidine Göre Tarım Yapılan Toprakların Miktarı²³¹

Grafikteki veriden de anlaşılacağı gibi 1913 yılındaki rakamları arazi miktarlarının farklı şekilde tasnif edilmiş olmasından dolayı 1840'lı yıllardaki rakamlarla birebir karşılaştırmak mümkün değildir. Ancak toplam rakamlar üzerinden bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. 1913 yılındaki veride ekili olmayan arazilere ait herhangi bir veri yoktur. Dolayısıyla kaza genelindeki arazi miktarının yukarıdaki tabloda verileden fazla olduğu söylenebilir. Çünkü 1884-85 yılında bile kazadaki arazi miktarının 255.676 dönüm olduğu dikkate alınır 1884-85 sonrası tarıma açılan arazilerle birlikte bu miktarın daha da artması muhtemeldir (SVS 1301: 193). 1840'lı

²³¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71,150-157,210-211,268-271,328-329,428-434,510).

yıllarda kaza genelindeki tespit edilebilen kayıtlı arazi miktarı 24.755,5 dönüm iken, 1913 yılında sadece ekilen arazi miktarının 176.640 dönümün üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen 1840'lı yıllardaki genel arazi miktarını 1913 ziraat istatistiklerindeki kayıtlı ekili arazi miktarı ile kıyaslama yaptığımızda, Tanzimat sonrası 1913 yılına kadar kaza genelindeki kayıtlı tarım arazisi miktarının yaklaşık %609 oranında arttığı ifade edilebilir. Nüfus bölümünde belirtildiği gibi 1840-1915 yılları arasında kaza nüfusunun artış oranı %170 iken tarım yapılan arazi miktarının en az %609 oranında artması, tarım yapılan toprakların miktarındaki artışın kaza genel nüfusunun artış hızından daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Tarım yapılan arazi miktarındaki artışta kazaya gelen muhacirlerin boş arazilere yerleştirilerek yeni köyler kurulması, kaza idari taksimatında meydana gelen değişikliklerle daha önce başka kazalara bağlı bazı köylerin Merzifon kazasına bağlanması yanında yukarıda da belirtildiği üzere hükümetin kazada uygulamaya koymuş olduğu tarımı geliştirici tedbirlerin etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak burada tarım yapılan topraklardaki bu muazzam artışın arkasındaki en önemli etkenin, dış gelişmelerin etkisiyle Osmanlı ekonomisinde meydana gelen değişiklikler ve değişimin kazaya yansması olduğu da göz ardı edilmemelidir. Tanzimat Dönemi'nde zirai ürünlerin pazarlanması ve ticaretinde liberal uygulama getirilmeye çalışılmasıyla tüm ülkede pazara dönük üretim için şartların yaygınlaşmasına (Tabakoğlu 2002c: 386) paralel olarak XIX. yüzyılda gittikçe artan oranda Osmanlı İmparatorluğu ile kapitalist dünya ekonomisi arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, Avrupalı kapitalist devletlerin Osmanlı topraklarını gelişen sanayileri için yeni bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görmeye başlamaları (Kasaba 1993: 97-99), Osmanlı topraklarında üretilen tarım ürünlerine ilgi göstermeleri, tarımsal faaliyetleri sadece ailenin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bir faaliyet olmaktan çıkarmış ve pazara dönük, kazanç elde etme amaçlı bir faaliyet şekline dönüştürmüştür (Pamuk 2010: 216). Bu gelişmeye paralel olarak Merzifon kazasının da Samsun limanına yakınlığı, yeni yolların yapılması nedeniyle Avrupalılar açısından kolay ulaşılabilir ve tarım ürünleri kolay nakledilebilir bir konumda olması sayesinde, Merzifonlu çiftçilerin ürettikleri ürünleri Avrupalı tüccarlara satabilmeleri ve bu işten kazanç elde etmelerinin de kazadaki ekili arazilerin artmasında etkili olduğu tahmin edilebilir.

3.1.3. Merzifon Kazasında Yetiştirilen Tarım Ürünleri

XIX. yüzyılda Merzifon kazasında yetiştirilen tarım ürünleri konusunda gerek kazadan gelip geçen seyyahların verdiği bilgilerde²³² gerekse Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında yapılmaya başlanan mülk sayımlarının kaydedildiği temettuat defterlerinde önemli bilgiler bulunmaktadır²³³. 1913 yılına ait ziraat istatistiğinde de (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 1-542) kazada yetiştirilen ürünlerin türleri, miktarları, fiyatları ve ekili arazi miktarları hakkında detaylı bilgiler elde etmemiz mümkün olmaktadır. Temettuat defterlerindeki veriler ile adı geçen istatistikteki veriler bize 1839-1914 yılları arasında kazada yetiştirilen ürünler ve

²³² Evliya Çelebi, ekilen bir buğday tanesinden on beş yirmi tane kardeş çıkıp yüz tane olduğundan, bir kile (25 kg) tohumun da seksen kile (2.000 kg) mahsul verdiğiinden, leziz ve sulu üzümlerden bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 687). 1613 yılında kazaya gelen Polonyalı Simeon, kazada pek çok meyve bahçesi gördüğünden (Andresyan 2013: 103), 1780 yılında kazaya gelmiş olan Fransız Katolik Papaz Domeniko Sestini, kazanın eskiden beri lezzetli güzel üzümlerin yetiştiği üzüm bağlarıyla ünlü olduğundan (Sestini 1786: 40), 1809 yılında kazaya gelmiş olan İngiliz diplomat ve yazar James Morier, kazanın dört bir yanında gördüğü çok sayıda ceviz ağacı ve buğday tarlasından (Morier 1812, Aktaran: Tuzcu 2013: 131), 1856 yılında kazaya gelmiş olan İngiliz tüccar ve diplomatı James Henry Ross, şehrin etrafının bahçeler ve üzüm bağlarıyla çevrili olduğundan (Ross 1902, Aktaran: Tuzcu 2013: 425), 1888-1890 arasında kazaya gelmiş olan Fransız Vital Cuinet, meyve, sebze yetiştiriciliğinin önemli bir ekonomik faaliyet olduğundan, üzüm, kaliteli sert buğday, çeşitli tahıllar, patates, haşhaş ve cehri yetiştirildiğinden bahsetmektedir (Cuinet 1892:261). 1877 yılında kazaya gelmiş olan Ermeni Papaz Boğos Natanyan, şehrin güney kısmında bağlar ve lezzetli meyve ağaçları bulunduğuinden bahsetmektedir (Natanyan 2008: 333). 1895/96 yılında basılan eserinde Ali Cevad, kaza arazisinin birinci derecede verimli olup sert buğday ve hububat-ı saire ile a'la meyve ve üzüm ve saire yetiştiğinden, patates ziraatine rağbet edilmeye başlandığından, lonya (cehri, zağran ve kök boyası) bitkisi ve haşhaş mahsulünün dahi yolunda olduğundan bahsetmektedir (Ali Cevad 1313: 749).

²³³ İlaldı, Hırha, Koç, İlemi, Karacakaya, Kürtler, Bulak, Hayreddin, Belvar, İlıcak, Zoğu, Makası, Muşruf, Sarı, Karınca, Rumcuk, Alan (Alala), Şeyh Yeni, Sehmüddeve, Yakub, Bulak Hacı (Dip Hacı), Hacı Kara (Hacı Veli), Eymir, Yalnız köylerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA.ML.VRD.TMT.d. 14177, 14182, 14174, 14194, 14156, 14169, 14197, 14158,14163, 14168, 14152, 14155,14151, 14183, 14170, 14198, 14165, 14153, 14181, 14189, 14154, 12938, 14176, 14180 numaralı defterler, Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanalar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyit Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA.ML.VRD. TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyit Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslim halka ait olanlar ve Boşeyan Tâifesi'ne ait olan BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184, 14162 numaralı defterler. Bu yıllarda kazaya bağlı 28 köy varken (BOA.NFS.d. 2243: 15b3-236b) bu köylerden Kara Depe, Kara Mağara, Han ve Bayat köylerine ait defterlere ulaşılammıştır. Ayrıca kazaya bağlı hiçbir gayrimüslim köyüne ait temettuat defteri bulunamamıştır. Yine aynı yıllarda merkezde Müslim halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılammıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmi-i Atik, Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılammıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Doğal olarak 1844-45'de kazada üretilen ürün miktarlarının tespit edilebilenden daha yüksek oranlarda gerçekleştiği söylenebilir.

miktarları hakkında kısmen de olsa kıyaslama ve kaza tarımı hakkında bazı tespitlerde bulunma imkânı vermektedir. 1840'lı yıllarda yapılan temettuat sayımlarında ismi geçmeyen patates, haşhaş, pancar gibi bazı bitki türlerinin 1913 yılına ait kaza tarımı ilgili istatistiklerde isimlerinin geçmesi 1839 yılından 1914'e kadarki sürede Merzifon kazasında yetiştirilen tarım ürünlerinin çeşidinde de artış olduğunu ortaya koymaktadır. 1839-1914 yılları arasında kaynaklardan elde edilen veriler ışığında aşağıda da ayrıntılı olarak bahsedileceği gibi kazada hububat, bakliyat, meyve ve sebze, üzüm, cehri²³⁴, patates, haşhaş üretiminin yaygın olduğu söylenebilir.

3.1.3.1. Tahıl Üretimi

Tahıl ürünleri sulu ya da susuz arazilerde yetiştirilebildiği için kazanın hem güneyindeki sulu düz arazilerde hem de kuzeyinde Tavşan Dağı eteklerinde kurulu olan, arazileri kısmen eğimli ve sulama imkânları kısıtlı olan köylerde yetiştirilmiştir. Yukarıda adı geçen köylere ait temettuat defterlerinden öğrendiğimize göre mezkûr köylerin hepsinde buğday ve arpa tarımı yapılmaktadır. En az buğday ve arpayı beşer kile²³⁵(1229,3 kg) ile Makasi köyü üretirken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14155: 2-3) en

²³⁴ Kök boyasıgillerden, meyve, kabuk veya odunundan güzel kırmızı renk elde edilen bir kök, 3 m kadar boylanabilen ve küremsi meyvelerinden sarı iplik boyası elde edilen çalı. Altın ağacı, ufak boncuk şeklinde meyveleri olan ve boya yapmakta kullanılan yabani ağaç, küçük dağ eriği (www.tdk.gov.tr, Büyük Türkçe Sözlük, 30 Haziran 2018, 14.05 de erişildi). Sarı boya kökü (Şemseddin Sami 1987: 489).

²³⁵ Genellikle kile 37 litreye eşitti ve bu kileye İstanbul kilesi ya da "çift kile" denirdi. Aydın, İnegöl, Safranbolu, Milas, Zir, Edirne, Ürgüp, Bursa, Eskişehir, Cide, Malkara ve yörelerinde İstanbul kilesi kullanılırdı. Ancak, Anadolu'nun diğer yörelerinde değişik kilelere rastlanırdı. Öreğin Akşehir'de 150, Erzurum'da 39, Ertuğrul'da 30, Çankırı'da 128, Merzifon'da 245,860, Kütahya'da 30 kg olarak kabul edilirdi. Osmanlı toplumunda ülke çapında metrik sisteme geçiş ilk kez 1869 yılında denenmişti. 26 Eylül 1869 günü çıkarılan bir yasayla metrik sistem (zirâ-i aşarî) zorunlu kılındı. Ancak halkın metrik sistem hakkında bilgiden yoksun oluşu nedeniyle kısa sürede alım satım büyük ölçüde aksadı. Bu nedenle hükümet bir süre sonra metrik sistemi zorunlu olmaktan çıkardı ve kullanımını isteğe bağlı hale getirdi. 1886 Martında yayımlanan bir nizamnameyle, İstanbul'da beş yıl içinde, yani 1891 yılına kadar metrik sisteme geçiş zorunlu kılındı. Ancak bu süre zarfında başkentte metrik sisteme geçiş çabaları sonuç vermemiş, halkın tepkisi karşısında bir kez daha ertelenmişti. 13 Mart 1897'de metrik sistem tekrar gündeme geldi ve esnaf ve tüccarın kg dışında ağırlık kullanması yasaklandı. Bu girişim de müşterilerin tepkisi karşısında II. Abdülhamit tarafından Ocak 1898'de yayınlanan bir irade ile iptal edildi (Toprak 1984: 4-8). Kilo-okka üzerindeki uzlaşmazlık Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olduğu kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. 1931 yılında çıkarılan bir kanun ile *□Türkiye'de kullanılacak ölçüler için âşarî metre sistemi kabul edilmiştir. Alelûmum mukavele ve akitle fatura, ticaret defterleri, ilân ve sair ticarî evrak ve vesikalarda bu ölçülerden maadasının kullanılması memnudur. Bu gibi akit ve vesikalardaki miktarlar metre sistemi ölçülerine göre yazılmış olmadıkça muteber değildir. Bu maddenin hükmü sayı ile alınıp satılanlara şamil değildir. Bu kanunda kullanılan ölçü kelimesi tartıyı da ifade eder.*□ denilerek metrik sisteme kesin geçiş gerçekleşmiştir (Ölçüler Kanunu 1931: Madde 1).

fazla buğday ve arpayı ise 980,5 kile (241.065,73 kg) buğday ve 216 kile (53.105,76 kg) arpa ile Belvar köyünün ürettiği anlaşılmaktadır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14163: 4-25). Bu veriden 1844-45'te kazanın her tarafında tahıl tarımının yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda adı geçen temettuat defterlerindeki veriler derlendiğinde 1844-45 yılına ait kaza genelinde üretilen tahıl ürünleri miktarı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 3.2: 1844-45'te Kazada Üretilen Tahıl Cinsi ve Miktarı²³⁶

Tahıl Cinsi ²³⁷	Köyler		Merkez	Toplam (Kile)
	Müslüman Ahalinin Üretimi (Kile)	Gayrimüslim Ahalinin Üretimi (Kile)	Gayrimüslim Ahalinin Üretimi (Kile)	
Buğday	3.722	619,5	93	4.434,5
Arpa	2.250	538,5	37	2.825,5
Karıklı	697	14	-	711
Alâf	8	-	-	8

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi 1844-45 yılında kazada en fazla yetiştirilen tahıl türünün buğday ve onu takiben de arpa olduğu anlaşılmaktadır. Buğday ve arpayı karıklı ve alâf denilen yem bitkisinin takip ettiği anlaşılmaktadır. Kaza nüfusunun çoğunluğu kaza merkezinde yaşamasına rağmen üretilen tahılın büyük bölümünün köylerde üretilmiş olması köylerin nüfusunun ekonomik etkinlik anlamında daha çok tarıma bağlı olduğunu göstermektedir. 1846 yılında yapılan nüfus sayımına ait verilerde kazaya bağlı köylerdeki meslek sahibi 888 hane reisinden 456'sının çiftçi olması (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b) bu iddiayı güçlendirmektedir. Buna rağmen

Biz de bu çalışmada; Merzifon ile ilgili yerel kayıtlarda – Kazaya ait temettuat sayımları ve şer'iyye sicilleri- geçen kile ölçüsünü Zafer Toprak'ın çalışmasında belirtilen 245,860 kg merkezi kayıtlardaki - Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329- değerleri ise ortalama İstanbul kilesi yani 25 kg (Pakalın 1983b: 281) olarak kabul ettik ve hesaplamaları bu değer üzerinden yaptık.

²³⁶ Tablo hazırlanırken kaza köylerinde yaşayan ahalinin üretimi için İlalı, Hırha, Koç, İlemi, Karacakaya, Kürtler, Bulak, Hayreddin, Belvar, Ilıcak, Zoğu, Makası, Muşruf, Sarı, Karınca, Rumcuk, Alan (Alala), Şeyh Yeni, Sehmüddeve, Yakub, Bulak Hacı (Dip Hacı), Hacı Kara (Hacı Veli), Eymir, Yalnız köylerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA.ML.VRD.TMT.d.14177, 14182, 14174, 14194, 14156, 14169, 14197, 14158,14163, 14168, 14152, 14155,14151, 14183, 14170, 14198, 14165, 14153, 14181, 14189, 14154, 12938, 14176, 14180 numaralı defterler, kaza merkezinde yaşayan Müslüman ahalinin arazilerini tespit için 1844-45 yılına ait Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, gayrimüslimlerin arazi miktarlarını tespit için de Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerden yararlanılmıştır.

²³⁷ **Karıklı:** Buğday, arpa ve çavdar karışımı (WWW.tdk.gov.tr, Büyük Türkçe Sözlük, 07 Haziran 2017, 11.47 de erişildi).

köylerde yapılan üretimin ilkel yöntemlerle yapılması nedeniyle düşük olduğu anlaşılmaktadır. Tablodaki istatistiki bilgilerin derlendiği 24 köyün toplam hane sayısı 500 iken hane başına düşen ortalama buğday üretiminin sadece 7,444 kile (1.830,18 kg), arpa üretiminin ise sadece 4,5 kile (1.106,37 kg) olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Miktarı köylerde yapılan üretime oranla daha az olmasına rağmen şehir merkezinde oturan kaza sakinlerinin de tahıl tarımı ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Kaza içerisinde tahıl üretimi konusunda Müslüman halka göre gayrimüslim halkın daha az ilgi gösterdiği ve bu yüzden de gayrimüslimlerin ürettiği tahıl miktarının son derece az olduğu görülmektedir. Ayrıca yine tabloya göre köylerde ikâmet eden ahali, hayvanları için alâf denilen yem bitkisi üretirken şehir merkezinde bu bitkinin hiç yetiştirilmediği anlaşılmaktadır. Buradan köylerde tarımın yanında hayvancılığın da önemli bir ekonomik faaliyet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kazada yapılan tahıl tarımına XIX. yüzyılda kazadan gelip geçen seyyahlar da şahit olmuşlardır. 1888-90 arasında kazaya gelmiş olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet, kazada kaliteli sert buğday ve çeşitli tahılların üretildiğinden (Cuinet 1892: 761), 1809 yılında kazaya gelmiş olan İngiliz diplomat ve yazar James Morier, kazanın dört bir yanında gördüğü çok sayıda buğday tarlasından bahsederken (Morier 1812, Aktaran: Tuzcu 2013: 131), 1895 yılında basılan eserinde Ali Cevad, kaza arazisinin birinci derecede mûmbit olup başta sert buğday olmak üzere muhtelif hububat türlerinin yettiğini belirtir (Ali Cevad 1313: 749).

1839-1914 yılları arasında nüfus artışı, kazaya gelen muhacirlerin boş arazilere yerleştirilerek atıl vaziyetteki bazı arazilerin tarıma açılması kazada yetiştirilen hububat miktarının da doğal olarak artmasına yol açmıştır. 1913 yılında kaza genelinde yetiştirilen hububat miktarına baktığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3.3: 1913'te Kazada Üretilen Tahıl Cinsi ve Miktarı²³⁸

Hububat Türü	Ekilen Arazi Miktarı (Dönüm)	Ekilen Tohum Miktarı (Kile)	Dönüm Başına İsalet Eden Ürün (Kile)	Alınan Mahsul Miktarı (Kile)
Buğday	96.000	96.000	6	600.000
Arpa	35.000	42.000	9	336.000
Kabluca ²³⁹	350	425	9	3.300
Mısır	400	100	2	800
Yulaf	200	250	10	2.000

1913 yılında da buğday ve arpanın kazada en çok yetiştirilen tahıl türü olduğu görülmektedir. Arpayı da kabluca, mısır ve yulafın takip ettiği anlaşılmaktadır. 1840'lı yıllarda temettuat defterlerindeki verilerde ismi geçmeyen mısır, kabluca ve yulaf gibi bitkilerin 1913 yılı istatistiklerinde isimlerinin geçmesi bu bitkilerin 1840'lı yıllarda ya çok az yetiştirilip ekonomik değerinin az olduğu ya da sonradan kazada yetiştirilmeye başlandığı düşüncesini akla getirmektedir. Merzifon Şer'iyye sicillerinde kayıtlı Løşdeğın köyü sakini iken, 1885 yılında vefat etmiş olan Harputluoğlu Bekir bin Hacı İbrahim ibn-i Mehmed'in terekesinde 30 kuruş kıymetinde 5 ölçek²⁴⁰ (307,31 kg) mısır (MŞS.d.6970: 6), Yakub köyü sakini iken, 1889 yılında vefat eden Çökelekođlu Ömer Ağa ibn-i Mustafa bin Mehmed'in terekesinde 120 kuruş kıymetinde 6 kile (1.475,16 kg) yulaf (MŞS.d.6971: 136) bulunması mısır ve yulaf bitkilerinin XIX. yüzyılın son çeyreğinde kazada üretilmekte olduğunu göstermektedir. 1913 yılı itibariyle kazada 9.600 dönüm arazi üzerinde buğday, 3.500 dönüm arazi üzerinde de arpa üretildiği, kabluca, yulaf ve mısır ile birlikte kaza genelinde 14.050 dönüm arazinin tahıl tarımına ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablodaki veriyi 1844-45 yılına ait verilerle karşılaştırsak 1844-45 yılında kaza genelinde yaklaşık tespit edilebilen toplam buğday üretimi 4.434,5 kile (1.090.226 kg) iken 1913 yılında toplam buğday üretiminin 600.000 kileye (15.000.000 kg), 2.825,5 kile (70.637,5 kg) olan toplam arpa üretiminin ise 336.000 kileye (8.400.000 kg) ulaştığı anlaşılmaktadır²⁴¹. 1913 yılında Merzifon kazasının tahıl üretimi konusunda

²³⁸ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71).

²³⁹ Buğday arasında biten, yulafa benzeyen bir tahıl türü (Şemseddin Sami 1987: 1013).

²⁴⁰ Kilenin (ortalama 25 kg) dörtte birine eşit olan ağırlık ölçüsü veya dört okkaya eşit olan ağırlık ölçüsü (Fidan vd. 1996: 2211). Buradaki ölçek değeri Merzifon kilesinin 245,850 kg üzerinden hesaplanmıştır.

²⁴¹ Yerel sayımlardaki kile Merzifon kilesi (245,850 kg), 1913 yılına ait merkezi istatistik verilerinde geçen kile İstanbul kilesi (25 kg) üzerinden hesaplanmıştır.

Amasya sancağı içindeki konumunu tespit için sancak geneli tahıl üretim durumuna baktığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3.4:1913'te Amasya Sancak Genelinde Üretilen Tahıl Cinsi ve Miktarı²⁴²

Ürün Türü	Ekilen Arazi (Dönüm)	Kazalar							Sancak Geneli
		Amasya	Havza	Gümüş Hacıköy	Köprü	Ladik	Mecidiözü	Merzifon	
	Elde Edilen Ürün /Kile								
BUĞDAY	Ekilen Arazi	210000	56000	92350	42800	9500	75000	96000	581650
	Elde Edilen Ürün	1260000	200000	295000	224000	57000	375000	600000	3011000
KAPLUCA	Ekilen Arazi	10000	-	-	-	15000	3000	350	28350
	Elde Edilen Ürün	70000	-	-	-	250000	54000	3300	377300
ARPA	Ekilen Arazi	100000	56000	60000	12000	7500	25000	35000	295000
	Elde Edilen Ürün	700000	380000	300000	128000	120000	312500	336000	2276500
YULAF	Ekilen Arazi	1000	-	200	3200	3500	300	200	12500
	Elde Edilen Ürün	28000	-	4000	19200	120000	2400	2000	175600
MISIR	Ekilen Arazi	20000	25000	400	8000	4000	1000	400	58800
	Elde Edilen Ürün	210000	180000	6300	128000	30000	64000	800	579100

Sancak genelinde çavdar üretimi yapılmamasına karşılık 30.000 kile pirinç ve 9.300 kile darı üretimine rağmen Merzifon kazasında bu ürünlerin üretiminin olmadığı anlaşılıyor (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 70-71). Amasya Sancak genelinde tahıl üretiminde ekilen arazi miktarı bakımından Merzifon kazasının konumuna bakıldığında buğdayda birinci, kabluca ve arpada dördüncü, yulafta altıncı, mısırdaki ise yedinci ve son sırada olduğu anlaşılmaktadır. Merzifon kazasındaki üretim miktarının sancak içindeki payı ve sancak genelindeki sırasına bakıldığında buğdayda %16,5 ile ikinci, kabluca %0,874 ve arpada %14,75 ile dördüncü, yulafta %1,6 ile altıncı, mısırdaki ise %0,138 ile yedinci ve son sırada olduğu görülmektedir. Kazanın aynı dönemde arpa ve buğday üretimi bakımından eyalet ve ülke geneli içindeki payına

²⁴² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 68-72).

baktığımızda, eyaletteki 15.435.227 kile (385.880.675 kg) olan buğday üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 9) yaklaşık %3,878'ini, 8.439.932 kilelik (210.998.300 kg) arpa üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 9) yaklaşık %3,981'ini, ülke genelindeki 162.443.509 kile (4.061.087.725 kg) olan buğday üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5) %0,369'unu, 101.786.730 kile (2.544.668.250 kg) olan arpa üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5) yaklaşık %0,330'unu karşıladığı anlaşılmaktadır.

3.1.3.2. Bakliyat Üretimi

Temettuat kayıtlarında burçak dışında diğer bakliyat ürünleri olan bakla, fasulye, nohut ve mercimek üretimi ile ilgili bilgi yoktur. 1884-85 yılı itibariyle bakla, nohut, mercimek ve fasulyenin vilâyetin muhtelif noktalarında yeteri kadar yetiştirilmekte olduğu bilinmekte iken (SVS 1325: 185), mezkûr kayıtlarda geçmemesi kazada hiç üretilmediği anlamına gelmemektedir. Zaten 1913 yılı istatistiklerinde burçak ile birlikte nohut, mercimek ve fasulyenin isminin geçmesi kaza halkının bu bitkilere yabancı olmadığını göstermektedir. Fakat bu ürünlerin 1913 öncesi yıllarda kazada ne kadar üretildiği, ekonomik değerinin ne olduğu hakkında herhangi bir öngöründe bulunma şansımız da yoktur. Bu nedenle 1839-1914 yılları arasında burçak dışındaki diğer bakla türü ürünlerin miktarlarını karşılaştırma ve tahminlerde bulunma imkânımız da bulunmamaktadır.

Yukarıda adı geçen temettuat kayıtlarındaki verilere göre 1844-45 yılında kaza genelinde üretilen burçak miktarı yaklaşık 101 kile (24.830,85 kg) olup bu miktarın tamamının altı köyde üretildiği anlaşılmaktadır. Bu köylerden Hayreddin köyünün 3,5 kile (860,475 kg) (BOA.ML.VRD.TMT.d.14158: 2-7), Belvar köyünün kile 65,5 (16.103,75 kg) (BOA.ML.VRD.TMT.d.14163: 4-25), Ilıcak köyünün 1,5 kile (368,775 kg) (BOA.ML.VRD.TMT.d.14168: 2-8), Zoğu köyünün 24 kile (5.900,4 kg) (BOA.ML.VRD.TMT.d.14152: 2-6) ve Yakub köyünün ise 2,5 kile (614,625 kg) (BOA.ML.VRD.TMT.d.14189: 2-10) burçak üretmekte olduğu anlaşılıyor. Bu veriye dayanarak burçak bitkisinin arpa ve buğday gibi kazanın her tarafında yetiştirilmediği

sadece belli köylerde yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Burçak bitkisi kaza ile birlikte vilâyetin muhtelif bölgelerinde hayvan yemi olarak değerlendirilmekteydi (SVS 1325: 185).

1913 yılındaki ziraat istatistiğine göre Merzifon’da yetiştirilen bakliyat çeşidi ve miktarları aşağıdaki tablodaki gibi idi:

Tablo 3.5:1913’te Amasya Sancak Genelinde Üretilen Bakliyat Cinsi ve Miktarı²⁴³

Bakliyat Türü	Ekilen Arazi Miktarı(Dönüm)	Ekilen Tohum Miktarı (Kıyye) ²⁴⁴	Dönüm Başına İsalet Eden Kıyye	Alınan Mahsul Miktarı (Kıyye)
Nohut	800	4.000	40	32.000
Fasulye	200	1.000	200	40.000
Mercimek	200	1.000	180	36.000
Burçak	300	300	26	7.800

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında kazada bakliyat tarımı için 1.500 dönüm arazi ekildiği bunlar içinde en fazla ekilen arazinin 800 dönüm ile nohut olduğu, bunu 300 dönüm ile burçak ve ikiyüzer dönüm ile fasulye ve mercimeğin takip ettiği anlaşılmaktadır. Alınan ürün bakımından 32.000 kıyye (41.600 kg) nohut, 40.000 kıyye 52.000 kg) fasulye, 36.000 kıyye (46.800 kg) mercimek ve 7.800 kıyye (10.140 kg) burçak olmak üzere toplam 115.800 kıyye (150.540 kg) bakliyat türü bitki üretildiği anlaşılmaktadır. 1844-45 ile 1913 yılındaki burçak üretim miktarını karşılaştırsak 1844-45 yılında üretim miktarı 101 kile (24.830,85 kg) iken 1913 yılında 7.800 kıyye (10.140 kg) olmuştur. 1844-45 yılındaki burçak üretim miktarının 1913 yılına kadar büyük oranda azaldığı anlaşılmaktadır.

1913 yılında Merzifon kazasının bakliyat tarımı açısından Amasya sancağı içindeki konumuna baktığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

²⁴³ (Memalik-i Osmaniye’nin Ziraat İstatistiği 1329: 150-157).

²⁴⁴ 1 kıyye yaklaşık 1.300 gramlık ağırlık ölçüsü birimi (Şemseddin Sami 1987: 1132).

Tablo 3.6: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Üretilen Bakliyat Cinsi ve Miktarı²⁴⁵

	Ekilen Arazi(Dönüm) Elde edilen Ürün(Kıyye)	Kazalar							
		Amasya	Havza	Gümüş Hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecidözü	Merzifon	Sancak Geneli
BAKLA	Ekilen Arazi	2000	-	100	-	-	200	-	2300
	Elde Edilen Ürün	200000	-	8000	-	-	16500	-	224500
NOHUT	Ekilen Arazi	725	18000	350	1000	-	800	800	21775
	Elde Edilen Ürün	90000	800000	40000	160000	-	172000	32000	1394000
FASÜLYE	Ekilen Arazi	1500	18000	100	400	2000	800	200	23000
	Elde Edilen Ürün	90000	820000	12000	165000	40000	170000	40000	1337000
MERCİMEK	Ekilen Arazi	1000	18000	100	200	50	600	200	20150
	Elde Edilen Ürün	50000	850000	9000	40000	1500	72000	36000	1058500
BURÇAK	Ekilen Arazi	3000	2000	600	1000	-	1000	300	8900
	Elde Edilen Ürün	24000	8000	2500	2800	-	29000	7800	74100

Tabloya göre Amasya sancağı içinde bakliyat türü ürünlerin üretimine ayrılan topraklar bakımından Merzifon kazası baklada Havza, Lâdik ve Köprü kazalarıyla birlikte sonuncu, nohutta Mecidözü kazası ile birlikte üçüncü, fasulyede dördüncü, mercimekte altıncı ve burçakta dördüncü olduğu görülmektedir. Merzifon kazasındaki üretim miktarının sancak içindeki payı ve sancak genelindeki sırasına baktığımızda, baklada Havza, Lâdik ve Köprü kazalarıyla birlikte sonuncu, nohut üretiminde yaklaşık %2,295 ile altıncı, fasulyede yaklaşık %2,991 ile Lâdik kazası ile birlikte beşinci, mercimekte yaklaşık %3,401 ile beşinci ve burçakta ise %10,526 ile dördüncü sırada olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilere bakarak 1913 yılı itibariyle Merzifon kazasının bakliyat tarımı açısından sancak içinde payının düşük olduğu, geri planda kaldığı söylenebilir.

Kazanın aynı dönemde nohut, fasulye ve mercimek üretimi bakımından eyalet ve ülke geneli içindeki payına baktığımızda eyaletteki 1.578.095 kıyye olan toplam nohut üretimin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71) %2,027'sini,

²⁴⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71).

2.453.600 kıyve (3.189.680 kg) olan eyaletteki toplam fasulye üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71) yaklaşık %1,630'unu ve eyaletteki toplam 2.020.402 kıyve (2.626.522,5 kg) olan mercimek üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71) yaklaşık %1,781'ini karşıladığı görülmektedir. Aynı yıl kazanın ülke genelinde üretilen nohut, fasulye ve mercimek üretimindeki payına baktığımızda ülke genelinde gerçekleşen 48.384.991 kıyve (629.900.488,3 kg) nohut üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5) yaklaşık %0,066'sını, 45.057.940 kıyve (58.575.322 kg) olan fasulye üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5) yaklaşık %0,088'ini ve 28.202.399 kıyve (36.663.118,7 kg) olan mercimek üretiminin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5) yaklaşık %0,127'sini karşılamakta olduğu anlaşılmaktadır.

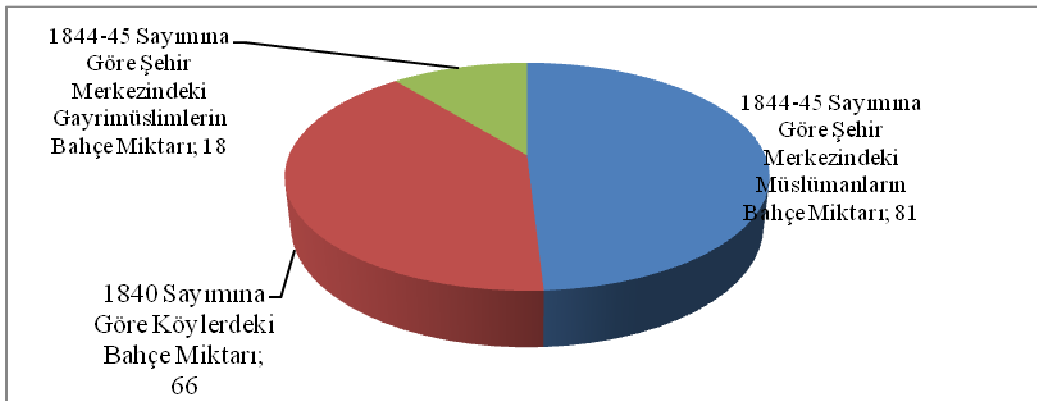
3.1.3.3. Sebze ve Meyve Üretimi

Bahçe, meyve, çiçek, sebze v.b. şeylerin yetiştiği etrafı çevrili yer, bahçıvan ise sebze, çiçek ve ağaç yetiştiren, bahçeye bakan kimsedir (Fidan vd. 1996: 227). 1840 ve 1844-45 yıllarına ait temettuat defterlerinde kazada çok sayıda haneye ait bahçe kaydına rastlanmaktadır. Yine 1846 yılında kaza genelinde yapılan Müslüman nüfus sayımına ait verilerde köylerdeki meslek sahibi 888 hane reisinden 5 (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b), şehir merkezindeki 1.607 kişiden 31'inin bahçıvan olması (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b) kazada 1840'lı yıllarda bahçe tarımının yapılmakta olduğunu göstermektedir. XIX yüzyılda kazaya gelen seyyahlar da kazada gördükleri ve şahit oldukları sebze ve meyve tarımı hakkında önemli bilgiler vermektedir²⁴⁶. 1895 yılında basılan eserinde Ali Cevad da kazada "... *a'la meyve ve üzüm ve saire yetişür...*" demektedir (Ali Cevad 1313: 749). 1883-84 yılına ait Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde de kazada her nevi meyve ve sebzenin yetiştiğinden ve mahallinde sarf olunduğundan bahsedilmektedir (SVS 1301: 193). Bütün bu veriler bize XIX. yüzyılda kazada meyve ve sebze üretiminin önemli bir zirai faaliyet olduğunu göstermektedir. Aynı yıllarda

²⁴⁶ Kazaya gelen seyyahlar kazada gördükleri ve şahit oldukları sebze ve meyve tarımı hakkında önemli bilgiler vermektedirler. 1613 yılında kazadan geçen Polonyalı Simeon, Merzifon'da pek çok meyve bahçesi olduğundan (Andresyan 2013: 103), 1856 yılında kazaya gelmiş olan İngiliz James Henry Ross, şehrin etrafında gördüğü bahçelerden (Ross 1902, Aktaran: Tuzcu 2013: 425), 1890 yılında kazaya gelmiş olan Fransız Vitali Cuinet, kazada meyve sebze üretiminin önemli bir ekonomik faaliyet olduğundan (Cuinet 1892: 261) bahsetmektedir.

kazada yapılan tahıl tarımı ile kıyaslandığında, gerek arazi miktarı gerekse kaza genelindeki yaygınlığı bakımından son derece sınırlı kaldığını söylemek de doğru olacaktır.

Kazada 1840 ve 1844-45 yıllarında yapılan temettuat sayımlarının kaydedildiği ve yukarıda zikredilen defterlerde Hırha, Marınca, Muşruf, Rumcuk, Belvar, Diphacı, Hayreddin, Şeyh Yeni ve Yalnız köyleri ile kaza merkezi çevresinde kayıtlı bahçelere rastlanmaktadır. Yine aynı verilere göre 41'i köylerde, 40'ı şehir merkezinde toplam 81 Müslüman ve her ikisi de şehir merkezinde 2 gayrimüslim haneye ait bahçe kaydı bulunmaktadır. Köyler içerisinde 29 hane ile en fazla bahçe sahibi ve 49 dönüm ile en fazla bahçe Marınca köyünde bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14170: 2-17). Bazı bahçeler çok küçük olmasına rağmen bazıları daha büyük miktarlarda idi. Mesela Gazi Mahub Mahallesi 10. hanede ikâmet eden Manav Tekkenişinoğlu Hafız Mehmed'in 0,5 dönüm bahçesi varken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14164: 4), Marınca köyü 10. hanede ikâmet eden Daldabanoğlu Çiftçi Hüseyin bin Veli'nin 6 dönüm bahçesi bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 10). Mezkûr defterlerin taranması sonucu kazada sebze meyve tarımı yapılan bahçelerle ilgili aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır:

Grafik 3.2: 1840 ve 1844-45 Sayımlarına Göre Kazadaki Bahçe Tarımı Yapılan Toprakların Dağılımı²⁴⁷

²⁴⁷ Tablo hazırlanırken köylerdeki ahalinin arazilerinin miktarını tespit için 1840 yılına ait (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157), kaza merkezinde yaşayan Müslümanların arazilerini tespit için 1844-45 yılına ait Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196,

Bahçe olarak kaydı geçen arazinin büyük bir kısmının şehir merkezinde ikâmet eden Müslüman halka ait olduğu, gayrimüslimlerin bahçe işlerine pek rağbet etmediği anlaşılmaktadır. Yine köylerde ikâmet eden ahali de üzerine kayıtlı ekili araziye oranla bahçıvanlık işlerine yeterince ilgi göstermemiştir²⁴⁸. 1840 yılında kazada yapılan gayrimüslim nüfus sayımına ait verilerde kaza merkezinde yaşayan 1.211 meslek sahibi hane reisinden hiç birisinin bahçıvan olmaması (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) buna karşılık 1846 yılında kaza genelinde yapılan Müslüman nüfus sayımına ait verilerde köylerdeki meslek sahibi 888 hane reisinden 5'inin (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b), şehir merkezindeki 1.607 kişiden sadece 31'inin bahçıvan olması (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b) yukarıdaki tarım yapılan toprakların dağılımını açıklayıcı niteliktedir. Şehir merkezinde Müslüman halk adına kayıtlı 81 dönümlük bahçeye karşılık 31 kişinin bahçıvanlık işiyle uğraşması, köylerde yaşayan Müslüman ahali adına kayıtlı 66 dönüm bahçeye karşılık sadece 5 kişinin bahçıvanlık işiyle uğraşması köylerde yaşayanların bahçe tarımını çiftçiliğe ek olarak kendi ihtiyaçlarını temin için yapmasına karşılık merkezde yaşayan Müslüman ahali içinde bahçıvanlığın ihtiyacını karşılamaktan çok pazarlama amaçlı yapıldığını ortaya koymaktadır.

Sebze ve meyvenin üretimi dışında pazarlanmasında görev alan manavlarda bulunmaktaydı. Manavlar ya kendi ürettikleri ürünleri ya da diğer üreticilerden aldıkları ürünleri dükkân ve pazar yerlerinde pazarlamaktaydı. Mesela Gazi Mahub Mahallesi 10. hanede ikâmet eden Manav Tekkenişinoğlu Hafız Mehmed'in kendisine ait 0,5 dönüm bahçesi varken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14164: 4), Harmanlar Mahallesi 87. Hanede ikâmet eden Manav Tekkenişinoğlu Ahmed'in kendisine ait bahçesi olmamasına rağmen başkasına ait 1 dönümlük bahçeyi kiraladığı anlaşılmaktadır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 18). Yine aynı mahalle 26. hanede ikâmet eden Manav Suluoğlu Hafız İbrahim'in kendisine ait bir bahçe kaydı olmamasına rağmen bir manav dükkânı işletmekteydi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 7). 1846 yılında kazada yapılan

---

14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, gayrimüslimlerin arazi miktarlarını tespit için de Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerine ait BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerden yararlanılmıştır.

²⁴⁸ Buna neden olarak köylerin çoğunun kırsal kesimde bulunması, sürekli ve düzenli sulama imkânlarından mahrum kalması nedeniyle eğimli ve düzenli sulama imkânı olmayan arazilerde yetişen tahıl, bakliyat ve üzüm üretimine ağırlık vermesi, sürekli ve düzenli sulama gerektiren sebze üretimine imkân bulamaması gösterilebilir.

nüfus sayımı verilerine göre şehir merkezinde yaşayan Müslüman ahaliden 11 kişinin mesleği manav olarak geçmektedir (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b). Manavlık mesleğine köylerde ve gayrimüslimler arasında rastlanmamasına karşılık sadece şehir merkezinde Müslüman halk arasında rastlanması, merkezde yaşayan Müslüman ahali arasından bazı kişilerin civardaki bahçelerde üretilen sebze ve meyveyi dükkânlarında veya pazar yerlerinde satmak suretiyle pazarladıklarını, köylerde yaşayanların ise ya sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yaptığını, ya da ihtiyacından fazla üretse bile bunu kendisi pazarlamak yerine manavlara satmayı tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Kazada üretilen sebze ve meyve genelde mahallinde tüketilmekteydi (SVS 1301: 193).

1840'lı yıllarda kazada üretilen sebze ve meyve miktarı hakkında herhangi bir veriye ulaşamadığımız için bu dönemdeki üretim miktarını 1913 ziraat istatistiklerindeki verilerle kıyaslama şansımız bulunmamaktadır. 1913 yılında kazadaki meyve sebze tarımının durumuna bakmak istediğimizde kazada yetiştirilen sebze türü köklü gıdalar ile ilgili veriler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.7:1913'te Kazadaki Sebze Üretim Alanı, Tür ve Miktarları²⁴⁹

Köklü Gıda Türü	Ekilen Arazi Miktarı (Kıyye)	Ekilen Tohum Miktarı (Kıyye)	Dönüm Başına İsalet Eden Kıyye	Alınan Mahsul Miktarı (Kıyye)
Patates	1.000	30.000	300	300.000
Havuç	25	100	600	1.500
Soğan	1.000	14.000	300	300.000
Sarımsak	100	300	15	1.500

Yukarıda da bahsedildiği gibi patates bitkisi daha önce kazada bilinmezken hükümetin bu bitkiyi çiftçilere tanıtması ve ekimini teşvik etmesi sonrası kazada yaygınlaşmaya başlamıştır (SVS 1302: 322,323). Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında kazada bu bitkinin ekildiği arazi miktarı 1.000 dönüme ulaşmıştır. 25 dönüm havuç, 1.000 dönüm soğan ve 100 dönüm sarımsak ekili arazi ile bu adı geçen dört sebze türünün üretimi için kazada 1913 yılında toplam 2.125 dönüm arazi tahsis edildiği anlaşılmaktadır. 2.125 dönüm araziden 300.000 kıyye (390.000 kg) patates, 1.500 kıyye (1.950 kg) havuç, 300.000 kıyye (390.000 kg) soğan ve 1.500 kıyye (1.950 kg) sarımsak olmak üzere dört sebze türünden toplam 603.000 kıyye (783.900 kg) üretim miktarına ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

²⁴⁹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 201-211).

Yukarıda tabloda ismi geçen sebze türlerinin üretimi bakımından Merzifon kazasının sancak genelindeki konumuna baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.8:1913'te Amasya Sancak Genelindeki Sebze Üretim Alanı, Tür ve Miktarları²⁵⁰

	Ekilen	Kazalar							Sancak Geneli
		Amasya	Havza	Gümüş Hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecidözü	Merzifon	
	Arazi (Dönüm) Elde Edilen Ürün (Kıyye)								
PATATES	Ekilen Arazi	300	-	250	1280	500	200	1000	2530
	Elde Edilen Ürün	49000	-	125000	900000	300000	30000	300000	1704000
HAVUÇ	Ekilen Miktarı	100	-	150	-	-	3000	25	575
	Elde Edilen Ürün	22000	-	19000	-	-	45000	15000	101000
SOĞAN	Ekilen Arazi	400	-	1000	-	-	500	1000	2900
	Elde Edilen Ürün	40000	-	119200	-	-	50000	300000	509200
SARIMSAK	Ekilen Arazi	250	-	75	-	-	600	300	2370
	Elde Edilen Ürün	15000	-	2200	-	-	6000	1500	24700

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında mezkûr sebze türleri için ayrılan arazi miktarı bakımından Amasya sancağı içinde patatesteki ikinci, havuçta dördüncü, soğanda Gümüşhacıköy kazası ile birlikte birinci ve sarımsakta ise ikinci olduğu görülmektedir. Merzifon kazasının sancak genelinde elde edilen ürün miktarı içindeki payı ve sırasına baktığımızda patatesteki yaklaşık %17,605 ile Lâdik kazasıyla birlikte ikinci, havuçta yaklaşık %14,851 ile dördüncü, soğanda %58,915 ile birinci ve sarımsakta ise %6,072 ile dördüncü sırada olduğu görülmektedir. Bu verilere göre 1913 yılında Merzifon kazasının sebze üretimi bakımından sancak genelinde üretim içindeki payının yüksek olduğu, diğer kazalarla karşılaştırıldığında ön sıralarda yer aldığı söylenebilir. 1913 ziraat istatistiklerine göre kazada yetiştirilen meyve türü ile ilgili veriler aşağıdaki gibidir:

²⁵⁰ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210-211).

Tablo 3.9:1913'te Kazadaki Meyve Üretim Alanı, Tür ve Miktarları²⁵¹

Meyve Türü	Ağaçlık Arazinin Miktarı (Dönüm)	Alınan Mahsul (Kıyye)	Kurutulan Miktar (Kıyye)
Elma	400	5.000	-
Armut	600	2.000	-
Erik	200	7.500	-
Kayısı	100	1.500	-
Badem	100	-	3.000
Ceviz	100	-	1.2000
Dut	-	5.000	-

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında 400 dönüm elmalık, 600 dönüm armut ağacı, 200 dönüm erik ağacı, 100 dönüm kayısı ağacı, 100 dönüm badem ağacı ve 100 dönüm de ceviz ağacı dikili arazi bulunduğu anlaşılmaktadır. Dut ağaçlarının kapladığı alanı da eklersek 1.500 dönümden daha fazla bir arazinin meyve üretimine ayrılmış olduğu ifade edilebilir. Alınan mahsul bakımından 5.000 kıyye (6.500 kg) elma, 200 kıyye (260 kg) armut, 7.500 kıyye (9.750 kg) erik, 1.500 kıyye (1.950 kg) kayısı ve 5.000 kıyye (6.500 kg) dut elde edildiği, ayrıca 3.000 kıyye (3.900 kg) badem ve 12.000 kıyye (15.600 kg) cevizin kurutulduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda tabloda ismi geçen meyve türlerinin üretimi bakımından Merzifon kazasının sancak genelindeki konumuna baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

²⁵¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

Tablo 3.10: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Meyve Üretim Alanı, Tür ve Miktarları²⁵²

	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	Kazalar							
		Amasya	Havza	G. Hacıköy	Köprü	Lâdik	Merzifon	Mecidözü	Sancak Geneli
ELMA	Arazi Miktarı	6000	-	-	-	-	400	1000	-
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	1500000	12000	5000	25000	-	5000	60000	1607000
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	10000	-	2000	-	-	-	20000	32000
ARMUD	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	2000	-	-	-	-	600	800	-
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	700000	18000	6000	10000	-	6000	45000	781000
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	-	-	2000	-	-	-	16000	18000
ERİK	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	2000	-	-	-	-	200	1200	-
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	70000	3000	189000	1000	-	7500	80000	350500
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	7000	-	100000	-	-	-	12000	119000
KAYISI	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	3000	-	-	-	-	100	100	-
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	90000	-	-	3000	-	1500	18000	112500
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	12000	-	-	-	-	-	120	-
DUT	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	24000	6000	4500	-	-	5000	12000	51500
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	100	-	-	-	-	100	-	-
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	8000	-	500	-	-	-	-	8500
BADEM	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	-	-	200	-	-	3000	-	3200
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	700	-	-	-	-	100	1000	-
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	90000	3000	28400	-	-	-	-	135400
CEVİZ	Ağaçlık Arazi Miktarı(Dönüm)	-	-	-	30000	-	12000	30000	76000
	Elde Edilen Ürün(Kıyye)	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kurutulan Miktar(Kıyye)	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında mezkûr meyve türleri için ayrılan arazi miktarı bakımından Amasya sancağı içinde elma, armutta ve erikte üçüncü, kayısıda Mecidözü kazası ile birlikte ikinci, bademde birinci ve cevizde ise üçüncü olduğu anlaşılmaktadır. Kazanın sancak genelinde elde edilen ürün miktarı içindeki payı ve sırasına baktığımızda, elmada yaklaşık %0,311 üretim payıyla Gümüşhacıköy kazası ile birlikte sonuncu, armutta %0,768 ile Gümüşhacıköy kazasıyla birlikte beşinci, erikte

²⁵² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-432).

%2,139 ile dördüncü, tut üretiminde %9,708 ile dördüncü, bademde %93,75 ile birinci ve cevizde %15,789 ile üçüncü sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu açıklamalara bakarak kazanın 1913 yılında badem üretimi dışında meyve üretimi bakımından diğer kazalarla kıyaslandığında ortalarda yer aldığı söylenebilir.

Yukarıda 1913 yılında kazada yetiştirilen sebze ve meyve tarımına ait istatistiklerde de görüleceği üzere en az 2.125 dönüm sebzelik ve en az 1.500 dönüm meyvelik olmak üzere kaza genelinde 3.625 dönümden fazla arazi üzerinde meyve ve sebze tarımı yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu miktar 1840'lı yıllardaki kayıtlı 165 dönüm bahçe ile kıyaslandığında en az 20 katın üzerinde bir artış olduğu ifade edilebilir. Bu farkı dikkate aldığımızda 1839-1914 yılları arasında kazada yapılan meyve ve sebze üretiminin miktarındaki artışı görmek mümkün olabilmektedir.

3.1.3.4. Sanayi Bitkileri Üretimi

Döneme ait kaynaklar incelendiğinde XIX. yüzyılda Merzifon kazasında hammadde olarak kullanılan bazı sanayi bitkilerinin de yetiştirildiği anlaşılmaktadır. 1807 yılında kazaya gelen Fransız Andrien Dupre, kazanın yetiştirdiği kök boyası ile ünlü olduğundan, 1869 yılında Merzifon'a gelmiş olan Fransız William Gifford Palgrave, kazanın yetiştirdiği tarımsal hammaddeler içinde tahıl yanında cehri ve kenevirin de bulunduğundan (Palgrave 1865, Aktaran: Tuzcu 2013: 512), 1890 yılında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi olan Fransız Vital Cuinet, kazada kaliteli haşhaş ve cehri yetiştirildiğinden bahsetmektedir (Cuinet 1892: 761). Ali Cevad da kazada yetiştirilen tarım ürünleri içinde lonya²⁵³ (*cehri, zağran ve kökboyası*) bitkisi ve haşhaş bitkisini de saymaktadır (Ali Cevad 1313: 749). 1844-45 yılında Seyid Bölük Mahallesi'nde 39 numaralı hanede ikâmet eden Ağob'un bir dönümlük cehri ekili arazisi vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14184: 10). Bu bilgilerden XIX. yüzyılda kazada haşhaş, kenevir, cehri gibi bitkilerin yetiştirildiğini biliyor isek de XIX. yüzyıl başlarına kadar bu ürünlerin kazada ne miktarda yetiştirildiğine dair elimizde herhangi bir veri yoktur. 1913 yılı ziraat istatistikleri bize kazada bu bitkilerin ne kadar yetiştirildikleri ve bu bitkilerin üretimi konusunda kazanın sancak genelindeki konumu hakkında ayrıntılı

²⁵³ **Lonj**; boya, renk demektir (Şemseddin Sami 1987: 1348). Lonya bitkisi ile de kumaşlara renk veren cehri, zağran ve kökboyası gibi bitkiler kast edilmektedir.

bilgiler vermektedir. 1913 yılında kazada yetiştirilen sanayi bitkileri ve miktarlarına baktığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 268-271):

Tablo 3.11:1913'te Kazadaki Sanayi Bitkileri Üretim Alanı, Tür ve Miktarları²⁵⁴

Sanayi Bitkisi Türü	Ekilen Arazi Miktarı(Dönüm)	Ekilen Tohum Miktarı(Kıyye)	Dönüm Başına İsbet Eden Kıyye	Alınan Mahsul Miktarı(Kıyye)
Kenevir	2.500	15.000	48	120.000
Afyon	6.000	300	1,5	9.200
Tütün	25	25	288	7.200
Cehri	800	2.000	25	20.000

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1913 yılında kazada 2.500 dönümü kenevir, 6.000 dönümü afyon, 25 dönümü tütün ve 800 dönümü cehri olmak üzere toplam 9.325 dönüm arazi üzerinde sanayi bitkisi tarımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan bu zirai faaliyetten 120.000 kıyye (156.000 kg) kenevir, 9.200 kıyye (11.960 kg) afyon, 7.200 (9.360 kg) kıyye tütün ve 20.000 kıyye (26.000 kg) cehri elde edildiği görülmektedir. Aynı yıl bu ürünlerin üretimi bakımından kazanın sancak içindeki konumuna bakıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3.12: 1913'te Amasya Sancak Genelinde Sanayi Bitkileri Üretim Alanı, Tür ve Miktarları

ÜRÜN	Ekilen Arazi(Dönüm) Elde Edilen Ürün(Kıyye)	Kazalar							
		Amasya	Havza	Gümüş Hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecidiözü	Merzifon	Sancak Geneli
KENEVİR	Ekilen Arazi	-	-	2500	1000	-	180	2500	6180
	Elde Edilen Ürün	-	-	180000	144000	-	134320	120000	578320
AFYON	Ekilen Arazi	500	200	1250	74	500	-	6000	8624
	Elde Edilen Ürün	800	300	2250	120	500	-	9200	13170
TÜTÜN	Ekilen Arazi	5	-	-	1000	-	200	25	1230
	Elde Edilen Ürün	500	-	-	72000	-	11300	7200	91000
CEHRİ	Ekilen Arazi	20	-	-	-	-	-	800	820
	Elde Edilen Ürün	1000	-	-	-	-	-	20000	21000

²⁵⁴ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 268-271).

Tabloyu incelediğimizde sancak genelinde ekilen arazi miktarı bakımından Merzifon kazasının, kenevirde Gümüşhacıköy kazası ile birlikte birinci, afyonda birinci, tütünde üçüncü ve cehride ise yine birinci olduğu anlaşılmaktadır. Merzifon kazasının sancak genelinde üretim miktarı içindeki payı ve sırasına baktığımızda kenevirde yaklaşık %21 ile dördüncü, afyonda yaklaşık %70 ile birinci, tütünde yaklaşık %8 ile üçüncü ve cehride yaklaşık %95 ile birinci olduğu anlaşılmaktadır. Aba, şayak, çarşaf, iç çamaşırı, elbiselik kumaş ve basma gibi çeşitli dokumaların yapıldığı 830 atölyenin bulunduğu (Palgrave 1865, Aktaran: Tuzcu 2013: 512), Amasya ve Tokat'takileri andıran büyük boyda çeşitli baskı desenlerinin yapıldığı imalathanelerin olduğu (Rottiers 1829: 259) Merzifon'da kumaş imalinde kullanılan ipliklerin boyanmasında, kullanılan cehrinin bu kadar fazla yetiştirilmesi tesadüf değildir. Evliya Çelebi'nin kaza ile ilgili verileri dikkate alınırsa kazada kumaş ve iplik boyacılığının XIX. yüzyıldan çok önceleri gelişmiş bir sektör olduğu anlaşılmaktadır. Çelebi, *Seyahatname* isimli eserinde kazada çok sayıda boyacı dükkânı bulunduğunu, Acem boyasından daha güzel boya yapıldığını, Merzifon'un mavi boyasının meşhur olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 687). Kazada üretilen afyon ve cehri miktarının eyalet genelinde üretilen miktar içindeki payına baktığımızda ise afyonda yaklaşık 41.113 kıyyelik (53.446,5 kg) üretimin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 20-23) yaklaşık %22'sine ve cehride ise 42.750 kıyyelik (55.575 kg) üretimin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 20-23) yaklaşık %47'sine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı ürünlerde kazanın ülke genelindeki payına baktığımızda afyonda 720.089 kıyyelik (936.000 kg) üretimin yaklaşık %1,277'sini, cehride ise 511.750 kıyyelik (665.275 kg) üretimin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 5) yaklaşık %4'ünü karşıladığı görülmektedir.

1913 yılında Merzifon kazasının sancak genelindeki afyon üretiminin %70'ini ve cehri üretiminin ise %95 ile neredeyse tamamını karşıladığı dikkate alınırsa sancak içerisinde sanayi ürünleri üretiminde çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu iki üründe kazanın sadece sancak genelinde değil aynı zamanda eyalet ve ülke geneli üretim içindeki payının da azımsanamayacak seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Ülke genelinde üretim içinde %1 ve %4 seviyelerinde pay sahibi olmak bir kaza için çok

önemlidir. Bu özelliğinden dolayı Merzifon kazasının 1913 yılında ülkenin önemli afyon ve cehri üretim merkezlerinden birisi olduğu söylenebilir.

3.1.4.Bağcılık

Merzifon kazasına yolu düşen seyyahların verdiği bilgiler bağcılığın kazada öteden beri önem verilen bir zirai uğraş olduğunu ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi, Ayıntap pekmezi gibi halis pekmez yapıldığından, leziz ve sulu üzümler yetiştirildiğinden bahsetmektedir (Evliya Çelebi 1986a: 687). 1780 yılında kazaya gelmiş olan Floransalı Katolik Papaz Domeniko Sestini, kazanın eskiden beri lezzetli güzel üzümlerin yetiştiği üzüm bağlarıyla ünlü olduğundan (Sestini 1786: 40), 1856 kazadan geçen İngiliz James Henry Ross, şehrin etrafının üzüm bağlarıyla çevrili olduğundan (Ross 1902, Aktaran: Tuzcu 2013: 425), Fransız Vital Cuinet, 1888-90 yıllarında kazada bolca üzüm, yetiştirildiğinden bahsetmektedir (Cuinet 1892: 761). 1895-96 yılında basılan eserinde Ali Cevad da kaza arazisinin birinci derecede verimli olup iyi kalitede üzüm yetiştiğinden bahsetmektedir (Ali Cevad 1313: 749).

1840 ve 1844-45 yıllarına ait olup yukarıda zikredilen kazaya ait temettuat defterlerindeki verilerde 1840'lı yıllarda kazadaki bağcılık hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır²⁵⁵. Temettuat defterlerindeki kayıtlarda kazaya bağlı Eymir, İlaldı ve Karacakaya köyleri dışındaki bütün köylerde bağcılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Kazaya bağlı köylerde bağı olan hane ve bu hanelerin bağ miktarlarına baktığımızda Alala köyünde 3 hane 4 dönüm, Bayat köyünde 2 hane 2 dönüm, Belvar köyünde 19 hane 44

²⁵⁵ Köylere ait istatistikler için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, Merkeze ait istatistikler için ise Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin ve Boşeyan Tâifesi'nin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmi-i Atik, ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için tüm köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

dönüm, Bulak köyünde 11 hane 14 dönüm, Dip Hacı köyünde 8 hane 14 dönüm, Göç köyünde 3 hane 5 dönüm, Han köyünde 2 hane 21 dönüm, Hayreddin köyünde 8 hane 12 dönüm, Ilıcak köyünde 4 hane 5 dönüm, Karadepe köyünde 1 hane 6 dönüm, Kara Mağara köyünde 1 hane 3 dönüm, Kürtler köyünde 1 hane 1 dönüm, Şeyh Yeni köyünde 7 hane 26 dönüm, Yakub köyünde 12 hane 22 dönüm, Yalnız köyünde 1 hanede 3 dönüm, Zoğu köyünde 32 hanede 53 dönüm, Hacı Veli köyünde 4 hanede 5 dönüm, Hırha köyünde 24 hanede 41 dönüm, İlemi köyünde 3 hanede 6 dönüm, Marınca köyünde 78 hanede 335 dönüm, Makasi köyünde 5 hanede 6,5 dönüm, Muşruf köyünde 10 hanede 11 dönüm, Rumcuk köyünde 8 hanede 11,5 dönüm, Sarı köyünde 7 hanede 19 dönüm ve Sehmüddeve köyünde 20 hanede 44 dönüm olmak üzere toplam 273 hanede 714 dönüm bağ bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 5-375). Yine aynı defterdeki veriye göre, köylerde toplamda 625 hanenin bulunduğu göz önünde bulundurulursa köylerdeki hanelerin yaklaşık %44'ünün bağı olduğu anlaşılmaktadır. Şehir merkezinde de hem Müslüman ahaliden hem de gayrimüslim ahaliden çok sayıda hanenin bağı bulunmaktaydı. Merkez mahallelerinde ikâmet eden Müslüman ahaliden bağı olan hane sayısı ve bu hanelerin bağ miktarı Alaca Minare Mahallesi'nde 8 hane 13 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14160), Bozacı Mahallesi'nde 49 hane 81,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14197), Câmi-i Atik Mahallesi'nde 10 hane 17,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14173), Câmi-i Cedid Mahallesi'nde 44 hane 58 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171), Gazi Mahub Mahallesi'nde 36 hane 43 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14164), Hacı Adil Mahallesi'nde 39 hane 57 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.12929), Hacı Ahmed Fakı Mahallesi'nde 30 hane 175 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14196), Hacı Bali Mahallesi'nde 73 hane 105 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14161), Hacı Hasan Mahallesi'nde 91 hane 125 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14186), Hacı Rahat Mahallesi'nde 32 hane 50,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14188), Harmanlar Mahallesi'nde 72 hane 96 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190), Hoca Süleyman Mahallesi'nde 13 hane 32 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.12931), Neccar Mahallesi'nde 51 hane 87,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.13010), Seyyid Bölük Mahallesi'nde 15 hane 32,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14167), Sofular mahallesi'nde 58 hane 97,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14192), Surmasud Mahallesi'nde 58 hane 97,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193), Sütçü Mahallesi'nde 27 hane 49 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.

12925) ve Tavşan Mahallesi'nde 47 hane 67,5 dönüm olmak üzere 735 hane ye ait 1.248 dönüm idi. Mezkûr defterlerdeki verilere göre şehir merkezinde 1.124 hanenin bulunduğu dikkate alınırsa merkezde yaşayan Müslüman hanelerin % 65'inin bağı olduğu görülmektedir. Aynı dönemde şehir merkezinde ikâmet eden gayrimüslim ahaliden bağı olan hane sayısı ve bu hanelerin bağ miktarına göz attığımızda Erzincan Mahallesi'nde 49 hane 117 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14178), Alaca Minare Mahallesi'nde 53 hane 125 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14191), Bozahene Mahallesi'nde 85 hane 184,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14185), Câmi-i Atik Mahallesi'nde 32 hane, 73,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14166), Hacı Bali Mahallesi'nde 52 hane 129,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.12996), Hoca Süleyman Mahallesi'nde 19 hane ve 65,5 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14195), Kaplan Mahallesi'nde 47 hane ve 112 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14172), Neccar Mahallesi'nde 37 hane ve 49 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14187) ve Boşeyan Tâifesi'ne ait 1 hanede 1 dönüm (BOA.ML.VRD.TMT.d.14162) toplam 422 haneye ait 953 dönüm bağ olduğu ortaya çıkmaktadır. Adı geçen defterlere göre merkezde ikâmet eden gayrimüslim hane sayısının 533 olduğu kabul edilirse kaza merkezindeki 533 gayrimüslim hanenin bu verilerini Müslim ahalinin verileriyle tablo halinde birleştirerek görmek istediğimizde karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır

Tablo 3.13: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Üzüm Bağ Miktarı²⁵⁶

	1840 Sayımına Göre Köylerde İkamet Edenler	1844-45 Sayımına Göre Merzifon Merkezde İkamet edenler		Kaza Geneli
	Müslüman		Gayrimüslim	
Toplam Hane Sayısı	625	1.124	533	2.282
Bağı Olan Hane Sayısı	273	735	422	1.430
Hanelerin Toplam Bağ Miktarı (Dönüm)	714	1.248	953	2.915

Tablodan da anlaşılacağı gibi kazada 1840'lı yıllarda en az 1.430 hanenin bağ sahibi olduğu ve yine en az 2.915 dönüm bağ bulunduğu anlaşılmaktadır. Bağ sahiplerinden 273'ü köylerde ikâmet edenler iken 1.157'si merkezde ikâmet etmekteydi. Bu veriye göre merkezde ikâmet eden Müslüman ve gayrimüslim hane sahiplerinin yaklaşık %70'inin, kaza genelindeki hanelerin ise yaklaşık %62'sinin bağ sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Köylerdeki bağların miktarı 714 dönüm iken geriye kalan 2.201 dönüm bağ merkezde ikâmet edenlere ait idi. Köylerde bulunan bağ sahibi hane sayısının ve bağ miktarının azlığına bakılırsa bağcılığın her ne kadar kaza genelinde yapılıyor olsa da kaza merkezinin çevresinde yoğunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. 1840'lı yıllarda gerek bağ arazilerinin miktarı gerekse kaza genelindeki dağılımına baktığımızda bahçe tarımına kıyasla çok yaygın olup tahıl üretiminden sonra kazadaki en önemli zirai faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. 1883-1890 yılları arasındaki döneme ait Merzifon Şer'iyye sicillerinde yer alan 49 köylü tereke sahibinden 29'unun, 81 şehirli tereke sahibinden 58'inin toplamda 130 tereke sahibinden 87'sinin bağ sahibi olması (Kavaklı 2014: 90,100,101,108) XIX. yüzyılın son çeyreği içinde de bağcılığın kazada

²⁵⁶ Köylere ait istatistikler için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, Merkeze ait istatistikler içi ise Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedit, Gazi Mahub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin ve Boşayan Tâifesi'nin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedit ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmî-i Atik, Erzincan ve Surmasud(birlikte) mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

önemini koruduğunu göstermektedir. Kazada üretilen üzüm sadece pekmez yapılarak ya da taze olarak tüketilmemiş şarap, arık ve sirke de üretilerek kaza dışına nakli ve dağıtımı yapılmıştır (SVS 1301: 193).

I. Dünya Savaşı'nın arifesinde kazada bağcılığın durumunu anlamak için 1913 yılı ziraat istatistiklerini incelediğimizde; kayıtlı bağ miktarı 24.000 dönüm olup bu bağlardan yılda 1.640.000 kıyye (2.132.000 kg) üzüm üretildiği, üretilen yıllık üzümde 200.000 kıyye (260.000 kg) şarap ve 20.000 kıyye (26.000 kg) arık elde edildiği anlaşılmaktadır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 510). Geriye kalan miktarın da pekmez yapılarak, taze ya da kurutulularak tüketildiği anlaşılıyor. 1839-1914 yılları arasında kazada kayıtlı bağlık arazi miktarını kıyaslamak istediğimizde 1840'lı yıllarda 2.798 dönüm iken 1913 yılında 24.000 dönüme çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşık 9 kat artış anlamına gelmektedir. 1913 yılında kazada kayıtlı 176.640 dönüm arazinin (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71,150-157,210-211,268-271,328-329,428-434,510) 24.000 dönümü yani yaklaşık %14'ü bağ idi. Bu miktar ile bağcılık Merzifon kazasında hububattan sonra en fazla toprak ayrılmış zirai faaliyet olarak gözükmektedir. 1839-1914 yılları arasında bağcılık önemini artırarak devam etmiş ve kazada hububat tarımından sonra en önemli zirai faaliyet olma özelliğini muhafaza etmiştir. 1913 yılında Merzifon kazasının üzüm ve ham maddesi üzüm olan diğer ürünlerin üretimi bakımından Amasya sancağı içindeki konumuna baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.14: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Üzüm Üretimi²⁵⁷

KAZA	Bağlık Arazi Miktarı (Dönüm)	Bir Senede Üretilen Üzüm (Kıyye)	İmal Edilen Şarap (Kıyye)	İmal Edilen Arık (Kıyye)
Amasya	4.500	600.000	26.000	4.272
Havza	-	-	-	-
Gümüşhacıköy	5.226	3.633.500	-	-
Köprü	4.000	400.000	-	-
Lâdik	-	-	-	-
Mecidözü	14.000	1.600.000	5.000	1.200
Merzifon	24.000	1.640.000	200.000	20.000
Sancak Geneli	51.726	7.873.500	231000	25.476

²⁵⁷ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 510).

Tabloda da görüldüğü gibi Merzifon kazasının bağ miktarı bakımından sancak genelindeki bağlık arazinin yaklaşık %44'üne sahip olarak bağ ve elde edilen üzüm miktarında, şarap ve arık üretiminde birinci olduğu görülmektedir. Bu duruma aynı dönemde Merzifon kazasında merkez kazadan sonra en kalabalık gayrimüslim nüfusun bulunması neden olarak gösterilebilir (Karpaz 2010: 377-399). Sancak genelindeki bağların yaklaşık yarısına yakınının Merzifon kazasında olması kazanın bağcılık bakımından Amasya sancağı içinde çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

3.2.Ormancılık

Merzifon kazası, Karadeniz ikliminden karasal iklime geçiş kuşağında yer aldığı için yüksek kesimlerinde ormanlık alanlar bulunmaktadır. Kazanın en yüksek kesimleri kuzey tarafına düşen Tavşan Dağı'nın zirveleridir. Kazanın en önemli ormanlık sahaları da bu dağın Merzifon sınırları içinde kalan kısımlarında yer alır. 1890 yılında bölgede incelemelerde bulunan Duyûn-ı Umûmiye Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet, Merzifon kazasının sınırları içinde kalan Tavşan Dağı'nın kuzey yamaçlarında bol miktarda kaliteli ve genç ağaçlar bulunduğunu, Tavşan Dağı'nın güney eteklerinde çam, kuzey eteklerinde ise meşe ve gürgen ağaçlarının olduğunu ayrıca Amasya ve çevresindeki ormanların bilinçsizce kesilerek yakacak olarak kullanıldığını özellikle muhacir olarak gelen Çerkezlerin tarla açmak için adeta orman kırımı yaptıklarını böyle giderse yakında orman kalmayacağını ifade etmektedir (Cuinet 1892: 631, 751-752).

1884-85 yılında Sivas valiliğinin nahiye müdürlerine gönderdiği uyarılar Vital Cuinet'i doğrulamaktadır. Bu uyarılarda valilik önce ormanların köylüler tarafından tahrip edildiğini belirterek bu tahribatın önlenmesi ve ormanların korunması hususunda nahiye müdürlerine ikazda bulunmuştur. Uyarıdan istenen netice alınmaması üzerine valilik ikinci bir yazı göndererek ormanların köylüler tarafından tahrip edildiğini, bu tahribatın önlenmesi ve ormanların korunması için ağaç köklerinin sökülmemesi gerektiğini ifade etmiş, ziraat yapan köylülerin kendi ihtiyaçları için bir dönüm orman yetiştirmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınmasını nahiye müdürlerinden istemiştir. Valiliğin uyarılarına rağmen tahribatın devam ettiği anlaşılıyor. Valilik, bu gelişme

üzerine üçüncü bir yazı ile ormanların köylüler tarafından tahrip edildiğini, bu tahribatın önlenmesi ve ormanların korunması hususundaki uyarıların yetersiz kaldığını belirttikten sonra tarla sahiplerinin tarlalarının kenarlarına ağaç fidanı dikmeleri ve kendi ihtiyaçları için bir dönüm orman yetiştirmeleri hususunda bilgilendirilmeleri için nahiye müdürlerine talimat vermiştir (SVS 1302: 318, 327,328, 329). Bu süreçte Merzifon kazası sınırları içinde yer alan ormanların korunması için de tedbirler alındığı anlaşılıyor. II. Abdülhamid döneminde ormanların kontrolü ve korunması için Orman Umûm Müdürlüğü kurulmasından sonra Merzifon kazasında da hem aşar vergilerinin toplanması hem de ormanların korunması ve denetimi ile görevli bir dairenin kurulduğu anlaşılmaktadır. 1883 yılında dairenin görevlileri Memur Mehmed Ali Bey, Başkâtib Mehmed Efendi, Kâtib-i Sani Said Efendi, Ambar Memuru Seyyid Efendi idi (SVS 1301: 104-106). H1302 (1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde görevliler önceki yıldaki görevlilerle aynı olmasına rağmen Aşar Dairesi tek başına zikredilmiş, orman görevlisinden bahsedilmemiştir (SVS 1302: 388-391). Kazada ilerleyen yıllarda mali teşkilattan bağımsız orman hizmetlerini yürütmekle görevli bir memuriyet ihdas edilmiştir. Bu görevi 1903 ve 1908 yılları arasında Ali Efendi icra etmiştir (SVS 1321: 120 ve SVS 1325: 129).

1927 ve 1928 yıllarına ait Devlet sâlnâmelerinde kazadaki ormanlık alan miktarı ve ormanlar içerisindeki ağaç türleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre kaza genelinde 17.000 hektar ormanlık alan bulunmaktadır. Bu orman içinde 300 hektar karaçam, 2.000 hektar kızılçam, 500 hektar ardıç, 1.500 hektar meşe ve 9.000 hektarlık da çalılık saha yer almaktaydı (DS 1927/28: 432 ve DS 1928/29: 217). Aynı veriye göre kaza ormanlarında yılda 3.500 kantar²⁵⁸ (197.582 kg) odun ve 100 kantar (5.645 kg) kömür elde edilmekteydi.

3.3. Hayvancılık

Merzifon kazası zirai faaliyetler için olduğu kadar büyük ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri için de uygun şartlara sahiptir. Merzifon Ovası'nın kenarlarında

²⁵⁸ Eskiden kullanılan 56,452 kg'a denk ağırlık ölçüsü (Fidan vd. 1995: 1529).

yer alan otlakların yanında Tavşan Dağı'nın güney yamaçlarındaki ormanlık alanlar ve zirvesindeki yaylalar hayvancılık için en elverişli alanlardır. Kaza arazisi içinde Merzifon Ovası gibi rakımı düşük arazilerin yanında, çoğunluğu Tavşan Dağı'nın güney yamaçlarında yer alan kısmen eğimli araziler ve mezkûr dağın zirvelerinde yer alan rakımı yüksek yayla arazilerinin bulunması kazayı her türlü büyük ve küçükbaş hayvan yetiştirilmesi için uygun bir mekân haline getirmiştir. 1839 yılını takip eden yıllarda Merzifon kazasında hayvancılığın durumunu incelemek istediğimizde 1840 yılında köylerde ve 1844-45 yılında şehir merkezinde yapılan temettuat sayımlarına ait defterlerde kazada yetiştirilen hayvan cinsi, miktarı ve dağılımı konusunda önemli bilgiler bulunmaktadır.

3.3.1. Büyükbaş Hayvancılık

Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanları besleyen aileler genelde bu hayvanlardan çok sayıda besleyerek geçimlerini bu hayvanlar sayesinde sağlamaktaydı. Oysa sığır, manda gibi büyükbaş hayvan besleyen haneler bazı istisnalar dışında genelde geçimlerini çiftçilik, ırgatlık gibi diğer işlerle sağlarken bu hayvanları günlük süt, yoğurt, tereyağı gibi ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla beslemekteydiler. 1840 yılında köylerde ve 1844-45 yılında şehir merkezinde yapılan temettuat sayımlarına ait defterlerde kazada yetiştirilen büyükbaş hayvan cinsi, miktarı ve dağılımı konusunda önemli bilgiler bulunduğu görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda kazada yetiştirilen büyükbaş hayvan cinsi, miktarı, hayvanların köyler ve merkeze göre dağılımlarını tablo haline getirmek istediğimizde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3.15: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Büyükbaş Hayvan Tür ve Miktarı²⁵⁹

Hayvan Türü	1840 Sayımına Göre Köylerde Yaşayan Ahalinin Hayvanları	1844-45 Sayımına Göre Merzifon Merkez'de Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim Ahalinin Hayvanları		Kaza Geneli
	Müslüman	Müslüman	Reaya	
Kara Sığır Öküzü	628	25	-	653
Kara Sığır İneği	1.269	421	53	1.743
Tosun	148	-	-	148
Dana	509	5	24	538
Döge	209	1	2	212
Camus Öküzü	370	29	-	399
Camus İneği	293	23	9	325
Camus Tosunu	50	-	-	50
Malak	141	2	5	148
Camus Dögesi	15	-	-	15
Genel Toplam	3.632	506	92	4.231

Tablodaki veriye göre kazada 653 sığır öküzü, 1.743 sığır ineği, 148 tosun, 538 dana, 212 sığır dögesi olarak 3.293 adedi karasığır cinsi, 399 camus öküzü, 325 camus, 50 camus tosunu, 148 Malak, 15 camus dögesi olarak 937 camus cinsi olmak üzere toplam 4.231 büyükbaş hayvan beslenmektedir. Yine tabloda görüldüğü üzere hayvanların yaklaşık %86 gibi büyük bir kısmının köylerde beslendiği ve az bir kısmının merkezde ikâmet eden haneler tarafından beslendiği anlaşılmaktadır. Merkezde beslenen hayvanların da yine çoğunluğunun Müslüman halk tarafından beslendiği, gayrimüslimlerin beslediği hayvan sayısının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Fakat şehirli haneler arasında karasığır ineği besleyenlerin sayısı dikkat çekecek derecede fazladır. Bu şehirde yaşayan bazı hanelerin de diğer ekonomik etkinlikler yanında hayvansal gıda ihtiyacını temin etmek için karasığır ineği beslemeyi

²⁵⁹ Tablo hazırlanırken köylere ait hayvan sayıları için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, kaza merkezinde yaşayanların hayvan sayıları için istatistikler için ise Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmî-i Atik, ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için tüm köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

tercih ettiğini göstermektedir. Hayvan sayıları ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer rakam da sığır ineğine oranla süt verimi ve kalitesi daha yüksek olmasına rağmen camus ineği sayısının azlığıdır. Bu fark karasığır cinsi hayvanların her türlü iklim ve arazi şartlarına rahatlıkla ayak uydurabilmesine rağmen camus cinsi ineklerin sığırlara oranla daha nazik ve hassas olmaları, kazanın her tarafında yetiştirme zorluğundan dolayı pek tercih edilmemesi olarak açıklanabilir. 1840 yılında Merzifon köylerinde yapılan emlak ve temettuat sayımı kayıtlarının incelenmesinden kazaya bağlı Müslüman köylerin hepsinde karasığır ve camus cinsi hayvan beslendiği anlaşılmaktadır. Fakat camus cinsi hayvanların sığır cinsi hayvanlara göre çok az sayıda olduğu görülmektedir. Bu iki hayvan cinsinden hayvan besleyen hanelerin kaza genelindeki sayısına ve dağılımına baktığımızda şu tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.16: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Camus ve Sığır İneği Sahiplerinin Dağılımı²⁶⁰

Hayvan Türü	1840 Köyler		1844-45 Şehir Merkezi				Kazadaki Toplam Hane Sayısı	Toplam Besici Sayısı
	Toplam Hane Sayısı	Müslüman Besici Hane Sayısı	Toplam Hane Sayısı	Gayrimüslim Besici Hane Sayısı	Toplam Hane Sayısı	Besici Hane Sayısı		
Kara Sığır İneği	625	445	1.124	365	468	21	2.217	831
Camus İneği	625	140	1.124	20	468	3	2.217	163

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1840'lı yıllarda kaza genelindeki 2.217 haneden 831'inin yani yaklaşık % 38'inin karasığır ineği, 163'ünün diğer bir ifade ile yaklaşık %7,5'inin ise camus ineği beslediği görülmektedir. Karasığır ineği besleme oranının merkezde oturan hanelerde yaklaşık %24 iken köylerde yaklaşık %71 olduğu

²⁶⁰ Tablo yapılırken köylere ait istatistikler için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, Merkeze ait istatistikler için ise Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmî-i Atik, ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için tüm köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

anlaşılmaktadır. Büyükbaş hayvan besleyen haneler genelde az sayıda hayvan beslemelerine rağmen bazı hanelerde fazla sayıda büyükbaş hayvan beslenmekteydi. Mesela Câmi-i Atik Mahallesi 10 numaralı hanede ikâmet eden Hector oğlu Terzi Artin'in (BOA. ML.VRD.TMT.d.14166: 5) ve Gazi Mahbub Mahallesi 26 numaralı hanede ikâmet eden Çıkrıkçioğlu Bahçıvan Hacı Osman'ın (BOA.ML.VRD.TMT.d. 14164: 8) birer sığır ineği ve yine aynı mahallede 27 numaralı hanede ikâmet eden Berber Süleyman'ın oğlu Zaptiye Yusuf'un bir camus ineği varken (BOA.ML.VRD. TMT.d. 14164: 8), Zoğu köyü 1 numaralı haneye kayıtlı Kara Hasan oğlu Muhtar Hasan bin Hasan'ın on bir kara sığır ineği, bir tosun, beş dana, bir döğe, beş camus öküzü, iki camus ineği, bir camus tosunu, ve bir malak olmak üzere yirmi yedi adet büyükbaş hayvanı (BOA.ML.VRD. TMT.d.14157: 155.) varken, Hayreddin köyü 1 numaralı hanede ikâmet eden Çiftçi Deli Kethüda'nın iki sığır öküzü, dokuz sığır ineği, altı danası, beş sığır dögesi, dört camus öküzü, beş camus ineği ve yedi malak olmak üzere 38 adet büyükbaş hayvanı bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 92).

1913 yılı ziraat istatistiklerine göre kaza genelinde 2.000 manda (camus), 200 manda boğası, 1.000 dişi manda, 500 malak (manda yavrusu) olmak üzere 3.700 manda cinsi ve 4.000 öküz, 3.000 inek, 1.500 dana, 300 boğa olmak üzere 8.800 karasığır cinsi toplamda 12.500 büyükbaş hayvan olduğu anlaşılmaktadır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648). 1840'lı yıllarda kaza genelindeki büyükbaş hayvan sayısının 4.230 olduğu hatırlanırsa 1839-1914 yılları arasında kazadaki büyükbaş hayvan sayısının yaklaşık %52 artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Hayvan sayılarında dikkat çeken bir diğer husus da kaza genelindeki büyükbaş hayvan sayısı içinde manda cinsi hayvan adedi oranının artış göstermiş olmasıdır. 1840'lı yıllarda kaza genelinde 4.230 olan büyükbaş hayvandan 937'si yani yaklaşık %23'ü camus cinsi iken 1913 yılındaki istatistiğe göre 12.500 büyükbaş hayvandan 3.700'ü yani %29'unun camus cinsi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı istatistiklere göre kazanın büyükbaş hayvancılık bakımından sancak genelindeki durumunu görmek istediğimizde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.17: 1913'te Amasya Sancak Geneli Büyükbaş Hayvan Sayısı²⁶¹

Kaza	Amasya	Hayza	Gümüş- hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecözü	Merzifon	Sancak Geneli
Manda	7500	1500	800	1800	2000	1000	2000	16600
Öküz	12000	1500	3000	3000	3500	2000	4000	29000
Manda Boğası	4000	100	200	300	150	200	200	5150
Dişi Manda	9000	1000	1200	1500	2500	1200	1000	17400
Malak	7500	400	550	750	2000	730	500	12430
Sığır Boğası	7000	150	150	400	180	500	300	8680
İnek	14000	1000	2400	1500	2500	3000	3000	28400
Dana	5000	400	2000	900	2000	2500	1500	14300
Merzifon Kazası ve Amasya Sancak Geneli							12.500	131.960

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında kazanın büyükbaş hayvan sayısı itibarıyla sancak genelinde manda sayısında 2.000 manda sayısı ile Lâdik kazası ile birlikte birinci, sığır ineğinde 3.000 ile ikinci olduğu anlaşılmaktadır. Kazanın sancak genelinde yetiştirilen karasığır ineği ve manda miktarı içindeki payına baktığımızda mandada yaklaşık %12 sığırdan ise yaklaşık %11'lik paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kaza geneli toplam büyükbaş hayvan sayısı içindeki payının ise yaklaşık %9,5 olduğu görülmektedir.

Gücünden ve sütünden istifade etmek amacıyla beslenen karasığır türü hayvanlar gerek kazada gerekse sancak genelinde büyükbaş hayvancılık içerisinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen et ve süt verimi bakımından istenilen seviyede değildi. Vilâyet genelinde ziraatin çoğunlukla öküzlerle icra edilmesi ve süt için zengin fakir her evde inekler bulunmasından dolayı karasığır cinsi vilâyetteki hayvanlar içinde önemli bir yere sahiptir. Fakat öküzler kuvvetçe ve cüsse bakımından zayıf, ineklerin ise hem cüssesi zayıf hem de süt verimi düşüktü (SVS 1325: 188).

3.3.2. Küçükbaş Hayvancılık

Yukarıda da belirtildiği gibi küçükbaş hayvancılık ile uğraşanlar genelde geçimlerini bu hayvanlar sayesinde sağlamakta ve sayıca büyükbaş hayvanlara oranla daha fazla küçükbaş hayvan beslemekteydiler. Bu yüzden kazada küçükbaş hayvancılıkla uğraşan hane sayısı büyükbaş hayvan besleyen hane sayısından düşük

²⁶¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 637-349).

olmasına rağmen küçükbaş hayvan sayısı büyükbaş hayvan sayısından çok fazla idi. 1840 ve 1844-45 yıllarında yapılan temettuat sayımlarından elde edilen verilere göre kazadaki küçükbaş hayvan türleri, sayıları ve dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.18: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Küçükbaş Hayvan Sayısı²⁶²

Hayvan Türü	1840 Sayımına Göre Köylerde Yaşayan Müslüman Ahalinin Hayvanları Müslümanların	1844-45 Sayımına Göre Merzifon Merkezde Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim Ahalinin Hayvanları Gayrimüslimlerin		Kaza Geneli
Koyun	4.902	868	63	5.833
Keçi	1.760	54	100	1.917

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1840'lı yıllarda kazada 5.833'ü koyun, kuzu, koç ve 1917'si de keçi, oğlak ya da teke olmak üzere 7.747 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanlar içinde koyun, koç ve kuzu sayısının keçi, oğlak ve teke sayısından yaklaşık üç kat daha fazla olduğu görülmektedir. Bu fark kazada koyunların keçilere oranla daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Bu hayvanlardan 6.662'si yani yaklaşık %86'sı köylerde geriye kalan yaklaşık %14'ü ise şehir merkezinde ikâmet eden ahali tarafından beslenmekteydi. 1840 yılındaki temettuat sayımına göre kazadaki küçükbaş hayvanların köylere göre dağılımına baktığımızda Hacı Veli köyünde 70 koyun, Hırha köyünde 295 koyun ve 3 keçi, İlemi köyünde 55 koyun, Marınca köyünde 112 koyun ve 128 keçi, Makasi köyünde 64 koyun, Muşruf köyünde 170 koyun, Rumcuk köyünde 2 koyun ve 1 keçi, Sarıköyde 596 koyun ve 1 keçi, Sehmüdevle köyünde 113 koyun ve 2 keçi, Alala köyünde 633 koyun ve 68 keçi, Bayat köyünde 105 koyun ve 109 keçi, Belvar köyünde 596 koyun ve 271 keçi, Bulak köyünde 51 koyun ve

²⁶² Tablo yapılırken köylere ait istatistikler için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, Merkeze ait istatistikler için ise Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmi-i Atik ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için tüm köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

79 keçi, Dip Hacı köyünde 273 koyun ve 238 keçi, Eymir köyünde 35 koyun ve 30 keçi, Göç köyünde 88 koyun ve 31 keçi, Han köyünde 20 koyun ve 47 keçi, Ilıcak köyünde 352 koyun ve 79 keçi, İaldı köyünde 15 koyun, Karadepe köyünde 15 keçi, Karamağara köyünde 40 koyun ve 44 keçi, Karacakaya köyünde 400 koyun ve 400 keçi, Kürtler köyünde 15 koyun ve 15 keçi, Şeyh Yeni köyünde 227 koyun ve 63 keçi, Yalnız köyünde 250 koyun ve 61 keçi, Zoğu köyünde 325 koyun ve 73 keçi bulunmaktaydı. Hayreddin ve Yakub köylerinde ise herhangi bir küçükbaş hayvan kaydı yoktur (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 1-375). Şehirde bulunan 1.085 küçükbaş hayvanın 922'si Müslüman ahaliye ait iken sadece 163'ü gayrimüslim ahaliye ait idi. Gayrimüslim ahalinin beslediği küçükbaş hayvan sayısı az da olsa keçi sayısının koyun sayısından fazla olması dikkat çekicidir. Müslüman ahaliye ise keçi beslenmekle birlikte koyun sayısının çok daha fazla olduğu görülmektedir. 1840 ve 1844-45 yıllarında yapılan temettuat sayımlarından elde edilen verilere göre 1840'lı yıllarda kazada küçükbaş hayvan yetiştiren hane sayısını görmek istediğimizde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.19: 1840 ve 1844-45'teki Sayımlara Göre Kazadaki Küçükbaş Hayvan Besleyen Hane Sayısı²⁶³

Kaza Geneli Küçükbaş Hayvan Üretimine Ait Hane İstatistikleri	1840 Sayımına Göre Köyler	1844-45 Sayımına Göre Merkez		Toplam
		Müslüman	Gayrimüslim	
Koyun	170	16	5	191
Keçi	109	7	3	119

Tablodaki veriye göre kazada 191 hanenin koyunu ve 119 hanenin keçisi olduğu, küçükbaş hayvan besleyen hanelerin büyük kısmının köylerde yaşadığı

²⁶³ Tablo yapılırken köylere ait istatistikler için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, Merkeze ait istatistikler için ise Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmi-i Atik ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için tüm köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

görülmektedir. Koyun sahibi 186 Müslüman haneye karşılık sadece 5 gayrimüslim hanenin koyun sahibi olması, 116 keçi sahibi Müslüman haneye karşılık yalnızca 3 gayrimüslim hane olması küçükbaş hayvancılığın Müslüman halk arasında rağbet gören bir ekonomik faaliyet olduğunu, gayrimüslim ahali tarafından pek ilgi gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Müslüman ahali bakımından da köy ahalisinin şehirli Müslüman ahaliye oranla daha fazla küçükbaş hayvancılık ile meşgul olduğu görülmektedir. Genelde küçükbaş hayvancılık ile uğraşan hanelerin beslediği hayvan sayısı fazla olmasına rağmen bazı hanelerde çok az sayıda olduğu görülmektedir. Mesela Sehmüddeve köyü 8 numaralı hanede ikâmet eden Redif Askeri Deli Ahmed bin Kadir'in yalnızca bir koyunu (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 120), Zoğu köyü 22 numaralı hanede ikâmet eden Cılbıroğlu Çiftçi Hasan bin Mehmed'in sadece bir keçisi varken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 322), aynı köyden 4 numaralı hanede ikâmet eden Culhaoğlu Çiftçi Hasan bin Süleyman'ın yüz koyunu (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 314), Belvar köyü 2 numaralı hanede ikâmet eden Kör Yusufğlu Çiftçi Hasan bin Osman'ın iki yüz koyunu vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 268).

Küçükbaş hayvancılık yapanlar, bu hayvanlardan elde ettikleri hayvansal gıdalar yanında koyunlardan elde ettikleri yün ve keçilerden elde ettikleri kıldan da önemli kazançlar elde ederdi. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen deri de hem üreticiler için önemli bir gelir kaynağı hem de deri işiyle uğraşan esnaf için hammadde durumunda idi. 1840 yılında kaza merkezinde yapılan gayrimüslim nüfus sayımına ait nüfus defteri (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) ve 1846 yılında kaza geneli Müslüman ahalinin sayımına ait nüfus defterindeki (BOA.NFS.d.2243: 1b-236b) meslek kayıtlarının birleştirilmesiyle elde edilen istatistiğe göre kazada 1'i Müslüman 28'i gayrimüslim 29 babuccu, 3 gayrimüslim babuccu kalfası, 7 Müslüman çarıkçı, 1 gayrimüslim çizmeci, 83 Müslüman debbağ, 1 Müslüman debbağ çırağı, 1 gayrimüslim elekçi, 1 Müslüman mestçi, 7 gayrimüslim mutaf²⁶⁴ ve yine 7 gayrimüslim mutaf çırağı, 5'i Müslüman 1'i gayrimüslim 6 keçeci olmak üzere 46 hane reisi küçükbaş hayvanlardan elde edilen deri, yün ve kıl gibi hammaddeleri kullanarak geçimini sağlamaktaydı.

²⁶⁴ Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami 1987: 1425).

1913 yılı ziraat istatistiklerine göre kazadaki küçükbaş hayvan sayısına baktığımızda 10.000 koyun, 6.000 koç, 6.000 kuzu, 2.000 burma, 5.000 teke, 10.000 keçi, 5.000 oğlak olmak üzere toplam 42.000 adet küçükbaş hayvan olduğu anlaşılmaktadır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648). 42.000 küçükbaş hayvanın 27.000'i koyun cinsi, geriye kalan 15.000'i keçi cinsi küçükbaş hayvan idi. 1840'lı yıllarda kaza genelinde koyun ve keçi türü küçükbaş hayvan sayısının 7.747 olduğu hatırlanırsa bu rakamın 1913 yılında 42.000'e yükselmiş olması küçükbaş hayvan adedinde yaklaşık %442'lik bir artış anlamına gelmektedir. Yukarıda büyükbaş hayvanlar ile ilgili kısımda bahsedildiği üzere aynı dönemde büyükbaş hayvan sayısındaki artışın %52 oranında gerçekleştiği hatırlanırsa küçükbaş hayvan sayısındaki artışın büyükbaş hayvanların sayısındaki artış oranının çok üzerinde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Bu yüksek artış oranının nedenlerinden birisi de kazaya gelen muhacirlerin yanlarında çok sayıda küçükbaş hayvanı ile birlikte gelmeleridir. Mesela 1899 yılında Tiflis'ten kendisine tâbi on dört hane ile birlikte göç ederek kazaya gelen ve ikâmet etmeleri için kendilerine uygun bir arazi gösterilmesini talep eden Mir Musa ve Ali Bey'in külliyetli hayvanatı olduğu için kendilerine Anadolu Müfettiş-i Alisi Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa'nın talebi üzerine Amasya İdare Meclisi'nin kararıyla, Merzifon kazası hududu içinde 6.000 dönümü ziraate elverişsiz 1.000 dönümü de ziraate elverişli toplam 7.000 dönüm arazi tahsis edilmiştir (BOA.Y.EE.134/1: 3).

1913 yılı itibariyle Merzifon kazasının küçükbaş hayvan sayısı bakımından sancak içindeki konumunu görmek istediğimizde karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

Tablo 3.20: 1913'te Amasya Sancak Geneli Küçükbaş Hayvan Sayısı²⁶⁵

Hayvan Cinsi	Amasya	Havza	GüŖhacıköy	Köprü	Lâdik	Mecidözü	Merzifon	Sancak Geneli
Koç	1877	350	12200	200	300	500	6000	21427
DiŖi Koyun	26500	13000	12600	18000	25000	13100	10000	118200
Kuzu	9500	8000	6300	4500	12500	10100	6000	56900
Burma	3000	8000	1500	2000	8500	14040	2000	39040
Teke	3000	300	2500	200	1500	15000	5000	27500
DiŖi Keçi	50000	12000	10000	18000	17000	35000	10000	152000
Oğlak	20000	6000	5000	5400	6000	17000	5000	63500
Kaza ve Sancak Geneli Toplam Küçükbaş Hayvan Sayısı							42000	478567

Tabloda da görüldüğü gibi sancak geneli içerisinde koyun sayısı bakımından sonuncu, keçi sayısı bakımından ise GümüŖhacıköy kazası ile birlikte yine sonuncu durumdadır. Kazada bulunan küçükbaş hayvan sayısının sancak genelindeki 478.567 küçükbaş hayvan adedi içindeki payına baktığımızda ise yaklaşık %9 olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak küçükbaş hayvan adedi bakımından sancak içerisindeki diğer kazalarla karşılaştırıldığında Merzifon kazasının gerilerde olduğu söylenebilir.

3.3.3. Merzifon Kazasında Hayvanlardan Elde Edilen Gıda ve Hammadde Ürünleri

Kazada 1840'lı yıllarda üretilen hayvansal gıda ve hammadde miktarları hakkında yeterli verimiz olmamasına rağmen kaza ekonomisi içinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1840'lı yıllarda hayvanlardan elde edilen deri, kıl, yün gibi hammaddeleri işleyerek geçimini sağlayan 46 hane vardı. Yine 1840 yılında kaza merkezinde 33 kasap, 7 kasap kalfası ve 3 kasap çırağı olduğu dikkate alınırsa (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) kazada önemli miktarda et ve et ürünleri üretildiği anlaşılmaktadır.

1913 yılındaki istatistiklerde kazada elde edilen hayvansal gıda ve hammaddeler ile ilgili ayrıntılı veriler mevcuttur. 1913 istatistiklerine göre kaza genelinde 300.000 kıyye koyun sütü, 200.000 kıyye keçi sütü, 1.000.000 kıyye inek sütü, 500.000 kıyye

²⁶⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 579-649).

manda sütü, 20.000 kıyye tereyağı, 80.000 kıyye peynir, 10.000 kıyye yapağı, 5.000 kıyye keçi kılı, 3.000 kıyye tiftik kılı üretilmekteydi (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723). Aynı yıl içinde kazanın adı geçen ürün ve hammaddelerin üretimi bakımından sancak genelindeki durumuna baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723):

Tablo 3.21: 1913'te Amasya Sancak Geneli Hayvansal Gıda ve Yün Üretim Miktarı²⁶⁶

Ürün ve Hammade Türü	Amasya	Havza	Gümüşhacı köy	Köprü	Lâdik	Mecidözü	Merzifon	Sancak Geneli
Koyun Sütü	720000	390000	335000	300000	300000	303000	300000	2648000
Keçi Sütü	1500000	480000	390000	300000	400000	765000	200000	4035000
İnek Sütü	3150000	150000	850000	100000	170000	1200000	1000000	66200000
Manda Sütü	3150000	200000	390000	80000	360000	515600	500000	5165600
Tereyağı	33000	10000	20000	-	12000	50860	20000	145860
Peynir	62000	-	50000	10000	6000	13050	80000	221050
Yapağı	42000	5000	16000	9000	12500	27640	10000	122140
Keçi Kılı	21000	7000	6000	3000	12500	11250	5000	65750
Tiftik	10000	-	1000	-	-	600	3000	14600

Tablodan da anlaşılacağı gibi Merzifon kazasının, sancak genelinde üretilen koyun sütü miktarı bakımından Köprü ve Lâdik kazalarıyla birlikte beşinci, keçi sütünde sonuncu, inek sütünde beşinci, manda sütünde ikinci, tereyağında Gümüşhacıköy kazası ile birlikte üçüncü, peynirde birinci, yapağıda beşinci, keçi kılında altıncı ve tiftik kılında üçüncü sırada olduğu görülmektedir. Mezkûr istatistiklerde yıllık elde edilen deri miktarları ile ilgili herhangi bir veri bulunmadığı için kazada elde edilen yıllık deri miktarı hakkında herhangi bir açıklama yapmamız mümkün olmamaktadır. Fakat 1818 yılında Amasya sancağına gelmiş olan Hollandalı Colonel Rottiers, Merzifon kazasında yılda 10.000 adet tavşan derisi²⁶⁷ elde edildiğini ve tanesi 35 paradan dışarıya satıldığını belirtmektedir (Rottiers 1829: 259). Kazanın hayvanlardan elde edilen gıda ve hammadde miktarları bakımından sancak içerisinde peynir üretimi hariç diğer ürün ve hammaddelerde genel olarak gerilerde olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶⁶ Kıyye ölçüsü ile

²⁶⁷ Yabani veya evcil olup olmadığı konusunda bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak kazanın kuzeyinde orman ve hayvan potansiyeli bakımından zengin olan Tavşan Dağı'nın kaza sınırları içinde olması, temettuat kayıtlarında da tavşan yetiştirildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmaması nedeniyle yaban tavşanı olduğu tahmin edilebilir.

3.3.4. Yük Hayvanları

1839 ve takip eden yıllarda ülke genelinde olduğu gibi kaza genelinde de yük ve yolcu naklinde, toprağın işlenmesinde hayvanlar kullanılmaktaydı. Her ne kadar toprağı işlemek üzere sığır ve camus öküzleri kullanılsa da yük ve yolcu naklinde at, katır ve eşek gibi yük hayvanları kullanılmıştır. Genelde her hane binek hayvanı olarak kullanmak ya da yük nakletmek için at, katır veya eşek türünden bir ya da birkaç tane hatta bazı haneler ihtiyaca göre üç türden hepsini beslemekteydi. Mesela Hacı Veli köyü 7 numaralı hanede ikâmet eden Cırkoğlu Oduncu Hüseyin'in bir merkebi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 148), 5 numaralı hanede ikâmet eden Devecioğlu Çiftçi Ahmed'in dört merkebi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 147) varken Marınca köyü 6 numaralı hanede ikâmet eden Topaloğlu Çiftçi Mehmed bin Osman'ın bir atı, üç katırı ve bir merkebi vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 8). 1840 ve 1844-45 yıllarında yapılan temettuat sayımlarından elde edilen verilere göre kazadaki yük hayvanı türleri, sayıları ve dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.22: 1840 ve 1844-45 Sayılarına Göre Kazadaki Yük Hayvanları Sayısı²⁶⁸

Hayvan Türü	1840 Sayımına Göre Köylerde Yaşayan Ahalinin Yük Hayvanları		1844-45 Sayımına Göre Merzifon Merkezde Yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim Ahalinin Yük Hayvanları		Toplam
	Müslüman	Gayrimüslim	Müslüman	Gayrimüslim	
Eşek	578		267	178	1.023
Sıpa	3		-	-	3
At	164		21	50	235
Kısarak	185		7	10	202
Tay	121		1	2	124
Katır(Ester) ²⁶⁹	20		13	12	45

²⁶⁸ Tablo yapılırken köylere ait istatistikler için BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu defter, Merkeze ait istatistikler için ise Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmî-i Atik ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Köylerde bir eksiklik olmayıp tüm köylere ait veriler tek defterde toplanmış olduğu için tüm köylere ait istatistikler tam olarak hesaplanmıştır.

Tabloda da görüldüğü üzere kazada 1.023 eşek, 3 sıpa, 235 at, 202 kısarak, 124 tay ve 45 katır olmak üzere toplam 1.632 binek ve yük hayvanı beslenmekteydi. Yük ve binek hayvanı olarak en fazla eşiğin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Eşiğin at ve katır gibi diğer yük hayvanlarına göre daha dayanıklı olması ve daha az besin tükettiği için az masraflı olması bu tercihte etkili olmuştur. Kaza genelinde bulunan 1.023 eşiğin 845'inin Müslüman ahaliye, 178'inin ise gayrimüslim ahaliye ait olduğu görülmektedir. 1.023 eşiğin yaklaşık %56'sı köylerde kullanılırken geriye kalan %44'ü şehir merkezinde kullanılmaktaydı. Kazaya bağlı köylerin istisnasız hepsinde eşek bulunurken en az eşek bulunan köy bir adet ile Karacakaya köyü, en fazla eşek bulunan köy ise 53 adet ile Belvar köyü idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 1-375). Meşhur Merzifon eşiğinden (SVS 1301: 193) sonra kazada en çok kullanılan yük ve binek hayvanı at idi. Bu dönemde kazada 235'i erkek, 202'i kısarak olmak üzere 437 at bulunmaktaydı. Atların da büyük çoğunluğunun köylerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Az sayıda da olsa katırın da kazada yük hayvanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Eşeklerde ve atlarda olduğu gibi katırların da büyük bir kısmının Müslüman ahali tarafından kullanılmasına rağmen eşeklerin ve atların daha çok köylerde kullanılmasının aksine katırların çoğunun şehir merkezinde kullanılması dikkat çekicidir. Aynı temettuat defterlerinden elde edilen hane istatistiklerine göre kazada binek ve yük hayvanı olarak en çok kullanılan eşek 611'i Müslüman 715 hanede bulunurken en az kullanılan katırın 22'si Müslüman 31 hanede bulunduğu anlaşılmaktadır.

1913 yılı istatistiklerine göre kazada bulunan binek ve yük hayvanı sayısına baktığımızda 600 at, 50 katır ve 3.000 eşek olmak üzere 3.650 adet olduğu görülmektedir (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648). 1840'lı yıllarda kazadaki genel binek ve yük hayvanı sayısının 1.632 olduğu hatırlanırsa bu rakamın 1913 yılına kadar yaklaşık %124 artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 1913 yılı istatistiklerine göre yük ve binek hayvanı sayısı bakımından Merzifon kazasının sancak genelindeki konumunu görmek istediğimizde şu tablo karşımıza çıkmaktadır:

---

²⁶⁹ Kısarak ve erkek merkebden doğan hayvan (Şemseddin Sami 1987: 99).

Tablo 3.23: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Yük Hayvanları Sayısı²⁷⁰

Hayvan Türü	Amasya	Havza	Gümüş- hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecidözü	Merzifon	Sancak Geneli
Ayır	4000	500	180	-	50	300	-	5030
Kısrak	7500	1000	300	-	400	600	-	9800
Tay	4000	200	200	-	200	300	-	4900
Yük ve Binek Bargiri (At)	4000	150	633	150	400	600	600	6533
Ester (Katır)	2500	500	45	60	-	50	50	3205
Merkep	3000	1000	2133	200	300	3000	3000	12833
							3650	42301

Tablodan da anlaşılacağı gibi Merzifon kazası, sancak genelindeki yük ve binek hayvanı sayısı bakımından eşek sayısında Amasya ve Mecidözü kazalarıyla beraber birinci, at sayısında Mecidözü kazası ile birlikte üçüncü ve katır sayısında ise yine Mecidözü kazası ile birlikte dördüncü idi. Tabloya göre kazanın sancak genelinde toplam yük ve binek hayvanı sayısı içindeki payı yaklaşık %9 idi. Bu orana bakılırsa Merzifon kazasının 1913 yılında yük ve binek hayvanı sayısı bakımından sancağa bağlı kazalar arasında gerilerde yer aldığı söylenebilir. 1840 yılında kazaya bağlı Müslüman köylerde yapılan temettuat sayımlarına göre kazaya bağlı köylerdeki her cinsteki mevcut hayvanların kıymeti 789.336 kuruş idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 149-375).

3.3.5. Arıcılık

Merzifon kazasının arıcılık için uygun iklim koşullarına sahip olması, Tavşan Dağı'nın yamaçlarında ormanlık alanlar ve zirvelerindeki yaylalarda bulunan zengin çiçek türleri arıcılık için uygun bir ortam sağlamaktaydı. 1840 ve 1844-45 yıllarında yapılan temettuat sayımlarından elde edilen verilere göre arıcılığın kaza halkı arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 1840 yılına ait temettuat sayımına göre köylerde yaşayan Müslüman halka ait 2.086 adet bal kovanı bulunmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 1-375). 1844-45 yılında kaza merkezinde yapılan temettuat sayımlarına göre ise 16'sı gayrimüslimlere ait yalnızca 31 adet arı kovanı vardı²⁷¹.

²⁷⁰ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

²⁷¹ Bu defterler, Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat

Arıcılığın daha çok köylerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Mezkûr deftere göre, 1840 yılında Bayat ve Karacakaya köyleri dışında kazaya bağlı tüm köylerde arıcılık yapılmaktaydı. Arıcılık yapılan köyler içerisinde en az arı kovanı bulunan köy 4 kovan ile Eymir köyü iken en fazla arı kovanı bulunan köy ise 19 kovan bulunan Muşruf köyü idi. Köylerde arıcılık yapan toplam hane sayısı ise 215 idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 1-375). Aynı defterdeki verilere göre, 1840 yılında kazaya bağlı Müslüman köylerdeki hane sayısının 625 olduğu hatırlanırsa köylerdeki hane sahiplerinin yaklaşık %34'ünün arıcılık yaptığı anlaşılmaktadır. İki köy dışında kazadaki diğer köylerin hepsinde arıcılık yapılması kazanın her tarafında arıcılık için uygun koşullar olduğunu ve arıcılığın kazada yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Temettuat defterindeki kayıtlara göre arıcılık yapanlar genelde kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar bal üretirken az sayıda da olsa bazı hanelerin ticari amaçlarla arıcılık yaptığı anlaşılmaktadır. Mesela, Sarı köyü 11 ve 15 numaralı hanelerde ikâmet eden Himmetoğlu Hizmetkâr Ali bin Himmet ve Cilvelioğlu Oduncu Ahmed bin Hüseyin'in birer adet kovanı varken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14154: 91-92), Han köyü 1 numaralı hanede ikâmet eden Alicanoğlu Çiftçi Hacı Halil Ağa'nın yetmiş kovanı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 151), Rumcuk köyü 11 numaralı hanede ikâmet eden Çiftçi Ali Osman bin Osman'ın 80 kovanı vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 56). 1883-1890 yılları arasındaki döneme ait Merzifon Şer'iyye sicillerinde yer alan 49 köylü tereke sahibinden dokuzunun terekesi içinde arı kovasının bulunması (Kavaklı 2014: 108) arıcılığın kazada XIX. yüzyılın ikinci yarısında da önemini devam ettirdiğini göstermektedir.

1913 yılı istatistiklerine göre kazadaki bal üretim durumuna baktığımızda 2.500 arı kovanı ve bu kovanlardan 5.000 kıyye (6.500 kg) bal, 300 kıyye (390 kg) balmumu üretildiği ortaya çıkmaktadır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 532).

---

kayıtlarını ihtiva eden (BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161,14186,14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler ile Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin ve Boşeyan Tâifesi'nin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden (BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterlerdir. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılammıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmi-i Atik, Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılammıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır. Doğal olarak 1844-45'de kazada tarım yapılan toprakların miktarının tespit edilebilenden daha yüksek olduğu söylenebilir.

1840'lı yıllarda kaza genelinde tespit edilebilen kovan sayısının 2.117 olduğu hatırlanırsa 1839-1914 yılları arasında kaza geneli kovan sayısının yaklaşık %18 artış gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu artış oranı kazadaki genel nüfus ve ekilebilir arazi miktarındaki artış oranlarıyla kıyaslandığında çok düşük kalmaktadır. Bu veriye dayanarak kaza genelinde 1839-1914 yılları arasında arıcılık sektöründe tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle kıyaslandığında çok az gelişme olduğu söylenebilir. 1913 yılı itibarıyla kazanın arıcılık faaliyetleri bakımından sancak genelindeki konumuna baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.24: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Kovan Adedi ve Üretilen Bal Miktarı²⁷²

Kazalar	Kovan Adedi	Üretilen yıllık Bal Miktarı (Kıyye)	Üretilen Yıllık Bal Mumu Miktarı (Kıyye)
Amasya	1.000	5.000	500
Havza	250	500	100
Gümüşhacıköy	1.200	4.300	250
Köprü	2.000	1.2000	1.000
Lâdik	500	600	50
Mecidözü	3.600	7.200	320
Merzifon	2.500	5.000	300
Sancak Geneli	11.050	34.600	2.530

Tablodan da anlaşılacağı gibi Merzifon kazası 1913 yılında sancak genelinde kovan sayısı bakımından ikinci, üretilen bal miktarı bakımından Amasya kazası ile birlikte üçüncü, balmumu üretimi bakımından ise dördüncü sırada idi. Merzifon kazasında kovan adedinin fazla olmasına rağmen diğer kazalarla karşılaştırıldığında kovan başına elde edilen bal miktarının düşük olduğu anlaşılmaktadır. Kazanın sancak genelinde bulunan kovan, üretilen bal ve balmumu miktarı içindeki payına baktığımızda sancaktaki 11.050 kovanın yaklaşık %23'üne sahip olmasına karşılık bal üretimi bakımından 34.600 kıyye (44.980 kg) balın yaklaşık %14'ünü, balmumu üretimi bakımından ise 2.530 kıyyelik (3.289 kg) üretimin yaklaşık %12'sini karşıladığı görülmektedir. Kovan adedine baktığımızda Merzifon kazası sancak genelinde ön sırada yer alsa da nüfus sayısı bakımından kazalar içinde üçüncü olduğu hatırlanırsa üretilen yıllık bal miktarı bakımından dördüncü sırada yer alması nedeniyle üretilen balın nüfusuna oranla düşük miktarda kaldığı söylenebilir.

²⁷² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 532).

3.3.6. İpek Böcekçiliği

XIX. yüzyılda aba, şayak, çarşaf, iç çamaşırı, elbiselik kumaş ve basma gibi çeşitli dokumaların yapıldığı 830 atölye bulunan (Palgrave 1865, Aktaran: Tuzcu 2013: 512), Amasya ve Tokat'takileri andıran büyük boyda çeşitli baskı desenlerinin yapıldığı imalathaneleri olan (Rottiers 1829: 259) Merzifon kazasında ipek üretimi gelişmiş bir sektör idi. 1844-45 yılında kazada Hacı Adil Mahallesi 52 numaralı hanede ikâmet eden Süleyman Ağazade Hacı Mustafa Efendi'nin kazzaz²⁷³ esnafından olması ve Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan icar ile mutasarrıf olduğu kendisinin ikâmet ettiği bir kazzaz dükkânı işletmesi (BOA.ML.VRD.TMT.d.12929: 15), Câmî-i Cedid Mahallesi 34 numaralı hanede ikâmet eden Selimoğlu Hafız Hasan ve 45 numaralı hanede ikâmet eden Etmekçioğlu Abdülkadir Ağa'nın (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171: 9-11), 1846 yılında Surmasud Mahallesi 72 numaralı hanede ikâmet eden Emir-i maden oğlu Osman bin Emin'in (BOA.NFS.d.2243: 80b) kazzaz olduğu dikkate alınır ise ipek böcekçiliğinin 1840'lı yıllarda kazada yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

1913 yılı istatistiklerine göre kazada yıllık açılan tohum miktarı 2 kıyye ve üretilen koza miktarı ise 3.200 kıyye (4.160 kg) idi (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 551). Aynı verilere göre kazanın ipek üretimi bakımından sancak genelindeki konumuna baktığımızda 3.200 kıyyelik (4.160 kg) koza miktarı ile üçüncü olduğu anlaşılmaktadır. Sancak genelinde üretilen 124.022 kıyyelik (161.228,6 kg) koza üretimi içindeki payı ise yaklaşık %2,5 idi (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 551). İpek böceği kozası üretimi bakımından üçüncü sırada olmasına rağmen kazanın sancak geneli yıllık üretim içindeki payının çok düşük olduğu anlaşılmaktadır.

3.4. Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörü

Sanayi, hammaddelerin işlenmesi ve kullanılır hale getirilmesine yarayan usul ve araçların bütünü, ticaret ise kazanç elde etmek üzere yapılan alışveriş, mal ve ürün alım satımı demektir (Fidan vd. 1996: 2435). Osmanlı Devleti'nde halkın ihtiyaç

²⁷³ İpekçi, ipeği işleyen adam (Şemseddin Sami 1987: 1068).

duyduğu hizmetlerin yanında sanayi ve ticaret faaliyetleri yani hammaddelerin işlenmesiyle kullanılabilir hale getirilen tüketim maddelerinin üretimi, bu maddelerin dağıtımını ve pazarlanması ile ilgili etkinlikler esnaflar tarafından yerine getirilirdi.

Ahi geleneğinden gelen ve tevekkül kültüründen beslenen esnaflar, rekabet prensibi yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşmayı esas alarak teşkilatlanmışlardı. Aynı meslek ve sanat erbabı bir arada çalışır ve birbirlerini denetlerlerdi. Hiyerarşik bir yapıda teşkilatlanmış olan esnaf sisteminde esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak yer alıyordu. Bunların görev ve sorumlulukları geleneklere ve nizamnâmelere göre belirlenmişti (Kala 1995: 424). XVIII. yüzyıl sonlarına kadar ülke içindeki ihtiyacı karşılamının yanında belli ölçülerde ihracat için de üretim yapan esnaflar (Ömer Demirel 2002: 488), Sanayi Devrimi sonrası meydana gelen gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa ülkelerinin, ülke dışında hammadde ve pazar arayışına girmeleri, teknik ve iktisadi üstünlüklerini siyasi baskı ile birleştirerek Osmanlı Devleti'ni serbest ticaret anlaşmaları yapmaya zorlamaları, bunun sonucu olarak dışarıya hammadde çıkışının, dışarıdan hazır mal girişinin artması Osmanlı sanayisi ve esnafı için çöküş sürecinin başlamasına yol açmıştır (Ömer Demirel 2002: 488). XIX. yüzyılda Avrupa ülkelerinden gelen mallarla rekabet edemeyen, dağılma ve çöküş süreci yaşayan esnaf teşkilatını güçlendirmek ve çöküşten kurtarmak için Tanzimat sonrası dönemde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ticaret ve sanayi odalarının kuruluşu, esnafların birleştirilerek şirketleşmesiyle Avrupa'nın fabrikasyon ürünlerine karşı rekabet güçlerinin arttırılmasına çalışılması bu yönde atılan önemli adımlardandır.

Tanzimat'ın ilanını takip eden yıllarda Merzifon kazasında yapılan temettuat ve nüfus sayımlarındaki veriler incelendiğinde kazada halkın ihtiyacı olan hizmet ve ürünleri üreten, dağıtım ve pazarlamasını yapan çok sayıda esnafın bulunduğu anlaşılmaktadır. Biz bu çalışma için bazı köy ve mahallelere ait temettuat defterlerine ulaşamadığımız için eksiklik olmaması adına Müslüman esnaf hakkındaki verilere ulaşmak amacıyla 1846 yılında kaza merkez ve köylerinde yaşayan Müslüman halkın nüfus sayımına ait nüfus defterini (BOA.NFS.d.2243: 1b-236b), gayrimüslim esnaflar ile ilgili verilere ulaşmak için de 1840 yılında kaza merkezindeki gayrimüslim nüfusun

sayımına ait nüfus defterini (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) kullandık. Her iki defterdeki istatistikler doğrultusunda kazadaki esnaflar fonksiyonlarına göre tasnif edilerek kazanın XIX. yüzyılda sanayi, hizmet ve ticari faaliyetlerdeki durumu tespit edilmeye çalışıldı.

3.4.1.Sanayi alanında Faaliyet Gösteren Esnaflar

Yukarıda adı geçen iki nüfus defterindeki verilerde esnaflarla ilgili bilgiler tasnif edildiğinde kazada sanayi alanında faaliyet gösteren esnaflarla ilgili aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.25: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Esnafların Dağılımı²⁷⁴

Kategori	Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Esnaf	Toplamı
Dokuma	Abacı	-	-	14	14
	Alacacı	-	1	4	5
	Basmacı	-	29	14	43
	Basmacı Çırağı	-	-	2	2
	Basmacı Kalfası	-	-	9	9
	Beldici ²⁷⁵	-	1	-	1
	Culha ²⁷⁶	-	391	181	572
	Culha Çırağı	-	8	2	10
	Culha Darakçısı	-	-	2	2
	Culha Kalfası	-	-	13	13
	Kalpakçı	-	-	1	1
	Kazzaz ²⁷⁷	-	4	-	4
	Keçeci	-	5	1	6
	Kuşakçı	-	-	1	1
	Kürkçü	-	-	1	1
	Mutaf ²⁷⁸	-	-	7	7
	Mutaf Çırağı	-	-	1	1
	Pazband ²⁷⁹	-	1	-	1
	Pembeci	-	3	2	5
	Peştemalçı	-	-	2	2
	Şalçı	-	1	-	1
	Urgancı	-	-	12	12
	Urgancı Kalfası	-	-	1	1
	Yemenici	-	1	5	6
			-	445	275

²⁷⁴ Tablo hazırlanırken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA.NFS.d.2243), gayrimüslim esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA.NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır. Gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait herhangi nüfus ya da temettuat defterine ulaşamadığımız için istatistik içinde köylerde yaşayan gayrimüslimler dahil edilememiştir.

²⁷⁵ Yerli kumaş, çit bezi (Şemseddin Sami 1987: 301).

²⁷⁶ Dokumacı (Fidan vd. 1996: 562).

²⁷⁷ Kazzaz: İpekçi, ipek işleyen adam (Şemseddin Sami 1987: 1067).

²⁷⁸ Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami 1987: 1425).

²⁷⁹ Pazband/Pazvend: Kolçak (Bileğe takılan yünden örme eldiven (Şemseddin Sami 1987: 344).

Tablo 3.25 (devamı): 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Esnafların Dağılımı²⁸⁰

Kategori	Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Esnaf	Toplamı
Deri	Babuccu	2	2	28	32
	Babuccu Kalfası	-	-	3	3
	Çarıklı	-	7	-	7
	Çizmeci	-	-	1	1
	Debbağ	1	82	-	83
	Debbağ Çırağı	-	1	-	1
	Mestci	-	1	-	1
	Palancı ²⁸¹	-	-	1	1
	Saraç	-	9	-	9
	Saraç Çırağı	-	1	-	1
	Semerci	-	18	1	19
Gıda		3	121	34	158
	Çerezci	-	1	-	1
	Etmekçi	-	-	23	23
	Etmekçi Çırağı	-	-	1	1
	Etmekçi Kalfası	-	-	5	5
	Helvacı	-	2	-	2
Maden	Punc ²⁸²	-	-	1	1
		-	3	30	33
	Çilingir	-	-	3	3
	Kazgancı	-	-	60	60
	Kazgancı Çırağı	-	-	3	3
	Kazgancı Kalfası	-	-	10	10
	Kılınççı	-	-	2	2
	Kuyumcu	-	-	13	13
	Kuyumcu Çırağı	-	-	1	1
	Demirci	-	2	83	85
Diğer	Demirci Çırağı	-	-	2	2
	Demirci Kalfası	-	-	11	11
	Tüfenkçi	-	3	2	5
		-	5	190	195
	İlaççı	-	-	4	4
	Kiremitçi	-	-	3	3
	Mumcu	-	3	-	2
Tarakçı	-	1	4	5	
Tarakçı Çırağı	-	1	1	2	
Terzi	-	79	81	160	
Terzi Çırağı	-	5	1	6	
	-	89	94	183	
	TOPLAM	3	653	623	1279

Tabloda verilen istatistiği incelediğimizde kazada sanayi (üretim) sektöründe faaliyet gösteren 1.279 esnaf olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 720'si dokuma, 158'i deri, 33'ü gıda, 195'i maden ve 183'ü de diğer üretim kollarında faaliyet

²⁸⁰ Tablo hazırlanırken Müslüman esnafların tespiti için 1846 yılına ait (BOA.NFS.d.2243), gayrimüslim esnafların tespiti için 1840 yılına ait (BOA.NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır. Gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait herhangi nüfus ya da temettuat defterine ulaşamadığımız için istatistik içinde köylerde yaşayan gayrimüslimler dahil edilememiştir.

²⁸¹ Genellikle eşeklere bazen de atlara vurulan, kayışsız, yayvan yumuşak bir çeşit eyer (Fidan vd.1996: 2251).

²⁸² Rom veya konyak ile limon ve sıcak sudan mürekkebe ısıtıcı meşrubat (Şemseddin Sami 1987: 364).

göstermekteydi. 1.284 esnaftan 628'i gayrimüslim 623'ü Müslüman idi. Müslüman esnafın 653'ü merkezde, 3'ü ise köylerde ikâmet eden kişilerdi. Köylerde ikâmet eden ve zirai üretim yapan 520 çiftçi ve 36 bahçıvan dışında üretim sektöründe faaliyet gösterenlerin sayısı sadece 3 idi. Köylerde yaşayan ve mesleği açıkça yazılan hane reislerinden 461'i yani %99 den fazlası çiftçi idi. Buradan zirai üretim dışındaki üretim faaliyetlerinin şehir merkezinde yoğunlaştığını anlıyoruz. 1840 yılında kazaya bağlı Müslüman köylerde yaşayan nüfusa yönelik olarak yapılan temettuat sayımlarının kaydedildiği temettuat defterini taradığımızda köylerde yaşayan vatandaşlara ait iş yeri sayısının yok denecek kadar az olduğu anlaşılmıştır. Mezkûr defterdeki verilerde Marınca köyü 64 numaralı hanede ikâmet eden Hacı Balioğlu Çiftçi Abdullah'ın üvey oğlu adına kayıtlı şehirde bir dükkân, Muşruf köyü 12 numaralı hanede ikâmet eden Kethüdaoğlu İmam Abdurahman bin İbrahim adına kayıtlı kalaycı dükkânı, Bulak köyü 16 numaralı hanede ikâmet eden Deli İbrahimioğlu Hizmetkâr Ali'nin hissesi olduğu bir değirmen, Sarı köyü 1 numaralı hanede ikâmet eden Hacı Musluoğlu Çiftçi Hüseyin bin Mehmed adına kayıtlı iki dükkân dışında herhangi bir işyeri kaydı bulunamamıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 37,73,85,258). Kaza genelindeki 656 Müslüman esnafa karşılık 623 gayrimüslim esnaf olduğu dikkate alınırsa toplam 1.279 esnafın yaklaşık %51'inin Müslüman, %49'unun gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusun iki katından fazla olduğu hatırlanırsa zirai üretim dışındaki alanlarda faaliyet gösteren Müslüman ve gayrimüslim esnaf sayısını kaza geneli Müslüman ve gayrimüslim nüfusa oranladığımızda Müslüman esnaf sayısının gayrimüslim esnaf sayısının gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Sanayi alanında faaliyet gösteren esnaf sayısına baktığımızda kazada en gelişmiş sanayi kolunun dokuma sanayi olduğu anlaşılmaktadır. Alaca, basma ve beledi denilen yerli kumaş türlerinin kazada üretildiği görülmektedir. Dokuma sanayisinde 445'i Müslüman 275'i gayrimüslim toplam 720 esnaf faaliyet göstermekteydi. Esnafın bir bölümü kumaş dokuma işiyle uğraşırken diğer bir kısmı da şal, peştamal, kalpak, eldiven, yemeni gibi günlük hayatta kullanılan ürünler üretmekteydi. Bazı esnafın ise yün ve keçi kılını kullanarak keçe, çuval ve urgan üretimi ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Çulhalık, keçecilik, basmacılık, pembecilik, kazzazlık gibi alanlarda Müslüman esnaf daha fazla etkin iken urgancılık, mutafık, kuşakçılık, kürkçülük, abacılık, yemenicilik ve alaca türü kumaş dokumacılığında gayrimüslimlerin hâkim

konumda olduğu görülmektedir. 1883-84 yılında mahalli mensucatın kalitesi gıpta edilecek derecede olup yüz elli kadar tezgâh işletilmekteydi. Bu tezgâhlarda beyaz ve *dimi* tabir olunan yastık ve yatak yüzü, iplikten *çetari*²⁸³ havlu yüzü ve sair mallar imal edilir ve her tarafa nakil ile sarf edilirdi (SVS 1301: 193). *"Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköyü ve Sivas'ta hamam takımları ve sair her nevi havlu ve ihram ve çarşafarla manusa denilen Tire bezleri kesretle dokunmaktadır. Bilhassa Merzifon ve Gümüşhacıköyü'nün havlu ve hamam takımları Bursa'nunkine faik değilse her halde tamamiyle muadildir* (SVS 1325: 193). Kazaya yolu düşen yerli ve yabancı çok sayıda seyyah da kazadaki dokuma sektörünün gelişmişliğine tanık olmuşlardır²⁸⁴. XVII. yüzyılda kazayı ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi, *"... Kırım diyarına tüccarlar buradan her sene binlerce top pamuk bezi götürüp esir ile değiştirirler. Kırım halkının ferace ve elbisesi hep Merzifon bezindedir. Pamuk ipliği dahi meşhurdur. Beldi döşeği, beldi alaca yastığı, basma kalemkârı, latif yorgan yüzleri, çarşaf ve perdeleri dahi meşhurdur...*(Evliya Çelebi 1986a: 687)' demektedir. 1890 yılında kazaya gelmiş olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet, şehirde en gelişmiş sanayinin dokumacılık olduğunu, dokumacılık yapan 3.000 aile tezgâhı bulunduğunu belirtmektedir (Cuinet 1894: 762). Bu beyanlar kazada dokumacılığın ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. 1844-45 yılında kazada iplik ve kumaş üretimi, satışı konusunda faaliyet gösteren sadece Müslüman ahaliye ait 1 basmacı, 5 beldici²⁸⁵, 8 bezzaz²⁸⁶, 1 kazzaz²⁸⁷ 1 keçeci, 3 mutaf²⁸⁸, 10 penbeci, 1 keçeci, 1 hallaç²⁸⁹, 2 saten²⁹⁰ dükkânı ve 2 de saten dolabı²⁹¹ olmak üzere en az 35 adet iş yeri bulunmaktaydı²⁹².

²⁸³ Bir tür yerli kumaş (Şemseddin Sami 1987: 506).

²⁸⁴ 1807 yılında kazaya gelmiş olan Fransız Andrien Dupre, kazanın pamuklu dokumalarının ve boyanmış kırmızı pamuk ipliği ile ünlü olduğunu ifade etmektedir (Dupre 1819, Aktaran: Tuzcu 2013: 118). 1818 yılında kazaya gelmiş olan Hollandalı Colonel Rottiers, Merzifon'da Amasya ve Tokat'takileri andıran büyük boyda çeşitli baskı desenlerinin yapıldığı imalathaneler bulunduğundan bahsetmektedir (Rottiers 1829: 259). Benzer şekilde 1869 yılında kazayı gezmiş olan İngiliz William Gifford Palgrave, aba, şayak, çarşaf, iç çamaşırı, elbiselik kumaş ve basma gibi çeşitli dokumaların yapıldığı 830 atölye olduğunu ifade etmektedir (Palgrave 1865, Aktaran: Tuzcu 2013: 512).

²⁸⁵ Yerli kumaş, çit bezi (Şemseddin Sami 1987: 301).

²⁸⁶ Mensucat Satan tüccar (Şemseddin Sami 1987: 292).

²⁸⁷ İpekçi, ipek işleyen adam (Şemseddin Sami 1987: 1067).

²⁸⁸ Keçi kılından çeşitli eşya dokuyan kimse, keçi kılından dokunmuş veya örülmüş şey (Fidan vd. 1996: 2028).

²⁸⁹ Özel bir aletle pamuk, yün gibi şeyleri kabartan kimse (Fidan vd. 1996: 1133).

²⁹⁰ Atlas, parlak ve yumuşak ipeklili kumaş (Fidan vd. 1996: 2455).

²⁹¹ Bedesten içindeki dükkân (Şemseddin Sami 1987: 905).

²⁹² Bu istatistik Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular,

Gıda sanayisinde 589 esnaftan 30'u gayrimüslim iken 559'u Müslüman idi. Müslümanlar genelde çiftçilik ve bahçıvanlık gibi zirai üretimde faaliyet gösterirken gayrimüslimlerin ekmek üretiminde hâkim konumda olmalarının yanında punç denen bir tür meşrubat ürettikleri görülmektedir. Maden işleme sektöründe faaliyet gösteren 195 esnaftan 190'ı yani %97 den fazlası gayrimüslim idi. Bu veriden kazada o günün koşullarında çok önemli bir teknik beceri sayılabilecek maden işleme faaliyetlerinin gayrimüslimlerin kontrolünde olduğu, Müslüman halkın bu mesleklere ilgi göstermediği anlaşılmaktadır. İki demirci ve üç tüfenkçi dışında bu sektörde faaliyet gösteren esnafın tamamı gayrimüslim idi. Deri sanayiinde faaliyet gösteren 158 esnafın 34'ü gayrimüslim, 124'ü Müslüman idi. Bunların da sadece 4'ü köylerde ikâmet ederken diğerlerinin hepsinin şehir merkezinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Gayrimüslim esnaflar babucculuk, palancılık, ve çizmecilikte sayıca fazla olmalarına rağmen çarıkçılık, semercilik, saraçlık, mestcilik ve debbağlıkta Müslüman esnafların sayıca daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kazada deri sektöründe büyük ve küçükbaş hayvan derilerinin yanında tavşan derisi de önemli bir unsur idi. 1818 yılında kazaya gelmiş olan Hollandalı Colonel Rottiers, kazada yılda 10.000 adet tavşan derisi toplandığını ve tanesi 35 paradan dışarıya satıldığını ifade etmektedir (Rottiers 1829: 259) yılında kazaya gelmiş olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet ise eğer güzel ve temiz yüzülmüş ise bir tavşan derisinin 60 paraya satıldığını ifade etmektedir (Cuinet 1892: 752). 1844-45 yılında kazada deri ve deri ürünleri üretiminde faaliyet gösteren sadece Müslüman ahaliye ait 2 semerci, 1 saraç²⁹³, 1 köşger²⁹⁴, 1 debbağ, 1 çarıkçı dükkânı olmak üzere en az 6 iş yeri bulunmaktaydı²⁹⁵. Dokuma ve deri sanayi dışındaki maden, gıda sanayinin yanında diğer üretim faaliyetlerinde yine gayrimüslim ahalinin hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren 183

Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173,14171, 14164,12929, 14196, 14161,14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterlerin taranmasıyla elde edilmiştir. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedit ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır.

²⁹³ Koşum ve eyer takımları yapan veya satan kimse (Fidan vd. 1996: 2443).

²⁹⁴ Ayakkabı tamircisi, yemenici (Fidan vd. 1996: 1762).

²⁹⁵ Bu istatistik Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedit, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterlerin taranmasıyla elde edilmiştir. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d. 2243: 1b-147b) Cedit ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır.

esnaftan 94'ü yani yarısından fazlası gayrimüslim idi. Yine bu alandaki esnafların 160 tanesi terzi olup Müslüman ve gayrimüslim terzi sayısı neredeyse birbirine eşit halde idi. 1844-45 yılında kazada sadece Müslüman ahaliye ait en az 19 terzi dükkânı vardı²⁹⁶. Tıbbi ilaç üretimine Müslümanların ilgi göstermediği, bu sektörün de gayrimüslimlerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır.

Müslüman halka ait istatistiklerin derlendiği 1846 yılına ait nüfus defterine göre köylerde yaşayan erkek nüfus 1.679 (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b), merkezde yaşayan erkek nüfus ise 2.924 idi (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b). Bu rakamlar ile sanayi dalında faaliyet gösteren Müslüman ahalinin sayıları oranlandığında köylerde yaşayan 1.679 Müslümandan sadece 3 kişinin yani %1'in altında kalan bir kesiminin, şehirde yaşayan 2.924 Müslümandan 653 kişinin yani yaklaşık %23'ünün sanayi alanında faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan 1840 yılında kaza merkezinde yaşayan 2.138 gayrimüslimden (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) 623 kişinin yani yaklaşık %30'unun sanayi alanında faaliyet gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Bu oran kaza genelinde yaklaşık %19 iken şehir merkezindeki nüfus için %25'in üzerinde olduğu görülmektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle kazadaki sanayi hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, sanayinin şehir merkezinde yoğunlaştığı, şehir merkezinde yaşayan her dört kişiden birisinin sanayide faaliyet gösterdiği, nüfusları ile karşılaştırdığımızda Müslümanlara oranla gayrimüslimlerden daha fazla kişinin sanayi üretiminde faaliyet gösterdiği, en gelişmiş sanayi kolunun dokuma sanayi olduğu, dokuma sanayini maden işleme, deri ve gıda sanayisinin takip ettiği söylenebilir. XX. yüzyıl ortalarında kaza sanayisi içinde gayrimüslimlerin sahip oldukları önemli konumlarının XX. yüzyıl başlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. 1915 yılında ülke genelinde olduğu gibi kazadaki Ermeniler de tehciye tâbi tutulduğunda kaza sanayisinin bundan olumsuz etkileneceği değerlendirilerek aralarında kuyumcu, kunduracı, mimar, mimar kalfası, makinist, marangoz, ekmekçi, demirci, çilingir, dülger, fotoğrafçı, ipek

²⁹⁶ Bu istatistik Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterlerin taranmasıyla elde edilmiştir. Aynı yıllarda merkezde Müslüman halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d. 2243: 1b-147b) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılammıştır.

böcekçisi, sıvacı, kerpiççi, bakırcı, kalaycı, kasap, havlucu, iplikçi, afyon çarşıcısı, Mekteb-i İdadi muallimi, boyacı, mücellid, bakırcı, fabrikacı (değirmenci), fabrika ustası, fabrika yıkayıcısı, ipek çarşaf imalatçısı, un ustası, silindirci, peştemal imalatçısı ve donlukcu, donluk çözgücüsü, donluk tezgahlarına tarak imalatçısının da yer aldığı 61 nitelikli iş gücü, aile fertleriyle birlikte toplam 228 kişi isimleri değiştirilmek suretiyle tehirden muaf tutulmuşlardır (BOA.DH.EUM.KLU.10/1: 1-11).

3.4.2. Ticaret

Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası Merzifon kazasında yapılan nüfus ve temettuat sayımlarına ait defterler incelendiğinde kaza nüfusunun önemli bir kısmının ticaretle meşgul olduğu anlaşılır. Yukarıda zikredilen iki nüfus defterindeki²⁹⁷ esnaflarla ilgili veriler tasnif edildiğinde kazada ticaretle meşgul olan esnaf grupları ve sayıları şu şekildedir:

Tablo 3.26: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Ticaret Erbabının Dağılımı²⁹⁸

Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Ticaret Erbabı	Kaza Merkezindeki Müslüman Ticaret Erbabı	Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Ticaret Erbabı	Toplam
Arpacı	-	12	1	13
Attar	-	5	16	21
Bakkal	-	15	-	15
Bezzaz ²⁹⁹	-	5	28	33
Çerçi	2	1	-	3
Duhancı	-	14	11	25
Eskici	-	9	2	11
Eskici Kalfası	-	-	-	-
Kasap	-	-	33	33
Kasap Çırağı	-	-	3	3
Kasap Kalfası	-	-	7	7
Kemercî	-	-	5	5
Kınacı	-	1	-	1
Kömürcü	8	-	-	8
Manav	-	14	-	14
Oduncu	36	17	-	53
Saatçi	-	1	-	1
Satenci	-	2	9	11
Simsar	-	-	2	2
Tuzcu	-	15	-	15
Tüccar	-	8	22	30
Uncu	-	3	9	12
	46	122	148	316

²⁹⁷ (BOA.NFS.d.2243) ve (BOA.NFS.d.221)

²⁹⁸ Tablo hazırlanırken Müslüman ticaret erbabının tespiti için 1846 yılına ait (BOA.NFS.d.2243), gayrimüslim ticaret erbabının tespiti için 1840 yılına ait (BOA.NFS.d.2241)'den yararlanılmıştır. Gayrimüslimlerin yaşadığı köylere ait herhangi nüfus ya da temettuat defterine ulaşamadığımız için istatistik içinde köylerde yaşayan gayrimüslimler dahil edilememiştir.

²⁹⁹ Mensucat satan tüccar (Şemseddin Sami 1987: 292).

Tablodaki veriden de anlaşılacağı gibi kazada 148'i gayrimüslim, 168'i Müslüman toplam 316 ticaret erbabı esnaf bulunmaktaydı. Müslüman esnaflardan 122'si şehir merkezinde 46'sı ise köylerde ikâmet etmekteydi. Müslüman esnaflar tuzculuk, odunculuk, kömürcülük, manavlık, eskicilik, çerçilik, bakkallık ve arpacılık gibi ticari faaliyetlerde daha etkin iken gayrimüslimler unculuk, tüccarlık, simsarlık, bezzazlık, satencilik, kemercilik, kasaplık ve attarlık gibi alım satım işlerinde hâkim durumdaydılar. Müslüman ahalinin çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan beslemesine rağmen kazadaki 33 kasap, 3 kasap kalfası ve 7 kasap çırağının gayrimüslim olması dikkat çekicidir³⁰⁰. Duhancılıkta ise Müslüman ticaret erbabı sayısının fazla olmasına rağmen gayrimüslim esnafların da ilgi gösterdiği bir ticari faaliyet olduğu görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasında ticaretle uğraşanların oranına

³⁰⁰ Lonca; Esnafların toplam işlerini gördükleri yerdir (Pakalın 1983b: 369) Avrupa'daki loncalar bazı Hıristiyan gruplara bile kapalı iken İslam dünyasında kurulan loncaların çok azı farklı dinden insanları üyeliğe almamıştır. Loncaların çoğu farklı dinlere mensup üyelerden oluşurdu. Hatta bazılarında gayrimüslimler hâkimdi. Bazı loncalar ise etnik ya da dini homojenliğe de sahipti. Mesela İstanbul'da balık aşçıların tamamı Hıristiyan Rumlar, su kemeri kazıcıları Müslüman Arnavutlardı. İstanbul, Halep ve Kahire gibi şehirlerde mezbahacılar, eczacılar belli dini grupların elinde idi. Bu tür loncalar belli alanda uzmanlaşmış milletler tarafından kurulmuştu. Osmanlı Devleti'de kendisine hizmet eden bu homojen kuruluşlara hoşgörülü yaklaşmış, hatta teşvik etmiş ve de korumuştur (Kuran 1999: 99). Merzifon'da da kasaplık konusunda kendilerini geliştirmiş Ermenilerin, kasaplar loncasına hâkim oldukları, devletin de bunu koruyup, engel çıkarmadığı, bu yüzden de Merzifon'da kasaplık mesleğinin de Ermeniler tarafından icra edildiği düşünülebilir. Kaldığı İslam hukukuna göre ehl-i kitap tarafından kesilen hayvanların Müslümanlar için helal sayılması Müslümanların da bu konuda toleranslı davranmasını kolaylaştırmış olabilir. Burada Müslümanlar ile gayrimüslimlerin bir tür işbölümü yaptığı da düşünülebilir. Mesela kazada manav, bakkal, çerçi, kömürcü, oduncu ve tuzcu esnafının tamamı Müslümanlardan oluşmasına karşılık kasap, kemerci esnafının hepsi gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'ndeki kasaplar ile ilgili olarak Süreyya Faroqhi, farklı bir görüş ileri sürmektedir. Ona göre Osmanlılarda kasaplar eti kadı tarafından belirlenen narh üzerinden satmak zorunda bırakıldıkları için kasaplık kârlı bir meslek değildi. Bu yüzden de genelde insanlar kasaplık mesleğine ilgi duymazdı. Böyle bir durumda kadı varlıklı insanlar arasından uygun gördüğü kişileri kasap olarak atayabilmekteydi. Kasaplık belli oranda Osmanlı merkezi idaresinin zenginlere yaptırım uygulamasının bir örneğiydi. Yani zengin kişiler birikmiş olan servetlerinin bir bölümünü kentlilerin yiyecek gereksinimlerini karşılamaya zorlanırdı (Faroqhi 2014: 294-295). Merzifon'daki kasapların hepsi gayrimüslim olduğuna göre acaba bu insanlar gerçekten varlıklı insanlar mıydı? Gayrimüslimlerin zenginliğinin en önemli ölçütlerinden birisi ödedikleri cizye vergisinin seviyesiydi. Cizye yükümlüsü gayrimüslimler 3 farklı seviyeden ödeme yaparlardı. Bu seviyeler sayımlar esnasında harflerle belirtilirdi. Maddi durumu yüksek olup âlâ seviyesinden yükümlü olanlar (Ú), orta olup evsat seviyesinden yükümlü olanlar (ط) ve düşük olup edna seviyesinden yükümlü olanlar ise (ä) harfi ile işaretlenmişlerdir. Kasapların isimlerinin tespit edildiği 1840-41 yılında yapılan nüfus sayımında Alaca Minare Mahallesi'ndeki beş kasap (ط) (BOA.NFS.2241: 89b,90b,95b), Kaplan Mahallesi'ndeki iki kasap (ط) (BOA.NFS.2241: 76a,79b), Bozahane Mahallesi'ndeki beş kasaptan 3'ü (Ú), ikisi (ط) (BOA.NFS.2241: 60a,64b,68a), Erzincan ve Surmasud'daki kasaplardan altısı (Ú), dördü (ط) (BOA.NFS.2241: 36b,37a,37b,41a,46a), Hacı Bali'deki kasaplardan beşi de (ط) (BOA.NFS.2241: 27a,29a,30b,32a), Hoca Süleyman Mahallesinde iki kasap (ط), bir kasap (Ú) (BOA.NFS.2241: 22a,22b), Câmî-i Atik Mahallesi'ndeki bir kasap (Ú) (BOA.NFS.2241: 15a), Sütçü Mahallesi'nde bir kasap (Ú) ve bir kasapta (ط) seviyesinden (BOA.NFS.2241: 8a, 11a) cizye yükümlüsü olarak kaydedilmişlerdir. Yani hiç birisi (ä) seviyesinden cizye yükümlüsü değildi. Bu durum Süreyya Faroqhi'nin iddiasını destekler niteliktedir.

baktığımızda, Müslüman halka ait istatistiklerin derlendiği 1846 yılına ait nüfus defterine göre köylerde yaşayan erkek nüfusun 1.679 olduğu hatırlanırsa (BOA.NFS.d.2243: 153b-236b) köylerde ikâmet eden Müslüman ahalinin sadece yaklaşık %3'ünün, merkezde yaşayan Müslüman erkek nüfusun ise 2.924 olduğu dikkate alınır (BOA.NFS.d.2243: 1b-147b) yaklaşık %4'ünün ticaretle meşgul olduğu ortaya çıkar. Diğer yandan 1840 yılında kaza merkezinde 2.138 gayrimüslim yaşadığı hatırlanırsa (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) bu oranın gayrimüslimlerde yaklaşık %7'ye denk geldiği görülmektedir. Bu oran kaza genelinde ise yaklaşık %4,5 civarındadır. Müslüman ve gayrimüslim ticaret erbabının sayıca eşit gözükmesine rağmen nüfuslarına oranla gayrimüslimlerin daha fazla ticari faaliyetler içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Müslüman ahalinin de ticari faaliyetlerden uzak durmadığı gayrimüslimlerle birlikte bu alanda faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Merzifon kazasında ticari faaliyetlerin sadece kaza ile sınırlı olmayıp kazanın diğer şehir ve kasabalar ile canlı ticari bağlantıları bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre XVII. yüzyılda Kırım'a Merzifon'dan binlerce top pamuk bezi satılmakta, Kırım ahali ferace ve elbise için hep Merzifon bezini kullanmaktaydı (Evliya Çelebi 1986a: 687). Kazanın dış ticaretinde deri ve kahve de önemli bir yer tutmaktaydı. 1818 yılında Merzifon'a gelmiş olan Hollandalı Colonel Rottiers, kazada yılda 10.000 adet tavşan derisi toplandığını ve tanesi 35 paradan dışarıya satıldığını ifade etmektedir (Rottiers 1829: 259). Muhtelif şehirlere Merzifon'da üretilen malları almaya gelen tüccarlar olduğu gibi Merzifon'dan da bazı tüccarlar Merzifon'da üretilmeyen malları almak üzere Samsun, Aydın, Trabzon, İstanbul gibi diğer şehirlere giderdi. Mesela Bozacı Mahallesi 2 numaralı hanede ikâmet eden Korkmazoğlu Hüseyin bin Mehmed bin Süleyman ve Surmasud Mahallesi 43 numaralı hanede ikâmet eden Larlaroğlu Tüccar Mustafa bin İsmail 1845 yılında ticaret için Trabzon'a, Hacı Hasan Mahallesi 27 numaralı hanede ikâmet eden Uncuoğlu Culha Lütfullah bin Halil İstanbul'a gitmiştir (BOA.NFS.d.2243: 11b,78a,135a). 1840 yılında reayadan Bozahane Mahallesi 84 numaralı hanede ikâmet eden Mavioğlu Tüccar Hector veled-i Avannis ticaret için Samsun'da, aynı mahallede 110 numaralı hanede ikâmet eden Barsamoğlu Bezzaz Ağob veled-i Barsam ticaret için Aydın kazasında, Kaplan Mahallesi 24 numaralı hanede ikâmet eden Kazancı Boğosoğlu Melkon veled-i Boğos ticaret için

Bafra'da bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.2241: 67b,70b,77b). Diğer yandan 1840-41 yılında kazadaki Pirinç Hanı, Armudlu Han, Bekir Hanı ve Latif Ağa hanlarında yapılan sayımlarda kazaya Ankara, Darende ve Kalecik'ten gelen ticaret erbabına rastlanmıştır. Bu sayımlarda 55 yaşındaki Çobanoğlu Ahmed bin Ahmed, Kara Bekiroğlu Abdurahman bin Süleyman ve 60 yaşındaki Aşıroğlu Ali bin Süleyman'ın bohçacı olarak, 45 yaşındaki Kemaloğlu Mehmed bin Hüseyin ve Mustafa bin İsmail'in çerçi olarak, 50 yaşındaki Sunkuroğlu Ahmed Ağa bin Ahmed'in halı tüccarı olarak, Sakabaşoğlu Bekir bin Hacı İbrahim'in bezzaz olarak Darende'den, Abdullahoğlu Hurşid bin Abdullah'ın kahveci olarak Ankara'dan, Bıçakoğlu Mehmed bin Mustafa'nın ise mutaf³⁰¹ olarak Kalecik'ten geldiği tespit edilmiştir (BOA.NFS.d.2247: 2-7). Bu veriden kazanın Darende kazası ile yakın ticari ilişkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1884 yılında Câmi-i Atik Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Protestan milletinden Nabetyan Kiforik Ağa'nın Darende'li olması ve Amcası Seferyan Ohannes Ağa'nın Darende'de ikâmet ediyor olması Merzifon ile Darende kazaları arasındaki ilişkilerin XIX. yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiğini göstermektedir (MŞS.d.6970: 12).

1840'lı yıllarda kazadaki ticaret erbabı ve ticari faaliyetler ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; ticaret erbabının büyük kısmının şehirde ikâmet ettiği, köylerde ticari faaliyetlere pek rağbet olmadığı, sayıca Müslüman ticaret erbabına eşit olsalar da nüfusları dikkate alındığında nüfuslarına oranla gayrimüslim ticaret erbabının daha fazla olduğu, kazanın diğer şehirlerle canlı ticari bağlantılarının bulunduğu, Müslüman ticaret erbabının arpacılık, manavlık, duhancılık, odunculuk ve kömürcülük gibi tarım ve orman ürünleri ticaretiyle daha fazla meşgul olmalarına karşılık gayrimüslim esnafların satencilik, bezzazlık, attarlık gibi sanayi ürünü kumaş, ilaç türü ürünler ve kasaplıkla et ticaretine daha fazla ilgi gösterdikleri, kazadan dışarıya satılan en önemli malın mensucat ve deri, dışarıdan kazaya getirilen ticaret malları içinde kahvenin ön planda yer aldığı söylenebilir.

³⁰¹ Mutaf, kıldan kilim v.s. dokuyan ve satan kimse (Şemseddin Sami 1987: 1425).

3.4.3. Hizmet Sektörü

Yukarıda bahsi geçen iki nüfus defterindeki³⁰² esnaflarla ilgili veriler tasnif edildiğinde kazada sanayi ve ticari faaliyetlerde bulunanlar dışında kalan hizmet erbabı esnaflar ile ilgili olarak aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3.27: 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Hizmet Erbabının Dağılımı³⁰³

Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Esnaf	Toplam	
İnşaat-Ahşap	Boyacı	-	1	1	
	Boyacı Kalfası	-	1	1	
	Doğramacı	-	1	-	1
	Dülger	-	10	18	28
	Dülger Çırağı	-	2	-	2
	Elekçi	-	-	1	1
	Kalafatçı ³⁰⁴	-	1	-	1
	Nakişçi Ustası	-	1	1	2
	Neccar	-	-	1	1
		-	15	23	38
Nakliye	Hamal	-	5	5	
	Katırcı	-	1	1	2
Sağlık-Temizlik		-	1	6	7
	Berber	-	23	11	34
	Berber Çırağı	-	4	-	4
	Hademe	-	1	1	2
	Hamamcı	-	3	-	3
	Odabaşı	-	-	2	2
	Sarıcı	-	-	1	1
	Tellak	-	-	17	17
	-	31	32	63	

³⁰² Müslüman esnaflar ile ilgili veriler için 1846 yılında kaza merkez ve köylerinde yaşayan Müslüman halkın nüfus sayımına ait nüfus defterini (BOA.NFS.d.2243: 1b-236b), gayrimüslim esnaflar ile ilgili verilere ulaşmak için de 1840 yılında kaza merkezindeki gayrimüslim nüfusun sayımına ait nüfus defterini (BOA.NFS.d.2241: 1a-106a) kullanılmıştır.

³⁰³ Bu tabloya idari, askeri, dini, hukuki, eğitim ve denetim gibi görevleri yerine getirirken resmi otoriteyi temsil ettiğini düşündüğümüz 243 Nizamiye askeri, 6 Redif askeri, 2 Tımarlı sipahi, 4 Zaptiye neferi, 62 Talebe, 1 Ders-i a m (Müderri), 28 İmam, 9 Keşiş, 7 Muallim-i sıbyan, 1 Müderri, 5 Müezzin, 1 Müftü, 3 Nâib, 1 Şeyh, 1 Esnaf şeyhi, 6 Kâtib, 1 Kaza müdürü, 1 Mahalle kâhyası, 4 Gedüklü zaim (Büyük tımar sahibi, tımarcı), 1 Memur ve 8 Muhtar (Muhtarların sayısına muhtarlık yanında diğer bir meslek icra ettiği tespit edilen 16 Muhtar dahil edilmemiş bunlar muhtarlık ile birlikte yaptıkları asıl işlerinin olduğu sınıfa dahil edilmişlerdir) ile 36 Bahçıvan, 489 Çiftçi ilave edilmemişlerdir.

³⁰⁴ Gemilerin kaplama ve güverte döşeme tahtalarının aralıklarını üstü v.s. sıkıştırdıktan sonra ziftleyerek su geçirmez hale getirme, süsleme, düzenleme (Fidan ve diğerleri 1996: 1495).

Tablo 3.27 (devamı): 1840 ve 1846 Sayımlarına Göre Kazadaki Hizmet Erbabının Dağılımı³⁰⁵

Meslek	Köylerde Yaşayan Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Müslüman Esnaf	Kaza Merkezindeki Gayrimüslim Esnaf	Toplam	
Yiyecek-İçecek	Kahveci	-	11	1	12
	Kebabcı	-	-	24	24
	Kebabcı Çırağı	-	-	1	1
	Kebabcı Kalfası	-	-	2	2
	Kebabcı Çırağı	-	-	1	1
	Tabah Çırağı	-	1	-	1
	Tahmisci Kalfası	-	-	1	1
Tahmisci	-	-	5	5	
	-	12	35	47	
Güvenlik	Bekçi	-	-	1	1
	Değirmen Bekçisi	-	-	1	1
	Hamam-ı Natır	-	-	1	1
	Kapıcıbaşı	-	1	-	1
	Natır ³⁰⁶	-	4	-	4
	-	5	3	8	
Eğlence	Âşık	2	-	-	2
	Çalgıcı	-	-	1	1
	2	-	1	3	
Diğer Hizmetler	Çekem	-	1	4	5
	Çoban	60	8	-	68
	Değirmenci	2	2	13	17
	Dellal	-	2	-	2
	Dikici	-	6	75	81
	Dikici Çırağı	-	1	4	5
	Dikici Kalfası	-	-	6	6
	Hallac	-	-	6	6
	Hancı	-	3	-	3
	Hizmetkâr	74	68	4	146
	Irgat	105	240	58	403
	Kalaycı	-	2	33	35
	Kalaycı Kalfası	-	-	1	1
	Kiracı	25	14	7	46
Nalbant	-	15	-	15	
Tellal	-	-	-	-	
Yazıcı	-	-	1	1	
	266	362	212	837	
Genel Toplam	268	426	309	1.003	

³⁰⁵ Bu tabloya idari, askeri, dini, hukuki, eğitim ve denetim gibi görevleri yerine getirirken resmi otoriteyi temsil ettiğini düşündüğümüz 243 Nizamiye askeri, 6 Redif askeri, 2 Tımarlı sipahi, 4 Zaptiye neferi, 62 Talebe, 1 Ders-i a m (Müdrerris), 28 İmam, 9 Keşiş, 7 Muallim-i sıbyan, 1 Müdrerris, 5 Müezzin, 1 Müftü, 3 Nâib, 1 Şeyh, 1 Esnaf şeyhi, 6 Kâtib, 1 Kaza müdürü, 1 Mahalle kâhyası, 4 Gedüklü zaim (Büyük tımar sahibi, tımarcı), 1 Memur ve 8 Muhtar (Muhtarların sayısına muhtarlık yanında diğer bir meslek icra ettiği tespit edilen 16 Muhtar dahil edilmemiş bunlar muhtarlık ile birlikte yaptıkları asıl işlerinin olduğu sınıfa dahil edilmişlerdir) ile 36 Bahçıvan, 489 Çiftçi ilave edilmemişlerdir.

³⁰⁶ Bağ ve bahçe bekçisi (Şemseddin Sami 1987: 1449).

Tablodan da anlaşılacağı gibi kazada 1.003 hizmet erbabı esnaf olup bunların 309'u gayrimüslim 694'ü Müslüman idi. Müslüman hizmet erbabı esnafın 268'i ise köylerde ikâmet etmekteydi. Hizmet alanlarına göre 38 kişinin inşaat-ahşap, 7 kişinin nakliye, 63 kişinin sağlık-temizlik, 8 kişinin güvenlik, 3 kişinin eğlence ve 837 kişinin de diğer işlerde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Kaza geneli hizmet erbabı esnaf sayısı bakımından Müslüman esnaflar sayıca fazla olmasına rağmen inşaat-ahşap, nakliye, sağlık-temizlik ve yiyecek-içecek hizmetlerinde faaliyet gösteren esnaf sayısı bakımından gayrimüslim esnafların sayıca fazla olması dikkat çekicidir. Diğer hizmetler başlığı altında yer alan meslekler içinde de gayrimüslimlerin kalaycılık, dikicilik, değirmencilik gibi teknik beceri gerektiren hizmetlerde sayıca üstün olmalarına karşılık Müslümanların ırgatlık, hizmetkârlık gibi bedensel güç isteyen işlerde daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sayısal farklılığa ve bazı hizmet kollarında bir tarafın yoğunlaşmasına rağmen Müslüman ve gayrimüslimlerin kazadaki hizmet sektöründe ortaklaşa yer aldığı, bir nevi iş bölümü yapmak suretiyle birbirlerinin eksiklerini tamamladığı söylenebilir. Aynı dönemde çok sayıda hizmet erbabının kaza dışında, kaza dışından gelen pek çok hizmet erbabının da kazada hizmet sektöründe yer alması bu iş bölümünün sadece kaza ile sınırlı kalmadığı ülke çapında yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. Mesela 1846 yılında Osman bin Mehmed Karahisar-ı Şarki'den Câmî-i Cedid Mahallesi'ne, Ahmed bin Hasan Samsun'dan Câmî-i Cedid Mahallesi'ne, Camiloğlu Osman bin Mehmed Havza'dan Marınca köyüne, Ali bin Abdurahman Van tarafından Rumcuk köyüne, Mehmed bin Ali Çorum tarafından Yalnız köyüne, Havzadan Şeyh Bezenli aşireti mensubu Pehlivanoğlu Hüseyin bin İbrahim ve Köprü kazasından Osman bin Osman Karacakaya köyüne, Mırlıoğlu Ali bin Hasan Çorum tarafından Kara Mağara köyüne hizmetkâr olarak gelmişlerdir (BOA.NFS.d.2243: 84a,163b,173a,189a,200b,235b). 1840-41 yılında kaza dışındaki şehir ve kasabalardan gelen ve kazaya bağlı Karacakaya, Hayredin, İlemi, Karadepe, Yakub, Alıcık, Dip Hacı, Han, Göç, Hırha, Şeyh Yeni, Zoğu, Bayat, Yalnız, Kürtler, Alan ve Sarı köylerinde çiftçi hizmetkârı, çoban, hizmetkâr, ırgat, rençber olarak çalışan 48 adet hizmet erbabı bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.2245: 2-14). 1840-41 yılında köylerde çalışanların yanında kaza dışındaki muhtelif şehir ve kasabalardan gelen ve şehir merkezinde Hacı Rahat, Hacı Bali, Gazi Mahbub, Hacı Hasan, Bozacı, Hacı Adil, Surmasud mahallelerinde ve

Piri Baba Tekkesi'nde ırgat, bağ bekçisi, çilingir, oduncu, şeyh, tekke hademesi ve hizmetkâr olarak çalışan 23 kişi bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.2244: 3-9).

Diğer taraftan kaza halkından çok sayıda kişi de diğer şehirlere giderek hizmet erbabı olarak faaliyet göstermişlerdir. 1846 yılında Bozacı Mahallesi'nden Mehmed bin Ali Samsun tarafında, Osmanoğlu Ahmed bin Mustafa İstanbul'da, Cedid Mahallesi'nden Hasan bin Hasan Vezirköprü'de, Sofular Mahallesi'nden Mehmed bin Kadir Köprü'de, Arif bin Abdullah Sungurlu tarafında, Câmî-i Cedid Mahallesi'nden Cibinoğlu Mehmed bin Ali Sinop tarafında, aynı mahalleden Ali bin Mehmed İstanbul'da, Hacı Rahat Mahallesi'nden Lâdiklioğlu Mehmed bin Mustafa Bafra'da, Hacı Rahat Mahallesi'nden Şahinoğlu Mehmed bin Ömer Gümüş Madeni'nde, Harmanlar Mahallesi'nden Hüseyin bin Mustafa İstanbul'da, aynı mahalleden Mustafa bin Süleyman Samsun'da, Hacı Hasan Mahallesi'nden Mehmed Aşır bin Mehmed İstanbul'da, aynı mahalleden Süleyman bin Satılmış Amasya'da, Marınca köyünden Mahmurluoğlu Mehmed bin Mehmed Gümüş Madeni'nde, Çiftelioğlu Süleyman bin Mehmed Gümüş kazasında hizmetkâr olarak bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.2243: 15a, 43a, 50b, 68b, 87b, 89b, 93b, 98a, 110b, 113a, 133a, 140a, 170b, 209b). Cedid Mahallesi'nden Mehmed bin Hüseyin İstanbul'da kahveci olarak (BOA.NFS.d.2243: 52a), Hacı Bali Mahallesi'nden Ahmed bin Osman Samsun'da berber olarak (BOA.NFS.d.2243: 64a), Surmasud Mahallesi'nden Osman bin Hasan Niksar tarafında, Hacı Hasan Mahallesi'nden Aşıroğlu Ahmed bin Mustafa Adana tarafında ırgat olarak (BOA.NFS.d.2243: 78b,143b), Câmî-i Cedid Mahallesi'nden Ömer bin Ali İstanbul'da gemi yazıcısı olarak (BOA.NFS.d.2243: 89b), Hacı Ahmed Fakı Mahallesi'nden, Hasan bin İbrahim İstanbul'da, Harmanlar Mahallesi'nden, Mustafa bin Mehmed İstanbul'da, Harmanlar Mahallesi'nden Ahirzamanoğlu Ömer bin Osman İstanbul'da çulha olarak (BOA.NFS.d.2243: 103b,110b), Câmî-i Atik Mahallesi'nden Sütçüoğlu Hüseyin bin Mehmed ise Aydın'da kiracı olarak bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.2243: 32b). 1840 yılında reayadan Neccar Mahallesi'nden Bedros veled-i Parsiğ ırgat olarak İstanbul'da, Ağob veled-i Parsiğ Tüfenkhanede, Kanburoğlu Ağob veled-i Sarkis Yozgat'ta kazancı olarak, Hoca Süleyman Mahallesi'nden Ohan veled-i Varteris İstanbul'da Tüfenkhane'de, Erzincan Mahallesi'nden Zinikoğlu Kevorik veled-i Varteris demirci olarak Samsun'da, Alaca Minare Mahallesi'nden Hector veled-i Mardiros basmacı

olarak İstanbul'da (BOA.NFS.d.2241: 4b,6b,24a,46b,92b), Ohannes veled-i Artin hizmetkâr olarak Bolu'da bulunmaktaydı (BOA.NFS.d.697: 4b).

Şehirde kazaya gelenler ile şehir dışına giderek diğer şehirlerde hizmet erbabı olarak faaliyet gösteren çok sayıda kişi olması, kazanın hizmet sektörü bakımından diğer sektörlerle oranla çevre şehir ve kasabalarla daha fazla bağlantılarının olduğunu göstermektedir. Kazaya çevre şehir ve kasabalardan insanların çalışmak için gelmeleri kazada iş imkânlarının fazla olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Kazadan dışarıya giden hizmet erbabı, genelde vasıfsız olup hizmetkârlık, ırgatlık, rençberlik gibi bedensel güç gerektiren işlerde çalışmasına rağmen içlerinde çulhalık, tüfenkçilik, demircilik, berberlik, yazıcılık, basmacılık, kazancılık gibi teknik beceri ve deneyim gerektiren meslek sahiplerinin de bulunması kazanın teknik beceri ve deneyimini ülkenin diğer şehir ve kasabalarıyla paylaştığını göstermektedir.

Merzifon kazasında 1840'lı yıllarda hizmet sektörü ve bu sektörde faaliyet gösteren esnaflarla ilgili genel bir değerlendirme yaparsak; hizmet sektörünün ticaret ve sanayi gibi şehir merkezinde yoğunlaştığı, Müslüman ve gayrimüslim ahalinin eşit şekilde hizmet sektöründe faaliyet göstermelerine rağmen nüfuslarına oranla gayrimüslim esnafların sayıca fazla olduğu, gayrimüslim esnafların daha çok teknik beceri ve deneyim gerektiren hizmetlerde Müslüman esnafların ise çoğunlukla bedensel güç gerektiren hizmetlerde faal olduğu, kazanın hizmet sektörü açısından çevre şehir ve kasabalar ile çok sıkı bağları bulunduğu söylenebilir.

3.5. Merzifon Kazasında Para ve Fiyatlar

Bir devletin ayakta kalabilmesi, varlığını devam ettirebilmesi için güçlü bir ekonomik yapıya ihtiyacı vardır. Güçlü bir ekonomik yapının en önemli göstergelerinden birisi de ülkelerin istikrarlı bir para birimine sahip olmalarıdır. Günümüz modern ekonomilerde değer ölçüsü olarak para birimi olmayan bir ekonominin varlığı mümkün değildir. Osmanlı Devleti de kuruluşunu müteakip ülke içindeki ekonomik faaliyetleri sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için kendi para birimi

olarak akçeyi belirlemiş ve gümüş madeninden basılan akçeleri piyasaya sürmüştür. Osmanlılar Fatih dönemine kadar yalnızca akçe denilen gümüş ve mangır adı verilen bakır sikkeler bastırmışlardır. Akçe temel para birimi olarak kullanılırken mangırlar günlük alış verişlerde bozuk para yerine kullanılmıştır. Fatih döneminde ise ilk kez altın sikkeler bastırılmıştır (Pamuk 2010: 113-114). Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl sonlarından itibaren iç ve dış gelişmelerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri Osmanlı para biriminin değer kaybetmesine, para ayarı ve para sistemi üzerinde bazı ayarlamaları zorunlu hale getirmiştir. Bu arayışların sonucu olarak II. Süleyman döneminde (1687-1691) kuruş olarak adlandırılan 20 gram ağırlığında gümüş sikkeler bastırılmıştır. III. Ahmed döneminde (1703-1730) akçenin yerini değer ölçüsü olarak para almıştır. Yeni düzenleme ile 1 para 3 akçe, 1 kuruş ise 40 para olarak kabul edilmiştir. Abdülmecid döneminde ise yeni bir para sistemi oluşturularak 100 kuruş 1 lira³⁰⁷, 40 para 1 kuruş olarak kabul edilmiştir (Tekin 1999: 174-175).

Çalışma konumuz olan 1839-1914 yılları arasında Merzifon kazasında fiyatlar belirlenirken kuruş, para yanında 'sentim' adı verilen ve Fransız frangının 1/100'üne eşit olan Fransız akçesi de kullanılmıştır (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71). Osmanlılar 1 kuruşu 100 sentim ve 2,5 sentimi de 1 para olarak kabul etmişlerdir (Şemseddin Sami 1987: 702). Fiyat, alışverişte bir şeyin para karşılığındaki değeri, bir mala veya emeğe para olarak biçilen değer, bir değer ile para birimi arasındaki ilişki anlamlarına gelmektedir (Fidan vd. 1996: 933). Merzifon kazasında 1840 ve 1844-45 yıllarında yapılan temettuat sayımlarına ait defterler³⁰⁸, Şer'iyye

³⁰⁷ 1850-1914 yılları arasında 1 Osmanlı lirası 0,229 ABD dolarına, 1,10 İngiliz sterlinine eşit idi (Somel 2015: 205).

³⁰⁸ Bu defterler kaza köylerinin toplu sayımına ait BOA.ML.VRD.TMT.d.14157 nolu deter, İaldı , Hırha,Koç, İlemi, Karacakaya, Kürtler, Bulak, Hayreddin, Belvar, Ilıcak, Zoğu, Makası, Muşruf, Sarı, Karınca, Rumcuk, Alan (Alala), Şeyh Yeni, Sehmüddeve, Yakub, Bulak Hacı (Dip Hacı), Hacı Kara (Hacı Veli), Eymir, Yalnız köylerinde ikâmet eden Müslüman halka ait BOA.ML.VRD.TMT.d. 14177, 14182, 14174, 14194, 14156, 14169, 14197, 14158,14163, 14168, 14152, 14155,14151, 14183, 14170, 14198, 14165, 14153, 14181, 14189, 14154, 12938, 14176, 14180 numaralı defterler, Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanalar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyit Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslüman halka ait BOA.ML.VRD.TMT.d. 14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyit Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslim halka ait olanlar ve Boşayan Tâifesi'ne ait olan BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184, 14162 numaralı defterler.

sicillerinde yer alan tereke kayıtları³⁰⁹ ve Ticaret ve Ziraat Nezâreti tarafından yayınlanan Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, 1839-1914 yılları arasında kaza genelinde hayvan, arazi, eşya, gayrimenkul, gıda ve tekstil ürünlerinin fiyatları hakkında ayrıntılı verilere ulaşmamıza imkân vermektedir. Bu kaynaklardaki veriler birbiriyle karşılaştırılarak 1839-1914 arasında kazadaki fiyatlar ve fiyatlardaki değişimler ortaya konulmaya gayret edilmiştir. 1883-1889 yılları arasındaki fiyatların tespitinde Merzifon Şer'iyye Sicillerinde yer alan tereke kayıtlarındaki bilgilerden yararlanılmıştır. Ancak tereke kayıtlarındaki bilgilerin dikkatli kullanılması gereği hatırlanmalıdır. Çünkü bu kayıtlardaki fiyatlar, eşyanın niteliğine, hayvanların fiziki özelliklerine göre farklı tereke kayıtlarında değişiklikler gösterebilmektedir. Temettuat sayımlarındaki verilerde de benzer bir ihtiyatlı yaklaşımın yararlı olacağı unutulmamalıdır. Temettuat sayımlarına ait kayıtlarda fiyatlar, köyden köye hatta haneden haneye değişiklikler gösterebilmektedir. Bahsi geçen kaynakların taranması sonucu tespit edilebilen fiyatlar aşağıda ayrıntılı olarak tasnif edilmiştir.

---

³⁰⁹ Bu siciller 1883-1888 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden MŞS.d.6970 ve 1887-1890 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden MŞS.d.6971 Şer'iyye sicil defterleridir.

3.5.1. Hayvan Fiyatları

3.5.1.1. Büyükbaş Hayvan Fiyatları

Tablo 3.28: Kazadaki Büyükbaş Hayvan Fiyatları

Hayvan	1840 Fiyatları/Krş.	1883-1890 Fiyatları/Krş.	1913 Fiyatı/Krş
Karasığır İneği	80-110 ³¹⁰	125 ³¹¹	300 ³¹²
Dişi Döğe	40-50 ³¹³	-	-
Camus İneği	250 ³¹⁴	400 ³¹⁵	500 ³¹⁶
Camus Öküzü	250-350 ³¹⁷	1000 ³¹⁸	-
Camus Malağı	120 ³¹⁹	100 ³²⁰	150 ³²¹
Camus Döğesi	80 ³²²	-	-
Comba	100 ³²³	-	700 ³²⁴
Karasığır Öküzü	100 ³²⁵	250 ³²⁶	300 ³²⁷
Tosun	40-50 ³²⁸	50 ³²⁹	300 ³³⁰
Dana	10-20 ³³¹	-	80 ³³²

Tablo incelendiğinde büyükbaş hayvan fiyatlarında 1839 yılından 1914 yılına kadar hayvan türü ve özelliğine göre farklı oranlarda olsa da genelde düzenli bir artış olduğu görülmektedir. Örneğin 1840 yılında 100 kuruş olan bir karasığır öküzü XIX. yüzyılın ikinci yarısında 250 kuruşa, 1913 yılında ise 300 kuruşa, bir karasığır ineği 1840 yılında ortalama 95 kuruş iken XIX. yüzyılın ikinci yarısında 125, 1913 yılında ise 300 kuruşa yükselmiştir. 1839-1914 arasındaki bu artış karasığır öküzünde %200,

³¹⁰ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,11).

³¹¹ (MŞS.d.6970: 124) Danası ile birlikte, danalı.

³¹² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³¹³ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,11).

³¹⁴ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 51,53).

³¹⁵ (MŞS.d.6970: 124) Malağı ile birlikte, malaklı.

³¹⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³¹⁷ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,52).

³¹⁸ (MŞS.d.6970: 124).

³¹⁹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 51).

³²⁰ (MŞS.d.6970: 124).

³²¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³²² (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 51).

³²³ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9).

³²⁴ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³²⁵ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,16).

³²⁶ (MŞS.d.6970: 124).

³²⁷ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³²⁸ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,43).

³²⁹ (MŞS.d.6970: 124).

³³⁰ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³³¹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 16,40).

³³² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

karasığır ineğinde ise %100 oranında gerçekleşmiştir. Diğer büyükbaş türlerinin fiyatlarında da farklı oranlarda yükseliş trendi devam etmiştir.

3.5.1.2. Küçükbaş Hayvan Fiyatları

Tablo 3.29: Kazadaki Küçükbaş Hayvan Fiyatları

Hayvan	1840 Fiyatları/Krş.	1883-1890 Fiyatları/Krş	1913 Fiyatı/Krş
Keçi	10 ³³³	25 ³³⁴	50 ³³⁵
Teke	-	-	80 ³³⁶
Oğlak	-	10 ³³⁷	15 ³³⁸
Koyun	15-20 ³³⁹	-	70 ³⁴⁰
Koç	-	-	100 ³⁴¹
Kuzu	-	-	30 ³⁴²
Burma	-	-	50 ³⁴³

Büyükbaş hayvan türlerinde olduğu gibi küçükbaş hayvan türlerinde de 1839-1914 yılları arasında fiyat artışı olduğu anlaşılmaktadır. Mesela 1840 yılında 10 kuruş olan bir keçi 1883-1890 arasında 25 kuruşa, 1913 yılında ise 50 kuruşa, 1840 yılında ortalama 15 kuruş olan bir koyun 1913 yılında 70 kuruşa yükselmiştir. 1883-1890 yılları arasında 10 kuruş olan oğlak fiyatı da 1913 yılında 15 kuruşa yükselmiştir. 1839-1914 yılları arasındaki fiyat artışı keçide %400, koyunda yaklaşık %366 civarında gerçekleşmiştir. Bu örnekleri dikkate alarak 1839-1914 yılları arasında büyük ve küçükbaş hayvanlardaki fiyat artışlarını kıyasladığımızda küçükbaş hayvan fiyatlarındaki artış oranının büyükbaş hayvan fiyatlarındaki artış oranından daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

³³³ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,10).

³³⁴ (MŞS.d.6970: 124).

³³⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³³⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³³⁷ (MŞS.d.6970: 124).

³³⁸ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³³⁹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 38,41).

³⁴⁰ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³⁴¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³⁴² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³⁴³ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

3.5.1.3.Yük Hayvanları Fiyatları

Tablo 3.30: Kazadaki Yük Hayvanı Fiyatları

Hayvan	1840 Fiyatı/krş	1883-1890 Fiyatı/krş.	1913 Fiyatı/krş.
Merkeb	100 ³⁴⁴	225 ³⁴⁵	300 ³⁴⁶
Dişi Merkeb	-	150 ³⁴⁷	-
Tay	250 ³⁴⁸	-	-
Kısrak	180-250 ³⁴⁹	250 ³⁵⁰	-
Bargir	200-250 ³⁵¹	300 ³⁵²	800 ³⁵³
Katır	500 ³⁵⁴	-	1000 ³⁵⁵

Tablo incelendiğinde yük hayvanı fiyatlarının büyük ve küçükbaş hayvan fiyatlarına paralel olarak 1839-1914 yılları arasında yükseldiği görülmektedir. 1839-1914 yılları arasında yük hayvanlarının fiyatlarında meydana gelen artış oranı merkep fiyatında %200, katırda %50, at fiyatında ise yaklaşık %190 civarında gerçekleşmiştir. Diğer yandan 1 kovan arı fiyatı 1840 yılında 10 kuruş iken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 15) 1883-1890 yılları arasında 14,28 kuruşa yükselmiştir (MŞS.d.6970: 124). Merzifon'un hemen batısında yer alan Gümüşhacıköy kazasında 1908 yılında 1 arı kovanının 15 kuruş olduğu dikkate alınırsa (GŞS.d.5155: 231) artışın sadece Merzifon'a özgü olmadığı diğer kazalarda da benzer fiyat artışlarının olduğu söylenebilir.

³⁴⁴ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,15).

³⁴⁵ (MŞS.d.6970: 124).

³⁴⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³⁴⁷ (MŞS.d.6970: 124).

³⁴⁸ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9,27).

³⁴⁹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 52,53).

³⁵⁰ (MŞS.d.6970: 124).

³⁵¹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 11).

³⁵² (MŞS.d.6970: 124) Koşum takımı ile birlikte.

³⁵³ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

³⁵⁴ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 15).

³⁵⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 642-648).

3.5.2. Gayrimenkul Fiyatları

Tablo 3.31: Kazadaki Gayrimenkul Fiyatları

Gayrimenkul Türü	1840 Fiyatı/krş.	1883-1890 Fiyatı/krş.
Bağ (Dönüm)	200-250 ³⁵⁶	-
Nazırlar Nahiyesinde Üç Beldarlık Bağ	-	500 ³⁵⁷
Bulak Köyünde Dört Beldarlık Bağ	-	400 ³⁵⁸
Schmüddevle Köyünde Tarla (Dönüm)	15-20 ³⁵⁹	250 ³⁶⁰
Bahçe (Dönüm)	200 ³⁶¹	-
Hoca Süleyman Mahallesi'nde Ev	-	6000 ³⁶²
Alıcık Köyünde İki odalı Ev	-	600 ³⁶³
Şeyh Yeni Köyünde Beş Odalı Ev	-	800 ³⁶⁴
Bulak Köyünde Ev	-	2000 ³⁶⁵
Hacı Hasan Mahallesi'nde Ev Hissesi (1/2)	-	2000 ³⁶⁶
Saraycık Köyünde Ambar Üzerinde Yazlık	-	50 ³⁶⁷
Saraycık Köyünde Üç Göz Ahır	-	350 ³⁶⁸
Alıcık Köyünde Ahır	-	150 ³⁶⁹
Saraycık Köyünde Bir Göz Samanhane	-	150 ³⁷⁰
Saraycık Köyünde Harman Yeri	-	200 ³⁷¹
Alıcık Köyünde Harman Yeri	-	100 ³⁷²

Gayrimenkul fiyatları bulunduğu yer, kapladığı alan ve niteliğine göre değişmektedir. Zaten yukarıda da görüldüğü gibi özellikle ev fiyatları farklı değerlerde tespit edilmiştir. Yalnız burada şehir merkezindeki emlak fiyatlarının köylerdeki emlak fiyatlarına oranla daha yüksek olduğu söylenebilir. Köylerde olup da fiyatı verilen evler içerisinde en pahalı ev Bulak köyünde 2.000 kuruş olan ev iken Hoca Süleyman Mahallesi'ndeki bir ev fiyatının 6.000 kuruş olması, Hacı Hasan Mahallesi'ndeki bir evin yarım hissesinin 2.000 kuruş olması bu tespiti güçlendirmektedir.

³⁵⁶ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 9-10).

³⁵⁷ (MŞS.d.6971: 43).

³⁵⁸ (MŞS.d.6970: 88).

³⁵⁹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 121-122).

³⁶⁰ (MŞS.d.6970: 60).

³⁶¹ (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 37).

³⁶² (MŞS.d.6970: 86).

³⁶³ (MŞS.d.6971: 29).

³⁶⁴ (MŞS.d.6970: 94).

³⁶⁵ (MŞS.d.6970: 88).

³⁶⁶ (MŞS.d.6970: 96).

³⁶⁷ (MŞS.d.6970: 131).

³⁶⁸ (MŞS.d.6970: 131).

³⁶⁹ (MŞS.d.6971: 29).

³⁷⁰ (MŞS.d.6970: 131).

³⁷¹ (MŞS.d.6970: 131).

³⁷² (MŞS.d.6971: 29).

Tarla fiyatlarında imkânlar ölçüsünde sağlıklı bir kıyaslama yapabilmek için aynı yerleşim yerindeki yani Sehmüddeve köyündeki farklı tarihlerdeki fiyatlar dikkate alınmıştır. Mezkûr köydeki tarla fiyatları 1840 yılında 15-20 kuruş arası iken 1880-1889 yılları arasında 250 kuruşa çıkmış olması, arazi fiyatlarında yaklaşık on kat artış yaşandığını göstermektedir.

3.5.3. Gıda Fiyatları

Tablo 3.32: Kazadaki Gıda Fiyatları

Tarımsal Gıdalar	1883-1890 Fiyatları/krş.	1913 Fiyatı krş/par/sen
Buğday (Kile)	100 ³⁷³	18 krş ³⁷⁴
Arpa (Kile)	50 ³⁷⁵	10 krş ³⁷⁶
Karıklı (Kile)	60 ³⁷⁷	-
Saman (Çetan ³⁷⁸)	5 ³⁷⁹	-
Mısır (Ölçek)	6 ³⁸⁰	13krş,12par ³⁸¹
Bulgur (Ölçek)	10 ³⁸²	-
Yulaf (Kile)	60 ³⁸³	-
Sirke (Batman)	6 ³⁸⁴	-
Nohut (Kıyye)	-	1krş ³⁸⁵
Fasulye (Kıyye)	-	1krş,10par ³⁸⁶
Mercimek (Kıyye)	-	1krş ³⁸⁷
Patates (Kıyye)	-	30par. ³⁸⁸
Soğan (Kıyye)	-	15par ³⁸⁹
Sarımsak (Kıyye)	-	15par ³⁹⁰
Havuç (Kıyye)	-	10par ³⁹¹

³⁷³ (MŞS.d.6970: 124).

³⁷⁴ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71).

³⁷⁵ (MŞS.d.6970: 124).

³⁷⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69-71).

³⁷⁷ (MŞS.d.6970: 124).

³⁷⁸ Saman taşımak için kağınlara konulan büyük sepet, saman taşımaya yarayan, dört yanı kilim ya da hasırla çevrilmiş kağını, at arabası, ot saman koymak için kullanılan büyük sepet (www.tdk.gov.tr, Büyük Türkçe Sözlük, 30 Haziran 2018, 16.50'de erişildi). Bir çetan samanının Merzifon'un batısında yer alan Amasya'nın bir diğer kazası Gümüşhacıköy'de 1902 yılında 10 (GŞS.d.5153: 1) ve 1908 yılında 8 (GŞS.d.5155: 3) kuruşa satıldığı dikkate alınırsa 1890'lı yıllardan XX. yüzyıl başlarına kadar fiyatında iki kata yakın bir artış olduğu söylenebilir.

³⁷⁹ (MŞS.d.6970: 124).

³⁸⁰ (MŞS.d.6970: 6).

³⁸¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 69,71). Kile fiyatıdır.

³⁸² (MŞS.d.6970: 6).

³⁸³ (MŞS.d.6971: 136).

³⁸⁴ (MŞS.d.6971: 139).

³⁸⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 150,-157).

³⁸⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 150- 157).

³⁸⁷ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 150- 157).

³⁸⁸ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210-211).

³⁸⁹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210-211).

³⁹⁰ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210, 211).

³⁹¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 210-211).

Tablo 3.32 (devamı): Kazadaki Gıda Fiyatları

Tarımsal Gıdalar	1883-1890 Fiyatları/krş.	1913 Fiyatı krş/par/sen
Haşhaş (Kıyye)	-	1krş ³⁹²
Ceviz (Ölçek)	8 ³⁹³	-
Elma	-	1krş ³⁹⁴
Armut	-	70sen ³⁹⁵
Erik	-	50sen ³⁹⁶
Kayısı	-	50sen ³⁹⁷
Yaş Üzüm	-	20par ³⁹⁸
Kuru Üzüm	-	1krş,20par ³⁹⁹
Bal (Kıyye)	-	6krş ⁴⁰⁰
Koyun sütü	-	1krş ⁴⁰¹
Keçi Sütü	-	1krş ⁴⁰²
İnek Sütü	-	1krş ⁴⁰³
Manda Sütü	-	1krş ⁴⁰⁴
Tereyağı	-	10krş ⁴⁰⁵
Peynir	-	4krş ⁴⁰⁶

1913 yılında baklagillerde fasulyenin 30 paralık ortalama fiyatıyla en pahalı ürün olduğu, fasülyeyi %25 daha ucuz bir fiyatla nohut ve mercimeğin izlediği anlaşılmaktadır. Sebzelerde patatesin 30 para ile en pahalı sebze olduğu, patatesi %50 daha düşük fiyatla soğan ve sarımsağın takip ettiği havucun ise en ucuz sebze olduğu görülmektedir. Meyvelerde kurutulmuş üzümün 1 kuruş 20 para ile en pahalı meyve olduğu, bunu elma ve yaş üzümün takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Armut, erik ve kayısının elma ve üzümle kıyaslandığında değerlerinin çok düşük olduğu söylenebilir. Hayvansal gıdalar içinde fiyatı en yüksek olan tereyağını peynir takip etmektedir. Keçi, koyun, manda, inek ve koyun sütünün fiyatının aynı olduğu görülmektedir.

³⁹² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 328-329).

³⁹³ (MŞS.d.6970: 6).

³⁹⁴ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

³⁹⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

³⁹⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

³⁹⁷ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

³⁹⁸ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

³⁹⁹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 428-434).

⁴⁰⁰ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 532).

⁴⁰¹ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

⁴⁰² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

⁴⁰³ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

⁴⁰⁴ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

⁴⁰⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

⁴⁰⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

3.5.4. Eşya Fiyatları

Merzifon Şer'iyeye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarındaki veriler taranarak 1883-1890 yılları arasında kazadaki eşya fiyatları tespit edilmek suretiyle okuyucuya bu dönemde kullanılan eşyalar ve fiyatları ile ilgili olarak bir fikir vermek amacıyla liste halinde aşağıya çıkarılmıştır:

Tablo 3.33: Kazadaki Eşya Fiyatları

Araba, Koşum Takımı, Tarım Eşyaları	1883-1890 Fiyatları/krş.
Öküz Arabası	50 ⁴⁰⁷
Araba Takımı ile birlikte	75 ⁴⁰⁸
Araba Urganı	5 ⁴⁰⁹
At Takımı	25 ⁴¹⁰
Merkeb Kamçısı	28 ⁴¹¹
Araba Demiri	10 ⁴¹²
Saban Demiri	5 ⁴¹³
Balta	2 ⁴¹⁴
Bel	6 ⁴¹⁵
Kazma	3 ⁴¹⁶
Havan	5 ⁴¹⁷
Kebir Ambar	400 ⁴¹⁸
Küçük Ambar	50 ⁴¹⁹
Ambar Tahtası	2,25 ⁴²⁰
Şırabend	100 ⁴²¹
Tahta Sandık	20 ⁴²²
Selvi Sandık	100 ⁴²³
Atik Küp	1,5 ⁴²⁴
Gaz Lambası	2,5 ⁴²⁵
Şamdan	30 ⁴²⁶

⁴⁰⁷ (MŞS.d.6970: 143).

⁴⁰⁸ (MŞS.d.6970: 124).

⁴⁰⁹ (MŞS.d.6970: 136).

⁴¹⁰ (MŞS.d.6970: 6).

⁴¹¹ (MŞS.d.6970: 33).

⁴¹² (MŞS.d.6971: 142).

⁴¹³ (MŞS.d.6971: 136).

⁴¹⁴ (MŞS.d.6970: 125).

⁴¹⁵ (MŞS.d.6970: 125).

⁴¹⁶ (MŞS.d.6970: 125).

⁴¹⁷ (MŞS.d.6970: 125).

⁴¹⁸ (MŞS.d.6970: 88).

⁴¹⁹ (MŞS.d.6970: 88).

⁴²⁰ (MŞS.d.6970: 96).

⁴²¹ (MŞS.d.6970: 123).

⁴²² (MŞS.d.6970: 2).

⁴²³ (MŞS.d.6970: 126).

⁴²⁴ (MŞS.d.6970: 2).

⁴²⁵ (MŞS.d.6971: 139).

⁴²⁶ (MŞS.d.6970: 16).

Tablo 3.33 (devamı): Kazadaki Eşya Fiyatları

Araba, Koşum Takımı, Tarım Eşyaları	1883-1890 Fiyatları/krş.
Ocak Temürü	2 ⁴²⁷
Sac Ayağı	2 ⁴²⁸
Müstamel Soba	20 ⁴²⁹
Ocak Körüğü	5 ⁴³⁰
Sigara Tabağı + Tesbih + Duhan Tabağı	85 ⁴³¹
Gözlük	5 ⁴³²
Basma Kol saati	100 ⁴³³
Çalar Saat	25 ⁴³⁴
Tezgah Takımı	30 ⁴³⁵
Cendere	50 ⁴³⁶
El Değirmeni	10 ⁴³⁷
İbrik	15 ⁴³⁸
Duhan Tablası	1,33 ⁴³⁹
Terzi Makinesi	200 ⁴⁴⁰
Terzi Ütüsü	10 ⁴⁴¹
Fildişi Tarak	5 ⁴⁴²
Sim (Gümüş)Tarak	9 ⁴⁴³
Beşik	12 ⁴⁴⁴

Ev eşyaları içinde saat çeşitleri, gözlük, terzi makinesi, terzi ütüsü, gaz lambası gibi eşyaların bulunması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında o günkü şartlara göre herkesin ulaşamayacağı, herkesin evinde bulunması mümkün olmayan bazı teknik aletlerin kazaya ulaşmış ve kazada kullanılıyor olması dikkat çekmektedir. Bu durum kazanın diğer şehir ve bölgeler ile ticari bağlantılarını da göstermesi bakımından ilginçtir.

⁴²⁷ (MŞS.d.6970: 32).

⁴²⁸ (MŞS.d.6970: 32).

⁴²⁹ (MŞS.d.6970: 40).

⁴³⁰ (MŞS.d.6970: 120).

⁴³¹ (MŞS.d.6970: 85).

⁴³² (MŞS.d.6970: 102).

⁴³³ (MŞS.d.6970: 120).

⁴³⁴ (MŞS.d.6971: 38).

⁴³⁵ (MŞS.d.6971: 12).

⁴³⁶ (MŞS.d.6971: 12).

⁴³⁷ (MŞS.d.6971: 76).

⁴³⁸ (MŞS.d.6971: 84). İbrik fiyatları sancak merkezinde 1863 yılında yaklaşık 18 (AŞS d.468: 8), 1868 yılında da 20 kuruş (AŞS.d.469: 37) idi.

⁴³⁹ (MŞS.d.6971: 110).

⁴⁴⁰ (MŞS.d.6971: 139).

⁴⁴¹ (MŞS.d.6971: 139).

⁴⁴² (MŞS.d.6971: 36).

⁴⁴³ (MŞS.d.6970: 125).

⁴⁴⁴ (MŞS.d.6970: 139).

Mutfak Eşyaları	1883-90 Fiyatları/krş.
Kahve Takımı	5 ⁴⁴⁵
Kahve Değirmeni	15 ⁴⁴⁶
Sim Kahve Tepsisi	30 ⁴⁴⁷
Kahve Kutusu	2 ⁴⁴⁸
Çini Tabak	1 ⁴⁴⁹
Tepsi	1,5 ⁴⁵⁰
Sofra Tahtası+Etmek Tahtası	10 ⁴⁵¹
Tencere+Tava	15 ⁴⁵²
Sagır Nühas Mangal	50 ⁴⁵³
Evani-i Nühasiye	10 ⁴⁵⁴
Müstamel Çuval	30 ⁴⁵⁵
Un Çuvalı	20 ⁴⁵⁶

Mutfak eşyaları içinde kahve kutusu, takımı, değirmeni ve tepsisinin bulunması kazada kahve tüketiminin yaygın olduğunu göstermektedir. Mangal ve bazı kapların bakır olmasından bakır ev eşyalarının yaygın olarak kullanıldığı, yemeklerin de yere serilen tahta üzerine konularak yere oturulmak suretiyle yenildiği anlaşılmaktadır.

Ziynet Eşyaları	1883-1890 Fiyatları/krş.
Beşlik Altın	6,48 ⁴⁵⁷
Onluk Altın	12,5 ⁴⁵⁸
Yirmilik Gazi Altın	22 ⁴⁵⁹
Sandıklı Altın	55 ⁴⁶⁰
Mahmudiye Altını	60 ⁴⁶¹
İslambul Altını	25 ⁴⁶²
Altın Küpe	100 ⁴⁶³
İncisi Kendinden Altın Küpe	90 ⁴⁶⁴
Bacaklı Altın Küpe	90 ⁴⁶⁵
Küpe	150 ⁴⁶⁶
Altın Yüzük	20 ⁴⁶⁷
Sim Yüzük	2 ⁴⁶⁸

⁴⁴⁵ (MŞS.d.6970: 125) .

⁴⁴⁶ (MŞS.d.6970: 125).

⁴⁴⁷ (MŞS.d.6970: 95).

⁴⁴⁸ (MŞS.d.6970: 120).

⁴⁴⁹ (MŞS.d.6970: 120).

⁴⁵⁰ (MŞS.d.6970: 120).

⁴⁵¹ (MŞS.d.6970: 120).

⁴⁵² (MŞS.d.6970: 120).

⁴⁵³ (MŞS.d.6971: 28).

⁴⁵⁴ (MŞS.d.6971: 29).

⁴⁵⁵ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁵⁶ (MŞS.d.6970: 40).

⁴⁵⁷ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁵⁸ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁵⁹ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁶⁰ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁶¹ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁶² (MŞS.d.6971: 52).

⁴⁶³ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁶⁴ (MŞS.d.6970: 126).

⁴⁶⁵ (MŞS.d.6970: 121).

⁴⁶⁶ (MŞS.d.6970: 54).

⁴⁶⁷ (MŞS.d.6970: 126).

Kazada halk arasında küpe, yüzük ve muhtelif altın ziynet eşyalarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tablodaki altın türleri incelendiğinde değerli bir maden olarak altının farklı ağırlıklarda şekillendirilerek bütçe imkânları içerisinde halka bir tasarruf aracı olarak sunulduğu görülmektedir. Ziynet eşyaları içinde küpelerin en pahalı ziynet eşyaları olduğu dikkate alınırca gram olarak ağırlıklarının günümüzdeki küpelere oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Altın ve gümüş yüzükler arasındaki on kata varan fiyat farkı gümüşün altın karşısındaki değerinin o dönemde de günümüzdekinden pek farklı olmadığını göstermektedir.

3.5.5. Silah Fiyatları

Tablo 3.34: Kazadaki Silah Fiyatları

Silah Türü	1883-1890 Fiyatları/krş.
Kılıç	60 ⁴⁶⁹
Kebir Bıçak	20 ⁴⁷⁰
Tabanca	50 ⁴⁷¹
Tüfenk	60 ⁴⁷²

Silah fiyatları bakımından bir kılıcın tüfenk ile aynı fiyatta olması hatta bir tabancadan daha pahalı olması şaşırtıcıdır. Bu fiyatlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında kazada tabanca ve tüfenk türü ateşli silahların bol olduğunu, halkın bunlara kolaylıkla ulaşabildiğini ya da halkın bu silahlara rağbet etmediği, kılıcın daha fazla rağbet gördüğü düşüncesini akla getirmektedir⁴⁷³.

⁴⁶⁸ (MŞS.d.6970: 126).

⁴⁶⁹ (MŞS.d.6970: 95).

⁴⁷⁰ (MŞS.d.6970: 96).

⁴⁷¹ (MŞS.d.6970: 102).

⁴⁷² (MŞS.d.6970: 114).

⁴⁷³ Amasya'da 1858 yılında bir kılıç fiyatı 50 kuruş iken (AŞS.d 466: 96) tabanca fiyatının 10 kuruş (AŞS.d.466: 12), tüfenk fiyatının 30 kuruş (AŞS.d.466: 12) olmasına bakılarak silahlar konusunda sancak merkezinde de benzer bir yaklaşımın olduğu söylenebilir.

3.5.6. Tekstil Fiyatları

Tablo 3.35: Kazadaki Tekstil Ürünleri Fiyatları

Ev Döşemesi ve Yatak Takımları	1883-1890 Fiyatları/krş.
Müstamel Yatak	60 ⁴⁷⁴
Yorgan Yüzü	6 ⁴⁷⁵
Döşek Yüzü	8,33 ⁴⁷⁶
Müstamel Çuha Şilte	35 ⁴⁷⁷
Kıvırtma Çarşaf	15 ⁴⁷⁸
Merzifonkâri Çarşaf	8,71 ⁴⁷⁹
Kastamoni Çarşaf	15 ⁴⁸⁰
Çadır Çarşaf	15 ⁴⁸¹
Sofra Altı	15 ⁴⁸²
Müstamel Seccade	10 ⁴⁸³
Halı Seccade	80 ⁴⁸⁴
Basma Yüzlü Minder	5 ⁴⁸⁵
Minder	2 ⁴⁸⁶
Yasdık(Ot Mamülü)	10 ⁴⁸⁷
Kendir Çul	20 ⁴⁸⁸
Cecim ⁴⁸⁹ Kilim	50 ⁴⁹⁰
Müstamel Kilim	15 ⁴⁹¹
Mendil	17 ⁴⁹²
İpekli Suluk	15 ⁴⁹³
İp Fiyatları	
Kırmızı İplik (Paket)	60494
Beyaz İplik (Paket)	40495
Felemenk İpliği (Adet)	15496

⁴⁷⁴ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁷⁵ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁷⁶ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁷⁷ (MŞS.d.6970: 2).

⁴⁷⁸ (MŞS.d.6970: 2).

⁴⁷⁹ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁸⁰ (MŞS.d.6970: 137).

⁴⁸¹ (MŞS.d.6970: 4).

⁴⁸² (MŞS.d.6971: 25).

⁴⁸³ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁸⁴ (MŞS.d.6970: 12).

⁴⁸⁵ (MŞS.d.6970: 4).

⁴⁸⁶ (MŞS.d.6970: 125).

⁴⁸⁷ (MŞS.d.6970: 125).

⁴⁸⁸ (MŞS.d.6970: 88).

⁴⁸⁹ İnce dokunmuş renkli, nakışlı kilim (WWW.tdk.gov.tr, Büyük Türkçe Sözlük, 14 Eylül 2018, 10.12 de erişildi).

⁴⁹⁰ (MŞS.d.6970: 12).

⁴⁹¹ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁹² (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁹³ (MŞS.d.6970: 16).

⁴⁹⁴ (MŞS.d.6971: 40).

⁴⁹⁵ (MŞS.d.6971: 40).

⁴⁹⁶ (MŞS.d.6971: 44).

Tablo 3.35 (devamı): Kazadaki Tekstil Ürünleri Fiyatları

İp Fiyatları	
Kök İpliği (Bohça)	32 ⁴⁹⁷
Kırmızı İplik (Kıyye)	17 ⁴⁹⁸
Kendir Bağı	1 ⁴⁹⁹
Giyisiler ve Giysi Yapımında Kullanılan Kumaşların Fiyatları	
Tokat Yemenisi	20,625 ⁵⁰⁰
Fes	3 ⁵⁰¹
Kırmızı Kuşak	4,46 ⁵⁰²
Trabolis Bohça Kuşak	30 ⁵⁰³
Kırmızı Bez (Top)	7 ⁵⁰⁴
Hacıköyü Bezi (Top)	11 ⁵⁰⁵
Hasköy Bezi (Top)	11 ⁵⁰⁶
Asdarlık(top)	45 ⁵⁰⁷
Merzifonkâri Donluk	4,62
Adi Basma(Parça)	0,96
Basma Bohça	2 ⁵⁰⁸
Caniği Zenne boy Entari	20 ⁵⁰⁹
Mecidiye Zenne Boy Entari	30 ⁵¹⁰
Bindalı Boy Entarisi	100 ⁵¹¹
Dikilmiş Çocuk Entarisi	6 ⁵¹²
Dikilmiş Büyük Entari	9 ⁵¹³
Bandik	62,5 ⁵¹⁴
Boğça Acem Şalı	20 ⁵¹⁵
Caniği İşlik	15 ⁵¹⁶
Çadır Gömlek	6,25 ⁵¹⁷
Cedid Fanila Gömlek	20 ⁵¹⁸
Basma Fistan	10 ⁵¹⁹
İşli Yağlık	2 ⁵²⁰
Üslük	8 ⁵²¹

⁴⁹⁷ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁹⁸ (MŞS.d.6971: 108).

⁴⁹⁹ (MŞS.d.6970: 95).

⁵⁰⁰ (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰¹ (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰² (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰³ (MŞS.d.6970: 137) .

⁵⁰⁴ (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰⁵ (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰⁶ (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰⁷ (MŞS.d.6971: 108).

⁵⁰⁸ (MŞS.d.6970: 2).

⁵⁰⁹ (MŞS.d.6970: 2).

⁵¹⁰ (MŞS.d.6970: 4).

⁵¹¹ (MŞS.d.6970: 28).

⁵¹² (MŞS.d.6971: 108).

⁵¹³ (MŞS.d.6971: 108).

⁵¹⁴ (MŞS.d.6970: 102).

⁵¹⁵ (MŞS.d.6970: 2). Acem şalının Merzifon'dan başka 1868 yılında Amasya'da 31 kuruş değere sahip olması dikkate alınır (AŞS.d.469: 36) sancak genelinde halktan rağbet gördüğü söylenebilir.

⁵¹⁶ (MŞS.d.6970: 3).

⁵¹⁷ (MŞS.d.6970: 4).

⁵¹⁸ (MŞS.d.6970: 34).

⁵¹⁹ (MŞS.d.6970: 101).

⁵²⁰ (MŞS.d.6970: 16).

⁵²¹ (MŞS.d.6970: 28).

Tablo 3.35 (devamı): Kazadaki Tekstil Ürünleri Fiyatları

Giyisiler ve Giysi Yapımında Kullanılan Kumaşların Fiyatları	
Beyaz Çorab	2,57 ⁵²²
Boyalı Kundura	38 ⁵²³
Büyük Basma Caket	8 ⁵²⁴
Müstamel Sako	50 ⁵²⁵
Eldiven	3 ⁵²⁶
Hamam Esvabı	75 ⁵²⁷
Trabzon Peşkiri	10 ⁵²⁸
Peşkir	2,18 ⁵²⁹
İşli Uçkur	1,5 ⁵³⁰
Ham Deri	1,92 ⁵³¹

Tablodaki veriler dikkatle incelendiğinde erkekler için başa fes, iç çamaşırı olarak don ve fanila, üst kısma, gömlek, içlik, ceket ve kırmızı kuşak, ayaklarda çorap, kundura tercih edildiği; kadınlarda ise başa Tokat yemenisi, Acem şalı, alt kısma bandik, üst kısma ya bütün boy entari ya da fistan tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yine şehirde halkın giysi olarak farklı tür ve kalitede kumaşlardan üretilen giysilere ulaşma imkânı olduğu görülmektedir. Ayrıca tabloda Flemenk ipliğinin olması kazaya Hollanda'dan iplik getirildiğini dolayısıyla ticaretin canlı olduğunu göstermektedir.

3.5.7. Kitap Fiyatları

Tablo 3.36: Kazadaki Kitap Fiyatları

Kitaplar	1883-1890 Fiyatları/Krş.
Kelam-ı Kadim	60 ⁵³²
Basma Kelam-ı Kadim	19 ⁵³³
İncil	4 ⁵³⁴
Hadis-i Şerif Kitabı	10 ⁵³⁵
Fetava-i Ali Efendi	25 ⁵³⁶
Sure-i Rahman Himamıyesi	6 ⁵³⁷

⁵²² (MŞS.d.6970: 34).

⁵²³ (MŞS.d.6971: 36).

⁵²⁴ (MŞS.d.6971: 36).

⁵²⁵ (MŞS.d.6970: 102).

⁵²⁶ (MŞS.d.6970: 120).

⁵²⁷ (MŞS.d.6970: 53).

⁵²⁸ (MŞS.d.6970: 148).

⁵²⁹ (MŞS.d.6970: 16).

⁵³⁰ (MŞS.d.6970: 2).

⁵³¹ (MŞS.d.6970: 143).

⁵³² (MŞS.d.6970: 3).

⁵³³ (MŞS.d.6971: 122).

⁵³⁴ (MŞS.d.6970: 120).

⁵³⁵ (MŞS.d.6971: 46).

⁵³⁶ (MŞS.d.6971: 36).

Tablo 3.36 (devamı): Kazadaki Kitap Fiyatları

Kitaplar	1883-1890 Fiyatları/Krş.
Mevi'za Kitabı	10 ⁵³⁸
Ahteri Kitabı	30 ⁵³⁹
Mesnevi-i Şerif	40 ⁵⁴⁰
Resai'l ve Kitab (15 Adet)	52 ⁵⁴¹
Mushaf-ı Şerif	15 ⁵⁴²
Kavaid-i Akaid	5 ⁵⁴³
Risale-i Adudiyye	5 ⁵⁴⁴
Şer'a-i Seyyid Alizâde	10 ⁵⁴⁵
Kitab-ı Savaik	3 ⁵⁴⁶
Kavaid-i A'rab Şerhi	5 ⁵⁴⁷
Kitab-ı İnşai'ye ve Tuhfet'ül Mülük	3 ⁵⁴⁸
Mülteka'l-Ebhur	30 ⁵⁴⁹
Mecmua Kitabı	5 ⁵⁵⁰
Zübde-i İlmihal Risalesi	1 ⁵⁵¹

Dini kitaplar içerisinde Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in fiyatının Hıristiyan ahalinin kutsal kitabı İncil fiyatından çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'ler içerisinde el yazması olanlara basma Kur'an-ı Kerim'lerden çok daha yüksek bir değer biçildiği görülmektedir. Yine bu fiyatlara bakarak Kur'an-ı Kerim'den sonra en değerli kitabın Mesnevi olduğunu, ondan sonra da Hanefi fıkıh kitabı Mülteka'l-Ebhur ve yine Hanefi mezhebi üzere fetvalar olan Fetava-i Ali Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Yani ahlâk ve fıkıh meseleleri ile ilgili kitaplar daha fazla kıymete değer bulunan kitaplar olarak görülmektedir.

⁵³⁷ (MŞS.d.6971: 36).

⁵³⁸ (MŞS.d.6971: 36).

⁵³⁹ (MŞS.d.6971: 36).

⁵⁴⁰ (MŞS.d.6971: 36).

⁵⁴¹ (MŞS.d.6971: 36).

⁵⁴² (MŞS.d.6971: 36).

⁵⁴³ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁴⁴ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁴⁵ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁴⁶ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁴⁷ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁴⁸ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁴⁹ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁵⁰ (MŞS.d.6970: 3).

⁵⁵¹ (MŞS.d.6970: 3).

3.6. 1913 Yılında Merzifon Kazası, Amasya Sancağı, Sivas Vilâyeti ve Ülke Genelindeki Tarım Ürünü, Hayvan ve Hayvansal Gıda Fiyatları

Merzifon kazasındaki fiyatların ne anlama geldiğinin anlaşılması için sancak, eyalet ve ülke genelindeki fiyatlarla kıyaslanması, aradaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması gerekmektedir. Aşağıda Merzifon kazasına ait tarım ürünleri, meyve, canlı hayvan ve hayvansal gıda fiyatları önce Amasya sancağındaki diğer kazalarda geçerli olan fiyatlar, sonra da Sivas eyalet ve ülke ortalaması ile karşılaştırılarak kaza dışı fiyatlara göre benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye gayret edilmiştir.

3.6.1. Tarım Ürünleri Fiyatları

1913 yılında tarım ürünlerinin Merzifon kazası ve Amasya sancağındaki fiyatları, Sivas eyalet ve ülke ortalaması aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.37: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Tarım Ürünü Fiyatları⁵⁵²

Hububat Türü (Kile)	Kazalar									
	Amasya	Havza	G. Hacıköy	Köprü	Ladik	Mecidözü	Merzifon	Sancak Geneli	Vilâyet Geneli	Ülke Geneli
Buğday (Kile)	22krş	20krş	21krş	20krş	15krş	16krş	18krş	18 krş 34 sen	16krş 28par	21krş 15sen
Kabluca (Kile)	8krş	-	-	-	6krş	5krş	6krş	6 krş 10 Sen	8krş 14 par	11krş 68sen
Arpa (Kile)	10krş	10krş	8krş	10krş	8krş	8krş	10krş	9 krş 6 sen	10krş 15par	12krş 42sen
Yulaf (Kile)	9krş	-	6krş	7krş	6krş	6krş	6krş	6 krş 60 sen	8krş 8par	5krş 83sen
Mısır (Kile)	13krş	20krş	6krş	12krş	10krş	10krş	12krş	11krş 34 sen	12krş 8par	13krş 80sen
Nohud (Kıyye)	1krş	1krş	1 krş 20par	1krş	-	30par	1krş	1krş 2par	1krş 2par	1krş 10sen
Fasülye (Kıyye)	1krş 10par	1 krş	1krş 10par	1krş	1krş	1krş	1krş 10par	1krş 4par	1krş 10par	1krş 20sen
Mercimek (Kıyye)	1krş	1 krş	10par 1krş	1krş	1krş	30par	1krş	1krş	1krş 6par	1krş 8sen
Patates (Kıyye)	30par	-	20par	15par	20par	20par	30par	23par	20par	85sen
Pancar (Kıyye)	25par	-	20par	-	-	10par	20par	19par	10par	42sen

⁵⁵² (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 1-271).

Tablo 3.37 (devamı): 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Tarım Ürünü Fiyatları⁵⁵³

Hububat Türü (Kile)	Kazalar									
	Amasya	Havza	G. Hacıköy	Köprü	Ladik	Mecidiözü	Merzifon	Sancak Geneli	Vilâyet Geneli	Ülke Geneli
Havuç (Kıyye)	20par	-	10par	-	-	15par	10par	14par	11krş	45sen
Soğan (Kıyye)	20par	-	10par	-	-	15par	15par	15par	19krş	57sen
Sarımsak (Kıyye)	30par	-	15par	-	-	20par	15par	29par	1krş 7par	1krş 52sen
Kenevir (Kıyye)	-	-	4krş	4krş	-	4krş	4krş	4krş	2krş 33par	3krş 15sen
Afyon (Kıyye)	130krş	200krş	240krş	130krş	250krş	-	300krş	208krş	214krş 17par	180krş 25sen
Tütün (Kıyye)	3krş	-	-	5krş	-	3krş	4krş	3krş	3krş 13par	6krş 37sen
Cehri (Kıyye)	3krş 10par	-	-	-	-	-	3krş	3krş 5par	3krş 27par	4krş

Tablodan da anlaşılacağı gibi 1913 yılında Merzifon kazasında; hububat fiyatları sancak geneli ortalamasına yakın olup, mısır ve arpa fiyatının sancak ortalamasından yüksek, diğer hububat türü fiyatlarının ise sancak ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Vilâyet geneli ortalaması ile kıyasladığımızda yalnızca buğday fiyatının eyalet ortalamasından yüksek diğer hububat türlerinin hepsinde eyalet ortalamasının altında kaldığı anlaşılmaktadır. Ülke ortalaması ile kıyasladığımızda bütün hububat türlerinde ülke ortalamasının altında yani daha ucuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Baklagiller fiyatlarında kaza fiyatlarının cüzi farklılıklara rağmen sancak, eyalet ve ülke ortalamasına çok yakın paralellik gösterdiği; nohut ve mercimek fiyatlarının sancak, eyalet ve ülke ortalamasına ya eşit ya da düşük olmasına rağmen fasulye fiyatının eyalet ortalamasına eşit olmakla birlikte sancak ve ülke ortalamasından yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Köklü bitkilerin fiyatlarına baktığımızda kaza fiyatlarının hem sancak hem de eyalet ortalamasından yüksek, ancak ülke ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Buradan köklü bitkilerin fiyatları sancak ve eyalet geneliyle kıyaslandığında kazada yüksek seviyede, ülke geneliyle kıyaslandığında ise düşük seviyede olduğu söylenebilir. Diğer yandan kazadaki kenevir, afyon, tütün ve cehri gibi sanayide hammadde olarak kullanılan bitkilerin fiyatlarına baktığımızda sancak ortalamasının üzerinde, cehri dışında diğerlerinde eyalet ortalamasının üzerinde cehri

⁵⁵³ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 1-271).

fiyatının eyalet ortalamasının altında olduğu, ülke ortalamasıyla kıyasladığımızda ise kenevir ve afyonun ortalamasının üzerinde diğerlerinde altında olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriden hareketle bu ürünlerin kazadaki fiyatlarını sancak geneliyle kıyasladığımızda diğer kazalardan daha yüksek yani pahalı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ürünlerden kenevir ve haşhaş fiyatının diğer kazalara göre olduğu gibi eyalet ve ülke ortalamasından da yüksek olması, Merzifon kazasının ülkede afyon ve kenevir fiyatları en yüksek yerlerden birisi olduğunu göstermektedir⁵⁵⁴. Tütün ve cehri fiyatları bakımından ise ülke ortalamasının altında kalması, bu ürünlerin fiyatları bakımından ülke genelinde ucuz yerlerden birisi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.6.2. Meyve Fiyatları

1913 yılında meyvelerin Merzifon kazası ve Amasya sancağındaki fiyatları, Sivas eyalet ve ülke ortalaması aşağıdaki gibidir:

⁵⁵⁴ Kendir diye de bilinen, liflerinden çuval, heybe, kilim, urgan ve sicim gibi halat yapılan kenevirin fiyatının yüksek olmasına neden olarak sanayi ile ilgili kısımda da bahsedildiği gibi Merzifon kazasının XIX. yüzyılda tekstil sanayisinde gelişmiş olması, kazada hammaddesi kenevir olan urgancılıkla geçimini sağlayan on iki adet esnafın bulunması ve kenevire duyulan talebi artırması gösterilebilir. Afyon ürününün fiyatına gelince; Afyonun Müslüman ülkelerde tedavide uyuşturucu olarak ve ilaç yapımında kullanıldığı bilinmektedir. 1913 yılı istatistiklerine göre kazada 6.000 dönüm haşhaş ekim alanından yılda 9.200 kıyye (11.700 kg) yani dönüm başına 1,5 kg Afyon ürünü elde edilmekteydi. İlaç yapımında ve tedavide kullanılması, kazada 1840'lı yıllarda bile ilaç yapım işiyle geçimini sağlayan en az dört esnafın bulunması, ekilen arazi miktarına göre elde edilen ürün miktarının düşük kalması ürünü değerli hale getirmektedir. Bunun yanında Tanzimat Dönemi'nde tarım ürünlerinin devletçe belirlenen fiyatlarla satılmasına son verilmesi ve ticaretinin serbest bırakılması, haşhaş üretimi için uygun şartlara sahip olan kazanın Samsun limanı üzerinden dış pazarlara açılabilmesi, kazada üretilen ve sağlık sektöründe yaygın olarak kullanılan afyonun kolaylıkla ihraç edilebilmesi de ürünün fiyatını artıran etkenlerden birisi olarak değerlendirilebilir. 1890 yılında kazaya gelen Fransız Vital Cuinet, Amasya çevresinde geniş alanlarda haşhaş ekimi yapıldığını ve bölgede büyük dış ticaret hacmi olan tek ürün olduğunu ifade etmektedir (Cuinet 1892: 746). 1818 yılında Amasya'ya gelmiş olan Hollandalı Colonel Rottiers, Afyonun hem halk hekimliğinde kullanıldığını hem de halk arasında büyük miktarda tüketildiğini, bu yüzden de Amasya ve çevresinde fiyatının pahalı ve ticaretinin de kârlı olduğunu belirtmektedir (Rottiers 1829: 254-255).

Tablo 3.38: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Meyve Fiyatları⁵⁵⁵

Ürün Türü (Kıyve)	Kazalar									
	Amasya	Havza	G. Hacıköy	Köprü	Merzifon	Mecidözü	Sancak Geneli	Eyalet Ortalaması	Ülke Ortalaması	
Elma	Yaş	1krş	38sen	50sen	1krş	1krş	50sen	73krş	1krş 87sen	1krş 56sen
	Kuru	1krş 75sen	-	1krş 50sen	-	-	1krş 50sen	1krş 50sen	-	-
Armut	Yaş	1krş	50sen	50sen	1krş	75sen	50 sen	71sen	1krş 81sen	1krş 74sen
	Kuru	-	-	1krş 50sen	-	-	1krş 25sen	1krş 27sen	-	-
Erik	Yaş	50sen	27sen	25sen	50sen	50sen	25sen	40sen	1krş 30sen	1krş 55sen
	Kuru	50sen 1krş	-	75sen	-	-	1kur	1krş 8sen	-	-
Kayısı	Yaş	75sen	-	-	1krş	50sen	27sen	65sen	1krş 70sen	2krş 68sen
Tut	Yaş	75sen	50sen	25sen	-	25sen	25sen	40sen	68sen	1krş 58par
Badem	Kuru	-	-	6krş	-	7krş	-	6krş 50sen	9krş 25sen	5krş 50sen
Ceviz	Kuru	-	-	-	2krş 50sen	4krş	2krş	2krş 83sen	3krş 33sen	2krş 46sen
Üzüm	Yaş	1krş	-	20par	30par	20par	15par	25par	28par	35sen

Tablodan da anlaşılacağı gibi Merzifon kazasında elma, armut, erik fiyatları sancak ortalamasının üzerinde, eyalet ve ülke ortalamasının altındadır. Yani adı geçen meyveler kazada sancak ortalamasına göre pahalı satılmakta, eyalet ve ülke ortalamasına göre ise daha ucuz satılmaktadır. Kayısı, tut ve üzüm fiyatı hem sancak hem de eyalet ve ülke ortalamasının altında olup sancak, eyalet ve ülke ortalamasından daha ucuz olduğu görülmektedir. Cevizde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Ceviz satış fiyatı sancak, eyalet ve ülke ortalamasının üzerinde olup sancak, eyalet ve ülke ortalamalarına göre daha yüksek fiyatla satıldığı anlaşılmaktadır. Badem ise sancak ve ülke ortalamasına göre daha yüksek fiyatla satılırken eyalet ortalamasına göre ucuz olduğu görülmektedir. Bu veriler dikkate alındığında kazadaki meyve fiyatları sancak, eyalet ve ülke ortalamasına göre kıyaslandığında bazı ürünlerin fiyatları yüksek iken bazılarının ucuz olduğu, bütün meyve fiyatlarında bir paralellik olmadığı söylenebilir.

⁵⁵⁵ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 349-432).

3.6.3.Hayvan Fiyatları

1913 yılında Merzifon kazasındaki hayvan fiyatları, sancak, eyalet ve ülke ortalamaları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.39: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Hayvan Fiyatları⁵⁵⁶

Hayvan Türü	Amasya	Havza	G. Hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecözü	Merzifon	Sancak Geneli	Eyalet Ortalaması	Ülke Ortalaması
Manda	700	1000	750	700	500	700	600	721	810	873
Öküz	600	700	350	400	350	300	300	414	469	522
Manda Boğası	600	800	1000	500	400	1000	700	714	743	777
Dişi Manda	800	600	600	600	600	600	500	614	588	720
Malak	400	200	125	100	200	250	150	203	191	256
Sığır Boğası	900	500	400	900	500	400	300	557	508	513
İnek	700	300	250	350	350	350	300	357	342	426
Dana	300	50	60	50	80	100	80	103	91	155
Koç	75	114	100	80	80	80	100	77	86	103
Dişi Koyun	70	60	50	70	60	50	70	61	58	91
Kuzu	30	30	25	30	30	30	30	29	24	36
Teke	75	60	70	70	70	70	80	71	71	83
Dişi Keçi	60	50	46	60	45	45	50	51	48	62
Oğlak	20	25	15	19	20	20	15	19	18	24
Yük ve Binek Bargiri (At)	700	1000	250	1000	800	800	800	836	793	822
Ester ⁵⁵⁷ (Katr)	1100	1500	800	1800	-	1200	1200	1233	1196	1161
Merkep	250	200	250	250	250	250	300	250	214	238
Ayır	1300	2000	500	-	1000	1000	-	1160	1066	1804
Kısrak	800	800	400	-	600	600	-	640	687	1077
Tay	400	500	350	-	200	250	-	340	238	470

Tablo incelendiğinde Merzifon kazasında 1913 yılında büyükbaş hayvan fiyatlarının sancak, eyalet ve ülke ortalamasının altında olduğu, büyükbaş hayvanların daha düşük fiyata satıldığı anlaşılmaktadır. Küçükbaş hayvanlardan teke, koç, koyun ve kuzu fiyatları sancak ve eyalet ortalamasının üzerinde olup daha pahalı iken ülke ortalamasının altında ve daha ucuz olduğu görülmektedir. Keçi fiyatının ise sancak ortalamasından düşük olmasına rağmen eyalet ve ülke ortalamasından yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Kazadaki oğlak fiyatının ise sancak, eyalet ve ülke ortalamasından düşük olduğu fark edilmektedir. Yük hayvanlarının fiyatlarını karşılaştırdığımızda

⁵⁵⁶ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 562-649).

⁵⁵⁷ Kısrak ve erkek merkebden doğan hayvan (Şemseddin Sami 1987: 99).

kazadaki at ve katır fiyatları sancak ortalamasının altında daha ucuz iken eyalet ve ülke ortalamasına göre daha yüksektir. Ancak merkep fiyatları karşılaştırıldığında kazadaki merkep fiyatının sancak ortalamasının %20 üzerinde olması, eyalet ve ülke ortalamasına göre ise daha yüksek bir yüzde ile pahalı olması dikkat çekicidir. 1913 yılında kazada 600 at ve 50 katıra karşılık 3.000 merkebin bulunması, merkep fiyatlarının sancak, eyalet ve ülke ortalamasının üzerinde olması kazada merkebin yük ve binek hayvanı olarak daha çok tercih edildiğini, daha çok önem verildiğini göstermektedir.

3.6.4. Hayvansal Ürün Fiyatları

1913 yılında Merzifon kazasındaki hayvansal ürün fiyatları, sancak, eyalet ve ülke ortalamaları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.40: 1913'te Amasya Sancak Genelindeki Hayvansal Ürün Fiyatları⁵⁵⁸

Hayvansal Gıda (Kıyye)	Amasya	Havza	G. Hacıköy	Köprü	Lâdik	Mecidözü	Merzifon	Sancak Geneli	Eyalet Ortalaması	Ülke Ortalaması
Koyun Sütü	1krş	1krş 25 Sen	1krş	50sen	1krş	1krş	1krş	96sen	1krş 1sen	1krş 33 sen
Keçi Sütü	75sen	1krş	1krş	50sen	1krş	1krş	1krş	89sen	90sen	1krş 8sen
İnek Sütü	1krş	1krş 25sen	1krş	50sen	1krş	1krş	1krş	96sen	95sen	1krş 18sen
Manda Sütü	1 krş	1krş 25sen	1krş	50sen	2krş	1krş	1krş	1krş 11sen	1krş	1krş 20sen
Tereyağı	11krş	10krş	13krş	-	12krş	10krş	10krş	11krş	10krş 1sen	11krş 80sen
Peynir	4krş 25sen	-	12krş	4krş	4krş	3krş	4krş	5krş 21sen	4krş 14sen	4krş 48sen
Yapağı	8krş 50sen	7krş	8krş	5krş	5krş	8krş	6krş	6krş 78sen	7krş 20sen	7krş 64sen
Keçi Kılı	6krş 50sen	5 krş	5 krş	3 krş	3 krş	6 krş	5 krş	4krş 64sen	4krş 52sen	5krş 42sen
Tiftik	8 krş	-	13 krş	-	-	12 krş	14 krş	11krş 75sen	12krş 60 sen	12krş 80sen

Tablodaki verilere göre 1913 yılında Merzifon kazasındaki geçerli hayvansal ürün fiyatlarını sancak, eyalet ve ülke ortalamasına göre kıyasladığımızda tiftik kılı

⁵⁵⁸ (Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat İstatistiği 1329: 722-723).

hariç tutulursa genelde sancak, eyalet ve ülke ortalamalarıyla uyumluluk göze çarpmaktadır. Süt fiyatları sancak ve eyalet ortalamasından yüksek fakat ülke ortalamasından düşük, peynir ve tereyağı fiyatları ise hem sancak hem de eyalet ve ülke ortalamasından daha düşüktür. Tiftik kılı fiyatı hem sancak hem de eyalet ve ülke ortalamasının üzerindedir. Yapağı ve keçi kılı fiyatlarının ise sancak, eyalet ve ülke ortalamasının altında olduğu anlaşılmaktadır. Kazada genel olarak süt fiyatının yüksek, süt ürünlerinin ise ucuz olduğu söylenebilir.

3.7. Çalışanların Ücretleri

Kazada görev yapan farklı hizmet sektöründeki kişilerin aldıkları ücretler hakkında temettuat defterlerinde ve arşiv belgelerinde önemli verilere ulaşılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda 1840'lı yıllarda kazada bazı çalışanların yıllık ücretleri örnek olarak aşağıya çıkarılmıştır⁵⁵⁹:

Tablo 3.41: Kazadaki Ücret ve Maaşlar⁵⁶⁰

Görev/İş	Yıllık Maaşlar (Ücret)/krş
Kaza Müdürü (1865)	500
2.Sınıf Kaymakam (1893)	1.750
1.Sınıf Kaymakam (1893)	2.500
Müezzin (Cami- Cedit'de)	60
İmam (Devlet Hatun Mescidi'nde)	150-200
Hademe (Hacı Hasan)	200
Hizmetkâr (Harmanlar)	200
Irgat (Hacı Hasan)	350
Hamam-ı Natur (Bozacı)	300
Bağ Bekçisi (Harmanlar)	150
Oduncu (Harmanlar)	300
Beldici Kalfası (Harmanlar)	200
Sığır Çobanı (Harmanlar)	300
Debbağ (Surmasud)	500
Bakkal (Surmasud)	250
Terzi (Surmasud)	300
Tuzcu (Surmasud)	200
Tüccar (Surmasud)	1.000
Saraç (Surmasud)	300

⁵⁵⁹ Kaza müdürü ve kaymakam maaşları dışındaki ücretler 1844-45 yılına aittir.

⁵⁶⁰ BOA.İ.MVL.542/24328, Y.MTV.80/177, BOA.ML.VRD.TMT.d.14167: 4, 14161:9, 14186: 20, 14190: 16, 14186: 20, 14179: 14, 14190: 9, 14190: 22, 14190:23, 14190: 23, 14193:16, 14193: 17, 14193: 18, 14193:18, 14193: 19, 14193: 23.

Kazada müdür maaşlarına örnek olarak 1865 yılında kazaya müdür olarak atanan Hüsnü Efendi'nin 500 kuruşluk maaşı gösterilebilir (BOA.İ.MVL.542/24328: 1). Bütün kaza müdürlerinin maaşı aynı olmayıp kazaya göre müdürlere farklı maaşlar ödenmekteydi. 1865 yılında Hüsnü Efendi'nin Merzifon'a müdür olarak atandığı anda Mecidözü kazasına müdür olarak atanan Hidayet Efendi'nin maaşı 700 kuruş, İskilip Kazası Müdürü Mustafa Efendi'nin maaşı 1.200 kuruş olarak tespit edilmiştir (BOA.İ.MVL.542/24328: 1). Kazada 1893 yılından önce ikinci sınıf kaymakamlar görev yapmaktaydı. 1893 yılında Bekir Paşa'nın kaymakamlığı döneminde Merzifon Kaymakamlığı, Sivas Valiliği tarafından öneminden dolayı birinci sınıf kaymakamlık seviyesine çıkarılmış; Bekir Paşa'nın 1.750 kuruş olan maaşı da 750 kuruş zam yapılarak 2.500 kuruşa yükseltilmiştir (BOA.Y.MTV.80/177: 1). Kaza yönetiminde müdürler yerine kaymakamların atanmasından sonra maaşların arttığı anlaşılmaktadır. Müezzinlik maaşına örnek olarak Seyyid Bölük Mahallesi sakinlerinden Suluoğlu Mehmed, beldici olmasına rağmen Çelebi Sultan Mehmed Vakfı'ndan Câmî-i Cedid'de müezzinlik yaparak karşılığında 60 kuruş ücret almıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14167: 4).

İmamlık hizmetinde alınan ücretlerin görev yerine göre değişiklik gösterdiği anlaşılıyor. Mesela Câmî-i Cedid'de imamlık yapan Veyiszade Hafız Ali Efendi H.1260 (1844) senesinde 76, H.1261 (1845) senesinde 50 kuruş imamlık ücreti alırken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171: 6), aynı mahalleden Şeyh Abdulgaffar Zaviyesi'nin mutasarrıfı Hızır Efendizade Ahmed Nazif Efendi'ye 50 kuruş ödenmiş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171: 15), Hacı Bali Mahallesi'nde bulunan Devlet Hatun Mescidi'nde imamlık yapan Feyzullah Efendi, H.1260 (1844) yılında 150, H.1261 (1845) yılında 200 kuruş ücret almıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14161: 9). Köylerde imamlık yapan Surmasud Mahallesi'nden Sakar İbrahim ise imamlık ücreti olarak 300 kuruş kazanmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 16). Şehir merkezinde ücretlerin köylere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak şehir merkezindeki câmilerde görev almak isteyen çok sayıda imamın bulunması ve bunların uzak köylere gitmek yerine şehir merkezinde kalmayı tercih etmeleri gösterilebilir. Köylere ancak yüksek ücretler karşılığında gittikleri anlaşılmaktadır.

Hademe olarak Hacı Hasan Mahallesi sakinlerinden Boladçioğlu Ali, 200 kuruş kazanırken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14186: 20), Harmanlar Mahallesi'nden Satı Hocaoğlu Mustafa 150 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 19), aynı mahalleden Hacı Ahmed ise 300 kuruş kazanmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 22). Hizmetkârlık ile Harmanlar Mahallesi'nden Hacı Süleyman Ağa 200 (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 16) ve Surmasud Mahallesi'nden Larlaroğlu Abdülkadir 200 kuruş gelir elde etmekteydi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 22). Irgat olarak Hacı Hasan Mahallesi'nden Köprülü Kör Ali 350, Köprülüoğlu Kara Mehmed 400 kuruş alırken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14186: 20), Harmanlar Mahallesi'nden Kötüköylüoğlu Osman'ın oğlu Mustafa 250 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 15) ve Bozacı Mahallesi'nden Kel Velioğlu İbrahim 300 kuruş almaktaydı. Yolcu yani yük hayvanları ile nakliyecilik yapan Bozacı Mahallesi'nden Molla Süleyman'ın 850 kuruş kazancı vardı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14179: 14). Bekçilik ücretlerinde de farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Bozacı Mahallesi'nden Alacanın İbrahim hamam bekçiliği yaparak 300 kuruş almasına karşılık (BOA.ML.VRD.TMT.d.14179: 14), Harmanlar Mahallesi'nden Derviş Süleyman, bağ bekçiliğinden 150 kuruş kazanıyordu (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 9). Odunculuk yaparak geçimini sağlayanların eline de 300-400 kuruş civarında bir ücret geçtiği anlaşılıyor. Harmanlar Mahallesi'nden Oduncu Veli odunculuk ile 300 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 22), Surmasud Mahallesi'nden Akviran'lı Oduncu Hasan 400 kuruş gelir elde etmekteydi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 18). Surmasud Mahallesi'nden Tuzcu Gümüş Cıbıkoğlu Osman 500 kuruş kazanırken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 18), Hacı Hasan Mahallesi'nden Emir Nebioğlu Ali'nin tuzculuktan kazancı 400 kuruş idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14186: 17). Hacı Hasan Mahallesi'nden Tilkioğlu Ahmed duhancılık yaparak 400 kuruş elde etmekteydi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14186: 15). Beldici kalfalığı yapan Harmanlar Mahallesi'nden Elmacıoğlu Hasan, 250 kuruş kazanırken Sarı Alioğlu Redif Mülazım Mehmed ve Oğuzoğlu Ali ikiyüzer kuruş kazanmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 17,21,23). Çobanlık yapanlar ise 300-350 kuruş civarında bir ücret almaktaydı. Harmanlar Mahallesi'nden Kavaklı Hacı Salih Ağa, sığır çobanlığından yıllık 400 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14190: 23), Surmasud Mahallesi'nden Kara Mızrakoğlu Ali 350 kuruş almaktaydı. (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 14). Debbağ esnafı olarak Surmasud Mahallesi'nden

Serdaroğlu Hüseyin 500 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d. 14193: 16), aynı mahalleden Kürekçioğlu Hacı Hasan'ın oğlu debbağ kalfası olarak 250 kuruş gelire sahipti (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 17). Bakkal esnafı olarak Surmasud Mahallesi'nden Kürekçioğlu Hacı Hasan bakkallıktan 250 (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 17), Tavşan Mahallesi'nden Koçoğlu Halil ise 300 kuruş kazanmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.12936: 17). Terzi esnafı olarak Surmasud Mahallesi'nden İmamoğlu Ahmed terzilikten 300 kuruş elde ediyordu (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 18). Tüccarlık kazancına örnek olarak Surmasud Mahallesi'nden Larlaraoğlu Hacı Mustafa ticaretten 1.000 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 19), Hacı Bali Mahallesi'nden reaya Üzengicioğlu Ağob 2.000 kuruş kazanmaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.12996: 12). Saraç olarak Surmasud Mahallesi'nden Himmetzade Saraç Osman 300 kuruş, Himmetoğlu Hacı Hasan 200 kuruş almaktaydı (BOA.ML.VRD.TMT.d.14193: 23,24).

1840'lı yıllarda Merzifon kazasında çalışanların ücretleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak istediğimizde, 1865 yılında bile kaza müdürüne 500 kuruş ödendiği dikkate alınır, 1840'lı yıllarda çalışanların ücretlerine bakarak kaza müdürlerinin ücretlerinin diğer çalışanlardan çok fazla olmadığı, hatta bazı mesleklerde çalışanların kaza müdüründen daha yüksek ücretler kazandıkları söylenebilir. Müdürler yerine atanmaya başlanan kaymakamların maaşlarında müdürlere göre yüksek oranda bir artış gözlenmektedir. Kaymakamın en yüksek maaşı aldığı, kaymakamdan sonra en fazla kazananların tüccarlar, nakliyeciler ve tuzcu esnafı olduğu görülmektedir. Yapılan işe göre olduğu gibi işin yapıldığı yere göre de ücretler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela merkezdeki imamlık ücretleri yıllık 50 ile 200 kuruş arasında değişirken köylerdeki imamlık ücreti 300 kuruş olarak tespit edilmiştir. Yine bağ bekçisinin ücreti 150 kuruş iken hamam bekçisinin ücretinin 300 kuruş olduğu görülmektedir. Kaza müdürü ve tüccarların kazançlarını hariç tutarsak ücretlerin 50 ile 500 kuruş arasında değiştiği ortaya çıkmaktadır. En düşük ücretler şehir merkezindeki imamlık ve müezzinlik ücretlerinde görülmektedir. Bunun nedeni olarak şehir merkezinde görev yapan imamların köylere gitmemek için düşük ücretle çalışmaya razı olmaları, imamlık yanında ticaret gibi diğer işlerle de uğraşarak ek gelir elde edebilmeleridir. Yani bir nevi imamlık ve müezzinlik onlar tarafından ek iş olarak yapılmıştır. Mesela Câmî-i Cedid imamı Veyiszade Ali Efendi'nin imamlık ücreti 76

kuruş iken üzüm bağı, sağmal ineği ve ticari faaliyetlerden elde ettiği kazançları da eklendiğinde yıllık geliri 414 kuruş idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171: 6). Şeyh Abdulgaffar Zaviyesi'nin Şeyhi ve mutasarrıfı Hızır Efendizade Ahmed Nazif Efendi'nin imamlıktan 50 kuruş, üzüm bağından 45, vakıf kâtipliğinden 270 kuruş olmak üzere yıllık toplam geliri 370 kuruş idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14171: 15). Odunculuk, çobanlık, hizmetkârlık, ırgatlık, hademelik gibi bedensel güç gerektiren işlerle; beldicilik, saraçlık, terzilik, debbağlık gibi tecrübe ve beceri gerektiren işlerde çalışanların ücretleri arasında çok belirgin bir fark görülmemektedir. Ticaret, tuzculuk ve nakliye işlerinden elde edilen kazancın ise yukarıda sayılan işlerden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

3.8. Bankacılık

Osmanlı Devleti'nde 1847 yılına kadar banka olmadığı için bankaların yaptığı para değişimi, borç vermek, poliçe alım satımı yapmak gibi işler önceleri sarraf sonraları banker denen gayrimüslim kişiler tarafından yürütülmekteydi. Batı sermaye çevreleri ile ilişkileri sağlam olan bu bankerler, bir yandan devletin maliyesini kontrol altına almaya çalışırken diğer yandan devleti ve halkı büyük zararlara uğratarak büyük servetler kazanmışlardır. XIX. yüzyılda bankerlerden alınan kredi maliyetlerinin ağırlaşması, devlete daha iyi şartlarda kredi bulma ihtiyacı, ilk kâğıt paranın piyasaya sürüldüğü süreçte finans istikrarının korunması ihtiyacı bir banka kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Hükümet banka kurmak için Baltazzi ve Aleon adındaki iki bankerle anlaşarak, 1849 yılında İstanbul Bankası'nı kurdurmuş ancak bankanın sermayesi yabancı finans kuruluşlarından poliçelerle sağlandığı için istenen netice alınamamış, kısa sürede iflas ederek kapanmış, zararı da devlet tarafından karşılamıştır (Taşdemir 2002: 698-702). Kırım Savaşı'ndan sonra alınan dış borçların ödenmesinde ve yeni kredi bulmakta yaşanan sıkıntılar, para ayarının ve fiyat istikrarının korunmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu arayış sonucu 1863 yılında İngiliz-Fransız ortak sermayeli Osmanlı Bankası kurulmuştur (Eldem 2002: 735). Ancak bir devlet bankası olarak kurulmasına rağmen sadece isminin Osmanlı olup sermayesinin yabancı kökenli olması, faaliyetlerinde Osmanlı Devleti'nin çıkarlarından çok varlığını borçlu olduğu yabancı

sermayenin çıkarlarına hizmet etmesi her yönüyle millî bir banka kurulması yönündeki arayışları hızlandırmıştır. Bu süreçte menafi sandıkları ve ilerleyen yıllarda Ziraat Bankası'nın kuruluşu önemli bir aşama olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yerli sermayeli millî bir banka kurma arayışlarının sonucu olarak, Tuna Valiliği esnasında Mithat Paşa'nın girişimiyle Tuna vilâyetinde Menafi Sandığı açılmış daha sonrada ülkenin muhtelif bölgelerine yayılmış ve 1888 yılında ise bir araya getirilmek suretiyle Ziraat Bankası kurulmuştur (Taşdemir 2002: 710). Menafi sandıklarının ülke geneline yayılması sürecinde Merzifon kazasında da bir şubesi açılmıştır. 1874 yılında Merzifon Menafi Sandığı vekilleri Hafız Abdülkerim Efendi, Osman Efendi, Ağob Ağa, Mıkırdıç Ağa, Kâtib ve Sandık Emni Osman Efendi idi (SVS 1292: 79). 1874 yılında Merzifon kazasında menafi sandığının açılmış olması kazanın ekonomik potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir. 1888 yılında ülke genelindeki menafi sandıkları Ziraat Bankası adı altında birleştirilince Merzifon Menafi Sandığı da Ziraat Bankası'nın Merzifon Şubesi'ne dönüşmüştür. 1903 yılında Ziraat Bankası Merzifon Şubesi'ndeki görevliler Reis Mecid Efendi, azalar Hakkı Efendi, İsmail Efendi, Kivorik Ağa, Muhasebe Kâtibi Nuri Efendi ve Odacı Said Ağa'dan ibaret idi (SVS 1321: 117-120). Gerek Merzifon Menafi Sandığı gerekse Ziraat Bankası Merzifon Şubesi aza ve personeli arasında gayrimüslimlerin de yer almış olduğu görülmektedir. Bu durum menafi sandığı ve Ziraat Bankası'nın sadece Müslüman ahaliye değil kazada yaşayan gayrimüslim ahaliye de bankacılık hizmetleri sunduğunu ortaya koymaktadır.

Ziraat Bankası Merzifon Şubesi'nden kredi alan kaza halkından bazı müşterilerin borçlarını ödeyemediği ve icralık hale geldiği anlaşılıyor. 13 Haziran 1398 tarihinde Ziraat Bankası Merzifon Şubesi Vekil-i Muhasebe Kâtibi Enveri Efendi; bankaya olan borçlarını ödeyemeyen Berberoğlu Haydar, Kasımoğlu Mustafa, Döndüoğlu Halil, Sadi Beyzade Mehmed Ağa, Avcıoğlu Osman, Yusufuğlu Abdullah, Yanteberioğlu Durmuş, Sivashoğlu Durmuş, Hamdullahoğlu Halil, Karaosmanoğlu Hacı Osman, Sarı Nâibzade Osman Efendi, Hacı İsmailoğlu Mustafa, Larlaroğlu Hafız Mehmed, Torbaoğlu Mehmed, Köse İsmailoğlu, Hacı Yusufuğlu Hasan Efendi, Kel Mehmedoğlu Ahmed ve Hasta Mehmedoğlu Mahmud'un borçlarına karşılık mallarının

icra yoluyla satılması talebiyle Merzifon Bidayet Mahkemesi'ne başvurmuş, mahkeme de ihale yoluyla ilgili kişilerin mallarının satışına karar vermiştir (BOA.Y.PRK.AZN.19/10). Merzifon Ziraat Bankası şubesi zaman zaman da yolsuzluk iddialarına konu olmuştur. Bankada muhasebe kâtabi olarak çalışan Enveri Efendi, hakkında kasadaki paraları şahsi işleri için harcamak, müdür ve azalara banka kârından gereksiz yere pay vermek suçlaması ile mahkemeye çıkarılmış ve 29 Ocak 1914 tarihinde yapılan yargılamada suçlu bulunmuştur (BOA.BEO.4254/319010).

3.9. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Merzifon Şubesi

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarında almaya başladığı dış borç miktarının ilerleyen yıllarda artması üzerine, 1875 yılından itibaren borç ödemelerindeki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine alacaklı devletler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan müzakereler sonunda 1881 yılında borç ödemelerini yeniden düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile borçların yeniden yapılandırılmasına karşılık Osmanlı Devleti, sınırları içinde alacaklı devletlerin temsilcisi olarak çalışacak ve devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü toplayarak, Avrupa'ya aktaracak olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasını kabul ediyordu (Pamuk 2010: 232). Osmanlı Devleti, 1881 yılında borçlarının yeniden yapılandırılması için borçlu olduğu devletlerle yaptığı anlaşma ile bazı vilâyetlerdeki tuz ve tütün tekeli, damga vergisini, alkollü içkilerden alınan gelirleri, İstanbul ve civarı balık resmi gelirlerini, İstanbul ve civarı, Edirne, Bursa ve Samsun ipek öşrü gelirlerini, gelir vergisi uygulamasından elde edilecek hasılat fazlasını, Bulgaristan ve Doğu Rumeli vergileri ile Kıbrıs Adası vergisinde meydana gelecek hasılat fazlasını, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne ödemeleri gereken Osmanlı borçları paylarını Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakmıştı (Önsoy 1999: 403-404). Bu teşkilat İstanbul'daki merkezine bağlı olarak ülkenin diğer bölgelerinde kendisine tahsis edilen vergileri toplayabilmek için temsilcilikler açmıştır. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, 1884 yılından itibaren Merzifon kazasında da kendisine tahsis edilmiş tuz inhisarı, damga vergisi ve alkollü içkilerin satışı ve satış ruhsatnamesi verilmesinden elde edilecek vergileri tahsil edebilmek için

bir temsilcilik açmıştır (SVS 1302: 388-391). Kazada 1884-85-1890-91 yılları arasında Düyûn-ı İdare-i Umûmiye Memuru Veysel Efendi, Kâtib Ali Efendi (SVS 1302: 388-391, SVS 1308: 156), 1903 yılında Düyûn-ı İdare-i Umûmiye Memuru Ali Efendi, Kâtib Nuri Efendi (SVS 1321: 117-120), 1907 yılında ise Düyûn-ı İdare-i Umûmiye Memuru Kadir Efendi, Kâtib Hacı Halil Efendi (SVS 1325: 127-129) idare adına görev yapmışlardır.

3.10. Reji İdaresi

Tütün, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya, XVIII. yüzyıldan itibaren de üretilmeye başlanmış ve üreticileri vergiye tâbi tutulmuştur (Önsoy 1999: 403). Dünyanın en yaygın alışkanlıklarından birisi olan tütün, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tanınmasından sonra kısa süre içinde yaygın bir tutku haline dönüşmesine rağmen; Osmanlı idarecileri tarafından uzun yıllar ekonomik yönden değerlendirilememiştir (Akpınar 2002b: 540). 1850'li yılların sonlarında ithalatı yasaklanmış, 1860 yılında ise tekeli getirilmiştir (Önsoy 1999: 403).

Osmanlı Devleti, yukarıda da ifade edildiği gibi 1881 yılında borçlarının yeniden yapılandırılması için borçlu olduğu devletlerle yaptığı anlaşma ile tütün tekeli Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakmıştı. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi de 1881 yılında kendisine bırakılan tütün tekeli, Osmanlı Devleti ile anlaşarak 30 yıl süreyle her yıl 750.000 lira ödemek şartıyla *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l Menfaa Reji Şirketi*'ne devretmiştir (BOA.İ.MMS.75/3367). Daha çok Reji İdaresi olarak bilinen şirket, kendisine devredilen tütün tekeli doğrultusunda yetki sahasına giren eyaletlerde temsilcilikler açmak suretiyle tütün ve tütün ürünlerinin alım satımı ile ilgili faaliyetleri kendi tekelinde yürütmeye, bu faaliyetlerden elde edilecek vergileri toplamaya, tekeli dışında yürütülen tütüncülükle ilgili faaliyetleri engellemeye, gerektiğinde mahkemeye taşımaya çalışmıştır. Bu işler için idare, kolcu adı verilen güvenlik elemanları istihdam etmeye başlamıştır. Ancak zaman zaman bu kolcuların Jandarmanın yetki alanına müdahale etmeleri yetki tartışmasına neden olmuş bu yüzden Zabtiye Nezâreti, Reji İdaresi'ne bağlı kolcuların kaldırılması, işlerinin jandarmaya bırakılması için girişimde

bulunmuş (BOA.Y.MTV.63/83) ancak kolculuk devam etmiştir. Hatta bazı yerlerde eşkıya ile mücadelede bu kolculardan istifade edilmiştir (BOA.Y.EE.KP.26/2587). 1908 yılında kolculara resmen silah taşıma izni verilmiş (BOA.DH.MKT.2677/96), 1912 yılından itibaren de martini tüfek taşımaları ve resmi bir elbise giymeleri kural haline getirilmiştir (BOA.DH.MUİ.162/18).

Reji İdaresi, yetki alanına giren faaliyetleri yürütmek üzere Merzifon kazasında da bir temsilcilik açmıştır. Kazada Reji İdaresi'nin temsilciliğini 1888-89 ve 1890-91 yıllarında Memur Karabet Efendi (SVS 1306: 164, SVS 1308: 156), 1903 yılında Memur Ali Haydar Efendi ve Kâtib Rıza Efendi (SVS 1321: 120), 1907 yılında Memur İsmail Hakkı Efendi (SVS 1325: 129) yapmışlardır. Kazada görev yapan reji görevlileri tütün kaçakçılığının önlenmesinde olduğu gibi gerektiği zaman diğer suçluların yakalanmasında da güvenlik güçleri ile işbirliği içinde olmuşlardır. 1893 yılında Ermeni komitecilerin kazadaki faaliyetlerinin artması üzerine Reji Müfettişi Süleyman Efendi, güvenlik güçlerine yardımcı olarak Ermeni eşkıyaların yakalanmasını sağlamıştır. Kendisi bu hizmetinden dolayı 6 Ekim 1893 tarihinde beşinci rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir (BOA.DH.MKT.145 /89).

Reji İdaresi, daha çok kâr elde edebileceği ve kontrol altında tutabileceği tütün üretim alanları oluşturmaya çalışmış, çıkarları doğrultusunda geliştirdiği tütün üretimini kotalandırma politikasının sonucu olarak istemediği üreticiye ruhsat vermemiştir. Çiftçinin elindeki tütünü de düşük fiyata almış, bu da idareye dönük halkın şikâyetlerinin ve tütün kaçakçılığının artmasına yol açmıştır (Dıġırođlu 2007: 132). Merzifon ve çevresinde de benzer nedenler kaçakçılık faaliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tavşan Dağı'nda iskân edilmiş olan Çerkezlerden kırk kişiden fazla tütün kaçakçısının 1894 yılında Ankara vilâyetine bağlı Kalecik kazasına geldiği haberi üzerine yakalanmaları için güvenlik güçleri harekete geçmiş, kaçakçılar da kaçmışlardır. Ankara Valiliği kaçakçıların yakalanabilmesi için Sivas, Kastamonu ve Konya valiliklerine bilgi vererek ilgililerin takibini istemiştir. Yapılan araştırma da kaçakçıların Sivas vilâyetinden geldiği anlaşılınca Anakara Valiliği, Reji Nezâreti'ne ve vilâyet alaybeylerine durumu iletmiştir. Reji Nazırı, valiliğe verdiği cevapta Ankara vilâyetinde yetişen tütünün işe yaramadığını, halkında bu yüzden tütün ekmediğini, halkın tükettiği

tütünün bu yüzden dışarıdan gelen kaçakçılar tarafından temin edildiğini, kaçakçılarında çoğunlukla Sivas vilâyeti dahilindeki Aziziye ve Tokat sancaklarında sakin Çerkez muhacirleri olduğunu ifade etmiştir. Ankara Valiliği de silahlı olarak kaçakçıların gruplar halinde bir vilâyetten diğerine geçmesinin normalde zor olduğunu, ancak Sivas Valiliği'nin bu konuda yeterince çaba sarf etmediğini belirterek 21 Aralık 1894 tarihinde Sivas Valiliği'ni Dahiliye Nezâreti'ne şikayet etmiştir (BOA.DH.MKT.333/38: 1). Dahiliye Nezâreti de 16 Ocak 1895 tarihinde Sivas Valiliği'ni kaçakçılara karşı gerekli önlemleri alması konusunda uyarmıştır (BOA.DH.MKT.333/38:2).

Türkiye'de özellikle tütün üreticisi ve yerli tüketiciler için zararlı faaliyetlerde bulunan Reji İdaresi'nin nüfuzu, 1925 yılında çıkarılan bir yasa ile tütün tekelinin devlet kontrolü altına alınmasıyla sona ermiştir (Akpınar 2002b: 551).

3.11. Osmanlı Vergi Sistemindeki Değişim ve Merzifon Kazasında Halkın Ödediği Vergiler

Devletler varlıklarını devam ettirmek için, daha da önemlisi esas varlık nedeni olan, halkın güvenlik, sağlık, eğitim, adalet, din, ulaşım gibi hizmetlerden faydalanmasını temin etmek için paraya ihtiyaç duymuştur. Doğal olarak bir devlet vatandaşına karşı bu görevleri yerine getirirken onlardan da bu hizmetlere karşılık bazı yükümlülükler bekler. Bu yükümlülüklerden en önemlisi de vatandaşların bu hizmetlerin yerine getirilebilmesi için imkânları ölçüsünde devlete yardımcı olmasıdır. Bu yardım vergidir. Fakat bu verginin vatandaşın maddi imkânları ile orantılı olması gerekmektedir. Bu oranı sağlamak da devletin görev ve yükümlülüğündedir. Devletler de bu dengeyi kurdukları ölçüde uzun ömürlü olur, vatandaşına karşı vereceği hizmetleri daha sağlıklı şekilde yerine getirebilir. Devlet vatandaşının mali imkânı ile yükümlülüğü arasındaki dengeyi kurabilmek için vatandaşın mali imkânlarını ve potansiyelini bilmek zorundadır.

Osmanlı Devleti de vergi kaynaklarını tespit amacıyla Tanzimat öncesinde tahrir adı verilen sayımlar yapmış, sayıma ait verileri tahrir defterlerine kaydederek devletin

genel durumundaki gelişme ve değişime bağlı olarak zaman zaman güncelleyerek kimlerden ne miktarda vergi alınacağını tespit etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, ilk dönemlerde nakit ekonomisi yeterince gelişmediği için vergilerin çoğunun aynı olarak almaktaydı. Nakliye imkânlarının son derece kısıtlı olduğu bir ortamda uzak bölgelerden alınacak vergilerin belli bir merkezde toplanması, merkezden uzak bölgelerdeki memurlara ulaştırılmasının güçlüğü nedeniyle *Tımar Sistemi*'ni geliştirmiş ve vergileri toplama hakkını büyük ölçüde hizmetlerine karşılık olarak devlet görevlilerine bırakmıştır. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa ordularındaki silah teknolojisi ve savaş tekniklerindeki gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni mevsimlik ordu diyebileceğimiz ve masrafları tımar sistemi ile karşılanan hafif silahlı ordu yerine masrafları doğrudan hazineden ödenen, merkezde oturan ve her an savaşa hazır kapıkulu ordusuna ağırlık vermek zorunda bırakmıştır. Bir yandan merkezdeki kapıkulu ordusunun sayısındaki artış, diğer yandan da XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Avusturya ve Safavilerle yapılan uzun süreli ve çok masraflı olan savaşlar ekonomiyi sarsmış devletin gelir gider dengesinin bozulmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti bu ekonomik sıkıntıları önce para ayarını düşürerek çözmeye çalışmıştır. Bu tedbirin çok sınırlı kalması üzerine daha önce gelirleri hizmet karşılığı askerlere verilmiş olan dirliklerden⁵⁶¹ boşalanları eskiden olduğu gibi hizmeti karşılığı görevlilere tahsis etmemiş, bu dirliklerden elde edilen vergi gelirini peşin olarak tahsil etmek üzere iltizam⁵⁶² sistemine başvurmuştur (Berkes 2008: 104). Bu sistemin yaygınlaşması bir yandan imparatorluğun toprak ve vergi düzeninin temelini oluşturan tımar sisteminin çözümlenmesini hızlandırırken diğer yandan da mültezimlerin daha çok kazanma arzularından dolayı geçimi toprağa bağlı olan halkın sömürülmesine yol açmıştır. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren devlet kurumlarındaki bozulmalar, rüşvet ve torpilin yaygınlaşması, tımar sisteminin bozulması, merkezin eyaletler üzerindeki etkisinin azalması ekonomik sıkıntılarla birleşince, XVII. yüzyıl boyunca devam edecek olan Celali isyanları diye bilinen ayaklanmaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu isyanların devam ettiği dönemde devlet eyaletlerden asker ve vergi toplamakta zorlanınca mali, askeri ve siyasi konularda işbirliği yapabileceği, yerel şartları iyi bilen,

⁵⁶¹ Dirlik; Maaş (Şemseddin Sami 1987: 639), ayrıca Devlet tarafından hizmet erbabına maaş olarak verilen para veya bir yerin geliri olarak tahsis olunan para (Sertoğlu 1986: 86).

⁵⁶² İltizam; Devlete gelir getiren kaynakların belli bir bedel karşılığı kişilere verilmesi (Sertoğlu 1986: 160).

yerel kökenleri güçlü toplumsal kesimlerle işbirliği yapma eğilimine girmiştir (Pamuk 2010: 142). Devlet, bu kişilere halkı devlete isyan eden asilere ve eşkıyaya karşı korumaları karşılığında milis gücü kurma izni tanımıştır. Bu kişilerin daha sonra buldukları yerlerde devlet adına toplanacak vergileri toplama hakkını da ele geçirmeleri devletin eyaletler üzerindeki nüfuzunu azaltmıştır. Âyan⁵⁶³ denen bu kişiler XVII. yüzyıl sonlarından itibaren eyaletlerde devlet aleyhine güçlerini artırarak daha önceleri devlet tarafından yapılması gereken hizmetleri üstlenmeye başlamışlardır (Pamuk 2010: 144). Bu süreç II. Mahmud döneminde de bir süre devam etmiş, bu dönemde âyanlar ile yapılan Sened-i İttifak ile âyanların statüsü yasal hale gelmiştir. Ancak bu uzlaş, içinde bulunulan şartların zorlaması ile yapılmış olup, II. Mahmud devletin dağılmasını önlemek için merkezi otoriteyi güçlendirme ve devlet otoritesini eyaletlerde sağlamaya dönük girişimlerinden vazgeçmemiştir. Merkezi otoritenin sağlanmasının şartlarından birisinin de gelirlerin artırılması olduğunu anlamıştır (Pamuk 2010: 199). Bu bağlamda önce ülkedeki gelir kaynakları, yani vergilendirilebilecek gelirler ve bu gelirlerin kimlerin elinde olduğu tespit edilmeli daha sonra da düzenli bir vergi sistemi kurulmalıydı. Düzenli bir vergi sistemi kurulması ve elde edilecek vergi gelirleriyle devletin devamı için yapılacak reformların finanse edilmesi düşüncesinin sonucu olarak temettuat sayımları yapılması II. Mahmud döneminde planlanmış, fakat yaşanan iç isyanlar bu girişimin ancak Abdülmecid döneminde gerçekleştirilmesine imkân vermiştir. II. Mahmud sonrası padişah olan Abdülmecid, devleti kurtarmak için idari, sosyal, hukukî, adli ve mali reformların yapılmasını öngören Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiş ve fermanla yapılması öngörülen diğer reformlarla birlikte fermanla yer alan "... Bundan böyle her kişinin varlık derecesine göre uygun bir vergi bağlanacak ve bu vergiden başka kendisinden hiçbir suretle fazla bir şey istenmeyecektir...(Karal 1988a: 175)" şeklindeki hüküm doğrultusunda iltizam usulü de kaldırılarak aslında II. Mahmud döneminde hedeflenen ama gerçekleşmeyen tek bir vergi uygulamasına geçilmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla

⁵⁶³ Âyan; Bir memleketin, bir bölgenin veya bir sınıfın ileri gelenleri hakkında kullanılan tabirdir. Zamanla XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı yerlerinde çoğu yerli eşraf ailelerinden olmak üzere türeyen bir sınıfa da bu isim verilmiştir (Sertoğlu 1986: 25).

halktan alınacak vergiyi toplamak ve vergi yükümlülerini tespit ve sayımla muhassıllar⁵⁶⁴ görevlendirilmiştir (Sertoğlu 1986: 228).

Osmanlı mali teşkilatının yenileşmeye tâbi tutulduğu Tanzimat Dönemi, halktan alınan vergilerdeki şer'i ve örfi ayrımına son verildiği, doğrudan doğruya halktan alınan temettuat (kazanç), emlak, damga vergisi ile içki, tütün, tuz gibi tüketim malları üzerine konulan özel tüketim vergilerinin ortaya çıktığı, aynı ve bedeni yükümlülüklerin nakdileştiği, dini, vakıf ve bölgesel muafiyetlerin, iltizamın kaldırılmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur (Şener 1999: 549). Yapılan bu girişimlere rağmen vergilendirme konusunda bütün sorunların hemen halledildiğini, yapılmak istenenlerin tamamının hemen gerçekleştirildiğini söylemek mümkün değildir. Zaman zaman aksamalar ve bazı engeller ortaya çıksa da, yapılan düzenlemelerle ilgili bazı şikâyetler gelse de, adaletli bir vergi sistemi kurulması yönündeki arayışlar devam etmiştir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrası Merzifon kazasında alındığı tespit edilen vergiler şunlardır:

3.11.1.Vergi -An Cemaatin Vergi-

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren daha önce ahaliden alınan cizye vergisi dışında diğer vergiler iptal edilmek suretiyle, herkesin sahip olduğu emlak, arazi ve kazancına kısaca imkânına göre *vergü* namıyla bir vergi alınması kararlaştırılmıştır (Sudi 1308: 78). Tanzimat Fermanı sonrası kazanç miktarının tespitine yönelik çalışmalar başlatılmasına rağmen hemen senelik kazanç üzerinden ayrı bir vergi konulmamış, 1858 senesine kadar herkesin arazi, emlak, hayvanları ve senelik kazançları için bir kıymet takdir edilmek suretiyle belirlenen şahsi servet üzerinden bir vergi⁵⁶⁵ -an cemaatin- alınması yoluna gidilmiştir (Pakalın 1983c: 453). Bu verginin sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi için hane reislerinin emlak, arazi, hayvanları ve kazançlarının tespiti ve toplanacak verginin adaletli bir şekilde dağıtılması amacıyla yapılan sayımlara ait verilerin kaydedildiği defterlere de temettuat defterleri denilmiştir.

⁵⁶⁴ Muhassıl, iltizam usulü kaldırılmadan evvel geliri doğrudan hazineye aktarılan toprakların (miri mukataların) iltizamını alan kişi anlamında kullanılmıştır (Sertoğlu 1986: 228).

⁵⁶⁵ 1858 yılından itibaren senelik kazançlardan % 3 oranında vergi alınmaya başlanmış, bu oran 1885 yılında % 5'e çıkarılmıştır (Pakalın 1983c: 453). Bu vergi bazı belgelerde vergi şeklinde geçerken (BOA.ML.VRD.TMT.d.14191: 6,7), bazı belgelerde vergi-i mahsusa şeklinde yazılmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14160: 2,3).

Merzifon kazasında da Tanzimat Fermanı sonrası 1840 ve 1844-45 yıllarında temettuat sayımları yapılarak halktan alınacak vergü -an cemaatin- yani birleşik vergi tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı arşivinde yaptığımız taramada 1840 yılına ait ve kazaya bağlı tüm köylerin sayımına dair 14157 nolu defterle birlikte, 1844-45 yılında köyler ile kaza merkezinde Müslim ve gayrimüslim mahallelerinde ayrı ayrı yapılan sayımlara ait defterlere⁵⁶⁶ ulaşılmıştır. 1840 yılında köylerde yapılan sayıma göre kazaya bağlı 28 köydeki 630 hanede kayıtlı köyler halkının toplam emlak kıymeti 470.383,5 kuruş, toplam temettuatı 556.200 kuruş, hayvanlarının toplam kıymeti 789.336 kuruş, servetlerinin toplam değeri 1.815.919,5 kuruş, ödedikleri vergi toplamı ise 57.515 kuruş idi (BOA.ML.VRD.TMT.d.14157: 149-375). Servet değerine karşılık alınan vergi oranının yaklaşık %3'e denk geldiği anlaşılmaktadır. Hane başına düşen temettü yaklaşık 883, hane başına düşen servet vergisinin ise yaklaşık 91 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. 1844-45 yılında kaza merkezinde Müslim ve gayrimüslim ahalinin ikâmet ettiği mahallelerde yapılan sayım sonucuna göre ödediği vergi -vergi-i mahsusaaşağıdaki gibidir:

⁵⁶⁶ İlaldı, Hırha, Koç, İlemi, Karacakaya, Kürtler, Bulak, Hayreddin, Belvar, Ilıcak, Zoğu, Makası, Muşruf, Sarı, Karınca, Rumcuk, Alan (Alala), Şeyh Yeni, Sehmüdevle, Yakub, Bulak Hacı (Dip Hacı), Hacı Kara (Hacı Veli), Eymir, Yalnız köylerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA.ML.VRD.TMT.d. 14177, 14182, 14174, 14194, 14156, 14169, 14197, 14158,14163, 14168, 14152, 14155,14151, 14183, 14170, 14198, 14165, 14153, 14181, 14189, 14154, 12938, 14176, 14180 numaralı defterler, Alaca Minare, Bozacı, Câmi-i Atik, Câmi-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanalar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyit Bölük, Sofular, Surmasud, Sütçü, Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halka ait BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164, 12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler, Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyit Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslim halka ve Boşeyan Tâifesi'ne ait olan BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184, 14162 numaralı defterler.

Tablo 3.42: 1844-45'te Kaza Merkezindeki Müslüman ve Gayrimüslim Halkın Vergi-i Mahsusası⁵⁶⁷

Mahalle	Müslümanlar		Gayrimüslimler	
	Hane Sayısı	Vergi-i Mahsusası	Hane Sayısı	Vergi-i Mahsusa
Alaca Minare	11	1.000	67	8.640
Bozahane	-	-	113	16.910
Bozacı	80	8.100	-	-
Câmi-i Atik	11	16.00	47	5.980
Câmi-i Cedid	66	5.300	-	-
Erzincan	-	-	65	10310
Gazi Mahbub	41	4.600	-	-
Hacı Adil	55	4.980	-	-
Hacı Ahmed	48	5.200	-	-
Hacı Bali	92	9.980	69	9.210
Hacı Hasan	129	13.000	-	-
Hacı Rahat	69	6.300	-	-
Harmanlar	120	9.200	-	-
Hoca Süleyman	16	1.600	28	5.360
Kaplan	-	-	61	8.810
Neccar	59	5.200	48	4.370
Seyyid Bölük	20	1.400	61	8.310
Sofular	60	6.200	-	-
Surmasud	74	7.800	-	-
Sütçü	38	3.850	-	-
Tavşan	67	5.000	-	-
Boşeyan Tâifesi	-	-	35	1.359

1844-45 yılında Müslüman mahallelerde yapılan sayıma ait Cedid ve Erzincan mahallelerinin kayıtlarını ihtiva eden defterlere ulaşamadığımız için, 1844-45 yılı için kaza merkezinde yaşayan Müslüman ahalinin toplam temettuat ve vergisini tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Ancak kayıtlarına ulaştığımız 18 mahallede ikâmet eden 1.056 hanenin yıllık temettuatının 444.720, ödediği verginin 109.410 kuruş, hane başına düşen temettuatının yaklaşık 424, vergisinin ise yaklaşık 103 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Merkezdeki Müslüman ahalinin hane başına düşen vergisinin köylerde yaşayan Müslüman ahalininkinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı sayımda Sütçü, Câmi-i Atik ve Surmasud mahallelerinde yaşayan gayrimüslim ahaliye ait defterlere ulaşamadığımızdan, kaza merkezindeki gayrimüslim ahalinin toplam vergisini tespit etme imkânımız yoktur. Ancak kaydına ulaştığımız 9

⁵⁶⁷ Kuruş cinsinden. Müslümanların vergi-i mahsusası için BOA.ML.VRD.TMT.d.14160: 5, 14197: 17, 14173: 6, 14171: 18, 14164: 11, 12929: 17, 14196: 13, 14161: 18, 14186: 24, 14188: 13, 14190: 23, 12931: 6, 13010: 14, 14167: 6, 14192: 15, 14193: 25, 12925: 12, 12936: 19 ve gayrimüslimlerin vergi-i mahsusası için de BOA.ML.VRD.TMT.d.14178: 22, 14191:21, 14185:23, 14166:12, 12996:15, 14195:10, 14172:15, 14187:14, 14184: 15, 14162:7'den yararlanılmıştır.

mahallede 594 hanede yaşayan gayrimüslim ahalinin toplam temettuatının 421.943,5 ve vergisinin de 79.259 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Hane başına düşen temettuatın yaklaşık 710, verginin 133 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, şehirli Müslüman ahalinin hane başı ortalamasından daha yüksektir. Dolayısıyla bu veriye dayanarak şehirde yaşayan Müslüman ahaliye kıyasla gayrimüslim ahalinin ekonomik durumlarının daha iyi olduğu söylenebilir.

3.11.2. Cizye Vergisi

Cizye, Müslüman ülkelerde gayrimüslim halktan korunmaları karşılığında alınan baş vergisidir (Sertoğlu 1986: 67). Yılda bir defa toplanan bu vergi kadın ve çocuklardan alınmaz, sadece yetişkin erkeklerden alınır. Cizye vergisi ilgilinin maddi durumuna göre âlâ (yüksek), evsat (orta) ve ednâ (düşük) olarak üçe ayrılırdı. Osmanlı Devleti de bir İslam Devleti olarak daha önceki İslam devletlerinde olduğu gibi korumasına aldığı gayrimüslimlerden cizye vergisi almıştır. Osmanlılarda gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin miktarı sabit kalmamış, tarihi süreç içinde değişiklik göstermiştir. Özellikle II. Mahmud döneminde daha dikkat çekici bir artış göze çarpmaktadır. Osmanlılarda cizye vergisinin 1691 yılından 1829 yılına kadar olan zaman aralığındaki değişimine bakıldığında âlâ 9 kuruştan 48 kuruşa, edna 4,5 kuruştan 24 kuruşa, evsat ise 2,25 kuruştan 12 kuruşa yükselmiştir (İnalçık 1989c: 47). II. Mahmud döneminde 1834 yılında bu oranlar yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme sonucunda Hıristiyan varlık sahiplerinden alınan cizye vergisi oranları âlâ için 60, ednâ için 30 ve evsat için ise 15 kuruş olarak belirlenmiştir (Karal 1988a: 176). Tanzimat Fermanı ile tüm Osmanlı vatandaşlarına kanun önünde eşitlik sağlandıktan sonra, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da askerlik yapma hakkına kavuşmuştur. 1856 Islahat Fermanı ile de cizye vergisi kaldırılmıştır (Sertoğlu 1986: 67). Fakat gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapma konusunda isteksiz davranmaları ve bunlardan orduda asker olarak yararlanma imkânı olmaması üzerine Abdülaziz döneminde önlem olarak kaldırılan cizye vergisinin yerine askerlik muafiyeti karşılığı "*Nakdi Bedel*" alınmaya başlanmıştır (Karal 1988d: 355) . Bu vergi de 1908 yılında gayrimüslimler de askere alınmaya başlayınca yürürlükten kaldırılmıştır (Sertoğlu 1986: 68). Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslim ahali de devlet koruması altında

olduğundan devlete 1856 yılına kadar *cizye* daha sonra da Abdülaziz döneminden itibaren *Bedel-i Nakdi* ödemiştir⁵⁶⁸. 1845 yılında Merzifon merkez mahallelerinde oturan gayrimüslimlerden âlâ, ednâ ve evsat seviyesinde vergi yükümlüsü sayıları ve ödedikleri vergiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.43: 1845’de Kaza Merkezindeki Gayrimüslimlerin Ödediği Cizye Vergisi⁵⁶⁹

Gayrimüslim Mahallesi	Âlâ	Evsat	Ednâ	Vergi (Toplamı)
Alaca Minare	3	105	33	3.825
Bozahane	7	148	39	5.445
Câmi-i Atik	2	52	18	1.950
Hacı Bali	4	91	21	3.285
Hoca Süleyman	3	50	19	1.965
Kaplan	4	93	15	3.255
Neccar	1	55	9	1845
Seyyid Bölük	7	105	24	3.930
Erzincan	5	99	25	3.645
Sütçü	2	52	15	1.905
Tâife-i Boşeyan	-	-	82	1230
Gelip geçen gayrimüslimler	-	17	5	585
Evsizler	4	37	14	1.560
TOPLAM	42	905	319	34.455

Tablodan da anlaşılacağı gibi maddi durumu iyi seviyede olan gayrimüslimlerin sayısının çok az olduğu, 905 kişinin orta seviyede olup 319 kişinin de maddi açıdan düşük seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Kazada yaşayan cizye yükümlülerinin %71’den fazlasının evsat (orta) seviyesinden yükümlü oldukları dikkate alınırca gayrimüslim ahalinin büyük çoğunluğunun orta gelir grubunda olduğu söylenebilir. Mezkûr cizye defterinde kaza merkezinde yaşayan gayrimüslim ahali, kayıtlı olduğu mahallelere göre hane hane sayılmış, önce hane reisi sonra varsa çocukları ya da kardeşleri varsa meslekleri ve ödeyecekleri cizye miktarları belirtilerek kayıt altına alınmıştır. Maddi durumu âlâ (yüksek) olanların isminin üzerine (ع), evsat (orta) ise (ط) ve ednâ (düşük) ise (ض) harfi yazılmıştır. Ayrıca Merzifonlu olmasına rağmen şehirde olmamasından veya bir başka nedenden vergi alınmamasını gerektiren bir durum olduğunda isminin üzerine vergi alınmama nedeni yazılmıştır. Mesela; Câmi-i Atik Mahallesi’nden 90 yaşındaki Mutafoğlu Abraham iş göremez halde olduğu, torunu da Amasya’da olduğu için cizye tahakkuk ettirilmemiştir (BOA.ML.VRD.CMH.d.479: 7). Mahallelerin sonunda mahalledeki âlâ (yüksek), evsat (orta) ve ednâ (küçük) seviyelerindeki toplam

⁵⁶⁸ Merzifon kazasında yaşayan gayrimüslimler Bedel-i Nakdi olarak 1874 yılında 58.231 kuruş ödemiştir (SVS 1292: 121-122).

⁵⁶⁹ (BOA.ML.VRD.CMH.d.0479: 38).

cizye yükümlülerinin sayısı verilmiştir. 1845 yılında 34.455 kuruş olarak toplanan kaza geneli cizye vergisi miktarı 1847 yılında 34.140 (BOA.ML.VRD.CMH.d.768: 37), 1848 yılında ise 35.670 kuruş olarak gerçekleşmiştir (BOA.ML.VRD.CMH.d.882: 39). 1856 Islahat Fermanı ile cizyenin kaldırılması ve Abdülaziz döneminde cizye yerine *Bedel-i Nakdi* uygulaması başlatılınca Merzifon kazasında da gayrimüslimlerden *Bedel-i Nakdi* alınmaya başlanmıştır. 1874-75 yılında kaza genelinde toplanan Bedel-i Nakdi miktarı 58.231 kuruş olarak gerçekleşmiştir (SVS 1292: 121-122).

3.11.3. Aşar Vergisi

1839-1914 yılları arasında kazada toplandığı tespit edilen vergi türlerinden birisi de aşar vergisidir. Aşar, şer'an mahsulden 1/10 oranında alınması gereken vergidir. Fakat çoğu zaman bu orana riayet edilmemiş, 1/8 hatta bazı durumlarda 1/5 oranında tahsil edildiği de olmuştur (Sertoğlu 1986: 274). Aşar vergisi Tanzimat'ın ilanına kadar *İltizam Sistemi* ile toplanırken Tanzimat Fermanı sonrası *İltizam Sistemi*'nin kaldırılması ile muhassıllar tarafından toplanmaya başlamıştır. Ancak iki yıllık uygulama sonucunda istenen netice alınamayınca tekrar iltizam sistemine dönmüştür. Aşar vergisi Cumhuriyet dönemine kadar toplanmaya devam edilmiş, 1925 yılında uygulamadan kaldırılmıştır.

Merzifon kazasında 1839-1914 yılları arasında halktan bu vergiler alınmaya devam edilmiştir. 1844-45 yılında Gazi Mahbub Mahallesi'nde yapılan temettuat sayımında Hacıoğlu Osman Ağa'nın 4 dönüm ekili tarlasının geliri 60 kuruş olarak hesaplanmış ve bu miktarın %10'u yani 6 kuruşu aşar olarak belirlenmiştir. Yine aynı şahsın 2 dönümlük üzüm bağının senelik geliri 50 kuruş olarak belirlenmiş ve bu 50 kuruşun %10'u yani 5 kuruşu aşar vergisi olarak hesaplanmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14164: 3). Yine aynı yıl Sofular Mahallesi'nde yapılan temettuat sayımında Hazine darzade Hacı Feyzullah Ağa'nın 2,5 dönümlük sebze bahçesinin geliri 50 kuruş ve bu 50 kuruşun %10'u yani 5 kuruşu aşar olarak kaydedilmiştir (BOA.ML.VRD.TMT.d.14192: 1). Merzifon kazasında bu vergi *İltizam Sistemi* ile toplanmıştır. Vergilerin toplanması işinin mültezime devri için ihaleye çıkıldığında bazen idarecilerin yolsuzluk yaptıkları anlaşılmaktadır. Mesela 1902-1905 yılları arasında kazada

kaymakamlık yapan İsmail Kemal Bey ve dönemin Kaza İdare Heyeti üyelerinin 1903 yılı aşar ihalesinde yolsuzluk yaptıkları Sivas Valiliği'nce tespit edilmiş, ilgililerin yargılanmaları için valilik tarafından evrak hazırlanmıştır (BOA.DH.MKT.1044/25: 14-2).

3.11.4. Adet-i Ağnam

Koyun ve keçilerden alınan bir cins vergidir. Eyaletlerin kendi kanunlarına göre koyun ve keçiden 0,5 veya 1 akçe olarak alınır. 1820 yılından itibaren 1 kuruş 40 para kabul edilerek hayvan başına 10 para üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır (Sertoğlu 1986: 7). Fakat ülkenin her yerinde vergilendirmenin aynı miktarda olmadığı farklı uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁷⁰. Merzifon kazasında 1844-45 yılında yapılan temettuat sayımlarında koyun ve keçi başına 2 para üzerinden vergilendirme yapıldığı görülmektedir. Mesela Alala köyü 27 numaralı hanede ikâmet eden Demircioğlu Hasan'ın 15 koyunu için 30 para (BOA.ML.VRD.TMT.d.14165: 9), Seyid Bölük Mahallesi 39 numaralı hanede ikâmet eden gayrimüslim ahaliden Ağob'un 40 adet keçisi için 80 para=2 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14184: 10), Karacakaya köyü 1 numaralı hanede ikâmet eden Bayramoğlu Hüseyin Kethüda'nın 400 koyun ve 60 keçisi için 920 para=23 kuruş (BOA.ML.VRD.TMT.d.14156: 2) ağnam vergisi belirlenmiştir. Aynı yıl Veray kazasına bağlı Karaşar köyü'nde yapılan temettuat sayımlarında koyun ve keçi başına 4 para üzerinden vergilendirme yapıldığı görülmektedir. Mesela mezkûr köy sakinlerinden Mürseloğlu Sıddık Kâhya'nın 4 keçisine 16 para, Gebeşoğlu Osman'ın 42 keçisine 4 kuruş 8 para adet-i ağnam yazılmıştır (BOA.ML.VRD.TMT.d.14890: 2,3). Bu farklı uygulamalar her yerde adet-i ağnam oranının aynı uygulanmadığını göstermektedir. Fransız Vital Cuinet 1890 yılı için Merzifon kazasında 13.535 koyun, 10.766 keçi, 1.776 tiftik keçisi olmak üzere toplam 20.071 küçükbaş

⁵⁷⁰ İlk dönemlerde her koyundan bir akçe alınırken akçenin yerini değer ölçüsü olarak para alınca (III. Ahmed döneminde 1 para 3 akçe, 1 kuruş ise 40 para olmuştur (Tekin 1999: 174-175) para üzerinden alınmaya başlamıştır. 1857 yılından itibaren Bosna, Hersek ve İşkodra eyaletleri hariç Rumeli'de 1.sınıf kabul edilen sancaklardan dörder buçuk, 2.sınıf sancaklardan üçer buçuk, 3.sınıf sancaklardan üçer buçuk, dördüncülerden ikişer buçuk ve beşincilerden ikişer kuruş alınmaya başlandı. Anadolu ve Arabistan'da eski uygulama devam etti. Ertesi yıl ülke genelinde hayvan başına altmış kuruş olarak belirlendi. 1870 yılındaki ekonomik bunalım üzerine yirmi ile kırk para arasında zam yapılmıştır. 1878 yılında Yemen hariç ülke genelinde yirmişer para daha zam yapılmıştır (Pakalın 1983a: 25-26).

hayvan olduğunu, 90.507 kuruş adet-i ağnam vergisi ödendiğini belirtmektedir (Cuinet 1892: 658).

3.11.5. Damga Vergisi

Tanzimat'tan sonra devlete gelir sağlamak amacıyla çıkarılmış olan evraka *Tamgalı Kâğıt* denilirdi. 1845 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan bu kâğıtlar damga vergisinin de esasını teşkil etmiştir. 1873 yılında çıkarılan Damga Nizamnâmesi ile damgalı kâğıtlar kaldırılarak yerine pul geçerli kılınmıştır (Pakalın 1983a: 392-393). Damgalı kâğıtların üzerinde genelde ne için kullanılacağı ve fiyatı yazılırdı. Merzifon kazasında da bu damgalı kâğıtların resmi işlemlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nogay muhacirlerinden olup Bulak köyüne iskân edilmiş olan Hacı Bey bin Ömer, evinde meydana gelen hırsızlık olayı ile ilgili olarak yazdığı şikâyet dilekçesinde damgalı kâğıt kullanmıştır. Hacı Bey'in kullandığı kâğıdın üst kısmında soğuk damga ile yazılmış *Varaka-i Sahiha* yazısı, bu yazının altında ise "*Arzuhal yazılmak için varakadır. Kıymeti otuz paradır 30*" yazısı bulunmaktadır (BOA.A.}MKT.UM.483/52: 2). Merzifon Kazası Müdürü Mehmed Bey'in Amasya Emval Sandığı'na olan borcunun ertelenmesi talebi ile Amasya Mutasarrıfı'na yazdığı arzuhal için de aynı damgalı kâğıt kullanılmıştır (BOA.A.}MKT.132/97: 1). Yine Turhal kazasına yerleştirilmiş olan muhacir İsmail Bey, akrabaları Amasya tarafına yerleşmiş olduğundan kendisinin de Amasya tarafına gönderilmesi için Turhal Kaza Müdürü'ne hitaben yazmış olduğu arzuhalinde aynı damgalı kâğıdı kullanmıştır (BOA.A.}MKT.DV.168/01: 2).

3.11.6. Tapu Vergisi (Resm-i Tapu)

Tapu, devlete ait bir arazinin birisinin uhdesine verildiği esnada devletin araziyi uhdesine alan kişiye verdiği senettir (Şemseddin Sami 1987: 857). Tapu vergisi ise mülkün terk ve satışına karşılık peşin ödenen vergidir (Pakalın 1983c: 31). Kaynaklardaki bilgilerden ülke geneline paralel olarak Merzifon kazasında da bu verginin mülkiyet devri esnasında halktan alındığı anlaşılmaktadır. Mesela 1857 yılında Merzifon kazası Kuru Çeşme Altı diye bilinen ve bir tarafı Uzun Abdulahoğlu, bir tarafı Şaşıoğlu, bir tarafı Kavaklı Hacı Osman ve diğer tarafı da yol ile çevrili olan, tahminen

12 kile tohum ekilebilen tarlanın mutasarrıfı Terzioğlu Ömer ve kız kardeşi Hafize Hatun tarafından 5.200 kuruş bedel karşılığında Suluoğlu Yemenici Ağya'ya satışı yapılırken, satış bedelinin %5'ine karşılık gelen 260 kuruş tapu resmi ödenmiştir (BOA.EV.d.16174: 1b).

3.11.7. Mahkeme Harçları

Kazaya ait şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtları incelendiğinde mahkemeye başvuran kişilerden resm-i kısmet, kaydiyye, dellaliye, varaka bahası, pul bahası gibi muhtelif harçlar alındığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örnekler konuyla ilgili Merzifon'a ait vergilerdir.

Resm-i Kısmet: Vefat eden kişilerin terekelerinin tespiti, mirasçılarına taksimi karşılığında alınan ücrettir (Pakalın 1983c: 30). Mirasçıları tarafından Merzifon Şer'iyye Mahkemesi'ne yapılan başvuru üzerine Kaplan Mahallesi'nde mütemekkin iken vefat eden Ermeni milletinden Kiremitçioğlu Hamparsun veled-i İstefan'ın mirası vereseleri zevcesi, kızı ve henüz anne karnında olan doğmamış çocuğu arasında İslam hukuku esaslarına göre paylaştırılmıştır. Bu paylaşımına göre miras 24 sehim olarak kabul edilmiş ve 3/24'ü zevcesi Takuhi bint-i Mıkırdiç'e, 7/24'ü küçük kızı Armanuhi'ye ve 14/24'ü zevcesinin henüz doğurmamış olduğu, karnındaki bebeği'ne verilmiştir. Ayrıca Armanuhi ve doğmamış bebek için anneleri vasi tayin edilmiştir. Merzifon Şer'iyye Mahkemesi 10 Ağustos 1889 tarihinde toplam değeri 5.800 kuruş olan bu terekenin tespit ve taksim ücreti olarak 145 kuruş resm-i kısmet almıştır (MŞS.d.6971: 139).

Kaydiyye: Kaydiyye, arazi ve gayrimenkullerin teslim ve intikal işlemlerinden alınan ücrettir. Merzifon Şer'iyye Mahkemesi, 10 Ağustos 1889 tarihinde yukarıda bahsi geçen Kiremitçioğlu Hamparsun veled-i İstefan'ın terekesinin murislerine teslim ve intikali esnasında kaydiyye ücreti olarak 8,5 kuruş almıştır (MŞS.d.6971: 139).

Varaka Bahası: Varaka bahası, mirasın taksimi sırasında kullanılan kâğıt için alınan ücrettir. Merzifon Şer'iyye Mahkemesi, Løşdeğın köyünde sakin iken vefat eden Harputluoğlu Bekir bin Hacı İbrahim ibn-i Mehmed'in 9.800 kuruş değerindeki

mirasının 16 Aralık 1883 tarihinde mirasçılara taksimi esnasında 5 kuruş varaka bahası almıştır (MŞS.d.6970: 6).

Dellâliye: Dellâliye, mirasta hak sahibi olan kişilere taksimin yapılması ile ilgili duyurunun yapılması karşılığında alınan ücrettir. Kaplan Mahallesi'nde mütemekkin iken vefat eden Ermeni milletinden Kiremitçioğlu Hamparsun'un terekesinin taksiminde Merzifon Şer'iyye Mahkemesi 10 Ağustos 1889 tarihinde 16 kuruş dellaliye almıştır (MŞS.d.6971: 139).

Pul Bahası: Pul bahası, resmi işlemlerde evraka yapıştırılan pul ücretidir. Kaplan Mahallesi'nde mütemekkin iken vefat eden Ermeni milletinden Kiremitçioğlu Hamparsun'un terekesinin taksiminde Merzifon Şer'iyye Mahkemesi 10 Ağustos 1889 tarihinde 3 kuruş pul bahası almıştır (MŞS.d.6971: 139).

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle 1839-1914 yılları arasında kaza ekonomisi hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir:

Kaza ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalıdır. Tarımı esnaflık ve hayvancılık takip etmektedir. Yerleşim durumuna göre değerlendirdiğimizde merkezde esnaflık ön planda iken köylerde tarım ve hayvancılık ön plandadır. Kaza ekonomisi içinde tarım ilk sırada yer almaktadır. Kazanın iklim ve arazi şartlarının uygunluğu, kazada çok sayıda meyve türü yanında sebze, bakliyat, yağ bitkileri, köklü bitkiler ve hububat üretimine imkân vermiştir. Hububat üretimi en yaygın tarımsal faaliyet olup Merzifon kazası, Amasya merkez kazasından sonra sancağın en önemli buğday ve arpa üreticisidir. Bağcılık çok yaygın olup üzüm, pekmez ve şarapları ünlüdür. Sancaktaki kazalar içerisinde en çok üzüm ve şarap üreticisidir. Cehri ve Afyon üretiminde sancak içinde ilk sırada olmasının yanında ülke geneli üretim miktarı içinde cehride %4, afyonda %1,277'lik pay ile de önemli bir üretim merkezi konumundadır. Meyve üretimi bakımından badem dışında diğer meyve türlerinde sancağa bağlı kazalar içinde orta sıralarda yer almıştır. Ancak sancağın en önemli badem üreticisidir. 1839-1914 yılları arasında kazada tarım yapılan toprakların miktarında aynı dönemdeki nüfus artış oranından daha fazla bir artış olmuştur. Tarım yapılan toprakların artışına paralel olarak elde edilen ürün miktarı artarken, ekilen ürün çeşidi de artmış, kazada daha önce

üretimi yapılmayan yeni bitkiler üretilmeye başlanmıştır. Devlet tarafından tarımı geliştirmek üzere bazı girişimlerde bulunulmuş ancak bu girişimler kısmen faydalı olmasına rağmen istenilen sonuca ulaşmamıştır. Kaza ekonomisi içinde tarımdan sonraki en önemli uğraş esnaflıktır. Esnafların çoğunluğu şehir merkezindedir. Esnaflar içerisinde 1.279 kişi ile en çok sanayi alanında faaliyet gösteren esnaf varken, bunları 1.003 kişi ile hizmet sektörü ve 316 kişi ile ticari faaliyetlerde bulunanlar takip etmektedir. Nüfusları ile karşılaştırdığımızda Müslümanlara göre gayrimüslimlerden esnaf olanların oranı daha yüksektir. Sanayi faaliyetleri şehir merkezinde yoğunlaşmıştır. En gelişmiş sanayi kolu dokuma sanayidir. Dokuma sanayini maden işleme, deri ve gıda sanayi takip etmektedir. Hizmet sektöründe gayrimüslim esnaflar daha çok teknik beceri ve deneyim gerektiren hizmetlerde, Müslüman esnaflar ise çoğunlukla bedensel güç gerektiren hizmetlerde faaldir. Kazada yaşayan ve XIX. yüzyıl ortalarında kaza sanayisi içerisinde çok önemli bir rol üstlendiği anlaşılan gayrimüslimler, bu rollerini tehçire tâbi tutuldukları tarihe kadar da devam ettirmişlerdir. Kazanın hizmet sektörü açısından çevre şehir ve kasabalar ile çok sıkı bağları bulunmaktadır. Ticaret erbabının büyük kısmı şehirde ikâmet etmekte, köylerde yaşayanlar ticari faaliyetlere pek rağbet etmemektedir. Kazanın diğer şehirlerle canlı ticari bağlantıları vardır. Müslüman ticaret erbabı daha çok arpacılık, manavlık, duhancılık, odunculuk, kömürcülük gibi tarım ve orman ürünleri ticaretiyle meşgul olurken; gayrimüslim esnaflar satencilik, bezzazlık, attarlık, gibi sanayi ürünü kumaş, ilaç türü ürünler, kasaplık ve et ticaretine daha fazla ilgi göstermektedirler. Hayvancılık da kazada önemli bir ekonomik etkinliktir. Sancaktaki diğer kazalarla kıyaslandığında gerek büyükbaş gerekse küçükbaş hayvan adedi ve peynir hariç bu hayvanlardan elde edilen hayvansal ürün miktarı bakımından, Merzifon kazasının gerilerde olduğu söylenebilir. Yük ve binek hayvanı sayısı bakımından da durum aynıdır. Kaza genelinde 1839-1914 yılları arasında fiyatlarda artış olmuştur. Kazadaki fiyatlar fasulye, afyon, kenevir, ceviz gibi bazı ürün ve merkeb gibi hayvan fiyatları dışında genelde sancak içerisindeki diğer kazalarla uyumlu gözükmektedir. Kazadaki fiyatlar arz talep dengesine bağlı olarak eyalet ve ülke ortalamalarından farklılıklar gösterebilmektedir. Kazada en yüksek maaşı kaymakam almaktadır. Odunculuk, çobanlık, hizmetkârlık, ırgatlık, hademelik gibi bedensel güç gerektiren işlerle; beldicilik, saraçlık, terzilik, debbağlık gibi tecrübe ve beceri gerektiren işlerde çalışanların ücretleri arasında çok

belirgin bir fark görülmemektedir. Ticaret, tuzculuk ve nakliye işlerinden elde edilen kazancın ise yukarıda sayılan işlerden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında ülkenin ekonomik yapısının yeniden düzenlenmesi, dönüştürülmesi sürecinde atılan adımlar, Merzifon kazasında da izlenmiştir. Ülkenin ekonomik potansiyelini ve vergi yükümlülerini, muhtemel gelir kaynaklarını tespit etmek amacıyla ülke genelinde yapılan temettuat sayımları Merzifon kazasında da yapılmıştır. Vergi sisteminde yapılan değişiklikler aynen kazada uygulanmıştır. Halkın ekonomik faaliyetlerine finansal destek sağlamak amacıyla ülke genelindeki arayışlara bağlı olarak önce Merzifon Menafi Sandığı açılmış, menafi sandıklarının birleşerek Ziraat Bankası'na dönüşmesiyle Ziraat Bankası'nın Merzifon şubesi kurulmuştur. 1881 yılında Osmanlı Devleti, borçlu olduğu devletlere borcunu ödemek için yaptığı anlaşma ile bazı vergileri doğrudan toplama yetkisini alacaklı devletleri temsilen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne devrettiğinde, Merzifon kazasında da bu idarenin bir temsilciliği açılmıştır. Yine Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, kendisine tahsis edilmiş olan bütün tekelinden kaynaklanan gelirleri toplama hakkını Reji İdaresi'ne devredince, kazada Reji İdaresi'nin de bir temsilciliği açılmıştır. Hükümetin ülke genelinde çiftçileri tarım konusunda bilinçlendirmek, zirai faaliyetleri geliştirme yönündeki adımlarının kazaya yansımaları olarak Merzifon Ticaret ve Ziraat Odası kurulmuştur.

IV. BÖLÜM

4. MERZİFON KAZASINDA EĞİTİM

4.1. Osmanlı Eğitim Sistemi ve Tarihi Gelişimi

Merzifon kazasındaki eğitim durumunu daha iyi anlamak için geleneksel Osmanlı eğitim sistemi ve tarihi gelişimi hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Farklı etnik ve dini grupları bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi incelendiğinde; bütünlük olmadığı, farklı kesimlere hitap eden, farklı müfredat uygulayan, farklı yerlere bağlı eğitim kurumlarının faaliyet gösterdiği görülür. Bu farklı eğitim kurumları içinde sayıca en fazla olanlar, Müslüman halk için açılan ilköğretim kurumu sıbyan mektepleri ve bunların devamı olan orta ve yükseköğretime karşılık gelen medreseler idi. Medreseler ve sıbyan mektepleri, vakıfların idaresi ve kontrolü altında idi. Ancak bunlar devlet tarafından da sıkı şekilde denetlenirdi. Her birinin yönetimi genellikle bir müderrisin sorumluluğunda olan Osmanlı medreseleri; önceleri kazaskere bağlı iken XVII. yüzyıl sonlarından itibaren önce yüksek derecelileri, XIX. yüzyılda ise tamamı Şeyhülislama bağlanmıştır (İpşirli 2003b: 330).

Osmanlı Devleti, millet sistemine dayandığı ve eğitimi dinsel faaliyetlerden ayrı düşünmediği için (Akyüz 2012: 103) gayrimüslim vatandaşların eğitim faaliyetlerini dini alandaki özgürlüklerinin devamı olarak değerlendirmiş; kendi açtıkları eğitim kurumlarında serbestçe eğitim almalarına müsaade etmiştir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşları kendilerine ait cemaat mektepleri açmışlardır. Bu mektepler, cemaatlerin dini liderleri tarafından belirlenen esaslar doğrultusunda devlet denetimi olmaksızın serbestçe faaliyet göstermişlerdir. Tanzimat Dönemi'ne kadar devlet tarafından bu mekteplerin kontrolü ve denetimi için girişimde

bulunmamıştır. Osmanlı eğitim sistemi içinde Müslüman ve gayrimüslim ahalinin mekteplerine ilave olarak XVI. yüzyıldan itibaren yabancı ülkelere ait mektepler de yer almaya başlamıştır. Osmanlı topraklarında yabancı ülkelere ait mekteplerin açılması süreci, Fransız elçisinin girişimleriyle Galata'daki Saint-Benoit Kilisesi bünyesinde 1583 yılında bir okul açılması ile başlamıştır (Akyüz 2012: 105). Fransızların açmış olduğu mektepleri İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İran'ın açmış olduğu mektepler takip etmiştir. Bu mekteplerin sayısında Tanzimat Dönemi'nde hızlı bir artış görülmüştür. XIX. yüzyıl sonlarında sayıları 1.500'e ulaşan bu mektepler, (Sakaoğlu 1991: 92) özellikle Batılı güçlerin tahrikleriyle gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında yıkıcı, bölücü fikirleri yaymaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, bağlı buldukları ülkelerin koruma zırhı altında bulunan bu mekteplerin zararlı faaliyetlerini fark ederek Tanzimat Dönemi'nden itibaren kontrol ve denetim altına almak için çaba sarf etmiş ise de içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle başarılı olamamıştır. Osmanlı eğitim sisteminde, Müslüman ve gayrimüslim ahali için farklı eğitim kurumlarının açılmasıyla zaten başlangıçtan itibaren bozulan bütünlük, yabancı ülkelerin açmış oldukları mekteplerle daha da bozulmuştur. Osmanlı eğitim sistemindeki bu manzara XVIII. yüzyıla kadar ciddi bir değişim olmaksızın devam etmiştir.

XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, kendisini her alanda Avrupa'dan üstün görmekteydi. Ancak XVIII. yüzyılda Avrupa devletleri ile yaptığı savaşlarda ağır yenilgiler alması, toprak kayıplarına maruz kalması, özellikle askerlik alanında Avrupa devletlerinin gerisinde kaldığını anlayarak ordu ve donanmanın ıslahını, Batı biliminin esaslarından faydalanmayı zorunlu bir adım olarak değerlendirmeye başlamıştır (Somel 2015: 35). Bu tavır Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya bakışında bir kırılma noktası olmuş, Avrupa devletlerinin başkentlerinde elçilikler açarak bu elçilikler aracılığıyla Avrupa'daki gelişmeleri takip etmeye gayret etmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü askeri yenilgiler nedeniyle ilk kez askeri alanda hissetmiş, yenilik çabaları da bu yüzden ilk kez askeri alanda başlamıştır. Askeri alanda başlayan yenileşme çabaları zamanla idari, mali, adli, eğitim gibi diğer alanlarda da görülmeye başlanmıştır.

"1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Barış Antlaşması'yla Avrupa'nın üstünlüğü, Osmanlı Devleti'nin geriliği açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durumu bazı devlet adamları gördüğü, kabul ettiği ve yenileşme ihtiyacını hissettiği halde, medreseden ve ulemadan herhangi bir ses

ve uyanış belirtisi gelmemiştir. Üstelik yenileşmeye karşı tavır takınmışlardır. Bu yüzden yenilikçi devlet adamları modern eğitim ve öğretimi, medresenin ve ulemanın etkisinin az olduğu askeri mekteplerde uygulamayı seçtiler (Kodaman 1999: XI)''.

Humbaracı Ahmet Paşa'nın (Claude Alexandre Comte Dö Bonneval) Humbaracı Ocağı'nda görev alması, Baron Dö Tot'un Tophane'yi ıslahı, Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun'un ve Mühendishâne-i Berri-i Hümayun'un açılması bu yeni anlayışın en somut yansımalarıdır. XVIII. yüzyılda askeri amaçlı yeni mektepler açılmasına rağmen sıbyan mektepleri ve medreselerin ıslahı için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Aslında medreselerdeki bozulma fark edilmiş olmasına rağmen, dini eğitimi ön planda tutan medreselerin esaslı bir düzenlemeye tâbi tutulmasına halkın ve ulemanın tepki göstermesi ihtimali göz önünde bulundurulmuş dokunulmamıştır.

II. Mahmud döneminde, Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye ve Mızıka-i Hümayun gibi okulların açılmasıyla askeri eğitimdeki reformlar devam ederken ilk kez askeri mekteplerin yanında halkın eğitimi için medrese ve sıbyân mekteplerinin yanında Batı tarzında ilk ve ortaöğretim mekteplerinin açılması gündeme gelmiştir. Aslında bu dönemde en fazla ıslaha muhtaç eğitim kurumu medrese olmasına rağmen medreselerin ve temsil ettiği zihniyetin ıslahının çok zor hatta mümkün olmadığı kanaatinin oluşması, medreselerin ıslahı yönündeki çalışmaların ihmal edilmesine yol açmıştır (İpşirli 2003b: 332). Devlet kurumlarının ıslah edilmesini gerekli gören II. Mahmud, sadece askeri amaçlı eğitim kurumlarının değil, onların dışındaki eğitim kurumlarının ıslahı için de orta bir yol izlemiştir. Bir yandan medresenin ve ulemanın tepkisini çekmeden sıbyan mekteplerini zorunlu hale getirerek medreseler ile birlikte ulemanın kontrolüne bırakırken diğer yandan ulemanın kontrolü dışında yeni bir eğitim sisteminin temelini atmaya çalışmıştır. Bu yüzden de yeni eğitim sistemi kurulması ile ilgili işleri doğrudan kontrol ve denetimi altındaki devlet adamları ile yürütmek için asıl görevi ülkenin imar ve kalkınması ile ilgili işleri planlamak olan *Meclis-i Umur-ı Nâfia*'ya vermiştir (Muammer Demirel 2002: 64). *Meclis-i Umur-ı Nâfia*, sıbyan mekteplerinin üzerinde ve devamı olarak üst eğitim kurumlarına öğrencileri hazırlamak için hazırlık sınıfları açılmasını tavsiye etmiştir. Bu hazırlık sınıflarına rüşd çağına gelmiş çocukların gitmesinden dolayı, II. Mahmud bizzat Rüşdiye ismini vermiş ve bu mekteplerin idaresi için 1838 yılında Mekâtib-i Rüşdiye

Nezâreti'ni kurmuştur. Bu Nezâretin kurulması, geleneksel Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde bir çatlama, Tanzimat Dönemi'nde büyüyen Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam eden dünya görüşleri, eğitim anlayışları ve metodlarıyla birbirine zıt düşman, eski-yeni, dini-laik diye de nitelendirebileceğimiz iki kutbun ortaya çıkmasına neden olan bir süreci başlatmıştır (Kodaman 1999: 7). II. Mahmud döneminde yeni bir eğitim sisteminin kurulması ihtiyacı tespit edilip, bu doğrultuda bazı adımlar atılmışsa da toplumun ihtiyacına cevap verecek bir eğitim sisteminin kurulması tamamlanamamıştır. Ancak II. Mahmud'un eğitim alanında izlemiş olduğu yöntem sonraki padişahlar için de esin kaynağı olmuş, yeni bir eğitim sistemi kurulması yönündeki girişimler II. Mahmud'un halefleri tarafından devam ettirilmiştir.

Abdülmeccid döneminde (1839-1861), eğitim alanındaki sorunları tespit etmek ve yapılacak çalışmaları yönlendirmek için önce Meclis-i Maârif-i Muvakkat (Geçici Eğitim Meclisi) adıyla bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonun önerisiyle Meclis-i Maârif-i Umûmiye ihdas edilmiştir. Bu meclis; hükümete, ilköğretimin mecburi, ilk ve ortaöğretimin parasız olmasını, gecikmeksizin Dârülfünûn açılmasını, yeni kurulacak olan eğitim sisteminin ulemanın kontrolüne bırakılmamasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeler doğrultusunda ilk ve ortaöğretime nezaret etmek üzere 1847 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur (Karal 1998a: 170). Bu nezâret 1857 yılında ise Maârif Nezâreti adını almıştır (Kodaman 1999: 16).

II. Mahmud döneminde başlatılan ve Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam edecek olan yeni eğitim sisteminin kurulması doğrultusundaki en ciddi gelişme, Abdülaziz döneminde (1861-1876) yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmname⁵⁷¹ ile gerçekleşmiştir. Osmanlı genel eğitimi için yasal ve kurumsal bir çerçeve oluşturacak

⁵⁷¹ Nizamnâmenin esasları 1867 yılında Osmanlı hükümetinin talebi üzerine Fransa eğitim bakanı Victor Duruy'un Babîâli'ye sunmuş olduğu önerilere dayanır. Nizamnâmede, ilköğretimin mecburi olması, eğitim kademelerinin Avrupa'da olduğu gibi ilk, orta ve yükseköğretim olarak 3'e ayrılması, ilköğretim okulları olarak, her mahalle ve köyde sıbyân mekteplerinin, sıbyân mekteplerinin devamı olarak 500 haneli kasabalarda rüşdiye mekteplerinin açılması, ortaöğretim kurumları olarak 500 haneli kasabalarda idâdî açılması, idâdîlerin devamı olarak vilâyet merkezlerinde bugünkü liselerin karşılığı olarak sultanîye mektepleri açılması, yükseköğretim kurumu olarak İstanbul'da Dârülfünûn adıyla bir üniversite açılması, yine İstanbul'da bir Dârülmualimîn (Öğretmen Okulu) ve bir Dârülmualimât (Kız Öğretmen Okulu) açılması, öğretim ve eğitim usûllerinin ıslahı, öğretim üyelerinin bilgi, itibar ve refahını artıracak tedbirlerin alınması, maârif merkez idaresinin tanzimi ve vilâyetlerde şubeler açılması gibi önemli hükümler vardı (Karal 1988c: 201-202).

(Somel 2015: 77) nizamnâme ile eğitim alanında yapılacak ıslahâtın ilkeleri, açılması kararlaştırılan eğitim kurumlarının isimleri, dereceleri, birbiriyle irtibatı, açılma esasları tespit edilmiş, Maârif merkez idaresinin günün ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve vilâyetlerde şubelerinin açılmasına karar verilmiştir. 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ile iyi bir planlama yapılmasına rağmen Abdülaziz'in saltanatı süresince karşılaştığı mali ve siyasi buhranlar nedeniyle bu yönde fazla ilerleme kaydedilememiştir. Nizamnâmede belirlenen hedefler doğrultusundaki asıl ilerleme, II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Vilâyetlerde eğitimin kurumsallaştırılması doğrultusunda daha tutarlı ve daha kapsamlı bir politika izlenmiştir (Somel 2015: 132). Bir yandan maârif idaresinin merkez teşkilatı yeniden düzenlenirken diğer yandan taşra teşkilatı olan maârif idareleri ve maârif meclisleri ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. 1892 yılında 25 vilâyette, 1898 yılında ise Hicaz eyaleti hariç bütün vilâyetlerde maârif idarelerinin kurulması tamamlanmıştır (Kodaman 1999: 40).

Diğer yandan aynı dönemde ilköğretim ve ortaöğretim mekteplerinin sayılarının artırılması ve ülke geneline yaygınlaştırılması için özel bir çaba sarf edilmiştir. Bu çabaların sonucu olarak II. Abdülhamid'in saltanatı süresince rüşdiye mektebi sayısı 250 den 600'e, idâdî mekteplerinin sayısı 5'ten 104'e, Dârümuallimînlerin sayısı 4'ten 32'ye çıkarılmıştır. 1876'da sayıları 200 olan ibtidâî mekteplerine 4.000-5.000 civarında yenileri eklendiği gibi, 10.000'e yakın sıbyân mektebi de Usûl-i Cedîde üzere eğitim verir hale getirilmiştir (Kodaman 1999: 164). Bu olumlu gelişmelere rağmen II. Abdülhamid dönemindeki siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar nedeniyle eğitimin tüm sorunları çözülememiş, nicelik ve nitelik bakımından istenilen seviyeye ulaşamamış, sorunlar Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir. 1856 yılından 1876 yılına kadarki yirmi yıllık süre, eğitim alanında yapılan reformlar için başlangıç ve intikal devresi, II. Abdülhamid Dönemi ise Tanzimat Dönemi'nden intikal eden reformların, iyi veya kötü sonuçları ile birlikte uygulama devresi olarak kabul edilebilir (Kodaman 1999: 163-164).

Yeni bir eğitim sistemi kurulması, sıbyan mektepleri ve medreseler dışında yeni eğitim kurumlarının sayılarının artırılması yönündeki çabalara karşın II. Meşrutiyet'i takiben medreselerin ıslahı için de ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. 1910 yılında

çıkarılan Medaris-i İlmiye Nizamnâmesi ile medreselerde dini tedrisatın yanında Matematik, Geometri, Tarih, Fizik, Kimya, Astronomi, Kozmografya⁵⁷², Coğrafya ve Farsça gibi derslerin yer alması kararlaştırılmıştır (Akyüz 2012: 285). Bu düzenlemeye ilave olarak 1914, 1917 ve 1921 yıllarında da medreselerin derece, süre ve programlarında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne intikal eden medreseler 1924 yılında kaldırılmıştır (Akyüz 2012: 285). Genel olarak eğitim alanında yapılan reformlarda, öğrencilerde merkezi otoriteye itaat ve sadakat duyguları uyandırmada, dinsel ve ahlaki değerlerin aktarılmasında eğitimi bir araç olarak gören kadim geleneğe büyük ölçüde bağlı kalınmıştır (Somel 2015: 25).

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, cemaat ve yabancı ülkelere ait mekteplerle de ilgilenmiş, ülkenin bağımsızlığı ve bütünlüğü için zararlı faaliyetlerde bulunduğunu fark ettiği mektepleri kontrol ve denetim altına almaya, zararlı faaliyetlerini önlemeye çalışmıştır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile bu mekteplerin izin alınarak açılması, devlet politikasına ve ahlaki esaslara aykırı ders okutulmaması, ders kitaplarının maârif idarelerince tasdik edilmesi kararlaştırılmıştır (Akyüz 2012: 173). 1887 yılında da bu mekteplerin teftişi için Maârif Nezâreti bünyesinde Milel-i Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliği kurulmuş (Kodaman 1999: 52), ancak bu mektepler devletin içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle tam olarak kontrol altına alınamamıştır.

Bu bağlamda XIX. yüzyıl içinde Osmanlı eğitim sisteminde yaşanan değişim ve dönüşüm çabalarının ve bu çabalar esnasında ortaya çıkan problemlerin izlerini, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Merzifon kazasında da görmemiz mümkündür.

4.2. Merzifon Kazasındaki Eğitim Teşkilatının Kuruluşu

II. Mahmud döneminde geleneksel medrese ulemasının verdiği medrese eğitiminin dışında yeni bir eğitim sisteminin kurulması amacına yönelik irade doğrultusunda yeni açılan mekteplerin idaresi, önce Meclis-i Umûr-ı Nafiâ'ya, daha

⁵⁷² Gökyüzünün durumunu, Dünya'nın gökyüzündeki yeri, dönüşü ve hareketlerinden bahseden bilim (Şemseddin Sami 1987: 1099).

sonra da Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kurularak sıbyân mektepleri ve yeni açılmaya başlayan rüşdiye mektepleri bu nezârete bağlanmıştır. Vilâyetlerde eğitim ile ilgili çalışmaları yürütmek üzere 1869 yılından itibaren maârif merkez teşkilatının vilâyetlerde şubelerinin açılmasına başlanmıştır. 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi ile her vilâyette nezâretin kararlarını ve emirlerini, nizam-nâme hükümlerini yerel düzeyde uygulayacak, yerel bağışları toplayacak, devletin tahsis ettiği ödenekleri yönetecek, yerel mektepleri, kütüphane ve matbaaları denetleyecek bir maârif müdürü başkanlığında maârif meclisinin kurulması kararlaştırılmıştır (Somel 2015: 126-127). 1892 yılında alınan bir kararla, sancak ve kaza merkezlerinde de maârif meclisi kurulması, vilâyet maârif meclisinde 6, sancak maârif meclisinde ise 3 üye bulunmasına karar verilmiştir (Kodaman 1999: 47). Maârif meclislerinin kurulmadığı sancak ve kazalarda maârif ile ilgili işlerin, kurulan maârif komisyonları aracılığıyla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Vilâyet maârif meclisi başkanlıklarına genel olarak maârif müdürleri atanmasına rağmen istisnai hallerde valilerin de bu görevi yürüttükleri görülmüştür. Sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda ise kaymakamlar, maârif komisyonlarının başkanı durumunda idiler. İdâdî ve rüşdiye müdürleri veya öğretmenlerinden birisi bu meclislerin tabii üyesi sayılıyordu (Kodaman 1999: 47).

Maârif Nezâreti'nin vilâyetlerde bu yapılanmasına paralel olarak H.1301 (1883) Sivas vilâyet salnâmesinde verilen bilgilerden 1883 yılında Sivas vilâyetine bağlı Amasya sancağının bir kazası olan Merzifon kazasında da maârif işlerini yürütmek üzere bir maârif komisyonu kurulduğu anlaşılmaktadır (SVS 1301: 106). Bu komisyonun üyelerinin isimleri aşağıdaki gibidir:

Reis: Tahir Efendi

Aza: Mehmed Efendi

Aza: Şemseddin Efendi

Aza: Hacı Mehmed Efendi

Aza: İstefan Ağa

Aza: Karabet Ağa

Kâtib ve Ambar Emini: Mehmed Emin Efendi

H.1302 (1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ise Merzifon kazasında maârif işlerini yürüten heyet komisyon değil meclis ismiyle geçmektedir (SVS 1302: 390-391). Adı geçen sâlnâmeye göre Merzifon Maârif Meclisi üyeleri aşağıdaki isimlerden meydana gelmiştir:

Reis: Tahir Efendi

Aza: Hacı Ali Efendi

Aza: Sarkis Ağa

Aza: Mıkırdıç Ağa

Kâtib ve Ambar Emni: Mehmed Emin Efendi

Maârif İşlerini yürüten heyet H.1321 (1903) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde ise yine meclis yerine komisyon ismiyle geçmekte ve aşağıdaki isimlerden meydana gelmektedir (SVS 1321: 118-119):

Reis: Kaymakam Bey

Aza: Müftü Efendi

Aza: Said Efendi

Aza: Galib Efendi

Kâtib: Hacı Ömer Efendi

Rüşdiye Muallim-i Evveli Hüseyin Efendi

Yukarıda da belirtildiği gibi 1892 yılında 25 vilâyette, 1898 yılında ise Hicaz eyaleti hariç bütün vilâyetlerde maârif idarelerinin kurulması tamamlanmış iken Merzifon kazasında 1883 yılında, maârif işlerini yürütmek üzere bir komisyonun faaliyette olduğunu öğrenmemiz önemlidir. 1907 yılında bile Musul vilâyetinin bir sancağı (Süleymaniye) ile birlikte, vilâyet genelindeki kazaların tamamında maârif teşkilatının kurulamamış olduğunu dikkate alırsak (SVS 1325: 157-211). Merzifon kazasının bu konuda şanslı olduğu söylenebilir.

4.3. Merzifon Kazasındaki Eğitim Kurumları

Merzifon kazasındaki eğitim kurumlarını incelerken daha kolay anlaşılması için önce Müslüman halka ait mektepler daha sonra da sırasıyla gayrimüslim ve ecnebilere ait mektepler ele alınacaktır.

4.3.1. Müslüman Halka Ait Eğitim Kurumları

4.3.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde küçük yaştaki çocuklar ilk eğitimlerini sıbyan mekteplerinde alırlardı. Osmanlıların Selçuklular dönemindeki mektep ya da küttab denen eğitim kurumlarını örnek alarak kurdukları sıbyan mektepleri (Gelişli 2002: 45) maddi durumu iyi olan kişiler tarafından açılır ve masrafları vakıf sistemi ile karşılanırdı. Mekteb-i sıbyan, muallimhane, mektephane ve mahalle mektebi gibi adlarla da bilinen bu mekteplerin belli bir yönetmeliği, resmi makamlarca hazırlanan bir öğretim programı yoktu. Mekteplerin yönetimi kurucularının tesis ettikleri vakıflar tarafından sağlanmaktaydı (Yolalcı 1999b: 285). Genelde medrese mezunlarının yanında imam, müezzin ya da biraz tahsil görmüş okuma yazma bilen kişilerin öğretici olarak görev yaptığı mekteplerde 4-5 yaşlarında eğitime başlayan öğrencilere Elifba, Kur'an, İlm-i hal, Tecvid, Türkçe, Ahlâk risaleleri, Türkçe ve Hat (yazı) dersleri okutulurdu (Kodaman 1999: 56-57). Bu mekteplerde kayıt kabul gibi herhangi bir resmi işlem söz konusu olmayıp devam zorunluluğu da yoktu. İlk kez II. Mahmud döneminde ülke genelinde zorunlu olması kararlaştırılmış (Yolalcı 1999b: 285) ancak bu kararın o günkü şartlarda tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır.

Sıbyan mektepleri olarak bilinen ilköğretim kurumları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminde Müslüman ahalinin ihtiyaçlarına cevap vermiş, ilköğretim kurumu olarak görevini yerine getirmiştir. Bu mekteplerin vakıf sistemi ile kurulması, vakfiyelerde belirlenmiş mecburi bir programı takip etmeleri zamanla durağan bir hal almalarına, değişen şartlara ayak uyduramamalarına yol açmıştır (Kodaman 1999: 57). Bu gelişme sıbyan mekteplerinde ıslah ve düzenleme yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ancak II. Mahmud dönemine kadar bu yönde ciddi bir girişimde bulunulmamıştır. Memleketin her köşesine yayılmış olan bu mekteplerin ıslah edilmesi zorunluluğu anlaşılmasına rağmen hızlı ve kökten bir değişime karşı halktan ve medreselilerden gelebilecek tepkiler, ortaya çıkacak maddi külfet ve yetişmiş eleman sıkıntısı düşünülerek hükümetler tarafından hızlı ve köklü bir ıslah yerine aşamalı olarak ıslah edilmesi yönünde bir politika takip edilmiştir. 1847 yılında mekteplerin

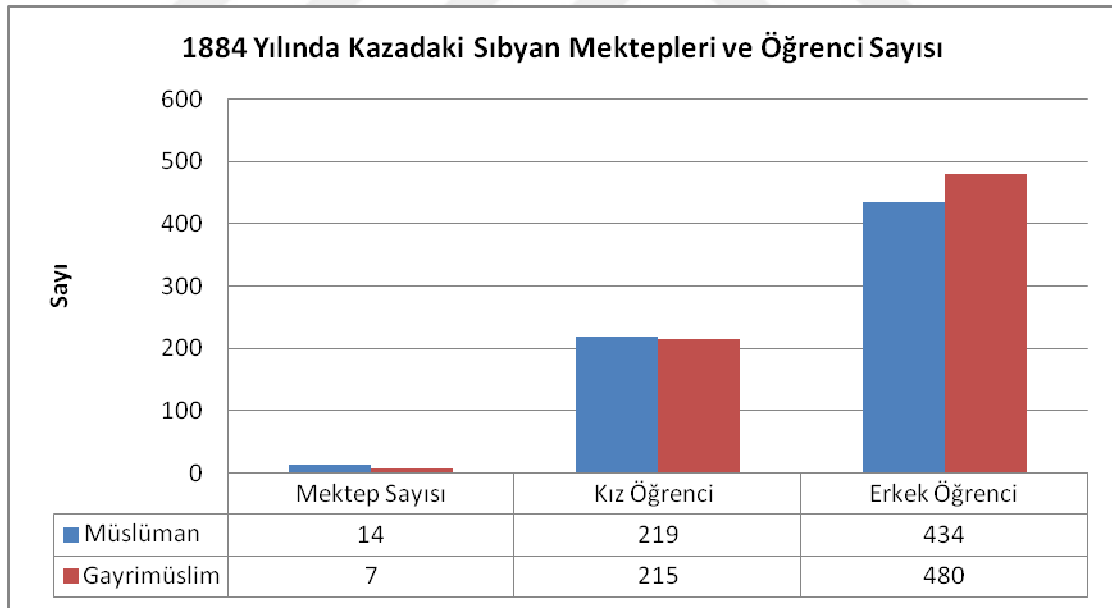
süresi, disiplin durumu ve dersleri ile ilgili bir talimatname yayınlanmasına rağmen (Yolalıcı 1999b: 285) sıbyan mektepleri geleneksel yapısını muhafaza etmiştir. Sıbyan mekteplerinin ıslahı yönünde en somut adım 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile atılmıştır. Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile aşamalı olarak bu mekteplerde din eğitimi ihmal edilmeden usûl-i cedîde programı⁵⁷³ uygulanması kararlaştırılmıştır (Kodaman 1999: 67-68). Ancak aynı nizamnâme ile ilköğretim kurumu olarak sıbyan mekteplerinin yanında ibtidâî mektepleri açılması yönünde karar alınması, görünüşte *sıbyân mektebi* ve *ibtidâî mektebi*, temelde ise *usûl-i atika* ve *usûl-i cedide* olarak ilköğretimde ikili bir sistemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı devlet adamları ilköğretimde ortaya çıkan bu ikili yapıyı ortadan kaldırmak için bir yandan ibtidâî mekteplerine önem verirken diğer yandan da yavaş yavaş sıbyân mekteplerinde de usûl-i cedîd programlarını uygulamaya gayret etmişlerdir. Bu çabalar sonucu 1909 yılına kadar pek çok sıbyan mektebi yeni usul öğretimi uygular hale gelmiştir (Kodaman 1999: 68-69).

Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan ve sınırların genişlemesine paralel olarak sayıları artan sıbyan mekteplerinin sayısı padişah Abdülaziz'in saltanatının ilk yıllarında 12.509'a, mekteplerdeki öğrenci sayısı ise 524.770'e ulaşmıştır (Karal 1988c: 194-195). 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi sonrası hükümetlerin usûl-i atika programı uygulayan sıbyan mekteplerini usûl-i cedîde programı uygulayan mekteplere dönüştürme gayretine rağmen dönüşüm yavaş ilerlemiş

⁵⁷³ Osmanlı Türk eğitim tarihinin ilk modern pedagogu olarak kabul edilen Selim Sabit Efendi (1829-1910) tarafından geliştirilen eğitim yaklaşımıdır. Dârümuallimin mektebinden mezun olduktan sonra eğitimini artırmak için Paris'e gitmiş, dönüşünde bir süre öğretmenlik yapmış, 1870 yılında sıbyan mekteplerinde uygulanmak üzere *Rehümüma-yı Muallimin'i* (Öğretmenler için Rehber) hazırlamıştır. Bu kitap 1871 yılında devlet ilkokullarında model oluşturacak temel kitap olarak kabul edildi. Selim Sabit Efendi, bu kitabında kendi geliştirdiği Usûl-ü Cedid adı verilen yöntemi açıklamıştır. Selim Sabit Efendi'ye göre öğrenciler eğitim yıllarına göre ayrı sınıflara ayrılmalı, ayrı sınıflarda eğitim görmeli, sınıflarda sıra ve masalar, öğrencilerin üniformaları olmalı, her sınıf yaş ve yetenek eşitliği dikkate alınarak belirlenen en fazla 8 öğrenciden oluşacaktı. Her sınıfta düzeni ve sessizliği sağlamaktan sorumlu bir sınıf başkanı, başarılı öğrencilerden ya da üst sınıflardan öğretmenin daha sonra sınıfta sunacağı derslerin şubelerde hazırlanmasına yardım edecek müzakerceiler bulunacaktı. Öğretmenler Arapça ve Farsça kadar coğrafya da bilmeli, yaşları 25 ten az olmayan ahlaklı kişiler olmalıdır. Önce alfabe öğretilmeli, daha sonra Kur'an ezberletilmeli ve ahlaka dair metinler öğretilmeli, öğretmenler öğrencilere baba şefkati ile yaklaşmalı, öğrenciler de öğretmenlerine ve büyüklerine karşı kesinlikle itaat etmeli, temiz ve düzenli olmalı, bir araya geldiklerinde askeri bir düzen ve disiplin içinde hareket etmelidirler. Mekteplerde öğrencilere karşı falaka gibi şiddet içeren cezalar uygulanmamalı, ihtar, takdir, sınıf değişikliği, ek ödev verme, gibi daha hafif cezalar uygulanmalıdır. Süresi 4 yıl olan İbtidâî mekteplerinde Arapça ve Farsça gibi diller medresede yapıldığı gibi doğrudan bu dillerde yazılmış metinlerden değil, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ders kitapları aracılığı ile öğrenilmelidir (Somel 2015: 218-219).

acil ihtiyaçlardan dolayı usûl-i atıka programı uygulayan mekteplerin açılmasına da devam edilmiştir. Bu politikaların sonucu olarak usûl-i atıka mekteplerinin sayısı 1892-1893 yıllarında vilâyetler genelinde 18.938'e, usûl-i cedîde mekteplerinin sayısı ise 3.057'ye toplamda her iki mektep türünün sayısı ise 21.995'e ulaşmıştır⁵⁷⁴. Bu sayı 1894-95 yılında 26.546'ya, 1900 yılına gelindiğinde 29.130'a ulaşmıştır (Kırpık vd. 2012: 210).

H.1302 (1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki bilgilerden Merzifon kazasında 14 sıbyan mektebi ve bu mekteplere devam eden 434'ü erkek 219'u kız olmak üzere toplam 653 öğrencinin eğitim almakta olduğu görülmektedir (SVS 1302: 455). Aynı sâlnâmeden Merzifon kazasındaki gayrimüslimlerin ise 7 tane aynı derecede mektebi olduğu anlaşılıyor. Bu dönemdeki Müslüman ve gayrimüslim halka ait sıbyan derecesindeki mektep adedi ve bu mekteplere devam eden öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir:

Grafik 4.1: 1884 Yılında Kazadaki Sıbyan Mektepleri ve Öğrenci Sayısı⁵⁷⁵

H.1288 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki Merzifon kazası ile ilgili nüfus verilerini dikkate almak suretiyle Müslümanların gayrimüslim nüfusun yaklaşık iki katı

⁵⁷⁴ (Kodaman 1999: 86). Bu tablo aynen H.1316 (1898) Maârif Salnâmesi'nin 1256, 1257 ve H.1317 (1899) Maârif Salnâmesi'nin 1496. sayfasında da verilmiştir.

⁵⁷⁵ (SVS 1302: 455).

olduğunu kabul edersek⁵⁷⁶ Müslüman ve gayrimüslim halkın sahip olduğu sıbyan mektebi bakımından genel bir kıyaslama yapabiliriz. Kaza nüfusunun üçte ikisini oluşturan Müslümanların 14 adet sıbyan mektebine, kaza nüfusunun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin 7 adet sıbyan mektebine sahip olduğu hatırlanırsa ve nüfuslarına oranlanırsa Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit sayıda mektebe sahip oldukları söylenebilir. Ancak Müslümanların bu mekteplere 653 öğrenci göndermelerine karşılık kaza nüfusunun sadece üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin 695 gibi Müslümanlardan daha fazla öğrenci göndermelerine bakarak kaza genelinde mekteplere devam eden öğrenci sayısı bakımından Müslümanların gayrimüslimlerin çok gerisinde kaldığı söylenebilir. H.1302 (1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre Merzifon kazasının bağlı olduğu Amasya sancağı genelindeki Müslüman halka ait sıbyan mektepleri ve bu mekteplere devam eden öğrenci sayıları da aşağıdaki gibidir.

Tablo 4.1: 1884'de Sancak Geneli Müslümanlara Ait Sıbyan Mektepleri⁵⁷⁷

Kaza	Öğrenci Sayısı		Mektep Sayısı
	Kız	Erkek	
Amasya	137	463	66
Merzifon	219	434	14
Osmancık	323	670	19
Maden-i sim	447	734	42
Lâdik	411	776	59
Köprü	1.131	1751	78
Havza	217	600	73
Mecidözü	802	1.466	71
Toplam	3.727	6.794	388

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Merzifon kazasında Müslümanlara ait 14 sıbyan mektebi ve bu mekteplere devam eden 219 kız, 434 erkek öğrenci varken Amasya sancağı genelinde 388 sıbyan mektebi ve bu mekteplere devam eden 3.727 kız, 6.794 erkek öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı dönemde Sivas vilâyet genelinde

⁵⁷⁶ Bu veride kaza nüfusu 10.790'ı Müslüman, 4.610'u gayrimüslim olmak üzere 15.400 kişi olarak geçmektedir. (SVS 1288: 69). H.1302 (1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Amasya sancağı ve bağlı kazalarındaki sıbyan mektebi sayılarının nüfusa oranı ile ilgili değerlendirme yapabilmek için en yakın tarihteki ulaştığımız nüfus istatistiği H.1288 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki nüfus verisidir. Ancak 1870 yılındaki idari taksimat daha sonraki süreçte değişmiş olduğundan Amasya sancağına bağlı kazaların sayısı, sınırı ve nüfusu da değişmiştir. Bu durum dönemin mektepleri ile nüfus arasındaki ilişkiyi tespit ederken temkinli olmamızı gerektirmektedir. 1870 yılı idari taksimatında Amasya sancağının kazaları Amasya, Köprü, Osmancık, Mecidözü, Erbaa, Lâdik, Zile ve Merzifon kazaları iken 1884 yılında Amasya, Merzifon, Osmancık, Maden-i sim, Lâdik, Köprü, Havza ve Mecidözü kazaları olduğu anlaşılıyor (SVS 1288: 63-74).

⁵⁷⁷ (SVS 1302: 455).

1.455 sıbyan mektebi ve bu mekteplere devam eden 10.751 kız, 28.560 erkek öğrencinin devam ettiği anlaşılmaktadır (SVS 1302: 454-455).

XX. yüzyıl başlarında kaza merkezinde yirmi mahallesi ve kazaya bağlı kırk beş köyü bulunan Merzifon kazası (Yasar 2013a: 184) için bu sıbyan mekteplerinin yeterli olduğunu düşünmek mümkün değildir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Amasya sancağına bağlı kazalar içinde sıbyan mektebi ve bu mekteplere devam eden öğrenci sayısı bakımından Merzifon kazasının son sırada olduğu görülmektedir. Ancak bu veri Amasya sancağına bağlı diğer kazalarda hatta Sivas vilâyeti dahilindeki diğer sancaklara bağlı kazalarda bu mekteplerin yeterli sayıda olduğunu teyit etmemektedir. Nitekim Sivas vilâyet merkezinden vilâyet genelindeki nahiye müdürlüklerine gönderilen tenbihnamelerde vilâyet genelindeki mektep eksikliğinden bahsedilmekte ve bu sorunun acilen çözümü için tedbirler alınması istenmektedir. Bu tenbihnamelerin birisinde eğitimin önemi, eğitimsizliğin ortaya çıkardığı problemler vurgulanmakta ve mektebi olmayan köylerde mektep açılması için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir (1302 SVS: 321,322). Diğerinde köylerde mektep açılması, açılmış olanlarda ise mektebin masrafları ve öğretmen maaşlarının köy veya kasaba halkı tarafından karşılanması için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir (1302 SVS: 323, 325). Bir başkasında da mektebi olmayan köylerde mektep açılması yönünde daha önce yapılan uyarılara rağmen bazı köylerde hâlâ mektep açılmadığı ifade edilmekte ve mektep olmayan köylerde münasip bir odanın düzenlenip acilen mektep açılması talep edilmektedir (1302 SVS: 331). Bu bilgilerden Merzifon kazasında görülen sıbyan mektebi yetersizliğinin sadece Merzifon kazasına has bir sorun olmayıp vilâyet genelinde yaşanan bir problem olduğu ve bu problemin çözümü için vilâyet yöneticilerince yoğun çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı devlet adamlarının 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi'nden sonra sıbyân mektepleri dışında temel eğitim kurumu olarak ibtidâi mektepleri açma çabaları Merzifon kazasında da etkisini göstermiş ve 1884 yılından itibaren kazada ibtidâi mektepleri açılmaya başlanmıştır (Maârif Sâlnâmesi-MS 1318: 1434-1447).

4.3.1.2. İbtidâi Mektepleri

İbtidâinin kelime anlamı "ilk" başlangıç olup, sıbyân mekteplerindeki geleneksel öğretim metodları dışında yeniden düzenlenecek mekteplere, özellikle elifbanın okunması hususunda yeni bir usulün tatbik edildiği mekteplere verilmiş bir isimdir (Kodaman 1999: 64). İbtidâi mektebi ismiyle bilinen mekteplerin açılması Tanzimat Dönemi'nde sıbyan mekteplerinin yetersizliği ve ıslahına ihtiyaç duyulduğunun fark edilmesinden sonra gündeme gelmiştir. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ilköğretim alanında bir yandan sıbyan mekteplerini usûl-i cedîde programı uygulayan mekteplere dönüştürme kararı alınırken diğer yandan da ibtidâi adıyla yeni usûl ile öğretim yapan mektepler açma kararı alınmıştır. İlk ibtidâi mektebi 1872 yılında Nuruosmaniye Câmii Külliyesi içinde numune mektebi tarzında açılmıştır (Yolalıcı 1999b: 285). Sıbyân mektepleri ile ilgili bölümde de dile getirildiği gibi, ilköğretim alanında sıbyân mekteplerinin yanında ibtidâi mekteplerinin açılması, ilköğretimde ikili bir sistemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Devlet bu ikili yapıyı ortadan kaldırmak için bir yandan ibtidâi mekteplerinin sayısını artırırken ve bu okullara daha fazla önem verirken diğer yandan da sıbyân mekteplerini usûl-i cedîd üzere eğitim verir hale getirmeye çalışmıştır. İbtidâi mekteplerinin açılış kararı Tanzimat Dönemi'nde alınmasına rağmen, sayılarının artması, İmparatorluk geneline yayılması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. İlki 1872 yılında açılabilmiş olan ibtidâi mekteplerinin imparatorluk genelinde sayısı, 1905-1906 ders yılında 7.313'ü resmi, 3.034'ü de özel olmak üzere 10.347'ye ulaşmıştır (Kodaman 1999: 89-90). 1913 yılında çıkarılan *Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati* ile bir yandan ilköğretimin devlet okullarında zorunlu ve ücretsiz olduğu vurgulanırken diğer yandan da ibtidâi ve rüşdîye mektepleri *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye* adıyla birleştirilmişlerdir (Akyüz 2012: 68).

İbtidâi mekteplerinin ülke geneline yayılması sürecinde Merzifon kazasında da bu mekteplerden açılmıştır. H.1318 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nden 1884 yılından itibaren Merzifon kazasında bu mekteplerin açıldığını görüyoruz. H.1318 (1900) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Merzifon kazasında açılan ibtidâi mekteplerinin dereceleri, bulunduğu yer ve açılış tarihleri aşağıdaki şekildedir (MS 1318: 1434-1447):

Tablo 4.2:1900'de Kazadaki İbtidâi Mektepleri

Kaza	Derecesi	Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Açıklama
Merzifon	İbtidâi	Löşdeğin köyü	1315 (1897)	Ahali Yardımı ile
Merzifon	İbtidâi	Kasaba	1302 (1884)	Ahali Yardımı ile
Merzifon	İbtidâi	Kasaba	1302 (1884)	Ahali Yardımı ile Yeni Kız Okulu
Merzifon	İbtidâi	Kasaba	1302 (1884)	Ahali Yardımı ile
Merzifon	İbtidâi	Kasaba	1302 (1884)	Ahali Yardımı ile

Tablodan da anlaşılacağı gibi Löşdeğin köyünde açılan mektep dışındakilerin kesin yeri anlaşılammaktadır. Kasaba ile kaza merkezine yakın yerlerin anlatılmak istendiği tahmin edilmektedir. H.1316 (1898) ve H.1317 (1899) Maârif sâlnâmelerinde Merzifon kazasındaki ibtidâi mektepleri hakkında bilgi yoktur. H.1319 (1901) Maârif Sâlnâmesi'nde ise Merzifon kazasında bulunan ibtidâi mekteplerinin bulunduğu yerler ve açılış tarihleri aşağıdaki gibidir (MS 1319: 693-709):

Tablo 4.3: 1901'de Kazadaki İbtidâi Mektepleri

Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Mektebin Açılış Tarihi	Açıklama
Merzifon	İbtidâi	Löşdeğin Köyü	1315 (1897)	Ahali Yardımı ile
Merzifon	İbtidâi	Kasaba	1300 (1882)	İnas ⁵⁷⁸
Merzifon	İbtidâi	Kasaba	1300 (1882)	İnas
Merzifon	İbtidâi	Yenihan Kasabası'nda ⁵⁷⁹	1302 (1884)	Tamiren
Merzifon	İbtidâi	Yenihan Kasabası'nda	1302 (1884)	Tamiren

H.1319 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nde verilen bilgiler mektep sayısı bakımından H.1318 (1899) Maârif Sâlnâmesi'nde verilen bilgilerle aynıdır. Yalnız H.1319 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nde iki mektebin bulunduğu yerin çok belirgin şekilde yanlış yazılması, önceki sâlnâmede açılış tarihleri H.1302 (1884) olan 2. ve 3. sırada yer alan mekteplerin açılış tarihlerinin de H.1319 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nde yanlış yazıldığı, mekteplerin aynı mektepler olduğu tahmin edilmektedir. Açılış yılı H.1300 (1882) olan mekteplerin H.1318 (1899) Maârif Sâlnâmesi'nde yer almayıp bir yıl sonra yayınlanan H.1319 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nde yer alması da bu tahmini güçlendirmektedir. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'nde H.1319 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nde yer alan bilgiler aynen tekrar edilmiştir (MS 1321: 564-572).

⁵⁷⁸ Kızlar, (Şemseddin Sami, 1997: 170).

⁵⁷⁹ Mektebin bulunduğu yer yazılırken yanlışlık yapıldığı anlaşılıyor. Sâlnâmede mektebin bulunduğu sancak Amasya, bulunduğu kaza olarak Merzifon geçmektedir. Mezkûr kasaba Tokat sancağına bağlı Zile kazasına tâbi bir kasabadır (MS 1319: 693-709).

1903 yılında sadece köy sayısı 63 adede ulaşan Merzifon kazası (DS 1321: 686) için bu mekteplerin yeterli olmadığını tahmin etmek zor değildir. XX. yüzyıl başlarında Merzifon kazası dışında kazanın bağlı olduğu Amasya sancağının diğer kazalarında bulunan ibtidâi mekteplerinin sayısına baktığımızda Amasya merkez kazasında 10, Merzifon kazasında 5, Köprü kazasında 7, Mecidözü kazasında 4, Lâdik kazasında 26, Gümüşhacıköy kazasında 15, Havza kazasında ise sayı belirtilmemiş olarak toplam 67 adet olduğu anlaşılmaktadır (MS 1318: 1434-1447). Rakamlar incelendiğinde sancak genelinde Merzifon kazasının, ibtidâi mektepleri sayısı bakımından sadece Mecidözü kazasından fazla olduğu, diğer kazalardan sonra geldiği ve yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu yetersizliğin diğer kazalar içinde geçerli olduğunu söylememiz mümkündür. Hatta bu sorunun Sivas vilâyet merkezinden nahiyelere gönderilen yazılarda (Tenbihname) bütün vilâyet geneline has bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazılardan birisinde "*Eskiden beri köylerimizin ufak ufak parçalardan teşkil etmiş olması her karyede muvazzaf bir mektep tesisine imkân bırakmıyor. Buna tahsisat yetiştirebilmek pek müşkildir* (SVS 1325: 192)" denilerek mektebi olmayan Müslüman köylerde ücreti köy halkı tarafından ödenen imamların Darümuallimin mezunlarından ya da o nispette ehliyetli kişiler arasından seçilmesi, köy mekteplerinin açılması ve bu mekteplerde eğitim vermek üzere faydalanılması gereği dile getirilmektedir (SVS 1325: 193).

Maârif sâlnâmelerinde kazada sadece 5 ibtidâi mektebinden bahsedilmesine rağmen H.1321 (1903) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde kazada 70 ibtidâi mektebi olduğundan bahsedilmektedir (SVS 1321: 242). Aynı yıllara ait iki farklı kaynağın bu kadar çok farklı rakamlardan bahsetmeleri dikkat çekicidir. Bu farkın temel nedeninin Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki veride kazadaki bütün sıbyan ve ibtidâi mekteplerinin sayısının birlikte verilmiş olmasından kaynaklandığı anlaşılıyor. H.1321 (1903) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki verilere göre 1903 yılında Amasya sancağı genelindeki ilköğretim seviyesinde eğitim veren kurumların (ibtidâi mektepleri+ sıbyan mektepleri) sayısına baktığımızda: Amasya merkez kazasında 100, Merzifon kazasında 70, Mecidözü kazasında 100, Köprü kazasında 131, Lâdik kazasında 40, Gümüşhacıköy kazasında 50, Havza kazasında 45 ve toplamda 536 olduğu anlaşılmaktadır (SVS 1321: 242).

Verilen rakamlar incelendiğinde mektep sayılarının Köprü kazası hariç tutulursa hepsinin 5 ve 10'un katları olan rakamlardan meydana gelmesi tahmini olarak yaklaşık rakamların yazıldığı izlenimini vermektedir. Kaynağa göre Merzifon kazasındaki ilköğretim kurumlarının sayısının, 1903 yılı itibarıyla 70'e ulaştığını ve bu sayı ile sancak genelinde Köprü, Amasya ve Mecidözü kazalarından sonra 4. sırada yer aldığını anlıyoruz. 70 adet ilköğretim kurumu kaza için o günkü koşullarda yeterli gibi gözükse de bu kurumların çoğunun gerçek anlamda ibtidâi mektebi olmayıp geleneksel sıbyan mekteplerinden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

İlköğretim alanında yapılmak istenen yenilik girişimlerinin Merzifon kazasında da etkisini gösterdiği, sayısı yetersiz de olsa yeni tip mektepler olan ibtidâi mekteplerinin açıldığı ancak maddi imkânsızlıklar, ödenek yetersizliği, yetmiş eleman sıkıntısı gibi etkenler nedeniyle halkın ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu yetersizliğe çözüm bulmak üzere sıbyan mekteplerinin hâlâ faaliyetine devam ettiği hatta yeni sıbyan mekteplerinin açıldığı görülmektedir. Bu veriler ışığında Merzifon kazası genelinde ilköğretim alanında yapılması planlanan değişim ve dönüşüm sürecinin XX. yüzyıl başlarında başarılamadığı, bu alanda atılan adımların yetersiz kaldığından bahsetmek mümkündür. Maârif sâlnâmelerindeki ibtidâi mektepleri sayısı ile H.1321 (1903) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'ndeki mektep sayıları dikkatle incelendiğinde bu tespit in sadece Merzifon kazası için değil Amasya sancağı hatta Vilâyet geneli için de geçerli olduğu söylenebilir.

4.3.1.3. Rüşdiye Mektepleri

II. Mahmud döneminde, sıbyân mekteplerinin yetersiz olduğu anlaşılınca, bir yandan sıbyân mekteplerinin ıslahı yoluna gidilirken, diğer yandan da sıbyân mekteplerinin üzerinde sınıf-ı sâni okullarının açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra da bu mekteplerin adı padişah tarafından değiştirilmiş, çocukların ergenlik yani "rüşd" çağına gelinceye kadar bu okullara devam edecekleri düşünülmüş olmasından dolayı "Rüşdiye" ismi verilmiştir (Kodaman 1999: 91). Bu mektepler, başlangıçta sıbyan mekteplerine kıyasla daha yüksek eğitim düzeyine sahip ve modern müfredat uygulayan orta dereceli eğitim kurumları olarak tasarlanmıştır (Somel 2015: 148-149). II. Mahmud

döneminde, sıbyân mektebinin devamı olmak üzere, memur yetiştirme amacıyla açılmış olan *Mekteb-i Maârif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye* dışında rüşdiye mektebi açılmadığı anlaşılmaktadır. Bu iki mektep de gerçek anlamda rüşdiye mektebi olmayıp daha çok rüşdiye seviyesinde meslek okullarıdır (Kodaman 1999: 91-92). Rüşdiye mekteplerinin, ilköğretim kurumu mu yoksa ortaöğretim kurumu mu olduğu eğitimciler arasında tartışmalı durumdadır.

1845 yılında rüşdiyeler, sıbyân mekteplerinin üzerinde Dârülfünûna talebe yetiştiren orta dereceli mektep olarak nitelendirilmiştir. Biz de burada rüşdiye mekteplerini birer ortaöğretim kurumu olarak dikkate alacağız. Rüşdiye seviyesinde birer mesleki okul olan *Mekteb-i Maârif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye*'yi saymazsak gerçek anlamda ilk rüşdiye mektebi 1847 yılında İstanbul'da açılmış, 1852 yılında ise sayıları 10'a ulaşmıştır (Kodaman 1999: 92). Erkek öğrenciler için açılan rüşdiyeleri kız öğrencilerin eğitimi için açılan rüşdiyeler takip etmiş, 1875 yılından itibaren de askeri yüksekokullara öğrenci hazırlamak için İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde askeri rüşdiyeler açılmaya başlanmıştır (Akyüz 2012: 164). Bu mektepler 1913 yılında çıkarılan *Tedrisat-ı İbtidâiyye Kanun-ı Muvakkati* ile süresi altı yıla çıkarılan ibtidâi mektepleriyle birleştirilmiştir.

H.1283 (1866) Devlet Sâlnâmesi'nden Merzifon kazasında da rüşdiye mektebi açıldığını öğreniyoruz. Sâlnâmeye göre Amasya sancağında Amasya'dan sonra rüşdiye mektebi açılan ilk kazanın da Merzifon olduğu anlaşılmaktadır (DS 1283: 122-124). Daha önceki Devlet sâlnâmelerinde ismi geçmeyip H.1283 (1866) Devlet Sâlnâmesi'nde ilk kez mektebin isminin geçmesine bakılırsa mektebin 1866 yılında açılmış olduğu söylenebilir. Aynı sâlnâmeye göre dikkat çeken hususlardan birisi de Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi'nin ilk açıldığında ülke genelindeki 84 rüşdiye mektebinden birisi olduğudur. H.1283 (1866) Devlet Sâlnâmesi'nden sonra da muhtelif devlet sâlnâmelerinde mektebin ismi geçmektedir. Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi hakkında maârif sâlnâmelerinde de bilgi mevcuttur. H.1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi'nin öğretmen kadrosu aşağıdaki gibidir (MS 1316: 1096):

Muallim-i Evvel Selim Sırrı Efendi

Muallim-i Sani Dursun Efendi

Hat Muallimi Rüşdü Efendi

Sâlnâmede Merzifon kazasında Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi'nden başka bir rüşdiye mektebinin ismi geçmemektedir. Yine sâlnâmede mektebin açılış tarihi de belirtilmemiştir. Diğer maârif sâlnâmelerinde de sadece bu mektebden bahsedilmekte olup başka bir rüşdiye mektebi ismi geçmemektedir. Mektebin öğrenci sayısının yıldan yıla değiştiği anlaşılmaktadır. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi'nin öğretmen kadrosunun 1898 yılındaki kadro ile aynı olduğu anlaşılmaktadır (MS 1321: 546). 1871-72 ve 1901 yılları arasında mektebin öğrenci sayısı 21 ile 150 arasında değişmiştir⁵⁸⁰.

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar, *Amasya Tarihi* isimli eserinde Merzifon'da H.1310 (1892) yılında bir rüşdiye mektebinin açıldığından bahsetmektedir (Yasar 2012a: 185). Yukarıda da belirtildiği gibi maârif sâlnâmelerinde Merzifon kazasında sadece bir rüşdiye mektebinden bahsedildiği dikkate alınır H.1288 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde adı geçen rüşdiye mektebinin bir ara kapanıp sonra H.1310 (1892) yılında yeniden açıldığı tahmin edilebilir.

Sâlnâmelerden Merzifon kazasında sadece bir tane rüşdiye mektebi açıldığı anlaşılıyor. Bu mektebin kazanın ihtiyacına cevap vermesi mümkün değildir. Ancak bu dönemde Amasya sancağının diğer kazalarına baktığımızda aynı durumun diğer kazalar için de geçerli olduğunu anlıyoruz. H.1288 (1870) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nden Amasya sancağı genelinde ikisi gayrimüslimlere ait olmak üzere 3, Merzifon, Zile ve Köprü kazalarında da birer adet olmak üzere toplam 6 adet rüşdiye mektebinin bulunduğunu öğreniyoruz (SVS 1288: 95). H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'nde ise

⁵⁸⁰ 1866-1867 yılına ait öğrenci sayısı verilmemesine rağmen Anadolu tarafında açılan 38 rüşdiye mektebi içinde Merzifon Mektebi-i Rüşdiyesi'nin ismi ve Muallim-i Evveli Ali Rüşdi Efendi'nin ismi geçmektedir 1866-1867 ? (DS 1283: 124), 1871-1872 21 (DS 1288: 145), 1872-1873 26 (DS 1289: 384), 1873-1874 26 (DS 1290: 211), 1874-1875 25 (DS 1291: 217), 1875-1876 55 (DS 1292: 156), 1876-1877 55 (DS 1293: 159), 1877-1878 60 (DS 1294: 534), 1880-1881 31 (DS 1298: 287), 1881-1882 55 (DS 1299: 273), 1882-1883 56 (DS 1300: 209), 1883-1884 44 (DS 1301: 393), 1884-1885 48 (DS 1302: 415), 1885-1886 49 (DS 1303: 336), 1886-1887 43 (DS 1304: 322), 1887-1888 67 (DS 1305: 248), 1898 93 (MS 1316: 1096), 1899 150 (MS 1317: 1249), 1900 100 (MS 1318: 1395), 1901 87 (MS 1319: 661).

sancak genelindeki rüşdiye mekteplerinin sayısına baktığımızda Amasya kazasında sayı verilmezken⁵⁸¹, Merzifon, Köprü, Mecidözü, Havza, Lâdik, Gümüşhacıköy ve Maden-i Sim kazalarının hepsinde birer adet toplam 7 adet olduğu anlaşılmaktadır (MS 1321: 546-547).

Verilen rakamlardan da anlaşılacağı gibi kaza merkezlerinde birer adet rüşdiye mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekteplerin kazaların ihtiyacına tam olarak cevap verdiğini söylememiz mümkün değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, yetişmiş eleman sıkıntısı dikkate alındığında, özellikle de diğer eyaletler ve bu eyaletlere bağlı kazaların durumu incelendiğinde Merzifon kazasının rüşdiye mektebi açısından şanslı olduğunu söylenebilir. Mesela 1903 yılında Bingazi ve İškodra vilâyetlerinde birer adet, Çanakkale, Hicaz ve Kudüs eyaletlerinde ikişer adet, Merzifon kazasının tâbi olduğu Amasya sancağının bağlı olduğu Sivas vilâyeti genelinde 10, ülke genelinde ise özel ve askeri rüşdiyeler dahil 619 adet rüşdiye mektebi bulunmaktaydı (Kodaman 1999: 103-105). Bu bilgilere bakarak rüşdiye mektepleri bakımından sadece Merzifon kazası ya da Amasya sancağında değil ülke genelinde bir yetersizlik olduğu söylenebilir.

4.3.1.4. İdâdî Mektepleri

İdâdî kelimesinin lügat anlamı hazırlamak demektir (Pakalın 1983b: 36). İdâdî terimi önceleri, Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye gibi askeri okullara alınacak öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılmış olan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve bu mektepler (hazırlık sınıfları), 1845 yılında ordu merkezleri ile Bosna'da, Mekteb-i Fünûn-ı İdâdîye adıyla da İstanbul'da açılmıştır (Akyüz 2012: 166). 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi'nde, hazırlık sınıfı olarak değil, başlı başına bir ortaöğretim kurumu olarak kabul edilmiş ve 1.000 haneyi geçen yerleşim yerlerinde bir idâdî açılması kararlaştırılmıştır (Mahmud Cevad 2012: 411-412). 1869 Nizâm-nâmesi ile ilk defa başlı başına ortaöğretimin bir kademesi olarak ele

⁵⁸¹ Maârif sâlnâmelerinde bilgi verilmemiştir. Ancak bu bilgi Amasya merkez kazasında rüşdiye seviyesinde okul açılmadığı anlamına gelmez. Çünkü H.1301 (1884) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Mekteb-i Rüşdü-i Liva adıyla bir rüşdiye mektebinden bahsedilmekte ve öğretmen ve personelinin isimleri sayılmaktadır (SVS 1301: 104). Bahsi geçen mektebin ismi ve personeli ile ilgili bilgiler H.1308 (1890) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde de geçmektedir (SVS 1308: 153). Bu mektebin 1900'lü yılların başlarında eğitime ara verdiği ya da kapatılmış olabileceği mümkündür.

alınmasıyla birlikte idâdî kelimesi eskiden ifade ettiği manayı kaybederek, yeni bir mana kazanmıştır (Kodaman 1999: 114). Ortaöğretim kurumu olarak ilk idâdî mektebi 1873 yılında İstanbul'da açılabilmiş, 1876 yılına kadar da sayıları beş altıyı geçememiştir (Kodaman 1999: 115-118). II. Abdülhamid döneminde idâdi mekteplerinin sayısının hızla arttığı ve ülke geneline yayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) başında sayıları 5 veya 6 olan idâdî mekteplerinin sayısı, 1896 yılında 54'e, 1906 yılında 84'e çıkmıştır. İmparatorluk genelindeki idâdî sayısı ise 11'i hususi, 5'i askeri olmak üzere 109'a ulaşmıştır (Kodaman 1999: 129).

Ülke genelinde idâdî mekteplerinin açılmasına paralel olarak Merzifon kazasında da bir idâdî mektebi açıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Fakat mektebin açılış tarihi ve öğrenci sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar, *Amasya Tarihi* isimli eserinde: "*Merzifon'da medaris-i İslamiye'nin ıslahına ibtidar ve iki mekteb-i ibtidâî ve 1310'da bir mekteb-i rüşdî te'sîs ve 1330'da bu mekteb-i rüşdî görülen lüzûma binâ'en mekteb-i idâdî'ye tahvil ve mekâtib-i ibtidâîye teksir idilmiştir*" demektedir (Yasar 2012a: 185). Bu veriden Merzifon kazasındaki idâdî mektebinin kazada bulunan bir rüşdiye mektebinin idâdî mektebine dönüştürülmesiyle açıldığı, açılış yılının ise H.1330 (1912) yılı olduğu anlaşılmaktadır. Maârif sâlnâmelerinde Merzifon kazasında rüşdiye mektebi olarak sadece Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi'nin isminin geçmesi dikkate alınırsa kazada 1892 yılında açıldığı anlaşılan idâdi mektebinin Merzifon Mekteb-i Rüşdiyesi'nin idâdi mektebine dönüştürülmesi ile açıldığı ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru ülke genelindeki idâdî mekteplerinin sayısının sadece 109 olması, Merzifon kazasının az sayıdaki idâdî mekteplerinden birisine sahip olması idâdî mektebi bakımından Merzifon kazasının diğer kazalar içinde şanslı olduğunu gösterir.

4.3.1.5. Medreseler

Medrese, İslam ve Osmanlı memleketlerindeki yüksek tahsil müesseselerinin adı olup, kelime manası ders okunan yerdir (Sertoğlu 1986: 214). Eğitim-öğretim kurumu olarak medreselerin ilk ortaya çıkış dönemi hakkında farklı görüşler ileri sürülmesine

rağmen (Bozkurt 2003: 324) İslam dünyasında yüzyıllarca çok önemli bir yere sahip oldukları tartışılmaz. Medreselerin kuruluşu ve ortaya çıkışında bir eğitim kurumuna duyulan ihtiyacın yanında Sünni akidenin halka yayılması, ülke geneline hâkim kılınması, Sünni akideye aykırı fikirlere karşı savunulması, gibi ihtiyaçların da rol oynadığı söylenebilir⁵⁸². Selçuklular döneminde açılan Nizamiye Medreseleri⁵⁸³, bu konuda somut örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Ocak 2002: 183). Osmanlılar da bir İslam devleti olarak kendilerinden önceki İslam devletlerinde önemli bir işlevi yerine getirmiş olan medreseleri bir eğitim kurumu olarak alıp devam ettirmişlerdir. İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medreseler, Osmanlılar döneminde mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyet bakımından önemli gelişmeler gösterirken, sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul, üniversite eğitimine tekabül eden İslami kimliği nedeniyle yalnızca Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu olma özelliği taşımıştır (İpşirli 2003b: 327). Osmanlılarda XX. yüzyıla kadar günümüzdeki anlamda ilköğretim ile yükseköğretim kurumları arasında ortaöğretim kurumları yoktu (Karal 1988a: 6). Sıbyân mektebini bitiren erkek öğrencilerden imkânı olan, öğrenimini devam ettirmek isteyenler medreselere devam ederdi. Medreseler, padişahlar, hanedan mensupları, devlet adamları ya da varlıklı Müslümanlar tarafından açılır, masrafları vakıf sistemi ile karşılanırdı. Yani medrese öğrencileri ücretsiz eğitim alır ve de

⁵⁸² İslam dünyasında medreseler, yalnızca bir eğitim kurumu olarak görülmemelidir. İslam'ın Sünni yorumunu topluma egemen kılmak ve Sünni akide çizgisi dışında gelişen itikadi akımlara karşı mücadele etmişlerdir. Zaten medreselerin ortaya çıkışında bu ihtiyacında önemli rol oynadığı unutulmamalıdır. İslamiyet'in Horasan ve Maverâünnahir bölgelerine yayılması sürecinde sufiler de önemli hizmetlerde bulunmuşlar, ancak zamanla bölgede sünnî akideye uymayan, dini emirlere karşı ilgisiz kalan Keramiyye, Melamiyye gibi sufi akımlar ve gruplar ortaya çıkınca ehl-i sünnet erbabı sufiler ve din bilginleri bu akımlar ve gruplarla mücadele etmeye başlamışlardır. Bu mücadelede Kuran ve Sünnete uygun olan düşüncelerin kabulü, uygun olmayanların red edilmesi doğrultusunda bir metod belirleyen Ehl-i Sünnet erbabı sufiler, din bilginleri, bir yandan yazdıkları kitaplarla, diğer yandan etraflarına toplanan öğrencilerine verdikleri derslerle mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Bu mücadelede, birisi Bağdat diğeri Nişabur olmak üzere iki ekol ön plana çıkmış, bir yandan Sünni akide karşıtı akımlara karşı mücadele edilen diğer yandan Sünni akidenin gençlere aktarıldığı *medrese* denilen kurumların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Ocak 2002: 115-119). II. Abdülhamid döneminde Irakta artan şii propagandalarına karşı önlem olarak bölgeye seyyar medreseler gönderilmesi, şii çocukların medrese dışındaki okullara alınmaması, Şiilik'le mücadele için Sünni alimlerin görevlendirilmesi medreselerin XIX. yüzyıl sonlarında bile ilk kuruluş gerekçeleri doğrultusunda işlev gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir (Somel 2015: 283-284).

⁵⁸³ Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizamülmülk H.485 (1092), Şii Fâtımiler'in Sünni Abbasiler'i ve Selçuklular'ı yıpratmak amacıyla siyasi ve askeri faaliyetlerin yanı sıra ilmi açıdan da yoğun bir propagandaya giriştikleri dönemde Ehl-i Sünnet akidesini güçlendirmek ve devletin ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirmek için ülkenin her tarafında medreseler açmaya karar verdi. Bu konuda Sultan Alparslan'dan izin alan Nizamülmülk, onun devrinde ve daha sonra Sultan Melikşah zamanında Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Horasan, Mâverâünnahir, Suriye ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde medreseler kurdu. Bunların bir kısmı onun ölümünden sonra açılmakla birlikte Bağdat Nizamiye Medresesi örnek alındığı için hepsi bu adla anılmıştır (Özaydın 2007: 188).

barınma, yeme, içme ve benzeri masrafları vakıflar tarafından karşılanırdı. Öğretim görevlisi olarak müderrislerin görev yaptığı Osmanlı medreseleri birbirinin benzeri olarak gittikçe yükselen bir hiyerarşik yapıda teşkilatlanmıştı⁵⁸⁴. Eğitim öğretim hayatına en alt seviyedeki medreseden başlayan birisi sırasıyla her aşamada okuması gereken dersleri okuyarak ve başarılı olarak bir üst medreseye geçmekte, bu şekilde hiyerarşik aşamaları tamamlayarak en yüksek seviyedeki medreseye ulaşabiliyordu. Medreselerde *dini ve hukuki bilimler* (Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh), *müsbet bilimler* (Felsefe, Astronomi, Matematik) ve *alet bilimleri* yani başka bilimleri öğrenmek için araç sayılan (Sarf, Nahiv, Mantık, İnşa, Belâgat, Maanî, Bedî) bilimleri okutulmuştur. Müspet bilimler daha ziyade bireysel olarak ilgi çekmiş daha sonra da kaldırılmışlardır (Akyüz 2012: 71).

Kanuni devrinden sonra medreselerde akli bilimlerin öğretiminin geri plana atılarak sadece şer'i ilimlerin okutulması, müderrislerin seçiminde ilim sahipleri yerine molla çocuklarına öncelik verilmesi medreselerin bozulmasına yol açmıştır (Çelebi 1999: 172). Değişen şartlar, ortaya çıkan yeni gelişmeler dikkate alınarak ders programlarında gerekli değişikliklerin yapılmaması statik, kalıpcı ve nakilci bir eğitim-öğretim yapısının yerleşmesine, eğitimde donuklaşmanın hatta ciddiyetsizliğin ortaya

⁵⁸⁴ Fatih dönemindeki tasnife göre Osmanlı Medreseleri: **A-Umûmi Medreseler, 1-Hâşiye-i Tedris Medreseleri** (20'li Medreseler), **2-Miftah Medreseleri** (30'lu Medreseler), **3-Kırklı Medreseler, 4-Ellili Medreseler,** a-Hariç Ellili Medreseler ve b-Dâhili Ellili Medreseler, **5-Sahn-ı Semân Medreseleri, 6-Altmışlı Medreseler. B-İhtisas Medreseleri; 1-Dârü'l Kurrâlar, 2-Dârü'l Hadisler ve 3-Dârü's Şifalar** (Kırpık vd. 2012: 117). **Kırklı ve Hariç Ellili Medreseler** Osmanlılardan evvelki Anadolu Selçuklularının, Anadolu beylikleri hükümdarlarının ve onların ailelerinin, vezir, sancakbeyi ve ümeranın yaptırdıkları medreseler; **Dâhil Medreseleri** ise Osmanlı padişahları ile şehzâde valideleri, şehzâdeler ve padişah kızlarının yaptırdıkları medreselerdir. İlk tedris hayatına giren bir öğrenci muhtasarat denilen dersleri gördükten sonra **Hâşiye-i Tedris Medresesi'**ne devam ederek oradaki derste muvaffak olmasını müteakip o medresenin müderrisinden bir vesika almak suretiyle bir yukarı derecedeki **Miftah Medresesi'**ne devam eder ve oradan da **Kırklı ve Hariç ve Dâhil Medreseleri** derslerini gördükten sonra **Sahn-ı Semân'** a girerek danışmend (**Sahn Medresesi öğrencisi, müderrislere yardımcı olarak ders okutan öğrenci**) olurdu (Uzunçarşılı 1984c: 11-12). Kanuni döneminde yapılan tasnife göre ise Osmanlı medreseleri şu şekilde sıralanmıştır; **1-İbtida-i Hariç Medreseleri, 2-Hareket-i Hariç Medreseleri, 3-İbtida-i dâhil Medreseleri, 4-Hareket-i Dâhil Medreseleri, 5-Mûsıla-i Sahn Medreseleri, 6-Sahn-ı Semân Medreseleri, 7-İbtida-i Altmışlı Medreseleri, 8-Hareket-i Altmışlı Medreseleri, 9-Mûsıla-i Süleymâniye Medreseleri, 10-Süleymâniye Medreseleri ve 11-Dârü'l Hadis Medreseleri** (Kırpık vd. 2012: 144). *İbtidâi Hariç ve Hareket-i Hariç ilk tedrisata bedel olan medreselerdi. İbtidâi Dâhil ve Hareket-i Dâhil ise orta tedrisata karşılıktı. Mûsıla Medreseleri ise yüksek tahsile hazırlayıcı mahiyettedirler. Sahn-ı Semân Medresesi'nde edebiyat, İlahiyat ve hukuk okunurdu. Sahn-ı Süleymâniye ise tıp, göz hekimliği, riyaziye ve tabii ilimler Medresesi'ydi. Buna bağlı olan Dar'ül Hadis yüksek hadis ilmîni tedris ederdi. Sahn-ı Semân'a gidecek talebeler evvela Musıla-ı Sahn'da, Sahn-ı Süleymâniye'ye gidecekler ise Mûsıla-ı Süleymâniye'de okuyarak ihtisas yapacakları ilimler için hazırlanırlardı (Sertoğlu 1986: 214).''*

çıkmasına neden olmuştur (Unan 1999: 156). Osmanlı Devleti'nde medrese kuruluşun XIX. yüzyıla kadar ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu belirli seviyelerde yönlendiren bir kurumdu. Osmanlı dünya görüşü ve zihniyetinin oluşmasında, devlet-halk, devlet-asker ilişkilerinde dengeli ve uzlaştırıcı ortamın sağlanmasında değişik dini ve ırki zümreleri kucaklayan anlayışın oluşmasında medreselerin önemli rolü olduğu söylenebilir. Bununla beraber başlangıçta dinamizm kaynağı olan medrese zamanla hantal duruma gelerek esnekliğini kaybetmiş, daha da önemlisi kendini yenileyecek zihniyet gelişimi ve dönüşümü sağlayamamıştır (İpşirli 2003b: 327).

XX. yüzyıl sonlarında medreselerin genel durumuna baktığımızda medreselerin toplumun eğitim ihtiyacına cevap vermekten uzak, öğretim yöntemlerinin yetersiz olduğu söylenebilir (Karal 1988d: 376). Medreselerin içinde bulunduğu bu ortamda, 1867 yılında 15 hocadan oluşan bir ilmî heyet, medreselerin ıslahı için bir rapor hazırlamışsa da bu girişimden sonuç çıkmamıştır (Akyüz 2012: 284). Medreselerin ıslahı yönündeki çabalar bundan sonra da devam etmiştir. 1910 yılında çıkarılan Medaris-i İlmiye Nizâm-nâmesi ile medreselerin eğitim süresi 12 yıl olarak belirlenmiş, ders programlarına Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Tarih, Coğrafya, Farsça, Kozmografya gibi dersler ilave edilmiş ve 15-35 yaş arası kişilerin kaydedilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonraki yıllarda bazı ilave düzenlemelerle Cumhuriyet dönemine intikal eden medreseler, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin medreselerin ülke geneline yayılması sürecinde Merzifon şehrinde de medrese açıldığını görüyoruz. Şehrin 1393 yılında Yıldırım Bayezid tarafından fethini müteakip Amasya'da valilik yapan oğlunun buraya hemen bir medrese açmış olması bunu ıspat emektedir. H.1292 (1874) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nde isimleri belirtilmeden kazada 5 adet medrese olduğu yazılıdır (SVS 1292: 119-122). H.1317 (1899), H.1318 (1900), H.1319 (1901) ve H.1321 (1903) Maârif sâlnâmelerinde de Merzifon medreseleri hakkında bilgi verilmektedir. H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Merzifon'da bulunan medreseler, medreselerin bulunduğu mahalle, müderrisi, öğrenci sayısı ve kurucuları aşağıdaki gibidir (MS 1317: 1260-1261):

Tablo 4.4: 1899’da Merzifon Kazasındaki Medreseler

<u>Medresenin Adı</u>	<u>Mahallesi</u>	<u>Müderrisi</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>	<u>Kurucusu</u>
Sultan Mehmed	Câmi-i Cedid	Aşir Efendi	15	Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri
Hacı Mehmed Fakı	-	Hacı Ahmed Efendi	12	Dürrizade Mehmed Efendi
Cami Civarı	-	Sıdkı Efendi	25	Hacı Mehmed Ağa
Cami Civarı	-	Aşir Efendi	28	Belli Değil

Tablodan da anlaşılacağı gibi kazada 4 medrese olduğu anlaşılıyor. H.1292 (1874) Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi’nde kazada 5 medreseden bahsedilmesi dikkate alınırsa bu beş medreseden birisinin öğrenci yetersizliğinden dolayı kapandığı anlaşılıyor.

Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretlerinin medresesi, “Sultaniye-i Merzifon” ismiyle meşhûr olup Feridüddin Mehmed Divani, Seydi Şemseddin Ahmed Kırımı, Rükneddin Abdulkerim Amasi, Nizameddin Abdurrahman Aftabi gibi şahsiyetler bu medresede müderrislik yapmışlardır. Bir müddet kapalı kalmış, askeri depo olarak kullanılmıştır. Mehmed Fakı Medresesi ise Medrese-i Düriyye diye de bilinir. Bu medresenin vakıflarını kurucusu Şeyhülislâm Mustafa Efendi tanzim ettiği için Dürrîzâde Medresesi denilmiştir ise de medreseyi pederi yaptırmıştır (Yasar 2013a: 185).

H.1318 (1899), H.1319 (1901) ve H.1321 (1903) Maârif sâlnâmelerinde de Merzifon kazası medreselerinin sayısı 4’tür. Fakat medreselerin isimlerinin farklı şekilde kaydedildiği anlaşılıyor. Medreselerin kurucusu, mahallesi, müderrisi dikkate alındığında H.1318 (1900) Maârif Sâlnâmesi’nde Sultan Mehmed Medresesi Câmi-i Cedid, Hacı Mehmed Fakı Medresesi Hacı Ahmed Fakı, Cami Civarı Medresesi Şifahiye, diğer Cami Civarı Medresesi ise Dar’üs Selam şeklinde kayıt edilmişlerdir (MS 1318: 1402-1403). Kazaya dışarıdan da bazı öğrencilerin geldiği ve kaza medreselerinde eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. 1840-41 yılında Dürrizade Medresesi’nde yapılan sayıma göre on iki öğrencinin kaza dışından geldiği anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerin sülalesi, ismi, memleketi ve yaşları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.5: 1850-51 Yılında Dürrizade Medresesi'nde Eğitim Gören Öğrenciler⁵⁸⁵

Sülalesi	Adı	Memleketi	Yaş
Süleymanoğlu	Molla Hasan bin Süleyman	Görece Kazası	25
Köse Hasanoğlu	Ömer bin Hasan	Tirebolu Kazası	22
Fındık Kadı'nın Hafidi	Ömer bin Mehmed	Tirebolu Kazası	27
Merkumun Üveği Karındaşı	Salih bin Osman	Tirebolu Kazası	15
Caferoğlu	Molla Osman bin Hasan	Görece Kazası	24
Ramazanoğlu	Ahmed bin Ali	Görece Kazası	22
Salihioğlu	Hüseyin bin Ömer	Görece Kazası	18
Alaaddinoğlu	Ahmed bin Mustafa	Görece Kazası	20
Lazoğlu	Molla Ömer bin Mehmed	Görece Kazası	22
Ciridoğlu	Mehmed bin Mustafa	Görece Kazası	19
Yıld?oğlu	Hüseyin bin Osman	Görece Kazası	22
Topal Nafioğlu	Mustafa bin Mehmed	Sivas Sancağı Hacıköyü Köyü	18

Aynı dönemde Amasya sancak genelindeki medrese sayılarını incelediğimizde Amasya kazasında 22, Merzifon kazasında 4, Köprü kazasında 7, Mecidözü kazasında 4, Havza kazasında 3, Lâdik kazasında 3 ve Gümüşhacıköy kazasında 3 olmak üzere toplam 46 adet olduğu anlaşılmaktadır (MS 1317: 1258-1261). Bu veriden de anlaşılacağı üzere sancak genelinde 46 medrese olduğu ve bu medreselerden 4 adedinin Merzifon kazasında olduğu anlaşılmaktadır. Merzifon kazası ile diğer kazalar arasında medrese sayısı bakımından önemli bir fark görülmemektedir.

4.3.1.6. Kütüphaneler

Maârif sâlnâmeleri incelendiğinde kazada 3 adet kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. H.1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi'nde Mustafa Paşa, Çelebi Sultan ve Kara Mustafa Paşa adlarıyla üç kütüphaneden bahsedilmektedir (MS 1316: 1101). H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'nde sadece 2 kütüphane ismi geçmektedir. Bunlar da Mustafa Paşa ve Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri kütüphaneleridir (MS 1317: 1281). H.1318 (1900) ve H.1319 (1901) Maârif sâlnâmelerinde yine H.1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi'nde adları belirtilen üç kütüphanenin ismi geçmektedir. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Merzifon kazasında bulunan kütüphanelerin ismi, bulunduğu mahalle ismi, kitap adedi, kurucusu ve açılış tarihi aşağıdaki gibidir:

⁵⁸⁵ (BOA.NFS.d.2246: 2).

Tablo 4.6: 1903'te Merzifon Kazasında Bulunan Kütüphaneler⁵⁸⁶

Adı	Mahallesi	Kitap Adedi	Kurucusu
Mustafa Paşa	Merzifon	53	Mustafa Paşa
Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri	Merzifon	25	Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretleri
Mustafa Paşa	Merzifon	45	Mustafa Paşa

Tablodan da anlaşılacağı üzere kütüphanelerin kitap sayıları günümüz şartları ile kıyaslandığında oldukça az gözükmetedir. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre vilâyet genelinde 21 kütüphane varken sancak genelindeki kütüphane sayıları ise Amasya kazasında 4, Merzifon kazasında 3, Köprü kazasında 2, Mecidözü kazasında 0, Havza kazasında 0, Lâdik kazasında 1 ve Gümüşhacıköy kazasında 0 olmak üzere toplam 10 adet olduğu anlaşılmaktadır (MS 1321: 562-563).

İlk bakışta 3 kütüphanenin Merzifon kazası için yeterli olmadığı söylenebilir. Ancak vilâyet genelinde 21, sancak genelinde ise 10 kütüphane varken Merzifon kazasında 3 kütüphanenin bulunması Merzifon kazasının kütüphane sayısı açısından iyi bir durumda olduğunu göstermektedir. Kazalardaki kütüphane sayılarından da anlaşılacağı üzere bazı kazalarda hiç kütüphane yok iken Merzifon kazasında 3 kütüphane olması o günkü şartlarda iyi bir rakam olarak kabul edilebilir. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre vilâyet genelinde tahsil gören talebe sayısı 82.772'dir (MS 1321: 543). Eğer biz sadece tahsildeki talebeleri dikkate alırsak vilâyet genelinde 82.772 öğrenciye 21 kütüphane düşmektedir. Bu rakama göre kütüphane başına yaklaşık 3.941 öğrenci düşmektedir. Günümüz şehirlerinde ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite kütüphaneleri ile genel kütüphanelerin sayısı, o dönemin kütüphanelerindeki kitap adedi ile günümüz kütüphanelerindeki kitap sayıları kıyaslandığında o günkü koşullarda öğrencilerin bilgiye ulaşmak için ne büyük engellerle karşı karşıya olduğunu anlayabiliriz.

⁵⁸⁶ (MS 1321: 563).

4.3.2. Gayrimüslim Mektepleri

4.3.2.1. Ermeni Mektepleri

XX. yüzyıldaki gerek resmi nüfus istatistikleri gerekse Merzifon'a gelen seyyahların verdikleri bilgiler incelendiğinde Merzifon kazasında çok sayıda Ermeni yaşadığı anlaşılmaktadır. Mehmet Öz, XX. yüzyıl ortalarında Merzifon'da 5.820 Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir (Öz 2004: 244). H.1322 (1904) yılına ait resmi nüfus istatistiğinde kazada 3.717'si erkek toplam 7.117 Ermeni yaşamakta idi (SVS 1325: 254-257). Bu sayı aynı zamanda 34.340 olan kaza genel nüfusunun yaklaşık %21'ine denk gelmektedir. Bu sayının H.1330 (1912) yılında 8.594'e ulaştığı anlaşılıyor (Yasar 2013a: 241-282). Ermeni Boğos Natanyan 1870 yılında Merzifon kazasında 1.000 hanede 5.000 Ermeni yaşadığını belirtmektedir (Natanyan 2008: 330-334). 1880-1892 yılları arasında Anadolu'da muhtelif vilâyetleri gezmiş olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet 1890 yılında Merzifon'da 5.820 Ermeni yaşadığından bahsetmektedir (Cuinet 1892: 758). Raymon H.Kevarkıon ve Paul B. Pabaudjıon ise 1914 yılında kazada 10.381 Ermeni yaşadığını iddia etmektedir (Kevarkıan ve Pabaudjıan 2012: 259).

Osmanlı Devleti gayrimüslim vatandaşlarının dini özgürlüğüne paralel olarak eğitimlerine de müdahale etmemiş onların kendi eğitim kurumlarını açmasına müsaade etmiştir. Merzifon kazasında da yoğun bir Ermeni nüfusu olduğundan kazada Ermenilere ait mekteplerin bulunması da kaçınılmazdır.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet, 1890 yılında Merzifon'da 2'si Protestan diğer 2'si Gregoryen Ermenilere ait olmak üzere 4 Ermeni mektebi olduğunu iddia etmektedir (Cuinet 1892: 759). Merzifon Ermeni mektepleri hakkında en net bilgileri Maârif sâlnâmelerinde buluyoruz. H.1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi'nde Merzifon Ermeni mektepleri hakkında bilgi yoktur. H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Ermeni mekteplerinin adı, derecesi, öğrenci sayısı, açılış tarihi ve ruhsatname tarihleri aşağıdaki gibidir (MS 1317: 1266-1267):

Tablo 4.7: 1899'da Kazadaki Ermeni Mektepleri⁵⁸⁷

<u>Adı</u>	<u>Ait olduğu Cemaat</u>	<u>Derecesi</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Ruhsatname Tarihi</u>
			<u>Erkek</u>	<u>Kız</u>		
Sahafyan	Ermeni	İdâdî	600	440	1246 (1830)	20 Temmuz 1314 (1896)
Harpisimyan	Ermeni	İbtidâî	570	408	1246 (1830)	20 Temmuz 1314 (1896)

H.1318 (1899) Maârif Sâlnâmesi'nde ise kazada Ermenilere ait 3 tanesi ibtidâî, 1 tanesi rüşdi ve 1 tanesi de idâdî seviyesinde olmak üzere 5 mektebin ismi geçmektedir. Yukarıda tabloda verilen mekteplere 2 ibtidâî ve 1 tane de rüşdiye mektebi ilave edildiği anlaşılıyor (MS 1318: 1418-1419). Aynı bilgi H.1319 (1901) Maârif Sâlnâmesi'nde de tekrar edilmiştir (MS 1319: 682-683). H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre Merzifon kazasındaki Ermeni mekteplerinin adı, derecesi, öğrenci sayısı, açılış tarihi ve ruhsatname tarihleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.8: 1903'te Kazadaki Ermeni Mektepleri

<u>Adı</u>	<u>Ait olduğu Cemaat</u>	<u>Derecesi</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Ruhsatname Tarihi</u>
			<u>Erkek</u>	<u>Kız</u>		
Ermeni	Ermeni	Erkek-Kız	30	21	1828 ⁵⁸⁸	21 Temmuz 1314
Ermeni	Ermeni	Kız İbtidâî	30	40	1869	15 Kanun-ı Evvel
Ermeni	Ermeni	Erkek Rüşdi	61	40	1869	15 Kanun-ı Evvel
Ermeni	Ermeni	Kız İbtidâî	61	38	1828	20 Temmuz 1314
Ermeni	Ermeni	Erkek Rüşdi	55	38	1828	20 Temmuz 1314

Tablodan da anlaşılacağı üzere Merzifon Ermenilerinin ihtiyaçları doğrultusunda açtıkları bu mekteplerden üç tanesinin kuruluş tarihi 1828 yılına kadar geri gitmektedir. Mekteplerin ilk açıldıkları dönemlerde ruhsatsız faaliyet gösterdikleri sonradan ruhsat aldıkları anlaşılıyor. XIX. yüzyılın sonlarında kazanın bağlı olduğu Amasya sancağı genelindeki Ermeni mekteplerinin dağılımına, derece ve sayısına baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

⁵⁸⁷ (MS 1321: 558).

⁵⁸⁸ Sâlnâmede 6828 yazılmış, doğrusu 1828 olacak H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi: 558).

Tablo 4.9: 1903'te Amasya Sancak Genelinde Ermeni Mektepleri⁵⁸⁹

<u>Kaza</u>	<u>Mektebin derecesi</u>			<u>Adedi</u>
	<u>İbtidâî</u>	<u>Rüşdî</u>	<u>İdâdî</u>	
Amasya Kazası	4	1	0	5
Merzifon	2	3	0	5
Köprü	3	0	0	3
Mecidözü ⁵⁹⁰	1	0	0	1
Havza	0	0	0	0
Lâdik	0	0	0	0
Gümüşhacıköy	6	0	0	6
Maden-i Sim ⁵⁹¹	2	0	0	2
Toplam	18	4	0	22

Tablodan da anlaşılacağı gibi sancak genelindeki 22 Ermeni mektebinden 5 tanesi Merzifon kazasıdır. Merzifon, Gümüşhacıköy kazasından sonra Amasya merkez kazası ile birlikte en çok Ermeni mektebinin bulunduğu kazadır.

4.3.2.2. Rum Mektepleri

Merzifon nüfusu ile ilgili tarihi veriler incelendiğinde kazada Ermenilerden sonra en kalabalık gayrimüslim etnik grubun Rumlar olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Öz, XX. yüzyıl ortalarında Merzifon'da 800 Rum'un yaşadığını belirtmektedir (Öz 2004: 244). H.1322 (1904) yılına ait resmi nüfus istatistiğinde kazada 409'u erkek toplam 831 Rum yaşamakta idi (SVS 1325: 254-257). Bu sayı aynı zamanda 34.340 olan kaza genel nüfusunun yaklaşık %2,41'ine denk gelmektedir. Bu sayının H.1330 (1912) yılında 754'e gerilediği anlaşılıyor (Yasar 2013a: 241-242). Ermeni Boğos Natanyan 1870 yılında Merzifon kazasında 400 Rum yaşadığını belirtmektedir (Natanyan 2008: 330-334). 1880-1892 yılları arasında Anadolu'da muhtelif vilâyetleri gezmiş olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Genel Müfettişi Fransız Vital Cuinet 1890 yılında Merzifon'da 800'ü şehir merkezinde 400'ü köylerde olmak üzere toplam 1.200 Rum yaşadığından bahsetmektedir (Cuinet 1892: 758-759). Kazada bu kadar Rum yaşadığı için Rum mekteplerinin bulunması da doğaldır.

Merzifon kazasındaki Rum mektepleri hakkında Maârif sâlnâmelerinde ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. H.1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi'nde Merzifon Rum

⁵⁸⁹ (MS 1321: 554-562).

⁵⁹⁰ H.1318 (1900) Maârif Sâlnâmesi'ne göre. Diğer Maârif sâlnâmelerinde bilgi yoktur.

⁵⁹¹ H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'ne göre. Diğer Maârif sâlnâmelerinde bilgi yoktur.

mektepleri hakkında bilgi yoktur. H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'nde biri İbtidâi derecesinde Gelin Şişi, Körpecik ve Payas isimlerinde üç mektep hakkında bilgi bulunmaktadır. H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'ne göre mekteplerinin üçünün de açılış tarihi olarak kadim ve ruhsatname tarihi olarak da 1 Temmuz 1314 tarihi geçmektedir (MS 1317: 1278-1279). Aynı bilgiler H.1318 (1900) Maârif Sâlnâmesi'nde mekteplerin isimleri Rum mektebi olarak diğer bilgiler öğrenci sayıları hariç aynen tekrar edilmiştir. H.1318 (1900) Maârif Sâlnâmesi'ne mekteplerin isimleri, adına ruhsatname alınan kişilerin isimleri, açılış ve ruhsatname tarihleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.10: 1900'de Kazadaki Rum Mektepleri⁵⁹²

Adı	Aid olduğu Cemaat	Adına Ruhsat verilen Kişi	Derecesi	Açılış Tarihi	Ruhsatname Tarihi
Rum Mektebi	Rum	Samsun Rum Metropolidi	İbtidâi	Kadimen	1 Temmuz 1314 (1896)
Rum Mektebi	Rum	Samsun Rum Metropolidi	İbtidâi	Kadimen	1 Temmuz 1314 (1896)
Rum Mektebi	Rum	Samsun Rum Metropolidi	İbtidâi	Kadimen	1 Temmuz 1314 (1896)

Aynı bilgiler H.1319 (1901) (MS 1319: 682-83) ve H.1321 (1903) (MS 1318: 558) Maârif sâlnâmelerinde aynen tekrar edilmiştir. XX. yüzyıl başlarında kazanın bağlı olduğu Amasya sancağı genelindeki Rum mekteplerinin dağılımı, derecesi ve sayılarını incelediğimizde ise aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 4.11: 1903'te Amasya Sancak Genelindeki Rum Mektepleri⁵⁹³

Kaza	Mektebin derecesi			Adedi
	İbtidâi	Rüşdi	İdâdî	
Amasya Kazası	5	-	-	5
Merzifon	3	-	-	3
Köprü	10	-	-	10
Mecidözü	-	-	-	-
Havza	30	-	-	30
Lâdik	16	-	-	16
Gümüşhacıköy	2	-	-	2
Maden-i Sim	-	-	-	-
Toplam	66	-	-	66

Tablodan da anlaşılacağı gibi sancak genelindeki 66 Rum mektebinden sadece 3 Rum mektebinin Merzifon kazasında olduğu, geriye kalan 57 mektebin Mecidözü ve

⁵⁹² (MS 1318: 1418-1419).

⁵⁹³ (MS 1321: 558-560).

Maden-i Sim kazaları hariç diğer kazalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Merzifon kazasının Gümüşhacıköy kazasından sonra en az Rum mektebi bulunan kaza olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluk içindeki gayrîmüslim unsurlar arasında hepsinden “dik başlı” olan Rumların mekteplerinde Yunan mekteplerinde okunan kitaplar aynen tedris edilmekte ve devletin resmî dili olan Türkçeye asla yer verilmemekte idi (Ergin 1977b: 1028).

4.3.2.3. Yabancılara Ait (Ecnebi) Mektepler

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bazı yabancı ülkeler hem misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda faaliyet göstermek hem de Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve ekonomik hedeflerine ulaşmak için okullar açmaya başlamışlardır. Bu okulların ilk örneği 1583 yılında Fransızlar tarafından İstanbul'da açılmış (Akyüz 2012: 105) daha sonra sayıları XIX. yüzyılda hızlı bir şekilde artmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Türkiye'de 10'u yüksek, 46'sı lise ve dengi, 1.450 de ilk ve orta düzeyde toplam 1.500 den fazla yabancı okul, bunlara devam eden 60.000 öğrenci bulunmaktaydı (Sakaoğlu 1991: 92). Tam bir disiplinle idare olunan bu mekteplerde çocuklar çok çabuk ilerliyorlar, mektepten çıkar çıkmaz hepsi birer birer iş sahibi oluyorlardı (Ergin 1977a: 776). Bu okullarda kaliteli şekilde yabancı dil öğretilmesi, yerli mekteplerden daha iyi eğitim verilmesi (Somel 2015: 254) gayrimüslimlerin olduğu kadar Müslüman ailelerin de ilgisini çekmiştir. Çocuklarına yabancı dil öğretmek isteyen ve daha kaliteli eğitim aldirmek isteyen çok sayıda Müslüman aile de çocuklarını bu okullara göndermiştir. Bu mekteplerdeki Müslüman öğrencilerin sayısı 1910 yılından sonra %65 oranında artış göstermiştir (Sakaoğlu 1991: 92).

Bu mekteplerden Merzifon kazasında da açıldığı anlaşılıyor. *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsameddin, Amerikalıların mektep açmak üzere neden Merzifon'u tercih ettiklerini açıklarken "*Merzifon kasabası, Amasya sancâğı kazâlarının umûmuna merci'olacak bir mevki'i, cesâmeti hâ'iz olduğuna binâ'en...* (Yasar 2013a: 185)" dediği gibi Merzifon kazasının İç Anadolu bölgesini Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerine, Doğu Anadolu, Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerini Marmara Bölgesi'ne bağlayan bir noktada bulunması, Merzifon ve çevresinde yoğun Rum ve Ermeni

nüfusun bulunması, buradan çevredeki Rumlar ve Ermeniler ile kolay iletişim kurabilme imkânı olması, Merzifon'un Fransız ve Amerikalılar tarafından mektep açmak için tercih edilmesine neden olmuştur.

4.3.2.3.1. Amerikalılara ait Mektepler

4.3.2.3.1.1. Merzifon Amerikan Koleji

Hıristiyanlar esas itibariyle diğer din mensuplarını dinsiz ve kâfir olarak görmektedir. Diğer din mensuplarının Hıristiyan yapılması da Hıristiyanların özellikle de bu işi profesyonel şekilde yapmayı kendine amaç edinen misyonerlerin esas amacıdır. Bu bağlamda Müslümanlar ve özellikle de Osmanlı Devleti misyonerler için önemli bir hedef teşkil etmiş ve misyonerlik faaliyetleri açısından Türkiye, Asya'nın anahtarı olarak görülmüştür. Çünkü onlara göre Hıristiyanlığın en büyük ve muntazam rakibi İslamiyet'tir. Türkiye de en güçlü Müslüman ülke ve devlettir. Bu sebeple Türkiye'deki Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için gerekirse beş yüz yıl beklenebilirdi (Tozlu 1999a: 330). Bu bağlamda Anadolu'da Yahudi ve Müslümanlar üzerinde çabalarını yoğunlaştıran misyonerler bir süre sonra çabalarının sonuç vermediğini görünce bu defa çabalarını Anadolu'daki Protestan olmayan Hıristiyanlar üzerinde yoğunlaştırmaya karar vermişlerdir. Zaten onlar "...*mutezile Rumlarla Ermenilerin birleştirilmesi, cehaletin ve kabalığın bu iki kiliseye soktuğu hataların, delaletlerin kaldırılması* (Tozlu 1999a: 329)" nıda amaçları arasında görüyorlardı. Kuruluşundan itibaren Anadolu'daki misyonerlik ve bölücülük faaliyetleri içinde çok önemli bir yer işgal etmiş olan Merzifon Amerikan Koleji'nin kuruluşunu da bu amaçları dikkate alarak değerlendirmek doğru olacaktır. 1810 yılında ABD'de kurulan ve kısa adı BOARD olan *Amerikan Board of Comissioners for Foreign Missions* örgütü öncü misyonerlerini 1820 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na göndererek Amerikan misyonerlik faaliyetleri adına Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetini başlatmıştır (Kocabaşoğlu 1999: 340). Bir süre sonra da ülkeyi merkezi İstanbul olan Batı, merkezi Harput olan Doğu ve merkezi Antep olan Orta Türkiye olmak üzere üç misyon bölgesine ayırmışlardır. Merzifon Koleji de Batı misyonu'na bağlı olarak açılmıştır. Amerikan misyonerleri tarafından açılan Robert Koleji'nin bağımsız

Bulgaristan Krallığı'nın kurulmasında oynadığı rolü Merzifon Amerikan Koleji Karadeniz bölgesi Rumları arasında Pontus Rum Devleti kurmak suretiyle oynamaya çalışmıştır. Fakat mezkûr mektep sadece Rumlarla ilgilenmemiş aynı zamanda Ermenilerle de çok yakından ilgilenmiş, 1890 yılında Merzifon'da çıkan Ermeni ayaklanmasında önemli rol oynamıştır. Bu olaylar esnasında Merzifon'da kurulan *Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi* başkanı Karabet Tomayan, kolejin öğretmenlerinden olup, Merzifon Amerikan koleji de komitenin karargâhı niteliğindedir (Armaoğlu 2013: 561). Merzifon kasabası; Amasya sancağı kazalarının tamamını kontrol edebilecek bir konumda olmasından dolayı Amerikalılar “*Kollej*” demekle meşhur mekteplerini şehrin gayet mükemmel bir yerinde inşa etmişler ve mekâtib-i rüşdiyye, idâdiye derecesinde bir program uygulamış ve yanında umuma mahsus bir hastane inşa etmişlerdir (Yasar 2013a: 185).

Mektep hakkında maârif sâlnâmelerinde de bilgi mevcuttur. H.1316 (1898) Maârif Sâlnâmesi'nde bilgi olmamasına rağmen H.1317 (1899) Maârif Sâlnâmesi'ne göre mektebin adı Protestan Mektebi, derecesi idâdî, açılış tarihi R.1280 (1864), ruhsat tarihi ise Kanun-ı Sani 1314 (Ocak-Şubat 1899) idi (MS 1317: 1280,1281).

Mektep hakkında H.1318 (1900) ve H.1319 (1901) Maârif sâlnâmelerinde de bilgi yoktur. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre mektebin adı zûkur-inas idâdîsi olarak geçmekte ve 310'u erkek 200'ü kız toplam 510 öğrencisi bulunmaktadır (MS 1321: 561). Milli Mücadele Dönemi'ne kadar faaliyetini sürdürmüş olan mektep, 1921 yılında TBMM Hükümeti tarafından bölgede çıkan karışıklıklardan sorumlu tutularak kapatılmış ve bazı öğretim üyeleri Rumları isyana teşvik ve isyana hazırlamak suçundan idam edilmiştir (Kocabaşoğlu 1999: 348).

4.3.2.3.2. Fransızlara ait Mektepler (Cizvit Mektepleri)

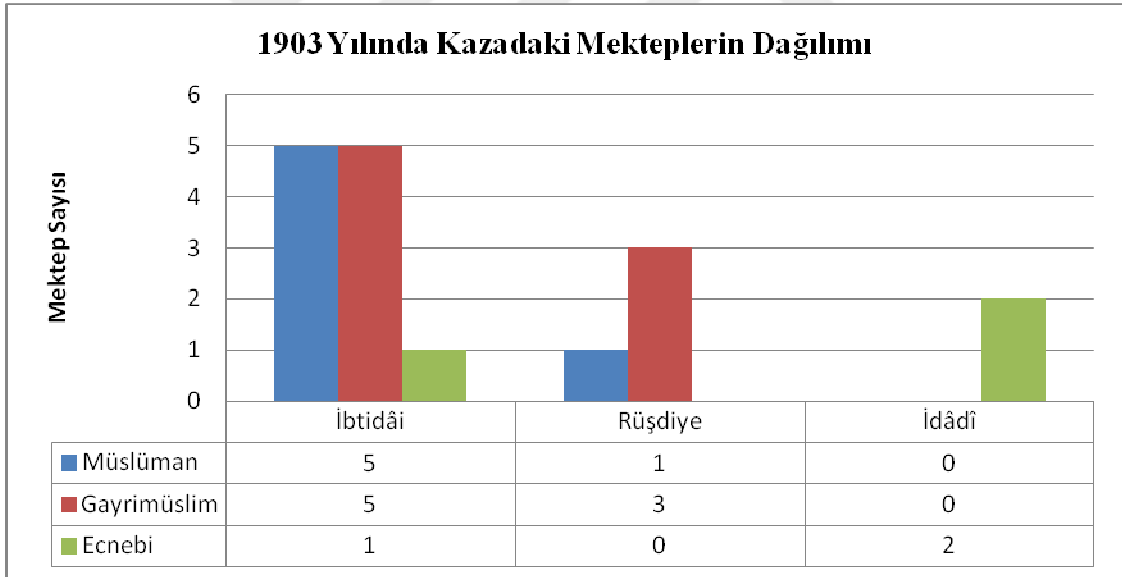
Maârif sâlnâmelerinden Merzifon'da 2 tane Fransız mektebinin açılmış olduğunu anlıyoruz. H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ne göre bu mekteplerin ismi, ait olduğu millet, derece, adedi ve öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.12: 1903'te Kazadaki Fransız Mektepleri⁵⁹⁴

<u>Adı</u>	<u>Aid olduğu Millet</u>	<u>Derecesi</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>		<u>Açılış Tarihi</u>	<u>Ruhsatname Tarihi</u>
			<u>Erkek</u>	<u>Kız</u>		
Cizvit	Fransız	Zûkur -İnas	110	-	1282	25 Nisan 1315
Cizvit	Fransız	İnas İbtidâi	110 ⁵⁹⁵	80	1892	25 Nisan 1315

Tablodan da anlaşılacağı gibi mektepler Fransa'nın himayesinde Cizvit Tarikatı mensuplarınca açılmış bir tanesi ibtidâi diğeri idâdî seviyesinde idi. İbtidâi seviyesindeki mektebin 1892, idâdî seviyesindeki mektebin ise 1865 yılında açıldığı fakat 1897 yılına kadar her ikisinin de ruhsatsız olarak faaliyet gösterdiği anlaşılıyor.

XX. yüzyıl başlarında Merzifon kazasında bulunan her tür ve derecedeki ilk ve ortaöğretim mektepleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak için H.1321 (1903) Maârif Sâlnâmesi'ndeki verileri dikkate alarak bir tasnif yaptığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Grafik 4.2: 1903 Yılında Kazadaki Mekteplerin Dağılımı⁵⁹⁶

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi XX. yüzyıl başlarında Merzifon kazasında toplam 17 ilk ve ortaöğretim kurumu, bu kurumlardan sadece 6 tanesinin Müslümanlara ait, 8 tanesinin gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına, 3 tanesinin de

⁵⁹⁴ (MS 1321: 562).

⁵⁹⁵ Mektep kız ibtidâisi olmasına rağmen mektep ile ilgili bilgiler sâlnâmeye aktarılırken yanlışlıkla 110 erkek öğrenci varmış gibi gösterildiği tahmin edilmektedir.

⁵⁹⁶ (MS 1321: 543-571).

yabancı ülkelere ait olduğu anlaşılmaktadır. Kazadaki 6 ortaöğretim kurumundan sadece 1 tanesinin Müslümanlara diğerlerinin gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına ve yabancı ülkelere ait olması dikkat çekicidir. Genel anlamda mekteplerin %35'i Müslümanlara ait iken %65'inin Müslüman olmayanlara ait olduğu anlaşılmaktadır. Aynı dönemde 34.340 olan kaza nüfusunun 24.449 yani %71'inin Müslüman, 9.871 yani %29'unun gayrimüslim olduğu dikkate alınır (SVS 1325: 257-257) Müslüman halkın eğitim alanında gayrimüslimlerin çok gerisinde kaldığı söylenebilir. Ortaöğretim kurumları dikkate alındığında durumun Müslüman halk açısından daha da vahim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgileri dikkate alarak incelediğimiz dönem içerisinde Merzifon kazasının eğitim yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapılırsa şunlar söylenebilir:

Merzifon kazası 1839-1914 yılları arasında eğitim kurumları ve eğitim teşkilatı açısından yeniden yapılanma sürecine sahne olmuştur. Merzifon kazasında maârif teşkilatının zamanında kurulduğu ve çalışmaya başladığı, batılı anlamda yeni tip eğitim kurumlarının (ibtidâî ve rüşdiye) diğer kazalar ile birlikte Merzifon kazasında da açıldığı, Müslüman halk açısından modern tarzda eğitim vermek üzere açılmış olan eğitim kurumlarının ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mektepleri ile yeni tip eğitim kurumlarının aynı anda faaliyetlerine devam ettiği, kütüphane sayısının yetersiz olduğu, özellikle de kütüphanelerin kitap sayılarının çok az, gayrimüslimlerin eğitim alanında Müslüman halktan çok daha iyi durumda olduğu; Amerikalılar ve Fransızların eğitim alanında Merzifon'u hedef şehirlerden birisi olarak seçip faaliyet gösterdikleri, bu ülkelerin açtıkları mekteplerin mektep sayısı, yabancı dil öğretimi, eğitim kalitesi gibi hususlarda Merzifon kazasının eğitimine olumlu katkıları yanında misyonerlik faaliyetleri, yıkıcı ve bölücü fikirlerin halk arasında yayılması bakımından zararlı faaliyetlerde bulduklarından bahsedilebilir. Eksikliklere ve olumsuzluklara rağmen 1839 yılına göre 1914 yılında eğitim teşkilatı ve eğitim kurumları bakımından önemli ilerleme sağlandığı, bazı eksikliklere rağmen Merzifon kazasının eğitim bakımından gerek Sivas vilâyeti gerekse diğer bazı vilâyetlerin kazaları ile karşılaştırıldığında daha iyi durumda olduğu, Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan yetersizliklerin, problemlerin Merzifon

kazasında da yaşandığı ancak Merzifon kazasından daha olumsuz şartlara sahip çok sayıda kazanın olduğu söylenebilir.

Kısaca Merzifon kazasında 1839-1914 yılları arasında eğitim alanında yaşanan sıkıntılar, Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan sıkıntıların bir parçası ve uzantısı olarak değerlendirilebilir.

V. BÖLÜM

5. SONUÇ

Tanzimat ile başlayan değişim sürecinin kaza perspektifinden izlenmesi yapılan düzenlemelerin nasıl uygulandığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çalışmamızın temel problemi çerçevesinde Merzifon kazası ile ilgili önemli tespitlere ulaşılmıştır. Kazanın 1839-1914 yılları arası idari teşkilat ve taksimatında meydana gelen gelişmelere bakıldığında; Merzifon kazası 1839-1914 yılları arasında Osmanlı idari taksimatındaki yeri aralıksız olarak Sivas eyaletine tâbi Amasya sancağına bağlı bir kaza olarak devam etmiştir. Merzifon kazası, 1893 yılına kadar ikinci sınıf bir kaza iken artan önemine bağlı olarak 1893 yılından itibaren birinci sınıf kazalar arasına alınmış⁵⁹⁷, birinci sınıf kaymakamlar atanmaya başlamıştır. 1839-1914 yılları arasında hükümet tarafından merkezi idareye paralel olarak taşra idari teşkilatında yapılan değişiklikler Merzifon kazasına da yansımış ve hükümet merkezinde meydana gelen yeni idari yapılanmanın taşrada kurulması amaçlanan şube ya da temsilcilikleri kazada kurulmuştur. Bunun sonucunda merkezi idaredeki yeniden yapılanmaya paralel olarak kaza idare teşkilatı ve kurumları da değişim geçirmiştir. Hükümet merkezindeki idari yapılanmada meydana gelen değişim ve dönüşüm sürecinin ülke genelinde taşraya yansımaları açısından Merzifon kazası diğer kazalarla karşılaştırıldığında daha şanslı ve ön planda geldiği söylenebilir. Örneğin; 1857 yılında Maârif Nezâreti'nin kurulması, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi ile maârif merkez idaresinin tanzimi,

---

⁵⁹⁷ 1878 Berlin Anlaşması sonrası ülke genelindeki Ermeni örgütlenmelerine paralel olarak kazada yaşayan Ermeniler arasında örgütlenme sürecinin başlaması, bu örgütlenme sürecinde Leon Samoyan ve Andon Rişduni gibi dışarıdan gelen kıskırtıcıların rol alması, Hınçakların 1892-93 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Tenüs ve Aziziye'yi kapsayan bölgenin kalkışma merkezi olarak Merzifon'u seçmeleri ve bölgede Hınçak Komitesi adına isyan faaliyetlerini yürütmek üzere Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi'ni kurlmaları (Armaoğlu 2013: 561), komitenin başkanlığını Merzifon Amerikan Koleji öğretmenlerinden Tomayan'ın (Karabet) yapması, komite karargâhının da kolej binası olması (Armaoğlu 2013: 561) Osmanlı Devleti'ni kazadaki gelişmeleri dikkate alarak kazayı, önem derecesi yüksek kazalar içine almaya sevkettiği düşünülebilir.

vilâyetlerde de şubelerinin açılması, bu teşkilatın ülke geneline yayılması kararı sonrası Musul eyaletindeki duruma baktığımızda 1907 yılında hâlâ eyaletin Süleymaniye sancak merkezi ve de hiçbir kazasında maârif meclisi, komisyon ya da idaresinin kurulamamış olmasına rağmen (MVS 1325: 157-211) Merzifon kazasında maârif işlerini yürütmek üzere 1883 yılında bir maârif komisyonu kurulmuş olması dikkat çekicidir. Yine hükümetin ülke genelinde ticaret, ziraat ve sanayiye geliştirmek üzere 1880 yılında Dersaadet Ticaret Odası'nı açtıktan sonra birde sanayi odası açma, bu odaların taşrada da şubelerinin açılması yönünde girişimi sonucu ülke genelinde 1897 yılına kadar sadece 115 ticaret, sanayi ve ziraat odası açılabilmiştir (Koraltürk 1999: 452). Bu 115 odadan 1 tanesinin Merzifon kazasında açılmış olması da kazanın merkezdeki idari yapılanmanın taşraya yansımaları bakımından ön planda yer aldığını göstermektedir. Kazanın 1914 yılındaki idari teşkilatı 1839 yılındaki durumuna göre oldukça değişmiştir. Şehirde belediye teşkilatının kurulmuş olması, köy, mahalle ve nahiyelerde yerel meclislerin oluşturularak birer yerel yönetim organı olarak düzenlenmeleri ve halkın yerel yönetimlere katılımının sağlanmış olması, şehirde güvenlik için polis ve jandarma teşkilatının kurulmuş olması önemli gelişmeler olarak dikkat çekmektedir. Yerel meclislerin açılması, yerel sorunların gündeme getirilmesi ve çözülmesinde önemli bir gelişmedir. Ancak Tanzimat ve Islahat fermanlarının öngördüğü düzenlemelerin ülke geneline paralel olarak kazada da uygulanmasına rağmen devletin karşılaştığı en önemli problemlerden birisi yetişmiş idareci ve memur eksikliği olmuştur. İdarede kurumsal anlamda önemli düzenlemeler yapılmasına rağmen insan unsurunun değişmemesi, idareci ve memurların aynı kalması, Tanzimat sürecinde ortadan kaldırılması amaçlanan rüşvet, iltimas ve görevi suistimal gibi idari problemlerin bu dönemde de görülmesine neden olmuştur. Islahat Fermanı öncesi gayrimüslimler kamu hizmetlerinde yer almazken ferman hükümleri içinde yer alan Müslüman-gayrimüslim eşitliğinin uygulamaya konulması çabalarının sonucu olarak kazadaki gayrimüslimler devlet dairelerinde görev almaya başlamışlardır. Bu gelişme kazada yaşayan gayrimüslim nüfusun Tanzimat öncesi döneme kıyasla 1839-1914 yılları arasında hukuki ve sosyal statülerinin yükselmesine yol açmıştır.

1839-1914 yılları arası Merzifon kazasının nüfusu ile ilgili çok sayıda nüfus verisine dayalı olarak yapılan tespitleri de şu şekilde sıralayabiliriz; 1839-1914 yılları

arasında Merzifon kazasının genel nüfusu yaklaşık %176 oranında artmıştır. Kaza genelindeki nüfus artışında köyler nüfusunda şehir merkezindeki nüfusa göre daha yüksek oranda bir artış gerçekleşmiştir. Genel nüfus içinde kırsalda ikâmet edenlerin oranı yükselmiştir. 1839 yılında kaza nüfusu Türk, Ermeni ve Kıbtler (Boşeyan Tâifesi) gibi farklı etnik gruplardan oluşmaktaydı. Bu tarihlerde kazada dikkate alınacak sayıda Rum nüfus yok iken 1914 yılına kadar ki süreçte kazada önemli miktarda Rum nüfus ortaya çıkmış bu sayede kazadaki etnik grup sayısı artmıştır. Kazadaki etnik gruplar içinde 1839 yılındaki nüfusa oranla nüfusu en fazla artan etnik grup Rumlar olmuştur. 1839 yılında kazada yaşayan gayrimüslimler arasında Gregoryen ve Katolik mezhebi dışında dikkat çekecek derecede başka bir mezhep mensubu yok iken 1914 yılına kadarki süreçte kazadaki misyonerlik faaliyetleri sonucu Protestan mezhebine geçenlerin sayısı artmış buna paralel olarak kazada gayrimüslimler arasındaki mezheplerin sayısı da artmıştır. Ayrıca 1839-1914 yılları arasındaki dönem Merzifon kazasına çok sayıda Kırım, Kafkasya ve Balkan muhacirinin kazadaki boş arazilere yerleştirilmesi, bu yerleşimler sonucu yeni köyler kurulması nedeniyle kaza idari taksimatının ve sosyal yapısının değişimine sahne olmuştur.

Kazadaki sosyal yapı ile ilgili ulaşılan tespitlere gelince; 1839 yılında kazada yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkiler iyi düzeyde iken misyonerlik faaliyetleri ve kazada açılan yabancı ülkelere ait mekteplerde verilen eğitim sayesinde gayrimüslimler arasında ayrılıkçı, milliyetçi duygular gelişmiştir. Bazı Avrupa devletlerinin de yardım ve yönlendirmesiyle örgütlenen ve silahlanan bazı Ermeniler ve Rumlar XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Müslüman halka yönelik saldırılara başlamış, bu saldırılar nedeniyle kazada yaşayan Müslüman-gayrimüslim ilişkileri bir daha düzelemeyecek şekilde bozulmuştur. 1839 yılına göre yapılan idari ve hukuki düzenlemeler 1914 yılı itibariyle kazada yaşayan gayrimüslimlerin hem toplum içindeki statülerini hem de Müslümanlarla ilişkilerini gayrimüslimler lehine değiştirmiş ve geliştirmiştir. Buna karşılık Müslüman nüfusun 1839 yılındaki sosyal statüsü ve gayrimüslimler karşısındaki konumu zayıflamıştır. Osmanlı Devleti, Osmanlılık siyaseti gereği eşit haklara sahip kaynaşmış bir Osmanlı toplumu oluşturma çabalarını Merzifon kazasında da hayata geçirmesine rağmen, ülke genelinde olduğu gibi kazada da istenilen netice elde edilememiştir.

1839-1914 yılları arasında kaza ekonomisi ile ilgili olarak da şunlar söylenebilir; Kaza ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalıdır. Tarımı esnaflık ve hayvancılık takip etmektedir. Yerleşim durumuna göre değerlendirdiğimizde merkezde esnaflık ön planda iken köylerde tarım ve hayvancılık ön plandadır. Kaza ekonomisi içinde tarım ilk sırada yer almaktadır. Kazanın iklim ve arazi şartlarının uygunluğu kazada çok sayıda meyve türü yanında sebze, bakliyat, yağ bitkileri, köklü bitkiler ve hububat üretimine imkân vermiştir. Hububat üretimi en yaygın tarımsal faaliyet olup Merzifon kazası Amasya merkez kazasından sonra sancağın en önemli buğday ve arpa üreticisidir. Bağcılık çok yaygın olup üzüm, pekmez ve şarapları ünlüdür. Sancaktaki kazalar içerisinde üzüm ve şarap üretiminde ilk sırada gelir. Cehri ve Afyon üretiminde sancak içinde ilk sırada olmasının yanında ülkedeki üretim miktarı içinde cehride %4 afyonda %1,277'lik pay ile de önemli bir üretim merkezi konumundadır. Meyve üretimi bakımından badem dışında diğer meyve türlerinde sancağa bağlı kazalar içinde orta sıralarda yer almıştır. Ancak sancağın en önemli badem üreticisidir. 1839-1914 yılları arasında kazada tarım yapılan toprakların miktarında aynı dönemdeki nüfus artış oranından daha fazla bir artış olmuştur. Tarım yapılan toprakların artışına paralel olarak elde edilen ürün miktarı artarken, ekilen ürün çeşidi de artmış, kazada daha önce üretimi yapılmayan yeni bitkiler üretilmeye başlanmıştır. Devlet tarafından tarımı geliştirmek üzere bazı girişimlerde bulunulmuş ancak bu girişimler kısmen faydalı olmasına rağmen istenilen sonuca ulaşmamıştır.

Kaza ekonomisi içinde tarımdan sonraki en önemli uğraş esnaflıktır. Esnafların çoğunluğu şehir merkezindedir. Esnaf içerisinde 1.279 kişi ile en çok sanayi alanında faaliyet gösteren esnaf varken, bunları 1.003 kişi ile hizmet sektörü ve 316 kişi ile ticari faaliyetlerde bulunanlar takip etmektedir. Nüfusları ile karşılaştığımızda Müslümanlara kıyasla gayrimüslimlerden esnaf olanların oranı daha yüksektir. Sanayi faaliyetleri şehir merkezinde yoğunlaşmıştır. En gelişmiş sanayi kolu dokuma sanayisidir. Dokuma sanayisini maden işleme, deri ve gıda sanayisi takip etmektedir. Hizmet sektöründe gayrimüslim esnaf daha çok teknik beceri ve deneyim gerektiren hizmetlerde, Müslüman esnaf ise çoğunlukla bedensel güç gerektiren hizmetlerde faaldir. Kazada yaşayan ve XIX. yüzyıl ortalarında kaza sanayisi içerisinde çok önemli bir rol üstlendiği anlaşılan gayrimüslimler, bu rollerini tehcire tâbi tutuldukları tarihe

kadar da devam ettirmişlerdir. Kazanın hizmet sektörü açısından çevre şehir ve kasabalar ile çok sıkı bağları bulunmaktadır. Ticaret erbabının büyük kısmı şehirde ikâmet etmektedir. Köylerde yaşayanlar ticari faaliyetlere pek rağbet etmemektedir. Kazanın diğer şehirlerle canlı ticari bağlantıları vardır. Müslüman ticaret erbabı daha çok arpacılık, manavlık, duhancılık, odunculuk, kömürcülük gibi tarım ve orman ürünleri ticaretiyle meşgul olurken, gayrimüslim esnaflar satencilik, bezzazlık, attarlık, gibi sanayi ürünü kumaş, ilaç türü ürünler, kasaplık ve et ticaretine daha fazla ilgi göstermektedirler. Hayvancılık da kazada önemli bir ekonomik etkinliktir. Sancaktaki diğer kazalarla kıyaslandığında gerek büyükbaş gerekse küçükbaş hayvan adedi ve peynir hariç bu hayvanlardan elde edilen hayvansal ürün miktarı bakımından Merzifon kazasının gerilerde olduğu söylenebilir. Yük ve binek hayvanı sayısı bakımından da durum aynıdır. Kaza genelinde 1839-1914 yılları arasında fiyatlarda artış olmuştur. Kazadaki fiyatlar fasulye, afyon, kenevir, ceviz gibi bazı ürün ve merkep gibi hayvan fiyatları dışında genelde sancak içerisindeki diğer kazalarla uyumlu gözükmektedir. Kazadaki fiyatlar arz talep dengesine bağlı olarak eyalet ve ülke ortalamalarından farklılıklar gösterebilmektedir. 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında ülkenin ekonomik yapısının yeniden düzenlenmesi, dönüştürülmesi sürecinde atılan adımlar Merzifon kazasında da izlenmiştir. Ülkenin ekonomik potansiyelini ve vergi yükümlülerini, muhtemel gelir kaynaklarını tespit etmek amacıyla ülke genelinde yapılan temettuat sayımları Merzifon kazasında da yapılmıştır. Vergi sisteminde yapılan değişiklikler aynen kazada uygulanmıştır. Halkın ekonomik faaliyetlerine finansal destek sağlamak amacıyla ülke genelindeki arayışlara bağlı olarak önce Merzifon Menafi Sandığı açılmış, menafi sandıklarının birleşerek Ziraat Bankası'na dönüşmesiyle Ziraat Bankası Merzifon Şubesi kurulmuştur. 1881 yılında Osmanlı Devleti, borçlu olduğu devletlere borcunu ödemek için yaptığı anlaşma ile bazı vergileri doğrudan toplama yetkisini alacaklı devletleri temsilen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne devrettiğinde Merzifon kazasında da bu idarenin bir temsilciliği açılmıştır. Yine Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, kendisine tahsis edilmiş olan tütün tekeline kaynaklanan gelirleri toplama hakkını Reji İdaresi'ne devredince kazada Reji İdaresi'nin de bir temsilciliği açılmıştır. Hükümetin ülke genelinde çiftçileri tarım konusunda bilinçlendirmek, zirai faaliyetleri geliştirme yönündeki adımlarının sonucu olarak Merzifon Ticaret ve Ziraat Odası kurulmuştur.

Kazanın 1839-1914 yılları arası eğitim durumunda meydana gelen gelişmelere bakıldığında; Merzifon kazası 1839-1914 yılları arasında eğitim kurumları ve eğitim teşkilatı açısından yeniden yapılanma sürecine sahne olmuştur. Kazada maârif teşkilatının zamanında kurulduğu ve çalışmaya başladığı, batılı anlamda yeni tip eğitim kurumlarının (İbtidâi ve Rüşdiye) açıldığı, Müslüman halk açısından batılı tarzda eğitim vermek üzere açılmış olan eğitim kurumlarının ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu, geleneksel eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mektepleri ile yeni tip eğitim kurumlarının aynı anda faaliyetlerine devam ettikleri, kazadaki kütüphane sayısının yetersiz, özellikle de kitap sayılarının çok az olduğu anlaşılmıştır. Bunlara ilave olarak; gayrimüslimlerin eğitim alanında Müslüman halktan çok daha iyi durumda olduğu, Amerikalılar ve Fransızların eğitim alanında Merzifon'u hedef şehirlerden birisi olarak seçip faaliyet gösterdikleri, bu ülkelerin açtıkları mekteplerin yabancı dil öğretimi, eğitim kalitesi, mektep sayısı, gibi hususlarda Merzifon kazasının eğitimine olumlu katkıları yanında, misyonerlik faaliyetleri, yıkıcı ve bölücü fikirlerin halk arasında yayılması bakımından zararlı faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Eksikliklere ve olumsuzluklara rağmen 1839 yılına göre 1914 yılında eğitim teşkilatı ve eğitim kurumları bakımından önemli ilerleme sağlandığı, Merzifon kazasının eğitim bakımından gerek Sivas vilâyeti gerekse diğer bazı vilâyetlerin kazaları ile karşılaştırıldığında daha iyi durumda olduğu, Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan yetersizliklerin, problemlerin Merzifon kazasında da yaşandığı ancak Merzifon kazasından daha olumsuz şartlara sahip çok sayıda kazanın olduğu söylenebilir. Kısaca Merzifon kazasında 1839-1914 yılları arasında eğitim alanında yaşanan sıkıntılar, Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan sıkıntıların bir parçası ve uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan düzenlemeler sayesinde taşrada idare, eğitim, sosyal ve ekonomik açıdan Tanzimat öncesi dönem ile kıyaslandığında batılılaşma yönünden azımsanamayacak derecede önemli değişiklikler yaşandığı, ancak bu değişikliklerin planlanan, istenen seviyede gerçekleşmediği, ülke geneline eşit şekilde yansımadağı söylenebilir. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan topyekün batılılaşma süreci içerisindeki idari, sosyal ve ekonomik gelişmeleri izlemek üzere bazı fikirler vermiş ise de bu

sürecin taşradaki izleri ve yansımaları hakkında daha detaylı yargılara ulaşabilmek için bu alanda daha çok araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Fakat kent ve bölge tarihi üzerinde çalışanların birbirinden habersiz, kendi başlarına birçok sorunun üstesinden gelmeye çalıştıkları gözlenmekte, ülkemizde işbölümü veya işbirliğine gidilmemekte, ders yükü, maddi ve manevi şartlar, sabır özveri isteyen kapsamlı çalışmaların önündeki önemli engeller (Çadircı 2011: 13) olduğu da unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

I-ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. Defterler

A.{DVNSNZAM.d. (Bab-1 Asafi/Divan-1 Hümayun Sicilleri/ Nizamat Defterleri)

BEO.AYN.d. (Babıâli Evrak Odası Defterleri)

D.CRD.d. (Bab-1 Defteri Ceride)

EV.d. (Evkaf Defterleri)

MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)

ML.VRD.CMH.d. (Maliye Nezâreti Varidat Cizye Muhasebesi Defterleri)

ML.VRD.TMT.d. (Maliye Nezâreti Varidat Temettuat Defterleri)

NFS.d. (Nüfus Defterleri)

ŞS.d. (Şer'iyeye Sicil Defterleri)

B. Perakende Belgeler

A.}MKT. (Sadaret Mektubi Kalemi)

A.}MKT.DV. (Sadaret Mektubi Kalemi Deavi)

A.)MKT.MHM. (Sadaret Mektubi Kalemi, Mühimme)

A.)MKT.MVL. (Sadaret Mektubi Kalemi, Meclis-i Vâlâ)

A.)MKT.NZD. (Sadaret Mektubi Kalemi Nezâret ve Deavi)

A.)MKT.UM. (Sadaret Mektubi Kalemi, Umûm Vilâyet)

AE.SMMD.IV. (Ali Emiri IV. Mehmed)

BEO. (Babîâli Evrak Odası)

C.SH. (Cevdet Sıhhiye)

DH.EUM.3.Şb. (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye 3.Şube)

DH.EUM.6.Şb. (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye 6.Şube)

DH.EUM.AYŞ. (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Asayiş)

DH.EUM.KLU. (Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Umûmi)

DH.İD. (Dahiliye İdare)

DH.MKT. (Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi)

DH.MTV. (Dahiliye Nezâreti Mütenevvi)

DH.MUİ. (Dahiliye Muhaberat-ı Umûmiye İdaresi)

DH.ŞFR. (Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi)

DH.UM.EK. (Dahiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Ekleri)

HAT. (Hatt-ı Hümayun)

HR.MHC (Hariciye Nezâreti, Mektub-i Hariciye)

HR.MKT. (Hariciye Mektubi Kalemi)

HR.SYS. (Hariciye Siyasi)

HRT.h. (Haritalar)

İ.DH. (İrade, Dahiliye)

İ.DUİT. (İrade, Dosya Usulü)

İ.HUS. (İrade, Hususi)

İ.MMS. (İrade Meclis-i Mahsus)

İ.MVL. (İrade, Meclis-i Vâlâ)

İ.TAL. (İrade, Taltifat)

MF.MKT (Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı)

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları)

MVL (Meclis-i Vâlâ)

ŞD. (Şura-yı Devlet)

Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat)

Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı)

Y.EE.KP. (Yıldız Kâmil Paşa Evrakı)

Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat)

Y.PRK.DH. (Yıldız Dahiliye Nezâreti Maruzatı)

Y.PRK.A. (Sadaret)

Y.PRK.ASK. (Yıldız Askeri Maruzat)

Y.PRK.AZN. (Yıldız Adliye ve Mezahib Nezâreti Maruzatı)

Y.PKR.BŞK. (Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı)

Y.PRK.SRN. (Yıldız Serkurenalık Evrakı)

Y.PRK.UM. (Yıldız Umûmi)

ZB. (Zabtiye Evrakı)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMD. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Defterleri)

II. SÂLNÂMELER

1. Devlet Sâlnâmeleri

1- Sâlnâme (H.1283), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1283

2-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1306), Tabhane-i Amirede Basılmıştır,
İstanbul 1306

- 3-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1307), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1307
- 4-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1308), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1308
- 5-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1309), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1309
- 6-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1310), Matbaa-i Amire, İstanbul 1310
- 7-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1311), Matbaa-i Amire, İstanbul 1311
- 8-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1312), Matbaa-i Amire, İstanbul 1312
- 9-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1313), Matbaa-i Amire, İstanbul 1313
- 10-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1314), Sicil-i Ahval Daire-i Umûmiye-sinde Tab olunmuştur, İstanbul 1314
- 11-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1315), Âlem Matbaası, İstanbul 1315
- 12- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1316), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1316
- 13- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1317), Matbaa-i Amire, İstanbul 1317
- 14- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1318), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1318
- 15- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1319), Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1319
- 60-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1320), Tabhane-i Amirede Basılmıştır, İstanbul 1320

- 16-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1321), Âlem Matbaası, İstanbul 1321
- 17-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1322), Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1322
- 18- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1323), Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1323
- 19- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1324), Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1324
- 20-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (H.1325), Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1325
- 21-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (R.1326), Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1326
- 22-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (R.1327), Selanik Matbaası, İstanbul 1327
- 23-Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (R.1328), Selanik Matbaası, İstanbul 1328
- 24- Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (R.1333/34), Hilal Matbaası, İstanbul 1334
- 25-Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1927/1928), Matbuat Umûm Müdüriyeti Neşriyatı, ? 1928
- 26-Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928/1929), Matbuat Umûm Müdürlüğü Devlet Matbaası, İstanbul 1929

2. Vilâyet Sâlnâmeleri

- 1.Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1287), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1287
2. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1288), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1288

3. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1292), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1292
4. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1301), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1301
5. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1302), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1302
6. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1304), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1304
7. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1306), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1306
8. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1308), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1308
9. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1321), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1321
10. Salnâme-i Vilâyet-i Sivas, (H.1325), Sivas Vilâyet Matbaası, Sivas 1325
- 11- Musul Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi, (H.1325), Musul Matbaası, Musul 1325

3. Maârif Sâlnâmeleri

- 1-Salnâme-i Nezâreti Maârif-i Umûmiye (H.1316), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1316
- 2-Salnâme-i Nezâreti Maârif-i Umûmiye (H.1317), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1317
- 3-Salnâme-i Nezâreti Maârif-i Umûmiye (H.1318), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1318
- 4-Salnâme-i Nezâreti Maârif-i Umûmiye (H.1319), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1319
- 5-Salnâme-i Nezâreti Maârif-i Umûmiye (H.1321), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1321

III. Düstur Koleksiyonu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

1. Düstur Koleksiyonu

Düstur, Birinci Tertip, Cilt I (26 Şaban 1255/ 04 Kasım 1839)

Düstur, Birinci Tertib, Cilt II (Evail-i Cumadelahire 1272/ 08 Haziran 1856)

Düstur, Birinci Tertib, Cilt IV (07 Zilhicce 1293/ 24 Aralık 1876)

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

15.Cilt, Devre I, 136. Birleşim, Celse 1

13.Cilt, Devre I, 98. Birleşim, Celse 1

IV. ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

A. Ansiklopediler

1-İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, 1988-2013

2-Türkler Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002

3-Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999

B. Sözlükler

1-Ali Cevad (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

2-Dökmeci, İsmail (2011). *Sağlık Eğitiminde Cep Sözlüğü*. Amasya: Göktuğ Basın Yayın ve Dağıtım.

3-Fidan, Ahmet- Kardaş, Nevin- Önen, Salih- Gökdemir, Sevgi- Erkıran, Hanifi- Koç, Hasan ve Başbuğ, Nazmiye (1996). *M.E.B. Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I,II,III ve IV.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.

4-Pakalın, M.Zeki (1983a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I.Cilt. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Pakalın, M.Zeki (1983b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II.Cilt. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Pakalın, M.Zeki (1983c). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III.Cilt. İstanbul: M.E.B. Yayınları.

5-Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

6-Şemseddin Sami (1987). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

V. HATIRATLAR VE SEYAHATNAMELER

Alexander, James Edward (1827). *Travels From India To England*, London: Printed By J.L.Cox.

Cuinet, Vital (1892). *La Turquie D'Asie*, Volume I, Paris: Imprimerie Burdin.

Curtis, William ELEROY (1911). *Around the Black Sea*, New York: Hodder and Stoughton, George H.Doran

Evliya Çelebi (1986a). *Seyahatname I ve II.Cilt*. İstanbul: Üç dal Neşriyat.

Evliya Çelebi (1988b). *Seyahatname III.Cilt*. İstanbul: Üç dal Neşriyat.

Kevarkian, Raymon H. ve Pabaudjian, Paul B. (2012). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler*, Çev. Meyda Saris. İstanbul: Aras Yayınları

Natanyan, Boğos (2008). *Sivas 1877*, Çev. Silvart Malhasyan. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.

Andresyan, Hrand Der (2013). *Polonyalı Simeon Syahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul: Everest Yayınları.

Rottiers, Colonel (1829). *Itinéraire De Tiflis A Constantinople*. Bruxelles: Imprimerie D'e Tencé Prères.

Sestini, Dominic (1786). *Viaggio Da Constantinopoli A Bassora*. İn Yverdun: ?

White, E.George (1918). Charles Chapin Tracy, Missionary, Philanthropist, Boston: Educator, Pilgirm Press.

VI. ARAŞTIRMA ESERLER

A. Kitaplar

Ahmed Lütfi (1291). *Lütfi Tarihi*, II.Cilt, İstanbul: Darü'ltaba-i Amire.

Akyüz, Yahya (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Alan, Gülbadi (2008). *Amerikan Boardın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, İstanbul: TTK Yayınları.

Ali Saib (1304). *Coğrafya-ı Mufassal Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Konstantiniyye: Matbaa-i EbuZZiya.

Anadol, Cemal (2007). *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2013). *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Arslan, Ali- Bal, Halil- Demirhan, Hasan (2012). *Tarihi ve Stratejik Boyutlarıyla Ermeni Meselesi*, İstanbul: İdil Yayıncılık.

- Ateş, Süleyman (1975). *Kuran-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara: Kılıç Kitabevi
- Aydın, M.Akif (1995), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Berkes, Niyazi (2008). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çadircı, Musa (1997). *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınevi.
- Çadircı, Musa (2011). *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*. Ankara: İmge Yayınevi
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2000), *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-arazi dağılımı ve Türk Vakıfları)*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 43, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1997). *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri H.937 (1530) II.Cilt*. Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayın Nu. 36, Ankara: Başbakanlık Yayınevi.
- Dıgıroğlu, Filiz (2007). *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek’ül Menfaa Reji Şirketi*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını.
- Duman, Önder (2010). *Emperyal Bir Araç Olarak Rum-Pontus Sorunu (1908-1918)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Eminoğlu, Mehmet (2007). *Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş*, Ankara: TDV Yayınları.
- Ergin, Osman (1977a). *Türk Maârif Tarihi*, I-II.Cilt, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, Osman (1977b). *Türk Maârif Tarihi*, III-IV.Cilt, İstanbul: Eser Matbaası.

Erken, Sabih (1972). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I. Cilt, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Eröz, Mehmet (1990). *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Faroqhi, Süreyya (2014). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fontanier, Victor (1829). *Voyage En Orient, Paris: Imprimerie Et Fonderie De Fain*,

Gündüz, Tufan (2015). *Anadolu’da Türk Aşiretleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Güler, Ali (1995). *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*. Ankara: Rizeliler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği.

Halaçoğlu, Yusuf (2010). *Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Halaçoğlu, Yusuf (2014a). *XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (2014b). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

İbnü’ş Şeyh Nafi, Mahmud Cevad (2012). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Kahriman, Salih ve Gür, Fevzi (2012). *Amasya Nüfus Defterleri*, Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1988a). *Osmanlı Tarihi*. V.Cilt. Ankara: TTK Basımevi

Karal, Enver Ziya (1988b). *Osmanlı Tarihi*. VI.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.

- Karal, Enver Ziya (1988c). *Osmanlı Tarihi*. VII.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.
- Karal, Enver Ziya (1988d). *Osmanlı Tarihi*. VIII.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.
- Karal, Enver Ziya (2010e). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karpat, Kemal (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. Ankara: Timaş Yayınları.
- Kasaba, Reşat (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Kenanoğlu, M. Macit (2017b). *Osmanlı Millet Sistemi*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kırpık, Güray vd. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Otorite Yayınları.
- Kodaman, Bayram (1999). *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Köprülü, M. Fuad (2004), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ocak, Ahmet (2002). *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Limited Şirketi.
- Ortaylı, İlber (2000). *Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ortaylı, İlber (2010). *Türkiye'de Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedid Neşriyat.

- Özdeğer, Hüseyin (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Pamuk, Şevket (2010). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar, Ahmed Güner (2008). *Osmanlı'dan XXI. Yüzyıl'a Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Somel, Selçuk Akşin (2015). *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sudi, Süleyman (1308). *Defter-i Muktesid, C.I*, İstanbul: Artin Esadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Şen, Orhan (2015). *Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pötürge (Şiro)*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Tanör, Bülent (2012). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşan, Asım (1979). *Dünden Bugüne Merzifon*. İstanbul: Merzifonlular Derneği Tarafından Bastırılmıştır.
- Ticaret Ve Ziraat Nezâreti-İstatistik Dairesi Umûmiyyesi Müdüriyeti (1329). *Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği*. İstanbul: Dersa'adet Matbaa-i Osmaniyyesi.
- Tuzcu, Ali (2013). *İlk Çağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

Tüfekçioğlu, Abdülhamid (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Türkay, Cevdet (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak ve Aşiretler*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Uçarol, Rıfat (1985). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988a), *Osmanlı Tarihi*, I.Cilt. Ankara: TTK Basımevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988b), *Osmanlı Tarihi*, II.Cilt. Ankara: TTK Basımevi

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984c), *Osmanlı İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988d), *Osmanlı Tarihi*, IV.Cilt, II.Bölüm, Ankara: TTK Basımevi

Ünal, Mehmet Ali (2010). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013a). *Amasya Tarihi*, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, I-II. Cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

Yasar, Abdizade Hüseyin Hüsameddin (2013b). *Amasya Tarihi*, Yayına hazırlayan Mesut Aydın-Güler Aydın, III-IV-V. Cilt. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları.

B. Makaleler

Akpınar, Turgut (1998a). "Hüseyin Hüsameddin Yasar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XVIII: 551-552.

- Akpınar, Mehmet (2002b). "Reji Uygulamasına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", *Türkler Ansiklopedisi* C.XIV: 540-551.
- Altınöz, İsmail (2002). "Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.X:773-796.
- Attar, Fahrettin (2003), "Mahkeme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVII: 338-341.
- Aydın, Mehmet Akif (2003), "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVII: 341-344.
- Baykara, Tuncer (2002). "Kaza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXV: 119-120.
- Barkan, Ömer Lütfi (1953), "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X: 1-26.
- Beydilli, Kemal (2010). "Şark Meselesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVIII: 352-356.
- Bilgi, Nejat (1999), "Osmanlı Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, C.XIX-XX, S. Aralık 1999-Ocak 2000: 117-124
- Bozkurt, Nebi (2003). "Medrese". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVIII: 323-327.
- Çadırcı, Musa (1970), "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı'nın Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten* C.XXXIV, S. 135: 409-420.
- Çadırcı, Musa (1988), "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, C.LI, S.201: 1215-1240.

- Çadircı, Musa (1989), "Türkiye'de Kaza Yönetimi", *Belleten C.LIII*, S.206: 237-257
- Çadircı, Musa (1999). "Tanzimat", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI: 183-198).
- Çavdar, Tefvik (1999). "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 550-557
- Çelebi, İlyas (1999). "Osmanlı Medreselerinin kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri". *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 168-174.
- Çiçek, Rahmi (2007). "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Sorunu". Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu. Ed.V. Usta. Ankara: Serander Yayınları. 199-210
- Çimen, Adnan (2012). "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.3: 183-216.
- Demirel, Muammer (2002). "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri". *Türkler Ansiklopedisi*, C.XV: 64-88.
- Demirel, Ömer (2002). "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV: 442-465.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2002). □Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri□. *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIII: 1401-1413.
- Eldem, Ethem (2002). "Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV: 732-757.
- Emecan, Ferudun (1999), " Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 91-97.

- Fendoğlu, Hasan Tahsin(1999). ‘‘Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı’’, Osmanlı Ansiklopedisi, C.VI: 453-469.
- Geçoğlu, Mustafa (2011),‘‘1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden yapılanma’’, *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, C.II, S.2: 29-50.
- Gelişli, Yücel (2002). ‘‘Osmanlı İlköğretim Kurumlarında Sıbyan Mektepleri’’. *Türkler Ansiklopedisi*, C.XV: 45-59.
- Genç, Mehmet (2000). ‘‘İltizam’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII: 154-158
- Gökbilgin, M.Tayyib (1965). ‘‘XV ve XVI. Asırlarda Eyalet-i Rum’’. *Vakıflar Dergisi IV*: 51-61.
- Gönüllü, Ali Rıza (2011). ‘‘Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)’’. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.30: 289-333
- Göyünç, Nejat (2002). ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler’’, *Türkler Ansiklopedisi*, C.X: 421-445.
- Gülsoy, Ufuk (1999). ‘‘Gerçekteşen Bir Rüya: Hicaz Demiryolu’’, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 678-684.
- Gülsoy, Ufuk- Ochesenwald, William(1998), ‘‘Hicaz Demiryolu’’, *T.D.V İslam Ansiklopedisi*, C.XVII: 441-459.
- Günay, Hacı Mehmet (2012). ‘‘Vakıf’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXXII: (475-479)

- Gürbüz, Adnan (2010). "XV ve XVI. Yüzyıllarda Merzifon Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat". *Geçmişten Günümüze Merzifon*, Ed. Hasan Babacan. Merzifon: Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları. 165-170
- Haydaroğlu, İlknur (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV: 323-333.
- İnalcık, Halil (2011a). "Tanzimat Nedir". *Tanzimat*. Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 31-56.
- İnalcık, Halil (2011b). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu". *Tanzimat*. Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 99-109.
- İnalcık, Halil (1989c). "Osmanlılarda Cizye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII: 45 -48
- İpek, Nedim (1999), "93 Muhaceratı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 661-668.
- İpşirli, Mehmed (2006a), "Nâib", *T.D.V İslam Ansiklopedisi*, C.XXII: 312-313.
- İpşirli, Mehmet (2003b). "Osmanlılarda Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVIII: 327-332.
- İpşirli, Mehmet (2002c). "Kazasker", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXV: 140-143
- Kala, Ahmet (1995). "Esnaf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI: 423-430.
- Kafalı, Mustafa (2002). "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI: 282-309.

- Kundakçı, Sibel Kavaklı (2014). "Tereke Kayıtlarına Göre 19.Yüzyılda Merzifon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat", *History Studies/International Journal Of History*, C.VI, S.4: 87-112.
- Kenanoğlu, M. Macit (2007a), "Nizamiye Mahkemeleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIII: 185-188.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 340-349.
- Koç, Yunus (2013). "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* S. 65, Bahar 13: 177-202.
- Koraltürk, Murat (1999), "Osmanlı Devleti'nde Ticaret ve Sanayi odalarının Kuruluşu ve Gelişimi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 447-458.
- Kuran, Timur (1999). "Osmanlı Lonca Teşkilatı üzerine İslami Etkiler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 97-111.
- Küçük, Cevdet (1999)."Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 208-216.
- Küçük, Mustafa (1999). "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.II: 51-57.
- Ma'oz, Moshe (2011). "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi". *Tanzimat*. Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 267-285.

McGowan, Bruce (1969). "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)". *Archivum Ottomanicum* 1: 139-196.

Ortaylı, İlber (2001), "Osmanlı Kadısı" ,*TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXIV: 69-73.

Ortaylı, İlber (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.X: 393-399.

Öngören, Reşat (20013). " Zeyniye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXXIV: 367-371

Önsoy, Rıfat (1999). "Muharrem Karanamesi ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 400-414.

Öz, Mehmet (2004). "Merzifon". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXIX: 243-245.

Özaydın, Abdülkerim (2007). "Nizamiye Medresesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* C.XXXIII: 188-191.

Özcan, Abdülkadir (2013), "Zaptiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXIV: 128-130.

Özcan, Selim (2017). "Tanzimat Dönemi Temettuat Sayımlarına Göre Merzifon'daki Ermenilerin Mesleki Durumları", *Studies Of The Ottoman Domain*, C.II, S.13: 143-167.

Özgür, Hüseyin (1999). "Tanzimatt'tan Cumhuriyet'e Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 110-115.

Özkaya, Yücel–Akyıldız, Ali (2006). "Muhassıl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXI: 17-19.

- Öztürk, Nazif (1995). "Evkaf-ı Hümayun Nezâreti", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XI: 521-524.
- Saydam, Abdullah (1999a). "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 677-686.
- Saydam, Abdullah (1993b). "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)". *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*. Samsun. 227-256.
- Sungur, Nimetullah (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 558-566.
- Şahin, İlhan (2006b). "Nahiye" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII: 306-308.
- Şahin, İlhan (2009a). "Sancak" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVI: 97-99.
- Şen, Murat (1999). "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 326-335
- Şener, Abdüllatif (1999). "Tanzimat ve Meşrutiyet'te İktisadi ve Mali Politikalar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 548-562
- Şentürk, Recep (2005). "Millet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXX: 64-66.
- Tabakoğlu, Ahmet (1999a), "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 17-31.
- Tabakoğlu, Ahmet (2002b). "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.X: 1218-1279.

- Tabakoğlu, Ahmet (2002c). "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV: 367-424.
- Taşdemir, Latif (2002). "Osmanlı Dönemi Türk Finans Sistemindeki Sorunlar ve Gelişmeler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIV: 693-720.
- Taştan, Yüksel (2016). "Osmanlı Devleti'nde 1913 Tarihli İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Kanun-ı Mavakkati ile Vilâyet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı 2: 70-98.
- Tekin Kurat, Yuluğ (1999). "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.IV: 217-221.
- Tekin, Oğuz (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nunda Para", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 169-179.
- Terzioğlu, Arslan (1992). "Bimaristan" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VI : 163-178
- Toprak, Zafer(1984). "Önemli bir Yasa: Ölçüler Kanunu (1931)", *Yapıt*, Cilt. II, sayı 47: 37-43.
- Tozlu, Necmettin (1999a). "Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 329-339.
- Tozlu, Selahattin (1999b). "Osmanlı Yol Düzenlemeleri (1839-1908)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III: 3644-662
- Toksöz, Meltem (2011). "Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi". *Tanzimat*. Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 211-226.

Uçman, Abdullah (2013). "Ziya Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXXIV: 475-478

Unan, Fahri (1999). "Osmanlılarda Medrese Eğitimi". *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 149-158.

Üzüm, İlyas (2002). "Kızılbaş". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XV: 546-557.

Yel, Ali Murat ve Küçükaskı, Mustafa Sabri (2003), "Mahalle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXVII: 323-326.

Yediyıldız, Bahaddin (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 17-33.

Yolalıcı, M. Emin (1999b). "19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V: 281-295.

Yolalıcı, M.Emin (2002a), "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIII: 1336-1357.

C. Tezler

Çekelez, Murat (2005). *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

VII. YASA VE YÖNETMELİKLER

Ölçüler Kanunu (26 Mart 1931). *Resmi Gazete*, 1782/1765.

Mülki Amirler Atama, Değerlendirme ve Yer değiştirme Yönetmeliği (16 Temmuz 1986). *Resmi Gazete*, 86-10782/19166

VIII. GAZETELER

Ceride-i Mehakim, 5 Ağustos 1309 Perşembe, Numara 731, Matba-i Amirede tab olunmuştur. 10824-10825

IX. BİLDİRİLER

Arnoğlu, Halil-Çalışkan, M.Emin ve Onaran, Hüseyin (2006). ‘‘Türkiye’de Patates Üretimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri’’. IV. Ulusal Patates Kongresi. Niğde: Niğde Patates Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü.

X. İNTERNET SİTELERİ

www.tdk.gov.tr/Büyük - Türkçe Sözlük. 07 ve 30 Haziran 2018, 14 Eylül 2018’de erişildi.

EKLER

Ek-1: 1915 Yılında Merzifon Kazası Köyleri (BOA.DH.EUM.KLU.10/7: 13)

Sıra	Yerleşim Yeri	Bugünkü İsmi Ya da Statüsü	Sıra	Yerleşim Yeri	Bugünkü İsmi Yada Statüsü
1	Ağvıran	Akören	35	Kara Mağara	Kara Mağara
2	Akpınar	Akpınar	36	Karacakaya	Karacakaya
3	Alala	Ortaova	37	Karatepe	Karatepe
4	Alışar	Alışar	38	Kır Eymir	Kır Eymir
5	Bayat	Bayat	39	Kıran Kışla	Karatepe Köyünün yaylası
6	Bayezid	Bayezid	40	Kızileğrek	Kızileğrek
7	Belvar	Kayadüzü	41	Koç	Koç
8	Bulak	Bulak	42	Kör	Yolüstü
9	Çavundur	Çavundur	43	Kürtler	Çayırözü
10	Çayır	Çayır	44	Küşadiye	Yukarıbük
11	Çoban Viran	Çobanören	45	Loçka	Uzunyazı
12	Dib Hacı	Dip Hacı	46	Löşdeğın	Çaybaşı
13	Elbiz aşiretleri	Büyükçay	47	Mahmutlu	Mahmutlu
14	Elbiz-i Sağır	Küçükçay	48	Makası	Sakin hanesi olmayıp Hırka Köyü sınırları içindedir.
15	Ermeni Yenicesi	Çamlıca	49	Muhacir Yenicesi	Yenice
16	Eymir	Eymir	50	Muşruf	Yakacık
17	Ferahıye	Oratabük	51	Narınca	Kara Mustafa Paşa
18	Geli	Yeşilören	52	Nikroz	Günümüzde Hayreddin Köyü sınırları içinde yer alır. İkâmet eden hane yoktur.
19	Gelingiras	Karşıyaka	53	Nurani	Aktarla
20	Gelinsini	Gelinsini	54	Osmanoğlu	Osmanoğlu
21	Gemez	Aksungur	55	Oymaağaç	Oymaağaç
22	Hacet	Hacet	56	Pekmezci	Pekmezci
23	Hacı Veli	İnalanı	57	Rumcuk	Bahçecik
24	Hacı Yakub	Hacı Yakup	58	Saraycık	Saraycık
25	Han	Han	59	Sarı	Sarıköy
26	Haris	Gümüştepe	60	Sehmüdevle	Bugünkü Merzifon Buğdaylı Mahallesi
27	Hayreddin	Hayreddin	61	Şamba	Demirpınar
28	Hırha	Hırka	62	Şeyh Yeni	Şeyhyeni
29	Hıtamiye ⁵⁹⁸	Aşağıbük	63	Şucaıye ⁵⁹⁹	Aşağıbük
30	İlicak	Alıcık	64	Türnek	Sarıbuğday
31	İlemi	Sazlıca	65	Yakub	Yakub
32	İnşaiye ⁶⁰⁰	Yukarıbük	66	Yalnız	Yalnız
33	Kalburcu	Kızileğrek köyü ile birleşmiştir	67	Yuvala	Esentepe
34	Kamışlı	Kamışlı	68	Zoğu	Gökçebağ

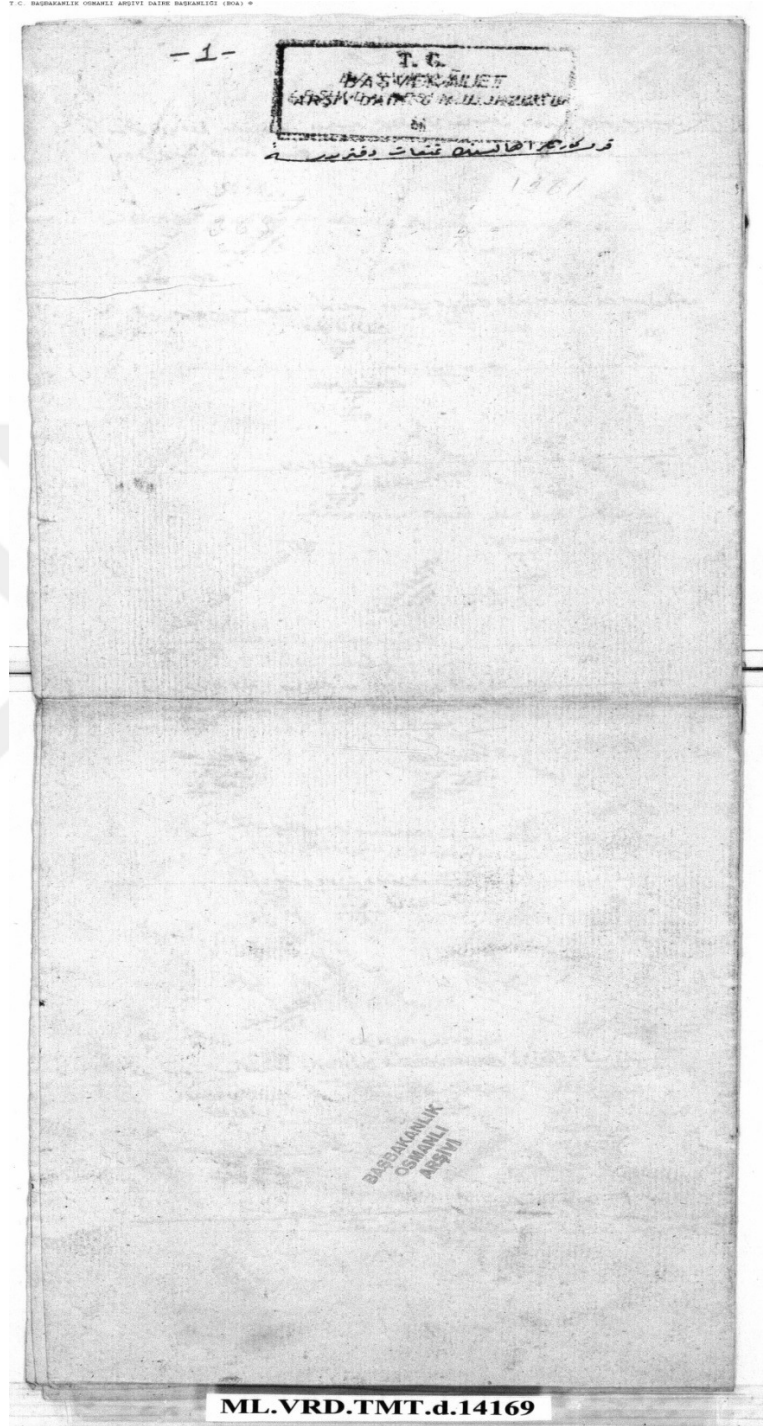
⁵⁹⁸ Sonradan Aşağıbük köyü ismi altında Şucaıye ile birleşmiş

⁵⁹⁹ Sonradan Aşağıbük köyü ismi altında Hıtamiye ile birleşmiştir.

⁶⁰⁰ Sonradan Yukarıbük ismi altında Küşadiye ile birleşmiştir.

Ek-2: H.1260 (1844-45) Kürtler Köyü Ahalisinin Temettu Defteri (BOA.ML.VRD.TMT.d.14169) ve Transkripsiyonu.

3

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ١٥
صفحة ١٦
صفحة ١٧
صفحة ١٨

بند واریات

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ١٩
صفحة ٢٠
صفحة ٢١
صفحة ٢٢

بند واریات

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ٢٣
صفحة ٢٤
صفحة ٢٥
صفحة ٢٦

بند واریات

صفحة ٢٧
صفحة ٢٨
صفحة ٢٩
صفحة ٣٠

بند واریات

2

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ٣١
صفحة ٣٢
صفحة ٣٣
صفحة ٣٤

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ٣٥
صفحة ٣٦
صفحة ٣٧
صفحة ٣٨

بند واریات

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ٣٩
صفحة ٤٠
صفحة ٤١
صفحة ٤٢

بند واریات

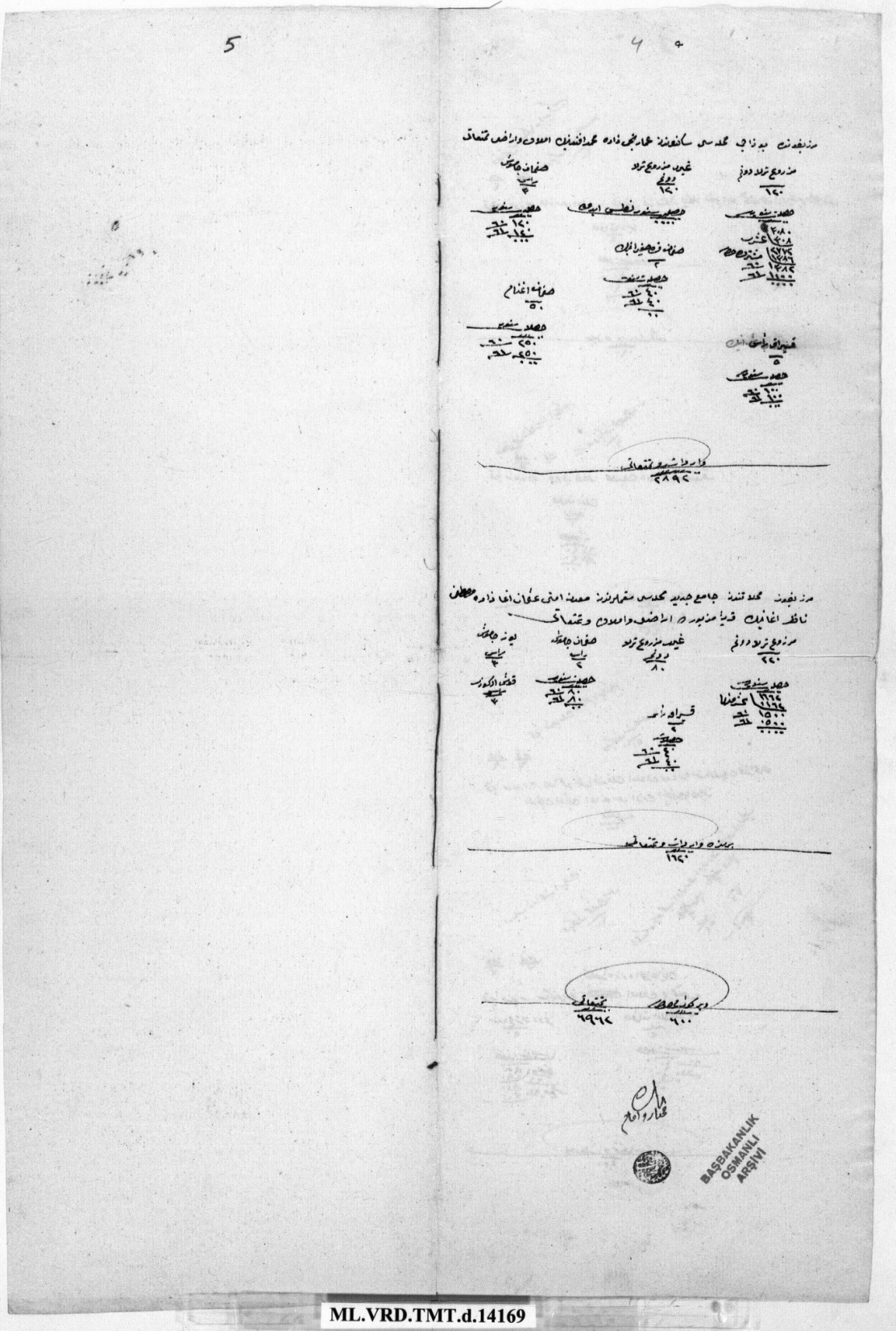
صفحة ٤٣
صفحة ٤٤
صفحة ٤٥
صفحة ٤٦

قوله من بعد ذلك...
قوله من بعد ذلك...

صفحة ٤٧
صفحة ٤٨
صفحة ٤٩
صفحة ٥٠

بند واریات

BASEMANNLIK
OSMANLIK
ARSHI

ML.VRD.TMT.d.14169

Karye-i Kürtler Ahalisinin Temettu 'at Defteridir.

**Sivas Eyaleti Mülhakatından Amasya Sancağı Kaymakamlığı Dahilinde Kâin
Merzifon-âbad Kurrâlarından Kürtler Karyesinde Mukim Olanların Emlâk ve
Arâzi ve Temettü' âtı**

<p>Hane 1 Çiftçi Hizmetkârı olduğu</p> <p>Numara 1 Vergü-yi Mahsusası 60</p> <p>Karye-i mezbur sakinlerinden Kör Hasan oğlu Hüseyin'in ve karındaşı Hasan'ın emlâk temettü' âtı</p> <p>Sağman inek res 3 Hasılât-ı seneviyyesi: 60 (yılı)⁶⁰¹: ? , 60 (yılı)⁶⁰²: ?</p> <p style="text-align: center;">Varidât ve temettü' atı: 60 + 400 Ticaret-i sâi' resi=460 krş</p>
<p>Hane 2 Çiftçi Hizmetkârı taifesinden idüğu</p> <p>Numara 1 Vergü-yi Mahsusası 130</p> <p>Karye-i mezburede mukim Satılmış'ın emlâk ve temettü' âtı:</p> <p>Sağman inek camuş 1 Hasılât-ı seneviyyesi: 60 (yılı) 40 krş. , 61 (yılı) 40 krş</p> <p>Sağman inek kara sığır res 1 Hasılât-ı seneviyyesi: 60 (yılı) 40 krş. , 61 (yılı) 40 krş</p> <p style="text-align: center;">Cem'an Yekün</p> <p style="text-align: center;">Bir senede varidât ve temettü' âtı: 80 + 400 Ticaret-i sâi' resi=480 krş</p>
<p>Hane 3</p> <p>Numara 3 Vergü-yi Mahsusası 100</p> <p>Karye-i mezbur sakinlerinden Kadir oğlu Hüseyin'in emlâk ve arazi ve temettü' âtı:</p> <p>İcara vermiş olduğu tarla dönüm 50 Hasılât-ı seneviyyesi: 60 (yılı) 200 krş. , 61 (yılı) 200 krş</p> <p>Gayrimezruu 2 tarla dönüm 50</p> <p style="text-align: center;">Cem'an Yekün</p> <p style="text-align: center;">Bir senede varidât: 200 krş</p>

⁶⁰¹ H.1260 (1844-45) yılına ait hasılat yazılmamış.

⁶⁰² 61 yazılması gerekirken muhtemelen yanlışlıkla 60 şeklinde yazılmış. Çünkü defterin devamında sırayla 60 yani H.1260 (1844-45) ve 61 H.1261 (1845) yıllarına ait hasılatlar veriliyor. Bu yılın da hasılatı yazılmamış.

Hane 4 Çiftçi Hizmetkârı idüğü**Numara 4** Vergü-y-i seneviyyesi 100

Karye-i mezburede hanesi olmayub çiftçi hizmetkârlığıyla mukim olan Tahtacı oğlu Hüseyin'in emlâk temettü' :

Sağman res 2 Hasılât-ı seneviyyesi: 60 (yılı) 40 krş. , 61 (yılı) 40 krş

Cem'an Yekün
Bir senede varidât temettü' 40 krş

Hane 5 Çiftçi Hizmetkârı idüğü**Numara 5 Bir senede** Vergü-y-i Mahsusası 60

Karye-i mezburede Karaca oğlu Ali'nin emlâk ve temettü' âtı :

Sağman İnek res 1 Hasılât: 60 (yılı) 20 krş. , 61 (yılı) 20 krş

Cem'an Yekün
Temettü' ât varidât: 20+ ticaret 400=420 krş

Hane 6 Karye-i mezburede imam idüğü**Numara 6** Vergü-y-i seneviyyesi 50

Karye-i mezburede İmam Ömer Efendi'nin emlâk ve sâi 'resi olmayub fakr-ül hal şunun bunun ia' nesiyle idare etmekte olduğı.

Temettü' âtı
000

Hane 7 Erbab-ı ziraa' t idüğü**Numara 7** Vergü-y-i mahsusası 100

A' şar rüsumu olarak vermiş olduğı: Hinta; 9 (Kile), kile fiyatı 6 krş ederi 54 krş, şa' ir: 9(kile) kile fiyatı 4 ederi 36 krş yekün 90 krş

Karye-i mezbure sakinlerinden Kul Abdullahzade Ahmed Ağa'ninn emlâk ve temettü' :

Mezruu' tarla dönüm 20 Hasılât-ı seneviyyesi: 60 (yılı) 900 krş. 90 krş A' şarı kalan 810 krş, 61 (yılı) 300 krş, ma' a' şar

Sağman inek res 1 Hasılât-ı seneviyyesi 60 (yılı) 40 krş. , 61 (yılı) 40 krş

Cem'an Yekün
Varidât ve temettuat: 850

Merzifon Bozacı Mahallesi sakinlerinden İmaretcizade Mehmed Efendi'nin emlak ve arazi ve temettü' atı:

Mezruu' tarla dönüm 120 Hasılât-ı seneviyesi 3.080 krş, a' şarı 308 krş ve müşterek hissesi 1.386 krş 60 (yılı) 1382, 61 (yılı) 1.100 krş,

Gayri mezruu' tarla dönüm 120 Hasılât-ı seneviyesi : Nadas idüğü

Sağman camuş res 3 Hasılât-ı seneviyesi 60 (yılı) 120 krş. , 61 (yılı) 120 krş

Sağman kara sığır ineği res 2 Hasılât-ı seneviyesi 60 (yılı) 40 krş. , 61 (yılı) 40 krş

Sağman ağnam 50 Hasılât-ı seneviyesi 60 (yılı) 250 krş. , 61 (yılı) 250 krş

Kısrak res 5 Hasılât-ı seneviyesi 60 (yılı) 100 krş. , 61 (yılı) 100 krş

Cem'an Yekün
Varidât ve temettü' âtı: 2.892 krş

Merzifon mahallatından Cami' Cedid Mahallesi mütemekkinlerinden Ma' den Emîni Osman Ağazade Nâzır Ağa'nın karye-i mezburede arazi ve emlak ve temettü' atı:

Mezruu' tarla dönüm 220, Hasılât-ı seneviyesi 1.662 krş, a' şarı 162 krş, 60 (yılı) 1.500, 61 (yılı) 1500 krş,

Gayri mezruu' tarla dönüm 80

Sağman camuş res 2 Hasılât-ı seneviyesi 60 (yılı) 80 krş. , 61 (yılı) 80 krş

Boz camuş res 3

Koşu öküzü res 3

Kısrak res 2 Hasılât-ı seneviyesi 60 (yılı) 40 krş. , 61 (yılı) 40 krş

Cem'an Yekün
Bir senede varidât ve temettü' âtı: 1.620 krş

Cem'an Yekün

Vergü-yi Mahsusası: 600 Temettü' âtı: 6.962

Bende

Muhtar ve İmam

Ek-3: H.1259 (1843-44) Tarihli Sivas Eyaleti Dahilinde Kâin Amasya Sancağında Gümüş Ma 'den-i Hümâyun'u Defter Nâzırı İdaresinde Bulunan Merzifon Ma ' Merzifon-âbad Kazası Kurrasının İslâm Defteri'nin (BOA.NFS.d.2239) Kapağı, 30. Sayfasında Yer Alan Yalnız Köyü Nüfus Kaydı ve Transkripsiyonu.

لاکھ

صوفی اوغلی صبر ۲۰	قزلش محمد ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی عزال بقی ۲۰ ۲۰	خان بیگ ۱۰	صوفی اوغلی صبر ۲۰
اوغلی محمد ۱۰	قزلش اوغلی اوغلی ۱۰	اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	خان بیگ ۱۰	صوفی اوغلی صبر ۲۰
صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	خان بیگ ۱۰	صوفی اوغلی صبر ۲۰
اوغلی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	خان بیگ ۱۰	صوفی اوغلی صبر ۲۰
صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	خان بیگ ۱۰	صوفی اوغلی صبر ۲۰
صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	صوفی اوغلی اوغلی اوغلی ۱۰	خان بیگ ۱۰	صوفی اوغلی صبر ۲۰

**Sivas Eyaleti Dahilinde Kâin Amasya Sancağında Gümüş Ma' den-i Hümâyun'u Defter Nâzırı
İdaresinde Bulunan Merzifon Ma' Merzifon-âbad Kazası Kurrâsının İslâm Defteridir.**

Karye-i Yalnız

Hane 1 Numara 1 Mevtaoğlu Hüseyin bin ? ⁶⁰³ Sin 5	Karındaşı Mansur Sin 4	Hane 2 Numara 2 Sofioğlu Orta boylu, Kumral bıyıklı Hasan Sin 40	Hane 3 Numara 3 Akoğlanoğlu Uzun boylu, Kumral Sakallı Osman Sin 50	Hane 4 Numara 4 Uzun boylu, Kumral Sakallı Kasım Sin 40
Oğlu Mehmed Sin 4	Karındaşı Orta boylu, köse sakallı Ali Sin 25	Hane 5 Numara 5 Uzun boylu, sarı sakallı Hasan Sin 50	Oğlu Murtaza Sin 20	Damadı uzun boylu kumral sakallı Ahmed Sin 25
Hane 6 Numara 6 Akoğlanoğlu Uzun boylu, Sarı sakallı Mustafa Sin 40	Oğlu Ali Sin 3	Hane 7 Numara 7 Uzun boylu, Kumral sakallı Kara Salih Sin 50	Hane 8 Numara 8 Uzun boylu, ak sakallı Emir Hüseyin Sin 80	Hane 9 Numara 9 Orta boylu, ter bıyıklı Topal Ahmed Sin 20
Oğlu Veli Sin 1	Hane 10 Numara 10 Bekdaşoğlu Orta boylu, kara sakallı Ahmed b. Bekdaş Sin 40	Oğlu Ali Sin 5	Hane 11 Numara 11 Yakuboğlu Orta boylu, kara sakallı Halil Sin 30	Bekdaşoğlu Orta boylu, ter bıyıklı Veli Sin 40
Hane 12 Numara 12 Bekdaşoğlu Orta boylu, ter bıyıklı Veli Sin 20	Hane 13 Numara 13 Numanoğlu, Orta boylu, kumral bıyıklı Mustafa Ağa b. Hasan Sin 25	Karındaşı Şabb-ı emred Abdulla b. Hasan Sin 15		

⁶⁰³ Belirtilmemiş.

Ek 4: Kaza Nüfusunun Yaşa Göre Dağılımı⁶⁰⁴

Yaş	Köylerde Yaşayanlar	Kaza Merkezinde Yaşayanlar	
	Müslüman Nüfus (BOA.NFS.d.2243: 153b- 236b)	Müslüman Nüfus (BOA.NFS.d.2243: 1b- 147b)	Gayrimüslim Nüfus (BOA.NFS.d.2241: 1a- 106a)
0-1	41	63	103
1	51	86	132
2	50	73	65
3	83	102	95
4	46	80	54
5	60	104	59
6	32	76	51
7	71	105	45
8	37	71	39
9	53	86	33
10	41	51	39
11	37	50	23
12	48	67	33
13	31	55	68
14	31	37	32
15	22	53	50
16	13	23	33
17	29	43	21
18	29	85	71
19	6	8	7
20	73	118	103
21	9	7	6
22	12	43	31
23	7	28	12
24	8	13	16
25	58	88	134
26	3	12	8
27	17	14	3
28	9	31	39
29	5	2	0
30	84	150	117
31	8	11	1
32	23	52	14
33	19	22	11
34	1	3	2
35	89	163	100
36	-	12	7
37	18	13	-
38	9	27	17
39	2	1	-
40	78	148	93
41	2	4	-
42	2	9	10
43	4	7	2
44	-	1	-
45	40	102	59
46	1	1	2

⁶⁰⁴ Müslüman nüfusu 1846 yılına ait BOA.NFS.d.2243 ve gayrimüslim nüfus 1840-41 yılına ait BOA.NFS.d.224 nolu nüfus defterlerinden faydalanılarak hesaplanmış ve tablo haline getirilmiştir.

47	6	6	2
48	5	16	3
49	1	2	-
50	66	124	65
51	1	3	-
52	3	6	3
53	3	4	-
54	-	1	-
55	43	64	34
56	3	3	1
57	3	2	-
58	-	10	2
59	-	1	-
60	53	106	76
61	1	1	-
62	1	2	2
63	1	4	-
64	-	3	1
65	28	42	22
66	-	2	1
67	-	1	1
68	1	1	1
69	-	-	-
70	26	59	27
71	-	8	-
72	-	1	2
73	-	1	1
74	-	-	1
75	22	28	15
76	-	3	-
77	-	-	-
78	-	1	-
79	-	1	-
80	12	12	11
81	1	-	1
82	-	1	-
83	-	1	-
84	-	1	-
85	2	4	3
86	-	-	-
87	-	-	-
88	-	-	-
89	-	-	-
90	6	9	8
91	-	-	-
92	-	-	-
93	-	-	-
94	-	-	-
95	-	-	-
96	-	-	-
97	-	-	-
98	-	-	-
99	-	-	-
100	-	-	3
100 +	-	2	2
Toplam	1679	2924	2128

Ek 5: 1846'da Müslüman Nüfusun Kullandığı İsimler Listesi (BOA.NFS.d.2243:1b-236b):

Sıra	İsim	Adet		Sıra	İsim	Aded
1	Mehmet	744		48	Bektaş	3
2	Mustafa	437		49	Halid	3
3	Ali	432		50	Hamdullah	3
4	Ahmet	418		51	Himmet	3
5	Hüseyin	372		52	Kadri	3
6	Hasan	321		53	Kasım	3
7	Osman	249		54	Veyis	3
8	İbrahim	217		55	Abbas	2
9	Halil	165		56	Abidin	2
10	Ömer	152		57	Bilal	2
11	Abdullah	150		58	Cuma	2
12	İsmail	131		59	Durmuş	2
13	Süleyman	114		60	Hurşid	2
14	Salih	79		61	Mansur	2
15	Veli	65		62	Muhsin	2
16	Emin	47		63	Nuh	2
17	Bekir	44		64	Selam	2
18	Abdurahman	38		65	Zeynel	2
19	Satılmış	34		66	Abdüsselam	1
20	Yusuf	30		67	Adil	1
21	Feyzullah	27		68	Asım	1
22	Arif	25		69	Ayvaz	1
23	Emrah	25		70	Beşir	1
24	Mahmud	22		71	Davud	1
25	Kadir	18		72	Esad	1
26	Musa	18		73	Fazlı	1
27	Abdükadir	16		74	Feyzi	1
28	Receb	14		75	Ganber	1
29	Aşır	13		76	Gani	1
30	Yahya	12		77	Gül Ahmed	1
31	Sadık	11		78	Habib	1
32	Hızır	10		79	Hami	1
33	Sadullah	8		80	Hamid	1
34	Bayram	7		81	Hamza	1
35	Lütfullah	7		82	Hayri	1
36	Cafer	6		83	Hıdır	1
37	Ebu Bekir	6		84	Kerim	1
38	Memiş	6		85	Murad	1
39	Eyyüb	5		86	Nasuhullah	1
40	Numan	5		87	Nebi	1
41	Said	5		88	Necib	1
42	Seyyid Ahmed	5		89	Sadeddin	1
43	Şaban	5		90	Şerif	1
44	Tahir	5		91	Veysel	1
45	Derviş	4		92	Yahşi	1
46	Murtaza	4		93	Müstecab	1
47	Nurullah	4		TOPLAM		4.603

Ek 6: 1840-41'de Gayrimüslim Nüfusun Kullandığı İsimler Listesi(BOA.NFS.d.2241: 1-107):

Sırası	İsim	Adet	Sırası	İsim	Adet
1.	Agob	288	2.	Karnig	2
3.	Avannis	250	4.	Manuk	2
5.	Karabet	209	6.	Moris	2
7.	Artin	174	8.	Mosis	2
9.	Kirkor	118	10.	Osib	2
11.	Boğos	82	12.	Pariğ	2
13.	Sarkis	81	14.	Samek	2
15.	Hector	82	16.	Tomas	2
17.	Mikir	56	18.	Ahdarur	1
19.	Kevorik	52	20.	Andriyas	1
21.	İstefan	50	22.	Anton	1
23.	İsador	48	24.	Araf	1
25.	Bedros	47	26.	Aram	1
27.	Kaspar	41	28.	Arhan	1
29.	Ağya	31	30.	Aristakit	1
31.	Mıkırdiç	30	32.	Aron	1
33.	Melkon	30	34.	Asbir	1
35.	Manik	27	36.	Avarik	1
37.	Tatos	23	38.	Ayat?	1
39.	Ohan	22	40.	Babel	1
41.	Haçaris	17	42.	Balak?	1
43.	Mardiros	17	44.	Baron	1
45.	Semyun	17	46.	Barsam	1
47.	Toros	17	48.	Bolibos	1
49.	Minas	15	50.	Carık	1
51.	Kabril	14	52.	Çarabru?	1
53.	Avakim	13	54.	Dartan	1
55.	Hamparsun	13	56.	Elia	1
57.	Parseght	13	58.	Gavril	1
59.	Mihaıl	12	60.	Gukas?	1
61.	Tikfos	12	62.	Gülan?	1
63.	Varteris	12	64.	Hanik	1
65.	Abraham	11	66.	Harub	1
67.	Aleksan	10	68.	Hiristo	1
69.	Kalos	10	70.	Hirabet	1
71.	Kazar	9	72.	İskender	1
73.	Arakil	8	74.	Karan	1
75.	Markar	8	76.	Kohas	1
77.	Aslan	7	78.	Kostantin	1
79.	Avak	7	80.	Kukas	1
81.	David	7	82.	Marko	1
83.	Kirakos	7	84.	Markos	1
85.	Avidik	6	86.	Matus	1
87.	Panos	6	88.	Mersis	1
89.	Kazarus	5	90.	Mesrob	1
91.	Semhak	4	92.	Mkhitar	1
93.	Vartan	4	94.	Nazaret	1
95.	Abram	3	96.	Norik	1
97.	Serop	3	98.	Oskan	1
99.	Simon	3	100.	Ovidik	1
101.	Vasil	3	102.	Panig	1
103.	Avid	2	104.	Rafayel	1
105.	Azaria	2	106.	Serabion?	1
107.	Babek	2	108.	Sibil?	1
109.	Bağdasar	2	110.	Sirab?	1
111.	Esayil	2	112.	Sograd	1
113.	Göbelenk	2	114.	Sukias	1
115.	Haçadur	2	116.	Yuani?	1
117.	Haçar	2	118.	Zakar	1
119.	Hrag	2	120.	Zekeriya	1
121.	İranus	2	122.	Ziron?	1
123.	Karak	2	Toplam	2.128	

Ek 7: Merzifon Kazasında Kullanılan Sülale İsimleri

Müslüman Halkın Kullandığı Sülale İsimleri-(BOA.NFS.d.2243: 1b-236b): Alaca Minare Mahallesi: Abuoğlu, Dırıkoğlu, Havzalıoğlu, İmamoğlu, Kuyucuoğlu, Nazıkoğlu, Tarakçıoğlu, Türkoğlu, Yakuboğlu, Zaloğlu; **Bozacı Mahallesi:** Abazaoğlu, Ahıshalı, Ak Alioğlu, Alalaloğlu, Alemdaroğlu, Ali Köleoğlu, Altıparmaklıoğlu, Amasyalıoğlu, Bağdatlıoğlu, Beberberoğlu, Berber Azizoğlu, Cebinoğlu, Cıbroğlu, Çavındırlıoğlu, Çıtakoğlu, Darbhanecioğlu, Deli Hasanoğlu, Derelioğlu, Ekinoğlu, Erzurumluoğlu, Esiroğlu, Eskicioğlu, Gececi Hasanoğlu, Gümüş Cebinoğlu, Gümüşlü Müezzinoğlu, Gümüşlüoğlu, Gürcüoğlu, Hacıköylüoğlu, Hatıboğlu, Hırhalıoğlu, Hocaoğlu, İbocanoğlu, İmamoğlu, İmaretcioğlu, Kabakoğlu, Kamaraşoğlu, Kara Mustafaoğlu, Kara Ömeroğlu, Karaköseoğlu, Kasaboğlu, Kavaklı İmamoğlu, Kebikoğlu, Keçeci Hasanoğlu, Keklikcioğlu, Keklikoğlu, Kel Velioğlu, Kiracioğlu, Korkmazoğlu, Kuşucuoğlu, Kuyucuoğlu, Küçük Mehmedoğlu, Kürtoğlu, Mazmanoğlu, Murtazaoğlu, Mürseloğlu, Numanoğlu, Odabaşoğlu, Oğuzoğlu, Paşaoğlu, Tamışoğlu, Tekkenişinoğlu, Tiryakioğlu, Topal Hüseyinoğlu, Tünekoğlu, Velioğlu, Veziroğlu, Yeni Mustafaoğlu; **Câmi-i Cedid Mahallesi:** Abacıoğlu, Ahısha Muhacirlerinden, Ali Beyoğlu, Asioğlu, Aşcıoğlu, Ateşoğlu, Bıçakcıoğlu, Cebinoğlu, Çataloğlu, Çinoğlu, Çobanoğlu, Debbağ Osmanoğlu, Dedeoğlu, Deli Bıçakoğlu, Devranoğlu, Duacıoğlu, Etmekcioğlu Evkatlıoğlu, Feyzullah Alemdaroğlu, Gevheroğlu, Göcek Mustafaoğlu, Gülistanoğlu, Gürseloğlu, Hacı Bayramoğlu, Hacı Musaoğlu, Hacı Paşaoğlu, Halil Efendioğlu, Haseki Hocaoğlu, Hızır Efendioğlu, İpekcioğlu, Kadıroğlu, Kara Dayıoğlu, Kara Hasanoğlu, Karıncalıoğlu, Kartaloğlu, Kayaklıoğlu, Kemaloğlu, Kesimoğlu, Kürtoğlu, Lazoğlu, Muhzır Mehmedoğlu, Muhzıroğlu, Murteza, Nakîb Efendioğlu, Osman Ağaoğlu, Sarı Hasanoğlu, Selimoğlu, Solakoğlu, Sürmelioglu, Tabulcuoğlu, Tatar Mehmedoğlu, Terzi Hasanoğlu, Uluoğlu, Veyis Hocaoğlu, Veyisoğlu, Yeşiloğlu; **Câmi-i Atik Mahallesi:** Gümüşhanelioğlu, Küleklioğlu, Seğmenioğlu, Silahdaroğlu, Sindikoğlu, Sucuoğlu, Suluoğlu, Üçbağlıoğlu, Yahnicioğlu; **Cedid Mahallesi:** Abbasoğlu, Asioğlu, Âşık Mehmedoğlu, Aşıroğlu, Aydınlioğlu, Bacaksuzoğlu, Balakoğlu, Basmacıoğlu, Bekir Beyoğlu, Çolak Osmanoğlu, Dastanoğlu, Değirmencioğlu, Deli Halıoğlu, Dozuroğlu, Emir Hasanoğlu, Emiroğlu, Erükcüoğlu, Hacı Emrahoğlu, Hacı Ömeroğlu, Hacıoğlu, Hızıroğlu, Hüseyin Beyoğlu, İmamoğlu,

İpekçioğlu, Kadiroğlu, Kafasıyellioğlu, Kalyoncuoğlu, Kanberoğlu, Kara Ahmedoğlu, Kara Mehmedoğlu, Karslıoğlu, Köprülüoğlu, Köse Osmanoğlu, Kürtoğlu, Memişoğlu, Ortakçioğlu, Osman Köleoğlu, Pir Hasanoğlu, Sakaoğlu, Tiftikoğlu, Uzunoğlu, Vav Alioğlu, Yeniçıkıoğlu); **Erzincan Mahallesi:** Dikicioğlu, Emir Hüseyinoğlu, Hamioğlu, Kara Haliloğlu, Kıldanoğlu, Veyisoğlu; **Gazi Mahub Mahallesi:** Abdaloğlu, Ali Kişioğlu, Baloğlu, Bazirganoğlu, Berber Süleymanoğlu, Bıyıkioğlu, Bülbüloğlu, Ciğercioğlu, Çendekoğlu, Dandanoğlu, Deli Hasanoğlu, Dilsüzoğlu, Emir Alioğlu, Emiroğlu, Gerzelioğlu, Hacı Musalli, Hacı Osmanoğlu, Hacıköylüoğlu, Hamzaoğlu, Hızıroğlu, Kâküllüoğlu, Karahisarlıoğlu, Kayaoğlu, Keklikcioğlu, Kuzu Hakkıoğlu, Muhtedioğlu, Muskaoğlu, Mürseloğlu, Paşaoğlu, Şafioğlu, Şerbetçioğlu, Tataroğlu, Tekkenişinoğlu, Topaloğlu, Zeytünüoğlu; **Hacı Adil Mahallesi:** Ahmed Beğioğlu, Ak Hasanoğlu, Alişinoğlu, Bacacıoğlu, Bozathıoğlu, Burunluoğlu, Cebbaroğlu, Çarukçuoğlu, Çuhalıoğlu, Debbağioğlu, Dilsüzoğlu, Elekcioğlu, Gümüş Cebinoğlu, Hacı Mustafaoğlu, Hazinedaroğlu, İnce Ağaoğlu, İnceoğlu, Kâbiloğlu, Kâküllüoğlu, Kavaklıoğlu, Kazganasmazoğlu, Kenanoğlu, Köleoğlu, Köprülüoğlu, Kör İhsanoğlu, Kul Abdullahoğlu, Kuloğlu, Kurtzade, Messahcıoğlu, Mürseloğlu, Nalbant Halıoğlu, Nalbantoğlu, Nurioğlu, SadıkAğaoğlu, Sadıkoğlu, Sarıoğlu, Seyfioğlu, Sunullahoğlu, Tataroğlu, Teknecioğlu, Tireci Yusufioğlu, Tirecioğlu, Umer Süleymanoğlu, Uzun Ömeroğlu, Yahya Efendizade, Yahya Paşaoğlu, Yahyaoğlu, Yeriçeroğlu, Zalimoğlu; **Hacı Ahmed Fakı Mahallesi:** Ahmed Beyoğlu, Amasyalıoğlu, Armudoğlu, Arpacıoğlu, Atasıoğlu, Bebekoğlu, Berber Hüseyinoğlu, Bülbüloğlu, Cehrioğlu, Cerrahoğlu, Cununoğlu, Çoban Viranlıoğlu, Çorumluoğlu, Davulcuoğlu, Debbağioğlu, Deklioğlu, Duacıoğlu, Emir Alioğlu, Erkekoğlu, Firuzluoğlu, Guraboğlu, Güğüloğlu, Güğüloğlu, Hacı Süleymanoğlu, Halbırcıoğlu, Hasan Kadioğlu, Kadioğlu, Kaltakoğlu, Kara Hanoğlu, Karagözoğlu, Kaşıkçioğlu, Kvasoğlu, Kırımlıoğlu, Kirazoğlu, Köselerlıoğlu, Kule Bekiroğlu, Muradoğlu, Pesoğlu, Pirıncıoğlu, Sağsakoğlu, Sakadoğlu, Sarıoğlu, Seğmenoğlu, Taşçioğlu, Tırakoğlu, Tiryakioğlu, Topuzoğlu, Trabzonluoğlu, Yahya Alemdaroğlu, Yeşil Athıoğlu, Yunusoğlu; **Hacı Bali Mahallesi:** Ahirzamanoğlu, Ak Alioğlu, Ak Osmanoğlu, Ali Beyoğlu, Ali Köleoğlu, Aşcıoğlu, Aydınioğlu, Bektaşoğlu, Berber Hüseyinoğlu, Civelekoğlu, Coşkunoğlu, Cumaoglu, Çakıroğlu, Çalıkoğlu, Çavuşoğlu, Çepeloğlu, Çerezcioğlu, Çırağioğlu, Çolak Alioğlu, Çotur İmamoğlu, Dervişoğlu,

Dişlioğlu, Duhancıoğlu, Emir Hasanoğlu, Emir-i Maden oğlu, Emiroğlu, Göcek Ahmedoğlu, Göcekoğlu, Hacı Bayramoğlu, Hacı Hasanoğlu, Hacıköylüoğlu, Hacıoğlu, Hazinedaroğlu, Hazinedarzade, Helimoğlu, Himmetoğlu, Hübeloğlu, Hüseyin Beyoğlu, Kâküllüoğlu, Kalenderoğlu, Kara Mehmedoğlu, Kara Mustafaoğlu, Kavaklıoğlu, Kayyum Hafizoğlu, Kayyumoğlu, Kerimoğlu, Kıcıroğlu, Kırdazoğlu, Kırımlıoğlu, Kırşehirlioğlu, Kitabsuzoğlu, Kör Hüseyinoğlu, Köroğlu, Köseoğlu, Kutucuoğlu, Kürtünlüoğlu, Lazoğlu, Madenoğlu, Madenzade, Mersinoğlu, Mumcuoğlu, Murad Paşaoğlu, Müezzinoğlu, Müstecaboğlu, Oduncuoğlu, Ömer Ustaoglu, Sadık Paşaoğlu, Sadi Hocaoglu, Sağıroğlu, Sarı Mehmedoğlu, Sivereklioğlu, Solakoğlu, Şaban Ağaoğlu, Şabanoğlu, Şahinoğlu, Şeyhoğlu, Tahterevancıoğlu, Taşcıoğlu, Tataroğlu, Tekeoğlu, Temürcüoğlu, Tilkioğlu, Tüfenkçioğlu, Yaylaoğlu; **Hacı Hasan Mahallesi:** Abdioğlu, Abdülbakioğlu, Araboğlu, Arnibudoğlu, Aşiroğlu, Aşkaroğlu, Ateşoğlu, Balıkçıoğlu, Bektaşoğlu, Bilaloğlu, Bulaklıoğlu, Camcıoğlu, Cebin Alioğlu, Cebinoğlu, Cörtoğlu, Çapuroğlu, Çardakcıoğlu, Çerezcioğlu, Çilingiroğlu, Çoban Hasaoğlu, Çobanoğlu, Çokdaroğlu, Çolakoğlu, Çorumluoğlu, Dalkıranoğlu, Deli Hasanoğlu, Deli Nacakoğlu, Deliceoğlu, Dikicioğlu, Dilaveroğlu, Dilkioğlu, Diraloğlu, Divriklioğlu, Döğencilioğlu, Dülgeroğlu, Emir Nebioğlu, Emir Osmanoğlu, Emiroğlu, Erkiletlioğlu, Erzurumluoğlu, Esiroğlu, Fai 'decioğlu, Fındıkoğlu, Gazi Müezzinoğlu, Gümüş Cıbukoğlu, Gümüşlüoğlu, Hacı Abdullahoğlu, Hacı Osmanoğlu, Hacıköylüoğlu, Halil Beyoğlu, Hamamcı Hüseyinoğlu, Hasırcıoğlu, Havzalıoğlu, Hırkaoğlu, Hökelekoğlu, İbocanoğlu, İmamoğlu, İnce Mustafaoğlu, İslambulluoğlu, İşci Hasanoğlu, Kaba Osmanoğlu, Kabukcuoğlu, Kadıoğlu, Kara Ahmedoğlu, Kara, Dayıoğlu, Kara Hasanoğlu, Kara Hüseyinoğlu, Kara İbrahimoğlu, Kara Köseoğlu, Kara Veyisoğlu, Kaşkaoğlu, Kavaklıoğlu, Kayaoğlu, Kayışoğlu, Kelebekoğlu, Kerimoğlu, Kilcioğlu, Kisan?oğlu, Köle Yusufoglu, Köprülü İsmailoğlu, Köprülüoğlu, Körüklüoğlu, Köylü Mehmedoğlu, Kul Abdullahoğlu, Kulakoğlu, Kule Abdullahoğlu, Kule Bekiroğlu, Kuyucuoğlu, Kürtoğlu, Lafcıoğlu, Lazoğlu, Manavoğlu, Menzilcioğlu, Mısırlıoğlu, Muhtedioğlu, Mulyaoğlu, Murtazaoğlu, Mürseloğlu, Odabaşoğlu, Oğulluoğlu, Okumuşoğlu, Öksüzoglu, Paşaoğlu, Rabiaoğlu, Sakaoglu, Salkıranoğlu, Sapsuzoğlu, Sarıoğlu, Satılmışoğlu, Semer Hasanoğlu, Seyfioğlu, Sığırtmacoğlu, Sivaslıoğlu, Şafioğlu, Tabak Osmanoğlu, Tahtacıoğlu, Taytakoğlu, Tefeci Himmetoğlu, Topal Hocaoglu, Tortuoğlu, Turaboğlu, Tülekoğlu, Uncuoğlu, Uzun Alioğlu, Uzun Osmanoğlu, Ühürükçüoğlu,

Vapuroğlu, Yağcıoğlu, Yanıkoğlu, Yazıcıoğlu, Yeriçeroğlu, Yulafcıoğlu, Zabunoğlu ; **Hacı Rahat Mahallesi:** Ahışhalıoğlu, Ak Mehmedoğlu, Alınmadıkoğlu, Ali Çavuşoğlu, Araboğlu, Aydınlioğlu, Ayineoğlu, Babuccuoğlu, Bekâroğlu, Berberoğlu, Boduccuoğlu, Çıtakoğlu, Çiçekcioğlu, Deli Osmanoğlu, Dilsüzoğlu, Eciroğlu, Eyyüb Ağaoğlu, Ganioğlu, Hacı Haliyoğlu, Hacı Ömer oğlu, Heğbelioğlu, Hızıroğlu, Ilıcaoğlu, İmam Alioğlu, İplikcioğlu, Kadıoğlu, Kanburoğlu, Kara Ahmedoğlu, Karadepelioğlu, Karakaşoğlu, Kavaklıoğlu, Keleşoğlu, Kenanoğlu, Keşkekcioğlu, Kırbıyıkioğlu, Kilcioğlu, Kiziroğlu, Kutucuoğlu, Küpecioğlu, Kürtoğlu, Ladiklioğlu, Murtazaoğlu, Mütevellioğlu, Oduncu Osmanoğlu, Osman Kethüdaoğlu, Özürlüoğlu, Paralıoğlu, Pireoğlu, Sarıköylüoğlu, Solakoğlu, Subaşıoğlu, Şabanoğlu, Şahin Ağaoğlu, Tahtacıoğlu, Tenekecioğlu, Tonkaroğlu, Urgancıoğlu, Ustakâroğlu, Veyisoğlu, Yaylaoğlu, Yılgıoğlu, Yunusoğlu, Zebunoğlu; **Harmanlar Mahallesi:** Abdaloğlu, Ahir Zamanoğlu, Ak Hafızoğlu, Arabacıoğlu, Aşıroğlu, Battaloğlu, Benderlioğlu, Beyazıdoğlu, Bıçakcıoğlu, Boz İmamoğlu, Bulaklıoğlu, Cıblakoğlu, Ciminoğlu, Cuğ Ömeroğlu, Culhaoğlu, Çanakcıoğlu, Çerezcioğlu, Çıblakoğlu, Çırakoğlu, Çıtakoğlu, Çiftcioğlu, Çikelezoğlu, Çolakoğlu, Danacı İmamoğlu, Debbaoğlu, Deli Şükrüoğlu, Deli Velioğlu, Duhancıoğlu, Dülgeroğlu, Elmacıoğlu, Emir Ahmedoğlu, Emir Hüseyinoğlu, Emir Yusufioğlu, Erzurumluoğlu, Fakıoğlu, Gedikoğlu, Göcek Hafızoğlu, Gödelezoğlu, Götlekoğlu, Gül Alioğlu, Gümüşlüoğlu, Hacı Hızıroğlu, Hacı Mustafaoğlu, Hacıoğlu Damadı, Hanoğlu, Havzalıoğlu, Hekimoğlu, Helleoğlu, Hölleboğlu, Isıkatanıoğlu, İmamoğlu, İsaıoğlu, Kadıoğlu Damadı, Kara Hasanoğlu, Kara Velioğlu, Karşlıoğlu, Kavaklıoğlu, Kayyumoğlu, Keskinioğlu, Kethüdaoğlu, Kılıoğlu, Kiracılaroğlu, Kiracıoğlu, Koca Hasanoğlu, Koca Hüseyinoğlu, Könbeoğlu, Kör Hüseyinoğlu, Köse, Hüseyinoğlu, Köse Velioğlu, Kösecioğlu, Kötüköylüoğlu, Kuşakoğlu, Lazoğlu, Mercimeklioğlu, Niksarlıoğlu, Odabaşıoğlu, Oğuzoğlu, Öksüzoğlu, Ölçekcioğlu, Peşkircioğlu, Pirlioğlu, Samadoluluoğlu, Sarı Alioğlu, Sarıoğlu, Selam Ağasıoğlu, Solakoğlu, Söylemezoğlu, Suluoğlu, Tekkenişinoğlu, Tebbüsoğlu, Tokadlıoğlu, Topal Hasanoğlu, Torunoğlu, Tos Yusufioğlu, Uzun Abdullahoğlu, Uzun Hasanoğlu, Veyisoğlu, Yancıoğlu, Yer içeroğlu ; **Hoca Süleyman Mahallesi:** Akviranlıoğlu, Canıkoğlu, Cebecioğlu, Çalıkoğlu, Hacı Osmanoğlu, Hacı Sala □toğlu, Hüsamoğlu, Kürdoğlu, Mumcuoğlu, Nakıboğlu, Saraç Müezzinoğlu, Sarı Nâıboğlu, Selamoğlu, Subaşıoğlu, Veli Efendioğlu, Yababurunoğlu; **Neccar Mahallesi:**

Abdaloğlu, Ağcaoğlu, Arzumanoğlu, Aydınlioğlu, Baloğlu, Basmacıoğlu, Bekir Beyoğlu, Bektaşoğlu, Caferoğlu, Caniklioğlu, Cinoğlu, Çanakoğlu, Çavuşoğlu, Çobanoğlu, Dandanoğlu, Dedeoğlu, Emiroğlu, Fırıldakoğlu, Hacı Caferoğlu, Hacı Hasanoğlu, Hacı Yusufsoğlu, Hakiroğlu, Hamzaoğlu, Hasan Kocaoğlu, Hızıroğlu, İmamoğlu, İpekçioğlu, Kaldırımçioğlu, Kara Ahmedoğlu, Karacaoğlu, Kulakoğlu, Kurtoğlu, Kuzu Hasanoğlu, Oduncuoğlu, Ortaoğlu, Osmanoğlu, Penbe Sarıoğlu, Salarçillioğlu, Sarı Mustafaoğlu, Sarıkoğlu, Soğancıoğlu, Sucuoğlu, Taşcıoğlu, Tel Haliloğlu, Tuzcuoğlu, Veyisoğlu, Yılandıkıoğlu, Yunusoğlu, Yusufsoğlu ; **Seydibölük Mahallesi:** Ayanoğlu, Ali Dayıoğlu, Bulaklıoğlu, Camcıoğlu, Çavuşoğlu, Emir Ahmedoğlu, Emiroğlu, Göbeloğlu, Göcenoğlu, Gökgözoğlu, Halil Efendioğlu, Helvacıoğlu, Huzuroğlu, İmam Alioğlu, Muradoğlu, Sarı İmamoğlu, Suluoğlu, Tabakoğlu, Takbaşoğlu, Terzi Hasanoğlu; **Sofular Mahallesi;** Ayanoğlu, Abdioğlu, Ağlancıoğlu, Ak Alioğlu, Akıllıoğlu, Arnipudoğlu, Atcıoğlu, Avşaroğlu, Bilaloğlu, Bursalıoğlu, Cehrioğlu, Ciğ Ömeroğlu, Çendekoğlu, Çok Daroğlu, Dağdaroğlu, Dedeoğlu, Efendioğlu, Fesadoğlu, Gödekoğlu, Gökçeğözoğlu, Gülüşoğlu, Hazinedarzade, Hışroğlu, Hüseyin Beyoğlu, Hüseyin Kethüdaoğlu, İdrisoğlu, İsa oğlu, Kalkanoğlu, Kara Ahmedoğlu, Kara Velioğlu, Kasaboğlu, Kavaklıoğlu, Kavalıoğlu, Kaymakcıoğlu, Kaymakcıoğlu, Keklikçioğlu, Keklikoğlu, Kemerbaşoğlu, Kesükoğlu, Keşköylüoğlu, Kethüdaoğlu, Kır Velioğlu, Kırık Alioğlu, Kıvrakoğlu, Koyunoğlu, Kötköylüoğlu, Kulakoğlu, Kuloğlu, Kürtoğlu, Medakoğlu, Mumcu Salihoğlu, Musıoğlu, Öksüzöoğlu, Paşaoğlu, Sağır Yahyaoğlu, Suluoğlu, Sürmeliöoğlu, Şehirliöoğlu, Tatar Mehmedoğlu, Tataroğlu ; **Surmasud Mahallesi;** Allameoğlu, Ağaç Bacakoğlu, Ahirzamanoğlu, Ak Alioğlu, Akviranlıoğlu, Araboğlu, Battaloğlu, Bilaloğlu, Bulaklıoğlu, Çıkrıkçioğlu, Debbağ Alemdaroğlu, Dedeoğlu, Dedezade, Deli Ağaoğlu, Dervişoğlu, Ekinlioğlu, Emir Madenoğlu, Emir Mehmedoğlu, Emir Ömeroğlu, Erkiletlioğlu, Esiroğlu, Gümüş Çıbukoğlu, Gümüşlüoğlu, Gürcüoğlu, Hacı Alioğlu, Hacı Musallıoğlu, Hacı Seyyidoğlu, Helvacıoğlu, Himmetoğlu, Hocoğlu, İbikoğlu, İmamoğlu, İnce Kara oğlu, İpekoğlu, İslambulluoğlu, Kadıoğlu, Kandilçioğlu, Kara Mızrakıoğlu, Kavaklı Kadıoğlu, Kavaklıoğlu, Kerimoğlu, Keşköylüoğlu, Kethüdaoğlu, Köprülüoğlu, Köseci, Kösecioğlu, Kulaksuzoğlu, Kutucuoğlu, Kürekçioğlu, Larlaroğlu, Medavak?oğlu, Narlıoğlu, Nıksarlıoğlu, Oduncu Sadullahoğlu, Osmancıkıoğlu, Pir Ahmedoğlu, Sağıroğlu, Sepetçioğlu, Serdaroğlu, Sucu Osmanoğlu, Suluoğlu,

Şabanoğlu, Tatar Ayvazoğlu, Tataroğlu, Yabakulakoğlu; **Sütçü Nam-ı Diğer Camid Mahallesi:** Ak Alioğlu, Akıllıoğlu, Alaçamlıoğlu, Ali Köleoğlu, Babaoğlu, Bafralıoğlu, Bağdatlıoğlu, Bapuccuoğlu, Beloğlu, Caferoğlu, Camid İmamoğlu, Camid Müezzinoğlu, Cehrioğlu, Çelebioğlu, Çendekoğlu, Dellal Abdurahmanoğlu, Güllüoğlu, Hacıoğlu, Hasekioğlu, Helvacıoğlu, Hiveliöğlu, Hocasadeoğlu, Höyükoğlu, Kadıroğlu, Kahvecioğlu, Karahisarlıoğlu, Kazazoğlu, Keçecioğlu, Köprülüoğlu, Mansuroğlu, Marız Alioğlu, Munla Osmanoğlu, Murtazaoğlu, Müezzinoğlu, Müsteciboğlu, Nazıfoğlu, Ömer Çavuşoğlu, Sağsakoğlu, Termelioğlu, Teslimoğlu, Turgudoğlu, Yermekoğlu, Zırlakoğlu; **Tavşan Mahallesi:** Ahıshalıoğlu, Ak Hasanoğlu, Battaloğlu, Berberoğlu, Boz İmamoğlu, Bölükbaşıoğlu, Ciminoğlu, Civelekoğlu, Cücüköğlu, Çık Akıloğlu, Çilingiroğlu, Çorluoğlu, Çuhadaroğlu, Dağlıoğlu, Dervişoğlu, Dırıkcıoğlu, Dülgeroğlu, Emir Osmanoğlu, Emiroğlu, Erzurumluoğlu, Eskici Büyükoğlu, Göbeloğlu, Gümüşlüoğlu, Gümüšoğlu, Hacı Musallıoğlu, Havzalıoğlu, İbişoğlu, Kaltakkıranıoğlu, Karabacakoğlu, Karşlıoğlu, Kılloğlu, Kıracoğlu, Kocaoğlu, Koçoğlu, Köprülüoğlu, Kuloğlu, Küsküoğlu, Ladiklioğlu, Mazlumoğlu, Murad Paşalıoğlu, Nebioğlu, Nebioğlu, Öbekcioğlu, Rumcukluoğlu, Sarı Alioğlu, Sarı Nâiboğlu, Satıcıoğlu, Selamoğlu, Semercioğlu, Sığirtmacoğlu, Sucuoğlu, Suyasaksakoğlu, Sürsürüoğlu, Şafı □oğlu, Şatıroğlu, Şerefderlioğlu, Şişlioğlu, Tantıoğlu, Tataroğlu, Tevekküloğlu, Usta Hasanoğlu, Uzun Süleymanoğlu, Uzunoğlu, Vakvakoğlu, Yahya Müezzinoğlu, Yamakoğlu; **Hacı Veli Köyü:** Akbıyıköğlu, Cırıköğlu, Dedecioğlu, İmamoğlu, Kadıoğlu, Pelidoğlu; **Hırha Köyü:** Çeldimoğlu, Çobanoğlu, Deli Halıoğlu, Emir Ahmedoğlu, Gökçeoğlu, Hızıroğlu, Hübeloğlu, İhtiyaroğlu, İmamoğlu, Karacaoğlu, Kasımoğlu, Keloğlu, Kilcioğlu, Köleoğlu, Köroğlu, Mansuroğlu, Müstecaboğlu, Öksüzöğlu, Teslimoğlu; **İlemi Köyü:** Celeboğlu, Daltabanoğlu, Deli Osmanoğlu, Ovalıoğlu, Palalıoğlu, Pehlivanıoğlu, Saraçoğlu, Yeriçeroğlu; **Makasi Köyü:** Aydınıoğlu, Deli Halıoğlu, Emiroğlu, **Hızıroğlu**, Kırıköğlu, Kurtoğlu, Sarı Osmanoğlu, Sırıköğlu; **Marınca Köyü:** Cıbıroğlu, Daltabanoğlu, Dede Mustafaoğlu, Dedeoğlu, Deli Ömeroğlu, Dividoğlu, Dumanıoğlu, Emir Hüseyinoğlu, Eskioğlu, Göcek Ahmedoğlu, Hacı Çakuroğlu, Hacıoğlu, Hıdıroğlu, Hübeloğlu, İmamoğlu, İmamoğlu, Kabakcıoğlu, Kadı Çırağıoğlu, Kalenederoğlu, Kancıoğlu, Kangallıoğlu, Kanlıoğlu, Kara Köseoğlu, Kara Kuleoğlu, Kara Mehmedoğlu, Kara Şükriöğlu, Karalıoğlu, Karamanoğlu, Karşlıoğlu, Kedi Üsükoğlu, Kelebekoğlu, Keleşoğlu, Kır Halıoğlu, Köleoğlu,

Kuleoğlu, Kurtcaoğlu, Kuzu Alioğlu, Kürt Ömeroğlu, Lazoğlu, Madenoğlu, Mahmudluoğlu, Molla Hasanoğlu, Odabaşoğlu, Osmancıkıoğlu, Pamukcuoğlu, Pancarcıoğlu, Resuloğlu, Solak Haliloğlu, Söylemezoğlu, Şenbelekoğlu, Tıkıroğlu, Tohtamışoğlu, Toktokoğlu, Topaloğlu, Tünekoğlu, Uzunoğlu, Yakuboğlu, Zal Ahmedoğlu; **Muşruf Köyü:** Ali Babaoğlu, Ali Başoğlu, Amucaoğlu, Avşaroğlu, Azgunoğlu, Boz Musaoğlu, Cevizoğlu, Cumaoğlu, Çömezoğlu, Eyyüboğlu, İsa oğlu, Kabakcıoğlu, Keleşoğlu, Kethüdaoğlu, Kethüdaoğlu, Köseoğlu, Tellioğlu, Zilelioğlu; **Rumcuk Köyü:** Büyükbaşoğlu, Civelekoğlu, Fıganlıoğlu, Hocoğlu, İmamoğlu, Kara Mustafaoğlu, Karayılanoğlu, Kasaboğlu, Selimoğlu, Tırık oğlu, Topal Osman oğlu, Töre oğlu; **Sarı Köy:** Ahmedoğlu, Balcıoğlu, Cebainoğlu, Cilvelioğlu, Çobanoğlu, Çunçunoğlu, Davudoğlu, Hacı Musluoğlu, Hacı Musluoğlu, Himmetoğlu, Kıldıroğlu, Kör Alioğlu, Mahmudoğlu, Mercanoğlu, Muharremoğlu, Mumcuoğlu, Muradoğlu, Ohluoğlu, Ovalıoğlu, Sarı Çobanoğlu, Türkmenoğlu, Uzun İbrahim oğlu, Zobuoğlu; **Sehmüddevle Köyü:** Akkaşoğlu, Arab Hüseyinoğlu, Armudoğlu, Baloğlu, Cibin Ahmedoğlu, Davudoğlu, Geçülüoğlu, Hızıroğlu, İbikoğlu, Kabasakaloğlu, Masalcıoğlu, Molla Hasanoğlu, Mollaoğlu, Osman Paşaoğlu, Oturtmaoğlu, Öküzcüoğlu, Soğancıoğlu; **Alala Köyü:** Ak Ahmedoğlu, Akhanoğlu, Ayrancıoğlu, Becikoğlu, Bekiroğlu, Boşnakoğlu, Caferoğlu, Civelekoğlu, Çapgunoğlu, Deli Oğlanoğlu, Delibozoğlu, Emiroğlu, Göcek Hüseyinoğlu, Hacı Ömeroğlu, Hacı Resuloğlu, Hasanoğlu, İbn-i Hasanoğlu, İbrahim Kethüdaoğlu, İnanoğlu, Kadioğlu, Kara Hüseyinoğlu, Kör Alioğlu, Kuruzıkıoğlu, Lazoğlu, Molla Mehmedoğlu, Öksüzoğlu, Piç Ömeroğlu, Sakaoğlu, Sofuoğlu, Temürcüoğlu, Tokmak oğlu, Yaylaoğlu; **Alıcık Köyü:** Berberoğlu, Canımoğlu, Cemadanoğlu, Cilet Bıçakoğlu, Çalikoğlu, Deli Hasanoğlu, Deli Velioğlu, Gül Velioğlu, Kara Mehmedoğlu, Kitabsuzoğlu, Köseoğlu, Madenoğlu, Numanoğlu, Osman, Ağaoğlu, Solakoğlu, Tak Alioğlu, Uranoğlu; **Bayat Köyü:** Şabanoğlu; **Belvar Köyü:** Abbasoğlu, Abdurahmanoğlu, Abdülkadiroğlu, Alaçamlıoğlu, Alicanoğlu, Alioğlu, Azgunoğlu, Baba Alioğlu, Badeviroğlu, Buğdaycıoğlu, Celladoğlu, Cunidoğlu, Çırakoğlu, Çil Mustafaoğlu, Deli Hüseyinoğlu, Dilikoğlu, Emir Mustafaoğlu, Gödekoğlu, Gökçeoğlu, Gürcüoğlu, Habiboğlu, Hacıoğlu, Haliloğlu, Hamdullahoğlu, Hartışoğlu, Hasan Kethüdaoğlu, Hor Alioğlu, İmam Alioğlu, İmamoğlu, Kadiroğlu, Kaftanoğlu, Kara Mehmedoğlu, Katırcıoğlu, Kayaoğlu, Kaymak oğlu, Kel Alioğlu, Kepsanoğlu, Koca İmamoğlu, Koç Alioğlu, Kör Hasanoğlu,

Kör Hüseyinoğlu, Kör Oğlanoğlu, Kör Yusufoglu, Köroğlanoğlu, Kürt Hüseyinoğlu, Küsdüoğlu, Musaoğlu, Pampaloğlu, Paslıoğlu, Patlakoglu, Sormanoglu, Şabanoglu, Taşcıoğlu, Tiriloğlu, Topal İsmailoğlu, Topaloğlu, Topuzoğlu, Türkmenoğlu, Üçgöloğlu, Veyisoğlu, Yanteberioğlu, Yusufoglu; **Bulak Köyü:** Atkaçıranoglu, Çaputcuoğlu, Çetinoğlu, Deli İbrahimoglu, Hacıköylüoğlu, İlyasoglu, İmamoğlu, İt Hasanoğlu, Kavanozoğlu, Kel Bekiroğlu, Köklüoğlu, Madenoğlu, Piroğlu, Süleymanoğlu, Tabutoğlu, Taktakoğlu, Tokmakoğlu, Türkmenoğlu, Velioğlu; **Dip Hacı Köyü:** Akbaşoğlu, Allahverdioğlu, Civrikoğlu, Çörekcioğlu, Gaffaroglu, Gül Mehmedoğlu, Hızıroğlu, İlyasoglu, Kapu Mehmedoğlu, Kel Ahmedoğlu, Kel Mehmedoğlu, Soğancıoğlu, Yusufoglu; **Eymir Köyü:** Baloğlu, Gürcü Alioğlu; **Göç Köyü:** Hacıoğlu, Köseoğlu, Orucoğlu, Salçaoğlu, Gürcüoğlu (BOA.NFS.d.2243: 204-205); **Han Köyü:** Alibazoğlu, Çiftelioğlu, Çorumluoğlu, Çörekci, Hancı Emينوğlu, Kel Hüseyinoğlu, Kör Haliloğlu, Milletlioğlu, Sarı Mustafaoğlu, Tor Ahmedoğlu, Türkmenoğlu, Uluvoğlu, Vadimoğlu, Zobuoğlu; **Hayreddin Köyü:** Döndüoğlu, Fakıoğlu, Hacı Musluoğlu, İbişoğlu, İmirlioğlu, Kara Hüseyinoğlu, Kaymakçıoğlu, Panpaloğlu, Paspasoğlu, Solakoğlu, Tosoğlu, Türkmenoğlu; **İlaldı Köyü:** Dilkioğlu, Emmioğlu, Köroğlu, Muharremoğlu; **Kara Mağara Köyü:** Sağıroğlu, Zobuoğlu, Kirpiksüzoğlu, Muharremoğlu, Kasımoğlu; **Karacakaya Köyü:** Bayramoğlu, Pehlivanoğlu, Sadri?oğlu; **Karadepe Köyü:** Cibukoğlu, Çeldimoğlu, Çopuroğlu, Emir Hüseyinoğlu, Emiroğlu, Hamaloğlu, Hazinedaroglu, İmamoğlu, Kara Hasanoğlu, Kel Ahmedoğlu, Kuloğlu, Laplapoğlu, Masdıoğlu, Mehlemoğlu, Orucoğlu, Oturanoğlu, Peltekoğlu, Sarı Mehmedoğlu, Uzun Hasanoğlu; **Kürtler Köyü:** Abdaloğlu, Aydınlioğlu, Gevrekoglu, Güllüoğlu, Kadiroğlu, Karacaoğlu, Köprülü oğlu, Uzun Hasanoğlu; **Şeyh Yeni Köyü:** Bölükbaşoğlu, Dizdaroglu, Hacıoğlu, Karamanoğlu, Keskinoglu, Kethüdaoğlu, Madenoğlu, Mehmed Beyoğlu, Seyyid Ahmedoğlu, Uzunoğlu; **Yakub Köyü:** Bekiroğlu, Çendekoğlu, Deli Emiroğlu, Emir Hüseyinoğlu, Emiroğlu, Hökelekoğlu, Kalenderoğlu, Kavuncuoğlu, Kel Mustafaoğlu, Kürtoğlu, Mecnunoğlu, Paspasoğlu, Uzunoğlu; **Yalnız Köyü:** Ak Oğlanoğlu, Bektaşoğlu, Gökçeoğlu, İdrisoğlu, Serçeoğlu, Sofuoğlu, Türkmenoğlu, Yelmeoğlu; **Zoğu Köyü:** Araboğlu, Ayriközüoğlu, Bal Hasanoğlu, Belbakoğlu?, Cılbıroğlu, Cinbekoğlu, Cingenoglu, Culhaoğlu, Dazbaşoğlu, İmamoğlu, Kabakozluoğlu, Kara Abdullahoğlu, Kara Alioğlu, Kara Hasanoğlu, Kara Osmanoglu, Kasımoğlu, Kesikbaşoğlu, Köse

Ahmedoğlu, Mehmedoğlu, Muharremoğlu, Piç Ömeroğlu, Sadihmanoğlu, Sağsakçioğlu, Serdaroğlu, Tüysüzoğlu, Yaylaoğlu, Yortuloğlu **Gayrimüslimlerin Kullandıkları Sülale İsimleri**-(BOA.NFS.d.2241: 1a-106a): **Alaca Minare Mahallesi:** Abaşoğlu, Acem Davidoğlu, Akıllıoğlu, Alaşehirlioğlu, Anbarcioğlu, Andelibcioğlu, Androsoğlu, Arab Siropekoğlu, Balabanoğlu, Balıkçioğlu, Balioğlu, Barsamoğlu, Boduroğlu, Börekçioğlu, Börekçioğlu, Bulanikoğlu, Buldukoğlu, Cahiloğlu, Ciridoğlu, Çenbercioğlu, Çivitçioğlu, Darakçioğlu, Delvilikoğlu?, Dingilçioğlu, Dolmacioğlu, Dülger Hectoroğlu, Ecderoğlu, Edirneli, Elmasoğlu, Giridlioğlu, Habeşoğlu, Hacıköylü, Haçarisoğlu, Hamal, Hammaloğlu, Irgad, İsadoroğlu, Kalaycı Ağoboğlu, Kandiloğlu, Karaoğlanoğlu, Karnigoğlu, Kassarcioğlu, Katırcioğlu, Kayserili, Kayserilioğlu, Kayukoğlu, Kazancı Panos, Kebabcı İsadoroğlu, Keçecioğlu, Keçioğlu, Kelleci, Kemerci, Kestanoğlu, Keşişoğlu, Kıldıroğlu, Kıracoğlu, Kızıloğlu, Köprülü, Kuyucuoğlu, Kütahyalıoğlu, Ladikli, Mahmuroğlu, Malkıranoğlu, Mazukoğlu, Minarecioğlu, Molla Sabrioğlu, Nazıroğlu, Pirumoğlu, Plancı Sarkis Torunu, Potnosuğlu, Sailoğlu, Samiloğlu, Sanrosoğlu, Satılmışoğlu, Sirkeçioğlu, Sivaslıoğlu, Sukiasoğlu, Şişmanoğlu, Takozcuoğlu, Talaklıoğlu, Temamoğlu, Temüroğlu, Tepikoğlu, Tepikoğlu, Uzun Abrahamoğlu, Uzun, Aüğoboğlu, Vartanoğlu, Yabnaroğlu, Yazıcı, Yazıcıoğlu, Yumuşakoğlu, Zilelioğlu; **Bozahane Mahallesi:** Abacı Kevorikoğlu, Abramoğlu, Acemoğlu, Altunoğlu, Amasyalı, Amasyalıoğlu, Apeloğlu, Arakiloğlu, Arslanoğlu, Aslanoğlu, Attar, Avikanoğlu, Azoroğlu, Babegoğlu, Babuccuoğlu, Barsamoğlu, Benlioğlu, Bezzazoğlu, Boduroğlu, Cihanoğlu, Çataloğlu, Çatıkkaşoğlu, Çekemoğlu, Çenbercioğlu, Çınaroğlu, Çid?oğlu, Çiloğlu, Daloğlu, Davidoğlu, Deli Muradoğlu, Deli Varterisoğlu, Dilvatoğlu, Dingilçioğlu, Dingilçioğlu, Dolmacioğlu, Dülgeroğlu, İplikoğlu, Erzurumluoğlu, Fırınıcınoğlu, Gençoğlu, Göbelenkoğlu, Göyneksizozu, Güzeloğlu, Haçarisoğlu, Haçikoğlu, Hallac, Harişoğlu, Hekimoğlu, Horan?oğlu, Huni, İtonik?oğlu, Kalaycı Ağoboğlu, Kandilçioğlu, Karahisarlı, Kargaoğlu, Karikoğlu, Karnigoğlu, Kassarcioğlu, Kayıkçioğlu, Kayserili, Kazancı, Kazancı Vasilioğlu, Kazancı Yanosoğlu, Kazancıoğlu, Keçecioğlu, Kemiksizozu, Keşişoğlu, Keşişoğlu, Kılıççioğlu, Kırkayakoğlu, Kızıloğlu, Kiremitçioğlu, Külhancioğlu, Macaroğlu, Mahmuroğlu, Markaroğlu, Martioğlu, Mavioğlu, Mazoroğlu, Mikırđioğlu, Mutaf, Niksarlıoğlu, Ohanoğlu, Padikoğlu, Papazinoğlu, Peylagoğlu, Pirumoğlu, Potnosuğlu, Sağır Aslanoğlu, Setancıoğlu,

Simonoğlu, Sinoblu, Sinobluoğlu, Sivaslıoğlu, Solomanoğlu, Sökücüoğlu, Şahnuroğlu, Şeytanoğlu, Şişmanoğlu, Talaklıoğlu, Tekpare, Terlikoğlu, Tokadlıoğlu, Tülekoğlu, Urgancı Ağyaoğlu, Uzun Aslanoğlu, Vanlı, Yazıcıoğlu, Zanukoğlu, Zenkçioğlu; **Câmi-i Atik Mahallesi:** Abrisoglu, Açarıkoğlu, Balaoğlu, Berber Mikâiloğlu, Camgözoğlu, Ciridoğlu, Coci, Kirkoroğlu, Çatalbaşoğlu, Çıtakoğlu, Çiloğlu, Çizmecioğlu, Çobanoğlu, Daldabanoğlu, Dülger Çalık, Düzoğlu, Ekinoglu, Erzurumluoğlu, Farağoglu, Giridlioğlu, Halazoglu, Hamaloglu, İsadoroglu, İtonik?oglu, Kaçuloğlu, Kalpakçioğlu, Karagülleoğlu, Karahisarlı, Kengirlioğlu, Kesdaneoğlu, Kılıççioğlu, Kırtkitoğlu, Kıymetoglu, Kuşakçioğlu, Mavioğlu, Mikırdıçoğlu, Mutafoğlu, Norikoğlu, Norikoğlu, Parmaksızoglu, Parmaksızoglu, Sarıkızoglu, Satırkıranoğlu, Sivaslıoğlu, Temürcü Avakoğlu, Tomasoğlu, Uncu, Yozgadlıoğlu, Zekeriyaoğlu, Zenginoğlu; **Erzincan Ve Surmasud Mahalleleri:** Abramoğlu, Akıllıoğlu, Araboğlu, Avakoğlu, Balıpekoğlu, Ballıoğlu, Bekçioğlu, Belle, Benli Ohanoğlu, Bikârcioğlu, Bilicioğlu, Boşnakoğlu, Cihanoğlu, Çalgıçioğlu, Çamkertenoglu, Çemişoğlu, Çenbercioğlu, Çiloğlu, Çomalakoğlu, Değirmenci Delioğlu, Dilki, Divanoğlu, Dolmacioğlu, Dülgeroğlu, Elbak?oglu, Elletmezoğlu, Fariğoglu, Hacıköylü, Haçikoğlu, Hamaloglu, Haverj?oglu, İbrişimoğlu, Kabak Keşişoğlu, Kalaycıoğlu, Kalpakçioğlu, Kanburoğlu, Karagülleoğlu, Kassarcioğlu, Kaşaroğlu, Kazancı Boğosoğlu, Kenizoğlu, Keşişoğlu, Kılıççioğlu, Kıracoğlu, Kondoloğlu, Kostaoğlu, Mağmudoğlu, Mahmuroğlu, Markaroğlu, Menzilcioğlu, Minarecioğlu, Muradoğlu, Ohanoğlu, Paklacioğlu, Papazinoğlu, Sığırkıranoğlu, Sinanoğlu, Suğrazoğlu, Şaşkaloğlu, Tepikoğlu, Terzi Benli, Toçoğlu, Tomasoğlu, Tostoloğlu, Uzunoğlu, Yağımazoğlu, Yazıcıoğlu, Zanukoğlu, Zarekoğlu; **Hacı Bali Mahallesi:** Abacıoğlu, Abazaoğlu, Acemoğlu, Ağlağanoğlu, Ağrazoğlu, Akıllıoğlu, Alacacı Kirakoğlu, Altıparmakoglu, Araboğlu, Arzumanoglu, Benli Ohanoğlu, Bezzazoğlu, Bikârcioğlu, Börekçioğlu, Çalgıçioğlu, Çalıkoğlu, Çermikoğlu, Çizmeci Bedrosoğlu, Çizmecioğlu, Çobanoğlu, Çocioğlu, Darakçioğlu, Davitoğlu, Dilvat?oglu, Dolmacioğlu, Dorikoğlu, Düzoğlu, Ecderoğlu, Evyakanoğlu, Fariğoglu, Göyneksizoglu, Haçikoğlu, Hamaloglu, Hekimoğlu, Hirozakoglu, Kabriloğlu, Karakülahoğlu, Kariğoglu, Karnigoğlu, Kemerci, Keşişoğlu, Komuruk?oglu, Kör Boğosoğlu, Kör Sarkisoğlu, Kösteksizoglu, Kürdoğlu, Kürekçioğlu, Makaroğlu, Mandacıoğlu, Manoloğlu, Menzilcioğlu, Peştemalcioğlu, Satılmışoğlu, Sirkeçioğlu, Soğmunoğlu, Şirinoğlu, Temürcü Aleksanoğlu, Terzi Köroğlu, Tinaroğlu,

Tomuzcuoğlu, Uzunoğlu, Üstadoğlu, Yorgancıoğlu, Zaloğlu, Zenginoğlu, Zorekoğlu, Zorekoğlu; **Harmanlar-Kıbtî Tâifesi:** Ağyaoğlu, Arslanoğlu, Artinoğlu, Avakimoğlu, Bedrosoğlu, Boğosoğlu, Davidoğlu, Dönekoğlu, Fırgözoğlu, Gökçeoğlu, Haçaduroğlu, Haçarisoğlu, Haçaroğlu, Haçarusoğlu, Haçıroğlu, Hatamoğlu, Hectoroğlu, İsadoroğlu, Kaparoğlu, Karabetoğlu, Karakaşoğlu, Kıyyeoğlu, Kirakos, Kirakosoğlu, Kirkoroğlu, Manikoğlu, Mardirosoğlu, Ohanoğlu, Sarkisoğlu; **Hoca Süleyman Mahallesi:** Abramoğlu, Amasyalı, Ateşoğlu, Bavakoğlu, Boyacıoğlu, Camgözoğlu, Çalgıcıoğlu, Çiloğlu, Çobanoğlu, Deli Varterisoğlu, Erzurumluoğlu, Eskici, Etmekcioğlu, Hacıköylü, Hacıköylü Tatikoğlu, Haşhaşoğlu, Hımaroğlu, Kancabaşoğlu, Karnigoğlu, Katırcı, Katırcı Karabilekoğlu, Katırcı Sarkisoğlu, Keçioğlu, Kırkayakoğlu, Kızıloğlu, Korelioğlu, Kulaksızoğlu, Külhancıoğlu, Kütahyalıoğlu, Macaroğlu, Odacıoğlu, Papazinoğlu, Parsiğoğlu, Pirumoğlu, Saatcıoğlu, Sarı Kızıoğlu, Setanoğlu, Sucu Boğosoğlu, Şaşkaloğlu, Şeytanoğlu, Şirinoğlu, Temürcü Belekoğlu, Tepikoğlu, Tungah?oğlu, Yenicelioğlu, Zenginoğlu, Zenkarinoğlu; **Kaplan Mahallesi:** Abazaoğlu, Amasyalıoğlu, Anaisoğlu, Anbarcıoğlu, Araboğlu, Arakiloğlu, Arslan oğlu, Babuccu, Balıkoğlu, Benedikoğlu, Bezzazoğlu, Boduroğlu, Ceridoğlu, Çerçi Sarkisoğlu, Çiloğlu, Çıloğlu, Çivitcioğlu, Çopuroğlu, Daldabanoğlu, Daşcıoğlu, Derinoğlu, Divriklioğlu, Dülgeroğlu, Gümüşgerdanoğlu, Hacıköylüoğlu, Hamaloğlu, Hectoroğlu, Hınısoğlu, Hurozak?oğlu, İğdişoğlu, Kabriloğlu, Kalaycı Panosoğlu, Karagöz Keşişoğlu, Karnigoğlu, Kazancı Boğosoğlu, Kazancı Vasilioğlu, Keşişoğlu, Kevorikoğlu, Kıldıroğlu, Kiremitcioğlu, Kostaoğlu, Köylüoğlu, Kuyucuoğlu, Mastıoğlu, Mkhitaroğlu, Oyanoğlu, Papasoğlu, Pendikoğlu, Pirumoğlu, Porsukoğlu, Setanoğlu, Sivaslıoğlu, Soghomonoglu, Solomonoglu, Şadedikoğlu, Tahmiscioğlu, Tatosoğlu, Tellaloğlu, Tokadlı, Tokadlıoğlu, Uzun Aslanoğlu, Uzunoğlu, Yatıkoğlu, Yazıcıoğlu Zarukoğlu; **Neccar Mahallesi:** Acemoğlu, Alacacı Kirakoğlu, Altıkulaçoğlu, Ateşoğlu, Balabanoğlu, Buldukoğlu, Çataloğlu, Çividcioğlu, Davidoğlu, Erzurumluoğlu, Haçarisoğlu, Hızıroğlu, İplikoğlu, İskenederoğlu, Kanburoğlu, Karkaoğlu, Kassarcıoğlu, Katırcı Gülan?, Kazaroğlu, Kiracoğlu, Kızıloğlu, Kürdoğlu, Kürtünlü, Markaroğlu, Masisoğlu, Mihaloğlu, Pandikoğlu, Piliccioğlu, Potnusoğlu, Salikoğlu, Sebtanoğlu, Sivaslıoğlu, Sulukcuoğlu, Tahmiscioğlu, Tocoğlu, Uzunoğlu, Ünyelioğlu, Varakcıoğlu, Vartanoğlu; **Seydibölük Mahallesi:** Altıparmakioğlu, Amasyalıoğlu, Andriyasoğlu, Aslanoğlu, Avculoğlu?, Batmanoğlu, Bekçi Panosoğlu, Bekçioğlu,

Belaoğlu, Börekcioğlu, Buldukoğlu, Camgözoğlu, Çalgıcı, Çalgıcıoğlu, Çekenekoğlu, Çırpıkoğlu, Danieloğlu, Darakcı Mıkiroğlu, Darakcıoğlu, Dülger Boğosoğlu, Ecderoğlu, Elbakoğlu, Elbak?oğlu, Güngahoğlu, Hacıköylü, Hacıköylüoğlu, Haçikoğlu, Hamaloğlu, Hekimoğlu, İtonik?oğlu, Kabak Keşişoğlu, Kassarcıoğlu, Kavukcuoğlu, Kayserili, Keçecioğlu, Kemeñeci, Kemercioğlu, Keşiş Torunu, Keşiş Torunuoğlu, Keşişoğlu, Köşgeroğlu, Kürekcioğlu, Lülecioğlu, Macaroğlu, Manuel, Masisoğlu, Mavioğlu, Mekhagoğlu, Melkioğlu, Nakkaşcioğlu, Otuzbiroğlu, Peyniryemezoğlu, Pınarcı, Palancıoğlu, Sai □loğlu, Samueloğlu, Simonoğlu, Sirkecioğlu, Sivashoğlu, Şaşkaloğlu, Tacıkırıkioğlu, Tepikoğlu, Tokadlıoğlu, Tosunoğlu, Totu?oğlu, Uzunooğlu, Vanlıoğlu, Vasilooğlu, Zanukoğlu; **Sütçü Mahallesi:** Acemoğlu, Altıkulaçoğlu, Andonoğlu, Aslanoğlu, Babeloğlu, Bezzazoğlu, Bulanıkooğlu, Çekemoğlu, Çıtakoğlu, Çopuroğlu, Çörekci Norsisooğlu, Delioğlanoğlu, Düdükçüoğlu, Dülger, Eskicioğlu, Güğercinoğlu, Hallacoğlu, Karahisarlı, Kazancı Vasilooğlu, Kazancıoğlu, Kesikooğlu, Keşişoğlu, Kıldıroğlu, Köylüoğlu, Ladiklioğlu, Makaroğlu, Manikooğlu, Matusoğlu, Minasoğlu, Nohradoğlu, Papazınooğlu, Patlakoğlu, Simonoğlu, Sürdilimeoğlu, Tallumoğlu, Tavisooğlu, Tekfuroğlu, Termütcüoğlu, Zinikooğlu, Zirokooğlu

Ek- 8: 1844-45 Yılında Şehir Merkezinde Yaşayan Müslüman Ahaliye Ait İş Yerleri ve Mahallelere Göre Dağılımı⁶⁰⁵

İşyeri Türü	Alaca Minare	Bozacı	Cami-i Atik	Cami-i Cedid	Gazi Mahbub	Hacı Adil	Hacı Ahmed Fakı	Hacı Bali	Hacı Hasan	Hacı Rahat	Harmanalar	Hoca Süleyman	Neccar	Seyid Bölük	Sofular	Surmasud	Sütçü	Tavşan	Toplam
Arabacı Dükkânı	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	7
Arpacı Dükkânı	-	-	-	1	-	-	1	1	1	-	1	-	-	-	-	1	-	1	7
Attar Dükkânı	-	1	-	1	1	1	-	1	-	3	-	-	-	-	1	2	-	-	11
Bakırcı Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Bakkal	1	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Basmacı Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Beldici Dükkânı	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	5
Berber Dükkânı	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	5
Bezzaz Dükkânı	-	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	1	-	-	1	2	-	-	8
Çarıkcı Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çerçi Dükkânı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çerezci Dükkânı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Debbağ Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Değirmen	-	3	-	1	-	-	-	9	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	15
Dikici Dükkânı	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	5
Duhancı Dükkânı	-	-	-	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	6
Dükkân	-	-	6	10	-	4	-	2	-	4	1	4	-	2	-	3	3	3	42
Dolab ⁶⁰⁶	-	-	-	2	-	1	-	3	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	9
Eskici Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	3
Fenerci Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kazzaz ⁶⁰⁷	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Hallac Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Han	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
Kahve Dükkânı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	3
Kahvehane	-	-	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	5
Kasab Dükkânı	-	-	-	2	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	8
Kireççi Dükkânı	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kalaycı Dükkânı	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	4
Kazancı Dükkânı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Kebabcı Dükkânı	-	-	-	2	-	-	-	3	-	1	-	-	-	-	-	4	-	-	10
Keçeci Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Köşger Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1

⁶⁰⁵ Tablo yapılırken Alaca Minare, Bozacı, Câmî-i Atik, Câmî-i Cedid, Gazi Mahbub, Hacı Adil, Hacı Ahmed Fakı, Hacı Bali, Hacı Hasan, Hacı Rahat, Harmanlar, Hoca Süleyman, Neccar, Seyid Bölük, Sofular, Surmasud ve Tavşan mahallelerinde ikâmet eden Müslim halkın emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d.14160, 14197, 14173, 14171, 14164,12929, 14196, 14161, 14186, 14188, 14190, 12931, 13010, 14167, 14192, 14193, 12925, 12936 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde Müslim halkın oturduğu 20 mahalle varken (BOA.NFS.d.2243: 1-147) Cedid ve Erzincan mahallelerine ait defterlere ulaşılammıştır.

⁶⁰⁶ Bedesten içindeki dükkân (Şemseddin Sami 1987: 905).

⁶⁰⁷ İpekçi,ipek işleyen adam, (Şemseddin Sami 1987: 1067).

Mağaza ⁶⁰⁸	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Manav Dükkânı	-	-	-	3	1	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	3	-	-	10
Mutaf ⁶⁰⁹ Dükkânı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	3	
Nalbant Dükkânı	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-	6	
Neccar Dükkânı	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
Penbeci Dükkânı	-	1	-	2	-	3	-	1	-	1	-	-	-	-	1	-	1	10	
Saraç Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
Semerci Dükkânı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2	
Setan ⁶¹⁰ Dükkânı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	3	
Setan Dolabı ⁶¹¹	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
Demirci Dükkânı	-	-	-	3	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	4	1	-	10	
Terzi Dükkânı	-	-	-	2	1	2	2	4	-	2	-	1	1	1	-	2	1	19	
Tuzcu Dükkânı	-	3	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	9	
Tüfençi Dükkânı	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
Toplam	1	12	8	37	10	27	15	39	7	11	8	9	4	6	8	45	11	4	262

⁶⁰⁸ Ticari eşya satılan büyük dükkan; alışverişin yoğun olduğu yerlerde kurulan, toptan, veya perakende satış yapılan işyeri. Her türlü ticari eşyanın depolandığı mahzen (Fidan vd. 1996: 1874).

⁶⁰⁹ Keçi kılından örülmüş veya dokunmuş şey, (Fidan vd . 1996: 2028). Kıldan çuval dokuyan veya satan kişi (Şemseddin Sami 1987: 1425).

⁶¹⁰ Atlas, parlak ve yumuşak ipekli kumaş (Fidan vd. 1996: 2455).

⁶¹¹ Bedesten içindeki dükkân (Şemseddin Sami 1987: 905).

Ek -9: 1844-45 Yılında Şehir Merkezinde Yaşayan Gayrimüslim Ahaliye Ait İş Yerleri ve Mahallelere Göre Dağılımı⁶¹²

İş Yeri Türü	Alaca Minare	Bozacı	Bozahane	Cami-i Atik	Cami-i Cedid	Erzincan	Gazi Mahbub	Hacı Adil	Hacı Ahmed Fakı	Hacı Bali	Hacı Hasan	Hacı Rahat	Harmanalar	Hoca Süleyman	Kaplan	Neccar	SeyidBölük	Sofular	Surmasud	Sütçü	Toplam	
Bakkal	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Bedestende Dolab	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Berber Dükkânı	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Çulha Dükkânı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kasap Dükkânı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kazgancı Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Değirmen	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	5
Dükkân	-	-	-	-	-	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	7
Turreci ⁶¹³ Dükkânı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
TOPLAM	2		1	1	-	9	-	-	-	1	-	-	-	1	2	1	5	-	-	-	22	

⁶¹² Erzincan, Alaca Minare, Bozahane, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Kaplan, Neccar, Seyyid Bölük mahallelerinde ikâmet eden gayrimüslimlerin emlak, arazi ve temettuat kayıtlarını ihtiva eden BOA.ML.VRD.TMT.d. 14178, 14191, 14185, 12996, 14195, 14172, 14187, 14184 ve 14162 numaralı defterler kullanılmıştır. Aynı yıllarda merkezde gayrimüslimlerin ikâmet ettiği 10 mahalle varken (BOA.NFS.d.2242: 2-52) bu mahallelerden Sütçü, Câmî-i Atik ve Surmasud mahallelerine ait defterlere ulaşılamamıştır. İstatistikler ulaşılabilen defterlerdeki veriler derlenerek yapılmıştır.

⁶¹³ Turre alın saçı, saç lülesi anlamına gelir (Şemseddin Sami 883), Turreci ise kumaş kenarlarına oya, dantel türü süs yapan esnaf lar için kullanılmıştır (Özcan 2017: 157).